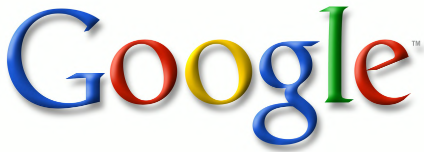

WIDENER
HN XRCB Y

SIGILLUM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV·ANG·
CHRISTO ET ECCLESIÆ
VE RI TAS

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,

Foreningens Sekretær.

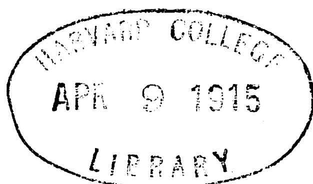
Sjette Bind.

Kjøbenhavn.

H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.

Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1905—1906.

HARVARD COLLEGE
APR 9 1915
LIBRARY

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

Indhold.

Afhandlinger og Smaastykker.

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Sjette Binds første og andet Hefte.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1905.

Udgivet for 1. Halvaar 1905.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Prof. **Joh. Steenstrup,** Generaldirektør **Marcus Rubin,** Prof. **J. A. Fridericia,** Museumsassistent **M. Mackeprang** og Prof. **Kr. Erslev.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—5. Bd. 1897—1905. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889. (Forskellige Hefter af 1. og 3. Række er udsolgte.)

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te—7de Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1—3. D. 1 Kr. 50 Ø.
Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.
Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.
Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806.

En historisk Undersøgelse

af

Aage Friis.

Indledning.

Under den slesvigholstenske Strid var ved Siden af Spørgsmaalet om den statsretlige Betydning af Arvehyldningen 1721 Holstens Indlemmelse i Danmark 1806 Genstand for ivrig Drøftelse.

Fra 1815 havde Fortolkningen af Indlemmelsespatentet af 9. September 1806 været et Kærnepunkt i de statsretlige Erklæringer, som udarbejdedes af Jurister og højtstaaende Embedsmænd til Brug for den danske Regering, hver Gang denne i Stilhed overvejede Monarkiets Forfatnings- og Arveforhold. Var Holsten ved hint Patent blevet helt indlemmet i Kongeriget og lagt under Lex Regia? Var ved Patentet de yngre Linjers mandlige Arveret til Hertugdømmet blevet ophævet? Ved disse Spørgsmaal dvælede i Frederik VI's Tid ikke blot den danske Regering, men ogsaa den hertugelige augustenborgske Familie erindrede med Bitterhed hint Indlemmelsespatents Tilblivelse. Hertug Frederik Christian, der i 1806 havde været Familiens Overhoved, havde efterladt sine Sønner en Samling Breve og Aktstykker, der omhandlede Patentets Forhistorie og de Forhandlinger,

det havde affødt om Agnaternes Arveret. Hvor stor Betydning han tillagde disse Dokumenter fremgik af, at han havde deponeret dem i flere Afskrifter paa sikre Steder i Udlandet.

Da den slesvigholstenske Bevægelse brød frem, blev Fortolkningen af Indlemmelsespatentet Genstand for Strid. Fra dansk Side hævdedes det, men under adskillig Modsigelse, at de augustenborgske Agnaters Arveret til Holsten var ophævet ved Patentet, og at Kongelovens mandlig-kvindelige Arvefølge fra da af herskede i Hertugdømmet. Dette bestred Augustenborgerne og Slesvigholstenerne energisk; Striden førtes i Flyveskrifter og i Avisartikler, og i de afgørende Debatter om Arvefølgen i Stændersalene kom man ind paa Patentets Tilblivelseshistorie. I 1843 meddelte Hertugen af Augustenborg i en anonym Piece, rettet imod Anders Sandøe Ørsted, et formentlig første Udkast til Patentet, og samlede derved Opmærksomheden om et enkelt Udtryk. I det oprindelige Udkast skulde der have været talt om, at Holsten skulde være forenet med Danmark som „ein völlig unzertrennlicher Theil“, men for ikke at vække Opmærksomhed eller give Agnaterne Foranledning til Klage skulde Ordet „unzertrennlich“ være blevet ombyttet med „ungetrennt“. I senere augustenborgske Skrifter fremhævedes dette Punkt med stor Hadefuldhed; det stempledes som „Sluhed“, „Bedrag“ og „Perfidi“, og den danske Regering beskyldtes for i 1806 med List at have villet tilsløre et grovt og uretfærdigt Angreb paa Agnaternes Arveret[1]).

I 1846, da en Kommission nedsattes for grundig at

[1]) Droysen u. Samwer: Schleswig-Holstein und Dänemark (1850) S. 15, 28 etc.

undersøge Monarkiets Arveforhold, søgte den efter Akterne vedrørende Patentet af 1806. Men trods ivrig Søgen lykkedes det ikke at finde noget i Gehejmearkivet eller i Kancelliernes Arkiver. Kun i Udenrigsministeriets Arkiv fandtes en Række Breve, vekslede mellem dette Ministeriums daværende Ledere Brødrene Bernstorff i de Uger Patentet var under Forhandling, sammen med et Par Udkast og enkelte andre Bilag. Man kunde derfor ikke trænge til Bunds i Patentets Tilblivelseshistorie, men i Kommissionens utrykte Betænkning, der affødte „det aabne Brev“ af 8. Juli 1846, omtaltes det, at Akterne manglede. Dette gav Slesvigholstenerne Anledning til at paastaa, at den danske Regering havde tilintetgjort dem for at dække over begaaede Utilbørligheder.

Dette var imidlertid ikke Tilfældet, Kronprins Frederik havde i 1806 befalet, at Akterne skulde samles og gemmes. Dette var sket, men senere havde Statsminister Møsting laant dem. Siden synes de vel at have været udlaant til andre, men da Møsting døde 16. September 1843, beroede de hos ham. Det blev derefter paalagt Statsminister Stemann at gennemgaa Møstings Papirer, hvilket han delvis overdrog sin Slægtning, daværende Referendar i Kabinetssekretariatet, Matthias Hans Rosenørn, og Theodor A. J. Regenburg, den Gang Volontær i Danske Kancelli. Da Rosenørn opdagede, at „gamle Stemann rev svært itu“ af Møstings Papirer og tilintetgjorde mere end han syntes forsvarligt, særlig af Møstings egne Koncepter, opnoterede han det mærkeligste af Papirernes Indhold, og da han og Regenburg fandt Akter vedrørende Indlemmelsen 1806, gav de en kort Fremstilling af disses Indhold. I 1846 laa de møstingske Papirer endnu stadig hos Stemann; senere kom de ligesom Stemanns egne Papirer til Gehejme-

arkivet, hvorhen ogsaa Rosenørn sendte en Afskrift af sine Optegnelser[1]). Et enkelt Udkast til Patentet og enkelte Breve vedrørende dette kan maaske være gaaet til Grunde ved Stemanns kritiske Gennemgang, men de Akter, man i 1846 forgæves søgte, findes nu samlede i Rigsarkivet, forøgede med enkelte Stykker hentede fra de schimmelmannske Papirer.

Den hidsige Debat om Holstens Indlemmelse fortsattes i 1850'erne, men Kundskaben om, hvad der virkelig var foregaaet, forøgedes mere tilsyneladende end virkelig ved de Stridsskrifter, der fremkom. Droysen og Samwers Fremstilling i deres Skrift fra 1850 „Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und Dänemark" hvilede ensidig paa Hertug Frederik Christians Samling fra 1811 og paa Hertug Christian Augusts højst tvivlsomme Meddelelser fra 1843. Men ikke mindre ensidige var de Oplysninger, som Wegener gav i sit Modskrift „Actmæssige Bidrag til Danmarks Historie i det 19. Aarhundrede" (1851), der gjorde Begivenhederne i 1806 til et Led i et augustenborgsk Intrigespil imod Danmark.

Wegener havde, rimeligvis hos Stemann, faaet Adgang til Akterne fra 1806, han kendte den bernstorffske Pakke i Udenrigsministeriets Arkiv og Hertugen af Augustenborgs Breve til Kronprins Frederik og aftrykte Dele heraf som Bilag til sin Fremstilling.

Der er ikke Grund til paa ny kritisk at dvæle ved Wegeners Værk; det er for længst af A. S. Ørsted fastslaaet, at hans Fremstilling af Begivenhederne i 1806 er et velment advokatorisk Indlæg, men intet har med historisk

---

[1]) Brev fra 1846 fra Kancelliarkivar Momsen til Reventlow-Criminil (Statsarkivet i Slesvig; velvillig Medd. af Hr. Geheimearchivrat Dr. Hille.) — Rosenørns Brev af 30/7 1853 (R. A. Møstings Papirer Pk. II.)

videnskabelig Fremstilling at gøre, ganske i samme Grad som de samtidige Stridsskrifter fra slesvigholstensk Side. Wegeners Gengivelse af Akterne er upaalidelig; hans Kommentarer tendentiøse.

I den moderne historiske Litteratur er der for længst fældet en roligere Dom over 1806, og Ørsteds energiske Protest mod Wegeners Ensidighed er blevet taget til Følge[1]). I A. D. Jørgensens „Fyrretyve Fortællinger“ S. 342 ff., 1882, og i „Danmarks Riges Historie“ (V. Bd. S. 579—80 og VI. Bd. S. 37—38) er de korte Fremstillinger af Indlemmelsen i 1806 baaret af stor Upartiskhed; Hovedsynspunktet fra dansk Side har længe været det udpræget nationale, ud fra hvilket det var uklogt og uberettiget, at Kronprins Frederik i 1806 forsøgte at knytte det tyske Land Holsten fastere end forhen til det øvrige Monarki. Med Hensyn til de augustenborgske Arvekrav paa Holsten i 1806 har moderne danske Historikere givet Hertug Frederik Christian Ret og i stærke Ord paatalt Kronprinsens formentlige „soleklare Uret“.

En nærmere Undersøgelse af, hvad der egentlig i Enkelthederne foregik, er imidlertid ikke foretaget; A. D. Jørgensen, der kendte Akterne i Rigsarkivet, har ikke tilfulde udnyttet dem, og den eneste danske Forfatter, Hr. Bibliotheksassistent Julius Clausen, der har behandlet Frederik Christians Historie og har haft Adgang til Akterne i Rigsarkivet, har hverken benyttet Kilderne grundig eller med Omhu, saa hans Arbejde har nærmest forøget Uklarheden.

---

[1]) De vigtigste Steder, hvor A. S. Ørsted har udtalt sig om Patentet og dets Fortolkning, er „For den danske Stats Opretholdelse i dens Helhed (1850), S. 59 ff., „Yderligere Bemærkninger etc.“ (1853), S. 48 ff. og „Af mit Livs og min Tids Historie“ III. Bd. (1855), S. 140 ff.

Den følgende historiske Fremstilling af, hvad der skete i 1806, har jeg forsøgt at give paa Grundlag af det samlede Kildemateriale i dets oprindeligste Skikkelse. Foruden de almindelig tilgængelige Akter og Breve i Udenrigsministeriets Arkiv og i Rigsarkivet har jeg ved kongelig Resolution haft Tilladelse til at benytte de af Kongehusets Arkivalia, der kommer i Betragtning, saaledes alle augustenborgske Breve. Ved Imødekommenhed fra Hans Højhed Hertug Ernst Günther til Slesvig-Holsten har Hr. Dr. Hans Schulz i Leipzig, der skriver Hertug Frederik Christians Historie, velvilligst kunnet forelægge mig Arkivalier fra Arkivet paa Primkenau og give mig alle ønskede Oplysninger derfra. Af Hensyn til den Maade hvorpaa Spørgsmaalet tidligere har været behandlet, har jeg paa flere Punkter gjort min Fremstilling mere detailleret end Æmnet i og for sig krævede. Af samme Grund bliver tillige største Delen af Kildematerialet trykt in extenso i Danske Magazin, 5. Række, 6. Bd., hvortil der i det følgende stadig henvises.

I. Det tyske Riges Opløsning. De indledende Forhandlinger i Kiel.

I Juli Maaned 1806 dannedes Rhinforbundet; den 1. August meddelte dets Medlemmer i Regensburg, at de udtraadte af det tyske Rige, samtidig med at Napoleon sammesteds lod erklære, at han ikke længere anerkendte Riget som saadant. Den 6. August nedlagde Kejser Frants sin Værdighed som tysk-romersk Kejser og forenede derpaa sine tyske Rigslande med sine øvrige Besiddelser til et Monarki. Tysklands næstmægtigste Stat, Preussen, søgte at samle saa mange nordtyske Stater som mulig til et „nordisk Forbund“, rettet mod Napoleon,

og hver enkelt af de andre Stater prøvede efter Ævne paa at drage Fordel af den ny Situation, der var opstaaet ved Rigets Sammenbrud[1]). Ogsaa den danske Regering blev stillet over for dette Spørgsmaal.

Det gjaldt Holsten, det tyske Rigslen, hvorover Danmarks Konge var Hertug, og som baade statsretlig og i adskillige andre Henseender havde indtaget en Særstilling i Monarkiet. Hvorledes skulde Holstens fremtidige Stilling blive, nu da Rigets Opløsning havde løst alle de Baand, der havde bundet det til den Stat, hvortil det hørte i national Henseende?

Samtidig med at Spørgsmaalet begyndte at beskæftige den danske Regering, henskødes det ude fra direkte til den. Preussen begyndte at røre sig for at drage Holsten ind i „det nordiske Forbund“, og samtidig fremkom der fra Napoleons Side en Opfordring i ganske modsat Retning[2]).

En af de første Dage i August sagde Talleyrand til den danske Gesandt i Paris, Gehejmeraad Dreyer, at den preussiske Konge agtede uden Tøven i sine tyske Provinser at indføre en souveræn Myndighed, svarende til den han udøvede i sine preussisk-polske Lande; Talleyrand knyttede hertil et Spørgsmaal om, hvorvidt Holsten var inkorporeret i Kongeriget Danmark, og om det blev styret som en dansk Provins. Da Dreyer svarede, at Kongen af Danmark som Hertug af Holsten var tysk Rigsfyrste og maatte rette sig efter de Arve- og Investiturlove, som den tyske Rigsforfatning fastsatte, udbrød

---

[1]) Se bl. a. Zwiedineck-Südenhorst: Deutsche Geschichte 1806—1871, I, S. 10 f.

[2]) Dreyers Depecher i Udenrigsministeriets Arkiv. Holm: Danmark-Norges udenrigske Historie 1791—1807. 2. Del. S. 98—99.

Talleyrand kort: „Der er ikke mere noget tysk Rige, og I vilde gøre en stor Fejl, hvis I ikke fulgte de andre Kongers Eksempel og forenede Holsten med den danske Krone som en Provins. Frankrig vil billige og stadfæste dette".

Dreyers Depeche herom af 8. August naaede den 20. August Kiel, hvor Kronprins Frederik havde sit Hovedkvarter. Regeringen var den Gang delt; i København hos den sindssvage Konge Christian VII opholdt sig de fleste af Statsraadets Medlemmer, i August 1806 saaledes Kronprins Frederiks Svoger, Hertug Frederik Christian af Augustenborg, Grev Heinrich Ernst Schimmelmann og Grev Christian Ditlev Reventlow, foruden de fleste af Centralregeringens høje Embedsmænd, der ikke var Medlemmer af Statsraadet, saaledes Præsidenten for Danske Kancelli, Kammerherre Frederik Julius Kaas, Direktøren for det udenlandske Departement, Grev Joachim Frederik Bernstorff og 1. Deputeret i Tyske Kancelli, Grev Christian Rantzau. I Kiel hos Kronprins Frederik opholdt sig derimod kun et Statsraadsmedlem, nemlig Chefen for det udenlandske Departement, Grev Christian Günther Bernstorff, og kun en overordnet Embedsmand, Chefen for det tyske Kancelli, Kammerherre Johan Sigismund Møsting.

Noget Svar til Dreyer udfærdigedes ikke foreløbig; hans Meddelelse kom midt i Overvejelser, der først fandt deres Afslutning fjorten Dage senere. Men en Vejledning om, i hvilken Retning Regeringens Tanker gik, var der dog blevet givet ham ved en Depeche, der den 18. August var bleven afsendt fra Kiel, og hvis Indhold faldt sammen med et Par andre Skrivelser, der den 11. og 14. August var afgaaet til Gesandten i Berlin, Baron Charles Borre Selby, og til Gesandten i St. Petersborg,

Grev Otto Blome[1]). I disse Depecher afviste den danske Regering bestemt Tanken om at tiltræde „det nordiske Forbund“ for Holstens Vedkommende, hvortil den preussiske Regering allerede underhaanden opfordrede. Holstens Interesser var fra nu af absolut de samme som hele Monarkiets, og man kunde ikke indlade sig paa nogen som helst politisk Forbindelse, der ikke var fælles for hele Riget. Desuden vilde en Indtræden i „det nordiske Forbund“ stride imod den strænge Neutralitet, der var Hovedlinjen i Danmark-Norges Udenrigspolitik. Forholdet mellem Preussen og Frankrig blev Dag for Dag mere kritisk; den danske Regering vilde paa ingen Maade indblandes i eventuelle Kampe.

Om Stillingen overfor „det nordiske Forbund“ var der fuldkommen Enighed i de danske Regeringskredse[2]); men hermed var kun den ene Side af den ved tyske Riges Opløsning skabte Situation afgjort. Det næste og langt vanskeligere Spørgsmaal var, hvorledes Holstens fremtidige Stilling i Monarkiet skulde være.

Talleyrands utvetydige Opfordring til en fuldkommen Inkorporation — sidst i August sagde han atter til Dreyer: „Da Holsten er Deres Ejendom, saa har De jo Ret til at gøre dermed, hvad De vil“ [3]) — mødte i Kiel hos Kronprins Frederik en tilsvarende Opfattelse. Det skal ikke her paapeges, hvorledes denne i Aarenes Løb havde udviklet sig hos Kronprinsen ligefra hans Ungdom, da f. Eks. Johan Bülow fremstillede for ham, hvor ønskeligt det var, „om det danske Sprog straks blev indført i Sønder-

---

1) Gehejmeregistraturen. U. A.
2) Se de i det følgende citerede Breve og Betænkninger fra Brødrene Bernstorff og Statsraadsmedlemmerne.
3) Dreyers Depeche af 29/8 1806, modtaget 8/9 (U. A.).

jylland og lidt efter lidt i Holsten"[1]). I Sommeren og Efteraaret 1806 fastslog Kronprinsen sit Standpunkt til en fortrolig Ven og overfor sine Raadgivere i klare og utvetydige Udtalelser[2]). „Holsteens og Dannemarks Sammensmeltning", „Holstens Amalgamation med Danmark" havde i tyve Aar været hans Yndlingsprojekt, skrev han til Kancellipræsident Kaas; politiske Aarsager havde hidtil forhindret dets Udførelse; nu var Lejligheden der, og Sammensmæltningen burde udføres saa hurtig og fuldstændig som mulig. „Jeg tror, at jeg ei fortjente at staae i Spidsen af denne Stat, naar jeg ei handlede saaledes", skrev han lejlighedsvis, og Holstens inderlige Forening med Danmark ansaa han som et vigtigt Skridt til at sikre Monarkiets Selvstændighed i den kritiske Tid; Efterslægten vilde vide ham Tak derfor.

Overfor dette udprægede Standpunkt kom Udenrigsministeren, Grev Chr. G. Bernstorff, først til at indlede Forhandlingerne om Holstens fremtidige Skæbne.

Mellem ham og Broderen i København, der førte en regelmæssig, men ikke fuldstændig bevaret Korrespondance om alle Embedssager, var Spørgsmaalet i første Uge af August blevet rejst, da der skulde udfærdiges Instrukser til Gesandterne i Anledning af „det nordiske Forbund". Begge var enige om, at man burde forene Holsten paa det nøjeste med Danmark og undgaa en hvilken som helst anden Forbindelse. Chr. G. Bernstorff motiverede dette udførlig i det første bevarede Brev af

---

[1]) Johan Bülows Dagbøger 26/12 1784, R. A. (Meddelelse af Prof. E. Holm.)

[2]) Breve fra Kronprins Frederik til Kaas 9/9, 16/9, 23/12 1806. (R. A.) D. M. l. c. Nr. 67 ff.

8. August, hvori han omtaler Sagen[1]). Enhver Forskel i Interesser mellem Danmark og Holsten var nu ophævet, man kunde ikke underkaste Holsten det Supremati, som Preussen vilde tiltage sig over Nordtyskland, og Holsten var ikke mere sikret gennem „det nordiske Forbund“ end ved den almindelige danske Politik, der i lige Grad tog Sigte paa alle de Landes Sikkerhed, hvorover Kongen var Herre.

Chr. G. Bernstorff havde indtil da kun haft Lejlighed til løselig at drøfte Spørgsmaalet om Holstens Fremtid med Kronprinsen, men han var klar over, at det snart maatte optages til Afgørelse. Derfor fremdrog han overfor sin Broder en Række Punkter, som han ansaa for de vanskeligste, naar Talen blev om, hvorledes den ønskede Tilknytning af Holsten til Danmark skulde tilvejebringes.

Arvefølgespørgsmaalet var det i politisk Henseende vanskeligste Punkt. Holstens Arveforhold havde efter Bernstorffernes og vistnok efter alle danske Statsmænds Mening hidtil været aldeles klare; Andreas Peter Bernstorff havde i sin Tid, da Ægteskabet mellem Prinsesse Louise Augusta og Hertug Frederik Christian af Augustenborg planlagdes, formuleret Stillingen i Ordene: Holsten var et ubestrideligt Rigs-Mandslen, der ved Kongelinjens Mandslinjes Uddøen vilde gaa til nærmeste Lensarving[2]). Det vilde, mente Chr. G. Bernstorff, visselig interessere enhver af Huset Holstens Linjer, hvis den

[1]) Alle citerede Breve mellem Brødrene Bernstorff findes, hvor intet andet angives, i U. A. (Pakke vedr. Holstens Indlemmelse 1806) og er trykte D. M. l. c. Nr. 23—45.

[2]) Se herom bl. a. Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie III, S. 140 og de der citerede Steder; Aage Friis: A. P. Bernstorff og O. H. Guldberg, S. 134—135.

kongelige Linjes Arveret til Holsten blev udstrakt til den kvindelige Descendens. Men kunde nu, da den tyske Rigsforfatning var ophævet, den mandlige Arveret, der alene havde sin Grund i denne Forfatning, endnu gøres gældende? Paa hvilken Maade, ved hvilke Forbehold skulde man møde denne Vanskelighed? Skulde man selv bringe dette Punkt frem eller afvente de interesserede Parters Reklamationer, og skulde man gøre Sagen til Genstand for en foregaaende Underhandling med Rusland?

Alt dette henskød Chr. G. Bernstorff den 8. August til sin Broders Overvejelse. Han selv havde endnu ingen bestemt Mening derom, saa lidt som om hvorvidt man fra dansk Side kunde betragte Holstens Indlemmelse som en Selvfølge, der slet ikke krævede Omtale, eller om man skulde afgive en formel Erklæring derom.

II. Det første Udkast til Indlemmelsespatentet.

Medens J. Fr. Bernstorff i de følgende fjorten Dage i København drøftede disse Spørgsmaal med den af hans Kolleger som stod ham nærmest, Grev Christian Rantzau, blev Sagen Genstand for stadig Forhandling i Kiel[1]).

Kronprinsen ønskede „i Overensstemmelse med sin naturlige Livlighed“ at faa Sagen fremskyndet saa meget som muligt. Maaske virkede Dreyers Meddelelser med hertil, men i alt Fald var det naturligt, at de optrækkende Forhandlinger om „det nordiske Forbund“ og den stadig mere kritiske europæiske Situation forøgede Lysten til at faa et Spørgsmaal, der berørte Tysklands indre Forhold, afgjort, før der ude fra kunde øves Tryk

---

[1]) Chr. G. B. til J. F. B. 26/8, 29/8 1806. D. M. l. c. Nr. 26—27.

paa Regeringens Handelsfrihed. Chr. G. Bernstorff indrømmede Berettigelsen heraf, men det Kendskab, han havde til Kronprinsens Hensigter overfor Holsten, vakte baade hos ham og hans Broder levende Bekymring for „et overilet Skridt“. De vidste nemlig, at dette vilde blive Holstens fuldstændige Indlemmelse i Kongeriget.

Herpaa havde Kronprinsen ikke lagt mindste Skjul overfor Chr. G. Bernstorff, til hvem han havde sagt, at han ønskede udtrykkelig fastslaaet, at Holsten for evig skulde indlemmes i Danmark under den danske Kongelov. Heraf kunde der drages de mest vidtgaaende Konsekvenser baade i Henseende til Forfatning og Arveregler, til Lovgivning og Administration[1]).

Hos Chr. G. Bernstorff mødte Kronprinsen meget stærke Betænkeligheder, der stammede fra en dybt gaaende Modsætning. Kronprinsens Opfattelse af en fuldkommen Sammensmæltning af Monarkiets forskellige Dele som den ideelle danske Statsklogskab var af gammel Dato og havde sin Rod i gamle guldbergske Synsmaader, men ogsaa Brødrene Bernstorffs Opfattelse, der bl. a. deltes af Ernst Schimmelmann og Christian Rantzau, kunde føres tilbage til Traditioner fra Andreas Peter Bernstorffs og Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Tid[2]). Afgørende for Stillingen i 1806, var dog især de senere Aars Begivenheder og Indtryk. Kronprinsens stærkt voksende Tilbøjelighed til personligt Regimente havde fundet Støtte hos udpræget nationalt danske Mænd, fremfor alle hos de to Kancellipræsidenter Møsting og Kaas, hvorimod der udgik en stilfærdig og sejg Opposition mod Kabinets-

[1]) Chr. G. B. til J. F. B. 26/8 1806. D. M. l. c. Nr. 26.
[2]) Sml. Ørsteds Udtalelser i „Yderligere Bemærkninger i Anledning af det den forenede Rigsdag forelagte kgl. Budskab“ (1853), S. 48.

regimentet fra de tyske Statsministre og deres nærmeste Venner i de holstenske Adelskredse, der efter Sammenstødet i Skattesagen 1802 stod med uvillig Kritik overfor Kronprinsens Styrelse. Hos Kronprinsen og hans nærmeste raadede dyb Mistillid til den holstenske Adel; den guldbergske Opfattelse fra Tiden efter Mageskiftet 1773 var vendt tilbage; man stolede ikke paa „de desorganiserede Holsteneres“ Loyalitet og mente, ikke uden Grund, at spore Strømninger, der gik imod Enevælden[1]). Bagved Kronprinsens „Amalgameringspolitik“ laa Lysten til at knække denne spirende Gæring i Fødselen. I Modsætning hertil ønskede Bernstofferne og deres Kreds at handle varsomt overfor Holsten; de havde haft rig Lejlighed til dernede at spore en langsomt voksende Utilfredshed, som deres Familietraditioner bød dem at overvinde ved Velvilje og Imødekommenhed. De var dernæst under Indflydelse af en vis Art tysk Nationalbevidsthed, der lod dem føle sig stærkt utilpas overfor den fremtrædende Danskhed hos Kronprinsen og hans Omgivelser. Allerede i 1806 var Bernstorfferne paa det rene med, at der ikke var Tale om at opnaa noget positivt til Fordel for Holsten; deres Standpunkt blev derfor saavidt muligt at bevare Status quo overalt, hvor Kronprinsen vilde forsøge paa noget nyt, der kunde forøge Misfornøjelsen i det tyske Hertugdømme.

Chr. G. Bernstorffs første Samtaler med Kronprinsen endte Lørdag den 23. August med, at Kronprinsen bad ham skrive til sin Broder i København og paalægge denne sammen med Christian Rantzau at aftale et Udkast til en Erklæring eller Bekendtgørelse, som kunde

[1]) Brevvekslingen mellem Kronprinsen og Fr. Julius Kaas September—November 1806. D. M. l. c. Nr. 67 ff.

udstedes om den foreliggende Sag. Dette Udkast skulde man fra København tilstille Chr. G. Bernstorff og Møsting. Nogen direkte Vejledning om Indholdet havde Kronprinsen ikke givet. Kun bemærkede Bernstorff, at Kronprinsen endnu stadig ønskede Kongeloven udtrykkelig indført i Holsten og derved ogsaa Arveretten overført paa Kongeslægtens Kvindelinje: „Mig synes saadant ikke blot betænkeligt men ogsaa i Henseende til det foreliggende Formaal fuldstændig overflødigt“, tilføjede Bernstorff.

Hans egen Mening var, at man i Patentet væsentlig maatte sige følgende:

„Dass nachdem durch die Lossreissung eines grossen Theiles der Stände vom Reiche und durch die Niederlegung der Kaiserkrone das Reichsverband aufgelösst und die Verfassung Deutschlands erloschen sey, auch das Band, welches Holstein bisher an das Reich gebunden habe, gelösst sey, und diese Provinz von allen Beziehungen und Verpflichtungen, welche sie bisher gegen das Reich gehabt, entbunden, dagegen aber auf das engeste mit dem ganzen Staatskörper der der dänischen Königs-Krone unterworfenen Lande, von welchem selbige hinfort einen in allen Verhältnissen und Beziehungen völlig ungetrennten Theil ausmachen werde, vereinigt werde“.

I øvrigt mente han, at man hverken skulde ændre mere i Holstens hidtilværende Forfatning eller sige mere i Patentet end højst nødvendigt, f. Eks. om eventuelle Forandringer i Lovgivning og Administration.

Inden dette Brev, dateret 26. August, blev afsendt, kom Forhandlingerne imidlertid ind i noget andet Spor, idet Møsting blev taget med paa Raad.

Omkring Midten af August var Møsting borte fra Kiel paa en Embedsrejse i Hertugdømmerne; men Spørgsmaalet om Holstens Indlemmelse var utvivlsomt forinden

drøftet mellem ham og Kronprinsen. Efter nogle Dages Forløb trængte Kronprinsen til hans Hjælp i Sagen, og skrev, maaske under Trykket af Bernstorffs Modstand, efter Kancellipræsidenten, hvorpaa denne, vistnok den 24. August, kom tilbage til Kiel.

Paa Rejsen havde Møsting drøftet den foreliggende Sag med flere og navnlig i Altona med Vicekansleren ved Regeringen i Glückstadt, Konferensraad Matthias Feldmann. Saavidt det kan ses, medbragte Møsting nu ved sin Tilbagekomst to Udkast til en Deklaration om Holstens Indlemmelse i Danmark, hvoraf det ene var udarbejdet af Feldmann. Dette Udkast er ikke bevaret, hvilket derimod er Tilfældet med det andet, som var udarbejdet af Møsting selv, men som efter Sigende bortset fra nogle faa, væsentlige Udeladelser fulgte Feldmanns. Det „møstingske“ Udkast og en medfølgende Forestilling, dateret den 24. August, overrakte Møsting straks Kronprinsen [1]).

Forestillingen fremhævede, hvor vigtige og indlysende Fordelene ved „eine unzertrennliche Verbindung des Herzogthums Holstein mit Dännemark“ vilde være saa vel for Staten overhovedet som for Provinsen Holsten. Forbindelsen vilde sikre Staten „die fernere und unter allen Ereignissen unveränderte Erhaltung seiner ganzen Macht“ og be-

[1]) Chr. G. Bernstorffs Brev af 26. August 1806; Møstings Udkast og Forestilling 24. August (R. A.) — D. M. l. c. Nr. 26, 1 og 2. — Vi ved Besked om Feldmanns Udkast etc. fra en Optegnelse af M. H. Rosenørn af 21. Oktober 1843, foretaget under Gennemgangen af Møstings Papirer efter dennes Død. Feldmanns Udkast og mulige Breve, hvoraf Rosenørn har kunnet se det han beretter, er rimeligvis blevet brændt af Stemann. I R. A. findes de nu ikke. (Se Brev fra M. H. Rosenørn til Gehejmearkivet 30/7 1853. Møstings Papirer II. R. A. — D. M. l. c. Nr. 79.) — Forsøg paa at finde Feldmanns efterladte Papirer har hidtil været frugtesløse.

skytte Holsten mod alle de Onder, som indre eller ydre Uro medfører, og ved hvilke ikke sjælden smaa isolerte Provinser bliver et Offer for Striden. Møsting forsikrede, at Holstens Beboere ikke ønskede noget med større Længsel end denne Forbindelse, hvorved de erholdt en endnu større Vished om den urokkelige Delagtighed i de Velgærninger, som Danmarks vise Regering ydede dem. Det tyske Riges Opløsning frembød en meget forønsket Lejlighed til at udføre et Værk, der ydede Fordele til alle Sider, og „som, efter hvad troværdige Forfattere ytre, havde været ønsket af den store Statsmand, den sidst afdøde Grev Bernstorff“.

Med Hensyn til Udførelsesmaaden foreslog Møsting, at der, naar det udenlandske Departement havde bragt Sagen i Orden, skulde udstedes en Deklaration om, hvorledes man skulde forholde sig med de i Holsten hidtil fulgte Rigslove og tyske Love. De tyske Rigslove, i hvilke Holstens Forhold til Rigsdomstolene og de øvrige Fyrster i det tyske Rige var fastsatte, maatte straks ophæves. Derimod behøvede de specielle tyske Love, man hidtil havde fulgt i Holsten, saasom Kejser Carl den Femtes „peinliche Gerichtsordnung“, den tyske Ret paa Landet og den lybske Ret i Byerne ikke at ophæves saa hurtig; det kunde i alt Fald ikke ske, før Befolkningen og Domstolene havde sat sig ind i de ny Love, der skulde indføres. Hvis man ventede med Indførelsen af en anden almindelig Lov, vandt man ogsaa Tid til at forberede denne Del af Inkorporation med den Omhu, som Sagens Vigtighed fordrede, og til at give det hele en Udstrækning, hvorved den størst mulige Egalisering af Forfatningen i de tyske Provinser med den i de danske kunde bevirkes.

Alt dette viste Møstings fuldstændige Tilslutning til Kronprinsens Grundanskuelser; det stemte endvidere fuldkommen dermed, naar han i sin Forestilling anbefalede et nyt Navn „königlich-holsteinisches Obergericht“, i Stedet for Overdicasteriet i Glückstadts hidtilværende mangeartede Benævnelse: „Holsteinische Landes-Regierung, Pinneberg- und Altonaisches Ober- und Rantzauisches Appellations-Gericht“ for yderligere at fastslaa Afskaffelsen af Holstens Særstilling til det tyske Rige. I samme Retning talte Forslag om Nedsættelse af en Kommission, der skulde forberede Indførelsen af Christian V's danske Lov i begge Hertugdømmer fra 1. Januar 1808 af; Møsting tænkte sig den Mulighed, at man kunde foretrække at indføre jydske Lov i Holsten, men mente paa Forhaand, at Christian V's Lov vilde passe bedre.

Det Udkast, som ledsagede Forestillingen, fremhævede som Indledning de stedfundne Forandringer i det tyske Kejserrige, hvilke fuldstændig havde ophævet Hertugdømmet Holstens, Herskabet Pinnebergs, Grevskabet Rantzaus og Staden Altonas Forhold til Riget, som Aarsag til, at Kongen vilde give Hertugdømmet og de nævnte Distrikter en fast Forfatning for Fremtiden. Den geografiske Beliggenhed, den lovmæssige Forfatning, som disse Lande havde havt allerede i de ældste Tider, det naadige Sindelag, som Kongen og hans Forfædre til alle Tider havde næret mod Indvaanerne, der paa deres Side altid havde udvist skyldig Troskab, Hengivenhed og Lydighed overfor Kongen og havde staaet i fortsat broderlig Forening med Kongeriget Danmarks Undersaatter, alt dette, hed det, havde bevæget og bestemt Kongen til „gedachtes Unser Herzogthum Holstein, Herschaft Pinneberg, Grafschaft Rantzou und Stadt Altona als integrirende

Theile mit Unserm Königreich Dännemark auf immer hiedurch zu verbinden".

I Udkastets tre §§ befaledes den i Forestillingen omtalte Ophævelse af Rigslovene, den foreløbige Bibeholdelse af de paa ethvert Sted nugældende Love, indtil en fælles Lov for begge Hertugdømmer kunde indføres, og Forandringen af Overdicasteriets Navn. I Deklarationens Udgang paalagdes det alle Undersaatter allerlydigst og allerunderdanigst at efterleve „denne vor allerhøjeste Fundamental-Sanction", et Udtryk, som vistnok ellers ikke findes i det danske Lovsprog, men formentlig er nogenlunde enstydigt med Ordet Grundlov brugt i samme Betydning som i sin Tid i Indfødsretsloven.

Ordene: „als integrirende Theile mit Unserm Königreich Dännemark auf immer hiedurch zu verbinden" var et kort og simpelt, men meget vidtrækkende Udtryk for Kronprinsens og Møstings Hensigt: Holstens fuldstændige Indlemmelse i Danmark. Men den udtrykkelige Omtale af Kongelovens og den dermed følgende kvindelige Arverets Indførelse, som laa Kronprinsen saa stærkt paa Sinde, havde Møsting ikke ført i Pennen, skønt Kongeloven udtrykkelig havde været nævnt i Feldmanns Udkast, tilligemed baade „Harald Gormsens Love og Christian V's Lov". Grundene havde Møsting udviklet i Forestillingen, hvor han siger, at naar han ikke havde omtalt Lex Regia i Udkastet, saa var det sket for ikke at vække Tvivl om Hans Majestæt Kongens hidtidige Souverænitet i Hertugdømmet Holsten. „Udtrykkelig at omtale Kongeloven var ogsaa unødvendigt, idet Hertugdømmets Inkorporation i Danmark allerede i sig selv har dennes Anvendelse til nødvendig Følge. Jeg har derfor heller ikke troet det nødvendigt udtrykkelig at omtale Arvefølgen,

idet ogsaa denne er en Følge af Inkorporationen, og en særlig Bestemmelse derom kunde hidføre Diskussioner, som det maaske er bedre at lade uberørte".

I den mundtlige Forhandling, rimeligvis den 25. August, gjorde Møsting sin Opfattelse yderligere gældende [1]). Kronprinsen var betænkelig ved at udelade en direkte Omtale af Kongeloven og Arvefølgen, men havde den 26. August om Eftermiddagen tilsyneladende opgivet sit Ønske [2]). Han havde godkendt Møstings Udkast, og dette blev i Løbet af Tirsdag Formiddag den 26. tilstillet Chr. G. Bernstorff med Anmodning om, at denne skulde lade det gaa videre til sin Broder og Rantzau, for at disse kunde lægge det til Grund for deres Udkast. Dette skulde derefter af Rantzau forelægges i et Statsraadsmøde og med dettes Betænkning tilbagesendes til Kronprinsen. Behandlingen i København skulde foregaa med største Hast, Frem- og Tilbagesendelse ved Stafetter.

Før Afsendelse af Udkast og Brev havde Bernstorff om Tirsdagen drøftet Sagen med Møsting og derefter med Kronprinsen. Han havde kritiseret Udkastet og

---

[1]) Chr. G. B. til J. Fr. B. 26/8 i den om Eftermiddagen skrevne Del af Brevet. D. M. l. c. Nr. 26.

[2]) Wegener gengiver i Actmæssige Bidrag (S. 82 og Bilag Nr. 8 S. 324) med særlig Eftertryk Chr. G. B.'s Bemærkning om, at Kronprinsen havde opgivet sit Ønske med Hensyn til Kongeloven, men udelader derpaa aldeles Chr. G. B.'s Brev af 29/8, der begynder med Meddelelse om, at Kronprinsen har genoptaget sit Ønske, og at dette har foranlediget en Tilføjelse til Udkastet (sml. nedenfor S. 21—22). Det synes mærkeligt, om dette Brev, der nu ligger ved Siden af de andre, ikke skulde have været sammesteds i 1851. Det er ogsaa paafaldende, at W. aldeles overser Møstings forøgede Udkast og paa det første Udkast (af 24/8) i R. A. med Blæk har givet den fejlagtige Paategning, at dette den 29/8 sendtes til Kancelliet i Kbhvn.

særlig den vidtløftige Indledning, hvor han ikke fandt „de Omstændigheder, som alene havde maattet bevæge Kongen til det besluttede Skridt, skarpt og tydelig nok betegnede“, hvorimod der efter hans Mening var sagt meget, der var „lige saa unyttigt som upassende“. Kronprinsen havde, skrev Chr. G. Bernstorff til sin Broder, ogsaa følt dette, og Møsting selv betegnede kun sit Arbejde „som et ganske raat, flygtigt henkastet Udkast“ og havde ikke indvendt noget mod Bernstorffs Bemærkning om de i Udkastet anførte Bevæggrunde.

Møstings Indgriben i Sagen og den ny Ordre meddelte Chr. G. Bernstorff sin Broder i en Tilføjelse til det om Morgenen den 26. August skrevne Brev. Brevet afgik samme Dag og kom til København den 29. samtidig med et Brev fra Møsting til Grev Rantzau. Dette sidste meddelte imidlertid kun, at Møsting var underrettet om Kronprinsens gennem Chr. G. Bernstorff udstedte Ordre, samt at Møsting havde skrevet et raat Udkast til et Patent; en Afskrift af dette havde han ikke haft Tid til at vedlægge [1]).

Efter disse Breves og det første Udkasts Afsendelse fra Kiel den 26. vedblev Kronprinsen og Møsting imidlertid at drøfte Udkastet, og Kronprinsen vendte tilbage til sit første Ønske om at se Kongeloven udtrykkelig indført i Holsten. Det lykkedes ham dog ikke at overvinde Møstings Betænkeligheder, og Resultatet blev kun en Ændring i det første Udkast; Ordene „... Holstein ... Pinneberg ... Rantzau ... Altona ... als integrirende Theile mit Unserm Königreich Dänemark auf immer hiedurch zu verbinden ...“ blev forandrede til „... als einen inte-

[1]) Brev fra J. Fr. B. til Chr. G. B. 30/8 1808. D. M. l. c. Nr. 30.

grirenden Theil mit Unserm gedachten Königreich Dänemark auf immer hiedurch zu verbinden und solchemnach von nun an Unserer unmittelbarer souverainer Erbregierung zu unterwerfen".

Dette ny Udkast blev forelagt Chr. G. Bernstorff, og denne skrev den 29. August til sin Broder, at Møsting lagde langt større Vægt paa sit Udkast, end han fra først af havde gjort Indtryk af. „Om dette Arbejdes Værdi, især ogsaa hvad Stil og Sprog angaar, har jeg ikke villet foregribe Din Dom", tilføjede Bernstorff ret haanligt, og om sin egen Stilling bemærkede han, at han vedblivende paa det bestemteste vilde erklære sig mod en udtrykkelig Omtale eller Berøring af den eventuelle Arvefølge. Thi selv om det, ogsaa efter hans Mening, ikke uden Grund lod sig hævde, at den Arveret, der tilkom de yngre Linjer af Huset Holsten med Udelukkelse af den kvindelige Descendens, maatte bortfalde ved Ophævelsen af den tyske Rigsforfatning, der alene kunde begrunde hin Udelukkelse, saa fandt han det dog af mange Grunde uklogt, ja farligt at fremkalde Debat eller Protester i Anledning af dette Punkt, der ikke stod i nogen nødvendig Sammenhæng med det egentlige Formaal for den besluttede Forholdsregel. Han bad derfor Broderen og Rantzau om udførlig og kraftigt at motivere deres Standpunkt, som han ventede vilde falde sammen med hans eget.

Møstings ændrede Udkast afgik med Posten Lørdag den 29. August til Rantzau med Paalæg fra Møsting om at benytte det som Grundlag for Udarbejdelsen af det Udkast, som han efter Forhandling med J. Fr. Bernstorff skulde forelægge Statsraadet til Betænkning [1]). Men samme

[1]) Chr. G. B. til J. Fr. B. $^{29}/_{8}$ 1806 (D. M. l. c. Nr. 27). — Møstings

Dag greb Kronprinsen direkte ind, idet han skrev et egenhændigt, paa Dansk affattet Brev til Statsraadet[1]). Brevet indeholdt egentlig kun det samme som de gennem Møsting og Bernstorff meddelte Ordrer. De skete Forandringer i Tyskland paapegedes som Motiv til, at Holsten skulde forenes under det danske Herredømme ved en Deklaration, der skulde forelægges Statsraadet af det tyske Kancelli efter Samraad med det udenlandske Departement. Sagen krævede paa Grund af de kritiske ydre Forhold stærkt paaskyndet ved en Forening af „det modneste Overlæg med megen Hastighed“ og endelig angaves som Punkter, som det kom nødvendig an paa ved denne Bekendtgørelse, følgende:

1) At Andledningen dertil tages af Keyser-Værdighedens Nedlæggelse i Tyskland.
2) At alle Forbindelser med dette Rige aldeles derved er ophævet, saavel i Henseende til Riegslovene, som i Henseende til alt, som blot kunde skabe en saadan eller anden Forbindelse.
3) At Holsteen indcorporeres og indlemmes aldeles og uden nogen Slags Betingelse med Dannemark.
4) At en saadan Bekjendtgørelse bør baade udgives paa Tysk igiennem det Tyske Cancelie og paa Dansk igiennem det Danske Cancelie, da jeg finder det nødvendig, at en saa ønskelig Sag for Danske, Norske og Holsteenere bør vides af dem alle for derved at gjøre det mere til en Nationalsag, som det ogsaa i sin Natuer bør være“.

Denne Skrivelse afgik med Stafet og samtidig forlod

Brev til Rantzau er ikke bevaret; i R. A. findes en Afskrift af Møstings ændrede Udkast, hvor de tilføjede Ord er understregede med Skriverens Haand. Sml. D. M. l. c. Nr. 2, Noten.

[1]) Original i R. A. (Pakke vedrørende Indlemmelsen 1806.) D. M. l. c. Nr. 3.

Møsting Kiel for at genoptage sin Rundrejse i Hertugdømmerne, indtil Sagen kom tilbage fra København.

Der var altsaa foregaaet en Forandring i Kronprinsens Holdning siden Møstings Ankomst den 24.—25. August. Forinden havde han den 23. efter Samtaler med Chr. G. Bernstorff bestemt sig til at lade J. Fr. Bernstorff og Rantzau paa egen Haand udarbejde det Forslag, der skulde forelægges Statsraadet; efter at have forhandlet med Møsting bestemte han, at dennes Udkast skulde danne Grundlag for Arbejdet i København, og greb ved sin egen Skrivelse direkte ind. Chr. G. Bernstorffs Indvendinger paavirkede ham saa lidt, at han endogsaa skærpede Møstings Udkast. Tilføjelsen om den „unmittelbare souveraine Erbregierung“ viser hans Lyst til at give sin Opfattelse af, at Holsten fra nu af laa ikke blot under den danske Enevælde, men ogsaa fulgte Kongelovens Arvefølge, et saa klart Udtryk som muligt. Det var hans faste Overbevisning, at Kongerigets Opløsning havde berøvet de yngre Linjer deres særlige Mandslinjearveret til Holsten, og han vilde helst have dette gjort vitterlig for alle. Det var kun med Møje han af Møsting, der paa dette Punkt understøttede Chr. G. Bernstorff, lod sig overtale til ikke i rene Ord at sige det i Deklarationen.

Skønt Chr. G. Bernstorff ikke var vis paa, at Arveretsspørgsmaalet laa saa klart som Kronprinsen og Møsting antog, mente han, at der lod sig anføre Grunde for, at deres Opfattelse var rigtig. Men Retsspørgsmaalet traadte for ham i Skygge for Faren ved en eventuel Diskussion. Han forudsaa udenrigspolitiske Vanskeligheder, hvilke han som Udenrigsminister var særlig kaldet til at forebygge. Desuden var han imod mere videregaaende Skridt end

Situationen absolut nødvendiggjorde, for om muligt at begrænse eller udskyde Kronprinsens Planer med Holsten.

III. Forhandlingerne i København. Kancelliets Udkast.

J. Fr. Bernstorff havde hele August Maaned igennem været optaget af Tanken om, hvad der skulde ske med Holsten, og havde drøftet dette med Grev Rantzau, der som første Deputeret under Møstings Fraværelse repræsenterede det tyske Kancelli, der sammen med det udenlandske Departement og med Statsraadet fik Indlemmelsespatentet til Behandling.

I Departementet for de udenlandske Anliggender var der ingen Embedsmænd, der havde væsentlig Indflydelse paa Direktøren, og J. Fr. Bernstorff forhandlede maaske knap om Sagen med nogen af sine Undergivne. I Tyske Kancelli sad derimod flere mere betydelige Embedsmænd; Christian Ulrik Ditlev von Eggers, en af Bernstorfferne højt skattet Mand, var saaledes Overprokurør for Hertugdømmerne; i sin Forestilling af 24. August havde Møsting foreslaaet, at han „under Kancelliets Opsigt" skulde foretage den egentlige Redaktion af Deklarationen. Desuden var Christian Janssen, Johann Chr. Fr. Heinzelmann og Friedrich Christoph Jensen Deputerede i Kancelliet; særlig den sidste, der i en Aarrække havde været Professor juris i Kiel og Sekretær ved Ridderskabets „fortwährende Deputation", var en dygtig og intelligent Mand. Rantzau kunde ikke undgaa at forhandle med disse Kolleger, men den afgørende Indflydelse paa Kancelliets Stilling forblev hos ham.

De *vidste* alle lige saa vel som Bernstorfferne, at

man fra Kronprinsens Side kunde vente vidtgaaende Skridt overfor Holsten. J. Fr. Bernstorff tilraadede fra første Færd af kraftige Forholdsregler derimod, men Rantzau og hans Kolleger var noget betænkelige herved. Allerede den 19. August skrev J. Fr. Bernstorff til sin Broder, at han efter en Samtale med Rantzau maatte befrygte, at det tyske Kancellis nuværende Direktorium let vilde række Haanden til store Forandringer for at forebygge en fuldstændig Reunion, ja, for at redde Noget, som J. Fr. Bernstorff understregede. „Dette Redningssystem forekommer mig ligesaa farligt, som det i sig selv er mig imod".

Den 29. August modtog J. Fr. Bernstorff sin Broders dobbelte Brev med Møstings 1. Udkast og Kronprinsens mundtlige Ordre om at lægge dette til Grund for Patentets Udarbejdelse. Han satte sig straks næste Morgen i Forbindelse med Rantzau, der afvekslende opholdt sig i Byen, ved Hoffet paa Frederiksberg og paa sit Landsted i Lyngby. Søndagen den 31. August arbejdede de sammen ude i Lyngby. De vilde saasnart som muligt gøre et Udkast færdig til Behandling i et ekstraordinært Statsraadsmøde; et ordinært skulde samles Fredag den 5. September, men de gik ud fra, at det vilde være for sent efter den Hast, Kronprinsen ønskede anvendt[1].

J. Fr. Bernstorff delte sin Broders Opfattelse af, at Møstings Udkast ikke var heldigt affattet. Han fandt det for vidtløftigt og vilde gøre Deklarationen saa kortfattet som muligt; den skulde indeholde de Grunde, der havde nødvendiggjort det foreliggende Skridt, men ikke mere. Alle speciellere Bestemmelser om, hvad der skulde

[1]) J. Fr. B. til Chr. G. B. 30/9 1806. D. M. Nr. 30.

sættes i Stedet for de nu løsrevne Baand, skulde som andre Administrationssager henvises til senere Bekendtgørelser; „af dem vil der utvivlsomt følge mange efter“.

Bernstorffs Ønske om at gøre Patentets Indhold saa lidt vidtrækkende og saa lidt forbindende for Fremtiden som mulig, stod i bestemt Modstrid med Kronprinsens og Møstings Tankegang. Men endnu mere gjaldt dette i Arvefølgespørgsmaalet, idet J. Fr. Bernstorff gik til Arbejdet med den Hovedbetragtning, at der maatte „gives den det væsentligste Punkt udgørende Forening af Holsten med Kongeriget en Vending, ved hvilken der ikke bestemt blev frakendt de holstenske Agnater deres Arveret“ [1]). Dette var vel ikke meget fjærnt fra Møstings Tankegang, hvor forskellige end Motiverne kunde være, men Møstings Udtryk „Holstein ... mit Dännemark auf immer zu verbinden“ („Holstein mit Dännemark auf immer zu vereinigen“, som J. Fr. Bernstorff refererede det), betegnede Bernstorff som „eine implicite Extension des Königsgesetzes“, og vilde derfor ikke bruge det. Agnaterne vilde ikke se rolig herpaa; kom de saa med Besværinger over denne „wörtliche Aufhebung“ af deres Arveret, saa kunde man ikke svare dem andet, end at det ogsaa havde været Hensigten fuldkommen at frakende dem denne. Men J. Fr. Bernstorff holdt det for meget betænkeligt „at sætte sig i en saadan Uret imod dem“ og mente, at man kunde bruge Udtryk, „der i Henseende til Formaalet omtrent var af samme Vægt, men som man altid kunde udlægge saaledes, at det, man foretog, blev en nødvendig Følge af den forudgaaende Forandring, og saaledes, at den eventuelle Arveret ikke

---

[1]) J. Fr. B. til Chr. G. B. $^{10}/_{9}$ 1806. D. M. Nr. 30.

blev berørt derved, og at ingen kunde være foranlediget til at besvære sig".

Noget klart Standpunkt var dette ikke; J. Fr. Bernstorff ansaa en Frakendelse af Arveretten som en Uret, men han vilde dog ikke ombytte Møstings Udtryk med et, der positivt udelukkede en saadan Frakendelse. Han standsede ved et tvetydigt, der i Øjeblikket ikke kunde volde Vanskeligheder. Dog var han meget lidt glad ved denne Udvej. Han fandt sig ganske vist temmelig beroliget ved den Maade, hvorpaa Sagen var blevet indledet, og Møstings Udkast var i sine væsentlige Punkter mindre vidtgaaende, end han havde frygtet. I Særdeleshed var det ham kært, at Kronprinsen havde gjort Udkastet til Grundlag for deres Arbejde, og ikke til en ufravigelig Rettesnor. Men alligevel gruede han for enhver aktiv Andel i den hele Sag, og skønt han fandt, at det tilkom hans Departement at udfærdige Patentet, var det ham behageligt, at det skulde udstedes gennem Tyske Kancelli, hvorved han blev fri for at besørge Forestillingen overfor Statsraad og Konge og fik mindre Ansvar, end Tilfældet ellers var blevet.

Saavidt det af de bevarede Udkast kan skønnes, forelagde Bernstorff, da han Søndag den 31. August kom ud til Lyngby, Rantzau et færdigt Udkast. Dette findes i egenhændig af Bernstorff gennemrettet Kladde. Den Form det havde, da det forelagdes Rantzau, kan kontrolleres ved Hjælp af to Renskrifter, hvorpaa Rantzau har indført sine senere Rettelser, hvilke derefter atter af Bernstorff er indførte paa hans oprindelige Koncept. De forskellige Slags Blæk, der er anvendt, gør det sandsynligt, at den her angivne Fremgangsmaade er blevet fulgt.

Deklarationens Indledning var i J. Fr. Bernstorffs Affattelse kort og fyndig. Rigets Opløsning og Kejserværdighedens Nedlæggelse anførtes som de eneste Grunde til at der nu fastsattes, at de Kongen undergivne tidligere Rigslande, Holsten, Pinneberg, Rantzau „nebst deren sämmtlichen Zubehörungen sollen fortan als ein souveraines Herzogthum mit dem gesamten Staats Körper der von Uns mit alleiniger und unumschränkter Gewalt beherschten Monarchie, verbunden seyn und als einen ungetrennten Theil derselben ausmachend angesehen werden".

I de følgende to Afsnit af Deklarationen gjordes i Overensstemmelse med Møstings Udkast Overdicasteriet „unter der Benennung Unseres königlichen holsteinischen Obergerichts, zur höchsten Uns allein untergeordneten Justiz Behörde für dieses Unser souveraines Herzogthum", men tilføjedes der, „neben welcher jedoch das adeliche Landgericht, unter Unsrer alleinigen allerhöchsten Authorität, auf die bisherige Weise, bis zu ander weitiger Verfügung fortdauernd bestehen soll".

I sidste Afsnit erklæredes Rigslovene for ophævede med Tilføjelse af, at, indtil en fælles Lovbog for Slesvig og Holsten var traadt i Kraft, skulde alle Retssager in „Unserem souverainen Herzogthum Holstein" afgøres efter de hidtil gældende Love.

Forskellen fra Møstings Udkast var meget stor. Der var foruden den gennemgribende rent formelle Ændring en tydelig Tendens til at præcisere Holstens Særstilling gennem dets tre Gange gentagne Betegnelse som „souveraines Herzogthum [1])". I de afgørende Udtryk om

[1]) Baade i Tyske Kancelli og i Departementet for de udenlandske Sager lod man i Arkiverne anstille Undersøgelser efter Akterne

Indlemmelsen var Møstings klare Udtryk „auf immer zu verbinden“ afløst af vidtløftigere og ret uklare, hvori der efter J. Fr. Bernstorffs Formaal ikke fandtes nogen Antydning af en evig Forbindelse, der kunde øve Indflydelse paa Arveretten. Sammenligner man J. Fr. Bernstorffs Udkast med den Formulering, som Broderen havde givet i sit Brev af 26. August, vil man finde denne sidstnævntes adskillig kraftigere. Medens Chr. G. Bernstorff taler om, at Holsten nu skal forenes „auf das engeste“ med det hele Statslegeme, er dette forstærkende Tillæg udeladt af J. Fr. Bernstorff, der henstiller Holsten som et souveraint Hertugdømme. Et Udtryk genfindes begge Steder; Chr. G. Bernstorff havde brugt Udtrykket, at Holsten fremtidig skulde udgøre „einen in allen Verhältnissen und Beziehungen völlig ungetrennten Theil“ af Statslegemet. J. Fr. Bernstorff bevarede Udtrykket „ungetrennten Theil“, men han udelod baade „in allen Verhältnissen und Beziehungen völlig“ og svækkede Styrkegraden ved Ordene „ausmachend angesehen“.

Alt i alt betegnede det Udkast, som J. Fr. Bernstorff lagde til Grund for sine Forhandlinger med Rantzau et overordentlig skarpt Standpunkt overfor Møstings og Kronprinsens, saa skarpt, at man faar en Mistanke om, at Hensynet til Rantzaus og Kancelliets større Ængstlig-

vedrørende Slesvigs Indlemmelse 1721, som man formentlig tænkte paa at bruge som Mønster (Se D. M. l. c. Nr. 46 og 48). I Tyske Kancellis Arkiv fandt man „en formelig Incorporationsakt“, men hverken i Gehejmearkivet eller i Danske Kancellis Arkiv lykkedes det at finde noget om „Kongelovens Promulgation“. Man ledte ogsaa efter Akter om „Kongens Souverænitet i Slesvig“. Resultatet af Eftersøgningen blev vistnok uden Indflydelse paa Arbejdet i Kbhvn.; derimod henviste Møsting før Patentets endelige Affattelse til den Form, der var brugt 1721. Sml. D. M. l. c. Nr. 12.

hed overfor Møsting har været medvirkende dertil; Bernstorff har maaske villet have noget at slaa af paa.

Det viste sig ogsaa, at Rantzau og Kancelliet var ængstlige ved altfor bestemt at fravige Kancellichefens Udkast, som de egentlig mente, at de var forpligtede til i alt væsentligt at følge. I Realiteten var de vistnok enige med Bernstorff, og Rantzau vilde gærne føje sig efter ham, men han fik dog indført indgribende Forandringer i hans Udkast[1]). Rimeligvis havde det ogsaa Betydning, at man senest Mandag Morgen den 1. September fik Møstings Skrivelse med dennes andet udvidede Udkast.

Ordet „souverain“ om Holsten fjærnedes alle tre Steder i Forstaaelse af, at dette Ord anvendt paa en Landsdel, hvis Særpræg man ønskede saa vidt mulig at udslette, næppe vilde falde i Kronprinsens og Møstings Smag. Maaske for at bøde lidt herpaa indskød Rantzau en Sætning, hvorefter Holsten, Pinneberg, Rantzau og Altona fremtidig skulde indbefattes under det fælles Navn Hertugdømmet Holsten, en Sætning, som Møsting senere opfattede som rummende en Adskillelse fra Kongeriget.

Vigtigere var Rantzaus Ændring af den afgørende Sætning om Forbindelsen. De forskellige tyske Landsdele skulde fremtidig under den fælles Benævnelse Hertugdømmet Holsten, lød hans Redaktion, „mit dem gesamten Staats Körper der Unserem königlichen Scepter untergebenen Monarchie, als ein in jeder Beziehung völlig ungetrennter Theil derselben, verbunden, und solchemnach von nun an Unsrer alleinigen unumschränkten Regierung unterworfen seyn“.

[1]) Deres fælles Udkast i R. A. er trykt D. M. l. c. Nr. 5.

De allersidste Ord viser, at Møstings andet Udkast var kommet med i Betragtning, men Ordene „Unsrer alleinigen unumschränkten Regierung unterworfen sein" drager langt fra Tanken saa direkte hen i Retning af Lex Regia som Møstings „Unserer unmittelbarer souverainer Erbregierung zu unterwerfen". Dog er Forbindelsens Inderlighed her kendelig stærkere betonet end i J. Fr. Bernstorffs Udkast. Ordene „ein in jeder Beziehung völlig ungetrennter Theil" nærmede sig mere til Begrebet „auf immer zu verbinden" end J. Fr. Bernstorffs Udkast, og den vage Slutning „ausmachend angesehen werden" er afløst af de positive Vendinger „verbunden ... und unterworfen seyn".

Bernstorff var gaaet med til Rantzaus Ønsker om en mere imødekommende Redaktion, men havde bestemt modsat sig ethvert Udtryk, som udtrykkelig betegnede eller antydede en Ændring i den hidtil anerkendte Arvefølge. Rantzau var ikke uden Betænkelighed ved her at give efter for Bernstorff, men havde føjet sig for hans bestemte Vilje. Efter Modtagelsen af Kronprinsens Brev, hvori Bernstorff bed særlig Mærke i Udtrykket om Holstens fuldstændige Inkorporation, frygtede Bernstorff for, at de Udtryk, der var valgt i Udkastet, ikke vilde tilfredsstille Kronprinsen, men han var dog ikke til Sinds at forandre dem[1]).

I de første Dage havde Bernstorff og Rantzau forhandlet alene om Patentet, men efter Ankomsten af Kronprinsens Brev Natten mellem Søndag og Mandag, hvorved Sagen officielt forelagdes Statsraadet, droges dettes Medlemmer med ind i Forhandlingerne. Forinden

---

[1]) J. Fr. B. til Chr. G. B. ²/₉ 1806. D. M. l. c. Nr. 31.

dette hidførte ny Ændringer i det Udkast, som Bernstorff og Rantzau var blevet enige om, sendte Bernstorff den 2. September en Afskrift deraf over til sin Broder som en fortrolig Meddelelse, som han ikke maatte gøre Brug af overfor nogen som helst; Statsraadsmødet til Behandling af Sagen var fastsat til Onsdag den 3., og det var derfor muligt, skrev J. Fr. Bernstorff, at Udkastet endnu kunde blive ændret, før det kom til Statsraadet eller af dette[1]).

Forhandlingerne med de øvrige Deputerede i Tyske Kancelli førtes alene gennem Rantzau, der særlig fremstillede den Modstand, som Bernstorff havde gjort mod ethvert Udtryk, der direkte berørte Arvefølgespørgsmaalet. Bernstorff gjorde formelt dette som Chef for det udenlandske Departement, men en formel skriftlig Udtalelse fra Departementet kom ikke til at foreligge paa Grund af Tidens Knaphed, og fordi det vilde være et særlig stort Arbejde. De Kancellideputerede var højst betænkelige ved at udskyde ethvert Udtryk, der hentydede til „eine für ewige Zeiten unzertrennliche Vereinigung", og saa stærkt traadte denne Respekt for Møstings Forskrift frem, at det et Øjeblik saa ud til, at Enigheden mellem Kancelliet og Bernstorff skulde briste; Kancelliet vilde i saa Tilfælde indlevere ét Udkast til Statsraadet, Bernstorff et andet. Omsider enedes man dog om et fælles Udkast, der tilfredsstillede Bernstorff, idet Kancelliet forbeholdt sig paa dette Punkt at skyde Ansvaret fra sig ved i den medfølgende Forestilling at bemærke, at man i Følge Udtalelser fra Departementet for de udenlandske

[1]) Denne Afskrift af det J. Fr. Bernstorff-Rantzauske Forslag (med J. Fr. B.'s Haand) findes i R. A. blandt de fra Møsting stammende Papirer. Sml. S. 3—4.

Sager omhyggelig havde undgaaet ethvert Udtryk om Holstens Forbindelse med Danmark, der udtrykkelig betegnede en Ændring i den hidtil anerkendte Arvefølgeordning[1]).

De største Vanskeligheder kom dog ikke fra Kancelliet, men fra Statsraadsmedlemmerne, efter at Hertug Frederik Christian af Augustenborg Natten mellem 31. August og 1. September havde modtaget Kronprinsens Brev til Statsraadet. Derved kom de i stærk Bevægelse og forsøgte i de følgende Dage at øve Indflydelse paa Kancelliindstillingens Form. Allerede den 1. September havde Ernst Schimmelmann efter sit udtrykkelige Ønske faaet Lov til at se Udkastet, og den 2. gav Rantzau Hertugen en Afskrift. Medens Chr. Ditlev Reventlow synes at have taget Sagen med Ro, gjaldt dette ikke de to andre Statsraadsmedlemmer. Hertugen var, som J. Fr. Bernstorff udtrykker sig, „i den violenteste Agitation“ og „i en voldsom Tilstand“; han ansaa sin Slægts Arverettigheder for truede ved den fuldstændige Inkorporation af Holsten, som Kronprinsens Brev antydede. Han paatænkte en Demonstration i Statsraadsmødet den 3., var meget utilfreds med Udkastet og forlangte, at der i Deklarationen skulde optages en udtrykkelig Reservation af hans og hans Families Arveret. Schimmelmann opsøgte daglig baade Rantzau og Bernstorff, i Lyngby, paa Bernstorff Slot og i København, og forelagde stadig Forslag til Ændringer. Tirsdag Eftermiddag optog han og Hertugen Bernstorffs Tid med lange Konferencer.

Resultatet af disse bevægede Forhandlinger blev, at

---

[1]) J. Fr. B. til Chr. G. B. 3/9 1806. D. M. l. c. Nr. 32. Kancelliets Forestilling af 3/9 er trykt D. M. l. c. Nr. 9, dets Forestilling som Nr. 10.

det Udkast, som den 2. Septbr. var sendt til Chr. G. Bernstorff, blev forandret, førend det Onsdag den 3. af Rantzau paa Kancelliets Vegne og ledsaget af Kancelliets Forestilling forelagdes for Statsraadet.

Rantzau og Bernstorff ansaa stadig deres første sammenarbejdede Forslag for det bedste, men var gaaet ind paa visse Ændringer.

Man havde imødekommet Kancelliet ved den Bemærkning i Forestillingen, der skød Ansvaret over paa J. Fr. Bernstorff; men Hertugens Krav paa Tilføjelse af en Sætning i Patentet, f. Eks. „jedoch den eventuellen Erbrechten unbeschädiget“, havde Bernstorff og Rantzau ikke villet gaa med til. Derimod havde de føjet sig efter enkelte af Schimmelmanns Bemærkninger, skønt de ikke fandt dem indlysende.

Schimmelmanns Udkast [1]) var ordrigere og uklarere end det rantzau-bernstorffske og meget lidet skikkede til at bruges til et statsretligt Dokument. Ordet „ungetrennt“ baade i den svagere Grad i J. Fr. Bernstorffs første Udkast og i den stærkere i Chr. G. Bernstorffs og i det rantzau-bernstorffske Udkast er her bortfaldet; det udtrykte øjensynlig Schimmelmann en for nær Tilknytning. Udtrykket om Forbindelsen var af Schimmelmann gjort endnu vagere, nemlig til „durch eine und dieselbe Verfassung vereiniget seyn“, der lyder saare ubestemt.

Man er her endnu fjærnere fra Møstings korte og præcise „auf immer zu verbinden“, og nogle reelt betydningsløse Ord om „die Selbständigkeit“, „Wohl und Glück unserer . . . eine Nation ausmachenden Völker“ lyder som en forsonende Tilsætning, men styrker ikke, hvad der siges om Forbindelsens retslige Udstrækning.

[1]) Et af dem er trykt D. M. l. c. Nr. 7.

I det Udkast, som blev Kancelliets endelige, var disse forskellige intetsigende Ord fra Schimmelmanns Udkast ganske bortfaldne, og Rantzaus og Bernstorffs Indledning bevaret. Deres Udtryk „als ein in jeder Beziehung völlig ungetrennter Theil derselben verbunden" var ombyttet med Udtrykket „durch eine und dieselbe Verfassung vereinigt", og endvidere var Ordene „von jeder fremden Beziehung getrennt" skudt ind foran den Tilføjelse, der fandtes begge Steder „Unserer alleinigen unumschränkten Regierung unterworfen seyn".

Den sidste Tilføjelse forstærker Adskillelsen fra Holstens gamle Forbindelser syd paa, men derimod betegner Ordene „eine und dieselbe Verfassung" utvivlsomt en langt svagere Tilknytning til Danmark end noget andet af de tidligere brugte Vendinger, et Skridt længere bort fra Møstings og Kronprinsens Tankegang end selv J. Fr. Bernstorffs første Udkast.

Det Udkast, som saaledes endnu til det allersidste havde modtaget Ændringer, fremtraadte til Statsraadsmødet den 3. som Udtryk for en Overenskomst mellem Rantzau og Bernstorff, Schimmelmann og det tyske Kancellis Embedsmænd, af hvilke sidste Christoph Fr. Jensen overfor Rantzau erklærede det for „vorzüglich" [1]. Rantzau og Bernstorff mente stadig, at deres til Chr. G. Bernstorff sendte Udkast var det bedste; Schimmelmann var, som det senere viste sig, skønt han havde billiget Udkastet, urolig og vaklende.

Kancelliets Forestilling henholdt sig til den fra Møsting modtagne Befaling, og udtalte, at man havde fundet det mest passende at give Forordningen om Holstens Ind-

[1] D. M. l. c. Nr. 47.

lemmelse i Danmark, „welche die Willensmeinung Eurer Königlichen Mayestät sowohl Höchstdero getreuen Unterthanen, als auch Ausländern kund thun soll“, Form af en Deklaration, i hvilken man derfor som sædvanlig ved den Slags Statsskrifter udelod kongelige Forordningers almindelige Indgang og Slutning. Hvad Indholdet angik, havde Kancelliet „in Uebereinstimmung mit dem ihr von ihrem Präsidenten zugestellten Aufsatze“, indskrænket sig til at fastslaa, at de tidligere Rigslande, der ved Begivenhederne i Tyskland var løst fra ethvert Forhold til Riget, skulde forbindes paa det inderligste med det danske Monarki, og til at formulere andre Punkter, om Overdikasteriets ny Navn, om Rigslovenes Afskaffelse og en ny Lovbogs Indførelse.

Foruden Henvisningen til det udenlandske Departements Ansvar for Udeladelsen af ethvert Udtryk, der tog Hensyn til Arvefølgen, indeholdt Forestillingen iøvrigt kun nogle Spørgsmaal vedrørende Deklarationens eventuelle Publikation og om et Par ved Forandringen fremkaldte praktiske Foranstaltninger.

Af Statsraadets Medlemmer var Hertug Frederik Christian og Greverne Christian Ditlev Reventlow og Ernst Schimmelmann til Stede ved det extraordinære Statsraadsmøde, der den 3. September sammentraadte i Kronprinsens Gemak paa Amalienborg[1]). Rantzau skulde paa det tyske Kancellis Vegne referere Sagen, men havde iøvrigt intet at gøre ved Mødet. Hertugen af Augustenborg havde imidlertid lagt stærkt Pres baade

---

[1]) Om Statsraadet se Reventlows og Schimmelmanns Betænkninger og Schimmelmanns Brev til Kronprinsen af 3/9, Hertugens Brev til Krp. s. D. og J. Fr. B.'s Breve til Chr. G. B. 3/9 og 6/9 1806. D. M. l. c. Nr. 11, 59, 58, 49, 32, 34.

paa ham og Bernstorff for at faa dem til at overvære hele Statsraadsmødet, hvorfra Rantzau efter endt Referat ellers skulde fjærne sig uden at deltage i eller paahøre Forhandlingerne. Bernstorff nægtede at komme; Rantzau gav efter og overværede Mødet.

Begyndelsen af dette fik en ret dramatisk Form, idet Hertugen, da han havde aabnet Mødet ved at meddele Kronprinsens Skrivelse, straks oplæste et langt skriftligt Votum, der indeholdt en Slags Reservation eller Protest mod Indlemmelsen af Hensyn til de ved denne formentlig krænkede Arverettigheder. Derpaa forlod han Statsraadet, da han ikke vilde deltage videre i Drøftelsen af Sagen, fordi han ansaa den „i Henseende til Successions Rettigheder til Hertugdømmet Holsten at vedkomme den hertugelige Familie“. Først derefter refererede Rantzau Tyske Kancellis Forestilling og Deklarationens Indhold.

Chr. D. Reventlow og Schimmelmann kom saaledes til at behandle Sagen alene, og begge sammenfattede deres Opfattelse i skrevne Betænkninger. De fandt ikke noget at erindre mod Udkastet, og samme Aften sendtes dette ledsaget af Kancelliets Forestilling, de to Statsministres Vota og Hertugens Skrivelse ved Stafet til Kiel.

Hermed var de københavnske Statsmænds Indflydelse paa Deklarationens Form afsluttet, og det vil være naturligt under ét at betragte de Synspunkter, der havde gjort sig gjældende.

Spørgsmaalet om Arvefølgen i Holsten efter Rigets Opløsning var traadt i Forgrunden, baade paa Grund af Hertugen af Augustenborgs Holdning, og fordi Brødrene Bernstorff havde anset det for Hovedpunktet. J. Fr. Bern-

storff udviklede sit Standpunkt indgaaende i sine Breve til Broderen, og særlig i Brevet af 3. Septbr. fremstillede han i Sammenhæng Grundene til den bestemte Holdning, han havde indtaget overfor Møstings Udkast.

Han indrømmede, at den Arveret til Holsten, der hidtil havde tilkommet de yngre holstenske Linjer, oprindelig og væsentlig beroede paa den Lensarvefølge, de havde som Lensagnater, fra hvilken al kvindelig Arvefølge var udelukket. Men at nu ved Rigets og Rigslensvæsenets Opløsning deres hidtil aldrig bestridte og fuldstændig anerkendte Arverettigheder skulde være fuldstændig bortfaldne, og at det skulde være overladt den danske Konges Vilkaarlighed, nu da han var Enebesidder af Holsten, at lade en ny Successionsordning, der for evige Tider fuldstændig udelukkede Lensagnaterne, træde i Stedet for den hidtil lovmæssig anerkendte Lensarvefølge, det kunde J. Fr. Bernstorff ikke paa nogen Maade overtyde sig om.

Men han indrømmede, at det maaske i det mindste med tilsyneladende Grunde kunde paastaas, at Agnaternes Arverettigheder ved Opløsning af Rigslensvæsenet, hvori Arveretten havde sin væsentlige Grund, blev mere vaklende og derved for Fremtiden paa en vis Maade kunde fremstilles som tvivlsomme. Derfor kunde man være af den Mening, at ingen offentlig eller paa de interesserede Parters Forespørgsel afgivet Erklæring, hvorved disse tvivlsomme Arverettigheder udtrykkelig anerkendtes som bestaaende, vedvarende eller usvækkede, vilde være tilraadelig, men tværtimod vilde stride mod Kongens Interesser.

Denne Bernstorffernes Stilling i Retsspørgsmaalet var ikke meget stærk overfor Møstings og Kronprinsens klare

Standpunkt, at Kongelovens Arvefølge fra nu af gjaldt i Holsten. Bernstorfferne fremførte intet bestemt om, hvilken Arvefølge der nu skulde gælde; med Rette kunde Kronprinsen og Møsting erklære en saadan Usikkerhed for uholdbar. Men netop derfor kom J. Fr. Bernstorff ligesom Brodéren naturlig til at skyde Retsspørgsmaalet i Baggrunden og lægge Hovedvægten paa Hensigtsmæssigheden.

Med god Grund fremhævede han, at Agnaterne ingenlunde vilde gaa ind paa, at deres Rettigheder pludselig skulde være blevet tvivlsomme; hvis den danske Arvefølge udtrykkelig blev udstrakt til Holsten, eller hvis der blev brugt noget som helst Udtryk i Deklarationen, der implicite tydede paa noget saadant, vilde Agnaterne ufejlbarlig bringe Sagen til Diskussion. Alene det, at Deklarationen ikke indeholdt en udtrykkelig Reservation af Agnaternes Ret, vilde maaske hidføre Forespørgsler. Saa længe Deklarationen ikke indeholdt noget udtrykkeligt Angreb paa deres Arveret, kunde man dog altid svare dem, at denne var forblevet uberørt ved det skete Skridt, men hvis man med rene Ord havde sagt, at Holsten aldrig mere skulde kunne skilles fra Kongens Krone, kunde man kun svare Agnaterne, at man virkelig ansaa deres Rettigheder for udslukkede, ogsaa havde villet erklære dette og var til Sinds at sætte denne Opfattelse igennem. Men et saadant Sprog overfor Agnaterne, blandt hvilke Ruslands Zar og Sveriges Konge var, fandt Bernstorfferne højst betænkeligt, thi at disse to Fyrsters Arverettigheder laa noget langt ude, var jo aldeles ligegyldigt for Sagens Realitet.

Den Fare, der kunde opstaa ved Forholdet til disse Agnater, blev dobbelt stor, fordi Ruslands Rettigheder

til Holsten ikke blot beroede paa Lensarveretten, men for den tidligere hertugelige Dels Vedkommende ogsaa paa Traktater. Ved Mageskiftetraktaten 1773 var den hertugelige Del af Holsten ved en særlig Cessionsakt overdraget til Kongen af Danmark, til hans Broder og til deres mandlige Linjer, men ikke til Kvindelinjerne; uddøde Christian VII's og Arveprins Frederiks Mandslinjer, faldt den tidligere hertugelige Del af Holsten tilbage til det russiske Kejserhus. Enhver Udvidelse af Lex Regias Arvefølge til denne Del af Holsten vilde, ganske uafhængig af Lensforholdet, være et grovt Traktatbrud fra dansk Side.

J. Fr. Bernstorff anførte endnu et Par Grunde imod at berøre det farlige Arvespørgsmaal. Hvis man frakendte Agnaterne deres Rettigheder til Holsten, gav man med det samme selv Afkald paa al Arveret til Agnaternes Lande, særlig til Oldenburg og Eutin, og dette fandt Bernstorff lidet hensigtsmæssigt. Dernæst gjorde han opmærksom paa, at de tyske Fyrster, der vilde tiltræde „det nordiske Forbund“, utvivlsomt vilde stadfæste de hidtilværende Lensforhold for saa vidt de vedrørte Arvefølgen. Hvis Holsten kom ind i Forbundet, maatte Agnaternes Arveret anerkendes enten ved en udtrykkelig Erklæring eller som en Følge af selve Tiltrædelsen. Men hvis den danske Konge ikke tiltraadte Forbundet og ikke havde anerkendt Arverettighederne, vilde Rusland just deri se en Grund til at faa Holsten med ind i Forbundet, og det var dog betænkeligt at vække denne Interesse hos Kejseren.

J. Fr. Bernstorffs udførlige Begrundelse, som Chr. G. Bernstorff billigede og til Dels med de samme Ord fremførte overfor Kronprinsen og Møsting, fandt med Hensyn til Hensigtsmæssighedsspørgsmaalet Tilslutning hos alle

Statsraadsmedlemmerne. Med Hensyn til Retsspørgsmaalet indtog Hertug Frederik Christian et Standpunkt, der var diametralt modsat Kronprinsens og Møstings, idet han gik ud fra, at der ikke var forandret det mindste ved Agnaternes Arverettigheder; nogen nærmere Motivering gav han ikke i sin Betænkning, der krævede disse Rettigheder udtrykkelig reserverede i Deklarationen. Schimmelmann stod nærmest paa Bernstorffernes Standpunkt og ansaa Arvespørgsmaalet for tvivlsomt, og Chr. D. Reventlow udtalte dette bestemt.

Schimmelmann billigede i sin Betænkning først Kancelliets Udkast. I Udtryk, der efter hans Sædvane var unødig skruede, erklærede han, at „Statens Uafhængighed, dens Forfatnings Ensartethed og den størst mulige Forening af alle Kongens Undersaatter til et Folk, var det vigtigste og mest afgørende“. Om der vilde komme en Tid, da Arvekrav paa Dele af Staten vilde løsne den Enhed, man nu var i Færd med at styrke, var uvist; en blot „konstitutiv Lov“ kunne ikke ved sin blotte Emanation fjærne eller ophæve selv kun tvivlsomme Arvekrav; Historien viste mange Eksempler paa, at slige bestridte Arvekrav paa Riger og Lande var blevet en Kilde til Uroligheder for de mægtigste Stater. Derfor skulde man dog ikke anerkende slige paastaaede Arvekrav, hvorom Spørgsmaalet først laa for langt ude i Fremtiden. Men da en Diskussion om Arvekravenes Gyldighed var betænkelig, maatte Udtrykkene i Deklarationen ikke være bestemtere end i Udkastet; de maatte være saaledes beskafne, „dass solche ohne ihren Sinn zu verdrehen so erklärt werden können“, at de kun tog Sigte paa en fælles Regeringsforfatning, paa en fælles Statsinteresse.

Chr. D. Reventlow erklærede i sit Votum, at han ikke

skønnede, at Hertugen havde Ret i sin Paastand om, at Sagen vedrørte Arvefølgen, fordi „her aleene skal og kan handles om Kongens Souverainitet i Holsteen og desformedelst dette Hertugdømmes Indlemmelse under den danske souveraine Regierings-Forfatning og Afsondring fra det forrige Tydske Rige“. Han formente, at Kronprinsen ikke havde ønsket at berøre Arvefølgen, men gik dog noget ind paa Spørgsmaalet om denne. Om den holsten-gottorpske Del bemærkede han, at der jo i Følge Traktaterne kun med Ruslands Samtykke kunde indføres cognatisk Arvefølge. Med Hensyn til de øvrige Dele af Holsten, ansaa han det efter Rigets Opløsning for ubestemt, hvad der var Arvefølge i Holsten, naar den kongelige Mandsstamme uddøde; det var ikke afgjort, at Kongelovens Arvefølgeregler skulde være Rettesnor. „Om og hvorleedes Arvefølgen skal fra Sværd Siden gaa over til Spinde Siden, maa i sin Tiid afgiøres ved Foreening imelm de høie Vedkommende eller ved Vaabnene“. Han fandt Tiden ubelejlig til at forhandle eller bestemme noget derom, i hvor meget det endog maatte ønskes, at Holsten aldrig kunde skilles fra Danmark.

Statsraadsmedlemmernes Betænkninger viser endvidere, at man i København foruden Arvefølgespørgsmaalet havde drøftet, hvilken Indflydelse Indlemmelsen vilde have paa Holstens indre Forhold. Møstings Betænkning af 24. August med dens uforbeholdne Fremhævelse af, at det gjaldt om Indførelsen af dansk Lovgivning i Hertugdømmet, kendte man endnu ikke i København; den blev først senere tilsendt Rantzau [1]). Men man vidste tilstrækkelig Besked med Kronprinsens og

---

[1]) Brev fra J. Fr. B. til Chr. G. B. $^{16}/_{9}$ 1806. D. M. l. c. Nr. 37.

Møstings Tankegang. Man tænkte sig vistnok først og fremmest Muligheden af, at Kronprinsen vilde benytte Lejligheden til at ramme en forsvarlig Pæl gennem Ridderskabets Privilegier eller de andre Friheder og Forrettigheder, der endnu fandtes i de forskelligartede holstenske Distrikter. Schimmelmanns senere Breve til Kronprinsen viser, at han havde været saare betænkelig ved Tanken om, at den danske Enevælde skulde formelt indføres i al sin Udstrækning. Maaske har han, men uden Held, forsøgt Udkastet læmpet efter denne Tankegang; baade han, Hertugen og Ditlev Reventlow nøjedes med at henstille, om man ikke i Deklarationen vilde optage en Bemærkning om, at enhvers Privilegier og Rettigheder skulde herefter som tilforn opretholdes. Hos Hertugen fik dette en særlig skarp Form, idet han henviste til Traktaterne af 1767 og 1773, hvori Holstenernes Privilegier, Rettigheder og Friheder var blevet bekræftede, og hvor det var tilsikret, at Hertugdømmets Forfatning i alle væsentlige, paa Familieforhold og Ejendomsret beroende Dele skulde opretholdes.

I Bernstorffernes Udtalelser før Deklarationens Udstedelse traadte lignende Synspunkter ikke frem, men de laa utvivlsomt bag ved deres almindelige Ønske om at begrænse Deklarationens Indhold saa meget som muligt.

IV. De afsluttende Forhandlinger i Kiel. Indlemmelsespatentets Udstedelse.

Fredag den 5. September mellem Kl. 9 og 10 om Aftenen kom den den 3. fra København afsendte Stafet til Kiel og bragte Kronprinsen Statsraadsmedlemmernes Vota og Breve samt Kancelliets Forestilling og Udkast til

Møsting. Samtidig modtog Chr. G. Bernstorff et Brev fra sin Broder. De afsluttende Forhandlinger varede fra nu af knap et Døgn; allerede næste Aften, Lørdag den 6., havde Deklarationen efter Forhandlinger mellem Kronprinsen, Møsting og Bernstorff faaet sin endelige Form [1]).

Straks efter Stafettens Ankomst Fredag Aften ilede Møsting til Kronprinsen og drøftede Sagen med ham. De var begge yderst utilfredse med de modtagne Aktstykker og Breve; Kronprinsen var oprørt over Hertug Frederik Christians Protest, Møsting var forbitret, fordi Kancelliet i saa høj Grad havde tilsidesat hans Udkast. Disse Stemninger gav sig paa forskellig Maade Udtryk, men de indvirkede kun lidt paa Forhandlingerne, under hvilke Kronprinsen overfor Chr. G. Bernstorff optraadte meget rolig.

Møstings Mening om Kancelliets Udkast ses af en Koncept til en Forestilling til Kronprinsen. Den maa være skrevet enten Fredag Aften sent efter Samtalen med Kronprinsen eller Lørdag Morgen tidlig før en Samtale med Bernstorff. Møsting havde, erklærede han, haft to Punkter for Øje med sit første Udkast. Det ene var Holstens Adskillelse fra det tyske Rige, og hvad dette Punkt angik, fandt han Kancelliets Udkast tilfredsstillende; den endelige Affattelse blev paa dette Punkt nøjagtig som Kancelliets.

---

1) Chr. G. B.'s Brev til J. Fr. B. 6/9 1806. D. M. l. c. Nr. 33. — Møstings Koncept til en Forestilling og Rettelser i Kancelliets Udkast. (R. A. Pk. vedk. 1806. D. M. l. c. Nr. 10 og 12.) Om Koncepten nogensinde er renskrevet og afgivet, kan være tvivlsomt; Renskriften kan ogsaa være tilintetgjort af Stemann (sml. S. 3), men som Udtryk for Møstings Tankegang er Koncepten god nok.

Det andet Punkt var Holstens „unzertrennliche Verbindung“ med Kongeriget. Dette Punkt var, erklærede han, fuldstændig forbigaaet i Udkastet, hvor der kun var sagt, at Holsten skulde være forenet med det kongelige Monarkis samlede Statslegeme ved en og den samme Forfatning og underkastet Kongens egen uindskrænkede Regering. Men herved var der intet vundet for Fremtiden og lige saa lidt for det nuværende Øjeblik. Kronprinsens udtalte Hensigt: at opretholde det danske Monarkis udelte Magt ogsaa til den fjærneste Fremtid og under alle mulige Begivenheder, blev ikke opnaaet derved, idet der paa den ene Side ikke var beordret nogen Inkorporation af Holsten med Danmark, men tværtimod paa den anden Side Benævnelsen Hertugdømmet Holsten for Fremtiden blev højtidelig sanktioneret og efter Møstings Mening stadig indebar en Adskillelse fra Kongeriget. Han indsaa heller ikke, at der var vundet noget for Øjeblikket, idet Souveræniteten hidtil stadig var blevet udøvet i Holsten, og Erklæringen om, at Holsten skulde være forenet med Monarkiet ved en og samme Forfatning, frembragte ikke nogen Magtforandring. Selv det Udtryk, at denne Forbindelse skulde bero paa, at Hertugdømmet skal have en og samme Forfatning, syntes ved den store Ubestemthed af Ordet Forfatning, hvorunder kunde forstaas blot „gesetzliche Verfassung“, at begrunde Muligheden af Ophævelsen af denne Provins, der efter som før er at betragte som et særskilt Hertugdømme. „Saa længe Holsten ikke bliver erklæret for en for stedse med det danske Monarki som integrerende Del af samme inkorporeret Provins, er der“, mente Møsting, „ikke sørget for en gennem alle kommende Begivenheder vedvarende, udelt Opretholdelse af Kongens

hele Magt". Hvorvidt dette i den Deklaration, der skulde udstedes, kunde foregaa paa samme Maade som det var sket i Kong Frederik IV's Hyldningspatent af 1721 i Henseende til Hertugdømmet Slesvig, hørte under det udenlandske Departements Bedømmelse, og Møsting turde ikke have nogen bestemt Mening derom.

Ved disse almindelige Bemærkninger havde Møsting utvetydigt sagt sin Mening om Hovedpunktet i Deklarationen, og overfor Chr. G. Bernstorff fremførte han den med Styrke.

Chr. G. Bernstorff kunde ikke svække hans Kritik af den Affattelse, det paagældende Sted havde fundet i Kancelliets endelige Udkast; han mente selv, at Stedet og særlig Ordet „Verfassung" var meget ubestemt. De havde en „meget vanskelig Diskussion" om, hvilken Form der da skulde vælges, og under denne fremdrog Bernstorff tilsidst sin Broders og Rantzaus foreløbige Udkast af 2. September og foreslog Møsting at anvende den dèr brugte Formulering, som han selv fandt „fuldstændig passende". Hvilket Indtryk det gjorde paa Møsting og Kronprinsen at erfare, at Bernstorff laa inde med et saadant hemmeligt Udkast fra København, mærkede Bernstorff ikke; Møsting tog Udkastet og forelagde det for Kronprinsen, og da Bernstorff op ad Dagen kom til denne fandt han — „hvad han næppe havde turdet vente" — at denne Formulering havde vundet Kronprinsens Bifald.

„Overhovedet har jeg", skrev Bernstorff samme Dag til sin Broder, „fra Kronprinsens Side fundet mindre Modstand mod vor Mening, og det derpaa grundede Udkast, end jeg havde troet at maatte befrygte".

Resultatet blev, hvad Hovedpunktet angik, at Kancelliets Udkast afløstes af J. Fr. Bernstorffs og Rantzaus

første, af Schimmelmann ikke paavirkede Udkast. Der indførtes kun, foruden Udeladelsen af et ligegyldigt „und", en enkelt Rettelse, idet Ordet „Botmässigkeit" afløste Ordet „Regierung". Af Møstings Udkast ses det, at han havde tænkt paa, men forkastet Ordet „Herrschaft".

Mere vides ikke om de Forhandlinger, der bestemte Kronprinsen og Møsting til at vælge denne Form for Hovedleddet i Deklarationens betydningsfulde Indledning. Deres Stemninger og deres Opfattelse af dets endelige Form vil senere blive undersøgt.

Kancelliets Udkast undergik imidlertid endnu flere Rettelser.

For det første foreslog Møsting, at Benævnelsen Deklaration helt skulde bortfalde; Aktstykket skulde trykkes som Frederik IV's Hyldningspatent fra 1721, som Møsting havde for sig. Derfor fik Chr. Rantzau Ordre til at udelade „Titel eller Rubrum" og følge Formen for Hyldningsakter fra 1721.

Paa dette Punkt spores ingen Indsigelse fra Chr. G. Bernstorffs Side, men overfor en anden af Møstings Rettelser satte han sin Vilje igennem. Det gjaldt det af Rantzau indsatte Led om, at de forskellige Landsdele fremtidig skulde sammenfattes under Benævnelsen Hertugdømmet Holsten. Møsting havde jo ment, at der i denne højtidelige Sanktionering af Navnet Hertugdømmet Holsten stadig indebares en Adskillelse fra Kongeriget, og af hans Rettelser i Kancelliets Udkast ses det, at han har villet lade dette udgaa. Bernstorff mente, at de mest indlysende Grunde talte for Udtrykket, men kun med Møje reddede han det.

Derimod sejrede Møsting paa et Par andre Punkter, som Bernstorff ansaa for mindre væsentlige.

I Stedet for „Justizbehörde für Holstein“ blev den ny Obergericht kaldet „Justizbehörde in Holstein“, idet Møsting ansaa det tyske Kancelli som den øverste Domstol for Hertugdømmerne, medens Bernstorff hævdede, at Kancelliet dog vel alene var et Regeringskollegium. Om selve Ordet Justizbehörde havde der ogsaa været Strid; Møsting havde anset Udtrykket for noget for omfattende ud fra den samme Opfattelse af Kancelliets Myndighed. Han havde derfor foreslaaet Ordet Gerichtshof, men dette fandt Bernstorff for snævert. Resultatet blev, at man beholdt Justizbehörde, men satte in for für.

Møstings Lyst til at svække Holstens Selvstændighed til Fordel for Centralmagten spores her, men endnu stærkere laa det bag en anden Rettelse, hvis Rækkevidde Bernstorff ikke gennemskuede. Det var Udtrykket i sidste Afsnit om Indførelsen af en ny almindelig Lov, der skulde udarbejdes for begge Hertugdømmerne. Kancelliets Udtryk erstattedes her med andre, hvori det ikke sagdes, at der paa kongelig Befaling blev gjort Udkast til en almindelig Lov, men derimod, at de nødvendige Befalinger om Indførelsen af en almindelig Lov allerede var udstedte. Til Bernstorff sagde Møsting derom kun, at det faktisk var urigtigt, at der blev arbejdet paa en ny almindelig Lov for Hertugdømmerne. Men i sin Forestilling til Kronprinsen udtalte Møsting, at det ikke var Hensigten at indføre nogen helt ny Lov. Han mente nemlig, at man straks skulde indføre Valdemar Sejrs jyske Lov eller Christian V's Danske Lov, medens Bernstorff vistnok opfattede Ændringen, som om man var til Sinds foreløbig at lade de nuværende Love bestaa uforandret. Et dybt Svælg skilte de to Mænds Betragtninger fra hinanden.

Ogsaa med Hensyn til Udgangen forandredes Kancelliets Udkast, idet Møsting forlangte indsat den sædvanlige Slutning paa de kongelige Forordninger: „Wonach sich männiglich allerunterthänigst zu richten“, hvilken Kancelliet med Vilje havde udeladt. Chr. G. Bernstorff modsatte sig Forandringen, men Møsting vilde under ingen Betingelser frafalde denne. Udgangen fik derved omtrent samme Form som i Patentet af 1721.

Endelig rettede Kronprinsen Ordene „untergeordneten Monarchie“ til „untergebenen Monarchie“ i det renskrevne Udkast, der med hans Approbation blev tilsendt det danske Kancelli til Oversættelse og Bekendtgørelse paa Dansk.

Den 6. om Aftenen var Deklarationens Form saaledes endelig fastslaaet, efter at Dagen, som Bernstorff skrev til sin Broder, havde været opfyldt af „die widrigsten und immer erneuerten Erörterungen“. Med Stafet afgik Deklarationen til København ledsaget af et Brev fra Møsting til Rantzau. Det indeholdt en kort og bestemt Befaling til uopholdelig at lade det tyske Kancelli uden noget nyt Foredrag i Statsraadet forelægge Kongen det ændrede Udkast til Underskrift og derefter skyndsomst foranledige det trykt og bekendtgjort paa Tysk og Dansk gennem de to Kancellier; de ved Deklarationens Udstedelse nødvendiggjorde praktiske Forholdsregler skulde ogsaa paaskyndes saa meget som muligt.

Denne Ordre efterfulgtes; den 9. September underskrev Christian VII paa Frederiksberg Slot Patentet, der kundgjordes baade paa Tysk for Indbyggerne i Slesvig og Holsten, og paa Dansk for Danske og Norske.

Det tyske Patent lød efter den officielle Plakat saaledes:

Christian der Siebente etc. etc.

Nachdem durch die auf der allgemeinen deutschen Reichsversammlung am 1sten des vorigen Monats von Seiten eines Theils der angesehensten Stände erklärte Trennung von dem Reichsverbande und durch die darauf erfolgte, von Sr. Römisch Kaiserl. Majestät unterm 6ten desselben Monats kund gethane Niederlegung der Reichsoberhauptlichen Würde, der deutsche Reichsverband und die Reichs-Constitution gänzlich aufgelöset und erloschen sind, und dem zufolge auch diejenigen gesezlichen und verfassungsmässigen Bande, welche die Unserer Regierung unterworfenen Reichslande bisher mit Kaiser und Reich verbanden, so wie alle darauf sich gründenden Verhältnisse, Beziehungen und Verpflichtungen, gelöset und aufgehoben sind; So finden Wir Uns in Betreff der künftigen Verhältnisse und Verfassung dieser Unserer bisherigen deutschen Reichslande folgendes zu erklären, festzusetzen und zu befehlen bewogen:

Unser Herzogthum Holstein, Unsere Herrschaft Pinneberg, Unsere Grafschaft Rantzau, und Unsere Stadt Altona, sollen fortan unter der gemeinsamen Benennung des Herzogthums Holstein, mit dem gesammten Staatskörper der Unserm Königl. Scepter untergebenen Monarchie, als ein in jeder Beziehung völlig ungetrennter Theil derselben verbunden und solchemnach von nun an Unserer alleinigen unumschränkten Botmässigkeit unterworfen seyn.

In Betracht der aufgelöseten Verhältnisse dieser Unserer vorgenannten Lande zu den bisherigen deutschen Reichsgerichten, verordnen und bestellen Wir Unser bereits bestehendes Oberdicasterium zu Glückstadt, unter der Benennung Unseres Königlichen Holsteinischen Obergerichts, zur höchsten, Uns allein untergeordneten Justitzbehörde in diesem Unserm Herzogthume Holstein, neben welcher jedoch das adeliche Landgericht, unter Unserer alleinigen allerhöchsten Authorität, auf die bisherige Weise, bis zu anderweitiger Verfügung ferner bestehen soll.

Wenn auch nunmehr, durch die Aufhebung der deutschen Reichs-Constitution, und durch die Auflösung der Verbindung Unserer gedachten Lande mit dem deutschen Reiche, die deutschen Reichsgesetze in selbigen ausser Kraft gesetzt worden,

so wollen Wir dennoch und gebieten hiemit, dass, bis zur Einführung eines allgemeinen Gesetzes, wesfalls die nöthigen Befehle bereits von Uns erlassen sind, alle Rechtssachen in Unserm Herzogthume Holstein, nach den an jedem Orte bisher befolgten Gesetzen und Gewohnheitsrechten, mit Inbegriff der in den Reichsgesetzen enthaltenen Vorschriften, in so weit solche das bürgerliche und peinliche Recht angehen, entschieden werden sollen.

Wornach sich männiglich allerunterthänigst zu achten.

Gegeben auf Unserm Schlosse Friederichsberg am 9. September des Jahres 1806 nach Christi Geburt, Unserer Regierung im 41sten Jahre.

Christian R.

Møsting.

Rantzau. Janssen. Jensen.

I det danske Patent, der udgik gennem danske Kancelli, lød det afgørende Afsnit saaledes: „Vort Hertugdømme Holsten etc. skulle herefter under den fælleds Benævnelse af Hertugdømmet Holsten, være forbundet med det Hele Vort Scepter undergivne Monarchie, som en i enhver Henseende fuldkommen uadskilt Del af samme og saaledes, fra nu af, alene staae under Vor egen uindskrænkede Regering“. I sidste Afsnit var Ordene om en ny Lov gengivne saaledes: „... indtil en anden almindelig Lov kan vorde indført“.

V. Indlemmelsespatentets Fortolkning.

Var Kronprins Frederik tilfreds med Deklarationens endelige Form? Indeholdt den alt, hvad han havde ønsket, eller var han ved sine Ministres Modstand blevet

nødt til at standse paa Halvvejen uden at faa gennemført den paatænkte fuldstændige Indlemmelse af Holsten?

Kronprinsen havde, ligesaa lidt som Møsting, ændret sin oprindelige Opfattelse af Retsspørgsmaalet. „Da Holsten nu ikke holder ved noget, saa begriber jeg ikke en Gang Uretten i Sagen“, skrev han den 6. September til sin Svoger, og Udtalelser af ham til Kancellipræsident Kaas fra den nærmest følgende Tid viser, at han ikke mente, at han havde traadt noget retmæssigt Arvekrav for nær.

Nogen udførlig statsretlig Begrundelse af deres Opfattelse gav hverken Kronprinsen eller Møsting i Efteraaret 1806; men af Yttringer i Møstings Forestilling af 24. August og i Kronprinsens Breve til Kaas fremgaar det, at de, som rimeligt var, støttede sig til, at Holsten allerede før det tyske Riges Opløsning laa under Kongeloven i Kraft af dennes § 19, der befalede, at alt, hvad Kongen erhværvede, skulde holdes samlet under Kongeloven. Dette havde hidtil haft Gyldighed med de Indskrænkninger, som fulgte af den tyske Kejsers Souverænitet og den paa Rigslensvæsenet grundede særlige agnatiske Arveret. Nu da Riget og Rigslensvæsenet var opløst, forsvandt alle disse Indskrænkninger, og hermed var, efter Kronprinsens og Møstings Opfattelse, alt sagt; de tog øjensynligt ikke mindste Hensyn til, at de yngre gottorpske og de sønderborgske Linjer havde anden Arveadkomst, hvorimod de naturligvis anerkendte de traktatmæssige Forpligtelser over for Rusland med Hensyn til den gottorpske Del af Holsten. Tanken var utvivlsomt, naar Lejligheden bød sig, ved venskabelig Overenskomst at fjærne denne sidste Uensartethed i Arvefølgen, saa-

ledes som Frederik VI jo ogsaa tredive Aar senere forsøgte paa[1]).

Det skal ikke her undersøges, om Kronprinsen og Møstings Opfattelse af Arvefølgen i Holsten var rigtig, eller om, hvorvidt det Skridt, de havde gjort, var retfærdigt og statsretligt forsvarligt eller ej. Spørgsmaalet er meget indviklet og tvivlsomt. Meget taler for det augustenborgske Standpunkt, hvori Kærnepunktet vår, at Rigets Opløsning ikke tilintetgjorde Agnaternes Arvekrav, men paa den anden Side kan der fremhæves gode Grunde for at en ny Arvefølgeorden, der som hint Patent er fastslaaet af Landets retmæssig lovstiftende Myndighed, skaber en ny Ret uden Hensyn til ældre Krav[2]). Helt bortset fra, hvorledes dette nu end maa bedømmes, er det vigtigt at lægge Mærke til, at begge Kronprinsens nærmeste juridiske Raadgivere, Møsting og Kaas, støttede hans Standpunkt, og at Hertugen af Augustenborg var den eneste af Ministrene, der bestemt gjorde en modsat Anskuelse gældende[3]). J. Fr. Bernstorff mente vistnok i Grunden, at det var Uret at berøve Agnaterne deres Arveret; men hans stærkeste Udtalelser fremkom kun til Broderen, og denne gik ikke videre end til at erklære Arvespørgsmaaalet for tvivlsomt. Kancelliets Forestilling skød Spørgsmaalet fra sig, og de to Statsministre Schimmelmann og Reventlow henstillede Sagen som uvis. Under disse Omstændigheder kan det ikke bebrejdes Kronprinsen, at han fastholdt sin oprindelige Opfattelse, og man kan ikke stemple hans Fremfærd som vilkaarlig

---

1) Se bl. a. Danmarks Riges Historie VI, S. 245.

2) Om dette sidste Standpunkt se W. Schücking: Der Staat und die Agnaten (1902), bl. a. S. 28, 31 og 40.

3) Kaas' Standpunkt ses af hans Breve til Kronprinsen 13/9 1806. D. M. l. c. Nr. 68.

Retskrænkelse eller som „den soleklareste Uret", helt bortset fra, hvor strængt man ellers vil bedømme den politiske og nationale Uklogskab deri[1]).

Over for Ministrenes Fremhævelse af Hensigtsmæssighedshensynet, særlig over for Udlandet, havde Kronprinsen gjort Indrømmelser, der havde ført til en Affattelse af Patentet, hvormed vi ved, at i alt Fald Brødrene Bernstorff og Grev Christian Rantzau i Hovedsagen var tilfredse. Hovedledet i Patentet var formuleret af dem med den Hovedhensigt, at deri ikke maatte siges noget om Arvespørgsmaalet, idet det fastslog Holstens ubetingede Indlemmelse i det hele Monarki. I Overensstemmelse hermed udtalte J. Fr. Bernstorff en Uges Tid efter til sin Broder, at „Holsten jo paa ingen Maade var forenet med Kongeriget Danmark som saadant ved fuldstændig Inkorporation", og godt en Maaned senere fik han Lejlighed til bestemt at tage Afstand fra en modsat Fortolkning[2]). I en Note om Patentet af 9. September havde den svenske Regering skrevet følgende: „La réunion de la duché de Hollstein à la monarchie Danoise pour en former dorénavant une partie inséparable sous tous les rapports etc." J. Fr. Bernstorff anholdt straks Udtrykket. „Du vil bemærke," skrev han til sin Broder, „at man i Notens Indgang ikke anfører vor Deklarations Udtryk rigtig. Man forveksler — som allerede mange af Læserne har gjort det af Mangel paa Sprogkundskab — Udtrykkene „ungetrennt" og „unzertrennlich". Og denne Forskel er, — naar det kommer an paa, om ved

---

[1]) Prof. Edv. Holm bruger i Danmarks Riges Historie V, S. 579 Udtrykket „den soleklareste Uret".
[2]) Brev fra J. Fr. Br. til Chr. G. 16/9 og 14/10 1806. D. M. l. c. Nr. 37 og 38.

Ordene i hin Deklaration Agnaternes Rettigheder er bragt i Fare, — ligefrem afgørende".

Meningen er klar; efter J. Fr. Bernstorffs Opfattelse er Holsten ved Patentets Formulering ikke blevet „une partie inséparable" ɔ: „ein unzertrennlicher Theil" af det danske Monarki, og han fastholder nøje Ordlyden som den afgørende.

Mon Kronprinsen og Møsting mente det samme? Vi kender ikke de fortrolige Samtaler om Aftenen den 5. og i Løbet af den 6. September, i hvilke de vejede Ord og tydede Mening i det Deklarationsudkast, som de gav deres endelige Billigelse. Men vi har en avtentisk, to Gange gentagen Fortolkning af, hvilken Art Forening mellem Holsten og Danmark de mente at have tilvejebragt ved Patentet af 9. September.

Det er et Par Aktstykker, som staar i nøje Forbindelse med den skete Inkorporation, og som kort efter Patentet udstedtes fra Kiel af Kronprinsen under Møstings Medvirkning. Det er for det første en Ordre af 16. September fra Kronprinsen til det tidligere tyske Kancelli, der allerede den 9. September var blevet omdøbt til det „slesvig-holstenske Kancelli", om Nedsættelsen af en Kommission til Overvejelse af den fælles Lov, der var bebudet i Patentet. I Begyndelsen af denne Ordre hedder det: „Da das allerhöchste Publicandum wegen der unzertrennlichen Vereinigung Holsteins mit Dännemark etc." Der har vi det Ord, hvormed Møsting fra første Færd af havde karakteriseret den Art Forening, der alene forekom ham tilfredsstillende. Ordet „unzertrennlich", „uadskillelig", „inséparable" — og ikke Deklarationens „ungetrennt", „uadskilt" — anvender Kronprinsen og Møsting, den første Gang de officielt skal udtale sig om, hvilken

Art Forening, der var tilvejebragt ved Patentet af 9. September. De brugte ikke Ordet tilfældigt. Ordren kom til det slesvig-holstenske Kancelli, og dette affattede en Forestilling af 26. September til Kongen om Kommissionens Nedsættelse; men her brugtes „unzertrennlich" med Flid ikke. Forestillingen begynder: „Nachdem das Herzogthum Holstein mit dem gesammten Staatskörper der Ewr. Königl. Mayt unterworfenen Monarchie verbunden ... worden ist ...". Begyndelsesordene af Kronprinsens Ordre af 16. September kunde, som almindeligt i slige Tilfælde, ligesaa godt være taget over i Forestillingen; men Kancelliet, hvor Christian Rantzau var første Mand, undgik dette og citerede Patentet, dog med forsigtig Udeladelse af „ungetrennter Theil", maaske for at undgaa ethvert Skin af systematisk Opposition. Forestillingen blev derefter den 26. September underskrevet af Kronprinsen og Kommissoriet udstedt gennem Kancelliet i Møstings Fraværelse. Ogsaa her møder vi samme forsigtige Udtryk: „unzertrennlich" er atter udeladt. Men den 18. November 1806 afgav Lovkommissionen, hvori Møsting havde Sæde, en foreløbig Betænkning, og denne begyndte: „Nach dem das Herzogthum Holstein, vermöge der unterm 9ten September dieses Jahrs allerhöchst erlassenen Declaration mit dem gesammten Staatskörper der Ew. Königl. Majestät Scepter untergebenen Monarchie unzertrennlich verbunden worden ..." Møstings Nærværelse spores![1])

Det forekommer mig, at denne gentagne officielle

[1]) I Betænkningen forekommer endvidere en Udtalelse om, at „Holstein jetzt der dänischen Monarchie incorporirt ist und einen integrirenden Theil derselben ausmacht", Udtryk der svarer nøje til „unzertrennlich". „Integrirender Theil" fandtes i Møstings Patentudkast, men udgik i København. — De citerede Aktstykker er trykt D. M. l. c. Nr. 18—19, 22.

Anvendelse af Ordet „unzertrennlich" er et afgørende Vidnesbyrd om Kronprinsens og Møstings Fortolkning. Var den stedfundne Forening med Danmark „unzertrennlich", saa var alt sagt, og Arvefølgespørgsmaalet løst. Kun naar Kronprinsen opfattede Patentet saaledes, er der Mening i, at han samme Dag, det formuleredes, til Schimmelmann kunde skrive: „Intet i Verden kan bringe mig mere bort fra den Beslutning ikke mere at skille Holsten fra Danmark", og at han over for Frederik Christian kunde bruge voldsomme Udtryk om sin „uigenkaldelige Beslutning" og sin Vilje til „hellere at lade sig opofre" end til at opgive denne. Betegnede Deklarationen et virkeligt Afslag fra Kronprinsens Side, vilde han ikke have talt i denne Tone.

Men hertil kommer, at en jævn og naturlig Betragtning af den afgørende Sætning i Patentet kun kan føre til det Resultat, at Kronprinsens og Møstings klare Definition ved Ordet „unzertrennlich" er korrekt og hverken kunstig, end sige falsk.

Medens Joachim Fr. Bernstorff fremdrog det enkelte Ord „ungetrennt" og fremhævede den Forskel i Forbindelsesstyrke, der var mellem det og „unzertrennlich", som afgørende, kunde Kronprinsen og Møsting naa til deres Fortolkning ved at se hele vedkommende Sætning i sin Sammenhæng.

Efter Datidens (som efter Nutidens) almindelige Sprogbrug havde „ungetrennt" en snævrere Betydning end „unzertrennlich"; de to Udtryk var ikke enstydige og kunde ikke bruges i Flæng, men svarede ganske til „uadskilt" (uafsondret) og „uadskillelig". Men noget anderledes stiller det sig, hvor den sproglige Forbindelse er beskaffen som i dette Tilfælde. Her er „ungetrennt" nemlig forbundet

med et Verbum, der udtrykkelig viser hen til Fremtiden. I Patentet stod der følgende: „Holstein, Pinneberg etc. sollen fortan mit dem gesammten Staatskörper der ... Monarchie . . . als ein in jeder Beziehung völlig ungetrennter Theil ... verbunden ... seyn.“ Men skulde Holsten fremtidig være en i enhver Henseende fuldkommen uadskilt Del af Monarkiet, da var jo den faktiske Uadskillelighed fastslaaet, og „eine unzertrennliche Verbindung“ blev det korrekte Udtryk for, hvad der var tilvejebragt. Om der staar „ungetrennt“ eller „unzertrennlich“ er da reelt ligegyldigt; Meningen bliver den samme, „unzertrennlich“ udtrykker den blot mere demonstrativt og formelt skarpere.

Det blev i Indledningen til denne Afhandling omtalt, at det i 1843 fra augustenborgsk Side blev paastaaet, at der under Forhandlingerne i 1806 var blevet foretaget en særlig lumsk Forandring med Patentet ved en Ombytning af Ordet „unzertrennlicher Teil“ med „ungetrennter Theil“.

Den foregaaende Fremstilling vil have vist, at dette er urigtigt; Ordet „unzertrennlicher Theil“ forekommer ikke i et eneste Udkast, men kun i Møstings Promemorier, i Ordren om Lovkommissionens Nedsættelse og i denne Kommissions Betænkning. Hvorfra Hertug Christian August af Augustenborg har faaet det Udkast med Ordet „unzertrennlich“ i, som han offentliggjorde i 1843 i et anonymt Flyveskrift, er ikke godt at vide; det findes ikke blandt hans Faders Samling af Aktstykker og Breve fra 1806. Indtil Originalen forelægges, maa man betvivle dets Ægthed[1]).

[1]) Dr. Hans Schulz i Leipzig og Overlærer Dr. Gebauer i Brandenburg a. Havel, der begge arbejder med augustenborgsk Historie,

Ordet „ungetrennt“ har vi kunnet følge gennem Udkastene; Chr. G. Bernstorff fremførte det først i Brevet til sin Broder den 26. August; det gaar igen i alle J. Fr. Bernstorffs og Christian Rantzaus Udkast, men fjærnes af Schimmelmann fra det Udkast, der blev Kancelliets og Statsraadets Forslag. Til sidst kom det atter ind i den endelige Affattelse den 6. Septbr., da Chr. G. Bernstorff forelagde sin Broders og Rantzaus Forslag af 2. Septbr. for Møsting. Intet tyder paa, at Ordet „ungetrennt“ har været stillet i Modsætning til „unzertrennlich“ eller har været Knudepunktet i Debatten; de to Ord sammenstillles

har velvilligst meddelt mig, at de ikke kan oplyse noget om det nævnte Udkast med „unzertrennlich“, der i 1843 meddeltes i et anonymt Flyveskrift af Hertug Christian August „Widerlegung des Aufsatzes in der „Berlingschen“ Zeitung Nr. 9, 10, 30, 34, 36, 38 über die internationalen Staatsverhältnisse in der dänischen Monarchie“, Hamburg 1843.

Efter Hertugens Paastand skulde det første Udkast til Patentet, hvilket han ordret aftrykker, kun have været forskellig fra Patentets endelige Affattelse ved Ordet „unzertrennlicher“, der ombyttedes med „ungetrennter“. Alene den Omstændighed, at dette formentlig første Udkast paa dette Punkt skulde have været aldeles enslydende med det endelige Udkast paa det ene Ord nær, gør Sagen mistænkelig, og Udkastets Historie viser tilfulde, hvor umuligt det er, at Udkastet fra først af har lydt saaledes. Jeg anser det for rimeligt, at der foreligger en fri Konstruktion, men det odiøse deri forringes noget ved, at der i Virkeligheden ikke reelt paastaas noget forkert. Den Modsætning i Tankegang, som Augustenborgeren opstillede ved Hjælp af de to Ord, forelaa; det har man vidst i 1843, men har saa uden videre konstrueret et „Udkast“, der aldrig har eksisteret. I og for sig kunde Møstings Udkast godt have haft denne Form. — Det augustenborgske Udkast kan ikke være det formentlig tabte Matthias Feldmannske, da dette efter Rosenørns Referat var aldeles ligt Møstings med Undtagelse af, at det udtrykkelig nævnede Lex Regia. — I Droysens og Samwers Fremstilling (S. 11 ff.) er det ikke eksisterende Udkast benyttet yderst hadefuldt og sat i Forbindelse med et ukorrekt Citat af Kronprinsens Brev af 29. August.

først en Maaned efter Patentets Udstedelse af J. Fr. Bernstorff.

Brødrene Bernstorff var meget ængstelige for at foranledige en Diskussion med Rusland og Sverige om Patentets Mening, man ser af deres Breve, hvor forsigtigt de vejede hvert skriftligt eller mundtligt Ord, og hvor inderlig de ønskede at undgaa enhver direkte Forklaring. Dette er saare forstaaeligt; thi overfor et skærpet kritisk Angreb vilde det have været vanskeligt at hævde en Fortolkning af Patentets Hovedsætning, hvor Hovedvægten skulde lægges paa Begrænsningen i „ungetrennt“, og hvor enhver Antydning af en „Uadskillelighed“, der i sig kunde rumme en Afgørelse af Arvefølgespørgsmaalet, skulde fjærnes. Det synes utænkeligt, at det bernstorffske Diplomati kunde have klaret denne Opgave, hvis det virkelig var blevet sat paa Prøve. Nu gik det saa heldigt, at der overalt under den kritiske europæiske Situation var Lyst til at glide let hen over Sagen; man slap fra det med nogle Talemaader.

Tilsvarende Ønsker og Stemninger i den danske Kreds i Regeringen skabte den mærkelige Situation, at Kronprinsen og den halve Regering paa den ene Side, Bernstorfferne og deres Venner paa den anden kunde staa hver med sin modsatte Fortolkning af en saa indgribende Statsakt. Det blev kun muligt, fordi det brændende Spørgsmaal, Arvefølgen, ikke laa for i Øjeblikket. Derfor kunde Bernstorfferne tie, selv om Modsætningen mellem deres og Kronprinsens Fortolkning ikke blev skjult for dem. Det er ikke trolig, at den blev det; Hertug Frederik Christian var i alt Fald en Maaneds Tid efter paa det rene med, at Hensigten at berøve Agnaterne deres Arveret „var til Stede in petto“. Møstings to Gange frem-

trumfede „unzertrennliche Verbindung" i Lovkommissionsakterne blev visselig ikke upaaagtet; men de Tider der kom var ikke egnede til at vække Striden til Live paany.

VI. Det diplomatiske Efterspil.

Det laa i Sagens Natur, at Holstens Indlemmelse i Danmark maatte meddeles til de fremmede Magter og særlig til dem, der ved Traktater eller Arveret var særlig interesserede. Det blev Brødrene Bernstorffs Sag at gøre dette paa den behændigste Maade.

Først gjaldt det Rusland. Den 8. September afsendte Chr. G. Bernstorff fra Kiel Udkast til en Depeche til Gesandten i St. Petersborg, Grev Otto Blome, der før Afsendelsen blev formelt approberet af Christian VII[1]).

I Depechen meddelte Bernstorff, at Gesandten vilde modtage et Eksemplar af Deklarationen om Holstens Indlemmelse, et Skridt, der var saa selvfølgeligt, at man ikke troede at se det dadlet eller udlagt paa nogen ondsindet Maade, hvorfor Bernstorff ikke vilde have anset det for nødvendigt at give nogen nærmere Fortolkning deraf, saafremt der ikke havde været et ligesaa delikat som vigtigt Punkt, paa hvilket han maatte henlede Blomes Opmærksomhed. Herom skrev Bernstorff følgende:

„Da Arveretten i Huset Holsten hidtil har været bestemt efter Rigets Love, der, som De ved, udelukke Kvinderne, synes disse Loves Opløsning at maatte hæve denne Udelukkelse og ogsaa i denne Henseende at stille Holsten lige med Kongens øvrige Stater[2]). Men hvor vigtigt det end vilde

---

[1]) Findes i U. A. (Pk. vedk. 1806.) Trykt D. M. l. c. Nr. 35.

[2]) Jeg har ikke fremhævet denne forholdsvis positive Udtalelse af Chr. G. B. ovenfor S. 38—39, hvor jeg fremstillede Brødrene B.'s

være for Hans Majestæt at kunne anse dette Punkt som definitivt ordnet, saa har Hans Majestæt af Delikatesse ment ikke at burde berøre det i sin Deklaration, og Han indskrænker i dette Øjeblik sine Ønsker til ikke at se berørt et Spørgsmaal, hvorom han ønsker al Diskussion forbeholdt Fremtiden. De vil derfor søge at undgaa enhver Forklaring i denne Sag, og hvis man overfor Dem berører dette Æmne, maa De indskrænke Dem at henlede Opmærksomheden paa, at da den kongelige Deklaration ikke omtaler den eventuelle Arvefølge, saa kan den ej heller give Anledning til at sætte dette Punkt under Debat."

Den 10. September, endnu før Modtagelsen af Instruktionen til Blome havde J. Fr. Bernstorff efter Aftale med sin Broder, tilsendt de fremmede Gesandter i København en Cirkulærnote, hvori det med Henvisning til det tyske Riges Opløsning kort meddeltes, at Kongen „havde set sig nødsaget til at fastsætte de Forhold, der fremtidig paa en endnu snævrere Maade skulde forene Holsten med Resten af Hans Majestæts Stater" [1]).

Den russiske Gesandt Basil Lizakewitz havde ligesom flere af de andre Gesandter straks takket for Noten og meddelt, at han vilde sende den til sit Hof. Dagen efter, da J. Fr. Bernstorff søgte ham i en anden Anledning, havde han budt ham velkommen med Ordene „Eh bien, je vous fait mon compliment par rapport au Holstein", hvortil Bernstorff havde svaret, at det skete jo var en Følge af Omstændighederne og paa en vis Maade blot en Formsag [2]).

Standpunkt i Arvespørgsmaalet, fordi den faldt efter Patentets endelige Formulering og fordi den maaske ikke er Udtryk for B.'s oprigtige Mening, da Depechen skulde forelægges Kronprinsen til Godkendelse.

1) Trykt D. M. l. c. Nr. 17.

2) J. Fr. B. til Chr. G. B. 16/9 1806. D. M. l. c. Nr. 37.

Den 12. September modtog Bernstorff Instruksen til Blome, just som han var i Færd med at gaa ind til Referat i et Statsraadsmøde paa Frederiksberg Slot; Hertugen af Augustenborg var da i Nordsjælland og Bernstorff benyttede Øjeblikket til at forelægge Instruksen til kongelig Approbation, hvorefter den afgik til Gesandten [1]).

Det varede derefter en Maanedstid før Hofferne i Sverige og St. Petersborg lod høre fra sig. Midt i Oktober brød Regeringen i Stockholm Tausheden. Den svenske Chargé d'Affaires i København, Baron Taube, der under Gesandten, Baron Oxenstiernas Fraværelse varetog Gesandtskabsforretningerne, havde siden August med Opmærksomhed fulgt, hvad der foregik med Holsten, men var, før han den 10. Septbr. modtog Deklarationen, ikke trængt meget dybt til Bunds i Begivenhederne. Han havde dog opfattet, at Hertugen af Augustenborg var i Opposition og ikke deltog i nogle Statsraadsmøder; han fortalte sin Regering, at den holstenske Adel var i stærk Bevægelse, og tilsidst havde han ogsaa hørt, at der var noget galt med Successionen. Men hans Oplysninger var i Enkelthederne meget fejlagtige og hans Indberetninger indeholdt ingen Vejledning for hans Regering [2]).

---

[1]) J. Fr. B. til Chr. G. B. 16/9 1806. D. M. l. c. Nr. 37.

[2]) Depecher fra Taube til Stockholm September—Oktober 1806. (Depecherne fra Taube og Oxenstierna har velvilligst været udlaant til mig fra R. A. i Stockholm til Brug i R. A. i Kbhvn.) — Den preussiske Gesandt d'Arrest, hvis Indberetninger jeg har gennemgaaet i Statsarkivet i Berlin, skrev 3/9 1806 til sin Regering, at det saa ud til, at Tanken om det nordtyske Forbund, som Danmark ikke vilde med i, „donnera une impulsion décisive sur le mode dont le gouvernement disposera de la province de Holstein, à la quelle le parti allemand actuellement prédominant des comtes Schimmelmann et Bernstorff tachera

Denne tog selv Initiativet og sendte en Note, som Taube skulde overrække den danske Regering. Den 13. Oktober stødte Taube paa J. Fr. Bernstorff, da de begge var ude at se paa en Luftballonopstigning, der vakte megen Opsigt i København. Taube sagde, at han lige havde tilsendt Direktøren en Note, og paa Bernstorffs Spørgsmaal om den handlede om noget vigtigt, svarede Gesandten, at det kun var noget, man vel nok havde ventet, „nogle Bemærkninger i Anledning af den holstenske Affære, en lille Reservation“. Bernstorff svarede hastig, at man ingenlunde havde ventet Bemærkninger derom, og gik saa hjem og læste Noten.

Denne var dateret København 12. Oktober og udtalte, at Holstens Forening med det danske Monarki „pour en former dorénavant une partie inséparable sous tous les rapports“ nødvendigvis havde maattet henlede den svenske Konges Opmærksomhed paa de Familieakter, der vedrørte Holsten. Den svenske Konge vilde ganske vist, da han var eventuel Arving til Danmark og Norge, ikke se sine personlige Arverettigheder formindskede ved den skete Forening, men som Chef for Huset Holstens yngre Linje skyldte han sit Hus og sin Efterslægt ikke at give Afkald paa sine retmæssige Fordringer.

Som Følge heraf henviste Taube efter udtrykkelig Ordre til en Række Reservationer af Rettigheder til Holsten eller til dets Æquivalent, Oldenburg og Delmenhorst,

selon toutes les apparences de maintenir le plus possible ses privilèges“. Disse Privilegier betød dog nu næsten intet, hvorfor den danske Regering ikke havde nogen tvingende Grund til at paaskynde sine Forholdsregler overfor en Provins, som Omstændighederne helt havde givet i dens Magt. Spørgsmaalet interesserede iøvrigt d'Arrest meget lidt, og snart optoges han og hans Regering af Krigen med Napoleon.

som Gustav III ved forskellige Lejligheder havde nedlagt hos den tysk-romerske Kejser, og meddelte, at den svenske Konge nu atter i enhver Henseende forbeholdt sig alle sine eventuelle Arverettigheder paa de nævnte Lande uanset de politiske Forandringer med disse. Da han ikke længere kunde nedlægge denne Reservation hos det tyske Riges Overhoved, havde Gustav IV Adolf ment bedst at naa sin Hensigt ved med Tillid at henvende sig til den danske Konge.

De forskellige Reservationer fra Gustav IIIs Tid, som den svenske Note henviste til, lod J. Fr. Bernstorff nøje undersøge; de var fremkomne i Anledning af Mageskiftet 1773, men berørte slet ikke den nu foreliggende Sag. Det var nærmest Reservationer af den svenske Linjes Rettigheder overfor den oldenburgske og den russiske Linje og overfor indbyrdes Aftaler, som disse sidstnævnte i sin Tid havde sluttet. Med Rette fandt J. Fr. Bernstorff, at det var unaturligt at paaberaabe sig disse Reservationer i det foreliggende Tilfælde, da de Arverettigheder, der nu eventuelt kunde behøve en Reservation, var fælles for alle de holstenske Agnater.

Der var saaledes slet ingen Grund til at gaa ind paa dette Punkt, og Chr. G. Bernstorff mente fra først af, at man helst ikke skulde svare; den svenske Note indeholdt kun en Reservation af „almindelige og i denne Almindelighed ubestridelige Arverettigheder“, og Taushed vilde ikke kunne opfattes som en stiltiende Indrømmelse af nogen Paastand, der stred imod de danske Interesser eller Fordringer. J. Fr. Bernstorff indrømmede dette, men fandt dog, at man burde svare for derved at fjærne ethvert Skin af, at man ved Tavshed indrømmede, at man følte sig truffet af den i den svenske Reservation liggende

indirekte Bebrejdelse for at have villet foretage et for andres Rettigheder krænkende Skridt. Fremfor alt gjaldt det om at vælge forsigtige Udtryk i Svaret, saa man ikke kom ind i den Diskussion, som det havde været Hovedformaalet at undgaa. Svaret burde helst gives skriftlig, idet man vanskelig kunde afgrænse en mundtlig Forhandling, hvorimod mundtlige, ikke officielle Tilføjelser til et forud afgivet, nøje afvejet skriftligt Svar kunde modificere Indtrykket af dette.

Resultatet blev, at Chr. G. Bernstorff affattede et Svar til Baron Oxenstierna, der imidlertid var vendt tilbage til sin Post. Det blev dateret 1. Novbr. og underskrevet af J. Fr. Bernstorff og indeholdt, foruden de sædvanlige Formularer, blot den reelt aldeles intetsigende Udtalelse, „at man gjorde Hans Majestæt Uret ved at antage, at han ved at fastsætte Holstens fremtidige Forhold til Danmark havde villet gaa ud over, hvad uforudsete Begivenheder, der ikke beroede paa hans Vilje, havde gjort nødvendigt“. Aftenen før denne Note blev tilstillet Oxenstierna var J. Fr. Bernstorff i Selskab hos ham og forberedte sin Vært paa Svaret med nogle almindelige Bemærkninger[1]). I disse gentog han, efter Oxenstiernas Referat, at det, der var sket, blot var foregaaet paa Grund af Begivenhederne og for at skaffe Holsten, der tidligere i visse Henseender havde været overladt til sig selv, en Konstitution og sikker Retspleje „utan at sätta någons eventuelle arfs-rättighet till hertigdömet uti fråga eller samma på något vis invalidera“. „Grefven nekade att den utfärdade acten innehöll termer, hvarigenom Hollstein förklarades incorporerat med Dannemark, eller

[1]) Oxenstiernas Depeche $^{3}/_{11}$ 1806. Taubes Note og J. Fr. B.' Svar er trykt D. M. l. c. Nr. 40 og 43.

utgörande en inallienable del af Danske Monarchien, og sluteligen syntes Herr Grefven villa établera, det ingen af de Höga Hollsteinske Agnaterne kunde skäligen finna att påminna vid en mesure, hvilken ej borde anses som försvagande Deras rätt, ifall de någonsin kommo i fall att den reclamera". Dette var, skrev Oxenstierna, omtrent Indholdet af hvad Bernstorff havde sagt ham, „fast med mindre sammenhang", men tilføjede han, for at gøre denne Forklaring fuldt tilfredsstillende manglede det blot, at den havde været skriftlig indført i den danske Regerings Note. „Men då man öfverväger, huru litet den rättmätigaste pretention agtas, om ej moyens existera att göra den gällande och desses dugelighet, casu existente, altid decidera om den förres grundlighed, så är väl independament af Danske Ministèrens mera eller mindre tydelige svar den andre Hollsteinske Branchens rättigheter genom den af Eder kongl. Majt. anbefalte Notens afgivende, så väl förvarade som närvarande tidsskifte det tillåter". Den svenske Regering sluttede sig formentlig til Oxenstiernas Anskuelse; i alt Fald var Forhandlingen hermed til Ende.

Imidlertid var ogsaa Rusland fremkommet med en Reservation, indeholdt i to omtrent enslydende Noter, af hvilke den ene i St. Petersborg var blevet overrakt Grev Blome og den anden den 15. December var tilstillet den danske Regering gennem Lizakevitz[1]). Man havde i København ventet noget saadant, og Blome antydede i sin Indberetning af $\frac{\text{23. Oktbr.}}{\text{4. Novbr.}}$, at det var den svenske Regering, der havde sat den russiske i Bevægelse[2]). Ved Affattelsen af Svarnoten til Sverige havde Bernstorfferne

[1]) Se D. M. l. c. Nr. 21 og 44—45.

[2]) Rigtigheden heraf har jeg ikke haft Lejlighed til at undersøge igennem de svenske Akter, men det er dog højst rimeligt.

taget Hensyn til den Mulighed, at de ogsaa kunde bruge det samme Svar overfor Rusland.

Den russiske Note, der var affattet ret venskabeligt, indeholdt en Udtalelse om, at den russiske Kejser uden i mindste Maade at ville modsætte sig de Skridt, som den danske Konge vilde foretage sig med Hensyn til sine tyske Provinsers Styrelse, blot vilde reservere sig og sine Arvinger alle Rettigheder som Medlemmer af Huset Holsten, og protestere mod alt hvad der i Foreningsakter kunde angribe disse Rettigheder.

Den russiske Udenrigsminister, Baron Budberg, sagde til Blome i en Samtale efter Reservationens Aflevering, at han ikke haabede, at Blome optog Reservationen ilde; man havde ikke kunnet handle anderledes. Han vilde have ønsket, at man i Patentet havde reserveret enhvers Rettigheder, thi dette vilde have tilladt Rusland helt at tie stille.

J. Fr. Bernstorff tog den russiske Note med Ro; han indskrænkede sig overfor Lizakewitz til den Bemærkning, at det jo ikke kunde være den danske Regering andet end ubehageligt, at det russiske Hof syntes at udlægge det ved Deklarationen af 9. Septbr. foretagne Skridt saaledes, som om der derved havde skullet ske mere end hvad de indtrufne Omstændigheder og Begivenheder havde ført med sig. I øvrigt lod han ham forstaa, at hans Note, da den jo var et Svar paa en tidligere Meddelelse fra dansk Side, vel ikke udkrævede videre Svar, og noget saadant blev heller ikke givet.

Dette diplomatiske Efterspil beherskedes fra dansk Side aldeles af Bernstorfferne. Det lykkedes dem at undgaa enhver forbindende Udtalelse overfor de interesserede Magter, og Kærnepunktet: om Agnaternes Ret til Holsten efter 1806 var ophævet eller ej, forblev uberørt og overladt til Fremtiden.

VIII. Kronprins Frederik og Hertug Frederik Christian af Augustenborg.

Hertug Frederik Christian, Kronprinsens Svoger, havde siden 1786 været Medlem af Statsraadet og havde, særlig som Patron for Universitetet og som Medlem af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler taget ivrig Del i Statens indre Styrelse.

Andreas Peter Bernstorff havde i sin Tid sat gode Forhaabninger til ham, og deres Brevveksling tyder paa, at han havde ønsket at gøre Frederik Christian til en Statsmand, der kunde tage en Hoveddel af Rigernes Styrelse paa sig[1]). Men efter Andreas Peter Bernstorffs Død var der, som paa saa mange andre Omraader, fremtraadt Modsætninger, hvor der hidtil, i alt Fald tilsyneladende, havde hersket Harmoni. Af forskellige Grunde blev Forholdet mellem Kronprins Frederik og hans Svoger lidt efter lidt ret køligt, og Louise Augustas varme Tilslutning til Broderen fremmede snarest denne Udvikling. I flere Sager, som Kronprinsen og dennes nærmeste Venner lagde Vægt paa, havde Hertugen indtaget et andet Standpunkt end de og overfor Kaas nærede han bitter Uvilje[2]). Efterhaanden kom Kronprinsen til at anse sin Svoger for staaende i et vist Oppositionsforhold til sig. Naar A. S. Ørsted har ment, at dette var medvirkende til, at Kronprinsen efter 1805 helst regerede fra Kiel og undgik at forhandle med Statsraadet, kan dette være rimeligt nok; Hertugens stærke Paastaaelighed kan i alt Fald have generet Kronprins Frederik. Hertugen paa

[1]) Breve fra A. P. B. til Hertugen findes paa Primkenau. Hertugens Breve til A. P. B. synes at være gaaet tabt.

[2]) Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie III, 126 ff.

sin Side saa med megen Kritik paa sin Svoger og, selv om der ikke kan paavises bestemte stærkere Sammenstød, var Forholdet langtfra præget af gensidig Tillid.

Hertugen selv fortalte senere, at Tanken om at indlemme Holsten i Kongeriget blev ham betroet under Hemmelighedens Segl i et Selskab i København i Slutningen af August[1]). Formentlig stammede Meddelelsen fra J. Fr. Bernstorff, Rantzau eller Schimmelmann. Natten mellem 31. August og 1. Septbr. modtog Hertugen derpaa Stafetten fra Kiel med Kronprinsens Brev til Statsraadet, hvori han først og fremmest bed Mærke i Ordene om, at Holsten skulde „indlemmes aldeles og uden nogen Slags Betingelse med Danmark“.

Dette hensatte ham i den stærkeste Sindsbevægelse, han følte sine Arverettigheder til Holsten truede. Med Hensyn til disse havde han forlængst sin Opfattelse paa det rene; allerede i 1785 ansaa han sig og sit Hus som ubestridelig Arving til Holsten ved den kongelige Linjes Mandsstammes Uddøen; og sit Standpunkt fandt han bekræftet f. Eks. af A. P. Bernstorff, der i sin Tid havde tilvejebragt Hertugens Giftermaal med Louise Augusta, ud fra det Synspunkt, at Mandslinjen alene arvede Holsten[2]). Men Hertugen har selvfølgelig lige saa godt som de andre tyske Statsmænd kendt Kronprinsens Ønsker om en Amalgation af Rigets forskellige Dele, og Udtrykkene i Kronprinsens Brev og Møstings Udkast „auf immer zu ver-

---

[1]) Optegnelser af Hertugen i Februar 1811 (Primkenau), hvorpaa en Del af den følgende Fremstilling er bygget.

[2]) Hertugens Opfattelse af sin eventuelle Arveret til Slesvig, der ogsaa kom frem i et Brev til Schack-Rathlou (af 10/6 1785, Arkivet paa Ravnholt), vedkommer os ikke her. I 1806 berøres Slesvigs Arveforhold slet ikke.

einigen“ vakte derfor hans Bekymring for, at Hensigten med Deklarationen bl. a. var at fastslaa, at hans og hans Efterslægts Arveret til Holsten fra nu af var ophørt. De andre Arverettigheder, som hans Sønner gennem deres Moder Louise Augusta havde erhværvet sig, og som eventuelt, hvis Kongelovens Arvefølge kom til at gælde i Holsten, vilde indeholde en ny Arveadkomst til dette Land, spillede i dette Øjeblik ingen Rolle for ham. Disse Muligheder var ved Prins Christian Frederiks Giftermaal faa Maaneder før skudt endnu længere ud i Fremtiden, end de i Forvejen havde været.

I Dagene mellem 1.—3. September forhandlede Hertugen febrilsk og ophidset med Bernstorff og Rantzau, med Schimmelmann og Reventlow. Intet tyder paa, at han havde andre Raadgivere eller at nogen drev ham frem. Indenfor de udpræget danske Kredse mente man, at Medlemmer af det slesvig-holstenske Ridderskab øvede Indflydelse paa ham, og den svenske Chargé d'Affaires nævnede Grev Caj Reventlou til Altenhof, Bernstorffernes Svoger, som den virksomste. Dette var utvivlsomt ikke Tilfældet. Der er intet Spor til Breve til Hertugen fra Caj Reventlou, der opholdt sig i Hertugdømmerne, og Tiden var desuden for kort til, at en Paavirkning let kunde gøre sig gældende. Hertugen handlede helt efter egen Tilskyndelse; baade hans Hustru Louise Augusta og hans Søster Prinsesse Louise, der havde betydelig Indflydelse paa ham, var i disse Dage paa Als. De Breve, hvori han gav dem Meddelelser om hvad der skete, synes at være gaaede tabte[1]).

[1]) Velvillig Meddelelse fra Dr. Hans Schulz. De vigtigste af disse tabte Breve var rettede til Louise Augusta; i endnu bevarede Breve henvises Søsteren til disse.

Hertugen var ikke blot forbitret over Sagens Kærne, men ogsaa over, at Kronprinsen hensynsløst havde paalagt netop ham at forelægge Sagen for Statsraadet og derved havde stillet ham særlig pinlig mellem hans Pligt som Statsminister og som Værner om sit Hus's Rettigheder. Der stod en alvorlig og oprivende Kamp i Hertugens Indre, før han besluttede sig til en Fremgangsmaade, som han følte vilde forrykke Forholdet mellem ham og hans Svoger og indvirke afgørende paa hans fremtidige Stilling i Regeringen. Han udtalte sig ophidset og uforbeholdent til de Statsmænd, der havde med Sagen at gøre. Alle bestræbte sig for at berolige ham; Bernstorff og Rantzau viste ham 2. Septbr. det Udkast, der blev sendt til Chr. G. Bernstorff, men forgæves[1]). Hertugen følte sig overbevist om, at deres for ham mere tilfredsstillende Udkast ikke vilde blive antaget i Kiel, og han forlangte, at Udkastet skulde indeholde en direkte Reservation af Agnaternes Rettigheder, men herpaa vilde ingen gaa ind.

Dagen før Statsraadet havde Hertugen fattet den Beslutning, han den følgende Dag udførte. Kun lykkedes det Rantzau og Bernstorff at formaa ham til i sin Betænkning at holde sig alene til Kronprinsens Brev og ikke begaa den formelle og for Rantzau og Bernstorff ubehagelige Ukorrekthed at hentyde til, at han kendte Kancelliets Udkast, der først i Statsraadsmødet officielt kom til hans Kundskab. Men den anden formelle Ukorrekthed blev ikke forhindret, idet Rantzau gav efter for hans Ønske og tog Sæde i Statsraadsmødet sammen med dettes Medlemmer, medens Hertugen oplæste Kronprinsens Brev og sit Votum.

---

[1]) Brev fra J. Fr. B. til Chr. G. B. 6/9 1806. D. M. l. c. Nr. 33.

Mødet den 3. September forløb, som allerede skildret, og Stafetten til Kiel bragte Hertugens Betænkning og et Brev fra ham til Kronprinsen.

Da Hertugen senere saa tilbage paa sin Optræden ved denne Lejlighed, forekom den ham selv at have været for overilet og for voldsom; den Beslutning, han havde fattet, ansaa han for indgivet ham ikke af „besindig Klogskab, men af Fortvivlelse“. Men da Sagen stod paa, mente han ikke at kunne handle anderledes, ellers vilde han, udtalte han, tilsidesætte sine Pligter overfor sin Familie og sine Efterkommere[1]).

I sit Brev til Kronprinsen[2]) fortalte han, hvad der var sket i Statsraadsmødet — dog ikke Rantzaus Nærværelse — og udtalte om sin Optræden: „Jeg smigrer mig med, at denne, der er foreskreven af Anstand, Delicatesse og af Skik og Brug i det kgl. Statsraad, ikke vil forfejle Deres Bifald, naadige Herre. I den kritiske og vanskelige Stilling, hvori jeg befinder mig, imødeser jeg med Længsel dette Anliggendes Tilendebringelse. Jeg kan maaske have den Ulykke at miste Deres Naade, Deres Bifald, Deres Tillid, men i ethvert Tilfælde vil jeg bestræbe mig for at være og forblive værdig til Deres Agtelse“.

Betænkningen er et omfangsrigt Aktstykke[3]). Den første Del indeholder en ubetinget Tilslutning til de øvrige Regeringsmedlemmers Mening, at den forhaanden-

---

[1]) Hertugens Fremstilling 1811. — Brev fra Joach. Fr. B. til Chr. G. B. 16/9 1896. D. M. l. c. Nr. 37.

[2]) Hertugens Breve til Kronprinsen findes alle i R. A.; Koncepterne, der kun er forskellige ved enkelte Ord og en enkelt Datering, findes paa Primkenau sammen med Kronprinsens Svar. Korrespondancen er aftrykt i D. M. l. c. Nr. 49—57.

[3]) Betænkningen findes i R. A. og aftrykkes for første Gang helt i D. M. l. c. Nr. 50.

værende Situation nødvendiggjorde Holstens Tilknytning til Danmark. „Holstens politiske Interesse og politiske Forbindelser maa paa det nøjeste forbindes med Danmarks og blot være afhængig af Danmarks politiske System". Hvis Preussen skulde prøve paa med Magt at tvinge Holsten ind i det planlagte „nordiske Forbund", maatte man optage Kampen for Fædrelandets Ære og Uafhængighed.

Saaledes var der i og for sig intet at indvende mod den Forholdsregel, der nu var Genstand for Overvejelse. „Den er lige saa meget grundet paa Retten som anbefalet af Statsklogskaben". „Men Udførelsen maa have den Karakterhed af Forsigtighed og Retsskaffenhed, som Europa er vant til at tillægge den danske Regering".

Derfor maatte

1) ingen Klasse af Borgere og ingen Enkeltmand krænkes i Privilegier, Rettigheder eller Friheder, som har sin Grund i den hidtilværende Forfatning, eller med Grund kan afledes deraf, og dette maatte tilsikres offentligt og højtideligt.
2) I Landets indre Forfatning, med hvilken Familiernes og Individernes Tilværelse hører saa nøje sammen, maatte til ingen Tid ske andre Forandringer end de, som det heles Vel uomgængelig kunde fordre. I Reglen hænger Mennesket ved den Forfatning, under hvilken det er født, til hvilken det er vant, og det vilde bidrage meget til at berolige Sindene, om der blev givet et højtideligt Tilsagn herom.
3) Den forestaaende Forandring maatte ske uden Skade for de øvrige holstenske Linjers Arveret.

„Dette Punkt er det vigtigste", fremhævede Hertugen og han vilde derfor tillade sig udførligere at behandle

det i sin Egenskab af Statsraadsmedlem og uden videre Hensyn til sig selv.

Uden fornærmelig Mistro til Regeringens Retsskaffenhed, kunde man ikke antage, at det var Hensigten at fratage Agnaterne deres Arverettigheder til Fordel for Kvindelinjen. En saadan Berøvelse vilde formørke en ved Klogskab og Retskaffenhed straalende Regerings Berømmelse for Samtid og Eftertid. Men forudsat at der blev skænket deres Mening Bifald, der er tilbøjelige til ved politiske Forhandlinger „das honestum dem utile aufzuopfern“, saa vilde alvorlige politiske Indvendinger rejse sig derimod. 1) En saadan Indlemmelse af Holsten vilde skille alle de yngre Linjes Interesse fra Kongens og stille dem fjendtlige deroverfor, hvad der under svage Regeringer og fornemlig ved virkelig Arvefald kunde medføre Rigets Opløsning ved indre Uroligheder og Borgerkrig. 2) Det vilde stride imod de højtideligste Traktater, saaledes imod Traktaten af 1773 med Storfyrsten i Rusland, og ogsaa skabe Vanskeligheder overfor Sverige.

Derfor burde man ved den forestaaende Forandring ikke forbigaa den bestaaende Arveret med Taushed, 1) fordi en saadan ubegrundet Taushed kun kunde forklares ved den hemmelige Hensigt „Holstein unter allen Umständen und auf ewig mit der dänischen Crone zu verbinden“, 2) fordi de yngre Linjer nødvendigvis vilde forlange en Garanti, i hvis Nægtelse Europa vilde se den urene Hensigt, og 3) fordi man dog ikke kunde nægte en saadan Garanti, hvis Rusland eller Sverige forlangte den. „Ich überlasse es höherm Ermessen, ob die Lage, in welcher man sich alsdann befinden würde, den Begriffen und Gefühlen von Ehre und Rechtsschaffenheit entsprechen würde“.

Derfor mente Hertugen allerunderdanigst, at

1) Holsten nu burde erklæres for et souveræent Hertugdømme, i enhver politisk Henseende afhængig af Danmarks Krone og kun af denne, men uden Skade for den i Holsten bestaaende Arvegang, og at

2) der, ogsaa i Henhold til Traktaterne af 1767 og 1773, skulde tilsikres alle Indbyggerne deres Privilegier, Rettigheder og Friheder saa vel som Opretholdelsen af Holstens indre Forfatning i alt væsentligt vedrørende Familie- og Ejendomsret.

Hertugens positive Forslag blev, som vi har set, aldeles upaaagtede, men hans Skrivelser og hele Optræden vakte i høj Grad Kronprinsens Vrede. Straks den 6. Septbr. om Aftenen svarede denne sin Svoger skarpt, men dog nogenlunde behersket. Ingen Magt i Verden kunde rokke hans uigenkaldelige Befaling, skrev han. Han skyldte sit Fædreland dette, og han begreb ikke Hertugens „i Sandhed mere end strænge Dom“ derover. Han haabede, at Hertugen ikke vilde modarbejde ham; „hellere lader jeg mig opofre, end at gaa mere bort derfra“. Han ønskede blot, at Hertugen ikke vilde foretage sig noget i Sagen uden at have hørt ham, „for at undgaa alt ubehageligt“. „Sandelig det er det eneste, hvorved De kan vise mig Venskab; det vilde være sørgeligt, om jeg skulde se mig nødsaget til fuldstændig at unddrage Dem mit Venskab. Dog det er ikke muligt. De kan ikke sætte mig i den Stilling“.

Men langt skarpere kom Kronprinsens Stemning til Orde overfor andre. Til Ernst Schimmelmann skrev han samme Dag. „Min Svoger har hemmelig aflagt sit paatagne patriotiske Væsen, og hans holstenske, gamle med Modermælken indsugede Had mod det danske Konge-

hus viser sig altfor tydeligt. Hvis han skulde ville gaa af, saa er det i Øjeblikket ikke mit Ønske, og saa maa De afholde ham derfra; skulde han imidlertid nogensinde vove Skridt mod Danmark, saa skal han, selv om han ogsaa maatte have Rusland, Sverige for sig, finde en Mand i mig, hvem han visselig skal komme til at fortryde at have fornærmet, og enhver Tankeyttring imod mit Fædreland skal jeg lade ham føle, derom giver jeg som Mand og Soldat den helligste Forsikring. Jeg vil selv idag skrive til min Svoger og yttre min Forundring overfor ham, imidlertid vil jeg endnu søge at stille mig høflig overfor alle hans imod mig brugte Udfald" [1]).

Men ogsaa efter at den første Opbrusning havde lagt sig, kom Kronprinsen med hvasse Udfald. Til sin i denne Sag meget fortrolige Kancellipræsident Kaas klagede han over, at „min Svoger Hertugen af Augustenborg paa den meest fornærmende Maade for mig søger at fremstille Sagen som een for sig og Families Rettigheders Forkrænkelse". „Da De hører meget over dette, saa troer jeg dog at være mig det skyldig ei at lade mig forestille for Mænd, jeg agter, i et Lys som blot den Nidding er muelig at afmale, som selv føler sin Uret, men dog vil skade den, han haver alt at takke for". I skarpere Ord kunde Kronprinsen ikke give sin Harme Udtryk, og det hjalp næppe meget, at Kaas søgte at fremstille Hertugen som yderst svag og paavirket af hemmelige Insinuationer af nogle Intriguanter, „der giærne ønske at svække Deres kongelige Høyheds kloge Skridt i Fødselen, men vove ikke selv at fremtræde" [2]).

[1]) D. M. l. c. Nr. 61.
[2]) D. M. l. c. Nr. 67—68.

Hertug Frederik Christian vedblev efter Afsendelsen af sit Brev at være i en saare oprørt Sindsstemning. Han ventede i Deklarationen en utvetydig Underkendelse af Agnaternes Ret, og var i saa Fald beredt paa det yderste. Han vilde da nedlægge alle sine Embeder, forlade det danske Monarki for fra Udlandet højtidelig og offentlig at protestere imod den skete Krænkelse af hans Huses Rettigheder. Hans Tanke var endvidere foreløbig at lade sine Sønner forblive under deres Moders Opsigt, men saa snart han havde fundet Beskyttelse i Udlandet at tage dem til sig, men derimod lade sin Hustru og sin Datter blive i Augustenborg. Hans Beslutning var saa bestemt, at han allerede havde truffet foreløbige Forberedelser til at udføre den[1]).

Kronprinsens Brev, der kom til København den 8. om Morgenen, oprørte paa ny Hertugen. Det mærkes i Tonen i hans Svar[2]). Han vilde afholde sig fra enhver Udtalelse over den Beslutning, der nu var taget, det mente han at være den Ærefrygt og Taknemmelighed skyldig, som han aldrig vilde lade ude af Syne. „Deres Velvilje og Godhed er mig, og jeg smigrer ikke, mere dyrebar end mit Liv. Men dyrebarere end alt i Verden, er mig Ære og Pligt, og som karakterløst fejgt Menneske tør jeg ikke vise mig for Samtid og Eftertid, hvad saa end Skæbnen maa have besluttet med mig“. Han vilde nu forholde sig aldeles passiv, indtil han havde talt med Kronprinsen, og bad om Lov til at rejse til Augustenborg

[1]) Optegnelserne fra Februar 1811 (Primkenau), der har været Droysen & Samwers Kilde, anf. Skr. S. 14.

[2]) Brevet, der er trykt D. M. l. c. Nr. 52, er i Udfærdigelsen dateret 9/9, i Koncepten (Primkenau) 8/9. (Velvillig Medd. fra Dr. H. Schulz). Droysen u. Samwer anf. Skr. S. 16 har kun kendt Koncepten. (Sml. Wegener anf. Skr. S. 90—91, Noten.)

for efter nogle Dages Ophold dèr at fremstille sig i Kiel. Tillige bad han om for sin Sundheds Skyld at maatte tage nogle Dage op til Helsingør og Omegn.

Kronprinsens Svar herpaa af 12. September var kort. Han gav Tilladelse til Rejsen og ønskede god Fornøjelse. „Det skal glæde mig meget, om De lidt efter lidt selv kunde føle, at jeg ikke har kunnet handle anderledes. Ligeledes billiger jeg meget, at De føler Dem som et frit Menneske, i Særdeleshed naar Deres Pligt som Kongens Undersaat ikke derved bliver forglemt“.

Hertugens Stemning forbedredes adskillig, da han Onsdag den 10. modtog den Dagen forud udfærdigede Deklaration, og han erklærede til J. Fr. Bernstorff, at han var beroliget og lettet [1]). Alligevel handlede han ikke saa vel overvejet, som han kunde have gjort. Han var ingenlunde helt tilfreds med Deklarationens Form, og udviklede for Bernstorff, at han, da Deklarationen ikke indeholdt en udtrykkelig Reservation af Agnaternes Rettigheder, skyldte sin Familie at nedlægge en Reservation af dennes Rettigheder; den skulde imidlertid affattes i de mest maadeholdne og ærbødige Udtryk og ikke fremføres offentlig, men kun tilstilles Kongen til Henlæggelse ved Sagens Akter. Bernstorff raadede ham til at anvende den største Maadehold i Affattelsen, men fandt i øvrigt, at man billigvis ikke kunde indvende noget imod dette Skridt fra Hertugens Side. Derimod var han ked af, at Hertugen fastholdt sin Beslutning om at rejse en Tur i Nordsjælland, thi dette vilde vække en pinlig Opsigt, da man i Forvejen havde talt meget om Hertugens Holdning.

Den 12. September tog Hertugen alligevel en tredages Tur til Fredensborg, Helsingør og Frederiksværk

[1]) J. Fr. B. til Chr. G. B. 16/9 1806. D. M. l. c. Nr. 37.

og den 14. September sendte han et fra København dateret Brev til Kronprinsen. Dette var ment som et imødekommende Skridt, men var særdeles upraktisk affattet, da det var opfyldt af indirekte Bebrejdelser og kun viste, hvor megen Mistillid der gemte sig i Hertugens Sind.

Læsningen af Deklarationen havde bragt ham ud af hans pinlige Stilling, skrev han, da den i sin nuværende Affattelse ikke stred mod de holstenske Huses Arverettigheder. Det var ikke indtraadt nogen Kollision imellem hans forskellige Pligter, og han behøvede ikke at opgive Udsigten til, at hans Efterkommere eller han selv kun skulde adlyde en Fyrste af deres egen Stamme, behøvede ikke at frygte, at de, hvis Kronen ved Ægteskab med den næste kvindelige Arving i det danske Hus tilfældigt tilfaldt en fremmed Prins, skulde blive nødte til at bøje deres Nakke under et fremmed Aag, se deres Stammes Arv gaa over til fremmede uberettigede Ejere, og da komme til at lyde, hvor de efter den ubestrideligste Ret skulde byde. Nu var hans Linjes Interesser ikke skilt fra den kongelige Linjes og han turde haabe, at den i nogle og tredive Aar fulgte Politik, der gik ud paa at binde hans Linjes Interesser til den kongelige Linjes ved Svogerskabs, Taknemmeligheds, Ærgærrigheds og timelig Fordels mangfoldige Baand, ikke paa ny skulde vige Pladsen for hin fordums Politik, der var gaaet ud paa systematisk paa enhver Maade at undertrykke og forfølge en Familie, der formentlig stod Statsinteressen i Vejen.

Disse Udtalelser, som Hertugen betegnede som „en Udgydelse af hans glade Følelse“, faldt næppe i god Jord hos Kronprinsen. Dertil erindrede de for stærkt om Forhold, der stod i Forbindelse med „det gamle gottorpske Had“, og stort bedre var det ikke, naar Hertugen der-

efter tydelig henpegede paa „en offentlig Eclat“ og en eventuel „nødtvungen Skilsmisse fra Fædreland og Familie“, som han havde tænkt sig Muligheden af, men nu var glad ved at kunne undgaa.

Til Rejsen til Holsten var der nu ikke længer nogen Grund; han opgav den, skrev Hertugen og meddelte endelig, at han for Fremtidens Skyld, hvis der nogensinde skulde finde en forvansket chikanøs Fortolkning Sted af Deklarationen, vilde nedlægge en Reservation af sin Families Arverettigheder. Denne skulde dog affattes saaledes, at den ikke blot ikke stred mod nogen Tjeneste- eller andet Pligtforhold, men ogsaa aflagde Vidnesbyrd om alle nulevende sønderborgske Prinsers Hengivenhed for Fælleshusets Chef og, „hvis det maa være mig tilladt for Kortheds Skyld at benytte det ubeskedne, ikke passende Ord, vidner om deres formelige Billigelse af den trufne Foranstaltning“.

Den Imødekommenhed, der laa i de sidste Bemærkninger, fandt ikke videre Paaskønnelse hos Kronprinsen. Han svarede høfligt, men køligt, den 19. September. „Jeg takker Dem meget for Deres Brev; det glæder mig, at De nu ser Sagen fra et andet Synspunkt. Hvorvidt De tror Reservationer nødvendige, maa jeg overlade Dem. Hvorvidt Deres Familie kunde komme under et fremmed Aag, som De kalder det, begriber jeg ikke, da enhver Konge af Danmark er født dertil“. Desuden bemærkede Kronprinsen, at det glædede ham, at Hertugen nu som før vilde følge Forretningsordenen, og at ogsaa han fandt det bedst, at Hertugen foreløbig blev i København, især nu under hans Fraværelse.

Hertugen fandt dette Brev „sonderbar“; men endnu mærkeligere var det dog, at han efter nogen Tids Be-

tænkning opgav at aflevere sin anmeldte og allerede affattede Reservation. Han angav senere som Grund hertil sine Venners enstemmige Raad. Man vilde ikke tage imod Reservationen, lød det til ham, og maaske give ham den tilbage paa en for ham krænkende Maade. Mere end heraf blev Hertugen dog efter sit eget Sigende bevæget af den kritiske Stilling, som Monarkiet kom i under den fransk-preussiske Krig, der nu nærmede de storeuropæiske Konflikter til Rigets Grænser. Han fandt under disse Omstændigheder en Tvist, der kunde have et aabenbart Brud til Følge, „lidet ædel, ja endog strafbar". Rimeligvis har dette virkelig paavirket hans trods alle Særheder modtagelige Sindelag[1]). I et Brev af 12. Oktober meddelte han Kronprinsen, at Deklarationen ikke syntes ham at berettige til nogen Klage eller Forbehold. Tavshed om Sagen fra Agnaternes Side forekom ham ikke længer farlig. „Overhovedet gaa Arveretten til Land og Folk ikke tabt ved Tavshed; dertil udkræves et formelt Afkald paa Husets fædrene Arv (altväterliches Erbe), og saa længe dette ikke foreligger, forbliver den sønderborgske Linjes Fordringer retskraftige i deres fulde Omfang". Han var saa meget gladere over at kunne forholde sig rolig, da Situationen ud ad til var saa kritisk, thi hvem kunde lægge Sindelag for Dagen, der gav Plads for skilte Interesser, naar Fædrelandet truedes af Fare. „I saadanne Tilfælde samler sig enhver, der har Følelse for Pligt og Ære, om Tronen og ofrer Gods og Liv for den fælles Sag".

Kronprinsen svarede lige saa knapt som tidligere[2]). „Jeg takker Dem meget for Deres Brev. Det glæder mig,

[1]) Optegnelserne fra Februar 1811. (Primkenau.)
[2]) Brev af 14/10 1806. D. M. l. c. Nr. 57.

at De nu ser den omtalte Sag fra et andet Synspunkt. Det glæder mig ikke mindre, at De nu er i København, især da min Fraværelse trækker temmelig i Langdrag".

Hertugen fandt, at hans Brev havde fortjent „et ædlere Svar", og skøndt han endnu i fire Aar forblev i sine Embeder, før der atter forefaldt et alvorligt Sammenstød mellem ham og Kronprinsen, gemte han paa Bitterhed og Mistillid. Kort efter hans sidste Brev til Kronprinsen skrev han til sin Fætter Hertugen af Holsten-Beck, at „den Hensigt at unddrage de yngre Linjer af Huset Slesvig-Holsten deres Arverettigheder var til Stede in petto", og han var altsaa klar over, at Deklarationens Ordlyd i Virkeligheden ikke ydede Agnaterne nogen Sikkerhed[1]). I 1811, efter at de Begivenheder, der ledsagede det andet svenske Tronfølgervalg, havde bragt aabenlyst Brud mellem Frederik VI og Hertugen, samlede denne allé de Aktstykker og Breve vedrørende Deklarationen af 9. September 1806, som han kunde faa fat paa, og kommenterede dem til Brug for sin Efterslægt. Han fandt da, at Samlingen „kastede et ufordelagtigt Lys over en Regents Karakter, hvem han en Gang havde været Tak skyldig", og han mente som i 1806, at det ikke blot gjaldt ham selv og personlige Rettigheder, men Rettigheder, hvis Bevarelse var ham betroet[2])".

I 1811, da han skrev dette, havde hans Mistillid til Kong Frederik VI antaget en ganske sygelig Karakter. Et Udtryk herfor var, at han deponerede alle Papirer vedrørende 1806 i Udlandet og nedlagde Afskrifter af Originalerne i to forskellige Bibliotheker[3]).

---

[1]) Brev af 21/10 1806 (Afskrift af Hertugens Sekretær. Primkenau.) Droysen u. Samwer l. c. S. 28—29.

[2-3]) Hertugens Optegnelser fra Februar 1811.

Begivenheden i 1806 blev et Vendepunkt i Forholdet mellem det danske Kongehus og Augustenborgerne, og Hertug Frederik Christians Stilling i hint Aar har været Genstand for en meget haard Bedømmelse fra dansk Side. Denne kan efter min Opfattelse ikke opretholdes. Hertugens Optræden er ganske vist ingenlunde hævet over Kritik. Man kan med J. Fr. Bernstorff finde, at hans Erklæring af 3. September indeholdt meget stærke og daarlig valgte Udtryk, hvorved den blev meget fornærmelig og upassende overfor Kronprinsen; især var den gentagne og plumpe Fremhævelse af, hvor umoralsk en eventuel Krænkelse af Agnaternes Arveret vilde være, vel skikket til at ophidse. Endvidere var Hertugens Indkaldelse af Christian Rantzau i Statsraadsmødet formelt aldeles uberettiget, og han kunde let have fundet en besindigere Form for sin Indsigelse. Ligesaa uheldig var hans senere Brevveksling med Kronprinsen. Den maatte i høj Grad forfejle sin forsonende Hensigt; først at irritere ved at anmelde en Reservation og tilsidst at frafalde denne, gør et uoverlagt og forvirret Indtryk. Hertugen konstaterede tilfulde, at han var en lidet overlegen Personlighed og ingen Statsmand.

Men i Hovedsagen kan man ikke angribe hans Holdning. Agnaternes hidtilværende Arveret til Holsten var aldrig blevet bestridt: han selv nærede ingen Tvivl om, at den bestod i sin fulde Omfang trods det tyske Riges Opløsning, og han vidste, at en Række af de danske Statsmænd i alt Fald ikke var sikre paa det modsatte. Muligvis har de ogsaa, for at berolige ham, udtalt sig bestemtere for hans Opfattelse, end det fremgaar af deres skriftlige Vota. Man kan ikke fortænke ham i, at han blev stærkt foruroliget af Kronprinsens Brev til Stats-

raadet, hvis Grundtanke — en evig og ubegrænset Inkorporation — han jo fortolkede aldeles korrekt. Han kunde have ventet, at hans Svoger direkte vilde fremdrage Arvespørgsmaalet overfor ham, saafremt en afgørende Ændring deri forelaa, og det er forstaaeligt, at han blev forbittret, da man forsøgte at stille ham overfor et fait accompli, hvortil han endogsaa selv som Statsraadsmedlem skulde medvirke. Kronprinsens Hensigt ved Holstens Indlemmelse at slaa en Streg over Agnaternes Arveret er ubestridelig, men deri ligger Berettigelsen af Hertugens Indsigelse.

VIII. Kronprins Frederik og Ernst Schimmelmann.

Ikke blot Hertugen var kommet i Bevægelse, da Udkastet til Deklarationen skulde forelægges Statsraadet, ogsaa Ernst Schimmelmann havde været „in einer grosser Agitation“ under hele Sagens Behandling[1]). For at føje sig efter hans Ønsker ændrede Rantzau og J. Fr. Bernstorff det Udkast, de ansaa for det bedste, og vedtog de vage Udtryk, som Møsting erklærede for aldeles ubrugelige. Med Udkastet i denne Form og med Kancelliets Forestilling havde Schimmelmann derefter erklæret sig tilfreds og havde ladet Rantzau og J. Fr. Bernstorff forstaa, at han vilde affatte sit Votum i Overensstemmelse dermed. De blev derfor ikke lidet forbausede, da de nogle Dage senere blev bekendt med den Brevveksling, der var blevet ført mellem Schimmelmann og Kronprinsen[2]).

---

[1]) J. Fr. B. til Chr. G. B. 6/9 1806. D. M. l. c. Nr. 34.

[2]) De citerede Breve mellem Schimmelmann og Kronprinsen findes alle i R. A. og er alle trykt i D. M. l. c. Nr. 58—66.

Paa Schimmelmanns Betænkning og Kancelliets Udkast og hans medfølgende Brev, der mest indeholdt Meddelelse om Hertugens Optræden og om at Schimmelmann og Chr. D. Reventlow forgæves havde søgt at berolige ham, svarede Kronprinsen venligt: „nuchsam erkenne ich in Ihrem Schreiben mein alten waren Freund“. Desuden indeholdt Brevet blandt andet de tidligere citerede haarde Ord om Hertugen.

Dette Svar var skrevet den 6. September, men endnu samme Dag modtog Kronprinsen et nyt Brev fra Schimmelmann, afsendt den 4. fra København med en over Rostock rejsende Stafet til Kiel.

Siden Stafetten den foregaaende Dag var afrejst, havde Schimmelmann faaet Skrupler [1]). Muligvis af Samtaler med Hertugen havde han, efter hvad han fortalte J. Fr. Bernstorff, faaet det Indtryk, at Kronprinsens Stemning var saaledes, at Kancelliets Udkast ikke vilde blive antaget, men faa en Form, der stred mod de bestaaende Privatrettigheder i Holsten, og samtidig havde Rantzau gjort ham opmærksom paa, at det, da Tyske Kancellis Chef, Møsting, var i Kiel, vilde blive ham, der kom til at parafere Deklarationen. „Dette bragte en Overbevisning, der laa dunkelt i mig, til tydelig Bevidsthed“, skrev Schimmelmann til Kronprinsen, og denne Overbevisning gik ud paa, at han ikke for sin Samvittighed kunde forsvare at sætte sit Navn under Deklarationen, selv om denne fik den Form, han selv i sin Betænkning fra Dagen før havde billiget.

Aarsagen var den Modsætning, hvori Schimmelmann stod til Kronprinsens udpræget absolutistiske Tankegang.

---

[1]) J. Fr. B. til Chr. G. B. $^{16}/_{9}$ 1806. D. M. l. c. Nr. 37.

Lige fra sin Ungdom af havde han været en Frihedssværmer, men uklart, som hele hans Væsen, var ogsaa dette Sværmeri. Han havde sværmet for den franske Revolutions Idealer, før de besmittedes af Vold og Blod; der var et Stykke af en moderne Konstitutionsmand i ham, men det var aldrig kommet til fuld Bevidsthed. Han slog sig til Ro i den milde danske Enevælde, der gennemgaaende var præget af Respekt for Lovene og for Enkeltmands Ret. I Bondefrigørelsens og de humane Loves Aar glemte Schimmelmann, at han var Statstjener i Kongelovsenevældens Land. Men i visse Øjeblikke dukkede Idealet op og, hvor han saa et Overgreb forberedes, der brændte det i ham. Her gjaldt det Holsten; han var i de foregaaende Aar ofte blevet mindet om, at dernede, i Modsætning til Nord for Ejderen, fandtes Rudimenter af en gammel stændersk Forfatning, en næsten jordgemt Stamme, der i ny Frihedstids Solskin begyndte at skyde friske Skud. De holstenske Rettigheder, som baade han og Hertugen havde talt om, var utvivlsomt først og fremmest Ridderskabets Privilegier. Schimmelmann vidste, hvor dyrebare disse Aar for Aar var blevet for hans Venner dernede, men han vidste tillige, hvor forhadte de var Kronprinsen.

Han havde vel tænkt herpaa, da han den 3. September foreslog indsat Tilsagn om almindelig Bekræftelse af Privilegierne; nu bagefter blev han bange for, at Deklarationen skulde knuse alt, hvad der var af Privilegier i Holsten. Det var, skrev han til Kronprinsen, Ordene i Deklarationen „durch eine und dieselbe Verfassung“ (den Form han selv havde faaet indsat) i Sammenhæng med Udtrykket „alleinigen unumschränkten Regierung“, der vakte hans Uro, „hvor godt de end var valgte,

og hvor milde de end ved første Betragtning maatte synes". Thi efter Sprogbrugen maatte man ved Ordet uindskrænket forstaa en over Loven og over Retten staaende Magt, „ikke den højeste Lovgivning og eksekutive Magt, Pouvoir supreme, men Pouvoir illimité". En souveræn ukontrolleret Magt kunde ganske vist misbruges paa samme Vis, som naar den var uindskrænket, men Misbrugen havde i saa Fald ikke Nødvendighedens eller Lovmæssighedens Sanktion. Skulde der ikke ogsaa være Rettigheder i de ved Mageskiftet erhvervede Distrikter, i Marsken og i Grevskabet Rantzau, der i det mindste efter Bogstaven stred imod en uindskrænket Magt? Og hvis det, ganske vist højst usandsynlige, Tilfælde indtraadte, at der af en eller anden Grund kom Reklamationer mod Deklarationen, hvor smerteligt vilde det da ikke være, hvis man ikke havde andet Middel end Trudsler og Straf overfor urolige Bevægelser, der støttede sig paa Krænkelse af Rettigheder.

Hovedsynspunktet, som drev Schimmelmann til uden Forbehold at sige alt, og „som visselig ogsaa kan bestaa med sandeste og hjærteligste Ærbødighed", var dog et andet.

„Paa Eder, naadigste Herre, beror dog nu hele Statens Kraft. Jeg maa befrygte, at den besluttede Forholdsregel vil svække mangen kongelig tysk Undersaats Hengivenhed for den kongelige Regering; mange vil tro sig nedværdiget, selv om de ogsaa tie og ikke tale højt derom i et Øjeblik, hvor de maaske med Rette maa opfordres til at ofre deres Blod og Formue for Staten. De har, naadigste Herre, givet borgerlig Frihed til alle dem i Staten, der ikke besad den; ikke den danske Forfatning efter Bogstaven, men en Forfatning efter kongelig Retfærdighed og Mildhed er i Virkeligheden herskende, og denne skaber de danske Monarkers Be-

rømmelse og opretholder det danske Folks Aand. Skulde nu Tanken om en uindskrænket Forfatning drages frem af en anden Tidsalders Mørke og proklameres under de nuværende store Verdensbegivenheder?; hvad disse Begivenheder kunne hidføre, formaar ingen forud at bestemme. Blotte Ord kunde maaske som et truende Spøgelse skræmme dem tilbage, der ellers vilde søge deres Tilflugt under et Scepter, der bliver ført med Kraft og Godhed til Værn for alle. Staterne bæve i deres Grundvolde; Folkene er endnu deres gamle Herskerhuse hengivne, og alt retfærdiggør denne Følelse, thi deres Slægt er forbundet med Nationernes Historie og hele Væsen. Underkastelse under en paatvungen Selvhersker eller Konge er ikke Anerkendelse af Herredømme, men Trældom. Nationalaanden, der er sunken, der daglig synker, skulde oplives af den Aand, der endnu omgiver Deres høje Slægts Majestæt. Men det mangler dem, paa hvem det sidste Haab hviler, paa Kraft. Men Eder, naadige Herre, er denne skænket i rigt Maal; det, der kan løfte Sindene, kan udgaa fra Eder".

„Hvad kan, hvad skal da ske? Dette Spørgsmaal kan blive rettet til mig. Jeg kan umulig straks og alene besvare dette, og det vilde vel ogsaa være formasteligt. Men dette vilde jeg dog raade ved denne Lejlighed, da Kejserværdigheden er nedlagt, at hvad der sker, hvad der ophøjer Folket i dets Tanker om sig selv, i det mindste maa spare det for enhver ydmygende Tanke, og at et System maa blive antaget, der stræber efter det modsatte af det, der sigter til at undertrykke og fornedre alle Folk".

Schimmelmann vidste, hvor vanskelig det var at udtale sig frit om disse Ting. Derfor havde han skrevet „ikke blot til Fyrsten, Danmarks Hersker, men ogsaa til den sande Fyrste, til den Mand, der ogsaa af Naturen har erholdt Storhedens Stempel". Og det var „ikke alene Ministeren, men ogsaa Mennesket, Borgeren", der havde skrevet. Ængstelig sluttede han ogsaa sit Brev med at udtale, at han jo vel vidste, at Kronprinsens Beslutning

aldrig vilde komme i Strid med hans store Hjærtes Overbevisning, og hvis denne Beslutning stred mod Schimmelmanns Overbevisning, saa vilde han ikke mere tale derom, naar han blot f. Eks. ved at faa Lov til at rejse sin Vej et Par Dage kunde slippe for at parafere Deklarationen. „Jeg vilde gerne opofre alt i Verden, kun ikke, hvad der er mig mere værd end Ære og Liv".

Kronprins Frederik fik Schimmelmanns Brev endnu den 6. om Aftenen ved Titiden, altsaa efter, at han havde svaret paa hans Betænkning. Han blev yderst misfornøjet, men paa Grund af hans Venskab for Schimmelmann fik det Brev, han skrev endnu samme Aften ved Midnatstid, en ret venlig Form. Han lod Schimmelmann vide, at han vilde have følt sig yderst fornærmet, hvis nogen anden havde brugt de samme Yttringer, „men Deres Venskab for mig lader mig haabe, at De, naar ser koldblodig paa Tingene, selv vil føle den Uret, De gør mig; derfor nok herom". Med Hensyn til Paraferingen maatte Schimmelmann være fri for denne, skønt Kronprinsen mente at have Ret til at forlange det af ham. Hvis han ikke vilde parafere, skulde Deklarationen trykkes med Møstings Navn under, og Møsting senere underskrive Originalen. Men i saa Tilfælde skulde det for Fremtiden altid ske paa samme Maade med alle Dokumenter fra Tyske Cancelli. „Jeg forbliver stedse Eders sande Ven, skønt De har erklæret mig Krig", sluttede Kronprinsen Brevet.

Da Schimmelmann fik dette Svar, forelaa Deklarationen i dens endelige Skikkelse, men ogsaa saaledes var den, som han sagde til J. Fr. Bernstorff, et Aktstykke, under hvilket han nødig fremstillede sit Navn for Verden; efter Bernstorffs Mening var det særlig Holstenerne, han

tænkte paa. Han valgte derfor ikke at parafere. I et Brev til Kronprinsen, hvori han i højst bevægede Ord meddelte dette, henstillede han, om det ikke nu, da Holsten i enhver Henseende var forenet med Danmark, var hensigtsmæssigt at grundlægge en ny Nationalbank, en ny almindelig Kreditkasse, og om der ikke kunde gives Statens økonomiske Lovgivning større Enhed og Fasthed.

Paa disse praktiske Forslag svarede Kronprinsen ikke, men antydede i et ellers venligt Brev af 12. Septbr., at Schimmelmann vel aldrig havde følt sin Samvittighed besværet af at skulle parafere, om ikke andre havde haft Indflydelse paa ham. Dette sigtede til Hertugen, hvad der gav Schimmelmann Anledning til i et nyt Brev at erklære, at hverken Hertugen eller nogen anden havde øvet Indflydelse paa ham. Forøvrigt drøftedes i disse Breve Betydningen af Paraferingen, idet Kronprinsen, „som Ven og ikke som den jeg er efter min Fødsel", spurgte Schimmelmann om, hvad i al Verden der dog havde hindret ham i at parafere, da dette jo dog kun var at bevidne, at Kongens Navn var rigtigt, og at Dokumentets Indhold stemmede med hans Vilje. I Brevene herom fremhævede Kronprinsen stadig, i hvor høj Grad det skete var til Danmarks og Holstens Gavn. „Jeg har endnu aldrig begaaet en Handling, der var Skade for Staten, og dette forbinder alt, udslukker det gamle Had etc., ja, det tilbyder ved de vise Love, der allerede findes i Danmark, Holsten den samme Lykke. De enkelte, der bliver utilfredse, spørger jeg slet ikke efter". „Jeg tror, at have befæstet mit Fædreland endnu mere ved denne Forening med Holsten og Danmark, og mine Efterkommere vil føle Nytten deraf og glæde sig over, at Omstændighederne har muliggjort dette saa længe forønskede".

Schimmelmann paa sin Side udtalte ogsaa sit Haab om, at en vis Lovgivning maatte forene alle Dele af Staten inderligere og kraftigere. „Nu er det enhver god Borgers Pligt at følge den Vej, som De har valgt og ad hvilken De peger frem". Han søgte at stemme Kronprinsen blidere. „Deres store Sjæl vil kunne undskylde meget af det, der mere er Skæbnens og Forholdenes Sag [end] Sindelagets, og det ved jeg, at ogsaa Hertugen hylder de Egenskaber, hvilke Staten, han selv og vi alle skylder saa megen Tak".

IX. Joachim Frederik Bernstorffs Stemninger.

Medens Hertug Frederik Christian i sin Opposition lagde Hovedvægten paa Agnaternes Arveret og Schimmelmanns Indvendinger væsentlig skyldtes Betænkeligheder med Hensyn til Holstens særlige forfatningsmæssige Stilling, faar man hos J. Fr. Bernstorff det kraftigste Indtryk af de national tyske Stemninger, der rørte sig i tyske Kredse. Chr. G. Bernstorffs Breve, hvoraf flere iøvrigt ikke er bevarede, var langt mindre indholdsrige end Broderens, rimeligvis fordi han i disse Uger var stærkt optaget af sine egne personlige Forhold. Den 21. August havde han fejret sit Bryllup med sin syttenaarige Søsterdatter, Elise von Dernath, paa Emkendorf hos Grev Fritz Reventlou. De første Hvedebrødsdage tilbragtes der i en Kreds af Venner og Slægtninge af den holstenske Adel, og Bernstorff maatte rive sig løs fra sin Hustru og ile til Kiel for at varetage de vigtigste Forretninger. Hans Breve til Broderen var derfor næsten alle skrevet i Hast.

J. Fr. Bernstorffs Stemninger traadte frem straks, da

Kronprins Frederik i sit Brev til Statsraadet den 29. August havde yttret, at Holstens Forening med Danmark, en saa ønskelig Sag for Danske, Norske og Holstenere, skulde gøres mere til en Nationalsag, som det ogsaa i sin Natur burde være. „At Holstenerne", skrev han i den Anledning, „skal glæde sig over denne Forening — til hvilken deres tyske Fædrelands Ødelæggelse ved udenlandsk uretmæssig Vold er Aarsagen — og fejre den som en Nationalfest, det finder jeg er en uhørt Opfordring" [1]).

Under den følgende Drøftelse af Deklarationen overskyggedes ogsaa hos ham alt andet af Arvefølgespørgsmaalet, men senere traadte den anden Følelse atter frem. Der var straks den 9. September fra Kiel blevet udstedt Ordre til, at det tyske Kancelli fremtidig skulde antage Navn af det slesvig-holstenske Kancelli, da Benævnelsen „tysk" ikke længer var passende, da nu Kongen ikke mere havde nogle tyske Stater. I denne Anledning skrev J. Fr. Bernstorff til sin Broder, at dette ret havde gjort ham ondt, dels paa Grund af hans gamle Forkærlighed for det tyske Kancelli, men i Særdeleshed paa Grund af det Synspunkt, der var Aarsagen til dette Skridt [2]). Benævnelsen slesvig-holstensk Kancelli fandt han ganske vist i enhver Henseende passende, men der laa i det, der var foregaaet, ingen nødvendig Foranledning til Forandringen. Hvis Slesvig hidtil havde været en af Kongens tyske Provinser, var det samme endnu Tilfældet, thi med Slesvig var der nu ikke sket den ringeste Forandring. „Holsten er vel nu ikke længere nogen Del af det tyske, det romerske Rige, men med Rigsforfatningen

[1]) J. Fr. B. til Chr. G. B. 2/9 1806. D. M. l. c. Nr. 31.
[2]) D. M. l. c. Nr. 16 og 37.

er dog Navnet Tyskland ikke udslukket, og jeg tror, at Holsten endnu stadig hører til paa Tysklands Kort, da det ingenlunde er forenet med Kongeriget Danmark som saadant ved en fuldstændig Inkorporation, saaledes som de hinsides Rhinen liggende Provinser med Frankrig, hvorved de virkelig er afskaarne fra Tyskland. For at høre til Tyskland har det allerede hidtil ikke været nødvendigt at være forbundet med Riget; Schlesien har aldrig hørt til Riget og er dog ubestridelig en Del af Tyskland, og desto mere er dette Tilfældet nu, da Rigsforfatningen ikke bestaar mere. I Kronprinsens Reskript til Kancelliet er sagt: „da Kongen nu ikke mere har nogle tyske Stater, saa er Benævnelsen Tyske Kancelli blevet upassende“. Dette Synspunkt finder jeg ikke blot urigtigt, men yderst haardt for Holstenerne; thi i Følge dette er det fra nu af Højforræderi, naar de udgiver sig for Tyske. Og for saa vidt ligger der i den forandrede Benævnelse, der ikke var nødvendig, i det nuværende Øjeblik noget hadefuldt, noget der kun kan gøre et ilde Indtryk. Det vilde ogsaa blive svært at overtyde de holstenske Agnater om, at de, naar Holsten en Gang hjemfalder til dem, ville tage en dansk Provins og ikke et tysk Hertugdømme i Besiddelse“.

Det er her ikke blot Opfattelsen af Inkorporationens Rækkevidde, der befæster et Svælg mellem J. Fr. Bernstorff og Kronprinsen; den halvt harmfulde, halvt vemodige Tone, hvori Bernstorff udtrykker Sorgen over Holstens rodløse Stilling og det tyske Fædrelands Ulykke lader ane Følelser af langt dybere Art.

Nu først havde tillige J. Fr. Bernstorff læst Møstings Promemorie til Kronprinsen af 24. August, hvori Møsting havde udtalt, at Kongelovens Indførelse var en simpel

Følge af Inkorporationen, og hvori han havde foreslaaet den mest vidtgaaende Indførelse af dansk Lov i Hertugdømmerne. Dette Aktstykke, som Møsting havde sendt Rantzau, forekom Bernstorff „et sjældent Mindesmærke" om Ufuldstændighed, Svaghed og Forkerthed i Begreberne, og „det gjorde ham ubeskrivelig ondt i dette Øjeblik at se Hertugdømmernes Anliggender i saadanne Hænder og Regentens Øre vendt mod dette Organ". Utvivlsomt udtrykte han ved disse Ord de fleste af sine tyske Kollegers Stemning.

X. Danske Stemninger. — Kronprins Frederiks Synspunkter.

Kronprins Frederik havde ønsket, at Holstens Indlemmelse i Danmark skulde betragtes som en Nationalsag for baade Danske, Norske og Holstenere, men hos sine nærmeste tyske Raadgivere mødte han ingen saadan Stemning, ligesaa lidt som der berettes om Glæde og Jubel i Holsten, da Stenen med Paaskriften „Eidora romani terminus imperii" den 12. Decbr. 1806 borttoges fra sin gamle Plads over Rendsborgs holstenske Port og gemtes som en Antikvitet paa Tøjhuset. Saaledes som Stillingen paa denne Tid, efter Slagene ved Jena og Auerstädt, var i Nordtyskland, var det ganske vist mere trygt at høre til Danmarks Rige end til det hærjede og søndersplittede Tyskland, men i Holsten ulmede politiske og nationale Følelser, der ikke lod denne Betragtning træde i Forgrunden. Stemningen fik imidlertid intet klart Udtryk. Udtalelser i et enkelt Blad[1]) tyder paa, at der rørte sig adskillig Ængstelse for de gamle „Friheder

[1]) Kgl. dän. privil. allgm. niedersächsischer Anzeiger Nr. 52 ²⁹/₉ 1806.

og Rettigheder"; man opgav nødig de tilvante tyske Rigsdomstole og var ikke opmærksom paa, at de ny Overinstanser inden for Landets Grænser vilde gøre Retsplejen mange Gange hurtigere og billigere. Den forbeholdne Afventen, som Befolkningen vel nærmest bar til Skue, lignede i alt Fald ikke den varme Tilslutning, som Kronprinsen havde ønsket og fundet rimelig.

Heller ikke i Danmark var Interessen for det skete tilsyneladende stor, men efter Tidens Lejlighed var det vel altid noget, naar Bladet „Dagen", „hvis Forfatter", som Kancellipræsident Kaas skrev til Kronprinsen, „ved alle Leyligheder jager saa meget efter Popularitet", yttrede sig, „saa skiøndt, saa sandt om Patentet af 9. Septbr.". „Dagen"s Toner var mere højstemte end de, der udgik fra de tyske Kredse.

„Vi have ilet", hed det i Bladets Nr. 147 for Torsdag den 11. September, „at glæde vore Læsere med en Begivenhed, der kaster ny Glands over vor Regjerings Visdom og Selvstændighed, styrker Statslegemet og nærmer Landsfaderens tre Kuld Børn. Danen og Nordmanden give deres Broder hinsides Ejderen et nyt og end varmere Haandslag og Holsteren, der seer sig betrygget mod Krig for fremmed Splid, der nu har een Herre som een Gud, der vinder et kongeligt Løvte paa en egen passende Lovbog, glæder sig ved at den blide Dane og ærlige Nordmand nu fuldeligen erkjende hans Broderskab. Daneskjoldet skal ikke længer hænge paa Ejderens Bred, men kaste sit Skin paa Elbens den bleggule Bølge: Ikke hint blodige Skjold, som Valdemar bar mod Snese af Folkeslag, men Kristians og Frederiks Skjold paa hvis evig ej rustnende Hvælving Ordet „Fred med Ære" udgraves med Statsklogskabens dybeste Præg".

Kronprins Frederik „røertes i Sandhed meget" over „Dagen"s Artikel. „Det er den Tone at tale og handle

paa, som binder Folket til Endrægtighed, og som virker til Nationens Selvstændighed", skrev han bevæget til Kaas derom [1]). Da det nogle Uger senere meddeltes, at der var nedsat en Kommission „til at give Lovgivningen i Holsten og Sønderjylland almindelig Grundlighed med den Danske", fandt „Dagen" paa ny Anledning til en patriotisk Udtalelse. „Glad vil enhver Patriot, der læser ovenstaaende", skrev Bladet for 3. Oktober 1806, „belave sig paa engang at see opnaaet den saa ønskelige Enhed i Statslegemet, som Regjeringen atter ved dette Skridt viser, at den sindigen, men uafladeligen skrider imøde".

Ogsaa et enkelt andet københavnsk Blad „Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn" behandlede Holstens Indlemmelse den 13. September i en udførlig historisk-politisk Artikel, der fremhævede, at det skete umulig kunde have andet end de bedste Virkninger for begge Lande. Alle holstenske Vedtægter og Privilegier var nu ophævede af sig selv og den holstenske Adel havde tildels allerede længe indset, at Undersaatter som nyde fælles Gavn og fælles Beskyttelse af Staten, burde give Slip paa et Kaos af forældede Rettigheder, som kun frembringe en skadelig Disharmoni i hele Statsstyrelsen. „Vore Holsteenske Medborgere ville ved den ny Forening vænnes til at betragte sig ikke allene som een Konges Undersaatter; men ogsaa som een Konges Folk, der bør glemme sin Tydske Herkomst og sine fordums Forhold til Tydskland. De ville lære at indsee, at de aldrig hædre sig selv mere, end naar de hædre det danske Folk, dets Sprog og dets Sæder. Dannemark, Norge og Holsteen være evig en eneste Stat, knyttet ved Slægtskabs, Broder-

---

[1]) D. M. l. c. Nr. 70.

skabs og retfærdige Loves fasteste Baand! Dette være hver Fædrelandsvens varmeste Ønske".

Ikke blot disse Bladudtalelser bragte Kronprins Frederik Tilfredsstillelse. Lignende Toner lød ham i Møde fra flere af hans nærmeste Tjenere. Saaledes skrev Generaladjudant, Kommandørkaptajn Hans Lindholm, idet han varmt lykønskede til Indlemmelsen: „Jeg ønsker, at Kong Fridrich den 4de kunde se op af Graven og see Holsteen forenet med Danmark, den Konge, som maatte kiæmpe med ald Magt blot for at faae den fyrstelige Andeel af Hertugdommet Slesvig. Jeg haaber og, at den Tiid nærmer sig, at det danske Sprog, som i Dronning Magretes Tid var almindelig i Hertugdommet Slesvig, igien bliver Landets Sprog, at Landets Rettergang behandles efter den danske Lov, og at man i Kirkerne beder til Gud paa Dansk[1])."

Det var en historisk Sammenstilling, der utvivlsomt ogsaa beskæftigede Kronprins Frederik selv, her laa en Opfordring til en vidtgaaende national Politik, som var talt som ud af hans Hjærte.

Fra Kancellipræsident Kaas' Breve følte Kronprinsen de samme Stemninger slaa sig i Møde[2]). „Det første Indtryk, som denne store og lykkelige Begivenhed giorte paa mig", skrev Kaas til Kronprinsen, „var en inderlig Glæde over at opleve et Øyeblik, hvor jeg kunde tilbageholde min Klage mod et Forsyn, der, indtil denne Tiid syntes snarere at strø Torne end Roser paa den Vej, Deres kongelige Høyhed saa kraftfuld fremvandrer til Hæld for mit Fødeland, og jeg kan med Sandhed og Tilfredshed

[1]) Brev 20/9 1806. (R. A.).
[2]) Korrespondance mellem Kronprinsen og Kaas findes i R. A. og er aftrykt i D. M. l. c. Nr. 67—76.

siige, at denne Følelse er og temmelig almindelig. Staats Begivenheden indtager næsten hos alle, som jeg har talt, den anden Plads, Tanken at Deres kongelige Høyhed hermed er skiænket en glad og tilfredsstillende Tiime, den første".

Næst at fremhæve disse varme Følelser, ønskede Kaas tillige at udtale for Kronprinsen nogle Betænkeligheder, som han nærede ved Patentets Ordlyd paa Grund af „sin liiden Tillid til den holsteenske Adels velmeente Tænkemaade og dens Hengivenhed for det Danske Konge Huus". Denne Ængstelse gjorde Kaas utilfreds med, at Udtrykket Kongens absolutum Dominium eller paa Dansk Enevolds Herredømme savnedes i Deklarationen, og han frygtede, at det Udtryk, man havde valgt: unumschränkter Botmässigkeit, der ikke kunde oversættes ved andet end ved uindskrænket Regering, en Gang i Tiden kunde blive en vigtig Grund for de saakaldte Stænder i Holsten til at paastaa, at de ikke var undergivet Kongens absolutum Dominium i samme Grad som de øvrige Undersaatter. Hans Opmærksomhed var blevet vakt ved „nogle mærkelige Spørgsmaal, der af nogle ikke ubetydelige, ikke ganske uinteresserede Personer" var blevet gjort ham blandt andet om det holstenske Ridderskabs Privilegier og Rettigheder. Han foreslog, at man skulde affordre Indbyggerne i Holsten en Ed, hvorved de i Overensstemmelse med Proklamationens Indhold og Aand underkastede sig Kongens absolutum Dominium. Derved rørte man jo ikke direkte ved Arvefølgespørgsmaalet, men forbeholdt sig stedse Adgang til at fortolke Omstændighederne. Ellers kunde man frygte, at Holsten med sin egen Lov, sit eget Kancelli, sin Overret og Landret i sidste Instans, hvilket Norge ikke en Gang havde, stedse vilde betragte sig som

isoleret fra Kongens øvrige Stater. Hvis Holstenerne ikke kom til at aflægge samme Ed som Danske og Norske, kunde der mulig ved Lejlighed, blandt andet ogsaa ved Protester, f. Eks. fra Hertugen og flere, under Konjunkturer, der var ugunstige for Danmark, fremkaldes en Ulydigheds- eller Opstands-Aand, der i Forhold til Konjunkturerne vilde have større eller mindre ubehagelige Følger.

Kaas havde for at understøtte sit Forslag forlangt en Betænkning derom af Generalprokurøren, Etatsraad Christian Cold, der var Deputeret i Danske Kancelli[1]). Men denne gik ud paa, at Holstenerne ikke burde tages i Ed. De havde, erklærede Cold, aldrig aflagt en Ed til Kejseren, hvorfra de maatte løses, og forlangte man nu en Ed af dem, kunde det se ud, som om man æskede deres Samtykke, og det kunde fremkalde den skadelige Idé, at Forandringen uden et saadant Samtykke var ugyldigt.

Colds øvrige Udviklinger har i øvrigt adskillig Interesse som Udtryk for, hvorledes en anden højtstaaende Embedsmand af gammel dansk-norsk Slægt saa paa de holstenske Forhold. Han troede, at enhver fornuftig Holstener, ogsaa af Adelen, i sit Hjærte vilde indrømme, at Kongen havde haft fuldstændig Ret til det Skridt, der var foretaget; men Frygten for Indskrænkelse i overdrevne Friheder kunde vel nok bringe mange til at tale anderledes.

Troskabseden var Cold imod; men kunde den blive til en ny Hyldingsed, saa vilde han være glad derved. „Naar jeg erindrer mig, hvor roeligt det gik til med Souverainitetens Indførelse i Rigerne, saa kan jeg ikke aflade at

[1]) Findes nu i R. A. (Pk. vedkommende Holstens Indlemmelse 1806.) D. M. l. c. Nr. 69.

tænke paa Muligheden af, at noget lignende under nærværende Conjuncturer kunde ske i Holsten". Kronprinsen var sikkert mere elsket end Kong Frederik III, og havde sikkert Middelstanden og Almuen i Hertugdømmerne paa sin Side. Adelen maatte huske, at dens „Privilegier" kun var Vedtægter, med hvilke det kunde se misligt ud, naar man gik tilbage til deres Oprindelse, og som den selv maatte have anset for genkaldelige, da den ved hver Regents Tiltrædelse havde anholdt om Stadfæstelse derpaa. Adelen vilde nok nedstemme sine Prætensioner, naar den ikke længere kunde klage til Kejseren, og da Kongeslægten siden 1648 sukcederede efter Arveret. Cold mente ikke, at Christian VII skulde bryde den Sanktion, han 1766 ved sin Tronbestigelse og 1773 ved Mageskiftet havde givet paa den holstenske Adels Privilegier; men derimod skulde Kronprinsen, naar han blev Konge, nægte sin Stadfæstelse, hvis man ej før den Tid samtykkede i Ændringer, der bragte Privilegierne i Overensstemmelse med den Landslov, som nu blev at gennemføre.

Holstenerne kunde, mente Cold, ikke attraa nogen anden Herre end Danmarks Konge. „De maa ville Midlerne, naar de ville Maalet". Et bestemt Ønske fra de Stænder, der indtil 1648 og 1661 havde Valgret (og maaske for et Øjeblik kunde tillades at gøre Brug deraf), hvorved de begærte Kongelovens Sukcession fastsat i Holsten, vilde sikkert være af megen Vægt nu, da der hverken var Lensgiver eller Lenstager, da alle eventuelle Beleninger syntes at være suspenderede, og da der var den højeste Grad af Rimelighed for, at Kongens Linje, som den nærmeste i Arvefølgen, ikke vil savne mandlige Agnater, der, selv om Lensbrevene endnu kunde gælde, vilde udelukke alle andre Prætendenter, endog

dem, som tillige kunde have Adgang til Danmarks Trone, paa Grund af deres Afstamning fra Frederik III.

Colds Betragtninger vandt ikke Bifald hos Kaas, der fandt, at hans Grunde ikke havde nogen særdeles Værd, og at „hans hele Raisonnement var noget tvetydigt og sat paa Skruer“. Han sendte dog Generalprokurørens Betænkning over til Kronprinsen, men denne gav Cold og ikke Kaas Ret, og vilde ikke kræve Ed af Holstenerne. „Thi Eeden forudsætter en Betingelse, jeg forpligter mig til, og dette forekommer mig ei aldeles andtagelig; thi ingen haver sat Souverainiteten i Holsteen i Tviil; det lange Henliggen under det danske Zepter haver vandt dem til Regiering, hvorved de i Sandhed desuden meer haver vunden end tabt. Absolutte Dominium ligger saa meget i Publicationens Aand og Udtryk, at jeg troede at turde forbigaae det. Desuden havde det gjort mere Omtale end fornødent ved de fremmede Hoffer“.

Kronprinsen og Møsting saa Sagen praktisk. Arvefølgespørgsmaalet blev først om lang Tid brændende, det kunde anbefales til „Gud og Tiden“, som højsalig Kong Christian V havde gjort med Slesvigs Tilknytning til Danmarks Krone. Foreløbig var det Hovedsagen at benytte den fulde Souverænitet og Enevælde til at amalgamere Landet med Danmark. Man var til Sinds at tage kraftig fat herpaa. Vi skal ikke her gennemgaa de Skridt, der til den Ende blev foretagne, eller undersøge Grundene til, at de næsten alle i de følgende Krigsaar løb ud i Sandet. Men det skal fremhæves, at den før omtalte Ordre af 16. September om Nedsættelsen af en Kommission til Overvejelse af, hvad der kunde ske for at gøre Lovgivningen i Slesvig og Holsten ensartet med

Kongerigets, tog Sigte paa Hovedpunktet. Ordrens udtrykkelige Henvisning til, at Christian V's danske Lov skulde indføres som Grundlag, talte tydelig nok, og af Kronprinsens forskellige Breve fra Efteraaret 1806 fremgaar det klart, at Holstens, og man kan tilføje Slesvigs, fuldstændige Amalgamation med Kongeriget var en fast besluttet Sag[1]). Foruden at Christian V's Lov skulde lægges til Grund for Lovgivningsarbejdet skulde de almindelige Love, der var givne for Danmark, indføres i Hertugdømmerne, og alt dèr skulde „aldeles organiseres efter den danske Maade", skrev Kronprinsen 16. September til Kaas. Alt skulde være færdigt før 1. Januar 1808. Især var det ham om at gøre, at den ny Ordning meget snart kunde indføres i Holsten, han arbejdede med stor Energi, og „søgte med Møje at samle sine Tanker" om disse juridiske Spørgsmaal og besvor sine nærmeste Raadgivere at yde sig kraftig Støtte. Det viste sig imidlertid snart, at de praktiske Vanskeligheder var for store; Sagen fremmedes kun langsomt og gik til sidst helt i staa. Men i September—Oktober 1806 syntes Patentet her at have aabnet en farbar Vej, ad hvilken Kronprins Frederik kunde komme saa langt frem, som han ønskede.

Alligevel var hans Stemning langtfra blid. Til Kaas skrev han i det ovenfor citerede Brev efter Antydninger om at Hensynet til Udlandet havde været medvirkende til, at absolutum Dominium ikke var blevet omtalt i Patentet, at ogsaa Hertugen af Augustenborg „og de i denne Sag spillede Intriguer meere havde skadet den gode og nyttige Sag, end man kunde have ventet[2])". Med denne Bemærkning indledede han et voldsomt Udfald mod

[1]) D. M. l. c. Nr. 70, 72, 75—76.
[2]) D. M. l. c. Nr. 70.

sine tyske Raadgivere, nøje svarende til de bitre Ord, vi allerede har set ham bruge om „Niddingen“, sin Svoger Hertugen. Kancelliets Udkast til Patentet havde, forklarede han Kaas, indeholdt et Forslag til en Deklaration, der aldeles ikke havde harmoneret med Kancelliets Forestilling eller med Møstings Udkast. „En anden var gjort, men denne var in Petto, og den fik jeg ved en Hændelse; følgelig vare de 3, hvoraf enten Statsraadet eller Canceliet haver vildet bedrage mig ved at sende mig den sletteste og den, der var sat paa saadanne Skruer, at den aldrig kunde passe sig“. Saaledes var Chr. G. Bernstorffs Fremdragning af Broderens og Rantzaus oprindelige Udkast blevet opfattet af Kronprinsen, og dennes Vrede var stor. „Jeg formoder,“ fortsatte han i Brevet til Kaas, „at Tilfældet denne Gang bliver som sædvanlig: den der graver en Grav til en anden, dumper selv deri. Sandelig, jeg er ikke bleven behandlet paa nogen honet Maade, og det som værre er, med megen Utroskab. Men disse gode Folks Tiid er ogsaa kommen. Dog vil jeg endnu noget holde gode Miner for at see, hvorvidt og hvorlænge man vover at trodse Retfærdighed og Billighed“.

Det er umuligt at finde tilstrækkelig Grund til Kronprinsens stærke Forbitrelse mod hans tyske Raadgivere i, hvad der var gaaet for sig i de nærmest foregaaende Uger. Selv Møsting havde jo ligesom Chr. G. Bernstorff ment, at Arvefølgen og Kongeloven burde lades uomtalte, og ingen af Ministrene eller af Kancelliets Medlemmer havde støttet eller billiget Hertugens Krav paa en udtrykkelig Reservation af Agnaternes Arveret. Og laa Hovedskillelinien dog ikke der? Hvis man kun kendte de officielle Akter — Udkastene, Forestillingerne og Mi-

nistrenes Betænkninger —, kunde det hele tage sig ud alene som en Uenighed om de hensigtsmæssigste Former. Men Kronprinsens Udtalelser til Kaas og Brødrene Bernstorffs fortrolige Brevveksling viser, hvor meget dybere Uenigheden gik. Naar Kronprinsen og Møsting alvorlig overvejede den udenrigspolitiske Situation, vilde de næppe tage Ansvaret for en Formulering af Patentet, der kunde skabe Konflikt med Rusland og Sverige. Men Følelsen heraf bestemte ikke deres Dom over de tyske Ministre. Instinkter og halvklare Antipatier gjorde sig gældende. Kronprinsen følte, at han havde mødt en principiel Modstand; herover bar han Nag og var overbevist om, at der var handlet illoyalt imod ham.

Dette giver disse Forhandlinger særegen Betydning, Kronprinsen var kommet til fuld Bevidsthed om, at der mellem ham og hans tyske Raadgivere var en afgørende Modsætning, og hans Beslutning om at skille sig af med dem glemtes ikke. Han holdt ganske vist endnu nogen Tid gode Miner. De Ulykker, der i 1807 brød ind over Landet, hæmmede paa afgørende Punkter hans Politik overfor Holsten, hvad der for en Tid virkede beroligende paa Forholdet til den holstenske Højadel; hans personlige Venskab for Schimmelmann og hans Respekt for Brødrene Bernstorff bidrog ogsaa til at udsætte Krisen. Men en grundig Undersøgelse af Forholdene i Regeringskredsene efter 1806 vil dog sikkert vise, at der er en indre Forbindelse mellem Begivenhederne i August—September 1806 og Statsraadets Ophævelse i 1808, hvorved Muligheden for en samlet Opposition med den danske Kabinetsstyrelse udelukkedes. Der gaar Traade fra Efteraaret 1806 til Christian Rantzaus Fjærnelse i 1809 fra det slesvig-holstenske Kancelli til den betydningsløse Over-

præsidentplads i Kiel og til Brødrene Bernstorffs Fratræden i Foraaret 1810. Samtidig hermed voksede Spændingen mellem Kronprinsen og hans Svoger eller rettere det augustenborgske Hus. Prins Christian Augusts Forhold i Norge i 1808—1809, Hertug Frederik Christians Kandidatur ved det andet svenske Tronfølgervalg i 1810 gav ny Indblik i den gensidige Mistillids Aand, som fremkaldtes i 1806.

Kronprins Frederik var, da Holstens Indlemmelse i Danmark fandt Sted, Bærer af en udpræget dansk Helstatspolitik, og der var upaatvivlelig netop den Gang i Monarkiet adskillige Muligheder for en saadan. Men for at udvikle disse krævedes først og fremmest en kraftig og rolig indre Udvikling. En saadan kom ikke, den ødtes i 1807. Frederik VI var ikke Mand for at udnytte de forringede Muligheder. Hans Tanke om en organisk sammensvejset Helstat blev dræbt i Fødselen, og for de to Nationers indbyrdes Forhold havde det været langt bedre, om Holstens Indlemmelse aldrig var blevet forsøgt, eller hurtig og resolut var blevet opgivet.

Smaastykker.

1.

Har Susaa i den historiske Tid været en sejlbar Strøm til Sjællands Midte?

Af Joh. Steenstrup.

Geologernes Undersøgelser af vort Land have i det sidste Aarti givet mange værdifulde Oplysninger om de sjællandske Søers og Aaløbs Størrelse i fordums Dage, ikke blot i de Perioder, der ligge bag ved al Historie, men ogsaa fra den Tid, da vor Historie begynder, indtil Forandringerne i de sidste Aarhundreder. Saaledes er det af Professor K. Rørdam godtgjort, hvor stærkt de nordsjællandske Søer, saaledes Esrom Sø, Lyngby Sø, Gurre Sø, ere aftagne endnu i Løbet af det sidste Hundred Aar, alene med Undtagelse af Arresø, der ret betydelig har udvidet sit Omraade. Og den samme Forfatter har oplyst, at den Forestilling, man tidligere havde om, at Slangerup, fordi den fra gammel Tid var en Kjøbing, ogsaa skulde have ligget ved en Aa, der var sejlbar lige op til dens Huse, af geologiske Grunde ikke kan være rigtig. Nogen Arm af det salte Vand er aldrig gaaet herop; Aaens Vandspejl ligger omtrent 60 Fod over Havet, og synderlig anderledes har Forholdet næppe været i Middelalderen. Derfor har Slangerup aldrig været en Søhandelsstad, om end maaske Varer paa fladbundede Pramme have kunnet føres helt op til Byen [1]).

Geologerne have endnu ikke behandlet Susaaens Fortid.

---

[1]) Se Rørdams forskellige Arbejder: Saltvandsalluviet i det nordøstlige Sjælland 89 f., Geografisk Tidsskrift. XII. 145 ff., Danmarks Natur (Frem) 76 f., jvf. 485.

Om denne Aa og dens Sejlbarhed gives der os imidlertid i mange nye Værker en Forestilling, som sætter Fantasien i den livligste Bevægelse. Susaa skal nemlig indtil for faa Aarhundreder siden have været en let besejlelig Strøm, et bredt Farvand ind til Sjællands Midte. Saaledes lyder Fremstillingen ikke blot i topografiske Særarbejder, men i de velkendte større beskrivende Værker, som den danske Litteratur udmærker sig ved frem for mange andre Lande — saaledes i den nye Udgave af Traps „Kongeriget Danmark“, i Galschiöts „Danmark i Skildringer og Billeder“ og i „Frems“ Danmark [1]). I alle disse Fremstillinger læser man følgende: Susaaen var allerede i Sagntiden en Vej til Sjællands Indre, og i Hanseaternes Tid gik Lybekkerne, som havde deres Kontor og Oplag i Næstved, med deres Smakker op ad Susaa helt til Tjustrup Sø, hvor der var Havn ved Næsby; ja endnu videre sejlede de frem saa langt som til Vrangstrup, der kun ligger en Mils Vej fra Ringsted. Kirken i Vrangstrup skal oprindelig have været Lybekkernes Pakhus.

Den egentlige Ophavsmand til hele denne Fremstilling er utvivlsomt Pontoppidan. Han skriver nemlig i *Danske Atlas* saaledes: „Sus-Aa haver ligesom andre flere i fordums Tid været en skibrig Flod, langt dybere og bredere end nuomstunder skulde sluttes, ja den delede Sjæland ved en Gjennemskjærelse, lige fra Kallundborg til Nestved, og gjorde fra begge Sider Indseigling til Ringsted, eller egentlig til Sigersted der i Egnen, hvor nogle Konger havde deres Høvdingsborg. Da denne Sag, som ikke lidet oplyser Landets gamle Geografi, nu kommer os underlig for, vil jeg derom anføre Saxonis Ord“, hvorpaa Pontoppidan gengiver Saxos Fortællinger om Kampene mod Kong Siger, ved hvilke jeg straks skal dvæle. Men han meddeler endvidere et af Kong Frederik II udstedt Brev, som viser, at Sus-Aa fra Ringsted „gav Indsejling til Anderskov og Soer Kloster, hvis mange smaa ferske Søer ere Levninger af den Fjord, igennem hvilke norske Skibe med

---

[1]) Rasmussen, Gisselfeld 11 f.; Trap, Danmark [3] II. 907; Galschiøt, Danmark II. 423 f.; Danmarks Land (Frem), Øerne, Sp. 166.

Tømmer og jydske med Fisk-Vare fordum sejlede op til bemeldte Klostre“ [1]).

I Følge dette Brev af 1564 havde Hr. Oluf, Abt udi Sora Kloster, berettet for Kongen, hvorledes der skal ligge en Havn der udi Egnen, kaldes Næsby Aa, hvilken vore Undersaatter af Jylland pleiede at besøge med Torsk og anden salt Fisk og Norbagger med smaa Tømmer, udi hvilken Havn vore Klostre Soer, Antvorskov og Ringsted aarligen kunde til Kjøbs bekomme, hvad salt Fisk de til Klostrene behøvede, og Bønderne fik der til Kjøbs Tømmer til deres Husbygning. Men nogen Tid siden forleden have „nogen vore Kjøbstedmænd“ forhandlet det saa, at samme Havn er bleven forbudt, og hvad der nu skal kjøbes i Kjøbstæderne til Klostrenes Underhold eller af Bønderne til Husbygning, maa de betale dobbelt eller ofte Intet faa deraf tilfals. Kongen tillader derfor Jyder og Nordbagger igjen at besøge denne Havn Næsby Aa og der sælge Fisk og andre Varer til Klostrene og til vore Undersaatter hvad de have Behov til deres Husbygning og Huses Ophold. „Dog skal vor Lensmand paa vort Slot Korsør have flittig Opseende med, at dermed ret handles og at ingen forbudne Varer der udskibes“.

Efter hvad Abbeden i Sorø udtaler, skal den omtalte Havn have ligget „der i Egnen“, og derved bringes man unægtelig til at tænke paa Næsby ved Susaa, kun en Mils Vej fra Klostret. Imidlertid overraskes man ved den sidste Udtalelse i Brevet, som med Nødvendighed fører Tankerne i helt andre Retninger; thi Lensmanden paa Korsør Slot kunde jo dog aldrig have Øje med, hvad der skete ved Næsby, en Mil eller saa paa den anden Side af hans Forlenings Østgrænse og inde under et andet Len. Næsby og Næsbyholm ligge i Tybjerg Herred, hvilket dengang hørte under Vordingborg Len. Ganske vist hørte Flakkebjerg Herred under Korsør Len, der saaledes strakte sig helt hen til Susaa [2]),

---

[1]) Pontoppidan, Danske Atlas I. 531 ff.
[2]) Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det 16. Aarhundrede 23, 24.

men Tilsynet med Sejladsen paa denne Aa maatte langt snarere høre under Vordingborg Slot.

Vi bør derfor undersøge, om der ikke indenfor den korsørske Lensmands Omraade laa et Næsby, som han let kunde have Øje med og hvor der var en Havn. Under Korsør Slot hørte foruden Flakkebjerg Herred Slagelse Herred, og i dette laa en Fjerdingvej fra Stranden Landsbyen Næsby, hvilken gjerne til Forskjel fra andre Næsbyer betegnes som „Næsby ved Stranden“ [1]); den forbiløbende Aa hedder Næsby Aa, dens Fortsættelse op i Landet mod Sydøst Vorby Aa og mod Nord Tude Aa. Fra Aaens Munding til Antvorskov er der kun fem Fjerdingvej, saa at der her for dette Kloster vilde være en ligesaa fortræffelig Havneplads, som det vilde være besynderligt, at Klostret skulde ønske at hente sine Fornødenheder i det i en dobbelt saa stor Afstand liggende Næsby i Tybjerg Herred. For Sorø og Ringsted Klostre vilde det unægtelig være saare bekvemt at have en Havn liggende midt inde i Sjælland, hvorhen man kunde sejle direkte fra Jylland og Norge, men det maatte dog først bevises, at en saadan Havn fandtes, eller at virkelig Naturforholdene vilde tillade, at her kunde være en Havn af denne Art. I Brevet selv gives ikke den mindste Antydning af, at Havnen skulde ligge milevidt fra Sjællands Strande og ikke som næsten alle andre Havne ved Kysten, ligesom det ogsaa er besynderligt, at en Sejlads op ad Susaa ikke antydes i Brevet.

Det næste Spørgsmaal bliver da, om der ved hin Aa ved Store Belt fandtes en Havn. Det opgivne Navn paa Havnen (Næsby Aa) har jeg ikke truffet andetsteds, men det er sikkert, at der ved Næsby Aa eller i dens Nærhed fandtes en Havn. Den hed Skibholm (Skyholm, Skilsholm) og nævnes ret ofte, idet man stærkt bestred, at Havnen var der med Rette.

Fem Aar efter at hint Brev var udstedt fik Lensmanden

---

[1]) „Næsby ved Stranden“ i Breve af 6. Novbr. 1674 og 15. Jan. 1694 i Topogr. Samling i Rigsarkivet. Trap, Danmark[3] II. 691: Næsby (ved Stranden).

paa Kallundborg Slot Ordre om at oppebære Told af og føre Tilsyn med Varer, som indføres i de to Havne Skyholmen og Museholmen ved Reersø i Løve Herred, hvilke besøges af Bagger, Hallindsfarere og andre, som der købe og handle og ingen Told udgive[1]). Bestemmelsen „ved Reersø" passer fortræffeligt paa Musholmen, der er en Ø tæt Syd for Reersø; derimod kan Skyholmen, uagtet det aabne Brevs bestemte Angivelse, vistnok ikke søges der i Nærheden eller i det hele i Løveherred. Den ligger 1½ Mil sydligere end Musholmen og er aabenbart den Havn „Skibholm ved Pine Mølle", som Frederik II omhandler i et aabent Brev af 15 August 1574. Han havde allerede tilforn ved udgangne Breve ladet den aflyse og forbyde, og da han nu har erfaret, at der her sker Handel til Skade for de næst omliggende Købstæder — „vi forfare, at vore Købstæder Kallundborg, Skelskør og Korsør skulle ligge strax ved samme Havn" — vil han have Skibholms Havn aldeles forbudt[2]). Havnen siges at ligge ved Pine Mølle, og i Antvorskovs Lens Jordebog 1609—10 er Pinnemølle anført under Vemmeløv Sogn, hvilket strækker sig Syd for Aaen til dens Udløb. „Møllebanken" er endnu den Dag idag Navnet paa en Banke o. 3000 Fod fra Aamundingen, i hvilken er opgravet mange Munkesten, i Engen nedenfor Banken ligger et dybt Hul „Pinehullet"[3]). Engene mellem disse Lokaliteter og Mundingen hedde Næsby Fed.

Der gjordes senere et nyt Forsøg fra Slagelse Borgeres Side paa at faa Tilladelse til at anvende denne Havn, der laa dem saa nær. Det blev 1650 af Frederik III bevilget, at Slagelse Borgere maatte opsætte et Hus eller to „ved Skibsholms Havn, som skal ligge 1 Mil fra deres By", og samme Huse med Plankeværk omhegne og her deres Varer oplægge, dog maa de Intet forhandle her undtagen Tømmer[4]), men Borgerne i

[1]) Secher, Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve I. 405.
[2]) Secher, Forordninger I. 596.
[3]) Trap, Danmark[3] II. 694.
[4]) Secher, Forordninger V. 630.

Korsør vare ikke sene med deres Klage, og 1664 blev Skibholm Havn nedlagt som skadelig for Korsør[1]).

Saaledes havde denne Havn kun en kortvarig Tilværelse, men den var dog under denne bleven velbekendt og findes afsat paa en stor Del af Datidens Kort. Vi finde den saaledes som Skilsholm paa de forskellige stukne Kort af Blaev, Witt, Homann og Seutter fra det 17. og 18. Aarhundrede og paa Joh. Mejers haandtegnede Kort fra Frederik III's Tid som Skibsholm. Medens disse Kort synes at angive Havnens Beliggenhed ret rigtigt, er paa Kortet i Pontoppidans Danske Atlas II. „Skibholm Odde“ ansat noget Nord for Næsby Aas Udløb[2]).

Af alt det anførte vil fremgaa, at Havnen Næsby Aa, til hvilken Frederik II's Brev af 1564 sigter, Intet har med Egnene ved Susaa at gøre.

Pontoppidan støtter iøvrigt sin Antagelse om Susaas Sejlbarhed paa Saxos Fortælling om den norske Kong Hagens Indfald i Sjælland, da han vil hævne, at hans Broder Hagbard, Signes Elsker, har fundet sin Død i Galgen[3]). Hagen landsatte sin Hær ved Hærvig, hvor senere Kallundborg

---

[1]) Se om denne Havn F. R. Friis, Bidrag til Slagelse Bys Historie 31 f.; Qvistgaard, Efterretninger om Slagelse By (1831) 12; Friis, Bidrag til Korsør Bys Historie 11.

[2]) *Joannes* Blaev, Atlas major I, liber secundus p. 47—48. Kortsamlingen Frederik V's Atlas paa det store kgl. Bibliotek T. XXXV Kort 1, T. XXXVI Kort 1, T. XXVIII Kort 1. Joh. Mejers Kort i Gl. kgl. Samling 713 Folio, Nr. 19.

[3]) Saxo 347: deinde sparsis trifariam copiis, geminam navium partem, paucis remígio destinatis, ad Susam amnem præmittit, quæ per obliquos alvei flexus ancipiti navigatione progrediens peditibus, si res posceret, subsidium ministraret. S. 350: nocte vero prælium insecuta ad constituti portus receptaculum classis Susam rimata pervenit. Cujus alveum, quondam remigiis pervium, nunc solidioribus elementis concretum angustiæ limitant, ut vetante constrictionis inertia rarus puppium admittatur ingressus. I A. S. Vedels Oversættelse er *Susa amnis* endog gengivet ved Susefjord: Flaaden kom ind udi Suse Fiord, hves Dyb er paa denne Tid efftergrod, saa at ingen Skibe kunde der indsegle som udi fordom Tid (S. CL).

grundedes, dog lod han to Afdelinger sejle til Susaa for gennem dens vanskelige og krumme Løb at naa ved Roning op i Landet. Ved Sigersted og Alsted stod de afgørende Kampe. Disse Begivenheder ligge helt tilbage i Sagntiden, og Saxos Fortælling er i høj Grad bygget paa Tydninger af Stednavne — Hæren lander ved Hærvig og faar sin Valplads ved Walbrunna, og endnu to lignende Etymologier findes — saa at den som Vidnesbyrd om faktiske Forhold har liden Værd. Der siges heller intet om, hvor store de Skibe vare, som roede op ad Aaen, medens dog Saxo stærkt fremhæver, hvor besværlig Sejladsen var og at kun faa Mænd kunde sidde ved Aarerne. Tilmed slutter Saxo sin Beretning saaledes: „Denne Aa kunde i fordums Tid besejles, men nu er den blevet saa indsnævret, at Skibe kun sjældent løbe op ad dens smale og dorske Løb". Saaledes giver Saxo langt snarere det bedste Bevis for, at Aaen endnu paa Valdemar Sejrs Tid havde den samme Karakter som i Nutiden. Det var først Gravningen af den Danneskjold-Samsøske Kanal, der udvidede dens nederste Løb og gjorde den sejlbar fra Karrebæksminde til Bavelse Sø. Det stemmer jo iøvrigt ogsaa kun lidt med Efterretninger om sjællandske Forhold i Middelalderen, at Susaa skulde have været et saadant Sejlløb. Hverken hvor Talen er om fredelige Handelsforhold eller om Angreb paa Sjælland og Hærtog ind i Øens Midte, mærkes der noget til, at der gennem Susaa har været en Adgang af Betydning til Landets Indre[1]).

Saaledes staar nu kun tilbage „Sagnet" om at Vrangstrup Kirke oprindelig har været et Pakhus for Lybekkerne. Vrangstrup ligger $2^1/_2$ Mil Nord for Næstved og kun 1 Mil fra Ringsted; for med Skibe fra Havet at naa derhen maatte man være sejlet op ad Susaa indtil Bavelse Sø, derpaa op over denne Sø og Tjustrup Sø indtil hvor Susaaen i sit øverste Løb østfra falder i Søen, derpaa videre en Milsvej op ad Aaen omtrent til hvor Ringsted Aa falder i Susaa. Valdemar Atterdag holdt et Par Gange Møder her, og efter Hvit-

[1]) Handelsfarter fra Næstved opad Aaen omtales heller ikke af Byens Historieskriver, se A. Listov, Nestved Kjøbstad i Middelalderen i Indbydelsesskrift fra Herlufsholm 1872 12 f.

feldts Angivelse[1]) laa her da „et Slot ud mod Søen og Grave om, som endnu synlig er paa Vrangstrup Sø“ (nu Moserne Viemade og Gydemade ved Aaens Side). Hint „Sagn“ om at Kirken oprindelig var et lybsk Pakhus, er næppe synderlig gammelt, og det indeholder i hvert Fald en Umulighed. Vrangstrup Kirke er bygget af kløvet Kamp og enkelte Kridtsten i romansk Stil, med den sædvanlige Grundplan; et rundbuet Vindue er endnu bevaret. Kirken stammer fra Tiden o. 1200 og er i hvert Fald ældre end Hansetiden. Dens eneste Ejendommelighed er, at den er usædvanlig lille[2]), og dette har vel givet fantasifulde Betragtere, som kjendte Fortællingen om Susaas tidligere Sejlbarhed, Anledning til Hypothesen om, at den er bygget som et Pakhus for Lybekkerne.

Fortællingen om Susaaens Stortid „inden Lybekkernes Fordrivelse fra Næstved“, om Skudefarten ind til Sjællands Centrum og om de Tider, da det kongelige Slot i Vrangstrup „laa som Lukke for Midtsjælland“, har derfor sikkert Intet at gøre med den virkelige Verden.

2.

De danske Kongers Ret til Hvaler og meget store Fisk.

Af Joh. Steenstrup.

Vore Provinslove indeholde en Del Regler om Kongens Forret til Hvaler og enkelte Fisk. Baade i juridisk og naturhistorisk Henseende frembyde disse en Del Interesse, men det forekommer mig, at de hidtil i flere Henseender ikke ere blevne ret forstaaede. Jeg skal kortelig redegøre for og tolke disse Bestemmelsers Indhold, de ville findes trykte nedenfor i deres gamle Ordlyd[3]).

---

[1]) Hvitfeldt I. 510.

[2]) Oplysningerne skyldes velvillig Meddelelse fra Nationalmusæets anden Afdeling. Jfr. Trap, Danmark[3] II. 907.

[3]) Skaanske Lov VIII. 1 (hos Schlyter 155): Ængin fisk ma hetæ urak utæn styriæ oc (var.: al) görlæ oc hual, æn tho skal han ær först hittir hual taki sæ byrthi, af han gar, oc sighi til i

For det Første maa det erindres, at hvad der her er Tale om, kun er en Ret, der udspringer af Kongens Forstrandsret, det er Dyr, der strande, og de opfattes som og betegnes i Lovstederne stadig som Vrag; Kongen har ingen Forret til den Hval, som driver i aaben Sø, allermindst til den dèr jagede og dræbte Hval. En Viborg Landsthingsdom af 1559 paakendte en Sag, under hvilken nogle Skagboere af Ransnævninger vare blevne dømte for Ran; de havde ud for Fladstrand, men i aabenbarlig Hav paa hundred Favne Vand snaret, bjerget og dødet en Springhval og med Kabel og Tov draget den til Land, og da den saaledes ikke var fundet paa Kongens Forstrand, kunde den ikke kendes for saadant Fiskvrag at være, hvorfor de tiltalte frifandtes [1]).

Det Synspunkt, som har gjort sig gældende ved at give Kongen Ret til den strandede Hval, er aabenbart dette, at

---

kunungs garthe; rithær thæn, ær först hittir, take sæ hæst fat, akær han, takæ sæ las, ær han a skipi siaghsærtho, take skips farm, ok skal huær thæn ær först hittir sighiæ til i kunungs garthe; sighir han æi til, bötæ thre mark ællær standæ fore mæth tyltær ethe. Jvf. Anders Sunesön 100.

Eriks Sjællandske Lov III 62: kummær fisk in vrækændis til landz, hvarskyns fisk thet ær anti hval ællær stor lyft, at man gitær ey valdit han, ællær hvat fisk sum thet ær, tha a hin ær hittær först, for utæn thet ær styrie, hun hörir til konungs gardh, for thy at thet callæ men görsums fisk væræ, oc hinum thot hvaræn sit æruæthz giald ær hittær. Æn kummær hval in ællær löft, tha a hin ær um gar ær först hittær sic bürthæn at hoggæ ... (de følgende udførlige Bestemmelser omtrent som i Skaanske Lov).

Jydske Lov III. 62: minnæ fisk æn styriæ ær æi wræk ... En fisk thær en man ma bæræ sva sum ær marswin oc siall oc theræ likæ æth minnæ thæt ær æi wræk for uten styriæ enæ, for thy at hwal oc lyft oc all storæ fiskæ. thær man ma æi bæræ thet ær alt wræk oc them a konung. tho hwa sum hwal hittær fyrst, han skal fyrræ æn han takær nokæt af, seghæ vmbosz man til oc havæ for sit æruæth of han ær gangænd sin byrthæn osv. (de følgende Regler omtrent som i de andre Provinslove).

[1]) Rosenvinge, Gamle Domme I. 267 f. J. E. Larsen, Samlede Skrifter I. 1. 430. Matzen, Retshistorie, Privatret, II. 38, 53.

Kongen har Ret til det, som er saa stort, at ingen Enkeltmand kan bemægtige sig det. Derfor lyder Bestemmelsen i Eriks Sjællandske Lov, at dersom Fisk kommer vragendes til Land, af hvilken Art den end er, enten Hval eller stor Lyft, at man *gitær ey valdit han*, d. e. saa at man ej formaar at bemægtige sig den, er det Kongens; der tilkommer dog Finderen en vis Anpart. Og Jydske Lov skælner mellem *hwal oc lyft oc all storæ fiskæ thær man ma æi bæræ*, hvilke Kongen ejer, og saa de Fisk, som en Mand kan bære, saasom Marsvin og Sæl. I Virkeligheden gør derfor her det samme Princip sig gældende som det, der raader, naar de større Vandløb eller de større Skovstrækninger, hvorover ingen Privatmand bør have Ret fremfor andre, tildeles Kongen som Ejer[1]).

Imidlertid har et andet Synspunkt tillige været virksomt. Efter Lovene hørte nemlig ogsaa Stør Kongen til, og denne Fisk er ikke særlig stor, den bliver ordentligvis i vore Vande kun indtil 6 Fod lang og naar en Vægt af 200 Pund. En Mand vil altsaa som Regel nok kunne bære den. Naar Støren tilfalder Kongen, er det dens andre Egenskaber, der har gjort sig gældende, dens velsmagende Kød, dens Rogn (Kaviar) og dens Svømmeblære (Husblas), saa at den paa forskellige Maader gør Nytte i Husholdningen. Støren er derfor en kostbar Fisk[2]); dette, og ikke dens Størrelse er Grunden til Regalet over den, hvad netop Lovene udtale. Saaledes siger Jydske Lov: Fisk, som en Mand kan bære, saasom Marsvin og Sæl og deres Lige eller mindre, det er ej Vrag med Undtagelse alene af Stør, og i Eriks Sjællandske Lov fremhæves netop det særlige Synspunkt, som gør sig gældende med Hensyn til Støren. Loven tillægger nemlig Finderen en vis Part af de store Fisk, som drive i Land, „undtagen Stør; den hører til Kongens Gaard, thi man kalder den Gørsums Fisk“, hvad der vil sige, den anses for en Kostbarhed. Man har været tilbøjelig til at forstaa det som den særlig store

[1]) Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog 334 ff.
[2]) Allerede H. Krøyer, Danmarks Fiske III. 2. 776, har antydet en saadan Opfattelse.

Fisk[1]), men Gørsum er netop Betegnelsen for det kostbare, for Smykker og Juveler, ligesom Gørsum er Navnet paa den Hædersgave af kostbare Ting eller i Guld, som Manddraberen gav den dræbtes Arvinger udover Mandeboden[2]). Naar Rosenvinge og andre Forfattere have henregnet ogsaa Hvaler til Gørsums Fisk, skyldes det en Misforstaaelse, det er kun om Støren, at dette Ord anvendes. En Parallel til, at der forbeholdtes Kongen Ret til saadanne Dyr, er jo det i det 16de Aarhundrede opkommende og endnu bestaaende Østers-Regale eller den i flere Lande Kongen tillagte Forret til at bemægtige sig eller at erhverve sig Falke.

Hvis man har disse to Principer for Øje, der formentlig have givet Kongen Ret til hine „Fisk", ville nu ogsaa Lovenes øvrige Regler blive forstaaelige.

Der fordres efter den første Betragtning, at Fisken skal være meget stor. I vort ældste Haandskrift af Jydske Lov, det nu i Slesvig bevarede Flensborg-Haandskrift, staar der: *hwal oc lyft oc all* [ikke *allæ*] *storæ fiskæ thær man ma æi bæræ, ... them a konung.* Her kunde Adjectivet *allstoræ* maaske synes at være anvendt; vi kende det fra Oldnordisk, se Fritzners Ordbog: *allstórr*, meget stor, som i høj Grad overgaar det almindelige, *allstórlátr*, meget storagtig, ligesaa i flere andre Sammensætninger, og det vilde være et Udtryk, som traf det rigtige. De andre Haandskrifter af Jydske Lov have dog „alle store", og derfor er *all* maaske kun en jydsk Ejendommelighed[3]); ved den nærmere Bestemmelse om, at en Mand ikke skal kunne bære Fisken, vises jo iøvrigt, hvilke Krav der stilledes med Hensyn til dens Størrelse og Vægt.

Som en af de meget store Fisk nævne Eriks Sjællandske Lov og Jydske Lov ved Siden af Hvalen *lyft*[4]). Den nærmere

---

1) Rosenvinge, Retshistorie, 3. Oplag 183.
2) Steenstrup, Normannerne IV. 301 ff.
3) Jfr. Flensborgs gamle Stadsret art. 22: all byfiskær, 51: all kiötmangær.
4) Varianter til J. Lov have *lift*; den latinske Oversættelse: *lyft* (Rosenvinge, Love III. 410). I Dom af 1559 (Rosenvinge, Domme IV. 267) kaldes den *Lest*. Variant til *leiptr* i Skáldskaparmál er *leistr*.

naturhistoriske Bestemmelse af dette Dyr har ikke kunnet gives, men at det maa være en Hval, synes fremgaa deraf, at den nævnes mellem en Snes andre Navne paa Hvalarter i Skáldskaparmál i Snorres Edda:

norðhvalr, kýrhvalr,
náhvalr ok leiptr[1]),

ligeledes omtaler Kongespejlet blandt Hvalerne „*leiptr*, der kun bliver 7 Alen lang“ [2]).

Der staar nu tilbage at fortolke Bestemmelsen i Skaanske Lov, at ingen Fisk skal hedde Vrag undtagen: *styriæ oc görlæ* (var. *al görlæ*) *oc hual.* Görlæ bliver almindelig forstaaet som et Havdyr, og Schlyter forklarer det i sit Glossar til Skaanske Lov og i sit almindelige Glossar til Sveriges Love som det samme Dyr som Lyft og som Spækhugger, Sværdfisk, *Delphinus orca.* Han føjer til, at sandsynligvis Navnet *görlæ* længe har været ukendt, „efter som det er udstreget i det ældste Haandskrift af Skaanske Lov og i andre er bleven forandret paa forskellig Maade, saasom til *al görlæ*, *algörla*, *olgörlæ, örle* ...; i den latinske Tekst er det forbigaaet“. I Lunds „Det ældste danske Skriftsprogs Ordforraad“ er det forklaret som ensartet med *lyft*, der i Overensstemmelse med Krøyer forstaas nærmest som „en egentlig Hvalart eller en større Delfin“.

Stedet maa imidlertid tydes paa en helt anden Maade. Det maa erindres, hvad Reglerne efter Provinslovene vare om Findernes Ret overfor Hvaler. Finderen fik en Anpart saa stor som en Byrde, og Lovene bestemme det nærmere saaledes, at naar han ridende blev Hvalen vaer, kunde han tage en Hestebyrde, var Finderen kommen med en Eg (lille Baad), kunde han laste den, var han til Vogns, tog han et Læs, var han i en Sexaaresbaad, kunde han fylde den, men kom han med et endnu større Fartøj, kunde han kun tage saameget, som en Sexaares Baad kunde rumme. En Forudsætning var det i alle disse Tilfælde, at han gav Ombudsmanden Underretning om Fundet inden to Døgn. Afvigende herfra

[1]) Edda Snorra Sturlusonar (1848) I. 580.
[2]) Konungs-Skuggsjá (1848) 29. Jfr. Neues Staatsbürg. Magazin IX. 774 f.

var Reglen om Stør. Det hedder i Skaanske Lov, at ingen Fisk maa hedde *vrak utæn styriæ al görlæ oc hual, æn tho skal han ær först hittir hual taki sæ byrthe*, d. e. ingen Fisk skal hedde Vrag undtagen Stør helt og holdent, og dernæst Hval, men dog skal den, som finder Hval, tage sig Byrde. *Görle* betyder i gammelt Dansk nøje, fuldkomment: *görlæ gemæ gildens low*, at overholde nøje Gildets Lov; *tha Floræs giörle thet forstaar; skullæ i edher giörlig ther om acte*, I skulle tage fuldkommen vare derpaa[1]). I de forskellig Læsemaader af det nævnte Lodsted betyder derfor *oc görlæ* „og fuldkomment", *al görlæ* „hel fuldstændigt", *algörlæ* (med den forstærkende Forstavelse *al-*) „helt og holdent". I Modsætning til den store Hval, af hvis Krop Finderen dog faar Lov til at skære sig en lille Part som Findeløn, kan den mindre og saare kostbare Fisk Støren ikke paa den Maade parteres uden at ødelægges; den bliver som Gørsums Fisk Kongens „helt og holdent", dog skal Finderen have Betaling for sit Arbejde eller Findeløn (*oc hinum thot hvaræn sit æruæthz giald ær hittær*). Vi have i den gamle svenske Bibeloversættelse en Parallel, der maa løse al Tvivl om Forstaaelsen af Lovstedet. Det hedder her, at Moses gav Israels Sønner Befaling om at æde Paaskelammet: I *skulin äta thäs howodh oc föter oc inälfwe oc alt görla*, d. e. I skulle æde dets Hoved og Fødder og Indvolde og alt helt og holdent[2]). Iøvrigt viser Anders Sunesøns Oversættelse af Lovstedet, at denne Forstaaelse netop er den rette. Her staar: preter sturgionem, qui juri regio a quocunque repertus fuerit t o t u s cedit. Støren tilfalder Kongen helt og holdent. Schlyter har saaledes Uret i, at Ordet ikke skulde være gengivet af Oversætteren.

Det mystiske Dyr Görle maa derfor udgaa af Ordbøgerne og Naturhistorien; ved at tolke Ordet som et til Bestemmelsen om Støren knyttet Tillægsord blive netop Reglerne om Retten til denne Fisk forstaaelige.

---

[1]) Disse Citater ere tagne af Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog, *gør, gørle, gørlig*.

[2]) Klemming, Svenska medeltidens bibelarbeten I. 307. Citatet er taget af Söderwalls Ordbok öfver svenska medeltids-språket, *görla*.

3.
Har den danske Adel i det 15. Aarhundrede haft en stærk Tilgang af nye Slægter?

Af Kr. Erslev.

I „Danmarks Riges Historie" har jeg udtalt (II, 644), at den Nedgang i Tal, som træder saa tydelig frem ved den danske Adel i Tiden efter Reformationen, maa antages at være begyndt i Middelalderens Slutningstid. Vi kan vel for denne Tidsalder ikke følge, hvorledes det er gaaet med Tallet paa Individer, men vi kan skimte, at de adelige Slægters Tal da allerede er svindende; efter at den store Forøgelse, som Adelen havde faaet i det 14. Aarhundrede ved Indvandring fra Tyskland, var standset, kunde Tilgangen indefra gennem Nyadlinger ikke veje op imod det store Antal Slægter, der efterhaanden uddøde eller trængtes ud af Adelen. Formodningsvis siges det, at Slægttallet ved Aar 1400 maaske har været dobbelt saa stort som det var et Aarhundrede senere.

Disse Bemærkninger staar i brat Modsætning til, hvad der for nylig er er udtalt af Arkivar Thiset (Hist. Tidsskr. 7. R. I, 519 ff.). Overfor Dr. Gustav Bang gjorde den kyndige Adelshistoriker gældende, at Bang ensidig havde fæstet sig ved Adelsslægternes Uddøen; man burde ogsaa tage Tilgangen af nye Slægter med, og denne gav i Virkeligheden Forklaring paa Adelsslægternes Mindskelse i Tiden efter Reformationen. Før og efter dette Tidspunkt forsvandt saa omtrent lige mange Adelsslægter i de forskellige Perioder, men det nye var, at efter 1536 kom der meget faa til, altfor faa til at opveje det Tab, Døden medførte. Til Oplysning herom fremlagde Thiset tre store og højst lærerige Lister; i den ene opregnede han alle de Adelsslægter, der kunde paavises ved Aar 1400, en anden angav Aar for Aar, hvilke der senere var uddøde, en tredje paaviste ligeledes Aar for Aar, hvilke der var komne til. Resultatet var, at medens der ved det 14. Aarhundredes Udgang existerede 242 Adelsslægter, uddøde eller forsvandt af dem ikke mindre end 135 i Løbet af det 15. Aarhundrede, men paa den anden Side

forøgedes Adelen i det samme Aarhundrede med 124 nye Slægter. I den følgende Tid indtræder derimod den store Nedgang, ikke ved at der uddør særlig mange Slægter, men ved at der kommer meget færre til end tidligere, og ved Enevældens Indførelse er Adelsslægternes Tal kun 131, lige Hundrede færre end Aar 1500.

Paa Adelens Forhold efter Reformationen skal jeg her ikke komme ind, men siden jeg om den middelalderlige Adel har udtalt mig saa afvigende, vil jeg gerne kortelig gøre Rede for, hvad der er mine Grunde dertil.

Mod det Slægttal, som Thiset opstiller for Slutningen af Middelalderen, har jeg ikke meget at indvende. Han har her ogsaa kunnet støtte sit Resultat ved en Slags Kontraprøve, nemlig ved en Sammenligning med det store Antal Adelsmænd, der nævnes under Recessen af 1536, og det viser sig at stemme godt. Efter de af ham opstillede Tilgangs- og Afgangslister skulde der i 1536 findes 229 Slægter; heraf fattes i Recessen de 62, som mulig i det givne Øjeblik ikke har haft mandvoksne Repræsentanter, men de andre findes, og udover dem findes kun dels 6 Slægter, hvoraf blot kendes netop den ene her nævnte Mand, uden at det kan paavises, at han har efterladt sig Afkom — og saadanne „Etledsslægter“ har Thiset systematisk udeladt af sine Lister —, dels 8 Personer, som Genealogen ikke kan henføre til nogen bestemt Slægt, „Løsgængere“, som han kalder dem. Paa den Baggrund kan man vist ret trygt stole paa det Antal af 231, som Thiset opgiver som gældende for Aar 1500, lad være at Tallet vel nok burde forhøjes lidt netop af Hensyn til Etledsslægterne og „Løsgængerne“.

Thisets Slægttal for Tiden et Aarhundrede før staar derimod for mig som ganske misvisende, og det ligger i, at jeg slet ikke kan anerkende hans saakaldte Tilgangsliste. Naar vi i denne finder Slægt efter Slægt med vedføjet Aarstal, betyder dette vel i nogle Tilfælde Slægtens Tilblivelsesaar; det gælder de Slægter, hvis Adelsbrev endnu er bevaret. Af saadanne Adelsbreve kendes fra det 15. Aarhundrede en 30—40 Stykker (Thisets Fortegnelse i Hist. Tidsskr.

7. R. II, 383[1])); men det store Flertal af disse nyadlede vides ikke at have efterladt sig Afkom og har derfor ikke fundet Plads i Tilgangslisten; af Adelsslægter, som skylder deres Tilblivelse til et Kongebrev, findes her ikke mere end 5[2]). Dette er da kun en yderst lille Del af Listens 124 Slægter fra det 15. Aarhundrede, og ved hele Resten betyder det vedføjede Aarstal noget helt andet, nemlig det Aar, i hvilket vi først finder et Medlem af Slægten nævnt. At det er saaledes, forklarer Thiset naturligvis selv, men han mener, at man nok alligevel kan forsvare at betragte Slægten som indtraadt i Adelen i dette Aar.

Heri kan jeg absolut ikke være enig med vor udmærkede Genealog, og jeg vil modsat opstille den Paastand, at efter det Kildemateriales Natur, som vi her arbejder med, kan det, at vi deri først træffer en Adelsslægt i 1419 eller i 1478, end ikke afgive blot nogen Sandsynlighed for, at dens Adelsskab stammer fra en Tid, der ligger nær ved disse Aar.

At dette er saa, forekommer det mig, at enhver nærmere Betragtning af dette Materiale hurtigt klarlægger. Grundlaget er jo Breve fra Datiden; hvad vi ad andre Veje lærer om Adelen og dens Personer, er saa godt som ikke værd at nævne. Men hvorledes staar det med vort Kendskab til Datidens Breve? Mangfoldige af dem kender vi gennem Registraturer; disse giver dog kun ganske korte Udtog, hvori alene Brevets Udsteder og Modtager er med, ofte ikke en Gang saa meget. Større Udbytte faar man af de Breve, som kendes fuldstændigt, det være sig nu i Original eller i Afskrift; her kan Vidnelisten ofte paa en Gang give Oplysning om ikke faa Adelsmænd. Hvor mange saadanne Breve kender vi imidlertid? Repertoriet giver Svaret: fra det halve Hundredaar nærmest før Aar 1400 er der bevaret omtrent 2000 Breve,

[1]) Det ældste i denne Liste optagne Brev, Sven Djekn 1398, er dog svensk, ikke dansk.

[2]) Harbou, Mule af Odense, Fredberg, v. Andersen, Barfod. De bornholmske Bagger udleder deres Adelsskab fra et ærkebispeligt Frihedsbrev af 1468.

for det halve Aarhundrede derefter maaske dobbelt saa mange. Ved første Øjekast synes disse Tal mulig store; i Virkeligheden er Tallet saa ringe, at det alene kan godtgøre, hvor lidt vi ad denne Vej kan vente os fuldstændig Oplysning om Datidens Adelsslægter.

Datidens Danmark talte en halvtredjetusind Sogne. Lad os da tænke os Brevstoffet fordelt regelmæssigt mellem disse; saa kommer der for Tiden 1350—1400 mindre end et Brev paa hvert Sogn, og for det følgende halve Aarhundrede vilde der ligge en Menneskealder mellem hvert bevaret Brev. Nu var der jo kun faa Sogne, i hvilke der ikke boede en Adelsmand, mange, hvori der boede flere, men hvor kan vi da vente at finde blot Flertallet af disse i vore Breve, naar der mellem hvert ligger 30 Aar eller mere? Og endda er denne Tanke om en regelmæssig Fordeling af Materialet jo altfor gunstig. Brevene fordeler sig netop ikke saaledes ligeligt over alle Egne. De klumper sig sammen om Steder, hvor Kronen eller Bisp og Kapitel har Gods, om de enkelte store Klostres Omegn, hvis Breve er bevarede, eller om de yderst faa Herregaarde, hvis Arkiv er kommet til os. Til Gengæld er der da andre Egne, der staar næsten helt blottede for Breve.

At et saadant fattigt, brudstykkeagtigt Stof ikke er tilstrækkeligt til at naa en Oversigt over Datidens Adel og dens Slægter, synes paa Forhaand givet, og det stadfæstes ogsaa, synes det mig, paa alle Maader, hvorpaa vi kan prøve det. Naar man ser paa Thisets med saa utrolig Flid sammenstillede Stamtavler, møder vi overalt store Huller, naar Talen da ikke er om de allerstørste Adelsslægter, og selv blandt dem. Hvor ofte kender Thiset ikke en Mands Fader og hans Børn, men Manden selv nævnes intet Steds i Materialet; hvor uendelig ofte træffer vi ikke en Adelsmand kun nævnt en eneste Gang i vort Brevstof og aldeles tilfældigt. Ved Slægten Glambæk staar i Tilgangslisten 1417; det da nævnte Medlem af Slægten forekommer netop kun denne ene Gang[1]). Som

[1]) Her som i det følgende bygger mine Bemærkninger om enkelte Slægter paa Thisets Stamtavler (i Adelsaarbogen og i Særtryk).

Stamfader for Slægten Baad af Fyn nævner Thiset Povl Brand 1423; han kendes ene fra et Brevudtog hos Elline Gø. Eller se paa de fortræffelige Herregaardshistorier i den ny Udgave af Trap, som skyldes den samme Gransker. Hvilke Spring er der her ikke i Ejerlisterne ved den ene Herregaard efter den anden, og saa forekommer endda ved Siden af de større Hovedgaarde, der har holdt sig ned gennem Tiderne, næsten i hvert Sogn disse navnløse Adelsgaarde, til hvilke man oftest kun kender en eneste Ejer.

Maa man af den Art Træk slutte, at der efter al Sandsynlighed i det 14. og 15. Aarhundrede har levet mangfoldige Adelsmænd, der ikke nævnes i det for os tilgængelige Brevstof, saa findes der paa den anden Side i dette Stof en meget stor Del Adelsmænd, som selv den kyndigste Genealog ikke vil kunne bestemme Slægten for. Det spiller herved den største Rolle, at Seglene saa ofte fattes under de i Original bevarede Breve og dermed Hovedmidlet til at kende Slægten. Familien Gagge staar i Thisets Tilgangsliste under 1475; allerede i det 14. Aarhundrede findes dog adskillige Mænd, der kalder sig Gagge, og hvis nogle af disse efter deres Segl ikke har tilhørt Gaggeslægten med Møllehjul og Sparre, er der andre, hvis Segl ikke kendes og som maaske kunde føre Slægten et helt Aarhundrede tilbage i Tiden. Slægten Bek staar under 1446; en Kannik i Roskilde, som levede 1416, formoder Thiset dog hørte hertil efter hans Segl, men om adskillige Bek'er fra det 14. Aarhundrede, maa han lade det staa hen, fordi han ikke kender deres Segl.

Imidlertid, selv om man holder sig til de Adelsmænd, hvis Segl en gunstig Skæbne har bevaret for os, finder man ogsaa blandt dem talrige Personer, som ikke lader sig henføre til de kendte Adelsslægter. Naar man gennemgaar Thisets store Seglværk, vil man hvert Øjeblik træffe saadanne Mænd; ved en løselig Optælling har jeg under Afdelingerne A—C fundet over 40 fra 1401—50, under G—H over 30[1]), hvad

[1]) Jeg har kun medtalt saadanne, som udtrykkelig betegnes som Væbnere; der er desuden en hel Del, hvis Adelsskab er tvivlsomt til Trods for deres Vaabenskjold.

der tyder paa, at Tallet i hele Værket, som nu foreligger fuldendt, løber op til mellem 200 og 300. Dette er vel Personer, men efter Vaabnene at dømme repræsenterer de omtrent lige saa mange Adelsslægter, et Tal, der altsaa ikke er meget mindre end hele det Antal Slægter, som Thiset kan føre tilbage til Aar 1400.

Ud fra disse Betragtninger er det, at jeg slet ikke kan opfatte Thisets Tilgangsliste som bevisende en virkelig Forøgelse af Adelen i det 15. Aarhundrede. At i denne Tid den ene Slægt efter den anden træder frem i det os tilgængelige Brevstof, er for mig en ganske naturlig Følge af dettes Karakter; det er ikke Slægterne, der opstaar, men Brevstoffet, der vokser i Rigdom og med det vor Kundskab om Adelen og dens Slægter [1]).

At Slægterne selv gennemgaaende er ældre, derpaa tyder i høj Grad selve de af Thiset opstillede Lister, den paafaldende Forskel, der er paa de Slægter, som findes i Listen over de Aar 1400 paaviselige, og saa dem, der opføres som tilkomne i det følgende Aarhundrede. Blandt de første finder vi en meget betydelig Mængde af den Art Slægter, som maa regnes til Landets højere Adel, og jævnsides dem forholdsvis faa Lavadelsslægter; i Tilgangslisten er Forholdet ganske anderledes, og Lavadelsslægterne er her i den allerstørste Over-

[1]) Det er, om man vil, en Forskel i Methode, der her skiller mig fra Thiset. Denne „regner Uradelsslægternes Tilværelse fra det Aar, da hver enkelt Slægts tidligst opdukkende Medlem første Gang nævnes“, og dette begrundes saaledes: vi maa „regne med den Adel, som vi kjende, uden mindste Hensyn til, at der dengang kan have levet Slægter, om hvis Tilværelse ethvert Spor forlængst er gaaet tabt, for ikke at tale om ukjendte Fortidsled af senere opdukkende Slægter. Dels unddrage disse Taagebilleder sig enhver statistisk Undersøgelse, dels have de ikke nogen berettiget eller væsentlig Andel i vor Opfattelse af Adelen“ (S. 525). Ganske modsat mener jeg, at vi slet ikke har Lov til at forme nogen Opfattelse af Adelen uden skyldigt Hensyn til disse „Taagebilleder“, og at de unddrager sig nøjere statistisk Beregning, kan ingenlunde tilstede helt at se bort fra dem.

vægt, saa talrige, at der vel blandt de 124 nyopdukkende Slægter knap findes mere end godt en halv Snes, der kan regnes til Højadelen. At det 15. Aarhundrede netop skulde have fostret Lavadelen, er der dog ingen Grund til at tro; tværtimod formoder Thiset vist med Rette, at de lange Krige med Sverige har trængt en hel Del Lavadelsslægter ud af Adelen. Set i Belysning af Brevstoffet bliver Forholdet derimod let forstaaeligt; at man kan følge Storadelen længere tilbage i Tiden end Smaaadelen, er yderst naturligt.

Ud over de 5 Kongebrevsslægter, som opstaar i det 15. Aarhundrede, finder jeg da kun ved yderst faa Slægter virkelig Grund til at henføre deres Opstaaen til denne Tid. Det gælder væsentligt kun enkelte indvandrede Slægter, de sidste Udløbere af den Strømning, der havde været saa stærk i Tiden forud, saaledes Hardenberg og Rønnov 1417, Slægter, af hvilke dog enkelte Medlemmer allerede havde været i Danmark i det foregaaende Aarhundrede, Parsberg 1440, indkommet med Kristoffer af Bayern, og v. Mehlen, indkommet med Dronning Kristine 1478; dertil den eneste fra Sverige indvandrede Slægt, Trolle 1466. Mulig kan dertil føjes en eller anden indfødt Slægt, som f. Ex. Slægten Baden, hvis Opkomst maaske nok hænger sammen med, at en af Slægten, Oluf Mortensøn, blev Biskop i Roskilde[1]). Men ved hele Resten gælder det, at ved ikke faa er det ligefrem positive Grunde, der taler for at henlægge deres Oprindelse til en ældre Tid[2]), ved de

---

[1]) Jfr. Thiset i Hist. Tidsskr. 7. R. II, 310.

[2]) Jeg anfører nogle Exempler, hentede fra Thisets Stamtavler, som jo uheldigvis endnu kun foreligger for den mindre Halvdel af Adelen. Mormand 1403: Thiset kan nu føre Stamtavlen næsten Hundred Aar længer tilbage. Krafse 1410: Th. mener, om end med nogen Tvivl, at Slægtens første kendte Mand er Nils Nilssøn 1396. Brostrup 1420: en sønderjydsk Væbner førte dog Slægtvaabnet i det 14. Aarh., og Th. formoder, at denne skaanske Slægt nedstammer fra nogle under Valdemar Atterdag indvandrede Tyskere. Bjelke 1459: Th. anser det for sikkert, at den dalevende Josef Anderssøn af Gylvarp nedstammer fra Nils Hak, som ejede samme Gaard og førte samme Vaaben, men levede 1349.

øvrige intet, der taler derimod for hver enkelts Vedkommende, og almindelige historiske Grunde, der gør en større Ælde sandsynligst.

Det sidste bygger jeg bl. a. paa, at det er overmaade vanskeligt at forstaa, hvorledes Adelen i det 15. Aarhundrede skulde have faaet den store Forøgelse, som Thiset tænker sig. Paa denne Tid var det fastslaaet, at kun Kongen kunde tildele adelig Frihed, og det skete gennem et Adelsbrev. Vi har dog hørt, hvor faa af Tilgangslistens Slægter der kan opvise et saadant, og nu er det naturligvis muligt, at adskillige af de af Kongen tilstaaede Adelsbreve er gaaet tabt, men at dette skulde kunne forklare den store Tilgang, er dog lidet troligt; med Rette siger Thiset om denne kongelige Brevadel, at „kun ganske faa opnaaede en blivende Plads i Adelen og ikke en eneste naaede op i Højadelen“.

Selv mener Thiset da ogsaa, at den Tilgang, han tror paa, maa forklares paa en helt anden Maade. Der er, siger han, forøvrigt i en senere Afhandling (Hist. Tidsskr. 7. R. II, 313), „ikke ringe Sandsynlighed for, at Kjærnen af den gamle danske Adel var et ret uafhængigt Led i Samfundsdannelsen og lige ned til Aar 1500 selv sørgede for sin væsentligste Rekrutering ved, at ansete Mænd udenfor Standen indrømmedes Plads i Adelen, efter at de ved Slægtskabsforbindelser i den og Deltagelse i dens Forpligtelser havde erhvervet sig Adgang til dens Rettigheder“. Baggrunden for denne Hypothese er vel, foruden hvad Thiset mener at kunne udlæse af sin Tilgangsliste, især den mærkelige Historie, han har oplyst om Arenfeldernes Stamfader, Nils Henriksøn, der fra Landsthingsskriver tjener sig op til Landsdommer og Rigskansler og samtidig antager adeligt Vaaben (Personalhist. Tidsskr. 2. R. V, 202).

Jeg anser det nu heller ikke for rimeligt, at Nils Henriksøns Adelskab beror paa et Kongebrev, som Slægten da siden skulde have skudt til Side for i Stedet at tale om sin udenlandske Oprindelse, og jeg kan godt tænke mig, at ogsaa ellers en og anden har trængt sig ind i Adelen. Men at dette skulde have været Hovedvejen i det 15. Aarhundrede, det forekommer mig ganske utroligt. Faktisk havde Kongerne

stor Interesse af, at ingen ved at tiltage sig Adelsskab ogsaa vandt Skattefrihed for sit Gods, og der er jo Beviser for, at man Aarhundredet igennem var nogenlunde paapasselig i denne Henseende. Paa den anden Side peger Bestemmelsen i Kristjern II's Haandfæstning paa, at Adelen ikke var meget tilbøjelig til at se sine Rækker udvidede. Og endelig passer den Karakteristik af „ansete Mænd" osv. saa overmaade slet paa denne lange Række af Slægter af den laveste Adel, der fylder „Tilgangslisten". At man kan opfatte denne Liste helt anderledes end Thiset vil, har da ogsaa den Fordel, at vi ikke tvinges ind paa en hypothetisk Forklaring af Tilgangen, som har saa meget imod sig.

Det Spørgsmaal, som er drøftet i det foregaaende, har jo en ikke helt ringe Betydning for Forstaaelsen af vor Adels Historie og Væsen. Derfor har jeg maattet berøre det under Skildringen af Landets hele historiske Udviklingsgang; men det er meget langt fra, at jeg tillægger mig selv en dyberegaaende Kundskab til Adelens Slægthistorie i dens Enkeltheder. Det er da ikke uden en vis Ængstelse, at jeg har udtalt Resultater, som afviger saa meget fra den Forskers Opfattelse, der har det enestaaende Kendskab til Danmarks Adel, og jeg tvivler egentlig ikke om, at han kan støtte sine Meninger med Exempler, som jeg ikke kender, maaske ogsaa med Betragtninger, som er mig fremmede. Skulde denne lille Skizze kunne foranledige, at Arkivar Thiset giver en nærmere Redegørelse for denne Sag, vil den jo dog allerede derved faa nogen Fortjeneste; foreløbig maa den staa som et Forsvar for nogle Udtalelser i den folkelige Danmarkshistorie, som ellers nok kunde vække Forundring hos de kyndige.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Den 5. April 1905 døde Etatsraad, Censor ved det kgl. Theater Hans Christian Peter Hansen (f. 1840). Som fin Smagsdommer og ypperlig Journalist ligesom ogsaa ved sin mesterlige Oversættelse af Göthes Faust og andre Gjengivelser af Udlandets Digterværker havde P. Hansen store Fortjenester. Historikerne ville særlig være ham taknemlig for hans *Illustreret dansk Litteraturhistorie* (2 Bind, 1886, 2. Udg. 1902). Om end dette Værk i Fremstillingen af Tiden før Øhlenschlägers Fremtræden mangler original Selvstændighed, giver det dog en beaandet og for det store Publikum godt tilrettelagt Skildring af Litteraturens Udvikling i disse Tidsrum, og i Skildringen af det 19. Aarh. viste P. Hansen sit indgaaende Kjendskab til de enkelte Forfatteres Arbeider og sin store Evne til at forstaa og med Skjønsomhed bedømme ogsaa saadanne skjønlitterære Retninger, der ikke stemmede med hans eget æsthetiske Syn. Et fortjenstligt Arbeide af lignende Karakter var hans *Den danske Skueplads. Illustreret Theaterhistorie* (1889—96). *Joh. Stp.*

Richard Petersen, fhv. Sognepræst til Grevinge, f. 1838, er død 13. August 1905. Han har udgivet en Række populære biografiske Arbejder, blandt hvilke skal nævnes: *Henrik Steffens* (1881), *Thomas Kingo og hans Samtid* (1887), *Frederik Barfod* (1887), *Johan Kaspar Lavaters Liv* (1903) og de autobiografiske *Erindringer fra Barndom og Ungdom* (1904).

Den sydfynske Gaardejer Niels Rasmussen Søkilde, f. 1837, er død 25. August 1905. Ved Siden af at være en dygtig og anset Landmand, der har skrevet en Mængde landøkonomiske Afhandlinger, var han stærkt historisk interesseret og har udgivet adskillige Bøger om sin Hjemstavns Topografi og Historie, der har deres Betydning ved Benyttelsen af de stedlige Arkiver. Der skal imellem dem nævnes: *Gamle og*

nye Minder om Brahetrolleborg og Omegn (1870), *Holstenshus og Nakkebølle* (1875), *De Reventlowske Skoler* (1883) og *Hillerslev og Østerhæsinge Sogne* (1881), den sidste udgivet i Forening med S. Jørgensen (Kistrup). Svagere var hans Skrift: *Kaj Lykkes Fald med dets Forspil og Følger* (1876) og især hans Uddrag af *Fynbo Landstings ældste Skjøde- og Pantebøger* (1890).

Musikhistorikeren, Vicepolitidirektør i København, Vilhelm Carl Ravn, f. 1838, døde 17. Maj 1905. Han har udgivet en Del forskellige mindre, interessante Bidrag til dansk Musikhistorie, imellem hvilke særlig kan nævnes *„Engelske Instrumentister“ ved det danske Hof paa Shakespeares Tid* (i For Ide og Virkelighed 1870), samt et større Værk: *Koncerter og musikalske Selskaber i ældre Tid* (1. Del af Festskrift i Anledning af Musikforeningens Halvhundredaarsfest. 1886).

19. April 1905 døde Underbibliotekar ved det store kgl. Bibliotek Frederik Herman Christian Weeke efter længere Tids Svagelighed. Han var født 11. Decbr. 1832, blev 1862 Assistent og 1885 Underbibliotekar ved Biblioteket; i en Række Aar var han tillige Sekretær ved Universitets-Jubilæets danske Samfund fra dettes Stiftelse 1879. Med stor Kendskab til Bibliotekets trykte og haandskrevne Samlinger og utrættelig Elskværdighed og Hjælpsomhed over for alle Forskere forbandt han megen Viden med Hensyn til dansk Middelalders Personal- og Kirkehistorie og navnlig megen Indsigt i middelalderlig Palæografi, hvortil kom en betydelig Sporsans; det var saaledes ham, der 1866 i Bibliotekets Thottske Samling fandt Haandskriftet til Peder Palladius' Visitatsbog. Hans litterære Hovedgerning har været den for Selskabet til Udgivelse af Kilder til dansk Historie besørgede Udgave af *Lunde Domkapitels Gavebøger („Libri datici Lundenses“)* (1884—89), et Arbejde, i hvilket hans Kundskaber, ogsaa til fremmede Nekrologier, og hans Samvittighedsfuldhed, særlig ved Bestemmelsen af de forskellige Hænder og deres Alder i de to paagældende Haandskrifter, fik et særdeles smukt Udtryk. Det var hans Haab endnu at faa udgivet det

saakaldte Necrologium Lundense — den tredje af Lundekapitlets bevarede Mindebøger —, men han naaede kun til store Samlinger til dette Arbejde, hvilke efter hans Død er afgivne til det kgl. Bibliotek.

Den 18. Maj døde i Christiania norsk Rigsarkivar Henrik Jørgen Huitfeldt-Kaas. Han fødtes 2. Febr. 1834 i Christiania, studerede, efter at have taget anden Eksamen, i et Par Aar Retsvidenskab, for derefter udelukkende at beskæftige sig med Studiet af nordisk Historie. 1858 ansattes han som Assistent i det norske Rigsarkiv, blev 1868 Fuldmægtig, og omsider 1896 Rigsarkivar. Baade som samvittighedsfuld og kyndig Udgiver af Kildeskrifter til Norges Historie og som flittig genealogisk-personalhistorisk Forfatter har H.-K. indlagt sig Fortjenester. Sammen med C. R. Unger († 1897), der varetog den filologiske Del af Arbejdet, og G. Storm († 1903) udgav han siden 1862 6.—16. Bind (Samling) af *Diplomatarium Norvegicum.* I Tilslutning til dette Værk paabegyndte han 1899 Udgivelsen af et Sigilværk (*Norske Sigiller fra Middelalderen*). Fremdeles har han besørget Udgaver af *Biskop Eysteins Jordebog* (1873—80), *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16. Aarhundrede* (1885—1903), af hvilket Værk er udkommen 1.—3. Bind samt 4. Binds 1. Hefte, og *Statholderskabets Extraktprotokol af Supplikationer og Resolutioner 1642—52* (1896—1904). Hans levende Interesse for sin Fødebys Historie satte Frugt i det grundige og værdifulde Arbejde *Christiania Theaterhistorie* (Kbhvn. 1876). Af hans personalhistoriske Skrifter og Afhandlinger kan nævnes *Efterretninger om Familien Sibbern* (1890) og Monografier over Familierne Brochmann, Huitfeldt, Tonsberg, Tritschler, Zernichow o. s. v. (offentliggjorte i Personalhistorisk Tidsskrift). Den Afdøde, der var Medlem af det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog samt (fra 1882) Formand i den norske Afdeling af Bestyrelsen for Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie, nærede varme og trofaste Følelser for Danmark, dets Historie, Aandsliv og Kultur. *Louis Bobé.*

Af i den sidste Tid afdøde tyske Historikere skal nævnes

følgende: Constantin Bulle, f. 1848, døde 31. Juli 1905; han var Forfatter til en *Geschichte der neuesten Zeit. 1815—85.* 2. Aufl., 1.—4. Bd. 1886—87, og til en dygtig Skildring i Oncken's Allgemeine Geschichte: *Geschichte des zweiten Kaiserreiches und des Königreiches Italien* (1890). Heinrich Suso Denifle, f. 1844, Underarkivar ved Vatikanerarkivet, døde 10. Juni. Medlem af Dominikanerordenen fornyede han dennes ældre Ry for Videnskabelighed ved sin store Lærdom paa middelalderlig Kirke- og Kulturhistories Omraade. Han har store Fortjenester af Kundskaben til den middelalderlige Mystik, som han behandlede i forskellige Skrifter, og til fransk Kirkehistorie under og efter Hundredaarskrigen, hvorom han paa Grundlag af Vatikanerarkivets Samlinger udgav et stort Værk: *La désolation des églises, monastères et hôpitaux en France,* T. 1—3 (1897—99). Særdeles vigtig er ogsaa hans Skrift: *Die Universitäten des Mittelalters bis 1400.* 1. Bd. (1885), og hans i Forening med Émile Châtelain besørgede Udgave af *Chartularium Universitatis Parisiensis.* 1200—1452. T. 1—4. (1889—97). 1904 udgav han: *Luther und Lutherthum in der ersten Entwickelung, quellenmässig dargestellt,* 1. Bd., et Skrift, der har vakt hæftig Forargelse i den tyske protestantiske Verden. Herman Hüffer, Professor i Stats- og Folkeret ved Universitetet i Bonn, f. 1830, døde 15. Marts. Hans ret vidtstrakte historiske Studier samlede sig i hans senere Liv om den franske Revolutions Tidsalder; af Vigtighed er især hans forskellige Undersøgelser om Rastattkongressen og Mordet paa de franske Gesandter ved dens Afslutning og navnlig Udgaven af hans store Samlinger til Krigshistorien: *Quellen zur Geschichte des Zeitalters der französischen Revolution.* 1.—2. Bd. (1900—02), der har bragt mange nye interessante Oplysninger om Marengo- og Hohenlinden-Felttogene. Karl Koppmann, fra 1884 Arkivar i Rostock, døde 25. Marts. Som Elev af Waitz kastede han sig over kritiske Studier og udgav 1866 sin ogsaa for Nordens Kirkehistorie vigtige Undersøgelse om de forfalskede Pavebuller vedrørende det hamburg-bremiske Ærkestift (*Die ältesten Urkunden des Erzbisthums Hamburg-*

Bremen i Zeitschrift d. Vereins für hamburgische Geschichte 5. Bd.); dernæst offentliggjorde han en Række Bidrag til sin Fødeby Hamburgs Historie, især *Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg* (1350—1562), 1.—7. Bd. 1869—94. Hans Hovedfortjeneste ligger dog paa Hanseforskningens Omraade, inden for hvilket han var en af de dygtigste af de mange nyere Arbejdere; han var i en Række Aar Medredaktør af *Hansische Geschichtsblätter* fra dette Tidsskrifts Stiftelse 1874, udgav den første Række af *Hanserecesserne* (1256—1430), 1.—8. Bd. (1870—97) samt *Die Chroniken der niedersächsischen Städte. Lübeck*, 1.—3. Bd. (1884—1902). I sine sidste Aar udgav han tillige *Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock*, 1.—3. Bd. (1895—1902). Wilhelm Oncken, Professor i Giessen, f. 1838, døde 11. Aug. Han vil fortrinsvis blive mindet som Udgiveren af den store, fortjenstfulde *Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen*, hvis 46 Bind (foruden Registerbindene) begyndte at udkomme 1877 og afsluttedes 1894; han har i dette Værk selv skrevet de flittige og letlæselige, men ikke stærkt personligt prægede Dele: *Das Zeitalter Friedrichs des Grossen*, 1.—2. Bd., *Das Zeitalter der Revolution, des Kaiserreiches und der Befreiungskriege*, 1.—2. Bd., og *Das Zeitalter des Kaisers Wilhelm*, 1.—2. Bd. Reinholdt Roehricht, Gymnasialoverlærer i Berlin, f. 1842, døde 1. Maj; i en Række lærde Arbejder har han givet Bidrag til Korstogenes Historie, ogsaa fra arabiske Kilder. Curt Wachsmuth, Professor i klassisk Filologi og gammel Historie i Leipzig, f. 1842, døde 8. Juni. Hans Hovedarbejde er: *Die Stadt Athen im Alterthum*, 1.—2. Bd. (1874—90); omtrent fuldendt har han efterladt en Hellenismens Kulturhistorie.

Den tshechiske Historiker og tidligere Professor ved det bøhmiske Universitet i Prag Václav Tomek er død 12. Juni 1905, 87 Aar gl. Han havde fortrinsvis viet sine Studier til Staden Prags Historie, som han har behandlet i et paa det tshechiske Sprog udgivet Værk paa 12 Bind (1855—1904; 1ste Del er tillige udgivet paa Tysk), og som naar til 1608 og har sin Betydning ogsaa for Kendskaben til Bøhmens almindelige Historie.

Til norsk Rigsarkivar er i August 1905 udnævnt fhv. Professor i Statsøkonomi og Statistik ved Kristiania Universitetet Ebbe **Carsten Horneman Hertzberg**, der især har gjort sig fortjent ved en Række originale og vigtige Bidrag til Norges Retshistorie.

Efter Bestemmelsen for det under Lunds Universitet henlagte „Karl X Gustafs historiske Fond" skal dettes Overskud hvert tredie Aar anvendes til Fremme af historisk Forskning. Fondens Bestyrelse bestaar af en Professor i Historie for hvert af de to svenske Universiteter og Göteborgs Högskola samt fra Christianias og Kjøbenhavns Universiteter — for Tiden Professorerne Hjärne, Clason, Stavenow, Daae og Steenstrup —, og i Overensstemmelse med et af Bestyrelsens tidligere Formand, afdøde Prof. M. Weibull næret Ønske besluttede disse Historikere at lade Fondens Midler bidrage til, at et **nordisk historisk Møde** kunde holdes i Lund i Dagene 2.—4. Juni 1905. Efterat i Marts en foreløbig Meddelelse var bleven offentliggjort, udsendte ovennævnte Bestyrelse en Maaned senere den endelige Indbydelse. Da det viste sig, at paa Grund af den politiske Spænding mellem Norge og Sverige Mødet ikke vilde faa Deltagelse fra norsk Side, skete der fra en Del danske Historikere — efter en Forhandling herom i „Historisk Samfund" den 1. Maj — en Henvendelse til Organisationskomiteen i Lund om at udsætte Mødet, idet Tidspunktet ikke var gunstigt. Da Forberedelserne imidlertid vare vidt fremskredne, svarede Komiteen, at en Aflysning af Mødet paa dette sene Tidspunkt ikke vilde være mulig. En mindre Kreds af danske Historikere opfordrede da til at følge Indbydelsen, og Mødet vandt ogsaa Tilslutning fra dansk Side; der deltog i det 163 Svenske, 9 Finner, 28 Danske, 1 Tysk.

Programmet var meget righoldigt og blev fuldt overholdt. Der blev holdt Foredrag af følgende svenske Videnskabsmænd: Prof. H. **Schück** (Upsala) gav en Fortolkning af Strofen i Ynglingatal om Kong Egil Tunnadólgr, Prof. L. **Stavenow** belyste Kongemagtens og Bureaukratiets indbyrdes Forhold

paa Gustav III's Tid, Prof. N. Edén (Upsala) gav en Skildring af Sveriges Forhold til Polen paa Karl X Gustavs Tid og betonede, hvorledes ikke Kongens Krigslyst, men Sveriges truede og farefulde Stilling foranledigede hans Angreb paa Polen 1655, Prof. A. Stille (Lund) fremstillede den tyrkiske Politik overfor Karl XII og paaviste ved Hjælp af venetianske og franske Diplomaters Depescher fra Konstantinopel de Forhold, der nødvendiggjorde eller dog forklarede, at Karl saa længe forblev paa tyrkisk Grund. Endelig gav Prof. M. Schybergson (Helsingfors) en Fremstilling af hvorledes den historiske Forskning grundlagdes ved Universitetet i Åbo, og Prof. J. Steenstrup henledte Forskernes Opmærksomhed paa forskjellige Spørgsmaal af Fiskerbefolkningens ældre Historie i Norden.

Hertil kom andre Foredrag, der i større eller mindre Grad vare forbundne med Forevisninger. Saaledes gav Arkivsekretær G. Grove Meddelelse om hidtil utrykte Hovedkilder til Oplysning om det betydningsfulde Søslag ved Kronborg 1658, deriblandt Admiral Wassenaers egen Dagbog og Breve fra hollandske Søofficirer; han kunde ledsage Fremstillingen med Lysbilleder efter Tegninger af den berømte Marinemaler Willem van de Velde, som bevislig havde været tilstede paa den hollandske Flaade under Slaget. Magister N. Hartz fremlagde sine Undersøgelser over det interglaciale (palæolitiske) Menneske i Danmark. Prof. Quennerstedt foreviste og forklarede sine righoldige Samlinger til Karl XII's Historie, og Greverne Reventlows store Samlinger af Fund fra Bopladser fra Stenalderen toges i Øjesyn og forklaredes. Paa Mødets tredie Dag fandt dernæst en vellykket Udfærd Sted, paa hvilken Deltagerne havde Lejlighed til at se det ærværdige Glimmingehus og bleve modtagne med stor Gæstfrihed af Ejerinden, Kammerherreinde Rosenkrantz; Arkivar L. Weibull fortalte Gaardens Historie siden Jens Holgersen Ulfstands Dage og viste Bygningernes arkitektoniske Betydning; ved Simrishamn blev en mærkelig Helleristning taget i Øjesyn og Foredrag holdt af Amanuensis K. Stjerna; efter at Dalby Kirke var set under Ledelse af Dr. O. Rydbeck,

sluttedes Dagen i Malmø, hvor Deltagerne vare af Byen indbudte til Fest. Endnu paa den 4de Dags Morgen blev der i Lunds Domkirke holdt Foredrag om denne Bygning af Arkivar Weibull, og under Ledelse af Prof. Stille forevistes Slagmarken ved Lund.

Hvor stærkt end alle disse Emner havde optaget Deltagerne, fandtes der dog ogsaa Tid til at behandle forskjellige Spørgsmaal ved Diskussioner. Prof. Stavenow indledede saaledes en Diskussion om hensigtsmæssige Lærebøger i den almindelige Historie (den nyere Tid) og Dr. H. Schwanenflügel om Ønskeligheden af at optage Kultur- og Samfundshistorie ved Undervisningen som ligeberettigede med politisk og Krigshistorie — hvad der foranledigede Udtalelser af Prof. J. Paludan, Provst L. Koch og Prof. Stille, der advarede mod, at man gik for vidt i denne Retning eller oversaa, hvad Eleven efter sin Alder kunde opfatte af denne Kundskab. Et Emne af stor Interesse fremdroges til Diskussion af Prof. Clason og Bibliotheksassistent A. Björnbo: Ønskeligheden af en planmæssig Fortegnelse over haandskrevne Kilder til Nordens Historie i udenlandske Samlinger. Af Mødets svenske Deltagere nedsattes en Komité til at behandle Sagen videre for Sveriges Vedkommende; ogsaa fra dansk Side er der før Mødet og efter dette arbeidet paa at løse denne Opgave, og en Samvirken mellem de to Lande tør sikkert haabes. Af lignende praktisk Nytte var Provinsarkivar G. Hornemanns Foredrag om nyere Methoder til Udbedring af Arkivalier. Naar næste Gang et Møde af nordiske Historikere sammenkaldes, bør der vist i endnu højere Grad end der her paa Mødet blev Lejlighed til, lægges Vægt paa at behandle Emner af Art som de sidstnævnte saavel som Spørgsmaal, der vedrøre historisk Arbeidsmaade og Methode, om end maaske derved en stærkere Deling i Sektioner vil blive nødvendig og Foredragenes Tal maa indskrænkes.

Alle Deltagerne i Mødet vare enige om, at dette havde været i høj Grad interessant og lærerigt; der havde været udmærket Lejlighed til at lære nordiske Videnskabsmænd, deres Arbeidsmaade og Fremstillingskunst at kende; mange

tankevækkende Meddelelser vare blevne givne og Impulser modtagne til nyt Arbeide ved Enkeltmand eller ved Samvirken mellem Landene. Endelig maatte Deltagerne føle varm Taknemlighed for den store Gæstfrihed, som var vist dem fra de skaanske Værters Side. *Joh. Stp.*

Arkivar A. Thisets monumentale Værk over *Danske adelige Sigiller fra det XV., XVI. og XVII. Aarhundrede* foreligger nu fuldendt og giver paa 140 Foliotavler Afbildninger af alle Adelsseglene fra det paagældende Tidsrum. Udgiverens enestaaende Kyndighed i Forening med hans sjældne Tegnekunst har her virket sammen til at frembringe et Værk, som tilfredsstiller alle Krav, og af Fototypiernes Udførelse har Pacht & Crone megen Ære. Med Værkets sidste Hæfte følger foruden Registre ogsaa en indholdsrig Fortale, hvori Thiset fremsætter en Række Iagttagelser, som kun den er i Stand til at give, der mange Aar igennem har fordybet sig i Studiet af Seglene.

I denne Fortale behandles ogsaa det mærkelige Forhold ved Traktaten af 1392 mellem Dronning Margrete og de holstenske Grever, som Thiset har opdaget, og det oplyses yderligere ved et stort Facsimile af Traktatens to Eksemplarer med deres vedhængende Segl. Eksemplarerne er enslydende (jfr. Aarb. f. Nord. Oldkyndighed 1891, S. 362 Anm.); det til Danmark udleverede blev beseglet af Greverne og deres Raader, det til Holsten afgivne af Dronningen og hendes Raader, men ikke af nogen Holstener. Da Holstenerne imidlertid under Lensprocessen for Kejser Sigmund vilde fremlægge Traktaten, anføres det, at den ogsaa har holstensk Segl (SRD. VII, 364), og det er opnaaet paa den Maade, at man paa dette Tidspunkt har lavet Seglstempler for alle de Holstenere, der nævnes i Forliget, og dermed frembragt Beseglingen! Fremgangsmaaden er underlig nok, men Thiset bruger dog vist for strenge Ord om den; i Virkeligheden var jo dette Eksemplar af Fællesaftalen at opfatte som Danskernes Stadfæstelse og derfor retskraftigt, naar de havde beseglet den, og Tilføjelsen af de holstenske Segl skete da kun for at undgaa, at der hos Sigmund eller hans Kommissarier

skulde rejse sig en i sig selv ubegrundet Mistanke mod Dokumentet. *Kr. E.*

Professor M. G. Schybergson i Helsingfors har samlet en Del af sine tidligere trykte Afhandlinger til et Bind *Historiska Studier* (Stockholm, 1904). Her findes hans interessante Undersøgelse: Var Gustaf Adolf en troshjälte eller en politiker?, samt en Række Bidrag til Finlands Historie i det 18. og 19. Aarh.; særlig skal Opmærksomheden henledes paa Biografien af Aleksander I's Minister Mikael Speranski, der spillede en betydelig Rolle for Finlands konstitutionelle Udvikling, lige saavel som, om kun for en kort Tid, for Tilløb til en almindelig russisk Reformpolitik.

Albert Sorel har fuldført sit for 20 Aar siden begyndte Værk: *L'Europe et la Révolution française* med 3 hurtigt paa hinanden følgende Bind, T. 6—8 (1903—04), omfattende Tiden 1800—1815. Det følger af sig selv, at der imod et saa stort anlagt Værk er og vil blive rejst mange Indvendinger, baade mod dets Enkeltheder, der ikke alle har kunnet bygges paa originale Studier, mod dets kritiske Metode, der til sine Tider gaar lidt for let hen over Vanskeligheder, og mod dets Helhedsopfattelse, hvor et Stænk af fransk Chauvinisme kan træde frem (saaledes i Slutningskapitlet). Men Arbejdet er ikke desto mindre et monumentalt, der vil bevare sin Betydning ved de Ideer, der gennemtrænger det, og særlig den, at den franske Revolutions Indflydelse baade paa Frankrig og paa de øvrige europæiske Stater og Nationer bestemtes og omdannedes ved hver af disse Staters og Nationers Traditioner og Karakter, endvidere ved dets glimrende Skildring af Personligheder og ved hele dets fremragende historiske Kunst.

Af Professor Alfred Sterns *Geschichte Europas seit den Verträgen von 1815 bis zum Frankfurter Frieden von 1871* er udkommet 4de Bind (1905), der omfatter Tiden fra Julirevolutionen til omtr. 1835. Det udmærker sig ved de samme Egenskaber som de tidligere Bind, et dybtgaaende Studium, der ikke alene har omfattet den vidtstrakte Litteratur

i saa godt som alle dens Enkeltheder, men ogsaa har bragt adskilligt nyt frem fra en Række europæiske Arkiver, især vedrørende den ydre Politik, og en rolig, lidenskabs- og tendensfri, men dog udpræget frisindet Fremstilling. Af særlig Interesse er Afsnittene om den belgiske Revolution, de italienske og schweiziske Forhold og om Stormagternes Stilling til den af Mazzini og det unge Europa vakte Bevægelse.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Ludvig Schrøder: Fru Charlotte Schrøder f. Wagner. Et Mindeskrift samlet efter Ønske af „Askov Lærlinge“. Kbhvn., 1905. Lehmann & Stage.

Hans Olrik: Konge og Præstestand i den danske Middelalder. 1. Bd. 2. Udg. Kbh., 1905. G. E. C. Gads Forlag.

Chr. Bruun: Ludvig Holberg og Tersløsegaard. Nogle Bemærkninger i Anledning af Vilh. Andersens Skrift Ludvig Holberg paa Tersløsegaard samt ny Oplysning om hvorledes det er gaaet til at Holberg blev Baron. Kbh., 1905. G. E. C. Gads Forlag.

K. Rhamm: Ethnographische Beiträge zur Germanisch-Slavischen Altertumskunde. 1. Th. Die Grosshufen der Nordgermanen. Braunschweig, 1905. Fr. Vieweg u. Sohn.

Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde. 69. Jahrg. Schwerin, 1904.

Register über die Jahrgänge 41 bis 50 der Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde im Auftrage des Vereins angefertigt von E. Jahr u. F. Rusch. Schwerin, 1904.

Alfred Stern: Geschichte Europas seit den Verträgen von 1815 bis zum Frankfurter Frieden von 1871. 4 Bd. (2. Abth. 1. Bd.) Geschichte Europas von 1830 bis 1848. I. Stuttgart u. Berlin, 1905. I. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger.

Danske Vider og Vedtægter eller gamle Landsbylove og Byskraaer udgivne af Poul Bjerge og Thyge J. Søegaard. 2. H. Kbhvn., 1905. Lehmann & Stage.

Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling. Utgifna af Kongl. Vitterhets-Historie- och Antiquitets-Akademien. Senare Afdelningen. 11. Bd. Stockh., 1905.

F. Bojsen: Af Møens Historie. Den forhistoriske Tid. Kbh., 1905. Akademisk Bogh.

Historisk Tidskrift utgifven af Svenska historiska Föreningen genom E. Hildebrand. 24. årg. 1904. H. 4. 25. årg. 1905. H. 1. Stockh., 1905.

Svenska Riksrådets Protokoll utgifvet af Riksarkivet genom Severin Bergh. X. 1643, 1644. Senare Häftet. Stockh., 1905.

Nordisk Universitets Tidskrift. 5. årg. 1.—2. H. Göteborg, 1905.

Oscar Alb. Johnsen: Bohuslens Ejendomsforhold indtil omkring Freden i Roskilde. En historisk-topografisk-statistisk Studie. Krania, 1905. Alb. Cammermeyers Forlag.

Knud Fabricius: En nordisk lensmands liv i det 15de århundrede. I—II. (Særtryk af Svensk historisk Tidskrift 1904.)

— Gotlandske forhold under Ivar Akselsön Tot. (Særtryk af Antikvarisk Tidskrift för Sverige D. 17.)

(C. Mansa:) Sejerslev Landboforenings Jubilæumsdyrskue. Særtryk af Morsø Dagblad. (Nykøbing.)

Henry Biaudet: Commendones legation till Danmark och Sverige 1561. (Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar. XLVII. 1904—1905. N:o 11.)

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12, V), hos dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V) og af H. Hagerup's Boghandel (Gothersgade 30, K).

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Sjette Binds tredje og fjerde Hefte.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1905.

Udgivet for 2. Halvaar 1905.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Prof. **Joh. Steenstrup,** Generaldirektør **Marcus Rubin,** Prof. **J. A. Fridericia,** Museumsassistent **M. Mackeprang** og Prof. **Kr. Erslev.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—5. Bd. 6. Bd. 1.—2. H. 1897—1905. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889. (Forskellige Hefter af 1. og 3. Række er udsolgte.)

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te—7de Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1—3. D. 1 Kr. 50 Ø.
Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.
Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.
Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

Nogle Træk af Fiskerbefolkningens Historie.

Af

Johannes Steenstrup.

En af de største Vanskeligheder, som Historikeren har at kæmpe med ved sin Betragtning af Fortiden, er hans Tilbøjelighed til at overføre sociale Forhold og indre Tilstande fra Nutiden til Fortiden, hans svigtende Evne til at unddrage sig fra den Tro, at bag det samme Navn, den samme Betegnelse fandtes ogsaa det samme Indhold, eller at et Begreb, som virkelig da fandtes, havde samme Rækkevidde og samme Grænser som nu. Dette gælder ogsaa Næringsvejenes Historie; man opdager først en lille Ulighed og ser efter Haanden, at der er en stor Forskel, ja at den maaske er af afgørende Art baade i økonomisk og social Henseende. Det er et saadant Forhold, jeg her skal behandle, idet jeg dvæler ved Fiskerbefolkningens eller Fiskerstandens ældre Historie i Danmark, dog med stadigt Henblik til de andre nordiske Lande. Man vil være berettiget til at kalde Fiskerbefolkningen en Stand indenfor Samfundet — for det Første

Anm. Paa den første nordiske historiske Kongres i Lund i Juni 1905 holdt jeg et Foredrag: „Nogle Træk af en enkelt Stands og Næringsvejs Udvikling“, hvilket gengav Hovedindholdet af denne Afhandling. J. S.

paa Grund af dens Talrighed. Der fandtes i Følge de sidste Tællinger i Norge ikke mindre end 137,000 Mennesker, der tilhørte den egentlige Fiskerbefolkning, i Sverige 34,000, i Danmark 32,600[1]). Men det er ikke Tallet, som er det afgørende; det er det ejendommelige Levesæt, som giver denne Befolkning dens særlige Præg og danner dens aandelige Karakter, giver den egne Traditioner og egne Anskuelser og kort sagt præger den som en egen Stand.

Det Spørgsmaal, jeg søger at rejse, er dette, om der i ældre Tid fandtes en Fiskerbefolkning i Norden. Jeg er kommen til at nære stærk Tvivl derom. Naturligvis er det velkendt, at der i Farvandene omkring Danmark blev fisket, og de store Sildefiskerier i Øresund ere jo vidt berømte. Men selv om der til en enkelt Tid af Aaret var nok saa mange, der fiskede, vilde de ikke derfor udgøre en Fiskerbefolkning. Hvad jeg ønsker at vide, er, om der længe her i Norden har været en Befolkningsdel, en Stand, der levede af Havet, som Bonden af Jorden. Endvidere er det Havfiskeriet, hvorpaa jeg alene tænker; en egentlig Fiskerstand opstaar jo dog kun ved Strandene, ikke ved Indsøerne.

Det naturligste vil være først at undersøge, om Ordet F i s k e r forekommer i den gamle Litteratur. I de danske og de svenske Landskabslove findes Ordet ikke; det forekommer i den Samling Bestemmelser, som Erik af Pommern og Dronning Margrete siges at have givet om god Orden under Fiskeriet ved Falsterbo, hvor det saaledes hedder: Købmanden skal betale Fiskeren til Takke; skal ej Embedsmand, ej Købmand og ej Fiskere bære

[1]) Statistisk Aarbog for Kongeriget Norge 1904; Statistisk Tidskrift 1905; Statistisk Aarbog 1904.

Vaaben osv., men her betyder det altsaa kun den, som faktisk fisker om Høsten. Netop paa samme Maade benyttes Ordet i den tilsvarende Samling „Artikle, som skulle kundgøres for Bymænd, Købmænd, Fiskere og Andre, som Høstmarket søge i Malmø“ [1]). Heller ikke i de gamle norske Love findes Ordet; i en enkelt Lovbestemmelse omtales den Skade, som Fiskemænd gøre under Sildefiske, altsaa igen Personer, som paa et enkelt givet Tidspunkt fiske [2]).

Hvad den øvrige Del af Nordens Litteratur angaar, er det jo klart, at Ordet Fisker maatte forekomme, eftersom Apostlene Peter og Andreas vare Fiskere; de fik jo endog det Hverv at være Menneskefiskere. Imidlertid vare de to Brødre Fiskere ved Genezareth Sø, og derfor er ogsaa kun Forestillingen om Indsøfiskere vandret ind i den religiøse Litteratur. Tage vi endvidere de gamle Adkomstbreve og Jordebøger for os, ville vi træffe paa Fiskere. Mangt et Kloster har en Mand, som det kalder *sin* Fisker, og Ærkebispen i Lund har en Fisker; men det var Mænd, som fra de ferske Vande skulde skaffe Fisk under Fastetiden og paa andre Tider, og man vil sikkert ingensinde træffe en Fisker ved selve Havstranden. Derimod er det muligt, at der enkeltvis kunde i Fjorde og Sunde findes en Fisker. Som det her er skildret, har Forholdet vistnok været i alle tre nordiske Lande [3]).

---

1) Schlyter, Sveriges gamla lagar IX. Stykke V. 1. art. 21, 23, 43, 44, 54; 6. art. 3, 16, 19, 26.

2) I Storms og Hertzbergs Glossar til Norges gamle Love anføres ved *fiskimaðr* kun dette ene Citat: Magnus Lagaböters Landslag VII. 49. Jfr. i samme Glossar: *fiskimannanes.*

3) I Flatøbogen findes følgende Fortælling om Harald Haarderaade: Kongen sejler langs Kysten og træffer en Baad, hvori en Mand sidder og fisker. Kongen er i godt Lune og spørger, om han

Det vil i denne Sammenhæng ogsaa være værdt at iagttage, hvor vi træffe Stedsnavne, hvis første Sammensætningsled er *Fisk-*, *Fiske-* eller *Fisker-*. Jeg tror, at i hele Norden Forholdet er dette, at alle Steder med saadant Navn findes inde i Landet og ikke ved Havstranden. I Danmark og i Slesvig er det afgjort saaledes, hvorom man kan overbevise sig ved at efterse velkendte topografiske Værker; det viser sig stundom endog paa en vis æggende Maade. I det udprægede Fiskerleje-Sogn Harboøre ligger en Gaard Fiskergaard, men den har Navn efter den langstrakte Indsø, ved hvis Rand den er bygget. I Nærheden af Fakse Strand findes en Gaard Strandegaard, der blev Hovedgaard dengang Frederik III 1662 overdrog Landsbyen Fiskerhoved til en Adelsmand, og Valdemar Atterdag havde 1345 — efter Angivelse i en gammel Registrant — erhvervet tilbage fra Hr. Bo Falk det pantsatte „Feskerehowit met Feskere Siø oc Skow“ [1]); den ligger ved og har Navn efter denne Indsø.

I alle Nordens Lande er Fiskebæk et af de aller almindeligste af disse Stedsnavne; men dette, saavelsom Fiskebäckskil ved Bohuslens Havkyst, peger jo paa det ferske Vand. Fiskekil findes oppe i Värmland. I Skaane ligger

kan digte, hvad Fiskekarlen straks giver Prøve paa. Harald svarer paa Vers, og der opstaar en hel Kappestrid i Vers imellem dem. Til Slutning viser det sig da ogsaa, at Fiskemanden, der har kastet sin Fiskekofte, som skjulte en Skarlagensklædning, er en Krigsmand med smukke Bedrifter bag sig; han træder i Kong Haralds Tjeneste (Flateyjarbók III. 377 f.). Iøvrigt henvises for Norges Vedkommende til de Citater, som anføres i Fritzners Ordbog over det gamle norske Sprog ved *fiskikarl* og *fiskimaðr*; de ere næsten alle fra den religiøse og udenlandske Litteratur eller betegne Mænd, som ved given Lejlighed fiskede.

[1]) Ældste danske Archivregistraturer I. 97. Trap, Danmark [3] II. 882.

Fiskaretorpet og Fisktorpet oppe i Giöinge Herred, Fisketorpet i Bohuslen inde i Landet saaledes som Fiskartorpet ved Mälaren, der vel iøvrigt først kendes fra Carl XI's og senere Bellmans Tid. Fiskestrand ved Stockholm nævnes allerede i Middelalderen, Fiskevik hedde nogle Gaarde i Värmland og nogle Jerngruber i Upland fjernt fra Havet. Fiskeboda ligger ved en Indsø i Södermanland, Fiskeby ved Motala Strøm, Fiskestadsjön oppe i Småland. Fiskmansboda ligger i Upland fjernt fra Stranden, Fiskeholm er en Ø i Kalix Elv. Endnu flere Sammensætninger af Ordet kunde nævnes for Sveriges Vedkommende, men overalt med samme Resultat[1]. I Munch's „Norge i Middelalderen" nævnes indenfor selve Norge kun Fiskheimr, Fiskum (S. 174), ved en Sø Vest for Drammen. I det moderne Norge kan Fiskvik, Fiskevaag ligge helt inde i Bunden af en Fjord; der findes et enkelt Fisknæs paa Andøens Inderside, medens Snese af Navne af denne Art betegne Lokaliteter ved fersk Vand[2]. Paa Island er Forholdet afgjort dette, at kun Navne paa Steder ved Sø og Aa vise en Sammensætning med dette Ord[3].

Man vil maaske sige: ja men hvem boede paa Fiskerlejerne uden netop Fiskerne? og der fandtes jo Fiskerlejer i Middelalderen.

---

[1]) Mine Kilder ere: Historiskt-geografiskt och statistiskt Lexicon öfver Sverige I—VII, med Supplement. Magnus Höjer, Konungariket Sverige I—III. Holmberg, Bohusläns historia och beskrifning I—III. Nordisk Familjebok. Falkman: Ortnamnen i Skåne. Karta öfver Sverige („Ljus"), 1904.

[2]) Se de udkomne Bind af O. Ryghs Norske Gaardnavne og hans Norske Elvenavne. Lomme-Atlas over Norge ved B. Geelmuyden, 1892.

[3]) Kr. Kålund, Bidrag til en historisk-topographisk Beskrivelse af Island I—II.

Ja lad os se, om det virkelig forholder sig saa, og om ikke her Ordet narrer os.

Man bør da for det Første lægge Mærke til, at den eneste Form, hvori Ordet findes gennem hele Middelalderen og langt ind i den nyere Tid, er Fiske-leje, ikke Fisker-leje. Man bør ikke lade sig vildlede af, at næsten overalt, hvor der redegøres for Indholdet af et gammelt Brev, uden at dettes bogstavrette Ordlyd er beholdt, den nu gængse Form Fiskerleje er bleven anvendt[1]).

Og hvad betyder saa Ordet? I Schlyter's „Ordbok till Sveriges gamla lagar“ vil man næsten altid finde en udmærket skarp og klar Ordtydning, men i dette Tilfælde svigter han os. Han forklarer Ordet *fiskeleker* saaledes: „Fiskenes Samling ved Strandene eller paa grundede Steder i Legetiden. Da dette Ord paa Dansk skrives *fiske lege*, *fiskeleye* er det sandsynligt, at den fra Danmark stammende Benævnelse, som sædvanlig skrives *fiskeläge*..., har sin Oprindelse af, at Fiskere samledes og byggede sig Hytter paa saadanne Steder, hvor Fiskene plejede at samles i Legetiden“. Her er to Ord, som Intet have med hinanden at gøre, Leg og Leje, uberettiget blevet sammenblandede. Knut Söderwall holder da ogsaa i sin „Ordbok öfver svenska medeltids-språket“ de to Ord *fiskeleker* og *fiskeläghe* vel adskilte fra hinanden. Hvad

---

[1]) I de danske Provinslove finder man ikke Ordformen Leje, derimod *læghær* i den særlige Betydning, hvori det har holdt sig i Lejermaal. Fra det 16de Aarhundrede anvendes ved Siden af Fiskeleje: Fiskeleger, Fiskeleyr, Fiskeleder („Fiskerne paa Leyderne“ i Lensregnskaber fra Kronborg 1617 ff; en Bod paa Leyert, Leiret, i Landskrone Lensregnskaber 1591—92, 1601—2; flere Eksempler ville blive givne i det Følgende). Hertil svarer, at Leger i alt Fald siden det 15. Aarhundrede forekommer i Betydning af Leje, ligesaa Legersted baade om et Leje og et Gravsted.

Ordet *fiskilägie* betyder, fremgaar med stor Klarhed af den Havneskraa, som blev digtet og skrevet paa Hovedskær 1450 af Hr. Erengisle Nilsson og den Almue, som paa den Tid laa i Fiskeleje. Skraaen, som Kong Karl Knutson senere stadfæstede, skulde gælde i alle Havne, hvor Fiskeri bruges. Det hedder nu i den ene af de to Former, hvori den er bevaret[1]), A. art. 19: hvilken som upbryther annars mans bodh på fiskielägie; art. 34: the som föra ööl till fiskerijdh eller fiskilägie; art. 43: på skäret eller fiskieleget. Skraaen viser ogsaa, hvorledes Ordet er opstaaet, idet der læses i A. art. 4: alle, som liggia till fiskes medh garn; art. 5: alle som liggia till fiskes emellan Pingzdaga och till Olofzmässo. Saaledes er Fiskelejet det Sted, hvor man ligger for at fiske, og den Tid, da man „ligger til Fiskes".

Fremfor alt er Fiskeleje noget temporært; det er en Tid og ikke en Bebyggelse. Vore Kongers Privilegier for Byerne ere i den Henseende oplysende. Den første Gang, Ordet forekommer, er vistnok i Kong Erik af Pommerns Privilegium for København 1422 art. 1. Københavns Borgere skulle nyde og beholde saadan Frihed og Fordel, som andre Borgere og Købstadmænd have paa „vore Marknede og Fiskeleje, saasom er Skanør, Falsterbo, Malmø og Dragør" [2]). Fiskeleje er her ikke Betegnelse for en Kommune eller en varig social Forbindelse af nogen Art. Malmø var mere end et Fiskerleje, saaledes som Nutiden forstaar det, den var en Købstad, og Skanør og Falsterbo vare kongelige Slotte. Fiskeleje er her klart nok forstaaet som noget i Lighed med „Marked", forbi-

---

[1]) Klemming, Skrå-Ordningar. 1856. 289 ff.

[2]) Kolderup Rosenvinge, Love V. 124. Kjøbenhavns Diplomatarium I. 151.

gaaende Sammenkomster under særlige Forhold. Naar endvidere en københavnsk Borger om Vinteren eller Vaaren kom til Malmø eller Skanør, skulde han visselig ikke betale Told. Kun fra St. Bartholomei Dag til St. Dionysii Dag var der paa disse Steder „Fiskeleje“, og da skulde alle, som kom der, betale Told. Paa samme Maade maa Bestemmelserne forstaas i mange andre Privilegier, hvor tilmed flere Gange en nærmere Forklaring gives, saaledes i Kristoffer af Bayerns Stadsret for København art. 53, at Borgerne skulde paa de fire nævnte Steder „og alle andre vore Fiskeleje give Told fra St. Bartholomei Dag og indtil St. Dionysii Dag“; i Privilegiet for Slangerup 1452: toldfri ... undentagne vore Fiskeleje om Høsten; et Privilegium af 1441 tillader, at Helsingørs Borgere maa toldfrit købe Korn „i andre vore Købstæder og Land undertagen vore Fiskeleje“ [1]). Nævnes kan ogsaa et Brev, hvorved Hr. Anders Bille til Søholm forlenes med Stege Len med al Kronens Ret „undertaget vor og Kronens Rettighed paa alle Fiskeleje over alt Møns Land, som er 4 Ole Sild af hver Aare, som samtykt er for Konningens Køb“ [2]).

Det forbigaaende i „Fiskelejets“ Væsen belyses ogsaa paa en betegnende Maade derved, at Ordet i nogle Privilegier ombyttes med Sildeleje, saaledes i Erik af Pommerns Privilegium for Helsingør 1426: „paa vore Marknede og Sildeleje, saasom ere Skanør, Falsterbo, Malmø og Dragør“ [3]); i Holbeks Stadsret: foruden i Høst

---

[1]) Geheimearchivets Aarsberetninger III. Till. 7.

[2]) Ny Danske Magazin I. 27. Christian II bevilger 1521 Abbedissen i Maribo Kloster, at hun maa lade holde Skuder og Bode for Falsterbo, Møn og andre Fiskeleje og lade fiske 6 Læster Sild; Kall Rasmussen, Musse Herred paa Laaland I. 120 f.

[3]) Geheimearchivets Aarsberetninger III. Till. 5. Rosenvinge, Love V. 195.

market paa Sk., F. og Dragør og paa andre Sildeleje i Danmark. Her er altsaa Tale om de to Maaneder, da Sildefangsten foregaar.

Rigtigheden af det her fremsatte vil kunne godtgøres paa mange andre Maader. I Stadsretten for Skagens Købstad (1507) hedder det i art. 57, at Ingen skal ligge andensteds at fiske end ved Skagen og ikke bygge paa Kronens Grund uden med Kongens eller hans Ombudsmands, Borgermester og Raads Tilladelse, og denne Artikel har til Overskrift: Om Fiskeleje[1]). Ved en Viborg Landthingsdom af 1585 blev det erkendt, at baade i Jylland, Sjælland og andensteds her i Riget har det været Fiskere frit at maatte grave efter Orme i kgl. Majestæts og Andres Forstrand, som Vandet straks opflyder og atter skjuler. Men dersom de vilde have nogen Tilgang eller Brug til Stranden, som Ejeren kunde have Skade af, „eller Fiskeleje", da maatte de have det med hans Minde[2]).

Det maa erindres, at Fiskeriet dengang var Strandfiskeri. „Alt Fiskeri maatte i Middelalderen være Kystfiskeri. At drive Fiskeri paa aabent Hav forbød Skibenes og de nautiske Kundskabers Ufuldkommenhed, saavel som Umuligheden af at konservere Fiskene om Bord og Faren for Fjender eller Sørøvere" [3]). Derfor maatte man have Adgang til en Strand, paa hvilken man under Fangsttiden kunde rejse en Bod, hvor man kunde have Tilhold, og her bringe sin Fangst i Land, byde den til Salgs eller tilberede den. Men naturligvis havde Ejeren af Forstranden ogsaa en god Indtægt af disse Boder. Derfor betingede Adelen sig i Christian IIIs Haandfæstning art. 22,

[1]) Rosenvinge, Love V. 298.
[2]) Rosenvinge, Domme IV. 67 ff.
[3]) W. Engels. Die Seefischereien der baltisch-skandinavischen Meere zur Zeit der Hanse (Diss. Marburg 1900) 15.

at de Riddersmænds Mænd, som havde haft frit Fiskeri for deres egen Grund eller frie Fiskeboder i Kong Hans' Tid med Rette, skulde nyde denne Frihed fremdeles; derfor hedder det i Reces 1547 art. 20, at Danmarks Riges Raad og Adel skal nyde og beholde deres fri Fiskeri for deres egen Grund, desligeste Fiskegaard, Fiskeboer eller anden Fiskeri, som de havde haft af Arild Tid og besynderlige udi Kong Hans' Tid.

I hvilken Grad Fiskelejerne vare af vandrende Art og hvilken Karakter de i det Hele besad, vil ogsaa fremgaa ret klart ved en Betragtning af Fiskelejerne ved Ringkøbing Fjord. 1553 blev det befalet, at et Birkething skulde oprettes paa Nyminde, idet Lensmanden paa Bøvling havde klaget over, at der bedreves stor Skalkhed paa de fire Fiskelejer Havrvig, Aargab, Brunberg og Kokkedal; Lensmanden skulde have de 4 Fiskelejer i Befaling og indsætte Birkefogden[1]). Af Lensregnskaberne dels fra Bøvling Len, dels fra Riberhus fremgaar, at de Mænd, som her tog Del i Fiskeriet og som slog sig ned Nord og Syd for Nyminde, vare forskellige fra de Mænd, som boede paa Holmslands Klit, og om mange af dem angives udtrykkeligt, hvor de vare hjemmehørende; desuden benyttede disse Fiskere Baade, der havde Aarer og Sejl, medens Klitboernes Baade kun havde Aarer. Endelig nævnes snart en, snart en anden Lokalitet som det Sted, hvor Fiskerne og deres Boder laa, hvad der yderligere peger paa „Fiskelejets" rent øjeblikkelige Karakter[2]).

[1]) Kancelliets Brevbøger 1551—53. 215.

[2]) S. H. A. Rambusch, Studier over Ringkøbing Fjord 157 f. I dette fortrinlige Arbejde, som er et Mønster paa en topografisk Monografi, er der dog her indløbet flere Urigtigheder, og bl. a. er Brevet af 13. Marts 1572 om, at der er et Fiskelejgre fra Synderside og til Nyminde, mistydet, som om det angik Sønderklit (Holmslands Klit); her er Tale om langt sydligere Kyster

Ved Nyminde fandtes der ikke Beboelsessteder før i en senere Tid, og naar man kan finde Sognepræsterne Hr. Jens Rusk og Hr. Oluf Pedersen paa Frederik IIs og Christian IVs Tid betegnede som Sognepræster til Lønne og Nyminde Fiskeleje, vil dette kun sige, at de prædikede i Fisketiden for dem, der havde opslaaet deres Boder ved Nyminde[1]).

Paa en anden Kyststrækning træffe vi paa Christian IIIs Tid „nye Fiskelejer". Det er paa Kysterne Nord og Syd for Limfjordens Munding, ganske særlig de Syd for liggende. 1542 udgaar der et Forbud mod, at ind- og udlændiske Købmænd, som søge de ny Fiskelejer Hals, Egens og Mov, opbryde dér deres Bunke (udskibe Gods) eller bruge Købmandskab m. m. Aalborgs Borgere faa en vis Forret til at handle paa disse Fiskeleyere ved et for Kongen indgaaet Forlig 1553. Fiskelejet synes at være i Virksomhed fra Fastelavn til Pintse, og Lejerne stode under Opsyn af Tolderen i Aalborg, til hvem man skulde betale sin Afgift. Iøvrigt angives disse Lejer med meget vekslende Navne; de betegnes paa Christian IIIs Tid som Moe Birk og Hals Sogn, paa Frederik IIs Tid nævnes Fiskelejet *Moelberg*; Muldbjergene hedder den Række Bakker, som i en Længde af en halv Mil strækker sig langs Stranden mellem denne og Lille Vildmose. I et Brev af 1559 nævnes Muelbierig alias Dockedal[2]), hvilket sidste endnu er Navnet paa en Lokalitet[3]).

(se nedenfor S. 156). Det maa ogsaa paatales, at der sættes Citationstegn om Sætninger, der kun give Referater, ikke et Brevs Ordlyd. — Om Klitten Fiskebodbjerg, se Rambusch 180.

[1]) O. Nielsen i Danske Samlinger I. 343 ff. Rambusch l. c. 158.

[2]) Jfr. Danske Kancelliregistranter og Kancelliets Brevbøger for Tiden efter 1535, i Registrene ved de her anførte Navne, særlig Breve af 12. Juni 1542, 29. Sept. og 19. Okt. 1553.

[3]) I Trap, Danmark[2] IV. 442, læses: „Fiskerlejerne Mov, Egense

Vore Stedsnavne sammensatte med *-leje* ere ret karakteristiske. Intet gammelt Stedsnavn har denne Endelse[1]). Mærkeligt er, at mellem dem findes Navnet paa et Sogn, nemlig Gilleleje. Det er dog ikke gammelt, og dets Opkomst er i denne Sammenhæng ret oplysende. Ældre end Reformationstiden kan det ikke være. Frederik II og tre Adelsmænd mæglede 1559 et Forlig mellem Sognepræsten i Søborg og Bønderne paa Gilleleje, der skønt de fra gammel Tid havde besøgt Søborg Kirke, for nogle Aar siden — efter Bøndernes Udsagn for over 20 Aar siden — havde antaget en egen Kapellan. Forliget gik ud paa, at de maatte beholde Kapellanen, indtil han fik et andet Kald, men derefter skulde Sognepræsterne i Søborg gøre dem Tjeneste eller holde en Kapellan dertil, hvorpaa Bønderne skulde give Sognepræsterne samme Rente med Fisk, som de nu gave deres Kapellan[2]). Hvor gammelt iøvrigt Navnet og Stedet Gilleleje er, ved jeg ikke; det maa vist staa i Forbindelse med Pynten Gilbjerghoved.

Tisvildeleje er det Leje, som er opstaaet udfor den store Landsby Tisvilde; det bar vistnok oprindelig Navnet Saltboleje — hvilket findes i Lensregnskaberne — altsaa Lejet, hvor de Boder laa, hvor man saltede. Liseleje i Melby Sogn er anlagt af Joh. Fr. Classen i det 18de Aarhundrede[3]). — De skaanske Lejer ere opstaaede ved Stranden som en Slags Filial af en nærliggende By. Barsebæk er en gammel Sogneby, og ved Stranden opstod et Leje, som i Følge Oplysninger i Christian IVs og Rigsraadets Dom af 1591[4]) synes at have været til allerede paa Kong Hans' Tid. Ærkebispen af Lund

---

og Dokkedal have vistnok været langt betydeligere end nu." Der findes vel her nu næppe noget Sted, som kan betegnes som Fiskerleje, og utvivlsomt have kun de gamle Angivelser om, at her var Fiskelejer, indvirket paa Fremstillingen. Dette fremsættes ikke som en Kritik af det udmærkede Værk, kun som et Vidnesbyrd om, hvorledes urigtige Forestillinger om Fiskelejernes Art overalt have grebet ind.

[1]) E. Madsen i Aarbøger f. nord. Oldk. 1863, 219: Leje . . . tvivlsomt i Stednavne.

[2]) Kancelliets Brevbøger 1556—60, 318 f.

[3]) Trap, Danmark [3] II. 115. [4]) Rosenvinge, Domme IV. 288 ff.

tog her Aaregæld, og det omtales i Aktstykker af 1532 som „Biskopis Leje paa Barsebæk“ eller „Barsebæks Leje, som kaldes Biskops-Leje“, men Lejet kom senere under Kronen, som kendtes berettiget til her at tage Aaresild[1]).

Nu vende vi tilbage til det berømte skaanske Fiskeri og spørge, men hvorfra kom de utallige Fiskere, som drev Sildefangsten ved Skanør og Falsterbo? Det maa jo nemlig erindres, at hvor utallige Menneskeskarer her end vare samlede fra de forskelligste Lande, var det — med Undtagelse af en ganske enkelt Periode paa Valdemar Atterdags Tid og nærmest derefter — i langt overvejende Grad, oftest næsten udelukkende, Danske, der fiskede[2]). 7500 Fiskerbaade med 5 Mand paa hver, saaledes er det mindste og fuldkommen sikre Tal, medens der findes Angivelser, som lyde paa det tredobbelte; vi ere dog selv ved det mindste Tal naaede op til 2000 Fiskerfartøjer ud over det Antal, der findes i hele det nuværende Danmark. Den svenske Fiskerikyndige Rudolf Lundberg har allerede udtalt det rette Ord om Skanørfiskeriet. Ligesom Norges Fiskeri endnu den Dag i Dag i overvejende Grad er et Almuefiskeri og ligesom Fiskeriet ved den største Del af de svenske Østersøkyster drives under samme Forhold, saaledes havde det gamle Fiskeri ved Skaanes Kyst netop denne Karakter[3]).

Lundberg erindrer om, hvordan det i Knytlingasagas Fortælling (c. 28) om Knud den Helliges Optræden overfor Skaaningerne, da de vægre sig ved at efterkomme Kongens

[1]) I Jordebøger af 1574, 1591—92 og 1601—02 nævnes en Afgift af 1/2 Tønde Torsk af en Bod paa Leiret, som N. N. paabor. Her var saaledes i alt Fald en enkelt Bod stadig beboet.
[2]) Schäfer, Das Buch des lübeckischen Vogts auf Schonen, XLVII ff.
[3]) Det stora sillfisket i Skåne under medeltiden etc., i Antiqvarisk Tidskrift för Sverige XI, Nr. 2, S. 5.

Krav, er Bønderne, som han forbyder Fiskeriet i Sundet, idet han paastaar, at det er Kongens Ejendom; „da indsaa alle, at det ikke vilde være dem tjenligt, at Bønderne skulde miste Sildefisket i Øresund“. Selve Navnet Falsterbo, *Falsterbothe*, som det hedder gennem hele Middelalderen, viser jo hen til, at Falstringerne, det vil sige Bønder fra Falster, her havde deres Boder, og der fandtes jo paa lignende Maade et Mønbodeleje, Sjællandsfareleje, Jungshovedleje; „Bønder og Tjenere, som ligge og tjene til vort Slot Jungshoved“ (i Baarse Herred i Sydsjælland) faa Bekræftelse 1561 paa deres Fiskeleje paa Falsterbo, kaldet Jungshoved Leje[1]). Man studser ogsaa ved at se af Roskilde Bisps Jordebog fra o. 1370, at der i Tune Herred svaredes fra gammel Tid til Bispen sognevis en Sildetiende, saaledes at endog de Sogne, der laa i en god Strækning fra Kysten, betalte denne Tiende[2]).

Det var fra alle „Lejerne“ ved Skanør, at Fiskeriet foregik, medens „Fiddene“ vare de væsentlig til Saltning og til Omsætning bestemte Steder, og naar vi nu se, at Helsingborg, København, Kalundborg, Køge, Skelskør, Aarhus og flere andre Købstæder havde egne Lejer, viser det, i hvilken Grad Borgerne i Købstæderne vare virksomme som Fiskere[3]). I de Maaneder, da Fiskeriet foregaar, strømmer her en Befolkning sammen fra alle Danmarks Landsdele, om end naturligvis især fra de østlige Landskaber og Øerne, og der mærkes ligefrem Folketomhed paa mange Steder i Landet, ligesom andre

[1]) Jfr. Kancelliets Brevbøger 1561—65. 45.

[2]) Scr. Rer. Danicarum VII. 65. — Paa Öland deltog man fra alle Sogne i Sildefangsten; der svaredes i hvert Sogn en paa forskellig Maade beregnet Tiendeafgift til Præsten, se Brev af 15. Nov. 1346 i Diplom. Svecanum V. 619 f.

[3]) Schäfer, Das Buch des lübeckischen Vogts auf Schonen, CI.

Erhverv og Virksomheder komme til at lide derved. Derfor vedtages det i de saakaldte Laalands Vilkaar (1446), at ingen Lejedreng (Tjenestekarl) skal fare til Fiskes fra Bonden, han tjener, og den, som det gør, skal have forbrudt de Koste (Redskaber, Ting), han med sig til Fiskes fører, og bøde 3 Mark til Kongen, 3 Mark til Husbonden[1]).

I Christian IIs Love forbydes det Peblinger og Degne, som til Skole gaa, om Høstfiskende at give sig fra Skole[2]). Ligeledes forbydes det under „vor højeste Straf“ Haandværkere i Købstæderne eller deres Svende at fare til Fiskeri om Høsten og give da deres Embede over; de skulde bruge deres Embede da som anden Tid paa Aaret, dog maa de rede ud med andre Fiskere for deres Penge (d. e. deltage pekuniært som Andelshavere). Vi høre, at Byen Stege paa Møn 1543 erklærer, at det er den umuligt at modtage Indkvartering i Efteraarsmaanederne, da alle vare paa Fiskeri[3]), og Frederik II erfarer, at Københavns Borgmestre og Raad ikke holde Raadhus og sidde Dom og Ret, medens Høstfiskeriet staar paa, hvorfor han befaler dem at iagttage dette paa den Tid, som ellers paa enhver anden Tid om Aaret[4]). Saaledes findes der Vidnesbyrd nok, der tale om de Bevægelser i Befolkningen, som Fiskendet foraarsager.

---

[1]) Geheimearchivets Aarsberetninger V. 64 (art. 10). I Skibmandslauget i Ribe var det vedtaget, at Ingen skulde fange Præstens Hjon, Svend eller Mand, til Fiskind; „det er al menige Laugsbrødres Vedtægt ved 80 Brødre“. Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer I. 754, art. 20. Kinch, Ribe Historie I. 381, ser heri en ugunstig Stemning mod Gejstligheden, men Vedtægten godtgør netop det modsatte.

[2]) Christian II's geistlige Lov c. 126, verdslige Lov c. 49; Rosenvinge, Love IV. 60, 100.

[3]) Stege Bys Bog 1418—1607, ved F. Bojsen, 138.

[4]) Historisk Tidsskrift V. 111.

Paa samme Maade som Sildene paa enkelte Aarstider bevirke en Folkevandring mod det østlige Danmark, give Torsk, Hvillinger, Flyndere (Skuller) paa en anden Aarstid Anledning til en Vandring mod Vest. I det Hele vil man finde en meget oplysende Parallel til, hvad der foregik ved Skanør og Falsterbo, ved at betragte det Fiskeri, der i det 16de Aarhundrede dreves paa Vestkysten af Jylland ved Blaavandshuk og Fanø. Tiden er kun ikke Efteraarsmaanederne, men fra Marts indtil St. Hans. I Waghenaers bekendte Kortværk fra 1585 „Spieghel der Zeevaert“ staar der ved Beskrivelsen over Jyllands Vestkyst i Nærheden af Blaavandshuk: „ende is de grootste Visserye op gheheel Judtlandt“ (II p. XIX a). Til dette store Fiskeri strømmede ikke blot Udlændinge sammen, men fra mange Dele af Jylland droge Folk derhen.

De „Lejer“, hvorfra der fiskedes, vare Nordby og Sønderho paa Fanø, Langlig[1]), en Ø i Hjertingbugten, og dernæst Sønderside og Vesterside. Allerede Benævnelsen *-side* synes vise, at der her ikke er Tale om et Punkt, men om en Kyststrækning. Ældre Landkort vejlede os til at finde disse Strækninger; de ere saaledes afsatte paa Joh. Mejers forskellige Kort. Sønderside fandtes i Ho Sogn paa Vesterhavskysten, dog ikke netop paa Skallingen, men umiddelbart Nord for den; den

[1]) Trap, Danmark[2] V, 735: „Langlig Bjærge (højeste Punkt: 29 Fod, har ogsaa været et Fiskerleje med en Havn Langleje; nu bor paa Øen 5 Fiskerfamilier)“. Øens Navn skrives i ældre Tid Langelegh, Langhellig; med et Leje har Ordets Endelse Intet at gøre. I Præsteindberetningen af 1688 nævnes: „et Fiskerleje og en Havn kaldet Langleje, som aarligen baade af fremmede og andre er bleven besøgt, men i Mandsminde har Intet heraf været at se end Grundvand og store Sandbjærge.“ (O. Nielsen i Danske Samlinger II. 103.)

kaldes i Blaevs Atlas major og paa et Kort af Homann „Syndersyde Fiskeby“. Joh. Mejer afsætter paa et af sine Kort „Alt Sonder Syde“ Øst for „Sonder Syde“. Vesterside har været Kyststrækningen lidt Nord for Blaavandshuk i Oxby Sogn nordvestlig for Kirkebyen[1]). Man kan alene af den Maade, hvorpaa disse Lejer ere afsatte paa Kortene, iagttage, at her er Tale om Strækninger og ikke om Punkter. Her var ikke heller blivende Bebyggelser, kun Steder, hvor Boder kunde rejses paa Fangsttiden, eller hvor Boder ogsaa udenfor denne Tid havde Stade, om end ubeboede. Som ved mange andre Lejer vise de vekslende Benævnelser for Fiskelejets Plads hen til det ustadige ved Beliggenheden, og ved mangen Fortælling fra Vesterhavskysten om en tidligere Bebyggelse, der senere skal være bleven opgivet eller røvet af Havet, maa disse Forhold vel haves for Øje[2]).

De nordlige af disse Fiskelejer gjorde Oprettelsen af et eget Birk nødvendig. Der udgik 1572 et aabent Brev, om at Kongen var kommen i Forfaring om, at der skulde ligge „et Fiskeleigre udi Vester Herret fran

---

[1]) Jeg henviser til de mange haandtegnede Kort af Joh. Mejer i Pakken Gl. Kgl. Samling Nr. 713 fol., saaledes Nr. 6, 9—12, 81, ligeledes til hans kobbertrykte Kort, saaledes i Atlas Daniæ T. XXXV Nr. 20; fremdeles maa nævnes Blaevs Atlas major, 1662, II. Ark M; Homanns Kort i Atl. Dan. l. c. Nr. 9 og 49.

[2]) O. Nielsen har i „Historiske Efterretninger om Vester Horne Herred“ (Danske Samlinger II. 103 ff.) mange Oplysninger om de her nævnte Fiskelejer ved Blaavandshuk, der bekræfte den oven for givne Fremstilling, som ogsaa i væsentlig Grad har kunnet støtte sig til, hvad Nielsen har indsamlet, og i det Hele stemmer med hans Skildring. S. 114 udtaler O. Nielsen dog, at „Vesterside virkelig har været en Bys Navn her, foruden at derved er betegnet hele Kyststrækningen langs Oksby Sogn“; Hjemmelen herfor kender jeg ikke, og den er ikke givet i Afhandlingen.

Langelegs Hafn och til Nyeminde“ — hvilket udgør en Strækning af 5—6 Mil — som aarlig besøges af Udlændiske og Kongens egne Undersaatter og en Part bortløbe uden at give Told; derfor befales det, at et Birkething skal lægges ved Kiergaard og at Kronens Bønder og Tjenere i Ho, Oxby, Aal, Henne, Lønne og Nebel Sogne skulle søge derhen[1]).

For Ribe vare disse Foraarsmaaneder af største Betydning, og der foregik en hel Udflytning til Stranden. Byens Øvrighed maatte sende Bud til alle Fiskelejerne for at minde Riberne om i rette Tid at betale Skatten til Byen (1566), eller den maatte kalde „Fiskinds Folk“ hjem til Mønstring (1593)[2]). Ribes Købmænd vare Redere af Fiskefartøjerne, de førte Tilsyn med deres Fiskere, opkøbte Andres[illegible]gst, lod Fiskene tørre eller tilberede paa anden Maade, e[illegible]er de havde Udsalgssteder, til Eks. Ølboder. De [illegible] eller Boder, som de havde staaende paa disse Fiskelejer, benyttedes kun i Fisketiden, men under denne vilde man kunne træffe selv Borgmestre og Raadmænd, jævnlig ogsaa deres Familier, i Boderne paa Fiskepladsen.

Vi have nogle Beretninger fra Midten af det 18de Aarhundrede om Foraarsfiskeriet paa Jyllands Vestkyst, og disse give os et ganske tilsvarende Billede.

„Havfiskeriet begynder her om Foraaret i April, da

---

[1]) Brevet var af 13. Marts 1572, men blev udstedt paany med forskellige Rettelser 24. Juli s. A. (Secher, Forordninger og Recesser I, 499, 515). I Stedet for „fran Langelegs Hafn“ stod der „fran Synderside“ i det ældre Brev; dette Brev lagde de nævnte Byers Grund og Ejendom under Birket, medens det nyere kun medtager Kronens Bønders Grund og Ejendom.

[2]) Kinch, Ribe Bys Historie II. 869 f. Undtagelsesvis synes en enkelt Ribeborger at have haft fast Bolig ved Stranden, se S. 865.

Fiskendsfolkene drage til Havet, hvor de paa Havsanden bygge nogle smaa Fiskerhytter eller saakaldte Fiskerboder, hvorudi de have deres Bolig, mens Fiskeriet varer. Siden, naar Fiskeriet ophører, brydes de ned igen“. „Hytterne oprejse de gerne, hvor de af Naturen dannede Batterier gøre nogen Bugt eller Hug ind, at de kunne have Læ paa tre Sider“. „Foraarsfiskeriet ophører 14 Dage før St. Hans Dag, og de fleste Fiskendsfolk drage til ommeldte St. Hans Marked i Ribe, hvor de lade sig bortleje til Slesvig, Holsten og de omliggende Sogne ved Ribe og Varde til Mikkelsdag“. „Præsten, som hører dertil, f. Eks. i Henne og Lønne Sogne, maa engang om Ugen holde Prædiken for dem nær ved deres Hytter, da han gerne faar en god Del Fisk hjem for deres Umage“ [1]).

De foranstaaende Skildringer ville paa mange Maader have erindret om de Forhold, hvorunder Fiskeriet foregaar ved Norges Kyster, og i Virkeligheden frembyde de norske Vær stor Lighed med Lejerne i ældre Tid i Danmark [2]).

Mit Resultat er altsaa dette: en Fiskerbefolkning af nogensomhelst Betydning fandtes der ikke i Middel-

---

1) Den ene Beretning er af Præsten T. M. Bredsdorf og angaar den sydlige Del af Nørrejylland omtr. 1750 (Aarbog for Kulturhistorie 1894, 50 f.); den anden, forfattet 1766 af Præsten Klaus Skougaard, angaar Nissumegnen (Storgaard Pedersen, Ulfborg Herred 37 ff.)

2) O. Rygh, Norske Gaardnavne. Forord og Indledning S. 85: „*ver*, Vær, Sted, hvor man opholder sig til visse Tider om Aaret for at drive Fiskefangst og anden ved Søen faldende Fangst. Almindeligt i Navne langs Vestkysten og især i Nordland, oftest om smaa Øer eller Grupper af saadanne. I Regelen have sikkert de med dette Navn betegnede Steder oprindeligt kun været beboede i „Værtiden“, skønt nu antagelig Flertallet af dem have fast Bebyggelse“.

alderen. I den store Jordebog over Roskilde Bispedømmes Besiddelser og Indtægter findes mellem dets Tusindtal af Angivelser næppe en Havfisker nævnt; mærkeligt nok anføres saa godt som intetsteds en Landgilde bestaaende af Havfisk. Bispen besad hele Amager; men der er ikke nævnt nogen Fisker paa Øen. I Købstæderne, og det vil jo som Regel sige ved Fjordene, fandtes der Fiskere; men de vare saare faa[1]). I de mange Aktstykker og Optegnelser fra København forekomme de næsten aldrig[2]), og det er mig ikke bekendt, at Fiskerne i nogen dansk eller svensk Købstad have dannet et eget Gilde, saaledes som jo dog saa mange andre Næringsdrivende gjorde. I Ribe fandtes der dog et Skibsmands Laug, i hvis Skraa (1478) det hedder: „hvo, som nærer og bjærger sig med Skibsmandsskab enten med Fiskeri eller anderlunde, han bør at søge St. Sørens Laug"; det omfattede saaledes alle, der ernærede sig af Søen[3]).

Om Forholdet mellem Fiskelejer og Købstæder vil Følgende endnu være værdt at iagttage. Det udtales i en Viborg Landsthingsdom af 1592, at fast alle Købstæder her i Landet have haft deres Oprindelse og Begyndelse af „Fiskelederne", hvorfor der i adskillige Købstæder findes Gaarde og Grunde, hvoraf der udredes Jordskyld aarlig, medens dog alligevel de, hvem Gaardene tilhøre,

---

[1]) Slesvigs ældste Stadsret art. 71: piscatores libere habent piscari per totam Slyam etc. Flensborgs ældre Stadsret art. 22: all byfiskær hauæ orlof at fiskæ i all fiorth til Brunznes mæth all hand net.

[2]) Under Sildefisket var København lukket; ingen Gæst maatte salte Sild eller andre Varer her om Høsten, „thi han haver da andre Marked for sig, dér som hannem da bør at salte" (Christoffers Stadsret Kap. 3. Art. 9; Rosenvinge, Love V. 149).

[3]) Nye Danske Mag. II. 260; Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer I. 754 art. 22.

maa afhænde dem til hvem, de vil, men Jordskylden uforkrænket. Det hedder her fremdeles, „at almindelig befindes over alt Riget paa Fiskelederne slige Boer og Huse, som ikke uden aleneste udredes af Jordskylden til Kronen, og de, som samme Huse tilhører, arver Arvinge efter anden og ej udreder nogen Stedsmaal til Kronen“ [1]). Efter hvad der i denne Afhandling er udviklet, forholder det sig jo sikkert saa, at Fiskerlejerne i det Hele ere yngre end Købstæderne, medens det derimod er fuldkommen rigtigt, at de, som besad Boder ved en Strand, meget ofte havde Ret til at lade disse gaa i Arv og til at afhænde dem, naar blot Jordskylden svaredes. Den Købstad, som gav Anledning til, at dette Spørgsmaal rejstes, var Nibe, hvor i det Hele Ejendomsforholdene voldte Vanskeligheder. Det er derfor ret karakteristisk at se, at der netop ved denne Købstad ikke saa meget tænktes paa, at et Fiskerleje havde været Byens Forløber, som paa, at der paa samme Sted havde ligget Boder eller Fiskelejer. Kong Frederik III udstedte 29. Januar 1668 et aabent Brev om Følgende. Rigsmarskal Joh. Chr. v. Kørbitz havde andraget om, hvordan de, som besad de Fiskeleyre eller Huse i Nibe, som Kongen for nogle Aar siden havde skødet og afhændet, vægrede sig ved at give ikke alene Hovning og Arbejdspenge, men endog Stedsmaal, saa at han havde ringe Gavn af dem. Kongen befalede derfor, at hver, som bemeldte Nibe Gods besad og i Brug havde, skulde svare ham med Arbejde eller Arbejdspenge, samt hvis andet de med Rette pligtig ere at gøre og give, ligesom vore egne Bønder og Tjenere af Gadehuse og Gaarde i saa Maader svare [2]).

[1]) Gl. kgl. Samlg. 1135 fol. Jfr. Steenstrup, Studier over K. V. Jordebog 134 f. [2]) Jydske Registre.

Naar det tidligere har været paastaaet, at København oprindelig skulde være fremvokset af et Fiskerleje, er denne Antagelse allerede af den Grund urigtig, at Fiskerlejer ere en langt yngre Dannelse end Købstæderne. Det har tværtimod været de store Byer, ikke mindst Hovedstæderne, der have muliggjort Opkomsten af Fiskerlejer. I det 16de Aarhundrede er det imidlertid blevet Theori, at der, førend Byerne opstod, har været et Fiskeleje paa deres Sted; derfor skriver Hvitfeldt om Kalundborg, som Esbern Snare byggede, at det „tilforne vaar it Fiskeleyr, heed Hervig“, og et andet Sted i Anledning af, at Erik af Pommern grundede Ørekrog eller Helsingør: „tilforne vaar det kun it Fiskelegre“ [1]). I en Del af den svenske Rimkrønike [2]), der skriver sig fra Reformationstiden, hedder det:

på Agnefith, som nw Stochholm staår,
szom förra ett fiskaläge war. . . .

Som historisk Vidnesbyrd om Stockholms Oprindelse har Kilden naturligvis ingen Værdi, men dens Ord bør ogsaa forstaas i Overensstemmelse med Datidens Sprogbrug, nemlig at der her havde været en Samlingsplads for Fiskere, ikke at der her havde ligget et Fiskerleje i moderne Forstand.

Et Sted, hvor man aabenbart maatte kunne finde Oplysninger om Fiskerbefolkningen, hvis en saadan fandtes, er Skattebrevene. I den talløse Række af saadanne, vi have bevaret fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede indtil Enevældens Indførelse, træffe vi de Skattepligtige ordnede i en Rækkefølge omtrent som denne:

---

[1]) Huitfeldts Krønicke I. 170, 727.
[2]) Klemming, Svenska medeltidens rimkrönikor I. 263.

Jordegne Bønder	Inderster
Landboere (Fæstere)	Tjenestedrenge for fuld Løn
Ugedagsmænd	Tjenestedrenge for halv Løn
Gaardmænd, Gaardsæder	Haandværkere paa Landet og Møllere
Gadehusmænd	Pebersvende.

Ordenen kan, især i de lavere Rækker, ofte være en anden, men det er næsten altid de samme Betegnelser, der bruges, og intetsteds træffer man paa Fiskere som en egen Befolkningsdel. Kun Besiddelse eller Brug af Jord, Boligens Art, Tyendeforhold og endelig et Haandværk synes at være Grundlag for Skatteansættelsen[1]). Den eneste Gang, jeg i et Brev om Skatter har fundet Fiskere omtalt, er i et Skattebrev fra 1543, hvor som en særlig Klasse angives: „Tjenestedreng, som Kornsæd haver og plejer at bruge Fiskeri[2])“. Her er Tale om den Tjenestekarl, som faar overladt af sin Husbond Jord til Dyrkning eller som lønnes med at faa Anpart af Fiskefangsten. Det er ret mærkeligt, at der altsaa kun ved Tjenestedrengen tages Hensyn til Indtægten af Fiskeri, hvorimod hans Husbond er optaget mellem Jordbrugerne.

I Sverige har Forholdet vist stillet sig paa lignende Maade. Jeg har i alt Fald i Bøger, som omhandle de svenske Næringsvejes Historie eller som skildre ældre Tiders Administration og Beskatning, forgæves søgt efter Oplysninger, der viste, at Fiskere opfattedes som en særlig Skatteklasse[3]).

---

[1]) Hos P. V. Jacobsen, Det danske Skattevæsen under Christian III og Frederik II, findes derfor Fiskere knap nævnte.

[2]) Jacobsen l. c. 45.

[3]) Jeg har kun fundet Følgende. Efter at de to Udlændinge Conrad von Pyhy og Georg Norman paa Gustaf Vasas Tid vare indtraadte i Administrationen, fremkommer der Forslag om Reformer paa Skattevæsenets Omraade, og i de vedtagne

Dette Forhold viser med andre Ord, at de, som fiske, ikke kunne rammes af en direkte Skat. Det vil altid være saare vanskeligt at angive, hvem der har Fiskeri til Hovednæringsvej. Havfiskeri vil kun finde Sted paa bestemte Tider af Aaret og ikke sysselsætte sin Mand gennem hele Aaret, det har især i ældre Tider vanskeligt kunnet skaffe fuldt Underhold, og det er ofte usikkert; den, som ikke helt vil leve paa det uvisse, maa have Hjælpemidler ved Siden af og vil derfor sædvanlig tillige være Jordbruger. Men derved bliver det vanskeliggjort at indregistrere de Enkelte under en given Rubrik: Fiskere[1]). I Følge en officiel Opgivelse fra Norge

Bestemmelser om Landeskat for 1540 findes blandt de mange Rubrikker ogsaa følgende: de, som boede i Skärgården og ikke havde Ager eller Kvæg, men godt Fiskeri, skulde give 3 Mark; de, som ikke havde saa godt Fiskeri, 12 Øre, Lejedreng (Tjenestekarl), som af sin Husbonde havde et frit *sköten* (Net), 1 Mark. — P. E. Bergfalk, Utomordentlige penningehjälper till kronen under sekstonde århundradet och början af det sjuttonde, i Upsala Universitets årsskrift 1894. 17. E. G. Huss, Undersökning öfver folkmängd, åkerbruk och boskapskötsel i Västerbotten 1540—71 (1902) 37 f.

[1]) I Afhandlingen „Fiskeriet under Jyllands Vestkyst", i Tidsskr. for Søvæsen 1896 S. 394 ff. (jfr. 1897 S. 191 ff.), belyser N. E. Mygind de Vanskeligheder, som det har at bestemme ved Sessionen, hvilke af de behandlede der er „Fiskere", og han giver i det Hele en fortrinlig Skildring af Fiskerbefolkningens Bestanddele. „Størsteparten af Vestkystens Befolkning deltager egentlig i Fiskeriet, idet saavel Bønderne som Landhaandværkerne, der bo i disse magre og tyndt befolkede Egne, søge at drage lidt Fordel ud af deres Naboskab med Havet, om ikke paa anden Maade saa ved at fiske med Landdragningsvaad eller Hestevaad til eget Husbehov, naar Fisken kommer helt ind under Kysten. Alle disse Mennesker kalde sig for „Nordsøfiskere", i alt Fald paa Sessionerne, og denne Betegnelse er derfor et meget rummeligt Begreb, der indbefatter alle Varianterne lige fra den bekendte „Lars Kruse"-Type ... og til den tarveligste Havbonde, der aldrig har haft andet med Havet at gøre end at ride den Hest, som trækker Hestevaaddet. Man kunde

skulde der 1891 findes 69,000 flere Fiskere end i 1876, eller med andre Ord Bondestanden skulde i Løbet af de 15 Aar være gaaet ned med et lige saa stort Tal. Ingen vil naturligvis for Alvor hævde en saadan Paastand. Alle ville være enige om, at man paa de to Tidspunkter har opfattet paa forskellig Maade, hvem man kunde regne til Fiskerbefolkningen og hvem der hørte til Bondeklassen [1]). Paa tilsvarende Maade har det vist sig saare vanskeligt at angive Antallet af Danmarks Fiskere i vore Dage [2]).

Fiskeriet og de, som udøve det, bør derfor rammes af en indirekte Skat, og dette var netop Tilfældet i ældre Tider. Roskildebispens Jordebog giver i den Henseende mange Oplysninger. I København, i Nykøbing paa Sjælland og i Baarse Herred tog Bispen om Høsten og Vinteren af hver Fiskeskude 1 Tønde Sild og 1 Skilling, i København tillige ved Fastetid 2 Sterlinge Sildepenninge af hver, som havde Garn i Anvendelse ved

---

betegne Befolkningen sønden for Nyminde som Bønder, der tillige ere Fiskere, Klittens Befolkning som Fiskere, der tillige drive Agerbrug, og Befolkningen i Harboøre, Vorupør, Stenbjerg, Agger osv. som en egentlig Fiskerbefolkning; paa flere af de sidstnævnte Steder føler en virkelig Havfisker sig i den Grad hævet over almindeligt Bondearbejde, at selv om han ogsaa har lidt Jord med et Par Køer, saa lader han Kvinderne passe den Bedrift. . . . Medens den virkelige Fisker gaar ud og søger efter Fisken, . . . saa vente „Fiskerbønderne“ paa, at Fisken skal komme til dem, og de tage den da enten i Vaad fra Stranden, eller ogsaa gaa de ud og sætte deres Bakker, hvor de nu engang ere vante til at sætte Bakkerne. Faa de ikke nogen Fangst paa denne Maade, beklage de sig i høje Toner over den aftagende Fiskerigdom under Kysten osv.

[1]) Norway. Official publication for the Paris Exhibition 1900. 98.

[2]) Jfr. hvorledes de tidligere Angivelser hos Falbe Hansen og Scharling, Danmarks Statistik I., berigtigedes i Supplementbindet S. 66 f.

Vintertid. Paa Amager betaltes der om Høsten af hver Skude 18 Grot[1]). Den Indtægt, som Kongen havde af de Fiskende paa Lejerne, bestod i den saakaldte Sandtold, der nævnes almindelig i Vestjylland. Afgiften kaldes ogsaa Evertsild efter Fartøjet, *Evert*, og da den jævnlig svaredes af hver Aare paa Skuden: Aaregæld eller Aaresild. Hertil kom paa sine Steder for Tilladelse til at rejse Boder Bodepenge til den hertil berettigede[2]).

De første Begyndelser til en varig og stadig Fiskerbefolkning tror jeg kommer frem i Reformationsaarhundredet. Man mærker paa den Tid bestemtere, at visse Bestanddele af Befolkningen i Kystegnene kaldes Fiskere[3]); da begynder ogsaa en Del af de Fiskerlejer, som ligge paa Sjællands Nordkyst og paa Skaanesiden, at vise sig som Bebyggelser (jfr. ovenfor S. 152 f.). I de mange Lensregnskaber fra meget forskellige Dele af vort Land, som jeg har gennemgaaet, har jeg dog kun paa et enkelt Omraade fundet en særlig Rubrik „Fiskere", nemlig i Regnskaberne fra Kronborg Len fra 1617 til 1632, uden at jeg har kunnet finde dem som særlig Klasse i de tilsvarende Skattebreve[4]). Paa den Tid og især i det

[1]) Scr. Rer. Danic. VII. 10, 36, 103, 104, 105.

[2]) Se om disse Afgifter til forskellige Tider W. Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede 389 ff. Kinch, Ribe Bys Historie II. 860 ff.

[3]) Se saaledes Brev af 10. Okt. 1585 for Sognemænd i Hvidbjerg Sogn i Thy om en Del Fiskere, der ingen Ejendom have, fordi Sandet har ødelagt den meste Ejendom. Ligeledes et Brev af 1. April 1586, hvorved resterende Landgilde af flere Fiskere ved Strandsiden i Kronborg Len eftergives (mellem Fiskerne nævnes flere Kvinder). Kancelliets Brevbøger, S. 405 f., 484 f. (jeg skylder Arkivsekretær L. Laursen disse Henvisninger til det endnu ikke udkomne Bind).

[4]) I de første Aaringer var Antallet o. 100, senere o. 50. Samtidig

17de Aarhundrede opstaar ogsaa Fiskerbefolkningen i Bohuslen; i Regnskaberne fra 1606—11 nævnes saaledes: „Strandsiddere, som have givet hver af deres yderste Formue“ — hvilket vil sige: det lidet, som overhovedet var at faa hos dem — eller „Strandsiddere og Udrorsfolk“ [1]).

At der i den Befolkning, som slog sig ned ved Strandene, har været en Del flygtige og urolige Elementer, synes fremgaa af flere Oplysninger. Frederik II udtaler saaledes i et aabent Brev 1580, at han er kommen „udi Forfaringe, hvorledes sig megen Uskikkelighed skal tildrage hos Fiskerne paa Gilleleje og andre Fiskeleje udi Frederiksborg og Kroneborg Lene med Køb og Salg, der holdes med de Huse, som dér ere bygte paa samme Fiskelejere og dennem selv tilhører, saa at undertiden kommer Manddraber og andre Landløber, som for deres Misgerninger rømmer fra et Sted til et andet, og tilkøbe dennem en Part af et Hus og siden der paa Fiskelejerne underholder, at somme Steder udi et Hus skal holdes to

med at Klassen „Fiskere“ kom frem, synes Tallet af Husmænd at dale. Paa Hven nævnes ingen Fiskere.

[1]) Oscar A. Johnsen har i Norsk Histor. Tidsskrift 4. R. III. 187 ff. skrevet en indholdsrig Afhandling „Bidrag til Oplysning om Befolkningsforholdene og Almuens økonomiske Stilling i Bohuslen før Afstaaelsen 1528—1658“; her omtales ogsaa paa flere Steder (S. 203, 215 ff.) Strandsidderne. Det kan bemærkes, at Regnskaberne stundom give Ordet en meget omfattende Betydning. Saaledes nævner Fortegnelsen fra 1589 over Jordegods i Bohus Len og Viken, som Henrik Gyldenstjerne til Aagaard solgte Kongen, et Hundredtal af Strandsiddere, men det siges ogsaa, at Kongen ikke fik Afgiften, 1 Daler af hver Bod, da disse Boder ikke mere bruges, „siden den Sildfiskende er afslagen“. Af Haandværkernes Art (Bundtmagere, Teltmagere) og Antal (mange Bødkere) ses, at der kun er Tale om Beboere under Fangsttiden, hvad der ogsaa fremgaar af mangfoldige Hjemstedsbetegnelser (af Flensborg, i Aalborg, paa Mors).

eller tre Ildsteder, og uden vor Skovfogeds Hjemmel og Minde hugger udi Skoven, og ikke deraf gives uden en Tønde Fisk til aarlig Landgilde". For at hindre dette og anden uskikkelig Vandel og uchristeligt Levned paabyder Kongen, „at aldeles ingen saadanne Manddrabere eller andre Landløbere og løse Folk efter denne Dag maa eller skulle tilstedes at købe nogen Huse paa foreskrevne Fiskerlejere eller der at bruge Fiskeri, med mindre de tilforn have været hos vor Lensmand og vist hannem deres Pasbord, hveden de ere komne og hvad de er for Folk, og han giver sit Samtykke dertil". Ingen maa sælge Huse uden Lensmandens Samtykke, Ingen maa bo i Husene, uden de nære dem med Fiskeri af Stranden, og alt uchristeligt Levned skal Lensmanden straffe uden al Naade [1]).

Om Karakteren af Fiskerbefolkningen i Bohuslen [2]) faar man Oplysninger af nogle Jordebøger, som bleve optagne 1660 efter denne Landsdels Afstaaelse til Sverige. I Fru Dorothea Bjelkes Jordebog over Morlanda Gods paa Oroust og andre Ejendomme hedder det saaledes: „Hvad Strandsidderne angaar, med desamme er meget uvist, thi somme en Del aarligen her druknes, somme for Armod herflytter, hellers de noget beholden ere, giver mig aarligen en Del en Fjerding Torsk, og en Del en Fjerding Makrel til mit Huses Behov og gør mig Skytsen

[1]) Secher, Forordninger, Recesser II. 179 f.

[2]) Om Bøndernes Fiskeri i Nutiden se Holmberg, Bohusläns historia och beskrifning. Andra uppl. I. 289: „Med storfisket sysselsätta sig och många bönder, som bo nära hafvet; de äga deraf en ansenlig behållning, hvilken äfven kunde blifva fiskarens, om han förmådde sielf anskaffa sig utrustning, hvilket på få ställen är förhållandet".

mellem mine Gaarder, somme ere slet forarmede, giver Intet uden kun skytse under Leïden“ [1]).

I Fru Margrete Hvitfeldt til Sundsbys Jordebog hedder det: „Indkomsten udaf forskrevne Strandsiddere er ganske uvisse, undertiden ingen eller ganske ringe, eftersom de flytter fra Holmene og til, saa dermed holdes ingen Stadighed. Er derfor ikke i Jordebogs Summen indført. Ellers kan man somme Tider faa en Roms Færd, naar fornøden gøres og de ere tilstede paa Holmene; dog de ere tit ude i Søen paa sin Næring, at man ikke kan faa et Menneske“ [2]). Til yderligere Oplysning om, hvem der paa denne Tid i det Hele drev Fiskeri i denne Landsdel, kan iøvrigt henvises til den udførlige Fremstilling af „Bohusläns införlifvande med Sverige“ efter Afstaaelsen 1658, som C. O. Arcadius har givet. Her siges det, at Fiskeriet „dreves dels af saakaldte Strandsiddere som Hovednæringsvej, dels af Bønder som Binæring. Strandsidderne i Skærgaarden dreve Fiskeri i Vestersøen og det aabne Hav med Fiskeskuder og tilberedte Fangsten til Tørfisk. I dette Fiske synes ogsaa nogle af Bønderne at have deltaget. Baade de sidstnævnte og de første dreve Fiskeri i Nærheden af Strandene“ [3]).

Hensigten med denne Afhandling har ikke været at give en Fiskerbefolkningens Historie gennem Tiderne, men kun at paapege enkelte Dele af dens Historie, der hidtil formentlig ikke have været belyste. Jeg har villet vise,

[1]) Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia I. 226.

[2]) Bidrag till kännedom etc. II. 84.

[3]) Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen III. 90.

at det utvivlsomt vilde være en vigtig og interessant Opgave at forfølge det Spørgsmaal, naar og hvorledes en Fiskerstand er opstaaet i de nordiske Lande. Ikke alene vilde vi herved faa Kundskab om en vigtig Næringsvejs Historie, men naar vi ellers med Interesse læse om, naar og hvorledes vort Land blev bebygget, vilde en saadan Skildring kunne vise os, naar hele det pulserende Vandreliv, som i Fortiden til visse Aarstider paakom Befolkningen, er hørt op[1]), og endvidere, naar vore Strande endelig ere tagne i Besiddelse af faste Bebyggere og følgelig ogsaa ere blevne betragtede som saa trygge, at man turde bo umiddelbart ved Havet. Vi bør nøjere se, hvilken Betydning det har haft, at de større Byer opstod med de mange og nærboende Fortærere af Fiskernes Fangst — København, Malmø, Helsingør, Gøteborg — hvad der gjorde det muligt, at en stadig og varig Fiskerbefolkning kunde opstaa. Hvilken Forandring er ikke ogsaa derved foregaaet i Kysternes Udseende! Vi kunne tage et bestemt Eksempel. Paa Amagers Østkyst ligger Dragør, hvis karakteristiske Huse med de lysende, livlige Farver venligt hilse paa den forbiseilende. Dragør var vidt bekendt i Middelalderen; vi have Oplysninger i Snesetal om Ejendomshandler og Grundafstaaelser dér paa disse Tider, og dog vilde den, som da sejlede forbi Dragør, i 6—8 Maaneder af Aaret aldrig se Lys i et Vindu, aldrig Røg over et Tag; her stod kun de lukkede graa Boder og ventede paa at blive befolkede, naar Sildetiden kom[2]).

[1]) Helt er det ikke hørt op og kendes baade ved Kullen, i Bohuslen og paa Jyllands Vestkyst.

[2]) Jfr. Chr. Nicolaisen, Dragør i Middelalderen i Fra Arkiv og Museum II. 305 ff. (S. 305: „først i nyere Tid blev Dragør fast beboet").

Opkomsten af en Fiskerbefolkning har endvidere haft den største Betydning for at uddanne Mandskabet til de nordiske Landes Flaader. Endelig er det afgjort, at der er opstaaet en Folkebestanddel med sine særlige psykologiske Ejendommeligheder og sin aandelige Karakter, med skarpt udprægede baade Mands- og Kvindetyper, en Befolkningsdel, som har grebet ind i og paavirket Folkets Kultur og saaledes ogsaa som bekendt til bestemte Tider har kunnet bringe friske Pust til vor Digtekunst og vor Malerkunst.

Sundtoldens Afløsning.

Af

Marcus Rubin.

Første Afsnit.
Før Konferencen.

1.

Da Øresundstolden blev afløst for ca. halvtreds Aar siden, var det paa høje Tid, thi der var ingen der vilde betale den mere. Dens Styrke beroede i væsentlig Grad paa dens Ærværdighed, men der bliver jo altid en Grænse for Respekten, naar denne er altfor byrdefuld. Betegnende er det imidlertid, at det egentlige Dødshug førtes eller dog foranledigedes, ikke af nogen Nation af den europæiske Statsgruppe, men af de ganske respekt- og traditionsfri Yankeer.

Naar Sundtolden fik Lov at bestaa til efter Midten af det nittende Aarhundrede, skyldes det som sagt i ikke ringe Grad, at man havde vænnet sig til den i saa utænkelig lange Tider, at ingen ret havde Mod til uden videre at fordre Afgiften ophævet, ihvorvel alle indsaa, at den længst havde overlevet sig. Hvornaar den var opstaaet, vidste ingen. Nogle førte den tilbage til den tidlige Mid-

---

Anm. Hvor jeg i denne Afhandling ikke har citeret trykte Kilder, skyldes Materialet i det væsentlige utrykte Aktstykker eller Aktstykker, trykte som Manuskript, der findes i Udenrigsministeriets Arkiv (nedenfor benævnet U. A.). For dettes Liberalitet imod mig udtaler jeg min bedste Tak.

delalder; var man venligsindet, satte man den da i Forbindelse dels med en vis Højhedsret over Sundet, der i og for sig gav den, der beherskede det, Ret til at hæve Vej- eller Bompenge, dels med Vederlag for Vedligeholdelsen af Fyr og andre Sikkerhedsforanstaltninger; var man fjendtligsindet, erklæredes Afgiften i sin Grund for ikke væsentlig bedre end en Art Sørøver-Løsepenge, der skulde fri de søfarende for videre Tiltale. Denne sidste Betragtning fik Udtryk endog i de mest officielle Aktstykker og Udtalelser, da Debatten om Toldens Ophør for Alvor rejstes. Andre byggede paa fastere historisk Grund og turde da ikke føre Tolden længere tilbage end til de senere Valdemarers Tid, men forvekslede den her med andre Afgifter (Udførselstolden fra det skaanske Marked, Overfartstold over Bæltet, Pundtold opkrævet i selve Hansestæderne til Sikkerhedsforanstaltninger ved Sundsejladsen o. a. m.).

Teorien om at Sundtolden senest skrev sig fra det trettende Aarhundrede var den, der hovedsagelig var den gældende i forrige Aarhundredes Sundtolddebatter, og herved bleve ogsaa de Afgiftsfriheder, der skulde være opnaaede under Valdemar Atterdag, et Led af Debatten; fra danske historiske Skrifter gik den over i tyske, svenske, hollandske m. v., den gengaves i Diplomaternes Memoirer, Parlamenternes Taler, og den var Forudsætningen i lige saa høj Grad fra Danmarks som fra Udlandets Side. Den var imidlertid forsaavidt ikke helt adskilt fra den førstnævnte Teori — at Afgiftens Oprindelse laa endnu længere tilbage, man kunde fristes til at sige var Sundet medfødt — som den vel angav, hvad man mente at vide, men just ikke paastod, at man vidste noget udtømmende, var ved den første Oprindelse. Det samlede Resultat blev,

at Sundtolden set fra det nittende Aarhundredes Standpunkt var mindst et halvt Aartusinde gammel: for Modstanderne et Argument imod den, thi selve dens Ælde vidnede om, at om den end havde været taalelig eller dog taalt i længst henfarne Tider, maatte den netop derfor være inkommensurabel med moderne Tider; for Danmark et Argument for den, thi hvad der var saa gammelt som snart sagt selve den europæiske Statsdannelse, beklippet, bestridt, bekriget, men atter udvidet, opretholdt, traktatbundet, det lod sig ikke vilkaarligt fjærne uden en fundamental Krænkelse af Europas Statsret og al Folkeret. Og saameget virkede altsaa denne Betragtning paa Modstanderne, at de indlod sig paa Overenskomst om at afløse en Ret, som mangfoldige iblandt dem mente, der hverken var nogen positiv eller naturlig Hjemmel for.

Vor Tids historiske Forskninger have præciseret den egentlige Sundtolds Oprindelse til Tiden omkring 1430, hvor Erik af Pommern for at ophjælpe sine Finanser for første Gang paalagde en Skibstold for de Skibe, der gik igennem Sundet. Først fra denne Tid blev Farten mellem Nordsøen og Østersøen beskattet af de danske Konger, under hurtig opstaaende, stadig genkommende, men mest forgæves Protester fra de søfarende Nationer[1]).

---

[1]) Kr. Erslev. Erik af Pommern, Kbhvn. 1901. S. 164 ff., 240, 249, 277, 461. Paa rette Spor var Danzigs Historieskriver Hirsch (1858), men først Fridericia klarlagde Spørgsmaalet (Hist. Tidsskr., 4. R. V, der maa suppleres med en Afh. af Schäfer i Hansische Geschichtsblätter V). Erslev sætter med W. Christensen Aaret til 1429. — Det er interessant at se, at en Afgift mindende om den i Teksten omtalte „Pundtold“ (Fridericia l. c.), en Afgift i Østersøbyerne paa de Skibe, der sejlede paa Øresund, har man i senere Tider (jfr. nedenfor) flere Gange villet indføre til Afløsning af Sundtolden. Der er

2.

I de første Oldenborgeres Regeringstid, fra Midten af det femtende til Midten af det sekstende Aarhundrede, den Tid, hvor Nederlandenes maritime Handelsvælde er i Anmarsj, hvor Englænderue følge i Kølvandet, og hvor Hansestæderne gøre deres sidste Kraftanstrængelse, ogsaa paa det politiske Omraade, og trænges tilbage, fæstnes Øresundstolden; den hviler hovedsagelig paa Skibene og paa enkelte Varer (Vin og Kobber), og vel skikket som den viser sig til i trange Tider at skaffe Penge i Kassen, forøges den hvor ske kan, lempes nu og da overfor paatrængende Klagere, men har ved Periodens Udløb alt det hævdvundnes Ret[1]). Ved Freden i Speyer 1544 opgav Carl V Pfalzgrev Frederiks Sag og anerkendte Christian III som Konge af Danmark, det vil bl. a. sige, at Habsburgernes Forsøg paa til Gunst for Nederlandene at fæstne deres Indflydelse ved Sundet og over Østersøen ophørte, iøvrigt ogsaa paavirket af den Skade, Ufredstilstanden voldte Nederlændernes Handel[2]); samtidig erkendtes Retten for begge Parters Undersaatter til at besejle Rigernes Vandveje „auf Bezahlung der gewöhnlichen Zoll ohne alle Verhinderung, wie von alters hero". Herunder gik ogsaa Retten til Sundsejlads, men altsaa imod Sundtoldens Erlæggelse. Saaledes var selve denne anerkendt, hvad der fik Interesse til begge Sider: Danmark havde her faaet en traktatmæssig Ret, der forsaavidt gjorde Spørgsmaalet om, med hvilken naturlig Ret Tolden opkrævedes, mindre

overhovedet i Sundtoldspørgsmaalet en evig Gentagelse gennem Aarhundrederne baade af Argumenter for og imod og af ensartede Projekter og Foranstaltninger.

[1]) Se om Sundtolden i det 15. Aarh.: W. Christensen. Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede. Kbhvn. 1903. S. 655 ff.

[2]) Van der Hoeven. Bijdrage tot de Geschiedenis van den Sonttoll. Leyden. 1855. S. 45.

genererende, thi den syntes nu fastslaaet, med Oprindelse endog „von alters hero“; Nederlænderne og hvem der iøvrigt paaberaabte sig Speyerfreden havde faaet en Ret til kun at betale de paa Traktatens Tid paalagte Afgifter, en Forhøjelse heraf betragtedes som Traktatbrud, og selv om senere særlige Traktater godkendte Forhøjelserne, maatte, naar disse Traktaters Gyldighedstid var omme, Speyertraktaten uvilkaarlig træde i Stedet med de oprindelig faa og lave Afgifter.

Speyertraktaten fulgtes i 1560 af Odenseforliget mellem Danmark og Hansestæderne. Ved denne Traktat deltes Stæderne i „de 6 vendiske Stæder“ og „die osterschen Hansestädte“, hvilke sidste fik noget mindre gunstige Vilkaar end de førstnævnte. Det væsentlige var imidlertid, at de daværende Afgiftsforhold lagdes til Grund; under Christian III var Skibstolden bleven forhøjet (og nogle flere Varer inddragne under Afgifterne), men den egentlige Varetold endnu ikke paalagt. Forliget fastsatte, at Stædernes egne Skibe, ladede med eget Gods, undtagen Vin og Kobber, vare toldfri. Den nævnte Undtagelse synes at vise, at den Fortolkning, man senere vilde gøre gældende i Danmark, at der ved „eget Gods“ skulde forstaas stedlige Produkter, ikke kan fastholdes, men at Toldfriheden kun ophørte for fremmed Gods ombord paa Hanseskibene.

Odensetraktatens Virkninger rakte helt op til selve Sundtoldafløsningens Dage, om end mere teoretisk end praktisk. Sammenbruddet af Hansaens politiske Magt gik Haand i Haand med en i det hele stærkt dalende Handelsvirksomhed i og udenfor Norden og af dens Indflydelse overfor Regeringerne. Om det end derfor ikke vilde være blevet af afgørende Betydning for Sundtoldbeløbets

Størrelse, at man fik tilsvarende Afgifter fra Hansestæderne som fra andre søfarende, fandt man sig paa den anden Side ikke foranlediget til at tage særlig mange Hensyn til dem — de havde i deres Magtperiode just ikke vist Vejen dertil. Hertil kommer, at Frederik II's og Christian IV's Regeringstid, altsaa netop de henved hundrede Aar, der fulgte efter Odenseforliget, vel mere end nogen anden Periode betegner ikke blot Omsorgen for Sundtoldindtægternes Forhøjelse, men tillige selve Sundtoldens Forherligelse, Hævdelsen af dens Betydning ogsaa som Symbol paa Kongens Højhedsret over Vejen til Østersøen. Det er Tiden for Paalæget af Lastetolden c. 1567, for Bygningen af Kronborg, for Christian IV's gentagne glubske Forhøjelser af Sundtolden og for Indledningen til de for Danmark skæbnesvangre politiske Kampe, i hvilke Sundtoldspørgsmaalet gik ind som en Hovedfaktor· Samtidig havdes al mulig Despekt for Hansestæderne med deres borgerlige Regimente og svindende poliitiske Betydning. Da Lybæk ikke blev skaanet for Lastetolden og klagede til Kejser og Rige, blev Følgen kun endnu skrappere Forholdsregler imod Staden, som bønligt maatte søge om deres Tilbagekaldelse. Stædernes Andragender og Klager bleve som Regel frugtesløse, og hyppigt sympatiserede de tyske Fyrster med Danmarks Fremgangsmaade, Eluderingen af Odensebestemmelserne [1]).

For nogle af Stæderne fastholdtes dog Odensefrihederne en Tidlang; det Stettin i 1558 udtrykkeligt givne Tilsagn om, at den skulde være fri for Lastetold, opfyldtes endnu til 1630. Den de forpommerske Byer i det følgende Decennium paalagte Told reduceredes atter efter Freden i Brømsebro, og efter Freden i Roskilde og Kø-

[1]) Schäfer. Geschichte von Dänemark. V. Gotha. 1902. S. 233.

benhavn havde den Sverig tilfaldne Del af Pommern samme ubetingede Toldfrihed i Sundet som Sverig selv. Denne Frihed varede imidlertid kun til den store nordiske Krigs Fredsslutninger. Ved Forliget i Stralsund (1715) ophævedes Toldfriheden for Forpommern øst for Peenefloden (og indbefattet Stettin m. fl.), der overgik til Preussen, og der kun opnaaede fremtidig at skulle behandles som Kongens egne Undersaatter, hvad der i Virkeligheden vilde sige at blive fuld Sundtold underkastede, og da Sverig i 1720 mistede Toldfriheden, bortfaldt denne ogsaa for den resterende Del af Forpommern (Stralsund m. fl.).

Medens saaledes Forpommerns Toldfrihed var tabt med Aaret 1720, opretholdtes Begunstigelserne for nogle af Byerne i Bagpommern, da denne Landsdel ved den Westphalske Fred i 1648 gik over til Brandenburg. Nogle af de bagpommerske Smaabyer havde ganske vist allerede da i Løbet af Aarene mistet deres Toldfrihed, men Colberg og Cammin bibeholdt helt op til Nutiden de dem ved Odenseforliget tilsagte Rettigheder.

De egentlige preussiske Stæder (Danzig, Kønigsberg m. fl.) delte tidligt Skæbne med den øvrige Verden, og om nogen Særbegunstigelse for dem blev der ikke Tale.

Naar der saaledes tilsidst ikke kom andet ud af Odenseforliget 1560, end at to lidet betydende Byer beholdt de ved Forliget erhvervede Friheder, skete dette naturligvis ikke uden mange Protester fra de øvriges Side. Imidlertid var Sagen ret ligegyldig for de andre bagpommerske Byer, og for de preussiske Byer — for hvilke det gjaldt om at godtgøre, at de hørte med til Hansaen og dermed havde Del i de i 1560 erhvervede Rettigheder — ansaas Sagen ogsaa for ret haabløs, da Praksis til enhver Tid havde været imod. Men de forpommerske Byer og

fremfor alt de Preussen i 1715 (1720) tilfaldne paastod, at Stralsunderforliget ikke kunde ophæve Odenseforliget, dels fordi Preussen og Sverig ved den endelige Fred traf Aftaler, der gik imod de mellem Danmark og Preussen fastsatte Stipulationer i Stralsund, dels fordi disse ikke kunde ophæve de privatretlige Friheder, de enkelte Stæder havde erhvervet i 1560.

Klagerne fra disse Byer til den preussiske Stat vedvarede langt op i det nittende Aarhundrede, men om de end nu og da førtes videre til Danmark, var det dog ikke med særdeles Styrke.

Fra dansk Side var iøvrigt Svaret, at Odenseforliget ikke kunde gælde til evige Tider, og at endog i selve Forliget Frederik II havde forvaret sine Efterfølgere deres Rettigheder, der ogsaa saa hurtigt vare blevne benyttede til nye Toldpaalæg, at der havde dannet sig en Sædvaneret, som ganske sløjfede Forliget. Man føjede til, at dette ogsaa var rimeligt, thi da Hansaen havde ophørt at eksistere som saadan, mistede ogsaa Traktaterne med den sin Grund; dernæst havde til Overflod Forpommern øst for Peene (hvorom der især var Tale) faaet en ganske ny Basis for sin Toldpligt ved Stralsundforliget — et Forlig der naturligvis ikke kunde paavirkes af senere Aftaler mellem Preussen og en tredje Magt, og overfor hvilket det var meningsløst at tale om „private“ Rettigheder, ogsaa fordi disse saa i hvert Fald maatte være privatretlig forældede. Endelig fremholdt man, at alt dette ogsaa baade udtrykkelig og i Praksis var bleven anerkendt af Preussen i Tiden efter 1720.

Først da Sundtoldspørgsmaalet atter for Alvor rykkede i Forgrunden omkring 1840, gentoges fra preussisk Side hele Klagemaalet over Østersøstædernes Behandling,

men rigtignok ogsaa da ret forbeholdent. Man gjorde gældende — saa sent som i en Skrivelse af 1843 — at man ved fra dansk Side at have tilstaaet det preussiske Flag de i Øresundstolden privilegerede Staters Rettigheder (d. e. de almindelige Toldpaalæg) i Virkeligheden intet havde givet, thi selv om man lagde dansk Fortolkning af Stralsunderforliget til Grund, var det jo altsaa allerede fra 1715 bestemt, at Forpommern øst for Peene vel skulde betale Told, men ikke mere end danske Skibe, og samme Bestemmelse gjaldt den øvrige Del af Forpommern efter Freden i 1720 (og Afstaaelsen til Preussen 1815); og naar Preussen accepterede denne Fortolkning, d. v. s. lod de Krav hvile, som Stettin og Byerne i Forpommern øst for Peene samt flere af de bagpommerske Byer stadig havde hævdet paa Grundlag af Odense- og Brømsebro-traktaterne, var der med denne Resignation ydet mere end Vederlag for, at Danmark ogsaa havde givet de vest- og østpreussiske Byer Ligestillethed med privilegerede [1]).

3.

Ti Aar efter Odenseforliget sluttedes Freden i Stettin, der endte den nordiske Syvaarskrig — med dens Sund-spærringer og højst urolige Passage- og Toldforhold — og som medførte Sverigs Frihed for Øresundstold, en Frihed det vist iøvrigt ogsaa hidtil havde haft, om vel ikke i umiddelbar Fortsættelse af Unionen. Paa direkte Maade fastsloges Toldfriheden 1613 i Knærødfreden. Man kunde nu mene, at naar Sverig havde Toldfrihed i Sundet, kunde Toldafgifterne og disses Forhøjelser ikke blot være

[1]) Preussisk Klageskrift fra den herværende preussiske Gesandt, Schultz v. Ascheraden til den danske Udenrigsminister af 9. December 1843 (U. A.). Se iøvrigt til ovenstaaende navnlig Scherer. Der Sundzoll. Berlin. 1845. S. 29 ff. og dansk Memoire i U. A.

det uvedkommende, men endogsaa til Fordel for det, fordi de besværede andre Landes Skibsfart og Handel, og ikke dets egen. Men Sverigs egen Handel og Skibsfart var ikke saa betydelig, at det ad den Vej kunde vinde meget, og Sundtolden fordyrede baade de fremmede Varer, der tilførtes Sverig, og de svenske Varer, der af fremmede vare købte i Sverig til Udførsel og derfor som ikke-svenske maatte betale Sundtold; begge Dele bleve naturligvis indirekte Sverig til Skade.

Hertil kom, at de Krav, der fra dansk Side stilledes om igennem Certifikater at faa godtgjort, at Varerne vare svenske, virkede generende og naturligvis des mere, jo strængere eller chikanøsere de danske Tolderes Ordrer og Fremgangsmaade var. Atter her er et Moment, som kom frem endnu under det nittende Aarhundredes Forhandlinger, at naar ikke alle søfarende Nationer, i hvert Fald af Betydning, havde ens Vilkaar under Sundpassagen, vilde dette forøge Genen for alle Parter, da Undersøgelserne saa for alle maatte gøres saameget strængere, for at sikre sig at de bedst stillede ikke førte de andres Varer; dette forhindrede Specialtraktater til Toldens Afløsning overfor en enkelt Magt.

Yderligere havde Sverig vel Toldfrihed for sine Varer, men Christian IV hævdede sig Retten til at forbyde Gennemgang af Krigsredskaber, og da de Varer, som regnedes herunder, Kanoner, Musketter o. s. v., udgjorde en Del af Sverigs vigtige Metalindustri, generede Forbudet — eller, selv om Tilladelsen gaves, Vidtløftigheden ved at erhverve denne — saaledes Sverig baade statsligt og økonomisk. Endelig anerkendte Danmark ikke Sverigs Toldfrihed som gældende ogsaa for dets Besiddelser hinsides Østersøen.

Af samtlige disse Aarsager kunde Sverig have god Grund til at ønske klarere og skarpere Bestemmelser med Hensyn til sin Toldfrihed, hvis det da ikke, ved at gøre sig til Herre over den østlige Del af Sundet, paa effektiv Maade vilde sikre sig mod Vilkaarlighed.

Ved Freden i Brømsebro maatte Danmark bl. a. opgive de hidtil brugte Certifikater for svenske Skibe og Varer, dog kun naar hele Ladningen var svensk; Sverigs nye Provinser fik Toldfrihed, idet dog de tyske Provinsers Frihed kun førtes tilbage til Odenseforliget (jfr. ovenfor), og der blev truffet en Ordning med Hensyn til Passagen af Krigsmandskab m. v.

Ved Freden i Roskilde fik Sverig og alle dets Provinser Toldfrihed, og det saaledes, at Certifikatpligten kun kom til at gælde svenske Varer i fremmede Skibe, medens svenske Skibe ingen Certifikater behøvede, og deres Ladning ikke blot af svensk, men ogsaa af fremmed Gods blev toldfri[1]).

Denne Tilstand varede nogle Slægtled. Da ophævedes i 1720 ved Freden i Frederiksborg Sverigs ældgamle Toldfrihed i Sundet. Ved denne Fred indvilgede Sverig i, mod Danmarks Tilbagegivelse af de under Krigen gjorte Erobringer fra Sverig „Hertugdømmet Pommern indtil Peenefloden, Byen og Fæstningen Stralsund med Fyrstendømmet og Øen Rügen, Byen og Fæstningen Marstrand (med nogle andre svenske Øer) og Byen Wismar“, at opgive for Sverig og alle dets Provinser Toldfriheden i Sundet og Bælterne, saaledes at de svenske Undersaatter i Fremtiden skulde betale for deres Skibe,

---

[1]) I. A. Fridericia. Danmarks ydre politiske Historie I. Kbhvn. 1876. S. 13. II. Kbhvn. 1881. S. 196 ff. Samme. Adelsvældens sidste Dage. Kbhvn. 1894. S. 316.

Effekter og Varer samme Afgifter „som Englænderne og Hollænderne eller enhver anden Nation, som nu eller i Fremtiden i saa Henseende behandles af Kongen af Danmark paa mest begunstiget Maade“ [1]).

Det er jo noget af en Taleform, naar i en Traktat den ene Stats Tilbagegivelse af Land sættes i nøje Forbindelse med Pengeydelser fra den anden Stat, navnlig hvor der er Spørgsmaal om integrerende Landsdele af denne. Det kan være en Hovedbetingelse for Freden, at en okkuperet Provins tilbagegives, og selv om det da hedder i Traktaten, at der til Gengæld ydes et Pengebeløb, er den virkelige Mening næppe „lige for lige“. Hvor i den nyere Historie, da Statsdele betød mere og Penge mindre end tidligere, Penge og Land ere blevne sammenflettede i Traktater, har man været vel vidende om den reelle Forskel, trods en vis formel Ligestilling. Da omkring 1840 i de ny opdukkende Sundtoldstridigheder Danmark paaberaabte sig sine Rettigheder i Kraft af, at det i 1720 havde tilbagegivet Sverig Pommern, Marstrand o. s. v., vakte Betoningen heraf og Understregningen af den paagældende Vending i Frederiksborgtraktaten ogsaa Anstød i Sverig og besvaredes med en ikke ringe Bitterhed. Alligevel var Berettigelsen heraf fra dansk Side langt større, end om der havde været Tale om en Pengesum. At Sverig mistede sin Sundtoldfrihed i 1720 betød særdeles meget. Det mistede en Ret, der maaske var lige saa gammel som selve Sundtolden; det stilledes paa lige Fod med andre Nationer, d. v. s. maatte opgive sin privilegerede Stilling ved Sundet og forsaavidt anerkende den Højhedsret over Indgangen

[1]) Fredstraktat i Frederiksborg af 3. Juli 1720, Artiklerne 7—9.

til Østersøen, som havde udgjort et væsentligt Led i tidligere Aarhnndreders forbitrede Kampe; det mistede, samtidig med Stormagtsstillingen i Europa, det Supremati i Norden, det havde tilvendt sig i det sidste Hundredraar. Endelig kom Traktaten faktisk til at betyde, at fra nu af var Sundtolden en fast Institution for alle søfarende; Striden var endt — trods senere Smaarivninger nu og da med denne eller hin Stat — indtil Spørgsmaalet over hundrede Aar senere atter dukkede frem i Horisonten.

Men det kan jo ikke nægtes, at naar Sagen fik dette Forløb, var Aarsagen ogsaa den, at var Sverigs Østersøherredømme blevet knækket, saa var Danmarks ikke traadt i Stedet; ophørte Sverig at være europæisk Stormagt eller at have Hegemoniet i Norden, fik Danmark ingenlunde den ledige Plads. Øresundstolden fik Lov til at bestaa, anerkendtes traktatmæssig og i Praksis fra alle Sider, til stor Gavn for den danske Stats Finanser, men dens symbolske Betydning var forbi; det var en Passage-Afgift, som i det attende og nittende Aarhundrede søfarende og handlende betalte, den var og blev en hævdvunden Indtægt for den danske Statskasse, men den blev uden statsretlig Betydning, kom i Klasse med andre Toldafgifter og Omsætningshindringer; Kronborg blev et Bomhus, de vejfarende maatte respektere, intet Indgangstaarn til Østersøen, hvorved Danmarks dominium over denne angaves og skulde eller kunde hævdes.

4.

Medens, som alt nævnt, Øresundstolden indtil den nordiske Syvaarskrig i det væsentligste havde været en Skibstold, en Afgift af en eller nogle Rosenobler (1 Rosen-

obel = 16 à 18 Kr. Nutidsmønt) pr. Skib og en Told paa enkelte Varer, omformedes den fra 1567 til hovedsagelig at blive en Varetold (Lastetold). Forskellen mellem disse to Arter af Afgifter, Skibstold og Varetold, angives ikke tilstrækkeligt ved, at Varetolden kom til at give et væsentligt større Udbytte. Selve Afgiftens Karakter gør en Varetold langt byrdefuldere end en Skibstold. Naar Skibstolden er nogenlunde moderat og er enkelt — uden allehaande Inddelinger — er den forholdsvis lidet generende. Den er let at forstaa, let og hurtig at opkræve, og den Uretfærdighed, dens kopskatagtige Karakter medfører, faar mindre Betydning, naar den hele Afgift ikke er særlig trykkende. Anderledes en Varetold. Den paalægges som Værditold (og selv ved en Vægttold har der altid oprindelig været taget Hensyn til Værdien pr. Vægtenhed), men Værdien er straks fra Begyndelsen af vanskelig at konstatere, og naar saa Satserne ikke revideres — hvad der vanskeligt vil ske under ny, endmindre under gammeldags Forhold — kommer Tolden til at staa i Misforhold til de stærkt vekslende Værdier. Ikke blot kan den da blive af væsentlig højere Procent end oprindelig paatænkt, men den kan navnlig ogsaa, fordi Vareværdierne ikke stige og falde ensartet for alle Varer, komme til at hvile med forskellig Tyngde og derved forskyde det naturlige økonomiske Forhold mellem Vareværdierne. Selvfølgelig bliver Varetolden nødvendig, naar man skal have meget betydelige Summer ind, thi disse kunne da ikke faas udelukkende som Skibstold, da en høj enkelt Bruttoskat har Karakter af noget voldsomt og tilmed indirekte fører lignende Forskydninger med sig som Varetolden; men har man haft en lav Skibstold, og da ved Siden af eller

i Stedet for faar en almindelig Varetold, er Forandringen som sagt ikke blot en kvantitativ, men betyder en Indgriben i den internationale Vareomsætning.

De her skitserede Virkninger bleve stedse føleligere i Tidernes Løb, Misforholdet mellem Satser og Priser stedse større, og man kan ikke undre sig over den stærke Uvilje hos Stæder og Lande over at skulle betale, ikke blot høje, efter deres Mening uretmæssige Afgifter, men ogsaa skadelige og tidsspildende. Udlandet stod ikke overfor Forholdsregler, der bleve trufne af et Land for at beskatte Borgernes Forbrug eller Fremmedes Handel eller for at beskytte egne Næringsveje, og hvilke det som Herre i eget Hus i hvert Fald havde Ret til at bringe i Anvendelse, men overfor Forholdsregler, der fraregnet Hensynet til Landets egen Fiskus, betød en meningsløs og forstyrrende Indgriben i andre Landes indbyrdes økonomiske Liv. Set saaledes kan den egentlige Øresundstold derfor først dateres fra den sidste Tredjedel af det sekstende Aarhundrede.

Den Stat, som Tolden maatte ramme haardest, var Nederlandene, Tidens førende Handelsmagt i vore Farvande. Vel vare de netop paa hin Tid stærkt optagne af Opstanden mod Spanien, men de havde dog Tid til Klager — ligesom selve Spanien og England —, og med stigende Misnøje saa de Danmarks Konger tage sig Ret til at gøre sig Vareførselen til og fra Østersøen tributpligtig, ja endog med dette for Øje at ville bestemme, hvilke Veje Skibsfarten maatte tage, og hvilke ikke.

Under Christian IV højnedes Toldsatserne, særlig paa Kalmarkrigens Tid, og naar Nederlænderne henviste til Speyerfredens Bestemmelser — Skibstoldens nu for-

holdsvis gyldne Tider — fik de det Svar af Kongen, for hvis monarkiske Storhed den nederlandske Handelsstat var et anmasende Borgerskab, ligesom de gamle Hansabyers, at det var med Habsburgerne og ikke med disses frafaldne Undersaatter, at Freden var sluttet. Saa fik Nederlænderne da selv skaffe sig nye Vilkaar overfor den danske Konge, begge Sundbredders Behersker, hvis stedse haardere Udnyttelse af denne Stilling de nu Aar for Aar mere end andre skulde komme til at lide under. Som Sverigs Handel saaledes var ogsaa Danmarks for en væsentlig Del paa nederlandske Hænder, og i det hele var utvivlsomt af alle Nationer Staterne de mest interesserede i, hvad der fulgte af Toldpaalæg og Ændringer ved Gennemfarten til og fra Østersøen. Efter Christian IV's Deltagelse i Trediveaarskrigen voksede Toldforhøjelserne, stedse større blev Kongens Brug for Penge, og atter og atter maatte Sundtolden holde for; betydelige Forhøjelser i 1629 maatte Kongen for kort Tid gaa bort fra som Følge af hæftige Klager fra hollandsk og engelsk Side, men de genindførtes kort efter, formindskedes saa igen, men kom tilbage med fuld Styrke i Slutningen af Trediverne. Lastetolden forøgedes for mange af Varerne til det dobbelte og firedobbelte. Kongens Forholdsregler kulminerede i, at han overfor Salpeterladninger, under Paaberaabelse af at det var Krigsammunition, hvis Gennemfart han mente sig berettiget til helt at forbyde, tog tre Fjerdedele af Ladningen selv, for at lade den sidste Fjerdedel passere.

Der kom selvfølgelig Klager allesteds fra, og med Rette fremhævede man (bl. a. fra engelsk Side) den Forskel der var paa, om man tog Afgifter af den Handel, der naaede Landets Havne og foregik paa dets Terri-

torium, Afgifter der vel fornemmelig ramte de bosiddende Borgere, eller af den, der skete mellem fremmede, fordi de passerede et Hav eller et Stræde, der beskyllede Landets Kyster. De store folkeretlige Spørgsmaal om frit eller lukket Hav, der i denne Periode kom op i den politisk-videnskabelige Diskussion, fik aktuel Betydning for det foreliggende Tilfælde.

Af størst praktisk Betydning var Sagen dog for Nederlænderne, der ogsaa i Praksis tog den mest alvorlig. Christian IV mente at kunne behandle dem snart med Trods, snart med Haan. Da greb de til et Forbud mod Handel paa Danmark, saa at dette kom til at miste de Forsyninger, Nederlænderne hidtil havde bragt det, og samtidig overvejede man at skaffe sig nye Forbindelser mellem Østersøen og Sverig gennem svenske og nordtyske Kanaler. Handelsforbudet blev snart hævet, men Handelshindringerne i Sundet — om end i Forbindelse med andre Forhold i den europæiske Politik — drev Nederlænderne over i Sverigs Arme til et egentligt Forbund (1640) til Forsvar for Handelens Frihed i Østersøen og Nordsøen. Nye Forhandlinger med Danmark medførte da paany Nedsættelse af Tolden, men naturligvis fastholdt Kongen i Hovedsagen sit Standpunkt, ligesom Nederlænderne (og Englænderne) principielt vedbleve at hævde, at man kunde lægge Told paa Varer, der kom til Landet, men ikke paa Varer, der intet havde med Danmark at gøre, og at derfor Lastetolden maatte ophæves. Da brød Krigen med Sverig ud, under hvilken Nederlandene indtog en uvelvillig Neutralitet, og som endog omfattede den Episode, at en af Krigsskibe konvojeret nederlandsk Handelsflaade passerede Sundet uden at betale Told. Egentlig Krig fik vi ikke med

Nederlænderne, men deres Uvenskab paavirkede baade Krigens og Forhandlingernes Gang overfor Sverig; Sundtolden blev saavel direkte som indirekte en væsentlig Faktor i Brømsebroafgørelserne. Med selve Nederlandene — der havde stillet Krav om Speyertraktatens Genindførelse, altsaa Lastetoldens Ophævelse, derefter om Fjærnelse af alle Toldforhøjelser siden 1620erne o. a. m. — afsluttedes i 1645 ved samme Række af Forhandlinger, der, med Nederlandene (og Frankrig) som Mæglere, førte til Brømsebrofreden, og under samme Højtryk, Traktaten i Christianopel, hvis Bestemmelser derefter ogsaa kom Hansestæderne og Englands og Frankrigs Undersaatter tilgode. Herved nedsattes én Gang for alle de under Christian IV stærkt opskruede Toldsatser til et Niveau, der næppe var væsentligt højere end ved Lastetoldens Indførelse, men selve denne vedblev altsaa at gælde for alle Lande (undtagen Sverig), og herefter blev Christianopeltraktaten Toldens Grundlov eller dog Grundlag, saalænge Sundtolden bestod.

Naar man sammenligner Toldsatserne efter Christianopeltarifen af 13. August 1645 med Tarifen af 18. September 1643, finder man en gennemsnitlig Reduktion i Tolden af ca. $^3/_8$. Nedgangen var sjældent under 25 pCt., nu og da over 50 endog op til 80 pCt. Reduceredes en Varetold f. Eks. med 50 pCt., betød det altsaa, at et Paalæg, der havde fordoblet en Toldsats, atter fjærnedes ved den forhøjede Tolds Reduktion, og som Helhed vilde et gennemsnitligt Toldpaalæg paa alle Varer med 60 pCt. ved Reduktion med $^3/_8$ igen ophøre, og det tidligere Niveau blive naaet. Satsen var hyppigst 1 Dlr. (nominelt = 4 Kr. nutildags), saaledes at den enten var ansat til 1 Dlr. Told pr. Læst, pr. Skippund o. s. v., eller at Vare-

mængden var opgivet efter, hvormange Enheder der gik paa 1 Dlr. Told (6 Skp., 4 Skp., o. s. v. à 1 Dlr. Told), og da 1 Dlr. havde 4 Ort, var Reduktionen altsaa gennemsnitlig til $2^1/_2$ Ort. Endvidere udelodes af Christianopeltarifen den tidligere Ekstratold af 1 pCt. paa al Krigsammunition og paa Pelsvarer, hvorimod man bibeholdt den oprindelige $^1/_{30}$ ($3^1/_3$ pCt.) Told paa al Slags (ikke særlig undtagen og specificeret) Vin. Efter Vare-Opregningen følger i Christianopeltarifen denne saare vigtige Bestemmelse: „Og skulle alle Ladninger, som ikke ere specificerede i foranstaaende Liste regnes efter Købmands Brug, og som det fra gammel Tid stedse er iagttaget (nach Kaufmanns Gebrauch und als es von Alters her allezeit ist observirt worden)“. Atter altsaa en Henvisning til Sædvane af mærkværdig ubestemt Art — en „Gummiparagraf“ der skulde give Anledning til alle de Tvivlsspørgsmaal, den saa fortræffeligt egnede sig til, men som den næsten ogsaa syntes født til.

Freden i Brømsebro havde svækket Danmarks og styrket Sverigs Stilling saa meget i Norden, at Nederlændernes Interesse, der mest bestod i, at intet af Landene fik saa stor Overmagt, at det helt blev Herre over de omliggende Søveje og Have, førte dem til en Tilnærmelse til Danmark. I Sundtoldspørgsmaalet bevirkede dette, at man efter adskillige Forhandlinger naaede til den mærkelige Redemptionstraktat af 29. September 1649, hvorved nederlandske Skibe og de indehavende Varer — men ikke nederlandske Varer i fremmede Skibe — befriedes for Sundtolden, en Frihed som ikke maatte tilstaas nogen anden Nation, der ikke alt havde den, og som skulde vederlægges med en aarlig Ydelse fra Nederlandene til Danmark paa 350 0000 Gylden (140 000 Dlr.).

Tolden fra nederlandske Skibe har paa hin Tid vistnok mindst udgjort 5/6 af Øresundstolden, men det nysnævnte Vederlag synes næsten at have svaret til den hele Øresundstold. Den erhvervede Toldfrihed var forsaavidt af større Betydning end den svenske, som den lod Skibet dække Ladningen, medens fremmede Varer i svenske Skibe maatte betale Told.

Nederlandene fik Penge til Afløsningen ved bl. a. selv at beskatte deres Skibsfart gennem Sundet, og denne blev derfor undergivet besværlige Regulativer, hvoriblandt ogsaa den Forpligtelse for Skibsførerne at skulle melde sig hos den nederlandske Resident i Helsingør for mod en Afgift at faa Passérseddel. Disse Besværligheder maa udtrykkelig fremhæves; Traktaten er jo nemlig ved selve Afløsningsprincipet som en Forløber til det nittende Aarhundredes Begivenheder ,og dersom man tillige havde faaet en tilsvarende Ordning med England [1]), vilde vel — da Sverig havde Toldfrihed og denne delvis gjaldt eller kom til at gælde for de vigtigste nordtyske Havnebyer — den hele Sundtold hermed kunne været inddraget, en Ordning der paa hin Tid altsaa vilde have været let, fordi saa faa Lande vare effektivt interesserede, men paa den anden Side maatte strande paa Datidens Upaalidelighed i stipulerede Pengeydelser og paa den Opgivelse af Overhøjheden over Sundet, Afløsningen kunde synes at medføre og som Danmark ingenlunde i det syttende Aarhundrede var rede til. En Del af, hvad der skulde naas ved Afløsningen, den uhindrede Passage, blev jo imidlertid af Nederlænderne selv forskertset, naar Farten dog baade her og der forsinkedes

[1]) Jfr. v. d. Hoeven, l. c. S. 113, Note.

ved Anmeldelser, Kontrol og Gebyrerlæggelser. I hvert Fald var den Tidsspilde for Sejladsen, Øresundstolden forvoldte, en Hovedindvending imod den i senere Tider, og naar i det nittende Aarhundredes Afløsningsprojekter Tanken var oppe om, at de betalende Stater skulde skaffe sig Erstatning hos de toldfriede Skibe selv, da var det ved Paalæg i Ankomst- eller Afgangshavnen med saa lidet et Apparat for de søfarende som muligt. Redemptionstraktaten, som man i Nederlandene selv kun havde været meget delvis tilfreds med — ogsaa af de nysnævnte Grunde —, og som havde vakt Uvilje baade i Sverig og England, overfor hvilke Lande Danmarks Stilling altsaa var vanskeliggjort, bortfaldt da ogsaa allerede i 1653 ved Rescissionstraktaten, hvorefter Christianopeltraktaten atter traadte i Kraft[1]).

Ved Traktat i Westminster af 1654 fik Englænderne Ligestilling med Nederlænderne med Hensyn til Sundtolderlæggelsen, og denne Ligestilling bestyrkedes senere yderligere ved Handelstraktaten af 11. Juli 1670, der af Englænderne i Eftertiden regnedes som Grundlaget for Englands sundtoldretlige Stilling til Danmark. — Med Frankrig sluttedes i 1662 en Handelstraktat, der bestyrkede den Ligestillethed med Nederlænderne, det havde erhvervet i 1645.

5.

Med Christianopeltraktatens Fornyelse var Sundtoldspørgsmaalet indtraadt i forholdsvis rolige Faser, selvfølgelig bortset fra de ved Roskildefreden og senere atter ved Stralsundforliget og Frederiksborgfreden ovenfor om-

[1]) Jfr. til de ovenfor meddelte Fakta vedrørende Forholdet til Nederlandene: Fridericia's foranførte Værker.

talte Forandringer i Sverigs og dets Provinsers Forhold til Sundpassagen. For det øvrige Europa er der — med Forbigaaelse af de Forhandlinger og Smaaændringer nu og da, som Sundtoldspørgsmaalet altid gav Anledning til — særlig at fremhæve Traktaten af 1701. Under de Begivenheder, Udbruddet af den spanske Arvefølgekrig medførte, sluttede Danmark bl. a. en Traktat med Nederlandene af 15. Juni 1701. Ved denne bekræftedes Christianopelbestemmelserne, men i følgende Redaktion: „Og hvad angaar de Varer og Gods, som i den førnævnte Toldrulle af Aar 1645 ikke ere specificerede, skulle de erlægge Øresundstold efter deres Værdi, saaledes at denne Værdi skal regnes efter den Plads, hvorfra de komme, og en af Hundrede af Værdien betales". Denne Bestemmelse kunde vel være svær at praktisere — som enhver Værditold — men den skulde synes paa uomtvistelig Maade at erstatte Christianopeltraktatens ubestemte „efter Købmandsbrug" og „fra gammel Tid"; men fra dansk Side tillagde man i Aarenes Løb kun Paragrafen den Betydning, at naar man herefter fastsatte en Toldsats, skulde denne være 1 Procent af Varens Værdi paa Ansættelsestiden, medens de i 1701 bestaaende Toldsatser kunde blive uforandrede, ogsaa for de ikke specificerede Varer, naar disses Ansættelse var „fra gammel Tid". Hvordan man forsvarede denne Fortolkning er der næppe nogensinde kommet Klarhed over, men der skulde blive rigelig Lejlighed til at forhandle derom i det følgende Aarhundrede.

Traktaten var afsluttet paa tyve Aar, og under ny opstaaet Uenighed i det derefter følgende Decennium behandledes Holland endog som uprivilegeret Nation — Situationen minder en noget om Hansaens halvandet Hun-

drede Aar tidligere —, først fra 1732 gled man tilbage i de gamle Folder uden direkte Fornyelse af Traktaten, men med denne som faktisk Forudsætning.

I det attende Aarhundredes forskellige Handelstraktater gik man da ogsaa for Sundtoldens Vedkommende ud fra 1701-Traktaten, dog snarere med udtrykkelig Nævnelse af Christianopeltraktaten. I Traktat med Frankrig af 23. August 1742 hedder det, at Skibe og Varer ikke skulle betale mere Told, end den der er angivet i Christianopeltraktaten af 1645 for de Varer, der ere specificerede i denne Tarif, og for dem, der ikke ere specificerede i denne, skulle de betale „efter Skik og Brug som de andre Nationer“. Som man ser, atter en Tilbagefalden til „Skik og Brug“ — en Form, Danmark virkelig med stor Virtuositet vedblev at faa praktiseret ind i Traktaterne.

Med Rusland — der iøvrigt under Mageskifteforhandlingerne paa en ret nærgaaende Maade havde sat det hele Sundtoldspørgsmaal under Debat, uden at der dog kom andet ud deraf end nogle Begunstigelser for forskellige russiske Varer[1]) — afsluttedes en Handelstraktat af 8/19 Oktober 1782, i hvilken det hedder, at russiske Skibe og Varer skulle behandles som de mest begunstigede Nationers og saaledes kun betale „en pCt. for alle Varer, som ikke ere nævnte i Tarifen“. I dette Tilfælde har man saaledes ikke nævnt Christianopeltarifen, men „Tarifen“, altsaa den i 1782 gældende — hvis samtlige Enkeltheder den Gang kun de danske Sundtoldembedsmænd kendte —, og 1645- og 1701-Principerne vare altsaa her saaledes sammenblandede, at Hundrededels-

---

[1]) V. d. Hoeven. Bijdrage etc. S. 141—42.

tolden vel var fastholdt og ligeledes at denne gjaldt for de uspecificerede Varer, men at det var overladt de danske Autoriteter at angive, hvad der var specificeret, og hvilke Satser dermed ikke behøvede at fastsættes til 1 pCt.

Som alt sagt, nu og da var der — ogsaa bortset fra de preussiske spredte Reklamationer angaaende Østersøstædernes Toldfrihed — Forhandling om enkelte Ændringer i Toldrullen, med eller uden det ønskede Resultat, men som Helhed løb det attende Aarhundrede fredeligt ud, og Sundtolden gik ind i det nittende som en urgammel Institution, alle søfarende maatte respektere.

Den enkelte vidste egentlig ikke hvorfor, men han spurgte ikke, i hvert Fald ikke saa højt, at det i hin Tid naaede frem. Det var først, da man igen i det nittende Aarhundrede begyndte at spørge og klage — og da med den Højlydthed, Presse og Landdage m. m. i dette Aarhundrede muliggjorde, og med det Ekko fra Nation til Nation, der i det nittende Aarhundrede mangedoblede enhver offentlig Opinionsytring — at Spørgsmaalet paany kom i Bevægelse.

6.

Medens Europa under Napoleonskrigene havde andet at tænke paa end Sundtoldspørgsmaalet, og Skibsfarten i Sundet i det hele laa nede — Antallet af Skibe, der passerede Sundet, sank fra ca. 10,000 aarlig i Aarhundredets Begyndelse til ca. 1,500 aarlig i Krigsaarene — havde man fra interesserede Hold som Østersøstæderne haabet at faa Spørgsmaalet bragt paa Dagsordenen paa Wienerkongressen, hvor saa meget andet Opgør fandt Sted. Men om end Sagen har været paa Omtale under Forhandlingerne om fri Flodfart, var det uden Følger.

For Størsteparten af Kongresdeltagerne var den af ganske uvæsentlig Betydning, og de tyske Forfattere, der senere mente, at de europæiske Suveræner ansaa deres danske Kollega for ramt saa føleligt paa afgørende Punkter, at de ikke vilde genere ham paa et underordnet, have vel ikke haft saa ganske Uret. Med Preussen førtes imidlertid da og senere en Del Handelstraktatforhandlinger, hvori ogsaa Sundtoldspørgsmaalet gik ind, men nogen principiel Ændring foretoges ikke ved den under 17. Juni 1818 afsluttede Traktat. Derimod kom Danmark i 1820erne under stærk Pression for at nedsætte Tolden paa forskellige vigtige Varer, hvad der ogsaa enkeltvis skete, og man kan sige, at fra det nævnte Decennium begyndte der i Danmark at opstaa en Følelse af, at Europa paany havde faaet Kig paa Sundtoldspørgsmaalet, og at Staten her havde et sart Punkt, som det gjaldt om at skærme mod enhver Ublidhed; helst saa man, at der hverken inden- eller udenlands blev talt om denne Told, man vidste aldrig, hvor det kunde føre hen.

Følgen heraf var, at man i hvert Fald lod de Klager, der kom fra indenlandsk Side, saa længe som muligt upaaagtede. Man havde gærne for at lette Københavns Transithandel med Sukker, der spillede en ikke ubetydelig Rolle for den forarmede By, ophævet Sundtolden for denne Handel, men turde det ikke af Frygt for, at Udlandet saa skulde stille tilsvarende Krav; her hjalp man sig imidlertid indtil videre ved at tilstaa Udførselspræmier for ostindiske Sukkere, der transiterede København. Men de alvorlige Ulemper, Øresundstolden medførte for Københavns Handel som Helhed, kunde jo ikke afhjælpes ved en saadan enkelt Forholdsregel. Selve Toldbyrden havde været i Tilvækst, fordi Afgiften, der var bleven

erlagt i Sedler, reelt steg med Sedlernes Kursbedring, hertil kom at de faste Toldsatser overfor de nedadgaaende Varepriser forhøjede Tolden procentuelt paa adskillige Varer, og endelig maatte København, samtidig med denne Kostbargørelse af Sundtrafiken, se de konkurrerende Transportveje, d. e. dem der førte f. Eks. fra en Nordsøby som Hamborg landværts til de tyske Østersøbyer og land- eller søværts endog til de danske Byer, forbedres ved nyanlagte Chausséer, begyndende Dampskibslinjer og senere hen Jærnbaner. Københavns Transithandel ødelagdes ganske, og det endte endog med, at det blev billigere for selve København at forsynes med oversøiske Varer fra Hamborg, hvorfra de bragtes til Kiel og førtes til Hovedstaden, end at faa dem direkte tilførte. Man forsøgte paa mange Maader at raade Bod herpaa. Der var saaledes Spørgsmaal om at lægge en Særafgift, svarende til Sundtolden, paa Vin og Kolonialvarer etc., som ikke havde betalt denne, hvorved man jo opnaaede, at Varer ikke kunde komme f. Eks. til Jylland sydfra uden at blive ligesaa stærkt belastede, som hvis de havde passeret Sundet, og hvorved altsaa Sundtoldens Forringelse af København som Handelsplads — en ejendommelig Modsætning til Hovedstadens tidligere mange Monopoler — delvis vilde modvirkes. Dette Forslag faldt, som naturligt og rimeligt var, til Jorden ved det øvrige Lands Modstand. Et mindre kunstigt Forslag, nemlig at yde Udførselsgodtgørelse til forskellige oversøiske Varer, naar de fra København førtes tilbage gennem Sundet — svarende til den ovennævnte Godtgørelse for Udførselen af Sukker — turde Regeringen ikke gaa ind paa af Hensyn til de mulige Krav, Udlandet saa vilde stille ved Tilbageførsel af Varer gennem Sundet. Tilsidst

lykkedes det i 1840erne at faa en Ordning i Stand, hvorved der, naar Skibe, mindst halvt ladede med indenlandske Varer til oversøiske Steder, derfra hjemførte Kolonialvarer m. m., gaves Nedsættelse i den almindelige danske Indførselstold, saaledes at naar Sundtolden ikke var erlagt, Nedsættelsen blev formindsket med denne Tolds Beløb. Man kombinerede altsaa en almindelig Opmuntring til direkte Indførsel til og Udførsel fra oversøiske Steder med en Udjævning af Afgifterne gennem en større eller mindre Begunstigelse, eftersom Sundtolden var erlagt eller ikke. (Provisorisk Plakat af 14. April 1842 og Pl. af 27. Marts 1844.)[1])

Men medens man saaledes tilsidst kom den københavnske Handelsstand imøde — efter cirka 20 Aars uafbrudte Klager fra denne — gennem en Begunstigelse under ret indviklede og kunstige Betingelser, var det dog af større Betydning baade for København og Handelen i Almindelighed, at man i 1842 havde nedsat Øresundstolden som Helhed. Denne Forholdsregel skyldtes imidlertid ikke danske Bestræbelser — thi overfor disse havde man tværtimod holdt igen, tysset ned, gaaet uden om, for blot at lade selve Tolden intact — men saa stærke Krav fra Udlandet, at man maatte give efter, hvis man ikke vilde udsætte sig for, hvad der var værre.

7.

Den Toldsats, man udtrykkelig eller stiltiende var gaaet ind paa skulde hvile paa Varerne for deres Passage gennem Sundet, var jo 1 Procent af Varens Værdi, men dels var denne Sats i sig selv ikke altid bleven overholdt,

---

[1]) Rubin. Frederik VI's Tid. Kbhvn. 1895. S. 426 ff.

dels var den ved Varernes Prisfald tor adskillige Varers Vedkommende naaet op til 6—8 Procent eller mere; paa den anden Side var Tolden for nogle Varer, for hvilke der havde været Prisstigning, under 1 Procent. I Slutningen af 1820erne paaviste Stettins Købmandskab, at der var ikke mindre end 106 Artikler af de i Christianopeltraktaten ikke specificerede Varer, der vare beskattede med over 1 Procent.

Østersøbyernes vedblivende Reklamationer, snart om Fritagelse for Told, snart om Nedsættelse, snart endelig i Anledning af Skibenes Forsinkelse og Erlæggelsen af Sportler bragte i 1830erne den preussiske Regering til at henvende sig til Danmark for at faa Forholdene reformerede. Allerede den Gang rejstes Spørgsmaalet om en Afløsning af Tolden, og, kunde dette ikke gennemføres, om en Tilbageførelse af Varetolden (Lastetolden) til en Skibstold, for at undgaa den uudholdelige Forvanskning af Varepriserne, som Tolden medførte. Trods Stædernes og Provinsiallanddagenes vedholdende Forlangender, førte man fra preussisk Side dog ikke Sagen frem med en saadan Energi, at man fra dansk Side endnu mente at maatte give efter, og da Preussen endelig ved Udløbet af Traktaten af 1818, i 1838, truede med ikke at forny den og saaledes etablere en Art handelsfjendtlig Tilstand mellem Landene, dersom der ikke dels skete de tidligere forlangte Nedsættelser i Almindelighed, dels gaves Frihed for de gamle Hansabyer, sendte Frederik VI et egenhændigt Brev til Friederich Wilhelm, hvori han, med Paaberaabelse af sin Alder og de mange Vanskeligheder, han havde haft at kæmpe med i sin Regering, bad ham om ikke at gaa for skarpt frem i en Sag, der var af langt

ringere Betydning for Preussen end for Danmark. Følgen heraf blev, at Sagen en kort Tid stilledes i Bero.

Men imedens havde man taget fat fra anden Side. I over hundrede Aar havde man i Sverig fundet sig i at betale Told ligesom andre Nationer, ihvorvel man selv sad inde med den ene Del af Sundet, og en stor Del af den svenske Skibsfart og Handel følte sig forulempet af Tolden uden endda som den danske at have Følelsen af, at det var til Fordel for Landets egen Kasse. Men man var paa denne Tid — i 1830erne — ikke Danmark ugunstigt stemt i Sverig; ikke blot de urgamle Stridigheder men ogsaa de nylig skete Begivenheder i Aarhundredets første Decennier vare glemte eller dog skudt tilbage i Erindringen. I 1826 var der mellem Danmark og Sverig afsluttet en Handelstraktat med vidtgaaende gensidige Indrømmelser, og selv om Handelen mellem København og Skaane gav Anledning til en Del Kævl, ikke mindst paa Grund af Smuglerier og de Forholdsregler og Modforholdsregler, disse gav Anledning til, var Grundtonen i 1830erne ingenlunde uvenskabelig Landene og deres Regeringer imellem. Dog overfor de uafbrudte og højrøstede Besværinger i Presse og Rigsdag over Sundtoldens Urimelighed og skadelige Virkninger maatte Regeringen tilsidst gribe ind. Den lod da affatte og i Juli 1839 overgive til den danske Regering en Memoire, der næst efter en historisk Oversigt over Sundtoldens Oprindelse og Udvikling opregnede ikke mindre end 17 Klagepunkter med Hensyn til de bestaaende Traktaters Fortolkning, Toldens Opkrævningsformer o. a. m.

Af den danske Regerings Svar, afgivet i Februar 1840, vedrørte det mest principielle Punkt Besværingen over, at selve Sundtolden opkrævedes med Satser, der stred mod

Traktaten af 1701, d. v. s. tog over 1 pCt. af Varernes Værdi, ogsaa for Varer, der ikke vare nævnte i Christianopeltraktaten. Man gjorde herimod gældende, at Sverig ikke havde mere Ret til at klage over sligt end enhver anden Nation; Sverigs Sundtoldfrihed var ophørt til Gengæld for, at Danmark i 1720 havde tilbagegivet sine Erobringer (jfr. ovenfor), og der maatte altsaa gælde de samme Toldsatser for Sverig som for andre, uden at det kunde paaberaabe sig Traktaten af 1701, der var afsluttet med Holland, og som egentlig senere var ophævet, saaledes at Sundtolden maatte erlægges af Sverig efter den Norm, der var Skik og Brug paa den Tid, de forskellige Traktater med de forskellige Nationer vare afsluttede, blot ikke paa ugunstigere Vilkaar end for nogen anden privilegeret Nation. Dette betød ikke, at man fornægtede 1-Procent Principet, man bestred kun Fortolkningen efter 1701-Traktaten og gjorde derimod gældende, at Sundtolden skulde erlægges efter følgende tre Satser: 1) Satserne ifølge de i Christianopeltraktaten opregnede Varer og Afgifter, 2) Satserne ifølge de iøvrigt i Sundtoldrullen opregnede Varer (saaledes som disse Satser nominatim havde eksisteret paa de forskellige Traktaters Tid, altsaa efter Skik og Brug), 3) 1-Procent Told af ubenævnte Varer, under hvilken Gruppe indgik en Mængde forskellige Artikler, der af den ene eller den anden Grund ikke vare blevne specificerede i det syttende og attende Aarhundredes Toldruller, saasom The, Porcellæn, Fajancer, Spejle, Krystaller, Maskiner, Blikkenslagerarbejde o. m. a. For denne sidste Gruppe maatte der altsaa kun tages 1 pCt. af Varens Værdi paa Udførselsstedet, for de øvrige Varer antoges det, at 1-Procenten vel hovedsagelig havde været til Grund liggende,

men at der ingen havde Lov til at besvære sig over at Procenten nu var højere, hvortil jo ogsaa svarede, at den hyppigt var under 1 Procent.

Det andet Hovedpunkt, man besvarede, var Klagen over, at Danmarks egne Indbyggere, imod Traktaterne, behandledes bedre end fremmede. Dette bestred man imidlertid med den Begrundelse, at danske Skibe, der gik fra en fremmed Havn til en anden eller mellem en dansk og en fremmed Havn, betalte Sundtold som andre, kun undtagen for Ladninger, der bevislig vare danske Varer. Men for danske Varer betalte heller ikke fremmede Skibe Sundtold. Ja, selv i indenrigsk Fart betalte danske Skibe Sundtold, naar de førte fremmede Varer, der ikke alt én Gang havde betalt Tolden, eller der ikke havde betalt dansk Indførselstold, men ogsaa denne Regel gjaldt for fremmede Skibe, der havde traktatmæssig Ret til indenrigsk Fart, idet disse for fremmede Varer, som havde betalt Indførselstold og som førtes fra Sted til Sted i Riget, vare fri for at betale Sundtold.

Udenfor disse Punkter gav den danske Regering et mere eller mindre udførligt Svar paa alle de øvrige Klager, der enten angik Detajl- og Specialspørgsmaal eller Enkeltheder vedrørende den praktiske Toldopkrævning. Med større Held kunde man gendrive disse underordnede Klager, der i nogle Henseender beroede paa Overdrivelser, i andre vedrørte Forhold, der vare uløseligt forbundne med selve Sundtoldens Eksistens, end de ovennævnte to Hovedpunkter, hvor Svaret for det sidstnævnte Punkts Vedkommende jo var ret sofistisk, for det førstnævntes, bevidst eller ubevidst, halvt uforstaaeligt.

Den svenske Replik, der afgaves i Maj 1840, frem-

sendtes med en Skrivelse, i hvilken den herværende Gesandt (Lagerheim) udtalte, at man fra svensk Side ønskede fjærnet „enhver Hindring for Fortsættelsen af en stedsevarende og intim Forbindelse imellem de skandinaviske Kongeriger, ligesaa meget svarende til deres sande Interesser som levende paakaldt af Kongen min Suveræns Ønsker“. Men selve Repliken var mindre blid. Det hed i denne, at Udtalelsen i den danske Svar-Memoire om, at Sverig ifølge Traktaten af 1720 ikke kunde forlange at blive anderledes stillet end andre privilegerede Nationer dog vel maatte forstaas saaledes, at der ikke med disse blev truffet Aftaler, der vare skadebringende for Sverig. Det var uden Lige, at et Land — som her Sverig — betalte Afgifter for Farten langs dets egne Kyster, og det maatte dog i det mindste være med til at fortolke Traktaterne derom og kunde ikke finde sig i, at der med tredje Magt bestemtes hvadsomhelst i denne Retning, som det saa roligt skulde acceptere. „I Sandhed, et saadant Sprog burde være banlyst fra officielle Kommunikationer mellem Nationer, som respektere deres Uafhængighed, og vi tilbagevise det med en saaret Nationalfølelses hele Glød“. Og overfor den danske Bemærkning om, at Danmarks Tilbagegivelse i 1720 af Erobringer fra Sverig imod Ophøret af Sundtoldfriheden ligesom paalagde Sverig visse moralske Forpligtelser i denne Sag, udtaltes det i Repliken, at Bemærkningen syntes hensigtsløs, da den vel næppe kunde være fremkommen, fordi „Memoirens Forfatter har villet vække vor Anger over paa et nyligere Tidspunkt, hvor Krigschancerne havde været til Gunst for os, at have forsømt at regulere denne Affære saaledes, at yderligere Stridigheder vare blevne overflødige“. Man fastholdt endelig, at Traktaten

af 1701 var den, man havde at rette sig efter, dens Bestemmelse om 1-Procenten for alle Varer, der ikke vare opregnede i Christianopeltraktaten, var og havde stedse været forudsat som Normen for Sundtoldtarifen, og det kunde saameget mindre nytte at henvise til nogen anden og senere Tarif, der skulde angive „Skik og Brug", som der end ikke forelaa nogen officielt anerkendt Sundtoldtarif siden den af 1645. „Det er otte Maaneder siden, at Danmark for første Gang har sendt Sverig en Kopi af den Tarif, der skal være i Kraft, hvilken Kopi ogsaa skal være tilstillet flere andre Magter, men det følger ikke heraf, at den er anerkendt af dem; i Virkeligheden har den ikke været knyttet til nogen Traktat som Christianopeltraktaten og har aldrig været paakaldt som denne, hvad der alene havde kunnet give den en officiel Karakter [1])".

— Da man var naaet saa vidt med Sverig, greb endelig en tredje og afgørende Magt ind i Forhandlingerne, nemlig England.

Naar man betragter de Lande, der i Aarhundredernes Løb have taget Del i Sundtoldstridighederne, har England ikke været i første Række. Dette er forstaaeligt nok, thi om det end som stor søfarende Magt selvfølgelig var interesseret i, at Vejen mellem Nord- og Østersøen ikke besværliggjordes af trykkende Afgifter, og om det end derfor tog sin Part i Noteudvekslingerne m. m. og nu og da gennemførte Ændringer for egen Regning, saa var det ikke den førende Handelsmagt i Norden i det Aarhundrede, der var Sundtoldens mest krigerske og kritiske — det var jo Nederlænderne, der

[1]) Aktstykker i U. A.

under de tre danske Konger, Frederik II, Christian IV og Frederik III, havde Handelshegemoniet i de nordiske Farvande, — og det var ingen Østersøstat. Tværtimod, i nogle Henseender kunde Sundtolden blive England til Gavn ved at forøge Handelen udenom Østersøhavnene; dernæst var England i det nittende Aarhundrede en saa dominerende Faktor paa Handels- og Industrimarkedet, at det let blev prisbestemmende, d. e. væltede Skatterne over paa Kunderne; endelig havde det endog for enkelte Varers Vedkommende en direkte Fordel af Toldens Prisforskydning, saaledes overfor en Hovedartikel som Bomuld, hvor Sundtolden udgjorde 3—6 pCt. af Varens Værdi, medens Tolden paa Bomuldsgarn (yderligere nedsat fra 1842) var langt lavere, hvorved Garnet, Englands største Udførselsartikel paa hin Tid, naaede let frem til Schlesien og andre Lande, til Fordel for de engelske Spinderier, til Ødelæggelse for andre, hvis Raamateriale, Bomulden, var vilkaarligt fordyret.

Følgen af alle disse Forhold var, at England hidtil kun køligt havde deltaget i de fra forskellige Sider fremkomne Forsøg paa at reducere, ophæve eller afløse Sundtolden. Naar det imidlertid nu, i Tiden omkring 1840, greb ind, ogsaa efter Paavirkning fra Sverig, maa Forholdet vistnok opfattes saaledes, at Regeringen ikke mente at kunne forblive helt passiv overfor de Angreb paa Tolden, der i England selv fremkom fra de Skibsfartskredse, hvis Interesser særlig vare knyttede til Farten paa Østersøen, og for hvem navnlig Tidsspilden og Usikkerheden ved Sundtoldopkrævningen var i høj Grad generende, og paa den anden Side ikke vilde gaa med til og ikke havde Tro paa Gennemførelsen af de vidt-

gaaende Forholdsregler, der ventileredes om Toldens Afløsning (jfr. nedenfor).

Det var især Handelsstanden i Hull, der tog Initiativet til Angreb paa Tolden. Gennem Klager over den Forsinkelse, Skibene led ved Ekspeditionen, havde England i 1838 opnaaet en Forøgelse af Arbejdskraften i Øresunds Toldkammer — saaledes at man endog fra dansk Side med en vis Indignation i sin Svarskrivelse til Sverig kunde gøre opmærksom paa, at Klagerne over unødigt Ophold nu vare forældede, — men man vilde Institutionen langt kraftigere tillivs. Byen Hulls Skibsfart paa Østersøen var gaaet tilbage, som det antoges paa Grund af Øresundstolden; dens Handelsstand vedblev med Klager og Adresser, der fremlagdes og kom under Debat i Parlamentet, og dens Talsmand i Underhuset Mr. Hutt udgav en Sundtoldpjece, hvori Tolden angrebes (delvis paa Grundlag af den første svenske Memoire, der var omsendt trykt som Manuskript) i stærke eller endog voldsomme Udtryk[1]). Den engelske Regering henvendte sig da til den danske for at faa de værste Misgreb afhjulpne, og denne, som var under baade svensk og preussisk Pression og begyndte at frygte for den hele Sundtolds Eksistens, besluttede ret hurtigt, efter at et Forslag om en almindelig „Kommission" var faldet til Jorden, gennem en Modifikation af visse Toldsatser at faa England — som man vidste ikke i og for sig var saa fjendtlig sindet overfor selve Sundtolden — beroliget og derefter til Støtte. Engelske og danske Embedsmænd samarbejdede paa Reformen, der med Hensyn til Toldsatsernes Reduktion i det væsentlige paa-

[1]) Sound Dues, considered by William Hutt, M. P. London. 1841.

virkedes af, hvad der var i engelsk-merkantil Interesse, Sportlerne reduceredes, Ekspeditionstiden ved Øresunds Toldkammer forlængedes o. s. f. Overenskomsten sluttedes i August 1841, og en ny officiel dansk Sundtoldtarif af 1. Januar 1842 emaneredes.

Til den engelsk-danske Overenskomst (13. August 1841) sluttede en svensk-dansk (23. August 1841) sig, idet man ved Reformen ogsaa i Sverig havde faaet en væsentlig Del af sine Krav afhjulpen, deriblandt de mest trykkende Toldsatser nedsatte; derimod forestod der endnu en lang Række af Forhandlinger med Preussen.

8.

Endnu kort før Frederik VI's Død havde man fra dansk Side henvendt sig til Preussen med Forslag om en Afløsning af Sundtolden. En saadan Tanke var jo, som vi have set, ingenlunde ny i Sundtoldens Historie, og nu, da man kun havde den økonomiske Interesse ved Tolden at varetage, laa det endnu nærmere at søge at blive den hele Afgift med alle de Klager, indenlands og udenlands fra, den stadig gav Anledning til, kvit ved at faa de interesserede Magter til under en eller anden Form at betale Danmark Sundtolden, blot uden dennes Opkrævning i Sundet (og Bælterne). For Opkrævningen andetsteds vidste man ogsaa Raad; den kunde af de interesserede vederlæggende Magter ske i de østersøiske Havne ved Skibenes Ankomst og Afgang, hvorved i hvert Fald den største praktiske Ulempe ved Øresundstolden, Tidsspilden, i det væsentlige vilde undgaas, og Gennemførelsen af denne Tanke — der jo iøvrigt ogsaa var en gammel Sundtold-Bekendt — vilde give enhver Magt det i Hænde at paalægge de Afgifter, den maatte

14*

finde raadeligt og rigtigt, uden Afhængighed af andre Magters, særlig det enkelte Land Danmarks Beslutninger.

Forslaget fra Danmark til Preussen om Toldens Afløsning forelagdes i 1839, men kom først til alvorlig Forhandling i 1840; efter Indtægterne i 1830erne gik man ud fra, at det Beløb, der skulde vederlægges, udgjorde mellem 1,9 og 2,0 Million Rbdl. aarlig, og Beløbet skulde fordeles saaledes:

		Pro mille		ɔ: efter 2 Mill. Rbdl. aarlig
Rusland	ca.	685	ca.	1 370 000
Preussen	-	173	-	346 000
Sverig	-	73	-	146 000
Danmark	-	47	-	94 000
Mecklenborg	-	17	-	34 000
Lybæk	-	5	-	10 000
		1000	ca.	2 000 000

Naar man kun regnede med Østersøstaterne, laa det i, at man den Gang ikke gjorde sig det fjærneste Haab om at faa Alverdens Stater til at gaa ind paa en saadan Afløsning. Man gjorde dernæst gældende, at i det hele og store var det vel ogsaa i Virkeligheden Østersøstaterne, der bar Tolden og havde mest Interesse af at faa den hævet eller rettere omlagt, thi Forslaget gik videre ud paa, at det Beløb, der ifølge ovenstaaende Liste faldt paa hver Stat, skulde opkræves i hver Stats Havne ved Ind- og Udførsler til og fra disse. Beløbet kunde betales Danmark enten aarlig kontant eller gennem en Kapitalisation eller ved simpelthen at overtage en saa stor Del af den danske Statsgæld, som de ovenstaaende Kvotaer forrentede og androg. Helst vilde man have Ordningen truffet under et med alle de ovenstaaende Nationer, men var iøvrigt beredt til at afgøre Sagen med hver enkelt Magt.

Hele dette Forslag faldt i ganske god Jordbund i Preussen — og i Sverig — men stødte paa afgjort Modstand i Rusland. Ganske vist var den preussiske Finansadministration jo fra gammel Tid nøjeregnende, og netop denne tog da ogsaa ret trægt paa Sagen — man regnede i Preussen for henved 70 Aar siden 3/4 Mill. Mk. (Nutidsmønt) aarlig for grumme mange Penge. Man kunde imidlertid alt paa Forhaand indvinde noget deraf, fordi man ydede Stettin, hvis Sundtoldpligt jo stadig havde været mest omstridt, en Godtgørelse i dens Indførselstold paa 2 1/2 Procent, hvad der selvfølgelig vilde falde bort, naar Sundtolden ophørte; fra Midten af 1840erne ydedes en tilsvarende Rabat til alle preussiske Østersøstæder, og den kostede tilsidst Staten 3 à 400 000 Mk. aarlig (altsaa Halvdelen af det Beløb, her var Tale om). Men dernæst havde Sagen ogsaa den almindelige politiske Side, at man fik Ende paa et Spørgsmaal af fortrædigende Art baade for Regering og Folk, særlig selvfølgelig Reder- og Købmandsstand, og dog ikke af den Art, at man kunde slaa det op til en Affære med Storaktion: dertil var det hele Folk ikke tilstrækkelig interesseret deri, og det var, i hvert Fald ikke endnu, ikke heller foreneligt med Stemningen i det øvrige Europa. Til syvende og sidst manglede man jo ogsaa maritime Magtmidler.

Sagen strandede imidlertid paa Ruslands Modstand. Trods Danmarks og Preussens forenede Anstrængelser for at faa Rusland til at acceptere Forslaget, gjorde det en passiv Modstand og vilde intet have dermed at gøre. Sagen var vistnok den, at det russiske Diplomati havde overmaade ringe Interesse af Sundtoldafgifterne. Om de russiske Skibe bleve opholdte en Dag i Sundet, var ingen Sag af stor Vigtighed for deres Regering, og Varer til

eller fra Rusland vare iforvejen underkastede saa store Havne- og Toldafgifter m. m., at Sundtoldbeløbet ikke kunde spille nogen særdeles Rolle, tilmed hørte de specielle russiske Varer ikke til de stærkt belastede, idet flere af de væsentligere betalte under 1 pCt. Hertil kom, at Rusland i og for sig ikke var tilbøjelig til at gaa Danmark paa Klingen, men snarest politisk støttede det, og medens det maaske nok havde givet det foreliggende Forslag sin Tilslutning, hvis Situationen havde været som den blev en halv Menneskealder senere — at Sundtoldens Ombringelse var givet, det gjaldt kun om at finde den for Danmark lempeligste Maade — saa var det klart, at Sagen ikke laa saaledes for nu, Faren var ikke akut, Preussen fandt nok et Udkomme med Danmark ad anden Vej, og det bedste var derfor at lade dette Land beholde sin Sundtold, til hvis Afløsning Rusland ikke fandt sig beføjet til at paatage sig en aarlig Byrde af over 1¹/₈ Mill. Rbdl.

Det var under denne Situation og da det blev klart, at Afløsningen ikke blev til noget, at England pludselig satte en Trumf paa sine Krav, og Danmark gik ind derpaa, saa at det derefter langt roligere kunde forhandle videre med Preussen. Fra preussisk Side, hvor man ikke til sin Tid havde slaaet til for at faa en særlig Konvention om Afløsning i Stand, virkede hele denne Akt tilsyneladende overraskende; ganske vist foregik den med Preussens Vidende, og det havde endog stillet sig venskabeligt afventende for at se Forhandlingernes Resultat, men det gjorde gældende, at Resultatet ikke bragte Preussen, hvad det havde ventet, ingen forøgede Friheder for Østersøstæderne, ingen saa fuld Gennemførelse af 1-Procent-Tarifen, som der kunde kræves, Nedsættelser

mere i britisk end i Østersøstædernes Interesse o. s. fr. Man bebrejdede Danmark, at det helt havde opgivet Afløsningsprojektet, som dog Preussen, trods Ruslands Modstand, havde stillet sig gunstigt overfor, og som Danmark havde haft til Pligt at fremsætte paany; da dette ikke var sket, maatte man paany fordre 1701-Traktaten (1-Procent Principet) helt og fuldt gennemført og i det hele saadanne Indrømmelser, at den preussiske Stats Handelsstand kunde tilfredsstilles. Opnaaedes dette ikke, maatte Preussen mistvivle om Danmarks Oprigtighed, da det stillede det tidligere Afløsningsforslag, og „Danmark maa føle sig overbevist om, at en tilfredsstillende Ordning af Sundtoldspørgsmaalet for Preussen er af den Vigtighed, at heraf Fortsættelsen af begge Staters venskabelige Forhold (hvorpaa Preussen lægger den største Vægt) er i væsentlig Grad betinget“.

Man var imidlertid fra dansk Side ingenlunde oplagt til paany at fremsætte separate Afløsningsforslag overfor Preussen. Den i 1839 ansatte dygtige Direktør for Øresunds Toldkammer, Konferensraad Holten, udtalte (i en Skrivelse til Udenrigsdepartementet af 18. November 1843), at han ikke tidligere havde vidst noget om Afløsningstilbud fra dansk Side, og at han ansaa det for yderst uheldigt, at man overhovedet var fremkommet med et saadant. Han var derfor meget fornøjet med, at Preussen ikke for sin egen Part havde accepteret et saadant Tilbud, og han maatte absolut fraraade, at man nu gik ind paa Planens Genoptagelse, d. e. en Afløsning, hvor Preussen i sine Havne skulde opkræve de Beløb, med hvilke Danmark skulde vederlægges. Øresundstolden var nemlig en Afgift knyttet til Øresund, og vilde man flytte en Del af den over i preussiske Havne, blev den hele Told

meningsløs og sat i Fare. Holten udtalte endvidere, at den ny Tarif af 1842 vel var affattet efter Overenskomst med England og Sverig, men at Preussen virksomt havde staaet bag hine Landes Forhandlinger og ligeledes havde opnaaet væsentlige Fordele ved Nedsættelserne; der var heller ikke mere nogen Grund til Klager over Skibenes Ekspedition, da Ekspeditionstiden var stærkt udvidet, og man maatte i det hele ikke regne med Preussen som venligsindet i denne Sag, hvad der bl. a. fremgik af, at de preussiske Autoriteters Udfærdigelser af Skibsførernes Papirer klarligt viste, at man vilde lægge Oppebørselen af Sundtoldafgifterne saa store Hindringer i Vejen som muligt.

Forhandlingerne mellem Preussen og Danmark førtes imidlertid videre, specielt mellem den fra Preussen udsendte særlige Kommissær Grev Bülow og den danske Etatsraad Garlieb, første Deputeret i Generaltoldkammer- og Kommerce-Kollegiet, men noget Resultat opnaaedes ikke. Garlieb gjorde, i Overensstemmelse med sine Instruktioner, gældende, at Danmark vel stadig var villig til en Afløsning overfor Preussen alene, men paa Betingelse af, at Ind- og Udførselen til óg fra Preussen i de to sidste Aar lagdes til Grund, da Preussens Omsætning var steget meget betydeligt siden den ny Tarifs Ikrafttræden, hvad der ikke var Tilfældet f. Eks. for Ruslands og Sverigs Vedkommende, endvidere maatte de øvrige Østersømagter give deres Sanktion til Ordningen, og man maatte fra preussisk Side ikke give sine Havne ekstraordinære Lettelser, thi førtes Trafiken i særlig Grad til Preussen, vilde dette jo gaa ud over de andre Landes Handel og derved ogsaa blive til Skade for Danmarks Sundtoldindtægter. Paa dette sidste Punkt svarede Bülow,

at Preussen ikke ved ekstraordinære Lettelser for Trafiken i preussiske Havne kunde dirigere Varerne til disse, hvis de egentlig skulde andetsteds hen, da Omladningsudgifterne vilde blive for store, men at man i hvert Fald ikke kunde acceptere Betingelser, der indskrænkede Preussens Ret til at fastsætte Afgifternes Størrelse i dets egne Havne, at man heller ingen Aarsag havde til at lægge andre Afløsningsbeløb til Grund end tidligere forudsat, o. s. fr.[1])

Det var klart nok, at nogen Special-Afløsning kunde der ikke blive Tale om. Danmarks Stilling overfor det hele Spørgsmaal var jo nu væsentlig gunstigere end i Slutningen af 1830erne, men desuden maa det helt objektivt set indrømmes, at en Afløsning med en enkelt Stat vilde medføre stadigt Kvalm ved Sær-Kontrol med dennes Skibe, stadig Udsigt til Defraudationer, nye Farer for kunstig Omlægning af Handelen og — som Holten med Rette bemærkede — en Risiko for den hele Told; var Øresundstolden først slaaet i Stykker, vilde den efterhaanden smuldre bort ved de andre Staters Fremstød imod den, og en delvis Opkrævning af den andetsteds end i Sundet og Bælterne var at berøve den hele sit historiske Grundlag, at umuliggøre den.

Men fra preussisk Side var man jo ikke meget opbygget over Tingenes Gang. Fra visse Regeringskredse synes man at have været tilbøjelig til skrappere Forhandlingsformer og Retortionsforholdsregler, og det slesvigholstenske Spørgsmaal med den stigende almindelige Uvilje overfor Danmark bidrog nu ogsaa sit til at styrke den sundtold-fjendtlige Opinion saaledes, at der Side om

---

1) Protokol af Maj 1844. U. A.

Side med Klager over Afgifternes Størrelse m. m. kom den gamle Fortrydelse over det Herredømme over Indgangen til Østersøen, den „lille nordlige Sømagt“ vedblev overmodigt at tiltrodse sig. Paa den anden Side vilde den preussiske Regering ikke gærne indtage et Særstandpunkt i Kollision med de andre Magter, og navnlig overfor Rusland viste der sig let at kunne opstaa Misforstaaelser. Da blev Knuden hugget over ved Kong Friederich Wilhelms personlige Indgriben, dels efter et Besøg i København (Juni 1845), hvor Sagen paany var bleven bragt paa Bane, dels efter et Besøg i Stettin (September 1845), hvor Købmandsskabet kraftigt fremsatte sine Klager overfor Kongen selv. Det var Kongens Ønske — som sagt ogsaa af storpolitiske Grunde — at faa en Ordning i Stand, og dette lykkedes nu paa de Vilkaar, at Tolden paa enkelte Artikler yderligere nedsattes, samtidig med at forskellige andre Mellemværender reguleredes. Danmark erklærede sig vedblivende beredt til Afløsning, men i Virkeligheden blev Tarifen af 1842 anerkendt, og ved den trufne Overenskomst (af 26. Maj 1846), hvorved Handelstraktaten af 1818 mellem Danmark og Preussen fornyedes, havde sidstnævnte Stat nu sluttet sig til de andre europæiske Magter. Opinionen i Preussen var ingenlunde tilfredsstillet, men Danmark kunde dog regne paa at have sin Sundtold i Fred — indtil videre[1]).

9.

Den officielle Sundtoldtarif — den første egentlig officielle siden Christianopeltarifen — der var den gæl-

[1]) Zimmermann. Geschichte der preussisch-deutschen Handelspolitik, aktenmässig dargestellt. Oldenburg og Leipzig 1892, navnlig S. 286 ff. — Aktstykker i U. A.

dende i 1840erne og 1850erne, indtil Sundtoldens Ophør, var altsaa Tarifen af 1. Januar 1842. Overfor den indtil da faktisk gældende nedsatte Tarifen af 1842, som alt nævnt, adskillige Satser. Nedsættelsen bestod som Hovedregel i, at man beregnede Tolden paa de paagældende Varer til 1 pCt. af Værdien, den gjaldt fornemmelig Varer som Kryderier, Kaffe, Sukker, Kakao, Farvetræ, Garn, Bomuldsvarer, Spirituosa, Tømmer og Træ, Vin, Brændevin m. fl., og Nedsættelsen var hyppigt til en Fjerdedel af den tidligere Told eller derunder. Den for Forbruget og den internationale Vareomsætning meget betydningsfulde Artikel Kaffe nedsattes fra 24 Stüver pr. 100 Pd. til 6 Stüver, d. e. 1 pCt. af de 12½ Dlr. Sp., til hvilke de 100 Pds. Værdi ansattes[1]). Kakao regnedes til samme Pris med samme tidligere og nedsatte Told som Kaffe. Raasukker nedsattes fra 9 til 5 St. (og efter Traktaten med Preussen til 4), idet 100 Pd. ansattes til en Værdi af 10 Dlr. Sp., Helbomuldsstrømper, af hvilke 50 Par ansattes til en Værdi af 12½ Sp. (altsaa 1 Kr. Nutidsmønt pr. Par), nedsattes fra 30 til 6 St., Halvbomulds- og Barnestrømper pr. 100 Par (à ½ Kr. Parret) ligeledes fra 30 til 6 St., Garnerne nedsattes hyppigst til halv Told, Okkerfarve pr. 200 Pd. fra 9 til 1 St. o. s. fr.

Det maa her stadig erindres, at der ikke er Tale om en Indførselstold for en Vare til Forblivelse i det paagældende Land, men om en Transittold, en egentlig

---

[1]) Den gamle, alt i Christianopeltraktaten brugte Beregningsenhed anvendtes stadig, nemlig 1 Dlr. Sp. à 48 Stüver (altsaa, i Nutidsmønt, 4 Kr. = 48 St. eller 3 St. = 25 Øre). 100 Pd. Kaffes en gros Værdi ansattes altsaa til 50 Kr., hvoraf 1% Told 6 St. = 50 Øre.

Transportfordyrelse, der altsaa før Tarifen af 1842 for Passagen gennem Sundet af 2 500 Sække Kaffe udgjorde 5 000 Kr., af 700 Gros Strømpepar ligeledes 5 000 Kr. o. s. fr. De anførte Nedsættelser vare derfor af megen Betydning og fik ogsaa en ikke ringe Indflydelse paa Sundtrafikens Fremme.

Ved Tarifen af 1. Januar 1842 nedsattes Tolden for henved en Fjerdedel af de toldpligtige Artikler. Det maa dog ikke lades ude af Betragtning, at idet ogsaa de nedsatte Satser paany fikseredes, stod man atter overfor en mulig procentuel Forhøjelse ved Varens Prisnedgang og vise versa, et Forhold, der kun kunde undgaas overfor de endnu ikke i Tarifen opregnede Varer, idet Overenskomsten med udtrykkelig Paaberaabelse af Traktaten af 1701 fastsatte for saadanne ubenævnte Varer en Told af 1 pCt. af Varens Værdi paa Indladningsstedet. Der var saaledes Plads endnu for Misfornøjelse og Forviklinger, selv Berettigelsen af Tolden som Helhed forudsat.

Med Erlæggelsen af Varetolden var imidlertid Skipperen ingenlunde færdig. Til denne kom for det første Skibsafgiften, der opkrævedes under Navn af Fyrpenge. Ifølge Tarifen af 1842 udrededes den, naar Skibet var 40 Register-Tons eller derover, med 2¼ Dlr. Sp. for Skibe i Ballast og med 4½ Dlr. Sp. (omtrent = den gamle Rosenobel), naar Skibet var lastet; for Skibe paa under 40 Register-Tons var Afgiften mindre, og Smaafartøjer betalte intet.

Dernæst kom Gebyrer og Sportler. Disse udgjorde for Skibe paa 40 Register-Tons og derover 3 Dlr. Sp. til Toldkammerets Embedsmænd, for mindre Skibe var Afgiften ringere. Endvidere Gebyrer til Toldinspektør og Translatør, naar Skibspapirerne ikke vare i Orden,

eller til Kopialier m. v., og 1 Dlr. Sp. i „Fattigpenge“ for Ekspeditionen paa Søn- og Helligdage eller udover sædvanlig Ekspeditionstid, der imidlertid nu var ansat fra tidlig Morgen til sen Aften.

Tarifens almindelige Bestemmelser gjaldt for Skibe for privilegerede Nationer, med hvilke der havdes Traktater — Belgien, Brasilien, Bremen, Frankrig, Hamborg, Hannover, Holland, Lybæk, Mexiko, Nordamerikas forenede Stater, Norge, Oldenborg, Preussen, Rusland, Spanien, England, Sverig, Venezuela, Østrig —; vare Varer indladede i Skibe fra Stater, med hvilke der ikke havdes Traktater, blev 1-Procent-Tolden for ubenævnte Varer forhøjet til 1¼ pCt., og da erlagdes Gebyrerne ogsaa i forskellige Tilfælde, hvor privilegerede Skibe vare fri derfor.

Var nu alt dette paa Skibets Udgiftsside, havde det dog én Indtægt, der imidlertid ikke kom Reder eller Købmand tilgode, idet enhver Skipper, som gjorde ordentlig Rede og Rigtighed for Ladningen, fik 4 pCt. af Toldbeløbet godtgjort. Øjemedet med denne hævdvunde Præmie („Føring“) var jo det nærliggende, at hæmme Defraudation ved at gøre Skipperen medinteresseret i, at alle pligtige Toldbeløb rigtig indgik.

Paa den anden Side var der Udgifter, som ikke ere nævnte her — fraregnet Lodspenge, Baadleje for Skipperen til at komme i Land o. a. m. — nemlig Kommissionærgebyr, idet „Kommissionæren“ var Mellemmand mellem Reder og Toldkammer, beregnede Afgifterne, lagde Penge ud, opgjorde Beløbene for Varemodtagerne, bistod Skipper og Mandskab etc., og for alt dette fik han 2 pCt. af den hele Toldkammerregning. Sidst og ikke mindst maa nævnes den indirekte Udgift, der be-

stod i Skibets Forsinkelse. I 1850ernes Agitation mod Sundtolden beregnedes Forsinkelsen for Skibet til gennemsnitlig 1 Dag eller mindst 30 Specier, og medens Generne i visse Henseender vilde formindskes ved Sejlskibenes Afløsning af Dampskibe, blev et Ophold af disse, hvis kostbare Farttid beregnedes langt højere end Sejlskibenes, paa den anden Side langt dyrere. Med sidstnævnte Beregning af 1 Dags gennemsnitligt Ophold som Grundlag naaede man endog til, at et mindst lige saa stort Beløb som det, der gik ind i den danske Statskasse i Vare- og Fyrafgift, gik med til Gebyrer, Sportler, Kommissionsprocenter og fremfor alt ved Skibenes Forsinkelse [1]).

Det maa endnu tilføjes, at af samme Dato som den ny Tarif, den 1. Januar 1842, var Bekendtgørelse om indenlandske Skibes og Varers Behandling i Øresundet og Bælterne. Af denne skal fremhæves, at indenlandske Varer vare fri for Toldafgifter i Sundet og Bælterne. Samme Fritagelse havde fremmede Varer, der ved København eller andre indenlandske Toldsteder sønden for Sund- og Strømtoldlinierne vare fortoldede og frigjorte, hvorimod der af de efter Toldsedlerne toldfrit indførte Varer beregnedes Told. Fremmede Varer fra indenlandske nordsøiske Steder betalte derimod Told, naar de passerede Sundet og Bælterne, selv om de havde betalt Indførselstold. Dansk-vestindiske Produkter, der vare opførte i de dansk-vestindiske Toldsedler og fra dansk Vestindien hjembragtes i indenlandske Skibe, vare fri for Told i Sundet og Bælterne. Hertil kom senere

[1]) Kruse. Die Verhandlungen über den Sundzoll in den preussischen Kammern 1854—55. Berlin 1855. Jfr. hermed nedenfor den engelske Parlaments-Enquête.

den ovenfor omtalte Afkortning i Indførselstolden med Sundtoldens Beløb, der, ved den videre Lovgivning i 40erne, under visse Tilfælde ydedes ved Indførsel til Danmark fra oversøiske Lande (se ovfr. S. 198, jfr. yderligere Lov af 8. Februar 1854 angaaende den direkte Indførsel fra andre Verdensdele).

Varetolden og Fyrpengene indbragte, som foran angivet, i Slutningen af 1830erne ca. 2 Million Rbdlr. aarlig. De passerende Skibes Antal tiltog meget betydeligt i 40erne, nemlig fra 15 600 gennemsnitlig aarlig i Treaaret 1839—41 til 16 200 i 1842—44 og 21 200 i 1845—47, og trods Afgiftsformindskelsen — ja delvis begrundet i den — naaede Indtægterne langt ud over 2 Million Rbdlr., idet de i Treaaret 1842—44 udgjorde 2 139 000 Rbdlr. og i Treaaret 1845—47 2 248 000 Rbdlr. gennemsnitlig aarlig. I Fyrrernes sidste Fredsaar, 1847, var Beløbet følgende:

Vareafgifter	i Sundet	Rbdlr.	2 159 363
—	- Bælterne (Strømtolden)	—	27 478
Fyrpenge	- Sundet	—	157 876
—	- Bælterne	—	13 147
	Tilsammen...	Rbdlr.	2 357 864

Hertil kom altsaa Afgifterne til Embedsmændene, andre Gebyrer og mangen indirekte Fordel. Saaledes var Sundtolden for den danske Stat og dens Indbyggere en rig Kilde til Indtægt, men en Kilde der var født af Udlandet og kunde stoppes af dette.

10.

Efter de urolige Sundtoldaar omkring 1840 var der en Art Vaabenstilstand, men ingen Tryghed. Spørgsmaalet var blot, hvem der vilde lægge ud paany. Da skete

der et Brud paa den foreløbige Fred og et Brud paa Ordsproget „ingen har Ro længere end ens Nabo vil“. Thi det var fra det langt bort liggende Amerika Bruddet skete, og det paa en saadan Maade, at det fremtvang Sundtoldens sidste Akt.

Medens Sundtoldspørgsmaalet i tidligere Aarhundreder, fremfor alt det syttende, foruden at være af vigtig økonomisk Art tillige havde været af politisk, idet det havde knyttet sig til Kravet paa Højhedsret over Sundet og videre over alle Indgange til Østersøen, et Krav man fra modsat Side stod saameget uvilligere til, som det i det hele stred imod Teorien om Havets Frihed for alle handlende Nationer, var den politiske Del af Spørgsmaalet traadt ganske i Baggrunden i det attende og nittende Aarhundrede. Men nu rejstes Sagen paany politisk af de forenede Stater i Nordamerika.

Disse tog forholdsvis liden Del i den hele Skibsfart mellem Nordsøen og Østersøen, og deres Interesse i Varehandelen paa Østersøstaterne var ogsaa kun indirekte; de positive Klager indskrænkedes i Regelen til den høje Sundtold paa Bomuld, og den senere Opgørelse viste, at Unionen baade skibsmæssig og varemæssig kun var belastet med en ringe Kvota af Sundtoldbeløbet. Men at amerikanske Skibe maatte stoppe op for Kronborg og erlægge Afgifter var jo ikke destomindre et Faktum, og de (ikke mange) Købmænd og Redere i Boston, New York og New Orleans, hvem dette generede, fik Sagen rejst. At der var stor Utilfredshed i Europa med Sundtolden var ikke Amerikanerne ubekendt, og dette gav naturligvis mere Humør til at føre Sagen frem — ligesom man paa den anden Side, navnlig i Tyskland, var meget tilfreds med de opdukkende oversøiske Klager;

men nogen Samvirken var der ikke Tale om. Det amerikanske Standpunkt var nemlig det principielle: Spørgsmaalet er ikke om, hvorvidt Toldafgifterne ere for høje, eller Erlæggelsen af dem medfører en væsentlig Gene, men hvorvidt der overhovedet findes nogen Ret til Opkrævningen.

Allerede i 1843 havde den fungerende nordamerikanske Statssekretær Upshur ikke blot udtalt sig overmaade energisk imod Sundtolden, men der var endog gjort Mine til, at en amerikansk Koffardiflaade skulde konvojeres af Krigsskibe for at fremtvinge toldfri Passage. Ved Mr. Upshurs bratte Død standsede imidlertid Sagen, og om der end i 1844 blev gjort Forestillinger her i København af den amerikanske Afsending, hvilede dog Forhandlingerne i flere Aar, indtil der i 1848 skete det ret betydningsfulde Skridt, at man fra amerikansk Side tilbød Danmark — under Forhandlinger mellem den amerikanske Gesandt Flenniken og Udenrigsminister Moltke-Bregentved — et Beløb paa 250000 Pjastre ($1^1/_4$ Mill. francs), for at befri amerikanske Skibe fra Standsning i Sundet og Toldens Erlæggelse. Den amerikanske Opfattelse gav sig til Kende i Udtryk som disse, at selv om Sundet var smalt nok til, at Indehaveren af begge Bredder kunde beherske det, havde man dog ingen Ret til at hindre den fri Passage mellem to fri Have, men at tilmed Danmark jo nu i to Aarhundreder kun havde været Herre over den ene Sundbred, og at selv om Oprindelsen til Sundtolden laa saa langt tilbage, at Rettigheden herved kunde have faaet en vis Hævd, saa betød Toldens høje Alder, at den havde Rod i „en meget fjærn og barbarisk Periode, før Amerikas Opdagelse“, og de Grunde, der kunde anføres til Fordel for den, havde i hvert Fald

ingen Anvendelse overfor de forenede Stater. Det Tilbud om Løskøbelse, som blev gjort, maatte derfor heller ikke opfattes som en Betaling „for at afkøbe Danmark en Rettighed, men som et billigt Vederlag for en Indtægtskilde, det saaledes maatte opgive“.

Fra dansk Side var man paa en vis Maade ret tilfreds med Pengetilbudet, der — hvordan Motiveringen end var — formede sig som en faktisk Indrømmelse af, at man dog ikke uden videre kunde fratage Danmark Sundtolden, ligesom ogsaa selve det tilbudte Beløb var forholdsvis anseligt (jfr. nedenfor), men iøvrigt var man naturligvis alt andet end glad ved, at Sagen rejstes paany — kort efter at man havde faaet foreløbig Fred overfor de europæiske Regeringer —, og at den rejstes paa det farlige principielle Grundlag, det fundamentalt retslige; og selv en Løskøbelse fra Amerikas Side var farlig, da i Virkeligheden Muligheden for Sundtoldens Bevarelse hvilede paa, at den var en ensartet Afgift for alle, medens Fritagelse for en enkelt Magt inden meget kort Tid vilde medføre saadanne Komplikationer, at de vel kunde kaldes livsfarlige for Tolden. Man fremhævede da overfor Amerika de særdeles vanskelige Forhold, Danmark netop den Gang (i 1848) var stedt i, og at der i hvert Fald maatte gives Tid, indtil der var Fred i og om Landet, og det lykkedes da endnu denne Gang at besværge Stormen.

Men gemt var ikke glemt. I Amerika fortsattes Agitationen imod Tolden, og Spørgsmaalet blev fra nu af en staaende Rubrik i den amerikanske Presse. I 1853 krævede den amerikanske Regering paany de amerikanske Skibes fri Passage, og denne Gang lod man udtrykkelig vide, at man ingen Erstatning vilde yde. Derimod gav

man nu en vis Respit til Sagens Afvikling; ganske vist havde man i 1853 udtalt, at Sagen nu skulde „be pressed to a conclusion“, men denne Afslutning vilde man foretage efter Kunstens Regler. Man gik ud fra, at medens Sundtolden ikke hvilede paa noget folkeretligt Grundlag, havde den positiv Støtte i de Handelstraktater, Danmark havde afsluttet, og i hvilke den var omhandlet. En saadan Traktat havde Danmark med de forenede Stater, nemlig Handels- og Skibsfartstraktaten af 26. April 1826, i hvis femte Artikel der ligesom i næsten alle de Handelstraktater, Danmark havde afsluttet, fandtes et Tilsagn om privilegeret Behandling i Sundet og Bælterne. Men Traktaten kunde efter 1836 opsiges med et Aars Varsel. I Henhold hertil begærede den nordamerikanske Præsident i 1854 Kongressens Bemyndigelse til Traktatens Opsigelse. Fra dansk Side fremsattes der diplomatiske Modforestillinger og udsendtes Forsvarsartikler i Pressen — hvad man i det hele var særdeles rørig med under den hele Sundtoldkrise; diplomatisk set gjorde man paany opmærksom paa Sundtoldens Erlæggelse fra umindelige Tider og dens derved hævdvundne Ret, og overfor det amerikanske Publikum fremhævede man, at det kun var enkelte højrøstede Særinteresser, der trængte sig frem, og at disse ikke burde drive Staterne ind i en Affære, paa hvilken det franske Ordsprog „travailler pour le Roi de Prusse“ havde fortrinlig Anvendelse. Dog alt dette hjalp ikke. Den 14. April 1855 blev Traktaten opsagt til Udløb den 14. April 1856; efter den Dag vilde intet Skib under de forenede Staters Flag betale Sundtold.[1])

---

[1]) Feddersen. Danmark og Nordamerika om Øresund. Kbhvn. 1856. — Letters on the Sound-Dues-Question I—VII. New York 1855. — Endvidere trykte og utrykte Uddrag i U. A.

Denne Traktatopsigelse var en Realitet, man fra dansk Side ikke kunde komme udenom. Det hjalp ikke at stikke Hovedet i Busken, men man maatte spørge sig selv: Hvad vilde der ske, naar April 1856 indtraf, og man ikke var naaet til en Ordning? Normalt kunde der jo ikke ske andet, end at nordamerikanske Skibe gik gennem Sundet uden at standse og uden at betale Told. For at forhindre dette, maatte man skyde paa dem, d. v. s. komme i Krig med Unionen. Ved det første danske Skud — hvis vi fik Lejlighed til at affyre dette, hvad vi rimeligvis ikke fik, dersom Koffardiskibene konvojeredes af Krigsskibe, som paatænkt ti Aar før — vilde de dansk-vestindiske Øer blive besatte (Frygten for disse Øers Skæbne var den hele Tid fremme hos den danske Regering); og hvad der videre vilde ske var jo ikke godt at overse, men en Situation, hvor Danmark — hvad enten andre Magter holdt sig nevtrale, eller de forstærkede Trykket paa os, eller de endelig intervenerede for ikke at give Amerika for stort et Spillerum i Europa — slap fri for at betale Omkostningerne, var højst usandsynlig. Den anden Mulighed var jo imidlertid den at finde sig i det uundgaaelige og lade det uvorne Amerika slippe fri for Sundtolden, hvad der pekuniært var en Sag af ringe Betydning. Men hvad Amerika blev fri for, kunde andre Stater maaske ogsaa fordre Frihed for, det kom an paa Udlægningen af Traktaternes Mestbegunstigelsesbestemmelser, og da atter om vi frivilligt eller tvungent havde givet Amerika fri Passage; og selv om dette Krav ikke opstilledes, kunde de andre Stater jo ikke roligt se paa, at de amerikanske Skibe tog Løvens Part af Østersøsejladsen, fordi de kunde slippe gratis gennem Sundet. Men heller ikke for Danmark blev dette nogen

behagelig Udsigt, thi dersom amerikanske Skibe ikke hovedsagelig indehavde Varer fra og til Amerika, men Varer fra og til alle andre Nationer, og ikke blot Skibene, men ogsaa disses Varer bleve toldfri, fordi Skibene ikke turde standses — d. v. s. at Flaget dækkede Ladningen — saa vilde der i første Række lides et betydeligt finansielt Tab, og i det videre Forløb vilde det naturligvis blive umuligt at opretholde en Skibstold paa alle andre Flag end det amerikanske og en Varetold paa alle andre Varer end dem, der ind- og omladedes i amerikanske Skibe.

Imidlertid maa det ikke skjules, at hele denne Misére dog havde den gode Side, at dens farlige Følger vare iøjnefaldende for alle søfarende Nationer. En Krig mellem Danmark og Amerika toges vel ikke for Alvor under Overvejelse som rimelig, men en for de europæiske Magter ret fornærmelig Indblanding i europæiske Forhold — paa et Omraade hvor amerikanske Interesser i Virkeligheden kun vare lidet engagerede — syntes man dog ikke om. Og skulde Amerika faa sin Vilje sat igennem overfor Danmark, vilde det øvrige Europa have Valget mellem enten at følge en Politik, hvis Voldsomhed faldt for Brystet, og som man i hvert Fald hverken fra Vestmagternes eller de nordiske Magters Side var oplagt til at bringe i Udførelse overfor Danmark, særligt ikke hvor det drejede sig om en Indtægt for den danske Statskasse, der havde eksisteret siden Middelalderens Dage, eller at se en Del af sin Skibsfart og Varehandel glide over paa amerikanske Hænder. Det fremgaar af vore Gesandters Indberetninger og af de udenlandske Parlamentsforhandlinger, at var man paa én Maade glad for, at Amerika havde bragt Sagen i en Fart, der nu ikke mere var til at standse, saa havde vi paa den anden Side en vis Nytte af, at

det netop var Amerika, der havde taget Affære: der maatte gøres noget fra dansk Side, men saa maatte der jo ogsaa vises en vis Imødekommen fra de andre Magters Side. Kun de tyske Stater synes en Tid at have tænkt sig Muligheden af, at Amerikas Optræden kunde tvinge Danmark til uden videre at lade den hele Sundtold fare.[1])

Men i hvert Fald, den amerikanske Opsigelse faldt i meget modtagelig Jordbund hos Sundtoldens Modstandere. I de preussiske Kamre havde man allerede i Sessionen 1854—55 i endog ret voldsomme Udtryk beklaget sig over Sundbeskatningen og ikke mindst over den Tidsspilde og de Ekstraudgifter den forvoldte. Det var Østersøbyernes Repræsentanter, der førte an. De talte, som naturligt var, paa deres Vælgeres, de nærmest interesseredes Vegne, men samtidig ogsaa paa Handelsstandens som Helhed. Debatten blev forsaavidt af storpolitisk Art, som den til Baggrund havde dels den fjendtlige Stemning overfor Danmark, dels og i Forbindelse hermed det liberalistiske Krav til den preussiske Regering, at den

---

[1]) Indberetning fra Scheel-Plessen i Stockholm af 8/5 1855, fra Moltke i Paris af 18/6 1855 (Den franske Udenrigsminister, Grev Walewski, havde udtalt, at han fandt det nødvendigt, at de europæiske Stater en Gang for alle gjorde sig til Regel „ikke at tillade de amerikanske Stater at blande sig i nogetsomhelst vedrørende Europas Affærer, og hver Gang de gjorde Mine til at ville hævde sig nogen Autoritet i saa Henseende, maatte Europa som Helhed være paa sin Post for at modsætte sig en saadan Indflydelse, Genstanden for de nordamerikanske Fristaters stadig voksende Begærlighed"). Endvidere fra Oxholm i London af 25/7 1855 m. fl., navnlig om Preussens Forhold, og 9/3 1856 om de vestindiske Øer. Dernæst den engelske Parlamentskomités Enquête (Bilag til Report from the Select committee on Sound Dues with the proceedings of the committee. 22. July 1856). Endelig Udenrigsministeriets Forestilling af 11. Septbr. 1855.

skulde optræde med Kraft overfor danske Overgreb, idet en Forsømmelse heraf i det foreliggende Tilfælde vilde være et Udslag af den vanlige mindre Paaagtning af Handelsstandens Interesser. Dette betød dog ikke at nogen fra modsat Side forsvarede Sundtolden eller Danmark; der var kun Spørgsmaal om en større eller mindre Behersskethed i de Udtryk, hvormed man opfordrede Regeringen til at skride ind, og enstemmigt vedtoges tilsidst et Mæglingsforslag i det preussiske andet Kammer, der under 28. Februar 1855 udtalte, at „Kammeret erkender Sundtoldens skadelige Indvirkning paa Preussens Handel og Rederi; det venter, at den kongelige Statsregering ikke vil lade nogen til Afskaffelse af Sundtolden egnet Lejlighed ubenyttet". En lignende, om end lidt mere afdæmpet Erklæring vedtoges i Herrehuset.[1])

Om nu end den preussiske Regering overfor sit Parlament optraadte noget forbeholdent i dette internationale Spørgsmaal, kunde den danske Regering ikke være i Tvivl om, at Preussen hverken kunde eller vilde lade Sundtoldforholdene forblive uænsede, eller at Konflikten med Amerika ikke skulde være Vand paa dens Mølle. Selv om der dernæst i det af det preussiske andet Kammer nedsatte Udvalg var bleven taget nogen Afstand fra de mest ensidige Fremstillinger af Forholdene, var det dog ikke bleven positivt afkræftet, at Sundtolden nu maatte anslaas til gennemsnitlig at udgøre ca. 2½ pCt. af Varernes Værdi — et Procenttal, som derefter gik Europa rundt —, ikke heller, at der var adskillige Varer (Bomuld, Kryderier, Ris, Raajærn, Rosiner, Salpeter, Vin m. fl.), der betalte 3—9 pCt. af Værdien, og endelig ikke at, som alt ovenfor

---

[1]) Kruse. Die Verhandlungen etc. S. 4 ff.

fremhævet, knapt Halvdelen af de Udgifter, Sundtolden forvoldte Redere og handlende, kom den danske Statskasse tilgode, medens over Halvdelen gik bort i Sportler m. m. og direkte og indirekte Udgifter ved Skibenes Standsning.

Hvad Satserne angaar maa det erindres, at ved Revisionen af 1841 var Tolden paa de i Christianopeltarifen af 1645 benævnte Varer i alt væsentlig bleven staaende, og selve de nye Satser vare jo nu 14 Aar gamle, et Tidsrum, hvor mange Værdiforskydninger vare indtraadte. Og med Hensyn til den opgivne Forskel mellem hvad Sundtolden indbragte den danske Statskasse og hvad den kostede Udlandet, gik de Klager, der i saa Henseende forebragtes den senere nedsatte engelske Parlamentskomité, endnu langt videre end de tyske, og selve Komitébetænkningen anslog Udgifterne for de engelske Redere og Købmænd til tre à fire Gange saa store som Afgiften til Danmark (2 à 300 000 £ mod 70 000 £ aarlig). Dette lagdes ingenlunde direkte den danske Regering til Last, Ulykken var kun, at medens man „i fint Vejr“ kunde nøjes med nogle Timers Ophold, maatte der, som før nævnt, i Gennemsnit regnes med 1 Dags Ophold, og naar der paa denne Dag kom Mandskab i Land, kom det tilbage halvdrukkent og berøvet sine Penge, medens samtidig Skipperne, der ikke forstod Landets Sprog, uden videre havde betalt de Beløb, de helsingørske Kommissionærer havde foreskrevet dem, og af hvilke adskilligt gik i Kommissionærernes egne Lommer. Sandt og usandt var her ikke let at skille fra hinanden — overdrevent var det i hvert Fald, at der i Helsingør fandtes et halvt Hundrede Kommissionærer, der aarlig „gjorde“ en Nettoavance af 1 000—2 000 £ —; men Klagerne var der, og selve disse maa haves i Erindring til

Forstaaelse af alle tidligere og datidige Forslag om at betale Sundtolden i hvilkensomhelst Havn, der alligevel skulde anløbes, naar man blot maatte gaa fri af den Stad Helsingør med dens Inspektører, Kontrolører, Translatører, Lodser, Baadførere og dens Kommissionærer, handlende, Værtshusholdere o. m. m.[1])

Baade den engelske og den svenske Gesandt i København havde gjort Regeringen Forestillinger om, at Forholdene maatte ændres, og ligeledes vore Gesandter i London og Stockholm havde givet Indberetninger om den stigende Utilfredshed. Fra alle Sider, ogsaa fra Frankrig og Holland, trængtes der paa. Alligevel havde man sikkert ikke netop nu, midt under en stor europæisk Krig — 1855 var Krimkrigens Hovedaar — taget Spørgsmaalet op til definitiv Løsning ved et Forsøg paa Samarbejde mellem alle Stater, hvoriblandt netop Rusland og England som de mest interesserede, naar den amerikanske Opsigelse ikke havde sat os Kniven paa Struben. Der var Fare ved at tage fat, men der var endnu større periculum in mora.

---

[1]) Af Kommissionærerne eller Skibsklarerne synes iøvrigt, i hvert Fald i tidligere Tid, flere at have været fhv. engelske Søkaptejner og engelske eller andre udenlandske Købmænd. Se „Den Helsingørske Færgemand Lars Bache". Kbhvn. 1905 S. 19 (jfr. Lassen. Helsingørsk Skoleprogram 1877). Bogens Skildring S. 26 ff. af de fremmede Søfolks Liv, naar de kom i Land i Helsingør, passer ikke ilde til, hvad ovenfor er anført.

Andet Afsnit.

Konferencen.

1.

I Aaret 1855 var i P. G. Bangs Ministerium Scheele Udenrigsminister (fra 15. Januar 1855), Andræ Finansminister (fra 12. December 1854), medens Sponneck var Generaltolddirektør og Bluhme Direktør for Øresunds Toldkammer, de sidstnævnte efter at være afgaaede henholdsvis som Finans- og som Udenrigsminister i December 1854. Vort konstitutionelle Liv kender næppe mere myndige og mere selvbevidste offentlige Mænd end disse fire, Scheele, Andræ, Sponneck og Bluhme. Men heller ikke vil det være let at træffe en større faglig Dygtighed overfor det foreliggende Spørgsmaal end her var samlet. Baade Sponneck og Bluhme havde forud for deres Deltagelse i det politiske Liv haft deres Hovedvirksomhed i Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet. Sponneck var en fremragende Forfatter paa Toldvæsenets Omraade, Bluhme gik fra Direktørposten i nysnævnte Kollegium over i Martsministeriet som Handelsminister. Størstedelen af Tiden fra 1848—55 var Bluhme Udenrigsminister, Sponneck Finansminister, og begge havde i den Tid haft rig Lejlighed til at komme Sundtoldspørgsmaalet paa nært Hold — og havde ikke forsømt Tiden. I 1855 laa det væsentligste af det Materiale, der skulde bruges til Forhandlingerne, alt rede, tilvejebragt efter Sponnecks Initiativ i 1853, mens han var Finansminister.

Heller ikke vil nogen bestride Andræs og Scheeles Kapacitet. Endog Andræs Evner som Regnemester kom ham, som Akterne udvise, tilgode under Sagen, hvor det gjaldt om at prøve de forskellige Afløsningsmaader. Og hvad Scheele angaar, maa hans tvivlsomme Eftermæle

overfor Hofkabalerne og i Tidens Storpolitik indadtil og udadtil — et Eftermæle, der har været lidet skaansomt mod hans Person, men samtidig maattet indrømme ham ikke ringe Evner, Indsigt og Beslutningsdygtighed — ikke fordunkle, at han i Sundtoldspørgsmaalet handlede klogt, maalbevidst og behersket og fortjente den Succes han fik ved Sagens Gennemførelse før hans Afgang som Minister.

De fires Samarbejde var næppe helt uden Rivninger. Efter den administrative Ordning maatte jo Sagens Gang være den, at den gik fra Udenrigsministeriet (under hvem Spørgsmaalet som internationalt sorterede) til Finansministeriet (under hvem Toldvæsenet sorterede), herfra til Generaltolddirektøren og fra ham til Direktøren for Øresunds Toldkammer. Der spores nogen Misstemning hos Sponneck over dette Forhold, og Andræ har næppe haft samme Raskhed i Beslutningen som Scheele. Men i hvert Fald fik sligt ingen virkelig Betydning, da alle vare enige i Hovedsagen, og da Bluhme var den paa hvem det egentlige Arbejde hvilede, Scheele den der havde det endelige og formelle Ansvar, og disse to i Reglen saa ens paa, hvordan man skulde stille sig overfor de opstaaende Vanskeligheder.

Man kunde til at begynde med være i Tvivl om, hvorvidt en radikal Operation eller en mere tøvende Fremgangsmaade var mest formaalstjenlig, men da man først havde bestemt sig, maatte det gælde om, selv med noget større Ofre end forudsat, at føre Sagen igennem.

Sponneck og Bluhme havde indgaaende mundtlige Forhandlinger, og de foreliggende Aktstykker give derfor kun delvis Udtryk for hver enkelts Mening. Saameget kan imidlertid ses, at Bluhme i Begyndelsen snarest holdt paa en lempelig Fremgangsmaade — en omfattende Re-

vision —; da Beslutningen om Afløsning imidlertid var tagen, vaklede han intet Øjeblik. Efter at han var bleven Regeringens delegerede paa den Konference, der sammenkaldtes, fremhævede han utrætteligt, at det gjaldt om at holde Konferencen sammen, at gøre alle fornødne Indrømmelser, ikke at klippe Traaden over, da den ikke kunde knyttes sammen igen, og vi rimeligvis ved ikke at give efter vilde miste alt. Bluhmes Personlighed, diplomatiske Indsigt og Øvelse har vistnok gjort ham fortrinlig skikket til den Post, han beklædte, og der lød høj Ros over hans Virksomhed fra Konferencens Medlemmer — med hvem han selvfølgelig ikke blot samarbejdede paa Møderne, men nok saameget underhaanden —; hans Navn er med Rette fast knyttet til Konferencens heldige Resultat. Men det bør tilføjes, at han stedse fandt den fornødne Støtte hos Scheele, der nok saa stærkt som han var paa det rene med, at vi havde alt at tabe, hvis vi ikke nu tog imod, hvad vi kunde faa.

Sundtoldens Afløsning var jo ingen verdenshistorisk Begivenhed, og den var i Midten af det nittende Aarhundrede ikke heller nogen Begivenhed af saa vital Interesse for Danmark, som den vilde have været til andre Tider af Danmarks Historie eller som andre samtidige Begivenheder i Danmarks Forhold til Udlandet; men den var dog af den Art, at ikke blot Gennemførelsen blev en forholdsvis gunstig Udgang af en pinlig og vanskelig Situation, men at navnlig Sagens Stranding kunde have haft alvorlige Tab og Ydmygelser i Følge. Det var et Held, at Datidens ledende Mænd havde Blikket aabent herfor, at danske Statsmænd ved denne Lejlighed vare klare over deres Maal, og da de vilde Maalet gik Vejen dertil.

2.

Faa Dage før Opsigelsen af den dansk-amerikanske Traktat formaliter skete, medens Beslutningen herom selvfølgelig var kendt, sendte Udenrigsministeren en Skrivelse, dateret 10. April 1855, til Finansministeren med Anmodning om at tage Spørgsmaalet om en Sundtoldreform under Overvejelse. Overfor Amerika havde man ikke nægtet Betimeligheden af en saadan. I selve den Opsigelse, som den 14. April afgaves af den herværende amerikanske Gesandt Bedinger, henviste han paa Præsidentens Vegne til Nødvendigheden af dette Skridt paa Grund af „den meget bestemte og positive Maade“ paa hvilken Udenrigsministeren havde udtalt „at Danmark aldrig vilde give sit Samtykke til uden noget Vederlag at give Afkald paa Sundtoldafgifterne“. Man var altsaa beredt paa Sundtoldens Ophævelse, men mod Vederlag. Paa den anden Side var det jo ikke udelukket, at man kunde tilfredsstille Udlandet ved en gennemgribende Revision, og Spørgsmaalet var da, om man skulde slaa ind paa sidstnævnte Vej eller straks foreslaa Ophævelse, og da under hvilke Former.

Det var herom der i Sommeren 1855 førtes en omfattende Udveksling af Skrivelser mellem de danske Autoriteter. I sine Indlæg udtalte Bluhme, at man maaske til at begynde med skulde byde „en tidssvarende Nedsættelse i Tarifen“. Denne maatte da sigte til en Nedsættelse af alle Satser paa over 1 pCt. af Varernes Værdi uden tilsvarende Forhøjelse af Satserne under 1 pCt. Arbejderne til Brug for en Revision havde været førte, siden Finansministeriet i Skrivelse af 15. Oktober 1853 havdre beordret det, men Beregningerne havde ikke kunnet gøres som af Finansministeriet ønsket, med den

Mulighed for Øje at indrette Tarifsatserne saaledes, at Transporten gennem Sundet blev billigere end Transporten paa de tyske Jærnbaner og Floder, der forbandt Nord- og Østersøen; dertil havde Materialet været for uensartet. Man havde derfor nøjedes med at projektere en 1-Procents Tarif foruden de øvrige foretagne Beregninger om Skibs- og Varefordelingen mellem Landene.

Vilde man imidlertid gøre Skridtet radikalt og straks foreslaa en Afløsning, da stemmede Bluhme overens med Generaltolddirektøren (efter dennes mundtlige og skriftlige Ytringer) i, at Østersøstaterne alene skulde „bære Erstatningen for de Varer, som importeres til dem, og som alle ere Nødvendighedsartikler for dem“, medens de skulde yde Halvdelen af Erstatningen for de eksporterede Varer, der vel vare af stor Vigtighed for andre Lande, men dog kunde faas andetsteds fra, om det end var prisbilligst at faa dem fra Østersølandene. — De øvrige Ydelser (Fyrpenge) burde derimod beregnes efter Flaget.

Senere udtalte Bluhme, at om der end maaske burde begyndes med Revisionsforslag, skulde det egentlige Formaal være Afløsning, hvad saavel han som hans Kolleger fra det han traadte ind i Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet havde anset for den bedste Udvej til at komme ud af Sundtoldkonflikterne. Han var derfor ogsaa imod den andetstedsfra fremsatte Tanke, at man skulde søge Sundtolden bevaret et vist Antal Aar og derefter lade den ophøre, thi Danmark vilde dog tabe sin Sundtold derved, og det nuværende Slægtled „i sin ustandselige Jagen efter lukrativ Reform“ vilde ikke nøjes dermed.

I sidstnævnte Betragtning samstemmede Sponneck, der heller ikke mente, at Sundtoldens foreløbige Be-

varelse vilde tilfredsstille „Nutidens Utaalmodighed efter øjeblikkelig at høste, hvor den ikke har saaet, og Utilbøjelighed til at sørge for Eftertiden“. Derimod kunde han tænke sig Afløsningen foregaa i Løbet af en Aarrække, men saaledes at Tolden i Virkeligheden blev hævet, hvorimod Danmark fik Beløbet af den aarlig udbetalt, idet saa en vis Del af dette Beløb henlagdes til med Rente og Rentes Rente at danne den Kapital, man oprindelig havde tænkt sig som Afløsningskapital, hvorefter den aarlige Udbetaling ophørte.

Resultatet af de foreløbige Overvejelser indsendte Sponneck til Finansministeriet. Han nægtede sig ikke her den Udtalelse, at Kongens Regering forlængst havde haft Spørgsmaalet under Overvejelse, og at Sagen ved hans Initiativ som Finansminister var langt videre i sine Forberedelser, end den vilde have været, hvis den først var sat i Bevægelse ved Udenrigsministeriets Skrivelse af 10. April. Dernæst meddelte han, paa hvilket Grundlag Forarbejderne vare gjorte, og han fremhævede — i Overensstemmelse med Skrivelser til og Forhandlinger med Bluhme — at man ikke kunde benytte Flaget (Skibene) som Grundlag for Afløsningen, men maatte tage Varerne, med Forskel (som ovenfor nævnt) imellem Vareimporten til og -Eksporten fra Østersøen. Afløsningen burde ske for alle Stater paa én Gang, da man ved at opretholde Tolden for en enkelt Stat vilde have en uhyre Ulejlighed med lidet Udbytte, medens man ved at ophæve (afløse) den for en enkelt Stat vilde give Anledning til alskens Defraudationer og Misligheder baade af fiskal og merkantil Art og baade for Danmark og de øvrige Stater. Afløsningsbeløbet kunde ydes enten kontant eller ved rentebærende Statsobligationer eller ved aarlige Udbeta-

linger eller ved Overtagetse af en Del af vor Statsgæld eller endelig ved Overdragelse til os af Besiddelser, enclaverede i Holsten og Lauenborg. Sponneck ønskede, om muligt, Forhandlingerne udsatte til efter Krimkrigens Ophør, og man burde derfor søge at faa de nordamerikanske Fristater til at lade Traktaten gælde til et Aar efter Fredslutningen.

Sponneck udtalte endvidere, i Overensstemmelse med Bluhme, at selv om man maaske burde begynde med et Revisionsforslag, vilde han foretrække en Afløsning: af finansielle, af politiske og af kommercielle Grunde. Af finansielle Grunde, fordi det var prekært paa et saa lille Budget som det danske at have en usikker Indtægt paa 2 Million Rbdlr., Indtægten vilde hvert Øjeblik være udsat for Angreb, thi en Revision vilde — næst efter at den frembød den Risiko, at vi først nedsatte Indtægten, og naar vi senere dog maatte kapitalisere stod slettere end nu — ingenlunde kunne betrygge os, idet det viste sig, at saa snart en Magt rørte sig faldt de andre over os; der kunde ogsaa komme nye Transitveje gennem Tyskland, og Passagen gennem Sundet kunde paa anden Maade blive forringet, saa vi maatte endog hellere tage imod en Kapitalisation med en mindre Multiplikator end 25 end beholde Tolden. Af politiske Grunde, fordi Spørgsmaalet om Sundtolden paa uheldig Maade kunde paavirke de øvrige svævende storpolitiske Spørgsmaal, hvor Monarkiets Integritet var under Debat. Af kommercielle, fordi Danmark, der baade var Nord- og Østersøland, selv led uforholdsmæssig stærkt under de Anomalier Tolden medførte, hvad der kunde ses af de stadige Klager fra København og Flensborg, Klager man

ved de forskellige Palliativer kun delvis havde kunnet afhjælpe.

De her omhandlede Skrivelser og Betænkninger indsendtes til Udenrigsministeren af Finansministeren. Denne var enig i, at Flaget kun kunde benyttes som Afløsningsgrundlag for Fyrpengene, men at iøvrigt Varemængden maatte lægges til Grund, dog saaledes at han ikke ønskede hele Importen baaret af Østersøstaterne, men kun ²/₃ af disse, ¹/₃ af de andre Stater, hvorimod Eksporten skulde bæres halvt af hver. Iøvrigt sluttede Finansministeren sig til Bluhme og Sponneck, og han ønskede Tolden afløst, thi ved Sundtoldens Bevarelse „deterioreres Monarkiets politiske Stilling“.

Et Resumé af den førte Korrespondance, hvoriblandt ogsaa forskellige udenrigsministerielle Skrivelser, fremlagdes af Udenrigsministeren i dennes Forestilling til Kongen af 11. September 1855. Det fremhævedes i denne, at omtrent samtidig med at den nuværende Udenrigsminister havde betraadt sin Stilling, blev Sundtolden Genstand for Forhandling i den nordamerikanske Kongres, og trods alle Anstrængelser herfra lykkedes det ikke at forhindre den dansk-amerikanske Traktats Opsigelse til Ophør den 14. April 1856. Under Hensyn hertil og til de fra næsten alle andre Stater skete Reklamationer, der havde faaet yderligere Styrke efter at Amerika havde gjort Alvor af Opsigelsen, ansaa Udenrigsministeren det for saa godt som umuligt at beholde Tolden; det var hans Indtryk af Rapporter fra vore Gesandter i Udlandet og af hans Samtaler med herværende fremmede Gesandter, at Nationerne ikke mere vilde finde sig i Sundtolderlæggelsen. Det gjaldt da om at faa Sundtolden afløst, og Udenrigsministeren holdt

ligesom Generaltolddirektøren og Finansministeren paa, at man maatte have Tolden kapitaliseret, medens han paa den anden Side ansaa det for muligt, at man af Hensyn til Rusland — der sikkert nødigt vilde ud med et stort Kapitalbeløb — dog maatte føle sig for, om en Revision med Nytte kunde foreslaas. Men det Resultat, man naaede til, maatte forelægges straks og lige ud, fordi Regeringens Forhold til Sundtolden „af flere fremmede Regeringer er bleven iagttaget med en til Ængstelighed grænsende Opmærksomhed, som vanskelig forklares uden som fremgaaende af Mistro“. Forhandlingerne maatte derfor ogsaa føres med Aabenhed og Ligefremhed, og saaledes at det ikke gjorde Indtryk af, at man blot vilde vinde Tid. Med Hensyn til Grundlaget for Afløsningen havde Udenrigsministeren opgivet at lægge Flaget til Grund (undtagen for Fyrpengene) og vilde følge Indstillingerne om, at den egentlige Varetold toges som Maalestok for Fordelingen. Den Multiplikator, der skulde anvendes, maatte senere overvejes. Forestillingen sluttede med at udtale, at de Forhandlinger, der nu skulde føres med de øvrige Magter, burde ske i København, og da der forelaa en bestemt Foranstaltning til Drøftelse, burde efter Kutume, ikke Udenrigsministeren selv, men en delegeret repræsentere Danmark. Hertil egnede sig fremfor alle Gehejmeraad Bluhme i Kraft af hele hans Fortid, særlig ogsaa som tidligere Udenrigsminister, og hans nuværende Stilling som Direktør for Øresunds Toldkammer.

Det var i Henhold til den kongelige Resolution paa denne Forestilling, at Magterne indbødes til en Konference om Sundtoldspørgsmaalets Afvikling, med Bluhme som den danske Repræsentant. Det Forslag, der fore-

lagdes Konferencen, var Sundtoldens Afløsning. Det er fremgaaet af det foregaaende, at man indenfor den danske Regering formelig fra Instans til Instans overbød hinanden i den Styrke, hvormed en Afløsning tilraadedes — den ene efter den anden erklærede, at man egentlig kun havde ventet paa det rette Øjeblik til at blive af med Sundtolden, og Tanken endog om en radikal Revision traadte mere og mere i Baggrunden og naaede da heller ikke frem for Konferencen. Det videre Spørgsmaal var imidlertid Sundtoldens Fordeling paa de forskellige Nationer — der i det foregaaende kun flygtigt er berørt — og den Sum, den skulde kapitaliseres til.

3.

Sund- og Strømtolden indbragte i Aarene 1842—53 følgende Beløb:

gsntl.	Vare-afgifter i Sundet Rbdl.	Vare-afgifter i Bælterne Rbdl.	Fyrpenge i Sundet Rbdl.	Fyrpenge i Bælterne Rbdl.	Ialt Rbdl.
1842—44:	1 993 244	18 309	116 938	10 293	2 138 784
1845—47:	2 071 243	23 121	140 655	13 422	2 248 441
1848—50:	2 213 486	22 361	140 459	15 862	2 392 168
1851—53:	2 156 663	33 102	151 284	17 462	2 358 511
Gennemsnit af Aarene 1842—47 og 1851—53:	2 073 717	24 844	136 292	13 726	2 248 579

Ved Beregningen af Afløsningsbeløbet gik den danske Stat ud fra Gennemsnittet af de 9 Aar 1842—47 og 1851—53, thi med 1. Januar 1842 var jo en ny Tarif traadt i Kraft, saa at det var rimeligt at begynde med 1842, og da Aarene 1848—50 vare Krigsaar, saa man

bort fra disse, ikke fordi dette Treaar havde givet et mindre Beløb end Fredsaarene — tværtimod var det, som man vil se, det givtigste, — men fordi Varefordelingen mellem Staterne var mindre normal i disse Aar. Man standsede med 1853, fordi ogsaa 1854 var et Krigsaar; dette havde kun givet en Indtægt af 1²/₃ Million Rbdl., hvad der dog havde faaet liden Betydning for Gennemsnittet, hvis samtlige 13 Aar, 1842—54, vare tagne under et, idet Gennemsnitstallet da var bleven 2 237 000 Rbdl. Det var altsaa fuldkomment forsvarligt og fuldt ud loyalt at gaa ud fra en Gennemsnitsindtægt af ca. 2¹/₄ Million Rbdl. Naar man multiplicerede de 2 248 579 Rbdl. med 25, skulde man faa et Afløsningsbeløb af 56 214 475 Rbdl.

Af Oversigten ses det endvidere, at Strømtolden, d. e. Afgifterne i Bælterne spillede en ringe Rolle, thi om end ikke faa Skibe gik igennem Bælterne (9,15 pCt. af Fyrpengene), medførte de kun en ubetydelig afgiftspligtig Varemængde (1,18 pCt. af Vareafgiften); ialt udgjorde Strømpengene 1,72 pCt. af Sund- og Strømtolden. Endelig se vi, at af Afgifternes samlede Beløb udgjorde Vareafgiften 2 098 561 Rbdl. eller 93,33 pCt., Fyrpengene 150 018 Rbdl. eller 6,67 pCt.

Men medens det altsaa var let at komme til Klarhed over, hvilket aarligt Beløb man skulde have Erstatning for, og at denne Erstatning, kapitaliseret efter 4 pCt. aarlig Rente, blev 56,2 Million Rbdl., var det ulige vanskeligere at afgøre, hvorledes Erstatningen skulde fordeles paa de forskellige Nationer. Først og fremmest maatte man vide, hvorledes Skibe og Varer fordelte sig paa Nationerne. Lettest lod Opgørelsen sig foretage for Fyrpengenes Vedkommende, hvorved man altsaa fik Kundskab om den Andel i Skibsfarten, hver enkelt Nation havde. Opgørelsen

foretoges dog kun for Sejladsen gennem Sundet (altsaa med Udeladelse af Bælterne) paa Grundlag af Aarene 1842—47 og 1851—53. Derimod nødvendiggjorde Fordelingen af Vareafgiften — hvorefter man altsaa efter Skibs- og Varedokumenter skulde opgøre, fra hvilke Lande Varerne vare afsendte og til hvilke Lande de vare bestemte — saa omfattende en Undersøgelse, at uagtet der i aarevis var arbejdet derpaa, kunde man dog kun naa til en Fordeling paa Grundlag af Sundtoldafgifterne (ikke Bæltafgifterne) og kun for Aarene 1851—53; udeladt var dernæst Artikler, der ialt havde givet under 250 Rbdl. i Told. Den gennemsnitlige Sundtoldafgift for 1851—53 reduceredes derved fra 2 156 663 til 2 103 200 Rbdl.— De Resultater, man naaede til, fremgaa af omstaaende Tabel [1]).

Af Tabellens 12 Kolonner vil det være rettest først at se paa Kolonne 8, der angiver Nationernes Andel i Skibsfarten gennem Sundet for saa vidt den kan maales gennem Fyrpengene. I første Række staar England med 26 pCt., dernæst Preussen med 17½, Norge med 12, Sverig med 8⅔, Holland med 8¼, Danmark med 7, Meklenborg med 6, Rusland med 5⅓ pCt. o. s. v. Det var jo først Udenrigsministeriets Mening, at Afløsningen skulde ske efter Flagene (Fyrpengene); det vilde være hurtigt opgjort, man var dernæst sikker i sin Sag, thi

[1]) Fremstillet paa Grundlag af det udførlige Tabelmateriale, der forelagdes Konferencen, og der findes aftrykt bl. a. i Hist. Tidsskrift, 3. R., I, Kbhvn. 1858—59 som Bilag til de sammesteds meddelte Gengivelser af Konferencens Protokoller og af forskellige Uddrag af Gesandtindberetninger m. m. Disse Aktstykker havde været trykte som Manuskript for Medlemmerne af Rigsraadet 1857 og offentliggjordes i H. T. med Udenrigsministeriets Tilladelse.

Løbe-Nr.	Landene	Afgifter af Varer gennem Sundet 1851			
		indførte til Østersø-havne	udførte fra Østersø-havne	udførte til Østersø-havne	indførte fra Østersøhavne
		i nedenstaaende Lande		fra eller til Ikke-Østersøhavne i nedenstaaende Lande	
		Rbdlr. 1	Rbdlr. 2	Rbdlr. 3	Rbdlr. 4
1	Danmark med Kolonier	115 000	3 900	2 524	2 250
2	Sverig	80 000	78 000	14 150	6 700
3	Rusland	697 700	537 900	2 206	582
4	Preussen	240 000	278 700	378	118
5	Meklenborg	10 000	20 500	〃	〃
6	Lybæk	10 000	1 500	〃	〃
7	Østersøen i Almindelighed	30 000	〃	〃	〃
8	Norge	〃	〃	31 500	19 050
9	Hamborg	〃	〃	11 850	1 150
10	Bremen	〃	〃	19 150	8 150
11	Oldenborg	〃	〃	24	198
12	Hannover	〃	〃	40	1 876
13	Storbritannien og Irland med Kolon.	〃	〃	584 940	641 170
14	Nederlandene med Kolonier	〃	〃	77 826	78 548
15	Belgien	〃	〃	14 350	24 300
16	Frankrig med Algier	〃	〃	86 800	64 908
17	Spanien med Kolonier	〃	〃	127 554	3 774
18	Portugal med Madeira	〃	〃	24 602	10 532
19	Sardinien	〃	〃	2 612	426
20	Toscana	〃	〃	1 188	2 200
21	Begge Sicilier	〃	〃	28 226	334
22	Østrig	〃	〃	2 764	1 228
23	Grækenland	〃	〃	178	〃
24	Tyrkiet	〃	〃	4 606	68
25	De forenede Stater af Amerika	〃	〃	64 650	25 650
26	Mexiko	〃	〃	962	〃
27	St. Domingo	〃	〃	1 482	〃
28	Venezuela	〃	〃	736	〃
29	Ny Granada	〃	〃	482	〃
30	Uruguay	〃	〃	〃	170
31	Plata-Staterne	〃	〃	〃	268
32	Brasilien	〃	〃	63 420	1 646
33	Peru	〃	〃	〃	52
34	Buenos Ayres	〃	〃	〃	〃
35	Chili	〃	〃	〃	48
36	China	〃	〃	474	〃
37	Andre og ubestemte ikke ved Østersøen beliggende Lande	〃	〃	13 026	25 104
	Tilsammen	1 182 700	920 500	1 182 700	920 500

—53 gnstl. Tilsammen 1—4 absolut Rbdlr.	procentvis	Procenterne i 6 anlagte paa den samlede gnstl. Sund- og Bæltvareafgift 1842—47 og 1851-53 Rbdlr.	Fyrpengene (Skibsafgift) i Sundet 1851—53 procentvis	Procenterne i 8 anlagte paa de samlede gnstl. Sund- og Bælt-Fyrpenge 1842—47 og 1851—53 Rbdlr.	Tallene i 7 og 9 sammenlagte og multiplicerede med 25 Rbdlr.	Tallene i 10 reducerede i Forhold til, at deres Totalsum reduceres til 35 Million Rbdlr.	Tallene i 11 i pCt. af Heleheden	Løbe-Nr.
5	6	7	8	9	10	11	12	
123 674	2,94	61 692	6,93	10 396	1 802 200	1 122 078	3,21	1
178 850	4,25	89 179	8,67	13 003	2 554 550	1 590 503	4,55	2
1 238 388	29,44	617 752	5,33	7 995	15 643 675	9 739 993	27,83	3
519 196	12,34	258 934	17,54	26 316	7 131 250	4 440 027	12,69	4
30 500	0,72	15 108	5,93	8898	600 150	373 663	1,07	5
11 500	0,27	5 665	0,63	952	165 425	102 996	0,29	6
30 000	0,71	14 899	"	"	372 475	231 909	0,66	7
50 550	1,20	25 180	11,79	17 686	1 071 650	667 225	1,91	8
13 000	0,31	6 504	0,25	371	171 875	107 012	0,31	9
27 300	0,65	13 640	0,27	403	351 075	218 585	0,62	10
222	0,01	210	1,07	1 597	45 175	28 127	0,08	11
1 916	0,05	1 049	4,58	6 878	198 175	123 387	0,35	12
1 226 110	29,15	611 666	25,95	38 935	16 265 025	10 126 855	28,93	13
156 374	3,72	78 057	8,27	12 404	2 261 525	1 408 060	4,02	14
38 650	0,92	19 305	0,04	62	484 175	301 455	0,86	15
151 708	3,61	75 750	1,71	2 565	1 957 875	1 219 003	3,48	16
131 328	3,12	65 468	0,05	63	1 638 275	1 020 016	2,91	17
35 134	0,84	17 626	0,02	30	441 400	274 823	0,79	18
3 038	0,07	1 469	"	4	36 825	22 928	0,07	19
3 388	0,08	1 679	"	4	42 075	26 196	0,08	20
28 560	0,68	14 269	0,30	444	367 825	229 013	0,65	21
3 992	0,09	1 889	"	2	47 275	29 434	0,08	22
178	"	88	"	2	2 250	1 401	"	23
4 674	0,11	2 308	"	"	57 700	35 925	0,10	24
90 300	2,15	45 114	0,67	1 003	1 152 925	717 829	2,05	25
962	0,02	420	"	"	10 500	6 537	0,02	26
1 482	0,04	839	"	"	20 975	13 059	0,04	27
736	0,02	420	"	"	10 500	6 537	0,02	28
482	0,01	210	"	"	5 250	3 269	0,01	29
170	"	84	"	"	2 100	1 307	"	30
268	0,01	210	"	"	5 250	3 269	0,01	31
65 066	1,55	32 525	"	2	813 175	506 295	1,45	32
52	"	25	"	2	675	420	"	33
"	"	"	"	1	25	16	"	34
48	"	23	"	"	575	358	"	35
474	0,01	210	"	"	5 250	3 269	0,01	36
38 130	0,91	19 095	"	"	477 375	297 221	0,85	37
4 206 400	100,00	2 098 561	100,00	150 018	56 214 475	35 000 000	100,00	

Flaget var uomdisputabelt, medens en Opgørelse efter Varernes Afgangs- og Ankomststed dels maatte udelade af Klassifikationen Varer, bestemte „til Østersøen“ eller „til Nordsøen“ o. s. v., dels indeholdt den Mislighed, at man maaske ikke havde faaet alle Varer, der vare ombord i Skibene, opgivet, og at Varerne maaske ikke kom hen, hvor Papirerne angav. Fra modsat Side gjorde man imidlertid gældende, at Varer med ubestemt Adresse kun udgjorde en saa ringe Del, at de fik liden finansiel Betydning, at dernæst de Varer, som ikke vare opgivne, heller ikke havde betalt Told, og saaledes naturligt ogsaa maatte udelades af Beregningen, og at endelig Muligheden for, at Varerne ikke bleve afgivne de Steder, hvor Papirene angav, jo var ens for alle Parter og saaledes uvæsentlig for Fordelingen. Men fremfor alt lod det sig ikke gøre at lægge Fyrpengene til Grund, fordi man vilde naa til aldeles absurde Resultater: Ruslands Del (maalt efter Afgifterne) i Varetrafikken udgjorde 29,44 pCt., i Skibstrafikken 5,33 pCt., Norges henholdvis 1,20 og 11,79 pCt.; skulde saa Rusland slippe med at betale en Nittendedel af Afløsningssummen, og skulde Norge betale over dobbelt saa meget som Rusland? Den Art Anomalier vilde, selv om mindre udpræget, fremkomme over hele Linien og gjorde det udenfor al Tvivl — hvad der jo ogsaa vedtoges —, at Fyrpengene vel skulde tages med i Beregningen, men at Varetolden maatte danne Hovedgrundlaget, ligesom den jo ogsaa var Hovedbestanddelen af den hele Afgift.

Men efter hvilket Synspunkt skulde atter Vareafgiften lægges til Grund? Det vil ses af Tabellen, at af de fem første Kolonner, der angive Afgifterne af Varetrafikken gennem Sundet i 1851—53 gennemsnitlig (og med Ude-

ladelse af Smaaposter, jfr. ovenfor), vedkomme de to første Kolonners Data kun Østersøhavnenes Trafik, d. e. Fordelingen af Afgifterne paa de Østersøhavne, til hvilke Varerne vare komne (1), eller fra hvilke de vare gaaede (2). Det er klart, at Summatallene for disse to Kolonner, 1 182 700 + 920 500, maa give det hele Afgiftstal for Varepassagen gennem Sundet, 2 103 200, og man kunde derfor fra dansk Side have nøjedes med at henvende sig til Østersølandene for at faa dette Beløb vederlagt, og opnaaedes dette, var Sagen hermed klaret. Men et Forsøg paa noget saadant var jo i sin Tid faldet til Jorden ved Ruslands Modstand, og det var utvivlsomt, at det ikke vilde gaa bedre denne Gang.

Man havde dernæst Tanke om at lægge Importen til Østersøhavnene udelukkende paa Østersøstaternes Skuldre og fordele Eksporten dels paa Østersøstaterne, dels paa de Lande, til hvilke Varerne vare førte. Tanken her var en Modifikation af den forrige: det var Østersøen der maatte betale Afgiften, thi uden Afgift ingen Passage, og medens den øvrige Verden kunde leve uden Østersølandene, var det omvendte ingenlunde Tilfældet, i hvert Fald langtfra i samme Grad; kunde man derfor ikke faa Østersøstaterne til at løskøbe hele Afgiften, maatte de i hvert Fald tage den hele Importafgift paa sig, fordi det var langt vigtigere for Østersøen at faa den øvrige Verdens Varer (deriblandt særlig de oversøiske) end vice versa. Til Støtte herfor fremsendte Generaltolddirektøren under de forberedende Forhandlinger følgende Oversigt over de Varer, paa hvilke Afgifterne faldt:

Import til Østersøen.

	Rbdl.	pCt.
Bomuld	254 200	21,39
Sukker.....	179 400	15,10
Vin	87 900	7,40
Salt	83 200	7,00
Jærn og andre Metaller...	82 100	6,91
Kaffe	78 400	6,60
Garn	60 500	5,09
Farvetræ og Farvestoffer	50 000	4,21
Sild, saltet..	42 200	3,55
Ris	32 600	2,74
Frugter, friske og tørrede .	28 500	2,40
Olie	23 100	1,94
Tobak	15 900	1,34
Droguerier..	9 600	0,81
Svovl......	9 100	0,76
Specerier...	7 600	0,64
Iøvrigt	144 000	12,12
	1 188 300	100,00

Eksport fra Østersøen.

	Rbdl.	pCt.
Hør, Hamp, Blaar.....	247 500	27,03
Kornvarer ..	245 500	26,82
Tømmer og Træ......	133 200	14,55
Metaller	91 800	10,03
Frøsorter...	57 700	6,30
Sæbe, Talg, Talglys ...	54 700	5,98
Hampegarn .	14 100	1,54
Huder og Skind.....	9 700	1,06
Tjære og Beg	9 300	1,02
Potaske	5 800	0,63
Iøvrigt	46 200	5,04
	915 500	100,00

Denne Liste (hvor Indførselsbeløbet er lidt større, Udførselsbeløbet lidt mindre end i Listen over Landsfordelingen, en betydningløs Uoverensstemmelse, som vanskelig kunde undgaas ved saa vidtløftige Beregninger) viser ganske vist, hvad den skulde bevise, thi medens man kunde faa Hør, Hamp, Tjære, Tømmer, Korn, Huder o. s. v. mange Steder fra i Verden, kunde man naturligvis ikke faa Bomuld, Rørsukker, Kaffe, Ris, Tobak o. s. v. andre Steder fra end oversøiske. Derfor tænkte Bluhme og Sponneck sig, at Østersøstaterne skulde betale hele Afglften paa Importen, Andræ vilde nøjes med to Tredjedele, medens de vare enige om at

de kun skulde betale Halvdelen af Eksportafgifterne. Hele denne Plan var imidlertid overmaade kunstig, og det var heldigt, at den blev opgivet i det endelige Forslag, der forelagdes Konferencen. Det irrationelle viser sig bedst i, at man vaklede mellem at lægge enten hele Import- og Eksportafgiften paa Østersøstaterne, eller halv Eksport- og hel Importafgift eller endelig halv Eksport- og to Tredjedele Importafgift. Man var ude i det vilkaarlige, simpelthen fordi ingen kunde afgøre, hvem der i Virkeligheden bar Afgiften enten ved Indførsel eller Udførsel, og fordi det var yderst ørkesløst at overveje, om Køberen helst vilde købe eller Sælgeren helst sælge, fremfor alt naar Resultatet skulde fremstilles talmæssigt ved Bestemmelse af, hvormeget hver af Parterne skulde betale af de med Handelen forbundne Afgifter.

Den Ordning man naaede til fik Udtryk i, at Østersøstaterne skulde betale Halvdelen af Eksport- og Halvdelen af Importafgiften, de øvrige Stater den anden Halvdel, og derefter opstilledes Tabellen for Konferencen. Men i Virkeligheden er dette det samme som det ganske simple og rimelige, at hver Stat kom til at betale for sin Indførsel plus Udførsel gennem Sundet i Forhold til disses Andel i alle Landes Indførsel plus Udførsel gennem Sundet, thi det er jo klart, at Østersøhavnene netop maatte indføre og udføre ligesaa meget fra og til Ikke-Østersøhavnene som disse udførte til og indførte fra hine, — af den samlede Omsætning faldt altsaa Halvdelen paa hver, og i Overensstemmelse hermed fordeltes Afgifternes Afløsning. I Henhold hertil er omstaaende Tabel fremstillet. Kolonne 1 og 2 omfatte, som nævnt, Indførselen til og Udførselen fra Østersøstaterne, eller rettere disses Østersøhavne, fra og til

alle Ikke-Østersøatater, eller rettere Ikke-Østersøhavne. Kolonne 3 og 4 omfatte de sidstnævnte Havnes Udførsel til eller Indførsel fra Østersøhavnene og maa derfor give samme Slutresultater som henholdsvis Kolonne 1 og 2. Kolonne 5 angiver den samlede Omsætning, d. e. Købet og dettes Fordeling paa Sælgerne samt Salget og dettes Fordeling paa Køberne, og selvfølgelig bliver da Slutresultatet det dobbelte af, hvad der er betalt i Afgift ved Passage gennem Sundet. Kolonne 6 endelig angiver hvert Lands Andel baade som Køber og som Sælger fra eller til Østersøhavnene af den samlede Omsætning. Det vil ses, at de fleste Østersølande ogsaa have Ikke-Østersøhavne, og disses Omsætning med Østersøhavnene, naar den skete gennem Sundet, forøger naturligvis deres Andel i den samlede Omsætning. For Danmarks Vedkommende er til dets Ikke-Østersøhavne medregnet dets Kolonier; til Forstaaelse af de danske Tal skal man iøvrigt minde om de ovenfor angivne Sundtoldfriheder for danske Varer ifølge Bekendtgørelse af 1. Januar 1842.

Det fremgaar af Kolonne 6, at England og Rusland tog lige Del i Vareafgiften — hver med godt 29 pCt. — derefter fulgte Preussen med 12½ pCt. og Sverig med 4¼ pCt.; tilsammen faldt de tre Fjerdedele af Afgiften paa disse Stater, medens den sidste Fjerdedel var fordelt paa Danmark selv, „Østersøen“ eller „Nordsøen“ og samtlige andre søfarende Nationer. Øverst blandt disse stod Nederlandene med 3,72 pCt. af Afgiften; uden videre at sammenligne denne Procent med den alt overvejende Del af Sundtoldbeløbet, de hollandske Skibe svarede to Hundrede Aar tidligere, er ikke tilladeligt, thi medens der her er Tale om Varer afsendte fra Holland til Østersøen og vice versa, var der jo den Gang Tale om

alle Nationers Varer ombord paa hollandske Skibe, og Sammenligningen burde for saa vidt snarere ske med Fyrpengene, fordi disse angive Nederlandenes Del i Sejladsen, og fordi det jo baade i det syttende og det nittende Aarhundrede var Skibsførerne, der erlagde Tolden baade af Skib og Varer, hvordan den end saa senere fordeltes. Men selv af Fyrpengene erlagde Nederlandene kun 8,27 pCt., og af den samlede Afløsningssum faldt der 4,02 pCt. paa dem. Tiderne vare forandrede fra Redemptionstraktatens Dage!

Procenterne i Kolonne 6 ere i Kolonne 7 anlagte paa den gennemsnitlige Indtægt af Vareafgiften i Aarene 1842—47 og 1851—53, og herved er hver Stats beregnede Part i denne Indtægt ansat. Kolonne 8 angiver, som anført, Procentfordelingen af Sund-Fyrpengene i 1851—53, hvilken derefter i Kolonne 9 er anlagt paa den hele gennemsnitlige Fyrpenge-Indtægt i Aarene 1842—47 og 1851—53, hvorved hver Stats beregnede Part i Fyrpengene er opgjort. Tallene i Kolonne 10 ere fremkomne ved: først en Sammenlægning af Tallene for Kolonne 7 og 9, altsaa for Vareafgiften og Fyrpengene, og dernæst en Multiplikation af Summen med 25; derved har man for ethvert Land faaet det Beløb, som det skulde betale i Afløsningssum, hvis denne blev 25 Gange Aarsindtægten af Vareafgift og Fyrpenge. Men da man kun betragtede denne Multiplikation som foreløbig og nedsatte den hele Afløsningssum til 35 Million, udviser Kolonne 11 hvormeget hvert af Tallene i Kolonne 10 reduceres, naar Kolonnens Totalsum nedsættes til 35 Million. Tallene i Kolonne 11 angive saaledes de Beløb, som definitivt krævedes af enhver Stat, og som ogsaa bleve de virkelige Afløsningsbeløb. Endelig

angiver Kolonne 12, hvormeget hver Stats Afløsningsbeløb procentvis udgør af Helheden.

Man var imidlertid, om det saa tør siges, kun naaet til Kolonne 10 før Konferencen; man havde Beløbet 56,2 Mill. Rbdl., og man vidste, hvorledes man vilde foreslaa Fordelingsreglerne. Men medens man forelagde disse sidste paa Konferencens første Møde, anførte man ikke de 56,2 Mill. Rbdl.; man var klar over, at dette Beløb vilde man ikke fordre og kunde man aldrig faa, men man var endnu ikke paa det rene med, hvor langt man vilde gaa ned. Dette Spørgsmaal afgjordes i Tiden imellem det første og det andet Konferencemøde i Henhold til følgende Betragtninger.

Der lod sig selvfølgelig sige en Del til Fordel for en Kapitalisation med 25 eller endog en større Faktor. Det viste sig jo nemlig, at fra Begyndelsen af 40erne til Begyndelsen af 50erne var den aarlige Indtægt stegen med over 200 000 Rbdl., og man kunde anse det for rimeligt, at Stigningen vilde fortsættes; ja selv om en Revision blev nødvendig, vilde det maaske gaa som efter Revisionen i 1842, at Indtægterne desuagtet forøgedes. En Kapitalisation med 25 paa Grundlag af Indtægterne i 30erne vilde have givet knapt 50 Million Rbdl., paa Grundlag af Indtægterne i 50erne vilde den give henved 60 Mill. Rbdl. Det syntes saaledes ikke formeget — naar man ikke alene saa bort fra den eventuelle Tilvækst, men endog fra den øjeblikkelige Indtægt — da i det mindste at kapitalisere Gennemsnittet for 40erne og 50erne fuldt ud og forlange de 56,2 Mill. Rbdl. Men overfor disse Betragtninger lod der sig rejse den Indvending, at Øresundstolden var en Indtægt, „der hverken kunde kaldes fast eller stedsevarende“. Ikke fast, thi den veks-

lede i Størrelse med Vareomsætningens og Skibsfartens Størrelse — og Konjunkturernes Indflydelse her kunde ses af Nedgangen i 1854, for ikke at tale om de skæbnesvangre Aar 1807—14 —, og Omsætningen vilde jo for Sundtoldens Vedkommende desuden afhænge af, om Handelen mellem Nord- og Østersøen ikke skaffede sig andre Veje end de af Danmark beskattede (f. Eks. ved Kanalanlæg gennem Sverig); og ikke stedsevarende, thi man var jo netop paa saa usikker Grund, at dette havde givet Anledning til hele Afløsningsspørgsmaalets Fremkomst, og det kunde da ikke nytte at betragte Afgiften som en saadan, man enten kunde afløse eller i modsat Fald være sikker paa for stedse at beholde som den var. Idet Bluhme i sin Skrivelse til Udenrigsministeriet (af 19. Januar 1856) gjorde Betragtninger af sidstnævnte Art gældende, betonede han stærkt, dels at man maatte være ængstelig for, at Konferencemagterne skulde forlange en længere Aarrække lagt til Grund for Beregningen end fra 1842, hvad der jo kunde bringe Grundlaget væsentlig ned, og hvad der vidnede om, hvor lidet „fast“ de ansaa Indtægten for at være, dels at Magterne ingenlunde ansaa Indtægten for stedsevarende, men tværtimod mente, at dens faktiske Usikkerhed — saadan som Forholdene nu en Gang havde udviklet sig — maatte tages væsentlig i Betragtning ved Ansættelsen af Afløsningsbeløbet. Men han føjede endvidere til, at Staten ikke med Rette kunde forlange en aarlig Afgift afløst saaledes, at Kapitalens Renter skulde være lig Afgiften, thi i Statens Haand var en Kapital adskillig mere værd end en Aarsindtægt svarende til Renten deraf, idet Kapitalen stillede Staten langt friere overfor finansielle Foretagender

og forøgede dens finansielle Modstandskraft langt mere, end en Rente var i Stand til.

Hvorfor Bluhme imidlertid foreslog de 56,2 Mill. Rbdl. netop nedsat til 35 Mill., er ikke godt at sige, men han holdt stærkt paa dette Tal og vilde ikke derover.[1]) Da Udenrigsministeren forelagde hans Forslag i Ministerkonferencen, var der i denne stærk Stemning for i det mindste at forlange 40 Mill., man havde da noget at slaa af paa; Scheele holdt imidlertid med Bluhme, og man enedes om, at Sagen endnu en Gang skulde forelægges ham, og hans Ord derefter være afgørende. I ny Skrivelse (af 25. Januar) fastholdt Bluhme da med Styrke, at man skulde forlange det mindste, man paa nogen Maade mente at kunne nøjes med, og at man fremfor alt skulde undgaa al Købslaaen om Beløbet. Han vidste vel, at der i Dagspressen og endog fra Udlandets Side var nævnt 40 Mill.[2]) Men Situationen var saa vanskelig, at man maatte vogte sig for at spænde Buen for højt. Saa forelagde Scheele Forslaget om de 35 Mill. for Kongen (i Forestilling af 26. Januar 1856), idet han ganske slut-

[1]) Som en Grund kan maaske anføres, at 35 Mill. Rbdl. i Midten af 1850erne kunde sættes rundt = 4 Mill. £. Sterlingkursen var nemlig, til Forskel fra senere Tider og vore Dage, ikke over men under 9 Rbdl. pr. £, hyppigst bevægende sig mellem $8^5/_8$ og $8^7/_8$ Rbdl., og det vilde ikke være urimeligt at sætte $8^3/_4$ som Norm. Det vil nedenfor ses, at Kursmomentet kom til at spille en vis Rolle i Forhandlingerne, idet de største af vore Debitorer forlangte og tvang igennem kun at betale 1 £ for hver 9 Rbdl. (Hvis vi havde forlangt 36 Mill. Rbdl. og tabt $^1/_4$ Rd. paa hver 9, vilde vi netop have faaet 35 Mill. Da imidlertid en væsentlig Part af Beløbet ikke betaltes i Sterling og Kursdifferencen formindskedes, blev Tabet langt ringere.)

[2]) I en Pjece af den svensk-norske Generalkonsul Ewerløff „Considérations sur le projet du rachat des droits du Sund“. Trykt som Manuskript i November 1855.

tede sig til Bluhme og bl. a. udtalte, at der var „meget foruroligende Indicier for, at flere europæiske Magter ikke ugærne vilde se den Kongelige Regerings Kapitalisationsforslag strande“. De 35 Mill. Rbdl. bleve approberede, og hermed vare Afløsningsbetingelserne fra den danske Stats Side bragte endelig i Orden.

4.

I Oktober 1855 overleveredes der de fremmede Kabinetter en Memoire fra den danske Regering, der indeholdt en Fremstilling af Sundtoldkonfliktens Anledning og et Forslag til dens Løsning. Memoiren begynder med at omtale de mange voldsomme Angreb, Sundtolden i den senere Tid havde været Genstand for, Angreb den erklærer for uretfærdige, uden dog videre at fordybe sig i. Memoiren udtaler endvidere, at efter Revisionen af 1842 havde man vedblivende været sysselsat med Planer om en yderligere Nedsættelse af Afgifterne, men at Krigsaarene havde lagt Arbejdet Hindringer i Vejen, og at det ogsaa nu var et uheldigt Tidspunkt til radikale Reformer. „Hvis det kom an paa den danske Regering vilde den sandelig ikke til at genoptage Sundtoldspørgsmaalet vælge et Tidspunkt som det nuværende, hvor de to Magter, som ere mest interesserede i dette Spørgsmaal, staa fjendtligt ligeoverfor hinanden. Men den Stilling, som er bleven Danmark beredt, levner det ingen anden Udvej“. Det var Kravene fra de forenede amerikanske Stater — den eneste Stat, „som nogensinde har bestridt Danmarks Adkomst til at oppebære Sundtolden“ — som havde tvunget Danmark til at tage Sagen op netop nu, og disse Krav vare tillige af en saadan Art, at en Revision, om den end stedse forbeholdtes, næppe mere kunde anses tilstræk-

kelig, men at Toldens Ophør, mod Vederlæggelse til Danmark, maatte anses foreskreven. „Men en saadan Ordning kan kun iværksættes ved en samtidig Samvirken fra alle de respektive Magters Side“. Som en videre Betingelse nævnes, „at det foreliggende Spørgsmaal bliver behandlet, ikke som et Handels- eller Pengespørgsmaal, men som et politisk Spørgsmaal; dette stemmer med Sundtoldens Historie og med den Rolle, som Tolden har spillet i Nordeuropas Politik. Man vil herved bedst undgaa en Hængen sig i underordnede Spørgsmaal, hvad der kunde være paa sin Plads i kommercielle og fiskale Forhandlinger, men derimod ikke i et Arrangement, der skal tjene som Supplement til Fredstraktater og Transaktioner, hvorved den politiske Ligevægts System er blevet ordnet“. Memoiren angiver endelig det Kapitalisationsgrundlag, man havde tænkt sig at foreslaa og vedføjer de fornødne Bilag til Forklaring deraf, og den indbyder Magterne til at lade sig repræsentere i København ved en Konference til den videre Forhandling om Sagens Løsning.

Alle Magter af Betydning indvilgede, kun ikke de forenede Stater. Den amerikanske Regerings Svar — i Skrivelse af 5. November 1855 til den herværende amerikanske Gesandt — var et Aktstykke, der slog paa Stortromme i en Grad, som kun kan forklares ved Uskadeligheden af denne Idræt under en Konflikt af saa lidet krigssandsynlig Natur som den foreliggende. Man vilde ikke gaa med til Konferencen, fordi dennes Opgave ikke var at afgøre, med hvilken Ret Danmark opkrævede Sundtolden, men med hvilket Beløb denne skulde afløses; men Unionen paastod jo netop, at der manglede ethvert Retsgrundlag, og den vilde derfor ikke deltage i en Kon-

ference, hvor man saa bort fra Sagens retslige Side, og det saameget mindre, som den, hvis den fandt sig i her at fravige det principielle Standpunkt, udsatte sig for lignende Overgreb ved Stræderne ved Gibraltar og Messina, ved Dardanellerne, paa forskellige af de store sejlbare Floder o. s. v. Hertil kom imidlertid yderligere, at Danmark havde paaberaabt sig Sagens Ordning i den europæiske Ligevægts Interesse, men med denne vilde Unionen intet have at gøre. „Unionens Regering vil aldrig tillade, at den ny Verden benyttes til at tilvejebringe den gamles politiske Ligevægt". „Man agter ikke at udtrykke nogen Mening om Nytten eller Klogskaben af den politiske Ligevægtsteori i dens Anvendelse paa de europæiske Nationers Familie; men de Resultater, som denne Teori har frembragt, have været tilstrækkelige til at lade Unionens Regering tage den faste Beslutning at unddrage sig dens Virksomhed". Af disse forskellige Grunde afsloges Indbydelsen til Konferencen, men idet Unionen anerkendte de store finansielle Krav, der stilledes til Sundets tilstrækkelige Belysning og Sikring, vilde den ikke unddrage sig sit Bidrag hertil; vilde Danmark fremkomme med Forslag paa dette Grundlag, var man villig til Forhandling, men det nærværende Forslag maatte man afvise.

De samme Betragtninger fremkom i Præsidentens Budskab til Kongressen den 31. December 1855, her endnu med den Tilføjelse, at ligesaa lidt som man havde fundet sig i at betale Tribut til Sørøverstaterne for Sejladsen i Middelhavet, men, om det skulde have været, vilde have foretrukket Krig, vilde man indlade sig paa overfor Danmark at løskøbe sig for en Standsning af Skibene og for et Paalæg, som der manglede enhver Ret til. — Alt dette

var ikke meget høfligt overfor Europa i Almindelighed eller Danmark i Særdeleshed, men det viste unægtelig tilstrækkelig tydeligt, at vi paa den ene eller anden Maade maatte af med Sundtolden.[1])

Saa traadte Konferencen sammen, bestaaende af delegerede fra Sverig og Norge, Frankrig, England, Østrig, Preussen, Belgien, Spanien, Nederlandene, Rusland og senere de øvrige tyske interesserede Stater. I Mødet den 4. Januar 1856 forelagde Bluhme Regeringens Forslag: Sundtoldens Afløsning og Normen for Afløsningsbeløbets Fordeling, idet han tilføjede, at han snarest skulde meddele selve det Beløb, den danske Regering ansaa som et billigt Vederlag for Toldens Ophør. Dette Beløb blev, som vi have set, inden Maanedens Udgang ansat til 35 Mill. Rbdl., og Konferencens Medlemmer, der underrettedes om Beløbets Størrelse i et Møde den 2. Februar, havde hermed paa Haanden det fornødne Materiale til Sagens reale Drøftelse. Allerede i samme Møde, den 2. Februar, havde den russiske delegerede paa sin Regerings Vegne tiltraadt saavel Afløsningens Princip som den foreslaaede Fordelingsmaade, og i det følgende Møde, den 9. Maj, fastsloges Tiltrædelsen med Tilføjelse af, at Rusland ogsaa accepterede den Kvotapart, Beregningen udviste; den eneste Betingelse, man satte, var, at de øvrige Magter indvilgede i de samme Vilkaar for Sundtoldens Afløsning. I dette Møde erklærede Sverigs og Norges delegerede, at ligeledes disse Lande gik ind paa Danmarks Forslag. Den svensk-norske og den russiske delegerede føjede kun til, at selve Betalingsformen — én Gang for alle eller i Terminer — var et Spørgsmaal, Danmark maatte afgøre

[1]) Aktstykker i U. A., jfr. ogsaa Feddersen l. c. S. 21.

ved Separattraktater med hver enkelt af de kontraherende Magter.

Men medens det saaledes var saare godt, at Rusland og Sverig-Norge (samt Oldenborg) fulgte Danmark, var det alt andet end godt, at samtlige øvrige Magter holdt sig tilbage. Naar Konferencen intet Møde havde holdt fra 2. Februar til 9. Maj, laa dette simpelthen i, at man overalt tog Afstand fra Danmarks Forslag. Sluttet sig til os havde jo straks og ubetinget Rusland. Ganske vist havde det ikke kunnet øve nogen Pression mod Amerika — med Rette fremhævede dets Udenrigsminister Grev Nesselrode i Maj 1855 for vor Gesandt (Plessen) i St. Petersborg, at Rusland dog ikke midt under Krigen kunde støde Amerika for Hovedet, da det var den eneste af de større Sømagter, der havde stillet sig nogenlunde venskabeligt overfor Rusland [1]), — men paa den anden Side viste det sig direkte saa imødekommende overfor os som muligt. Rusland havde, som det vil erindres, i sin Tid afslaaet at gaa ind paa en Afløsning, vel at mærke, hvor det skulde overtage 69 pCt. af Byrden (mod nu 28 pCt.), og desuden betragtedes dets Afslag den Gang, næppe helt med Urette, som nok saameget dikteret af Venskab for Danmark, hvis Sundtold det vilde lade i Fred, som det modsatte. Nu da der var Alvor i Sagen, og Rusland kunde slippe med godt en Fjerdedel af Byrden, var det øjeblikkelig villigt; fiskalt set maatte det betragte Ordningen som gunstig, og politisk set havde Danmark under Krimkrigen saa langt fra givet det Anledning til Beklagelse, at man tværtimod anerkendte den danske Regerings korrekte Holdning. Fyrst Gortschakoff (som i

[1]) Indberetning fra Plessen af Maj 1855.

April 1856 afløste Nesselrode som Udenrigsminister) „vilde altid gøre sig en Fornøjelse af at obligere vor Regering", „un Gouvernement ami qui s'était si bien montré".[1]) Yderst venskabeligt havde ogsaa den svensk-norske Regering stillet sig. Oscar I's skandinaviske Sympatier kom os utvivlsomt til gode — om end som bekendt de datidige danske Helstatsregeringer just ikke vare skandinavisk anfægtede —, thi ikke alene accepterede man de danske Vilkaar, men da der mødte Modstand andetsteds fra, udsendte Kong Oscars Regering en Cirkulærdepesche til sine Gesandter, i hvilken det paalagdes dem at udtale for de Regeringer, de vare akkrediterede hos, at det af Danmark stillede Forslag var i Overensstemmelse ogsaa med Sverig-Norges Ønsker, og at den svensk-norske Regering derfor indtrængende maatte anbefale, at man fulgte dens Eksempel og vedtog Forslaget.[2])

Anderledes de andre Magter. Hvad Amerika angik, udløb jo Handelstraktaten den 14. April 1856, og man stod da overfor det tomme Rum. Imidlertid var Stemningen i Amerika, nu da man derovre ved sit Initiativ havde opnaaet at sætte Sagen i en Bevægelse, der aabenbart ikke kunde standses, noget mindre voldsom, og man syntes at være tilbøjelig til under en eller anden Form, der blot ikke maatte indeholde nogen Anerkendelse af Sundtoldens Berettigelse, at give sit Bidrag til det forlangte Vederlag; allerede i sin Tid havde man jo villet affinde sig med en Pengesum, og man vilde aabenbart ikke have Ord for, at det folkeretlige Krav var rejst for

[1]) Indberetning fra Plessen af 3. Maj 1856.
[2]) Indberetning fra W. Scheel-Plessen i Stockholm af 4. April 1856 (Samtale med Kong Oscar) og fra Bille-Brahe i Wien af 12. April 1856.

at smøge en (i sig selv forholdsvis uvæsentlig) Pengeskyld af sig. Foreløbig indvilgede den amerikanske Regering derfor i at forlænge Traktaten i to Maaneder, til 14. Juni 1856, og efter disses Udløb indgik man atter paa en provisorisk Opretholdelse af Tilstanden, med yderste Frist til 14. Juni 1857. Den amerikanske Regering havde ogsaa den rimelige Grund til en saadan Ordning, at selv om den havde ladet sine Skibe passere Sundet uden at klarere i Helsingør, havde de sandsynligvis ikke faaet Lov til at komme ind i de russiske Havne — hvor de for Størstedelen havde Ærinde —, thi Helsingør var en Art Karantænestation for Rusland. Havde Skibene ikke deres Papirer i Orden fra Helsingør, fik de ikke Adgang til Rusland, og denne Ordning var det naturligt for det os venskabeligtsindede Rusland at bibeholde, saalænge Sundtolden og dermed Skibsstandsningen i Helsingør bestod; herover kunde Amerika ikke beklage sig, da det jo blot var Opretholdelse af status quo. Nogen krigerisk Aktion i Sundet eller nogen Besættelse af de danskvestindiske Øer synes man ogsaa foreløbig at have opgivet Tanken om i Amerika; man vilde i hvert Fald se Tiden an, før man indlod sig paa Foretagender, som man fornam vilde blive meget ildesete af de europæiske Magter.

Men uagtet Danmark kun kunde være tilfreds med at faa dette Provisorium i Stand med Amerika, indeholdt endog denne Situation Anledning til Forviklinger. Handelstraktaten var ikke direkte fornyet, og idet Danmark derved stillede en uprivilegeret Stat lig en privilegeret — og nogen anden Ordning kunde der naturligvis ikke for Alvor blive Tale om — kunde de privilegerede Stater, der til Gengæld for deres Privilegium ydede Danmark

visse Begunstigelser, rejse Spørgsmaal om, hvorvidt det hele Sundtraktat-Grundlag ikke var forrykket. Og Amerikas afventende Stilling betød jo iøvrigt ingen Tilslutning. Det var ikke Deltager i Konferencen, og det vilde selvfølgelig kun indlade sig paa en endelig Ordning, naar en saadan kom i Stand med de andre Magter. Amerika var altsaa, mildest talt, ingen Støtte; kun som Hindring havde man det foreløbig fra Halsen.[1])

De europæiske Konferencemagter, fraregnet Sverig-Norge og Rusland, accepterede ikke Danmarks Forslag. Forholdet var ikke det, at man benægtede vor Ret til Sundtolden; fra alle Sider undgik man at fordybe sig i denne Side af Sagen, men vor Ret var, som Lord Clarendon, den engelske Udenrigsminister, udtrykte det, i hvert Fald „af en delikat og upopulær Natur“ [2]), og man var ikke tilbøjelig til at gaa langt for den. Da Konferencen sammenkaldtes, i Oktober 1855, var det paa Hældingen med Krimkrigen, og i Februar-Marts 1856 samledes Kongressen i Paris, hvor Freden sluttedes. Nu var der naturligvis ingen egentlig Forbindelse mellem det, europæisk set, ret uvæsentlige Maal for Konferencen i København og de betydningsfulde Forhandlingsemner for Kongressen i Paris; thi selv om man rent teoretisk nok kunde have fundet visse Analogier mellem Spørgsmaalene om Sundfarten og Adgangen til Østersøen paa den ene Side og Spørgsmaalene om Donaufarten og om Sortehavet paa den anden, vare jo hine Spørgsmaal nu faktisk kun af fiskal Natur. Ingen Stat og allermindst Danmark selv tænkte paa, at det skulde have Evne eller

---

[1]) Forestilling fra Udenrigsministeriet af 4. Juni 1856. Indberetning fra Oxholm i London af 10. Juli 1856.

[2]) Indberetning fra Oxholm af 25. Juli 1855.

Vilje til at optræde som dominerende Adgangen til Østersøen, endsige denne selv. Sundtoldens Bestaaen eller Ophør havde intet med Østersøen som „lukket Hav“ eller aabent Hav at gøre, de Tider vare forlængst forbi —, og det kan tilføjes, at skulde dette Spørgsmaal mod al Fornuft for Alvor blive rejst paany, ville de Traktater, hvorved Danmark fik Passageafgift ved Sundet, og de, hvorved Afgiften afløstes, være i samme Grad ligegyldige for Forhandlinger og Afgørelser om dette Stykke Verdenspolitik. Dog saameget betød den øjeblikkelige Situation, at man i England havde Uvilje mod at give Penge ud, naar det ikke var højst nødvendigt, thi Krigen havde kostet enormt; og hvad Frankrig angaar, der gennem Krigen havde faaet en førende Stilling i Europa, blev det af megen Betydning for os, om dets Regering vilde støtte vort Forslag; men havde Opretholdelsen af vor ubetingede Neutralitet under Krimkrigen fastholdt os Ruslands Venskab, havde den haft den modsatte Virkning hos Napoleon III. Under disse Forhold behøvede endelig Preussen ikke at indtage en selvstændig Stilling overfor os — i hvert Fald ikke officielt —, det var nok at vedligeholde en vis Passivitet, thi, omvendt, at slutte sig til vort Forslag og vore Venner faldt det selvfølgelig ikke ind.

I sidstnævnte Henseende maa det erindres, at i Oktober 1855, da Konferenceindbydelsen udsendtes, udstedtes ogsaa Fællesforfatningen, og at med denne indtraadte Hertugdømmestriden og det dansk-tyske Mellemværende i den Fase, der atter dannede Overgangen til 60ernes Begivenheder. Ganske vist var det i den første Tid mest selve Hertugdømmernes Repræsentanter, der rejste Debatten i fjendtlig Aand og Tone, og fra de tyske Magters Side syntes man endog at modtage Forfatningen

forholdsvis velvilligt. Det daværende preussiske Ministerium var ikke heller vor Regering egentligt ugunstig stemt — i Preussen var man jo midt i Reaktionen, i Danmark noget borte fra Nationalliberalismen —, og Udenrigsminister Scheele stod oprindelig i godt Forhold til den preussiske Ministerpræsident Manteuffel. I den ovenfor omhandlede Forestilling til Kongen af 11. September 1855, ifølge hvilken Indbydelsen til Konferencen udgik, udtaler Scheele da ogsaa: „Jeg tror, at Konjunkturerne for en gunstig Afgørelse af Sundtoldsagen under den nuværende preussiske Regering ere saa gode, som de overhovedet nogensinde kunne være det“. Men alt dette forslog ikke. Var i Preussen den politiske Uvilje imod os ikke saa stor hos Regeringen som hos Folket, saa var den dog tilstrækkelig til at give sig diplomatiske Udtryk, der efterhaanden fik stedse skarpere Former, og havde end Sundtoldspørgsmaalet og det slesvig-holstenske intet direkte med hinanden at gøre, saa blandedes det dog sammen af de i hint interesserede Søstater, Søstæder, Handels- og Skibsfartsrepræsentanter, og trods ret imødekommende Talevendinger fra den preussiske Regerings Side — i hvilke der var det sande, at den selv, for sine Østersøstæders Skyld, maatte ønske en Gang at faa Sundtoldspørgsmaalet ud af Verden — var den os uvenlig stemt ogsaa i Afløsningssagen, hvor den, gunstigst sagt, afventede, hvordan den kunde redde det mest mulige ud af Situationen.

Naar man vil rette Scheeles nysciterede Ytring derhen, at Forholdene i Efteraaret 1855 i det hele taget vare politisk heldigere for en Overenskomst om Sundtolden, end de vilde have været paa noget senere Tidspunkt af Monarkiets Bestaaen, da er den rigtig. Thi vor Stilling

overfor Preussen (og Østrig) samt det øvrige Tyskland blev stedse vanskeligere, Ruslands Venskab for os ophørte og det blev intimt med Preussen. Uviljen hos disse Landes Regeringer overfor de danske Regeringer — en Uvilje der allerede ramte det Bangske Ministerium som Afløser af det Ørstedske — øgedes med vore Regeringers mere liberale Sammensætning og navnlig mere ejderdanske Politik, og Frankrig endelig blev os ikke gunstigere stemt, thi Napoleons Opfattelse af selve Hertugdømmestriden var ikke til Støtte for os, i hvert Fald rettede han sin Politik mod Venskab med Preussen, hvordan det end saa gik Danmark. Og saameget kunde man i 1856 alt skønne om Fremtiden, at denne ikke ogsaa maatte bebyrdes med Sundtoldspørgsmaalet. Det gjaldt om i hvert Fald at bringe dette til Løsning.

5.

Straks efter at Konferencen havde holdt sit første Møde, erfarede den danske Regering, at man i England ikke vilde gaa ind paa Forslaget. Oxholm telegraferede den 14. Januar hjem: „Man har fortroligt meddelt mig, at vort Forslag vil blive afslaaet“. Aarsagen hertil var, som Oxholm senere indberettede, at det engelske Ministerium ansaa det for urimeligt, at Statskassen skulde betale en saa betydelig Sum Penge, som vi forlangte af det — ca. 1 150 000 £ — til Fordel for ret snævert begrænsede Handels- og Skibsfartskredse i nogle faa af Englands Byer, og en saadan Anmodning turde man ikke komme med til Parlamentet, om ikke af anden Grund, saa „af Hensyn til Kabinettets egen Sikkerhed og Eksistens under de kritiske indre Forhold“. Regeringen

vilde udsætte sig for et Nederlag i denne Sag, og det kunde man fornuftigvis ikke forlange af den.[1])

Nu er det rigtigt nok, at det britiske Rige ikke var særdeles stærkt engageret i Sundtolden, men det havde jo dog været med, baade før og nu, til at gøre energiske Skridt for at faa den ændret eller nedsat, og vare de Gener, den havde klaget over, de stærke Angreb værd, maatte de ogsaa være det forlangte Pengebeløb værd. Imidlertid er det udenfor al Tvivl, at den engelske Regering virkelig fandt Beløbet saa stort, at den var ængstelig for at gaa til Parlamentet med det. Det Palmerstonske Kabinet, der først nylig var kommet til Roret, maa ikke have følt sig særlig trygt, og dets Statskammerkansler havde da ogsaa den lidet behagelige Opgave at meddele Parlamentet, at Krimkrigen havde kostet 77 Mill. £., og at Indkomstskatten — der havde naaet den enorme Størrelse af $6^2/_3$ pCt. — ikke kunde nedsættes.[2]) Paa den anden Side udtalte en af Toryernes ledende Mænd sig underhaanden ganske velvilligt om vort Forslag — Hr. Disraeli forsikrede mig, skriver Oxholm, at den Omstændighed, at Pengebeløbet fordres til Gunst for Danmark, hos hans Parti og i Almindelighed efter hans Overbevisning snarere vil lette Indrømmelsen deraf —, og karakteristisk nok var man noget senere i Danmark nok saa bange for en partiel Ministerkrise med Gladstones Indtræden som for et Kabinetsskifte.[3])

Hvorom alting er, til Modifikation af vort Forslag fremkom England i Løbet af Aaret 1856 med det ene

[1]) Indberetninger fra Oxholm af 14. Marts, 13. April og 19. Maj 1856.
[2]) Herbert Paul. A History of modern England. II. London 1904 S. 56.
[3]) Indberetning fra Oxholm af 18. Marts 1856. Skrivelse fra Bluhme af 11. Februar 1857.

Modforslag efter det andet, og nogle af dem vare temmelig urimelige. Først foreslog man, at de nuværende Sundtoldafgifter skulde konverteres til en Afgift efter Læstedrægtighed, der skulde oppebæres af Danmark i et vist Antal Aar i den første Østersøhavn, et Skib anløb for indgaaende til Østersøen, eller den sidste, i hvilken det udklarerede for udgaaende fra Østersøen. Man ser, at dette Forslag ikke mangler visse Analogier — i Virkeligheden eller i Projekt — i Sundtoldens Historie, men det var jo fuldkommen uigennemførligt. Dets Fordel skulde aabenbart være at forebygge Skibenes Standsning i Helsingør, at simplificere Opkrævningen og dog samtidig at lade Danmark beholde sin Indtægt. Men dersom Afgiften helt og holdent skulde hvile paa Skibene efter deres Drægtighed, vilde der fremkomme langt større Ubilligheder end nu og en fuldkommen Forskydning mellem de Anparter, Landene nu antoges at bære, og fremfor alt vilde det dernæst praktisk set hurtigt vise sig lige umuligt for Danmark at holde Agenter i fremmede Lande, der skulde kontrolere og beskatte Skibene i disses Havne, og at faa fremmede Landes Embedsmænd til at foretage disse Forretninger i den danske Statskasses Interesse. Dette Forslag faldt da ogsaa grundigt til Jorden, uden at vi behøvede at gøre os Ulejlighed dermed. Det var af den engelske Regering forelagt den preussiske, men denne svarede, at man paa ingen Maade vilde vende tilbage til sin egen tidligere Plan om Toldens Forlæggelse til Østersøhavnene, da dette vilde støde paa uoverstigelige praktiske Vanskeligheder, og at man vidste, at Rusland ikke heller vilde *gaa med til* denne Plan. Kort efter Planens Fremsættelse for vor Regering meddelte da ogsaa Palmerston

vor Gesandt i London, at den engelske Regering nu indsaa, at den var praktisk uigennemførlig.[1])

Da den engelske Regering ikke kunde faa Sundtolden forlagt til Østersøhavnene, forholdt den sig foreløbig afventende. De ved Pariserkongressen forsamlede Udenrigsministre synes at have samtalt om Sagen, men der kom intet ud deraf. De engelske Ministre udtalte sig for vor Gesandt i velvillig Aand — Lord Clarendon vilde personlig saameget hellere føje Danmark, som „det jo ikke havde Magt til at haandhæve sin formentlige Ret mod de større Stater“ — men videre naaede man ikke. Lejlighedsvis vovede endog Oxholm sig saa langt ud, at han, overfor en Ytring om, at England jo ligesom Amerika simpelthen kunde benægte Sundtoldretten og eventuelt lade sine Skibe sejle igennem, svarede „i spøgende Alvor“, at hvis noget sligt var tænkeligt, vilde han anse en tilsvarende Nedsættelse af Rentebetalingen af Danmarks udenlandske Gæld som en ganske naturlig og forsvarlig Følge af slig Overlast.[2])

---

[1]) Indberetning fra Brockdorff af 28. Marts, fra Oxholm af 13. April 1856, Skrivelser fra Bluhme af 2. April og 16. Juni 1856. Medens det er klart, at en Opkrævning som den foreslaaede foretagen for dansk Regning var ganske umulig og bl. a. aldrig var bleven tilladt af nogen fremmed Regering, vilde det været mindre barokt, om de fremmede Stater — baade Østersøstater og andre — havde betalt Danmark visse aarlige Beløb og derefter opkrævet disse i deres Havne. Men de havde da snart faaet Bryderierne hjemme hos sig selv, hvor det vilde blive meget svært retfærdigt at fordele Afgiften eller i hvert Fald at faa Folk til at indrømme og rette sig efter denne Retfærdighed. Det var ogsaa Grunden til, at den i England fremsatte Tanke, at de interesserede Parter selv skulde betale den forlangte Afløsningssum — hvad de ingenlunde vare helt utilbøjelige til — ikke lod sig praktisere, da det ansaas for ugørligt at finde det rette Fordelingsgrundlag (jfr. den engelske Underhuskomités Enquête om Afløsningsforslaget).

[2]) Indberetning fra Oxholm af 19. Maj og 26. Maj 1856.

Samtidig bleve vi holdt hen af de andre Stater. Fra Lord Palmerston forelaa den Udtalelse, at det fremfor alt gjaldt om at vinde Frankrigs Velvilje paa Grund af dette Lands Overvægt (prépondérance). Men Frankrig — der iøvrigt kun var pekuniært interesseret i Sagen med saamange Rigsdaler som England med Pund — hjalp os til intet. Alt forinden Konferencen samledes, havde den franske Presse stillet sig uvenligt, ihvorvel det var givet, at den franske Regering, hvis den vilde, kunde bestemme Pressens Tone i udenlandske Spørgsmaal, og det synes berettiget, at vor Gesandt i Paris, Moltke, da den franske Udenrigsminister senere roste sig af, at han havde paavirket England og Preussen i gunstig Retning, stillede sig tvivlende overfor Sandheden heraf. Dette fremgaar ogsaa af, at da Transittoldspørgsmaalet kom op, hvor Frankrigs Interesser vare minimale, hørte det dog til dem, der stærkest krævede Indrømmelser af os ogsaa paa dette Omraade, og det samme var Tilfældet med Hensyn til Spørgsmaalet om Fyrpenge (jfr. nedenfor).[1])

Den preussiske Regerings Stilling skildredes af vor Gesandt i Berlin, Brockdorff, som meget imødekommende, ja en af Geheimeraaderne havde udtalt, at Preussen var „Danmarks ivrigste Advokat i England“ og havde sendt sidelange Chifferdepescher dertil for at faa det til at gaa ind paa Sagens Ordning. Vor Gesandt i London havde imidlertid en anden Opfattelse af Preussen. Naar Brockdorff paaberaabte sig sin „sædvanlige tilforladelige Kilde“, udtalte Oxholm i Breve til Kolleger og hjem til, at han frygtede, at Brockdorffs Kilde ikke var til at stole paa, og at Preussen tværtimod konspirerede imod os især i

[1]) Indberetning fra Scheel-Plessen af 30. April 1856 og fra Moltke af 5. August 1855 og 4. Januar 1857.

Washington. I hvert Fald viste det sig, at da England ingen Vegne kunde komme med Overførelsen af Sundtolden til Østersøhavnene og derefter intet foretog sig, fulgte Preussen dets Eksempel, det instruerede sin herværende Gesandt om at udtale en Beklagelse over Tingenes Gang, men han maatte ikke binde sig til noget. Man henviste os ogsaa i Berlin til at søge Frankrigs Mellemkomst, men sluttede sig selv til forskellige af de Forslag, der beredte Sagen Vanskeligheder, idet man ikke „kunde undslaa sig for at gaa med“; samtidig haabede man, som det synes, stadig, at Danmarks Forhold til Amerika skulde hidbringe en Situation, hvor ogsaa de europæiske Magter fik Ret og Lejlighed til at melde sig fra, og hvor man kunde komme bort fra Sundtolden uden Ofre eller med minimale. [1])

Vi vare ikke heldigere stillede overfor de andre Stater end overfor de hidtil nævnte. Den belgiske Regering erklærede, at „da Belgien saa godt som ingen egen Handel havde med Østersøen“ og Omsætningen af Varer til og fra Belgien via Østersøen kun var at betragte som Transithandel, havde man ingen Grund til overhovedet at tage Del i Afløsningen, men i hvert Fald vilde man kun have

---

[1]) Indberetninger fra Brockdorff af 5. Marts, 13. April og 25. Juli 1856 og fra Oxholm af 25. Juli 1855, 23. Maj, 18. Juni og 10. Juli 1856. Naar Brockdorff stadig indberetter Udtalelser i Retning af Preussens velvillige Stemning imod os, medens Oxholm mener det stik modsatte, har jo rimeligvis Sandheden ligget nærmest sidstnævntes Standpunkt. Jfr. ogsaa om Brockdorff: Neergaard. Under Junigrundloven II. S. 132. Dette for Tidens almindelige politiske Historie grundlæggende Værk er ogsaa iøvrigt spredtvis benyttet i nærværende Afh., men dets summariske Fremstilling af Sundtoldspørgsmaalet er m. H. t. Fordelingsgrundlaget, ligesom ogsaa til Betalingsformen og Afløsningssummens fiskale Betydning ikke korrekt.

Skibsfarten lagt til Grund, ikke Vareomsætningen (altsaa 0,04 pCt. af Beløbet i Stedet for 0,86 pCt., det hele Beløb var da blevet knapt 20 000 fr. i Stedet for 420 000, jfr. Tabellen). [1])

Fra Lybæk og andre Østersøbyer rejstes Forlangendet om, at samtidig med Fjernelsen af Tolden gennem Sundet og Bælterne skulde ogsaa Transitafgifterne paa de andre Forbindelser mellem Nordsøen og Østersøen fjernes.

Forinden imidlertid dette ny Moment, der med næsten fanatisk Iver kastedes ind i Forhandlingerne, ret kom til at gøre sig gældende, havde England søgt at faa Sagen afgjort ved et endnu mærkeligere Forslag end det første.

England skulde jo betale 10 127 000 Rbdl.; dette Beløb foreslog det nedsat til 9 Million Rbdl. og det saaledes, at hver 9 Rbdl. skulde konverteres til 1 £, men da — i Forsommeren 1856 — Sterlingkursen var 8 Rdl. 89 ß, betød dette i Virkeligkeden en yderligere Nedsættelse til 8 890 000 Rbdl. Af den Million £, England vilde betale, skulde der i 18 Aar ydes 4 pCt. Rente, altsaa 40 000 £ aarlig, og da 40 000 £ aarlig til 4 pCt. Rente og Rentes Rente rigeligt vilde give 1 Million £ (nemlig i noget over 17 Aar), var hermed Afløsningssummen likvideret! Paa samme Maade og samtidig tilbød Preussen, der jo skulde betale 4 440 000 Rbdl., i 18 Aar aarlig at betale 4 pCt. Rente heraf med 177 600 Rbdl., hvorved altsaa, ved Oplæg og Rentes Rente, Afløsningssummen rigeligt vilde være naaet.

Man maa godskrive Preussen, at det dog ikke først gjorde et Nedslag i Afløsningssummen af henved $^1/_8$, men iøvrigt vare Forslagene jo næsten en Haan. Selv naar

---

[1]) Indberetning fra Bille Brahe af 12. Februar 1856.

man tager det preussiske Beløb, udgjorde den aarlige Rate kun 62 pCt. af det aarlige Sundtoldbeløb, der var forudsat at indkomme fra Preussen (285 000 Rbdl., jfr. Tabellen), og disse 62 pCt. skulde altsaa oppebæres i 18 Aar, og Sundtolden dermed bortfalde! Set paa en anden Maade betød Forslagene, at Danmark i 18 Aar ingen Sundtold skulde hæve, og efter disse 18 Aars Forløb vilde det altsaa have samlet en Sum, der svarede til (for England kun delvis), hvad det havde ment at kunne afløse Sundtolden for nu.

Og dog toges Forslagene op til alvorlig Prøvelse fra dansk Side. Maaden hvorpaa Afløsningssummerne skulde betales spillede den hele Tid under Forhandlingerne en betydelig Rolle, man krympede sig overalt ved Udtællingerne én Gang for alle; men medens man fra dansk Side jo var villig til at forhandle derom med hver enkelt Stat og var rede til at modtage Beløbene annuitetsmæssigt — om man end hellere havde haft dem kontant (d. e. i Værdier paa én Gang eller mod en Hovedobligation, man havde Ret til at gøre i Penge) — maatte f. Eks. en 18-aarig Betaling selvfølgelig indeholde ikke blot Rente- men ogsaa de fornødne Afdragsbeløb. Alligevel tilraadede Bluhme, ikke straks at give Afslag. Man havde foreløbig kun Rusland, Sverig og Oldenborg med sig, og Englands og Preussens Forslag havde jo dog som formelt Udgangspunkt vore Kapitalisationstal, saa man maatte fremfor alt ikke bryde Broen af, for at ikke det hele skulde gaa i Staa. Han tænkte sig Muligheden af at gaa ud fra en Rentefod af 3 pCt. og da med et Amortisationstillæg, thi 3 pCt. var dog den engelske Rentefod. Herimod gjorde Andræ gældende, at Englands 3 Procents Obligationer havde Underkurs, og at hvis

man gik ud fra 3 pCt., burde Afløsningssummen have været beregnet ud fra en Multiplikation med $33^1/_3$. (Paa den anden Side nævnedes det fra engelsk Side, at da dansk-engelske 5 Procents Obligationer i England kun stod i pari, burde der have været multipliceret med 20 og ikke 25; men faktisk multipliceredes der jo, for at naa de 35 Mill. Rbdl., med en langt lavere Faktor.) Scheele sluttede sig til Bluhmes Ønske, at man skulde gøre Modforslag ud fra 3 pCt. Men medens disse Overvejelser stod paa, kom der Efterretninger fra England, der tydede paa, at Sagerne havde begyndt at tage en gunstigere Vending for os.[1])

6.

Langt om længe havde den engelske Regering bestemt sig til at forelægge Sundtoldsagen for Parlamentet, og den 6. Juni valgte Underhuset en Komité til at behandle den, med Ret til at afhøre sagkyndige. Komitéen, der bestod af Skatkammerkansleren og 13 Medlemmer af alle Partier, holdt en halv Snes Møder, i hvilke den lod Embedsmænd, Købmænd, Redere og Diplomater fremsætte deres Mening om Sagen, og med en omfattende Enquête — paa henved et Par Hundrede Foliosider — som Bilag afgav Komitéen sin Betænkning den 22. Juli.

Man kan ikke sige, at Enquêten indeholder meget nyt, i hvert Fald ikke, naar man møder med Kendskab til, hvad der tidligere var passeret, talt og trykt i denne Sag. Men et saadant Kendskab havde jo rigtignok de

---

[1]) Skrivelse fra Bluhme af 16. Juni 1856 og fra Andræ af 20. s. M. Udkast til Forestilling af Juli 1856.

engelske Parlamentsmedlemmer som Regel ikke. De fik gentaget af de tilkaldte, hvoraf nogle mødte som Repræsentanter for deres Byers Købmandsstand, de Klager, som Aar efter andet havde genlydt fra alle interesserede. Beskatningens Ulighed for de forskellige Varer og dens gennemsnitlig betydelige Højde — $2^1/_2$ pCt. — betonedes. Med stærke Farver fremhævedes dernæst Kostbarheden ved Skibenes Standsning i Helsingør, Mængden og Højden af Sportler og Gebyrer, Kommissionærernes Optrækkeri og Skibsfolkenes Udgifter og Udskejelser, naar de kom i Land (jfr. ovenfor). Mod den danske Regering var Tonen dog gennemgaaende velvillig, og man bestred ikke selve Retsgrundlaget for Sundtoldens Opkrævning. Idet man gik ud fra dette som givet — eller i hvert Fald som upraktisk at diskutere — nøjedes man med at drøfte, hvorledes der kunde ske en Reform. Man udtalte sig saare positivt om det uigennemførlige i Regeringens (da opgivne) Plan om at flytte Tolden til Ankomst- og Afgangshavnene, og medens Købmænd og Redere ikke benægtede Rimeligheden af, at deres Korporationer selv udredede Afløsningssummen, var man paa det rene med, at nogen brugelig Form herfor lod sig ikke finde. Der var derfor ret stor Enighed om, at man maatte modtage det danske Forslag — om end enkelte fandt Afløsningssummen for høj —, thi man var klar over, at lod man i England alt gaa i den gamle Gænge, men Amerika satte sin Krig igennem, saa at dets Skibe passerede Sundet toldfrit, eller Danmark fik Separatkonventioner med andre Lande, vilde dette i høj Grad kompromittere Englands Handel og Søfart. Som Enkelthed skal endnu fremhæves — fordi dette Moment senere paany fremdroges i det danske Rigsraad, og her kom ti

at spille en Rolle — at man ogsaa var opmærksom paa, at der for de dansk-engelske Laan var Pant i Sundtolden, og at dette Pant altsaa vilde tabes, hvis Tolden hævedes uden Afløsning. Og om det end indrønmedes, at den danske Stats Betalingsdygtighed og Loyalitet, som det ogsaa var i dens egen Interesse ikke at svigte, i og for sig var tilstrækkelig Borgen, lagdes der dog nogen Vægt paa, at de 4 à 5 Million £, som man mente der var Spørgsmaal om, hovedsagelig vare paa engelske Hænder.

En af de sidst tilkaldte var den engelske Minister i København, Mr. Buchanan. Han udtalte sig med stor Sympati om Danmark og fremhævede navnlig, at det meddelte Tabelmateriale utvivlsomt var korrekt, og at Konferencens Præsident (Bluhme) havde stillet alle Bøger og Regnskaber til fri Raadighed og Undersøgelse for Konferencens Medlemmer. Det var aabenbart, at Mr. Buchanan ønskede Sagen afgjort i Danmarks Favør, men saameget større Betydning fik derfor hans skarpe Angreb paa Transittolden i Hertugdømmerne, et Angreb man ikke senere kom udenom.

Den Betænkning Komitéen afgav, udtaler — efter en kortfattet historisk Redegørelse og en punktvis Fremhævelse af nogle af de stærkeste Klager, der vare fremkomne fra de afhørte Vidner — at Sundafgifterne i sig forene „de mest forkastelige Sider af Handelsbyrder", „de virke ujævnt, foraarsage betydeligt Tidstab og mange unødvendige Udgifter til Opkrævning af en forholdsvis ringe Indkomst". Det er altsaa ønskeligt at komme af med dem. Men for dette Ønske taler yderligere, at Danmark besidder Monopol paa alle praktiske Handelsveje fra Nordsøen til Østersøen, „ad hvilke Erlæggelsen af Sundtolden kunde undgaaes". Følgen heraf er, at saalænge

Sundtolden kan opkræves, kan Danmark altid beskytte denne Indtægtskilde „ved at lægge en betydelig Transittold paa Varer, der over Land gaa gennem dets Territorium“. „Saasnart der er bleven aabnet en Jernbane gennem dets Territorium, er der blevet paalagt Transittoldafgifter, der ved deres Størrelse praktisk virke som en Beskyttelse af Sundtolden“. — Betænkningen fører nu denne Tanke videre, fremhæver at de høje Transitafgifter formindske Landtransporten, og at der næppe kan være Tvivl om, at naar Sundtolden bortfalder, vil det ogsaa bevirke Nedsættelse af de Afgifter, hvormed nu Godstransporten paa Jernbanen Hamborg—Lybæk m. v. belastes. Komitéen anbefaler derfor indtrængende, at ved Forhandlingerne om Sundtoldens Ophør skal der tages fuldt Hensyn til, „at der sikres Transithandelen i enhver Del af det danske Territorium samme Frihed“.

Medens denne Del af Betænkningen naturligvis var alt andet end behagelig for den danske Regering, kunde man kun være vel tilfreds med andre Partier og navnlig med Slutningen. Det fremhæves, at vor Regerings Plan af flere Vidner var erklæret „retfærdig og udførlig“, at de Data og Beregninger, der vare fremlagte fra vor Side, maa anses for fuldt korrekte, og at der ingen Indsigelser havde fundet Sted mod Afløsningssummens Størrelse. Betænkningen fordyber sig dernæst i, om den engelske Stat eller de særlig interesserede skal betale Englands Bidrag, og naar til det Resultat, at den sidstnævnte Form næppe lader sig praktisere. Til Slutning udtaler Betænkningen, at der bør handles hurtigt, thi da Toldbeløbene vokse, ville ellers ogsaa Danmarks Krav forøges, og i hvert Fald har Nordamerikas Optræden fremkaldt en Tilstand, der foranlediger, at Sagen snarest

maa bringes i Orden. „Komitéen mener derfor, at de Forslag, der ere gjorte af den danske Regering til Regeringerne for de forskellige Stater, der ere interesserede i Sejladsen og Handelen paa Østersøen, blandt hvilke Storbritannien indtager den første Plads, burde undergives umiddelbar Overvejelse og danne Grundlaget for den endelige Ordning af Spørgsmaalet“.[1])

7.

En enstemmig Komitébetænkning af den ovennævnte Art ansaas for tilstrækkelig til at give den engelske Regering vidt Raaderum til at gaa ind paa det danske

[1]) Et Udkast til Komitébetænkningen findes — ihvorvel det er paatrykt „private and strictly confidential“ — i U. A. Hvor stærkt Komitéen har ønsket Sagens hurtige Afgørelse, kan ses af, at den ovenfor anførte Passus, at man maa skynde sig, for at det ikke skal blive jo længere, des dyrere („the longer the settlement of this question is delayed, the larger will probably be the receipts by Denmark for which compensation will be demanded“) findes i den endelige Betænkning, men ikke i det ellers omtrent enslydende Udkast.

Af Betænkningen er der givet et Uddrag i de ovenomtalte Aktstykker i Hist. Tidssk. l. c., men man har ikke været heldig med Oversættelsen. Af den engelske Slutningspassus „that the proposals made by the danish Governement ..... should receive immediate consideration, and become foundation of a final and satisfactory settlement of the question“ har man oversat den sidste Sætning ved „og at dette Spørgsmaal saa snart som muligt bør afgøres og tilendebringes paa en tilfredsstillende Maade“, — med Udeladelse af det væsentligste i Betænkningen, at de danske Forslag skulde danne Grundlaget for Spørgsmaalets Ordning.

Medens i det hele taget blandt de offentliggjorte Aktstykker de officielle Protokoludskrifter og Tabellerne naturligvis ere fuldt ud paalidelige, ere Uddragene af Gesandtindberetninger m. m. ret faa og ensidige (idet der er taget særlig Sigte paa enkelte Spørgsmaal) og ret magre. Dette skyldes dog selvfølgelig politiske Hensyn — og i saa Henseende blev der maaske endda offentliggjort for meget — men er jo uden Forbindelse med manglende Omhu i Gengivelsen.

Forslag, med Sikkerhed for ikke at blive desavueret af Parlamentet.[1]) Men en Hovedbetingelse var, som vi saa, ogsaa at faa Ram paa de øvrige Transitafgifter mellem Nordsøen og Østersøen.

Det var, som alt anført, navnlig fra Lybæk Agitationen imod disse Afgifter var udgaaet. Det havde sendt en Redegørelse for de Byrder, Transittolden paalagde de forskellige Nationer, rundt til alle Regeringer, og det havde, navnlig i tyske Blade, aabnet en energisk Pressekampagne imod os om dette Spørgsmaal. Fra alle vore Gesandter indløb der Meddelelser om, at vi ikke vilde kunne undgaa at tage det op til Forhandling. Fra fransk Side foreholdtes det os, at vi burde følge det af Frankrig givne Forbillede og ophæve al Transittold, hvad der vilde give et smukt Eksempel ogsaa for vore Nabostater, og i hvert Fald krævede den franske Regering uvægerligt Transittoldens Nedsættelse. I det engelske Parlament havde Lord Palmerston alt paa Forhaand lovet ogsaa at tage Sigte paa Transittolden, og nu stillede Komitébetænkningen direkte Krav derom. De tyske Staters Fordringer vare selvfølgelige, og endog fra Rusland og Sverig støttede man dem.

Vi forsøgte at komme udenom ved Modartikler i den fremmede (tyske) Presse, ved Modskrifter og ved Erklæringer om, at da Transittolden jo ogsaa var en Byrde for den danske Handel, havde man en Revision af den — ligesom af det hele Monarkis Toldforhold — under Overvejelse, men at Sagen kun endnu ikke var moden til Afgørelse. Naar sligt ikke hjalp os, var det for det første, fordi Modparten havde os i Klemmen —

---

[1]) Indberetninger fra Oxholm af 3. og 31. Juli 1856.

vilde vi have det forlangte Beløb for Sundtolden, maatte vi ogsaa give Køb paa Transittolden — og dernæst fordi Transitafgifterne i Hertugdømmerne virkelig vare af en byrdefuld og overdreven Højde.

Indtil 1838 opkrævedes Transittolden baade i Danmark og Hertugdømmerne efter en detaljeret Tarif, der afløstes af en ensartet Afgift paa 16 ß (= 5 ß Hamburger-Courant eller ca. $4^{1}/_{2}$ d) pr. 100 Pd. brutto; hertil kom 6 pCt. Sportler. Fra Transittolden var imidlertid en stor Del vægtige Varer (bl. a. i Ruslands Interesse) bleven fritagen, og Antallet af saadanne Varer blev senere forøget. Antallet af toldpligtige Varer var dog meget stort, og Tolden var bleven følt saa meget stærkere, som den Toldfrihed, forskellige Distrikter i Hertugdømmerne tidligere havde haft, ophævedes fra 1. Januar 1839.[1]) Transittolden indførtes saaledes ogsaa for disse Distrikter, deriblandt for Forbindelsen — gennem Hertugdømmerne — mellem Hamborg og Lybæk. Lybæk (og Hamborg) fremkom med Besværinger til den danske Regering, og da dette ikke hjalp, gik de til Forbundsdagen i Frankfurt, men bleve her afviste. Imidlertid sluttedes der en Overenskomst mellem de to Byer og Danmark, hvorved Fritagelsernes Antal og Udstrækning (for visse Linjer) fastsloges, og Tolden iøvrigt accepteredes, og denne Overenskomst af 8. Juli 1840 skulde gælde til 1. Januar 1868.

Senere indførtes en lignende Afgift gennem Lauenborg, hvorved alle Veje mellem Elben og Østersøen underkastedes Transittold, hvad der bl. a. fik Betydning for Jernbanen Lybæk—Büchen.

Den danske Regering udtalte nu i den Memoire,

---

[1]) Se Rubin. Frederik VI's Tid. S. 415 ff.

den oversendte til de fremmede Regeringer (og som alt delvis havde været indrykket i tyske Blade), at det var højst urigtigt af Lybæk og Hamborg at klage, naar der var en Overenskomst, gældende 12 Aar endnu. Den fremhævede dernæst, at forskellige nordtyske Stater havde en lignende Transittold og vare interesserede i Bevarelsen af vor. Endvidere udviklede man, at denne Told intet havde med Sundtolden at gøre, da der var Varer, som vare uens beskattede i Sundet og i Hertugdømmerne, ligesom der var Fritagelser her, som ikke fandtes dér, og vice versa. Men navnlig søgte man at godtgøre, dels at Transittolden ikke kunde være generende, da Transitten trods Afgiften var steget betydeligt, dels at Tolden ikke var højere end ellers i Europa, naar man ogsaa tog de toldfri Varer i Betragtning.

Dette dokumenteredes paa følgende Maade:

	Transit-toldpligtig Varemængde Mill. Pund		Transit-toldfri Varemængde Mill. Pund		Til-sammen Mill. Pund	
	1842	1855	1842	1855	1842	1855
Hamborg-Lybæk	15,5	32,8	13,1	62,9	28,6	95,7
Lybæk-Meklenborg, Preussen, Hannover	0,7	10,3	1,2	24,1	1,9	34,4
	16,2	43,1	14,3	87,0	30,5	130,1

Saaledes var fra 1842 til 1855 Transitmængden steget fra 30,5 til 130,1 Million, d. e. med 100 Million Pd., og deraf, trods Tolden, den afgiftspligtige Mængde fra 16 til 43 Million Pd., altsaa kunde Tolden ikke være nogen Hindring for Varetransporten. — Men hvad man ikke fremhævede var, at den afgiftsfri Mængde absolut set var steget henimod og relativt set over tre Gange saa meget som den afgiftspligtige!

Det andet Argument var, at naar man til de her anførte Mængder for Transitten føjede Transporten paa Linierne (gennem Hertugdømmerne) Meklenborg-Hannover og Meklenborg-Hamborg, blev det samlede Beløb:

Afgiftspligtigt Mill. Pd.	Afgiftsfrit Mill. Pd.	Tilsammen Mill. Pd.
67,6	168,5	236,1

Da nu Tolden udgjorde 5 ß courant pr. 100 Pd. + 6 pCt. Sportler, androg den altsaa ialt 3,6 Mill. ß, d. e. pr. 100 Pd. for hele Varemængden: 1,5 ß. Og da Transittolden mellem Hamborg og Berlin ifølge en dansk-preussisk Overenskomst kun var 1 ß pr. 100 Pd., det Beløb som ogsaa Mr. Buchanan havde anført i den engelske Komité som rimeligt (han havde nævnet, at 1 d. var almindelig Transittold, men i Hertugdømmerne tog man 4½ d), saa var Hertugdømmernes Transittold ikke nævneværdig højere end den ordinære. — Argumentet var altsaa, at 1 Pd. af en toldpligtig Vare sammen med 2½ Pd. af vidt forskellige toldfri Varer bragte Satsen gennemsnitlig ned til kun godt en Fjerdedel. En taabelig Trøst!

Naar det *endelig* var anført, at Transittolden for Varerne endog oversteg Jernbanefragten, erklæredes dette for fuldkommen urigtigt. Thi ganske vist udgjorde Tolden + Sportler 5,3 ß mod en Jernbanefragt paa Hamborg-Lybæk Linien af 4 ß, men til disse sidste kom Omkostninger *til og fra Jernbanen*, der bragte Fragten op til 7,3 ß, og hermed maatte sammenholdes, at for alle Varer, incl. de toldfri, var Transittolden kun 1,5 ß. — Men dette Argument, der ogsaa tog Argument 2 i sin Tjeneste, kunde jo ikke tilsløre det Faktum, at paa Strækningen Hamborg-Lybæk kostede en toldpligtig Vare en Tredjedel mere i Transittold end i Jernbanefragt!

Den danske Regerings unægtelig saare uheldige Forsvar for den høje Transittold overbeviste da heller ingen. Fra London skrev Oxholm, at Mr. Buchanan, „der i alle Henseender har vist sig særdeles velstemt mod vore Interesser paastaar sig i dette Punkt ved egen bestemt Erfaring berettiget til at erklære sig mod Rigtigheden af vore Forklaringer og har i Overensstemmelse hermed afgivet sit Vidnesbyrd for Komitéen, hvilket han erklærer ikke at kunne forandre“.

I Udlandet ansloges Transittolden i Hertugdømmerne til at udgøre $2^1/_2$ pCt. af Varernes Værdi, det samme Beløb, der var blevet fastslaaet for Sundtolden, og man lod sig ikke bringe fra den Anskuelse, at de to Sæt Afgifter stod og faldt med hinanden, dog saaledes at man som Regel vel vilde gaa med til at betale en Transittold — der jo fandtes mange Steder og for saa vidt ikke vedkom Udlandet, som det var en Afgift paa Varer, der transiterede det danske Monarkis Territorium, — men ikke vilde afløse Sundtolden og saa vedblivende betale en Transittold, hvis abnorme Højde sattes i uopløselig Forbindelse med Sundtoldens tilsvarende Højde. Ulykken var kun den, at medens man vilde betale noget for Sundtoldens Ophør, vilde man intet betale for Transittoldens Nedsættelse.

I det ovenstaaende have vi kun talt om Landtransittolden, men hertil kom Kanaltolden, nemlig paa Stecknitzkanalen, der var uden finansiel Betydning, og paa Ejderkanalen. Efterhaanden som Agitationen mod Landtransittolden fik Fart, kom ogsaa Besværingerne over Kanaltolden frem, og medens England foreløbig ikke udtalte sig om dette Punkt, naaede man inden Konferencens Slutning saa vidt, at f. Eks. Nederlandene vilde have

Kanaltolden fuldstændig ophævet. At den i det væsentlige var parallel med Øresundstolden lod sig i hvert Fald ikke skjule. „Det er bekendt — skrev Bluhme — at Ejderkanaltolden er i det angivne Øjemed (Sundtoldens Beskyttelse) saa at sige udskrevet af Øresunds Toldrullen". Transittolden paa Kanalvejene kom da til at følge Landtransittoldens Skæbne.[1])

8.

Følgen af Parlamentskomitéens Indstilling var, at der nu fra den engelske Regerings Side indkom et nyt Forslag til Afløsning af Sundtolden. Man spurgte, hvordan den danske Regering vilde stille sig, hvis England f. Eks. tilbød 76 000 £ aarlig i 20 Aar, om man dernæst kunde være sikker paa, at alle Fyr og Sikkerhedsforanstaltninger i Sundet vilde blive vedligeholdte som hidtil, om Transittolden vilde blive nedsat, og om engelske Skibe kunde være sikrede mod at standses i Sundet, naar Overenskomsten blev sluttet. Paa alt dette sendte den danske Regering foreløbig et imødekommende Svar — allerede for ikke at drive England tilbage til dets negative Standpunkt — og den udtalte bl. a. om Transittolden, at denne vilde blive ordnet, „uden at der ensidig lægges Vægt paa de kongelige Finansers øjeblikkelige Interesse".[2])

Herefter kom Forslaget tilbage fra England, men denne Gang i positiv Form, hvad man just ikke havde tænkt sig her hjemme. Den engelske Regering erklærede at ville tiltræde den danske Regerings Forslag for Kon-

---

[1]) Memoire fra den danske Regering af 7. Septbr. 1856, Skr. fra Finansministeren af 18. Juli 1856, Indberetning fra Oxholm af 1. Aug. 1856, Skr. fra Bluhme af 11. Februar 1857.

[2]) Udenrigsministerens Forestilling af 18. August 1856 og kgl. Resolution af s. D.

ferencen, saaledes som ogsaa Rusland og Sverig-Norge havde tiltraadt det, men man føjede til, at den for England beregnede Sum skulde konverteres til £ ved at sætte 1 £ = 9 Rdl., at det udkomne Beløb derefter skulde forrentes og afdrages ved en Udbetaling af 76 000 £ aarlig i 20 Aar, at fra 1. April 1857 skulde alle britiske Skibe og Ladninger passere frit gennem Sundet og Bælterne, at Fyr og Vagervæsenet i Sundet og Bælterne fremtidig skulde vedligeholdes uden nogen Art af Udgift for britiske Skibe, og at endelig Landtransittolden skulde nedsættes fra 5 til 1 ß pr. 100 Pund og de bestaaende Fritagelser for sværere Varer vedblive.

Da Sterlingkursen i September 1856 var gennemsnitlig 8 Rdl. 77 ß, betød det engelske Forslag altsaa for det første en Nedsættelse af Kapitalisationsbeløbet med godt et Par Procent; men naar de udkomne 1 125 200 £ derefter skulde forrentes og afdrages i 20 Aar med 76 000 £, var man herved gaaet ud fra 3 pCt. Rente i Stedet for den normale danske Rente, 4 pCt. Herved var imidlertid intet at gøre, og man var i de danske Regeringskredse enig om at maatte finde sig deri. Derimod mente hverken Sponneck eller Andræ, at man kunde gaa ind paa Transittoldnedsættelsen uden Vederlag, da det jo vilde betyde et yderligere Nedslag i Afløsningssummen. Bluhme holdt, som sædvanlig, paa at give efter, kun med den formelle Ændring, at 1 ß courant pr. 100 Pd. forandredes til 16 ß Rigsmønt pr. 500 Pd., og med den reelle, at Nedsættelsen kun skulde gælde for Transiten paa de Veje, der i deres hele Udstrækning førte gennem dansk Territorium, medens der for de andre Vejes Vedkommende skulde forhandles med de paagældende Regeringer. Men ogsaa den sidste Restriktion modsatte Scheele sig. Han udtalte i sin Fore-

stilling til Kongen, at man maatte tage værdigt paa Sagen og fuldt ud acceptere Forslaget; det var utvivlsomt, at mindre vilde England ikke gaa ind paa, og at man ellers ikke heller kunde vente Tilslutning fra de øvrige Lande. Transittoldens Nedsættelse som forlangt vilde muliggøre Forslagets Vedtagelse i det engelske Parlament og derigennem den hele Ordnings Gennemførelse. En Vægring vilde føre „ikke alene til en Afbrydelse af Underhandlingen, men med størst Sandsynlighed til selve Sundtoldens Tab uden Vederlag, idet jeg anser det for utvivlsomt, at en fornyet Negociation vilde blive umulig, og for højst rimeligt, at det ikke heller vilde blive gørligt at opretholde den tidligere Tilstand“. Herefter approberede Kongen Indstillingen.[1])

Men derpaa skete det mærkelige, at England ikke gik videre. Den engelske Regering fik Underretning om, at man vilde acceptere dens Forlangender, men det endelige Forslag til Konvention udeblev. Grundene hertil ere ikke vanskelige at se. England var jo her optraadt paa egen Haand, medens der hidtil havde fundet en vis Samvirkning Sted med Frankrig og Preussen, og en Separatkonvention med England var ingenlunde i disse Magters Interesse, naar de skulde blive ved at betale Sundtold. Det var derfor rimeligt, de søgte at komme med, men samtidig indbragtes det ny Moment i Fordringerne, at ikke blot skulde Landtransittolden nedsættes, men i samme Udstrækning ogsaa Kanaltolden. Til Gengæld var der for de øvrige europæiske Lande mindre Rimelighed i at forlange en Rentefod under 4 pCt., og en Uensartethed kunde da undgaas ved, at England betalte sit Bidrag

[1]) Forestilling af 1. Oktbr. 1856, Res. af 2. s. M.

kontant — i Virkeligheden en temmelig ringe Byrde for England, da 1¹/₈ Mill. £ kun udgjorde 1²/₈ pCt. af et datidigt engelsk Statsbudget. For England kom imidlertid fremfor alt hertil, at idet det havde forhandlet med Danmark om en Separattraktat, var jo dermed Sundet ikke „frit". For Danmark faldt det vel ret naturligt at gaa ind paa en Separattraktat, nu da det uden at komme videre havde drøftet Afløsningsspørgsmaalet i et Aar — Indbydelsen til Konferencen var af Oktober 1855, og man skrev nu Oktober 1856 —; og hvis Rusland og Sverig-Norge gik med, havde Danmark, incl. „Østersøen" m. v., de to Tredjedele af Afløsningssummen klaret. Men hvad skulde man egentlig gøre med den sidste Tredjedel?

Saavidt det kan ses, var der en betegnende Modsætning mellem et Udtryk i det engelske Udkast og i et foreliggende dansk Mod-Udkast. I hint tilsikres først „britiske Skibe med deres Ladninger" fri Sejlads, hvorefter det yderligere accentueres, „at britiske Skibe og Ladninger ikke kunne tilholdes at erlægge" o. s. v.; i dette gentages begge Gange „britiske Skibe og deres Ladninger". Man ser, at det engelske Udkast frigør for det første britiske Skibe med alt indehavende, men dernæst ogsaa britiske Skibe og Ladninger; det danske Udkast holder sig til Skibene med deres Ladninger, men taler ikke om britiske Ladninger andetsteds. Med andre Ord, Separatkonventionerne vilde atter her blive af det onde og kunde give Anledning til Ulemper og Strid for alle Parter, og det havde jo ogsaa hele Tiden været forudsat, at der skulde være en Fællestraktat, saa at Sundet kunde blive frit for alle under et —, hvad der vilde være bedst for Danmark, der saa undgik den dyre Sundtoldadministration, og bedst ogsaa for alle øvrige Magter, fordi man ellers

uvægerligt kom ind paa de gamle Spørgsmaal: Gjorde frit Skib Ladningen fri? Gjorde pligtigt Skib Ladningen pligtig?

9.

I det sidste Kvartal af 1856 skete intet officielt; England, Frankrig og Preussen forhandlede. Efter Nytaar var man færdig, og paa et — efter Begæring af de tre Landes delegerede — den 3. Februar sammenkaldt Møde af Konferencen forelagde de deres Fællesforslag.

Dette gik ud paa, at man tiltraadte Danmarks Forslag i Hovedsagen. De Betingelser, der knyttedes hertil, kunne — med Forbigaaelse af uvæsentlige Momenter — angives saaledes: 1) Naar Traktaten var sluttet med de tre Magter (som dog havde Grund til at antage, at saa godt som alle de andre repræsenterede Magter vilde slutte sig dertil), skulde Sund- og Strømtolden aldeles bortfalde, saa at intet Skib kunde anholdes eller visiteres m. v. af Hensyn til denne Told; 2) Transittolden i de tre Hertugdømmer og Jylland skulde nedsættes til 16 Skilling Rigsmønt pr. 500 Pd. brutto, og denne Afgift skulde ogsaa gælde for Kanaltolden; endvidere skulde de Fritagelser for Transittold paa nogle Varer og de Fritagelser for Sportler, der vare indrømmede paa nogle Transitveje, gælde for alle Transitvejene, og den Ordning af Afgifterne, der nu blev truffen, ogsaa gælde fremtidige Transitlinjer; 3) Danmark skulde vedligeholde Fyr- og Skibsfartsforanstaltninger i Sundet og Bælterne paa fuld forsvarlig Maade; 4) Fyrafgifter o. l. skulde ophæves i alle danske Havne og Toldsteder; 5) Lodspengene maatte ikke forhøjes; 6) Afløsningssummen skulde forrentes og afdrages i Løbet af 20 Aar.

Paa samme Møde, i hvilket dette Forslag forelagdes, udtalte forskellige af de delegerede, hvis Regeringer vare blevne underrettede derom, deres Tilslutning, andre gjorde enkelte Indvendinger, men som Helhed var man aabenbart enig om at slutte sig dertil. Kun Nederlandenes delegerede krævede, som ovenfor anført, fuld Ophævelse af Kanaltolden.

Om de anførte Punkter udtalte Bluhme i sin Betænkning, at det var rimeligt at gøre Sundet helt frit, selv om enkelte Lande af ringe Betydning ikke sluttede sig til Traktaten, da det modsatte vilde give Anledning til endeløse Forviklinger, og det for den danske Stat dog i værste Fald kun kunde dreje sig om en Formindskelse af Afløsningssummen med et forholdsvis mindre Beløb. Endvidere at man maatte tage Transittoldbetingelserne, som de nu vare foreslaaede, saameget mere, som man jo alt i Oktober var gaaet ind paa dem for Landtransittens Vedkommende, og man i hvert Fald ikke, overfor den Stemning der rundt om i Parlamenterne var oppe med Hensyn til denne Del af Spørgsmaalet, kunde lade være at indvilge; en fuldstændig Ophævelse af Kanaltolden kunde der derimod ikke være Tale om. Man skulde dernæst selvfølgelig udtale sin Beredvillighed til at vedligeholde Fyr og Sømærker etc., og med Hensyn til den finansielle Ordning, man i saa Henseende havde med Sverig og Norge, vilde der være at træffe særlig Overenskomst, men man maatte afvise Bestemmelsen om, at der i det hele ikke i danske Havne maatte opkræves Fyrpenge o. l. Bluhme gjorde opmærksom paa, at det var vist bl. a. den fælles Benævnelse „Fyrpenge“, der her havde gjort Ulykker, men at man selvfølgelig ikke, i Anledning af Sundtoldspørgsmaalet, kunde lade sig diktere Betingelser

for Størrelsen af Danmarks Havneafgifter; det var kun uheldigt, at det var den franske Kejser personlig, der havde faaet denne Passus ind, men det vilde dog nok lykkes at omredigere den saaledes, at der muliggjordes en Retræte for Forslagsstillerne. Hvad Lodspengene angik vilde det ogsaa blive nødvendigt at komme bort fra det stillede Forslag, da man jo ikke kunde binde sig til i al Evighed ikke at forhøje den Betaling Lodserne fik. Med Hensyn endelig til Annuiteterne var der intet at indvende eller i hvert Fald at udrette overfor den foreslaaede Ordning, ved hvilken der iøvrigt var at bemærke, at den engelske Minister underhaanden havde meddelt, at hans Regering havde besluttet sig til at betale kontant.[1])

Udenrigsministeren forelagde derefter Kongen de tre Magters Forslag i en Forestilling, der i alt væsentlig knyttede sig til Bluhmes Betænkning, saavel med Hensyn til hvad der pure burde tiltrædes og hvad der burde ændres, som med Hensyn til Motiveringen. Om den Fremgangsmaade, der skulde følges for Tidsrummet fra 1. April indtil Traktaterne med de enkelte Magter vare endeligt i Orden, havde der været en Del Uenighed i Ministeriet, men ogsaa her sluttede Forestillingen sig til den af Bluhme anviste Udvej. Ifølge denne skulde Afgifterne provisorisk erlægges, men tilbagebetales, efterhaanden som Traktaterne bleve underskrevne; i den Mellemtid der gik, indtil alle kontraherende Magters Traktater vare udvekslede, kunde ingen Standsning eller Visitation finde Sted for de Landes Skibe, hvis Traktater vare i Orden, men de skulde kun være pligtige til at tilkendegive deres Nationalitet. Kongens Underskrift er af samme Dato som Forestillingen, den 15. Februar 1857.

¹) Bluhmes Skrivelse af 11. Februar 1857.

Konferencen afholdt nu en Række af Møder: den 16. Februar, den 7., den 12. og den 14. Marts. Paa det første af disse gjorde Bluhme i et udførligt og glimrende Foredrag Rede for, hvad vi kunde gaa ind paa og hvad ikke. Han fremhævede, hvilken Resignation vi viste ved ogsaa at aabne Sundet for de Magter, der ikke nu underskrev Konventionerne, men at vi saa ogsaa haabede paa, at de øvrige Magter vilde yde deres bona officia til at formaa hine til at tiltræde, et Tilsagn han dog ikke mente skulde omsættes i Paragraf-Form, men som han ventede en frivillig Udtalelse fra Konventionsmagterne om. Han paaviste, hvor meget mindre den forlangte Kapitalisationssum var end den, der direkte svarede til Toldindtægten, og hvilket Offer vi derfor bragte ved yderligere at tilstaa de forlangte Transittoldnedsættelser, thi vel vilde sligt ogsaa have Betydning for Monarkiets egen Handel, men et var dog selv at nedsætte Afgifter, et andet at fraskrive sig Retten til at bevare, endsige forhøje dem; alligevel vilde man føje Magterne, men videre kunde man heller ikke gaa, og saaledes f. Eks. ikke helt ophæve Tolden paa Ejderkanalen, en Transportvej, som nu maaske vilde blive saa kostbar at vedligeholde, at der endog kunde være Tale om helt at opgive den; det hele Spørgsmaal om Afgifter paa Transitomsætningen var dog vedblivende under den danske Regerings nøje Overvejelse. Han forsikrede, at det for saa vidt var overflødigt at paalægge Danmark at vedligeholde Fyr og Sikkerhedsapparater, som alt saadant som bekendt var nok saa godt her som andetsteds, og det vilde vedblive at være det, uden at man derfor direkte eller indirekte under nogensomhelst Form kunde falde paa at ville genindføre de „Fyrpenge“ eller lign., man nu fik Vederlag

for at opgive; dog noget ganske andet var det, at man ogsaa skulde opgive Statens Autonomi til at paalægge Fyrafgifter m. m. rundt om i Landets Havne og Toldsteder, hvad der ikke blot i sig selv var en krænkende og en urimelig Fordring, men ogsaa vilde medføre, at den Reform af de lokale Skibsafgifter, for at tilvejebringe Simplificering og muligvis Nedsættelse, som der ellers kunde være Tale om, vilde blive udelukket, naar der alt paa Forhaand var lagt Haand paa en Del af dem; han foreslog derfor her en Redaktionsændring, hvorved alt det, som Magterne i Forslaget havde forlangt, forblev staaende — ingen Afgifter maatte opkræves i Sundet, Bæltet, Havnene o. s. v. — men blot med den Tilføjelse, at det forstodes, at det gjaldt saadanne Afgifter, der ifølge de hidtidige Traktater hidrørte fra eller stod i Forbindelse med Sundtolden, alt saadant skulde ophøre og under enhver Form forblive ophævet. Han udtalte, at ogsaa den danske Regering ønskede, at Lodspengene ikke maatte forhøjes, thi det var jo Regeringen, der satte Taksterne, hvoraf ingen Hvid gik i dens Kasse, og som delvis dens egne Borgere skulde betale; men hvad kunde det nytte at indføre en Traktatbestemmelse derom, alt forandredes jo i Verden, ogsaa Livsfornødenhedernes Pris, og vilde man fordre, at den Del af Sømandsstanden, der havde det vanskeligste og det farligste Hverv, skulde arbejde for en lavere Betaling end normalt, da vilde den hellere søge privat Hyre, og man vilde faa de daarligste Kræfter til det Arbejde, der skulde have de bedste; man kunde være rolig for, at den danske Regering ikke vilde sætte højere Takster end nødvendig, og den paagældende Passus burde derfor enten omredigeres eller helt gaa ud. Han vilde endelig paa den danske Stats Vegne vel gaa ind

paa, at Afløsningssummen udbetaltes ved Annuiteter, men rimeligere end at bruge Udtrykket „skulde forrentes o. s. v.“, var dog at sige „kunde“, for at udtrykke hvad Danmark helst ønskede, og hvad det lod sig nøje med. Endnu gjorde han Rede for Nødvendigheden af et Provisorium og fremlagde det dertil sigtende Forslag.

Naturligvis kom der i de følgende Møder Smaaindvendinger og Smaaændringer, men som Helhed accepteredes samtlige danske Forslag. Fra Sverig-Norges og fra Stormagternes Side udtalte den ene delegerede efter den anden, efter indhentet Bemyndigelse, at man vilde yde sine bona officia til at faa alle afløsningspligtige Stater til at gaa ind paa Konventionen. Den hollandske delegerede vilde ikke insistere paa Kanaltoldens Ophævelse, men haabe paa Fremtiden. Afsnittet om Fyrpengene ændredes som af Danmark ønsket, og den om Lodspengene fremsatte Passus bortfaldt. Man rettede endelig „skulde“ til „kunde“ i Betalingsstipulationen, og efter at have faaet fastslaaet, at Provisoriet skulde være saa kortvarigt og saa lidet generende som muligt, vedtoges ogsaa dette.[1])

[1]) En kuriøs lille Kontrovers Magterne imellem skal endnu noteres. I de tre Magters Forslag stod i Artikel VII, at Udførelsen af de i Traktaten indeholdte Forpligtelser gjordes afhængig af Opfyldelsen af de Formaliteter og Forskrifter „der ere fastsatte i de kontraherende Parters Forfatningslove“. Med stor Energi havde den russiske delegerede protesteret derimod. Han maa „paa det bestemteste forlange en Forandring i Affattelsen af Art. VII. Denne Artikel forudsætter, at alle de kontraherende Magter uden Forskel ere i den Nødvendighed at maatte fyldestgøre konstitutionelle Former. Den kejserlige Regering befinder sig ikke i dette Tilfælde, og for at denne Forskel kan træde bestemtere frem, foreslaar den delegerede o. s. v.“ Der kom da til at staa: „der ere fastsatte i Forfatningslovene hos de af de høje kontraherende Parter, som ere forbundne til at bevirke disse Formaliteters Anvendelse o. s. v.“

Den 14. Marts 1857 Kl. 9 Aften holdt Konferencen sit Slutningsmøde, i hvilket var tilstede, foruden Kongen af Danmarks Kommissær, de delegerede for Østrig, Belgien, Frankrig, Storbritannien, Hannover, Meklenborg-Schwerin, Oldenborg, Nederlandene, Preussen, Rusland, Sverig-Norge og de frie Hansestæder. Fuldmagterne udveksledes, de nødvendige Formalia foretoges og Traktaten underskreves. Saa tog den franske Minister Dotézac Ordet og udtalte Konferencens Tak til Ekscellensen Bluhme. „Konferencen vil intet Øjeblik tøve med at opfylde, hvad simpel Retfærdighed byder, og med Glæde anerkender den derfor alt, hvad den skylder den udjævnende og upartiske Aand, hvori dens Præsident har ledet dens Forhandlinger o. s. v.". Bluhme takkede i varme Ord. „Den Underhandling, vi nu have tilendebragt, angaar en Sag, som paa Grund af dens overordentlig store Vigtighed for mit Fædreland i en Række af Aar har beskæftiget mine Tanker. Aldrig, mine Herrer, skal jeg glemme denne Stund; til mit Livs Ende, den være fjern eller nær, vil jeg mindes den o. s. v.".

Senere hen paa Aaret, da Separattraktaterne vare blevne underskrevne, udveksledes naturligvis ogsaa Ordensdekorationer, hvoraf Bluhme fik sin rigelige Part. Ved Siden deraf blev han Ridder af Elefanten. Udenrigsminister Scheele var da fratraadt som Minister.[1]) Han

[1]) I April 1857 begyndte med Scheeles Udtræden den Ministerkrise, der i Maj Maaned endte med, at Ministeriet Andræ, som i Oktbr. 1856 havde afløst det Bangske Ministerium, afløstes af Ministeriet Hall. Alt længe, eller vel rettere hele Tiden havde der indenfor Ministeriet hersket stærk Spænding, navnlig fra de andre Ministres Side overfor Scheele. Den sidste Anledning til Krisen skal have været et Sammenstød i Anledning af, at da Scheele ved Sundtoldtraktatens Forelæggelse for Rigsraadet, meddelte forskellige herhenhørende Aktstykker (se ovfr. S. 275 Note), skete

var alt Elefantridder, og Kongen sendte ham da, under 4. August, en Haandskrivelse, i hvilken det bl. a. hed: „I den Tid, Du har forestaaet Vort Udenrigsministerium, er en af de vigtigste Underhandlinger med Udlandet bleven ført til en endelig og tilfredsstillende Afgørelse. Denne Underhandlings Begyndelse skriver sig fra samme Tid. Vi kunne ikke nægte os den Tilfredsstillelse at give Dig et særligt Bevis paa, hvormeget Vi paaskønne Dine store Fortjenester af den nu opnaaede endelige Ordning...... Et saadant Bevis have Vi villet give Dig ved nærværende Kongelige Haandskrivelse". — Denne Anerkendelse var fortjent.

Tredje Afsnit.

Efter Konferencen.

1.

Efter at Konferencen var forbi, forestod Affattelsen af Separatkonventioner med de enkelte Stater, hvad der jo allerede af den Grund var nødvendigt, at Hovedtraktaten havde overladt det til hver enkelt Stat at fastsætte Betalingsvilkaarene — kontant Betaling eller ved Annuiteter —, Kursberegning o. l.; desuden var der særlige Vilkaar overfor nogle af Staterne.

Men først og fremmest skulde vi jo affinde os med en Stat, der ikke var repræsenteret paa Kongressen, Nordamerikas forenede Stater. Allerede i Februar havde man

dette i større Omfang end aftalt. (Jfr. bl. a. „Fædrelandet" for 11. April 1857. Bladet, der var Scheeles arge Modstander og saare glad over Krisen, var dog saa forstandigt at udtale: „Heldigt er det, at Sundtoldsagen er afgjort, inden Krisen er indtraadt".)

begyndt Forhandling med Unionen, der efterhaanden var blevet føjeligere og i Virkeligheden nu var villig til at yde sin Andel ligesom de andre Magter, kun med visse formelle Forbehold. Der maatte saaledes ikke i Traktaten staa noget om „Afløsning“, men der skulde staa Erstatning for Skibsafgifter m. v., et Punkt, om hvilket det i Udenrigsministerens Forestilling til Kongen med Rette hed, at naar Erstatningen erlægges, „saa vil Terminologien intet gøre til Sagen“. Og saa vidt i Formaliteter gik man, at medens Afløsningsbeløbet var 717 829 Rbdl., vilde man i Amerika først have betalt 720 000 Rbdl. „i Erstatning“, for at det ikke skulde se ud som om man, som Medlem af den europæiske Koncert, var gaaet ind paa samme Opfattelse og samme Vilkaar som Europa. Det kunde vi naturligvis heller intet have imod, men den sunde Fornuft sejrede dog, og da det kom til Stykket, betalte Unionen — kontant — det stipulerede Beløb. Men i Konventionen hedder det, efter den sædvanlige Opregning af Danmarks Forpligtelser til at vedligeholde Fyr og Sømærker etc. i Sundet og Bælterne, „i Betragtning af de ovenanførte af Danmark overtagne Forpligtelser“ o. s. v. Saaledes have vi fra Amerika faaet Penge for en Pligt, vi paatog os, og ikke for en Ret, vi gav Afkald paa.[1])

Fra Belgien fik vi ingen Penge. Sammenhængen hermed er den, at ved Traktat af 19. April 1839 fik den hollandske Regering Ret til at tage en Afgift af Skibe paa Schelde fra Havet til Belgien eller fra Belgien til Havet. Denne Afgift, der paahvilede alle Landes Skibe,

[1]) Udenrigsministerens Forestillinger af 15. Februar og 10. Juni 1857, Resolutioner af s. D. Departementstidende for 1858, S. 212 ff.

betalte Belgien aarlig for samtlige Lande. For danske Skibe havde det af Belgien til Holland betalte Beløb gennemsnitlig aarlig siden 1840 udgjort 39 000 fr. Det Beløb, der ifølge Sundtoldtraktaten paahvilede Belgien, var 301 455 Rbdl. eller ca. 850 000 fr., medens de 39 000 fr. kapitaliserede gav ca. 100 000 fr. mere, saa at de to Beløb omtrent ækvivalerede. Ganske vist havde Belgien ikke hidtil forlangt Refusion, og naar det betalte Udlandets Scheldetold, var det naturligvis for, i dets egen Interesse, ikke at holde Udlandets Skibsfart borte, men paa den anden Side havde det ingen Forpligtelse dertil, og mente, at til en Frigørelse for danske Skibe paa Schelde maatte svare en Frigørelse for belgiske Skibe i Sundet. Denne Betragtning kunde vi ikke vel afvise, og i den Konvention, der afsluttedes, fastsattes det derfor, at saalænge Belgien betalte Scheldetolden for os, skulde det ikke betale sin Part i Afløsningssummen, at danske Skibe paa den anden Side ingen Scheldetold skulde betale, og at hvis denne kapitaliseredes til Afløsning, skulde Danmark ikke udrede nogen Part heraf, samt at endelig, hvis Scheldetolden uden videre bortfaldt, skulde Belgien aarlig betale Danmark et Beløb, der svarede til 4 pCt. af dets Sundtoldkvota. — Efter langvarige og yderst besværlige Forhandlinger afløstes Scheldetolden i 1863[1]).

Fra Sverig og Norge fik vi et afkortet Beløb. Da vi ved Deklaration af 1842 (der ændrede en tilsvarende Traktatbestemmelse af 1660) havde paataget os at yde til Sverig et aarligt Beløb af 10 000 Speciedaler, til Norge

[1]) Departementstidende for 1857, S. 571 ff. — „Exposé des motifs &c.“, afgivet i det belgiske Repræsentantkammer ved Sundtoldtraktatens Forelæggelse. — Holtzendorff. Handbuch des Völkerrechts. Band II, Hamburg 1857. S. 342 ff.

af 3 500 Speciedaler, som „Vederlag for de Bekostninger, Vedligeholdelsen af de svenske og norske Fyr i Sundet og Indløbet til Kattegat foranledigede“, kapitaliseredes nu disse Beløb efter samme Forhold, som var anvendt ved Kapitaliseringen af Sverigs og Norges aarlige Afgifter i Sundet og Bælterne, og Resultatet blev, at der i Sverigs Kvota skulde afkortes 311 307 Rbdl., i Norges 108 958 Rbdl., hvorefter naturligvis Danmarks hidtidige Ydelser til de to Lande ophørte.[1])

Englands Andel betaltes, som det hele Tiden havde fastholdt, saaledes at vi kun fik 1 £ for hver 9 Rbdl. Beløbet indgik kontant.

Rusland lærte af England — til stor Forargelse for vor Regering. Det trak ud med den russiske Konvention, fordi den russiske Regering stillede Krav paa at betale i Sterling med 1 £ for hver 9 Rbdl., hvad vi atter og atter demonstrerede imod. Vi gjorde gældende, at England havde dog den Begrundelse for sit Krav, at de engelske Skibe havde betalt Sundtolden med 1 £ for hver 9 Rbdl., og at England desuden betalte kontant, men ingen af Delene var jo Tilfældet for Ruslands Vedkommende. Hertil svarede imidlertid Rusland, at der i Traktaten ingen Forskel var stipuleret paa kontant og Afdragsbetaling, og at der var lovet hvert Land saa gunstige Betingelser som det gunstigst stillede, samt at det i hvert Fald var urimeligt, at England, der havde gjort alskens Vanskeligheder, skulde slippe billigere end Rusland, der havde været den første til at slutte sig til vort Forslag og havde gjort alt for at faa Sagen i Orden. Dette var naturligvis rigtigt, og ihvorvel man i Ministeriet var meget

---

[1]) Departementstidende for 1857, S. 678 ff.

utilbøjelig til at give Køb — det drejede sig efter Kursen i Sommeren 1857 om halvanden Procent af Beløbet (d. e. henved 150 000 Rbdl.) — maatte man, da Rusland ikke vilde give efter, bøje sig, idet man dog trøstede sig med, at da de fleste Konventioner nu vare afsluttede, behøvede man ikke at frygte for lignende Krav fra andre Lande. Men ogsaa Kongen var vred, hvad der dog kun fik platonisk Udtryk i den saalydende Resolution: „Skønt Vi ikke kunne anerkende, at den Kejserlig Russiske Regering har noget retligt Krav paa at forlange konverteret Sundtoldkvotaen i £ St. à 9 Rbdl., ville Vi dog paa Grund af Omstændighederne indrømme, at denne Konvertering maa finde Sted.“ [1])

Med næsten alle øvrige Lande fik vi Konventioner enten straks eller, for nogle italienske Staters, Portugals, Spaniens, Tyrkiets og Venezuelas Vedkommende i de nærmest følgende Aar. Foruden England og Nordamerika betalte Holland, Østrig og nogle af de mindre tyske Stater kontant, de øvrige Lande betalte, som stipuleret, afdragsvis. De Stater, der fik Konvention efter Rusland, betalte som Regel i £ à 9 Rbdl.

Ejendommelige Betingelser indeholdt Konventionen med Spanien. Ifølge denne skulde af Spaniens hele Kvota, 1 020 016 Rbdl., de 368 573 Rbdl. for det egentlige Spanien betales med 4 Million reales de vellon i klingende Mønt og de 651 443 Rbdl. for de spanske Kolonier med 13 Million reales i 3-Procents Obligationer af den spanske indre Statsgæld. Med dette sidste Beløb skulde ogsaa være likvideret Spaniens gamle Gæld til Danmark ifølge

[1]) Forestilling fra Udenrigsministeren og kgl. Resolution af 21. Juli 1857.

Fredstraktaten af 14. August 1814. Ser man nu efter i denne Traktat, finder man i dens § 6, at „Kongen af Danmarks Rettigheder til Betalingen af de gamle Gældsposter, som den spanske Krone har paadraget sig imod den danske, ere anerkendte som de vare i Begyndelsen af 1808“. Det er næppe værd at granske længere tilbage efter disse „gamle Gældsposter“ fra før 1808, da de jo nu bleve strøgne ved den store Obligationsudbetaling, og selve denne viste sig saare langt fra blot at dække den ny Gældspost, de 651 000 Rbdl.[1])

Kun fra et af de Lande, hvor der var Spørgsmaal om et Beløb, det ansaas for værdigt og værd at gøre sig særlig Anstrængelse for, fik vi intet, nemlig Brasilien. Dette Lands Kvota udgjorde 506 295 Rbdl. Vi henvendte os naturligvis til Brasiliens Regering allerede i 1857, men fik intet Svar. Den lod paa anden Haand forstaa, at da Brasilien ingen Skibsfart havde paa Østersøen, var der ingen synderlig Grund for det til at betale noget,

[1]) Departementstidende 1860, S. 521 ff. — Det fremgaar af Statsregnskaberne, at i en Aarrække opførtes de spanske Obligationer „indenfor Linjen“, i 70erne bleve de rentebærende og ansattes derefter i lang Tid som 3-Procents rentebærende Papirer med et Beløb af ca. 540 000 Kr. Paa Grund af forskellige spanske Finansoperationer og Særoverenskomster gav de senere 4 pCt. og ansattes til et højere Beløb end nysnævnt, og i Finansaaret $18^{89}/_{90}$ lykkedes det at afhænde dem for 1 289 000 Kr., altsaa næsten det Beløb, vi 30 Aar i Forvejen havde faaet dem for. Som Følge heraf — og fordi et nogenlunde nøjagtigt Beløb dog ikke kan angives — er der for disse Obligationers Vedkommende ikke sket nogen Afkortning i den nedenfor anførte Opgørelse over, hvad Sundtoldafløsningen endelig indbragte; men tages der Hensyn til Rentetabet i Tiden 1860—90, bliver denne Postering naturligvis alt andet end korrekt. — Ogsaa paa de 4 Mill. Realer „i klingende Mønt“ var der et betydeligt Tab (henved $^1/_5$), men dette var et umiddelbart Kurstab, som nedenfor er taget i Betragtning.

men det vilde dog være villigt til at give et mindre Beløb. Man kom dog ikke videre, og paa en Forespørgsel i 1860 fik vi heller intet Svar. Derimod kom der en midlertidig chargé d'affaires hertil, men hver Gang man henvendte sig til ham, erklærede han at være uden Instruktioner, indtil han i 1863 rejste med den Afskedsmeddelelse, at Brasiliens Næringsveje vare i en saadan Stand, at de ikke tillod Regeringen at betale os. I 1869 prøvede vi paany og tilbød da, hvis vi kunde faa en Ordning i Stand, at nøjes med 250000 Rbdl., men vi opnaaede intet. Der var da Spørgsmaal om at forhøje Tolden paa brasilianske Produkter, hvad der meddeltes Brasiliens Regering, men Tanken førtes dog ikke ud i Praksis. I Begyndelsen af 70erne gjorde Sverig-Norge og Stormagterne Forestillinger overfor den brasilianske Regering, i Overensstemmelse med deres Løfte paa Konferencen om, hvis fornødent, at yde deres bona officia, og navnlig søgte den russiske Gesandt at faa Sagen i Orden, men dette affødte kun en Noteveksling, hvor Brasilien først udtalte, at det ingen Grund havde til at betale, senere at det ingen Penge havde dertil. Et Forslag fra vor Side i 1873 om at søge Sagen afgjort ved Voldgift tiltalte ikke Brasilien, og efter en Skrivelse af September 1875 fra os gennem vor Generalkonsul i Rio de Janeiro til den brasilianske Regering har der intet videre været foretaget.[1])

2.

Hvormeget indbragte da herefter Sundtoldafløsningen den danske Stat? De 35 Million Rbdl., vi havde forlangt, fordelte sig paa følgende Maade:

---

[1]) Redegørelse i U. A.

		Rbdl.
1.	Traktatmagterne, dels Hovedtraktatunderskriverne, dels senere tiltrædende	32 810 000
2.	Danmark selv	1 122 000
3.	„Østersøen“, „Nordsøen“ etc.	529 000
4.	Smaabeløb	33 000
5.	Brasilien	506 000
		35 000 000

Beløbene for 3—5 mistede vi altsaa frivilligt eller ufrivilligt, hvad der bragte Summen ned til 33 932 000 Rbdl. Men dette Beløb formindskedes atter ved Kurstab m. m., saa at det gik ned til knapt 33½ Mill. Rbdl. Vi fik altsaa i Sundtoldafløsning ca. 67 Million Kr. (Vil man heri afkorte Danmarks egen Part og Fradragene for Sverigs, Norges og Belgiens Modkrav, bliver det Beløb, der kontant eller efterhaanden udrededes til os, selvfølgelig fraregnet Renter, 63,3 Mill. Kr. Heraf udrededes ca. ⅖ kontant.)

Og hvad afgav vi for de 67 Mill. Kr.? Efter det Materiale, der forelagdes Konferencen, og som gik ud fra Afgiftsbeløbene i 40erne og Begyndelsen af 50erne, gav Danmark Afkald paa en samlet Indtægt af 2¼ Mill. Rbdl. Men i det sidste Aar før Sundtoldens Afløsning, 1. April 1856—31. Marts 1857, udviser Statsregnskabet en Indtægt paa disse Poster af 2 500 000 Rbdl. Og hertil kommer Nedsættelsen af Transittolden. Hvormeget denne Nedsættelse androg, er det, efter Statsregnskaberne, ugørligt nøje at angive; det lader sig kun beregne ved at sammenligne de paagældende Indtægtsposter i Aarene nærmest før og efter Traktaten, hvorved der dog kommer det forstyrrende Moment ind, at Transitten jo var i stadig Stigning, hvad der naturligvis endnu mere blev Tilfældet efter den stærke Nedsættelse af Taksterne; men som Minimumsbeløb kunne vi regne med 300 000 Rbdl. Den

virkelige Afgiftsformindskelse, Traktaten medførte — med Aaret 1856—57 som Udgangspunkt — bliver altsaa 2 800 000 Rbdl. Heri indgaa ikke de Beløb, der vare blevne erlagte i Sportler og Mulkter etc., og som hovedsagelig anvendtes til at dække Administrationsomkostningerne; men det blev selvfølgelig nødvendigt for den danske Stat at pensionere de Embedsmænd m. fl., der vare blevne overflødige, og den fik ogsaa andre saadanne — udækkede — Udgifter ved Afløsningen.[1]) Dog selv bortset herfra opgaves der altsaa 2,8 Mill. Rbdl. i aarlig Indtægt, hvorfor Erstatningen var 33,5 Mill. Rbdl., d. e. knapt 12 Gange det aarlige Beløb.

Da Regeringen foreslog Konferencen at gaa ind paa 35 Mill. Rbdl., havde den selv, som det vil erindres, forudsat, at man heri maatte afkorte en halv Million for „ubestemte Lande“; man gik altsaa ud fra at skulle have 34½ Mill. Rbdl. i Erstatning for 2¼ Mill. aarlig Indtægt, d. e. en Kapitalisation med 15⅓. Ved Kurstab og Ikke-Betaling gik Kapitalbeløbet en Million Rbdl. yderligere ned end beregnet — og Størstedelen af Kapitalen indkom ikke, som ventet, kontant, men afdragsvis —; samtidig maa den mistede Aarsindtægt sættes 550 000 Rbdl. højere end forudsat. Herved fremkom en Reduktion fra 15⅓ til henimod 12 af Kapitalisationsfaktoren. Gaa vi ud fra, at denne, for at der fuldt ud

[1]) Egentlig burde yderligere tages i Betragtning, at af de ca. 200 000 Rbdl., der i Finansaaret 1856—57 betaltes i Sportler, „Fattigpenge“ og Mulkter, anvendtes kun ca. 120 000 Rbdl. til Administration, medens de 80 000 Rbdl. bidrog til Udgifterne til Sikring for Søfarten m. v. Ialt kan i det nævnte Finansaar Sund- og Strømtoldens Nettoprovenu anslaas til at have udgjort ca. ¹/₁₀ af den danske Stats Indtægter (d. e. Monarkiets ÷ de enkelte Statsdeles Tilskud + disses Særindtægter).

kunde være Tale om en Afløsning, skulde være 25, have vi altsaa saa langt fra faaet Sundtolden afløst, at vi ikke naaede Halvdelen af det formelle Afløsningsbeløb. Havde man forrentet og afdraget samtlige 33½ Mill. med 8⅓ pCt. aarlig (hvoraf 4 pCt. Rente), vilde Beløbet have været betalt i noget over 16 Aar. Men 8⅓ pCt. af 33½ Million er 2800000, d. v. s., at den Erstatning, der ydedes os, svarer til, om vi havde faaet Lov til at beholde Sundtolden m. v. i godt 16 Aar — og da havde ophævet den uden Afløsning!

Men naar vi saaledes ere naaede til regningsmæssigt at paavise, at vi kun fik under Halvdelen af normal Afløsningssum, eller at vi kun fik Tolden garanteret i 16 Aar og derefter maatte opgive den uden Vederlag —, da maa vi derefter betragte Medaillens anden Side. Chancen var ikke for at beholde Tolden i 16 Aar, vi havde ikke Sikkerked for Tolden i 16 Maaneder, da ingen vilde betale denne Afgift mere. Sundtolden var kostbar, byrdefuld, tidsspildende, handelsforstyrrende ikke blot for Udlandet, men ogsaa for Danmark selv, og den var stridende mod nutidig Folkeret og alle nutidige Sædvaner. Lidet bedre gik det med Transittolden, hvis Satsers Højde vare bestemte ved Sundtolden, og som det efter dennes Ophør vilde have været landsskadeligt at fastholde —, en urimelig Told, som vi selv snarest muligt aldeles ophævede.

Derfor var det paa høje Tid, at vi fik Konferencen i Stand, hvor vi med forstandig og berettiget Paaberaabelse af et halvt Aartusindes Hævd for Sundtolden og med Henvisning til, at vor Stat regnede med denne Indtægt og fra Arilds Tid havde regnet med den, forlangte en billig Skadesløsholdelse for at afgive den. Derfor

var det rigtigt, at vi gav efter overalt, hvor der ellers havde været Fare for, at Forhandlingerne vare bristede, og at vi vare blevne tilbage med tomme Hænder. Vi opnaaede herved en Tilsikring af en for de danske Finanser saare betydelig Kapital og det under fuld Honnør for Regering og Stat.

3.

Den 3. April 1857 traadte det danske Rigsraad sammen til en ekstraordinær Samling for at give sit forfatningsmæssige Samtykke til Traktaten om Sundtoldens Afløsning. I den korte Tid Rigsraadet var inde — det sluttede den 25. April — behandlede det hovedsagelig kun Sundtoldsager. Af disse gav selve Traktaten ingen Anledning til Forhandling, men saameget mere blev dette Tilfældet med flere af de Lovforslag, der stod i Forbindelse med den.

Der forelagdes et Lovforslag om Transittolden, ved hvilket, kortelig udtrykt, denne gjordes ensartet for Kongeriget og Hertugdømmerne, saaledes at baade Fritagelserne for Told bleve ens begge Steder, og at de toldpligtige Artikler kom til at betale ens, 16 Rbß pr. 500 Pd. Forskellige Talere beklagede, at Regeringen ikke havde foreslaaet en fuldstændig Ophævelse af Transittolden; støttet af Forsamlingens store Flertal henviste imidlertid Regeringen til, at Øjeblikket ikke var til yderligere at formindske Statens Indtægter, om man end indrømmede, at en saadan Ophævelse af Transittolden muligvis kunde komme i Følge med den almindelige Toldrevision. Dette skete ganske vist ikke ved Toldloven af 4. Juli 1863, hvorimod Transittolden hævedes i Kongeriget Danmark ved Lov af 11. Marts 1865.

Ved Siden af de saglige kom der imidlertid ogsaa politiske Momenter ind i Forhandlingen, der som Helhed prægedes af den nationale Strid, og denne gav sig allerede Udtryk straks ved Forhandlingernes Begyndelse. Fra Regeringens Side var det bleven udtalt, at efter at Kanaltolden var bleven saa stærkt nedsat, kunde der være Spørgsmaal om, hvorvidt man burde holde selve Kanalen vedlige, da dens Benyttelse var i Aftagende og nu rimeligvis vilde give Underskud — en Betragtning der jo allerede var fremkommen under Konferencens Forhandlinger —; men dette gav fra slesvig-holstensk Side Anledning til energiske Beklagelser, og disse kædedes sammen med en Tvivl om, hvorvidt det hele Kanalspørgsmaal overhovedet hørte ind under Rigsraadets Forum. I denne Anledning fremkom det Svar fra Orla Lehmann, at Kanaltolden utvivlsomt hørte under Rigsraadet, medens Foranstaltninger vedrørende Kanalen ganske vist hørte under Hertugdømmernes Særomraade. „Hvilketsomhelst Tilskud Kanalen maatte behøve for at vedligeholdes, er en Udgift, der er Helstaten som saadan aldeles uvedkommende, og som maa overlades til de paagældende tvende Landsdele. For mig har Ejderkanalen væsentlig kun sin Betydning, afset fra Kanaltolden, som Grænse imellem Slesvig og Holsten, en Grænse, hvis praktiske Betydning jeg tillægger den allerstørste Vægt.“ [1])

Dog dette var kun en Episode. Af videre Betydning blev Spørgsmaalet om Transittoldens Forhold til Øresundstolden, dels i Almindelighed, dels overfor Afløsningen. Den sidste Del af Spørgsmaalet kom ganske vist først

[1]) Rigsraadstidende 1857, Sp. 52.

skarpt frem under Forhandlingen om Afløsningssummens Anvendelse, men i Virkeligheden var det to Sider af samme Sag. Fra den slesvig-holstenske Gruppe gjordes det gældende, at Sundtolden var en Transittold, at „Transittoldens“ Satser vare ansatte for at svare til Sundtoldens, at Sundtolden ikke var blevet afløst, naar vi ikke vare gaaede ind paa at nedsætte Transittolden, og at endelig derfor Afløsningssummen ogsaa omfattede Erstatning for Hertugdømmernes Transittold. Dette Standpunkt — eller rettere de forskellige Synspunkter, der kunne samles under det her anførte — blev imødegaaet af forskellige af Kongerigets Talere, med størst Virkning af Bluhme. For det første, udtaltes det, var Sundtolden ingen „Transittold“, thi en saadan kan kun paalægges, hvor man er raadig over begge Sider af Gennemgangsvejen, men den var en hævdvunden Passageafgift, der erlagdes for at passere Sundet og Bælterne. Ved Siden af dette Argument — der unægtelig var noget skrøbeligt, thi Sundtoldens historiske Basis, den vi saa meget havde bygget paa, var jo netop Sundets oprindelige Karakter som „dansk“ Strøm, og i hvert Fald beskyllede da Bælterne paa begge Sider danske Bredder — anførtes heldigvis andre ulige stærkere. Det fremhævedes med Rette, at det Beløb, man havde foreslaaet Konferencen som Afløsningssum, var beregnet paa Grundlag af Sund- og Strømtolden, hvad der ogsaa havde været Forudsætningen for alle Forhandlinger og faaet sit stærkeste Udtryk i selve Fordelingen af Beløbet paa Magterne, der samtlige havde anerkendt Fordelingen; og at dernæst Nedsættelsen af Transittolden var et Krav, der først sent var fremkommet, og som vel havde givet Anledning til Tøven fra dansk Side, af finansielle Grunde og fordi man gik vore

Territorialrettigheder vel nær ved selve Kravet, men dog saameget lettere havde kunnet accepteres, som det var en aldeles nødvendig Konsekvens af Sundtoldens Ophør, hvis vi ikke selv ganske vilde ødelægge vore Landtransitveje. Netop derfor kunde der ikke være Tale om, at vi havde faaet noget Vederlag for Transittoldens Nedsættelse; Vederlaget var ydet for vort Afkald paa den Aarhundreder gamle Sundtold, og paa anden Maade havde fra den første Dag til den sidste ingen betragtet det.

— Det Forslag, Regeringen indbragte om Afløsningssummens Anvendelse, lød saaledes:

„Finansministeren bemyndiges til at anvende de ved Sundtoldens Afløsning indvundne Summer, som ikke paa hensigtsmæssig Maade kunne frugtbargøres, til overordentlige Afbetalinger paa Monarkiets Statsgæld, af hvilken saadanne Poster, der dertil maatte skønnes egnede, kunne opsiges til Udbetaling .....“

Dette Lovforslag, der unægtelig gav en vid Disposition for Anvendelsen af en efter vore Forhold enorm Kapital, blev i det nedsatte Udvalg fuldstændig omdannet, og i den Skikkelse det fik blev det under 6. Maj 1857 ophøjet til Lov om Øresundsfondet. Først og fremmest er denne Lov karakteristisk ved, at den har oprettet et Fond, hvad Regeringens Lovforslag jo ikke talte et Ord om; dernæst fastsætter Loveu, at Renten og Udbyttet af Fondets Effekter skulle opføres som en løbende Indtægt for Statskassen, og Fondet selv bevares uformindsket; endelig har Loven den betydningsfulde Bestemmelse, at Fondets Midler hovedsagelig skulle anlægges i indenlandske, subsidiært udenlandske sikre Værdipapirer, saaledes at kun en mindre Del anvendes til ekstraordinære Afbetalinger paa Statsgælden, og denne

Del skal erstattes ved, at et tilsvarende Beløb af Statskassens eller Reservefondets almindelige Aktiver overføres til Fondet.

Udvalgsflertallet — og dermed Flertallet i Salen — motiverede Omkalfatringen af Regeringsforslaget paa en dobbelt Maade. Det vil erindres, at under den engelske Parlamentskomités Forhandlinger var der bleven rejst Spørgsmaal om, hvorledes det vilde gaa Ejerne af dansk-engelske Statspapirer, naar Sundtolden blev hævet uden Erstatning. Sundtolden var sat i Pant for vore Laan i England, saaledes at det store Laan af 1825 (der var gaaet over paa Rothschilds Hænder i 1837) havde første Prioritet i den, og de Hambroske Laan af 1849 og 1850 anden Prioritet. I Virkeligheden havde dog denne Pantsætning liden reel Betydning; intet Menneske troede i Midten af 50erne, at den danske Stat ikke kunde og vilde betale sin Statsgæld, og intet Menneske havde mere Kontrol med Sundtoldindtægterne end med Statens øvrige Indtægter, der naturligvis i et og alt garanterede Statens Gæld. Men nu var Spørgsmaalet en Gang kommet frem, og ved Rigsraadets første Behandling af det her omhandlede Forslag drog Tscherning det i Forgrunden og udtalte, at der af Hensyn til de udenlandske Kreditorer maaske burde oprettes et Regeringssyndikat til at kontrolere Afløsningssummens Bevarelse, indtil de engelske Laan vare afbetalte. Tschernings Udtalelser hidrørte sikkert fra oprigtig Redelighedssans; hertil kom imidlertid, at han jo i det hele ikke gik af Vejen for at indtage Særstandpunkter — ogsaa sære Standpunkter — og med Rette bemærkede de fleste af Talerne, noget indignerede, at vore Kreditorer i Udlandet kunde være trygge nok og ikke nu kunde fordre mere Garanti, end

de havde haft før, ligesom i hvert Fald Annuitetsindbetalingerne paa Afløsningssummen vilde vare ligesaa længe som Afdragene paa den engelske Gæld.

Fra enkelt Side støttedes dog Tscherning, og i Udvalget benyttede nu Flertallet hele dette Pantsætningsspørgsmaal til at motivere, at Pengene maatte bevares i et særligt Fond, i hvert Fald til de engelske Laan vare betalte. Tscherning var ikke Medlem af Udvalget og tog senere hverken Del i Debatten eller i Afstemningen; det tør anses som tvivlsomt, om han har tænkt sig sine Udtalelser benyttede netop paa den Maade, som det skete. Thi Hovedsagen med det særlige Fond var, som Udvalget ikke lagde Skjul paa, at faa fastslaaet, at Pengene hidrørte fra Sundtolden,og at, da denne var en kongerigsk Herlighed, Renterne af Pengene, naar de indgik i Monarkiets Fælleskasse, altsaa hidrørte fra en kongerigsk „Domæne“. Erfaringen havde nemlig lært, at naar Kongeriget afhændede sine Domæner, og Pengene gik ind i den fælles Kasse, uden at det bemærkedes hvor de hidrørte fra, medens Domænerne forblev uafhændede i de andre Landsdele, da vilde de sidstnævnte, hver Gang der blev foretaget en „Opgørelse“, fremhæve, hvor meget mere Besiddelserne i Hertugdømmerne betalte til de fælles Udgifter end Kongeriget, idet man saa glemte, at dette én Gang for alle havde betalt ved dets Domæners Salg til fælles bedste; for at forebygge at sligt skulde ske paany med Hensyn til Øresundstolden, burde Afløsningssummen for denne bevares i et særligt Fond, i hvert Fald indtil videre.[1])

Imod Udvalgets Forslag gjordes imidlertid bl. a. fra

---

[1]) Netop paa dette Tidspunkt var en Domænedisput oppe; jfr. iøvrigt om Domænespørgsmaalet i de gamle Prægravationsstridigheder: Rubin. Frederik VI's Tid, S. 470 ff.

David og Ussing gældende, at Spørgsmaalet om Pantet for de engelske Kreditorer ingen Realitet havde, og at det var urimeligt nu at oprette et nyt Fond, naar man dog i de senere Tider netop havde holdt paa at faa de mange forskellige Kasser sløjfede; men fremfor alt ansaa man det for utilbørligt, at det skulde tillades Finansministeren, naar han — indenfor den fastsatte Begrænsning — fandt det passende, at indløse nogen Del af Statsgælden ved Hjælp af Midlerne fra Reservefondet (som jo netop skulde ligge i „Reserve"), medens samtidig Øresundsfondets Midler skulde holdes immobile. Til disse danske finansielle Betragtninger føjedes, fra slesvig-holstensk Side, yderligere den, at det altid var farligt at have et vel spækket Fond til Raadighed; man skulde hellere bruge Pengene straks til at afbetale saameget af sin Gæld som muligt end lade dem ligge som Fristelse til Virkeliggørelse af forskellige Tanker, der alt havde været fremme, saasom en Befæstning af København med en Enceinte, detacherede Forter o. a. l. Hovedsagelig indvendtes imidlertid fra slesvig-holstensk Side, at den hele Betragtning om, at Afløsningssummen udelukkende var fremkommet til Fordel for en kongerigsk Herlighed, var urigtig, da den ogsaa var ydet for Nedsættelse af Hertugdømmernes Transittold (jfr. ovenfor), og at Oprettelsen af et Fond som det foreslaaede var en separatistisk Handling, der visselig ikke skulde fremme Følelsen for Fællesstaten. Naturligvis fralagde man sig fra dansk Side enhver separatistisk Hensigt, der jo var og maatte være os saare fjærn. Scheel-Plessen gav hertil det tørre Svar: „Es hat etwas beruhigendes, dass werde ich gern einräumen, dass wenn man einen Separatfond

empfiehlt, man dann zugleich sagt, man wolle nicht separiren.“ [1])

Forslaget anbefaledes af Finansminister Andræ, der, ikke just efter Sædvane, indrømmede, at Udvalget bedre havde formet hans Intentioner, end han selv havde gjort i sit Forslag, og det vedtoges mod en Minoritet af 20 Stemmer med et Flertal paa 36; men til Flertallet hørte ved denne Lejlighed hverken den mere moderate Side blandt Slesvigholstenerne eller Mænd som David, Haagen, Ussing m. fl.

Ved Lov af 17. November 1865 ophævedes Øresundsfondet, og dets Midler førtes tilbage til den almindelige Aktivmasse, Kassebeholdningen og Reservefondet.

— I den korte Rigsraadssession kom der endelig endnu en Sundtoldsag under Debat, der rigtignok ikke havde saa stor almen Interesse som de foregaaende, men en saameget større for en bestemt Kreds af Medborgere. Sundtoldens Ophævelse var selvfølgelig en sand Misére for Helsingør Kommune og Borgere, og der indkom nu Andragender om Støtte af Statskassen fra Kommunen, fra Skibsklarererne og fra Færgelavet. Andragenderne støttedes fra nogle Sider ret varmt — og Alfred Hage udtalte sig bl. a. for at gøre Helsingør til en Frihavn —, medens der fra andre Sider straks toges Reservation. Foreløbig blev man enig om at nedsætte en Kommission til Undersøgelse af Andragenderne. Medens denne i de nærmest følgende Aar overvejede, hvad der burde gøres, gaves der paa Finanslovene midlertidige Understøttelser. Men det endelige Resultat for Helsingør var ikke stort. Regeringen fulgte nemlig Undersøgelseskommissionens For-

[1]) Rigsraadstidende 1857, Sp. 335.

slag, kun at træde til, „hvor Sundtoldens Afløsning direkte har bevirket et Tab“, som desuden paa Grund af særlige Omstændigheder burde dækkes.[1]) I Overensstemmelse hermed forelagdes og vedtoges der to Love, begge af 22. November 1859. I den ene Lov fastsattes det, at Staten skulde udbetale dels ca. 1200 Rbdl. aarlig — indtil den 31. Marts 1868 — til forskellige Institutioner, der hidtil havde nydt Støtte af Øresunds-Administrationsfondet, dels ca. 3500 Rbdl. aarlig til Understøttelse for forskellige trængende og værdige, der i særlig Grad havde lidt under Sundtoldens Ophør. Ved den anden Lov tilstodes der en Del Personer, der ved Overenskomst var traadt ud af Helsingørs Færgelav — som hidtil havde talt 60 Personer og nu havde maattet reduceres til 25 — hver 250 Rbdl. aarlig, og desuden mindre Beløb til Enker og til nogle Færgekarle.

Staten kunde rimeligvis ikke handle anderledes. Helsingør havde tjent godt i mange fede Aar, og nu maatte dens Borgere tage de direkte og indirekte Tab, der fulgte med den skete Omvæltning i dens Eksistensvilkaar. Sikkert er det, at for mange Familier i Helsingør indtraadte der meget vanskelige Tider, og en stor Udvandring fra Byen fandt Sted. Det bedste Bevis herpaa og paa Tilbagegangen som Helhed er, at Byens Indbyggertal, som i 1855 udgjorde 9 055, endog formindskedes og endnu fem og tyve Aar efter, ved Folketællingen i 1880, kun udgjorde 8 978. Den gamle By med dens brogede Færdsel blev en stille og en fattig By; den internationale Trafik i Havnen, paa Gader og i Boder var forbi, de mange

[1]) Departementstidende for 1859, S. 675 ff.

Tungemaal hørtes ikke mere, og, hvad der var værre, den fælles-forstaaelige Mønt udeblev.

Dog efter 1880 har Byen langt mere end indhentet Folketabet. Dens Indbyggertal er steget fra 9 000 til 15 000 — en meget betydelig Tilvækst —, og Helsingør er i vore Dage en middelstor dansk Købstad med en saadans Handel, Skibsfart og Industri. I hvert Fald er dens Liv nu knyttet til Nutidens Liv og Fremtidens, medens Byen den Gang støttede sig til noget, som var meget ærværdigt, men ogsaa meget faldefærdigt, var fortidigt i Grund og Art — og som nu kun hører Historien til.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Den 26. Okt. 1905 døde fhv. Professor Johan Louis Ussing, 85½ Aar gammel. Han havde i et halvt Aarhundrede været Lærer ved Universitetet i græsk og romersk Filologi, og han havde omfattet denne Gjerning med Liv og Sjæl, ikke alene fordi han elskede det Fag, som han foredrog, men fordi Lærergjerning og al Virken for Universitetet var ham kjær. Endnu efter at være afgaaet som Professor (1896) holdt han Forelæsninger ved Universitetet og medvirkede efter dets Anmodning, naar man havde Trang til at anvende hans omfattende Kundskaber og Indsigt. Ussings Skrifter om Oldtiden angaa i høiere Grad dens historiske Sider end de sproglige, idet han — især — granskede Kulturlivet (*Grækernes og Romernes huslige og private Liv,* 1863, *Undervisningen hos Grækerne og Romerne,* 1865) og dernæst med afgjort Forkjærlighed studerede Kunstarkæologien; paa flere Reiser, som han har skildret i livligt skrevne Bøger, havde han ved Selvsyn kunnet trænge ind i Forstaaelsen af Monumenternes rette Karakter og Aand. Blandt hans mange værdifulde Arbeider kan nævnes hans Afhandling om Parthenon (1849), den store Bog om Pergamos (1897), hans mærkelige Undersøgelser om det Tidspunkt, da Vitruvius' Bog om Architekturen kunde være forfattet (1896).

I dette Tidsskrift vil der være særlig Grund til at mindes, hvad Ussing har udrettet for vort eget Lands Kunsthistorie. Han var Høyens Discipel og blev ved sin varme Følelse for Kunsten og fine Forstaaelse af den hans nære Ven; Ussing udgav efter hans Død hans Skrifter og ligeledes en omfattende Biografi af Høyen (1872). I en Afhandling *Om Ledøje Kirke* (1879) belyste han denne Kirkes rette Karakter som Gaards-

kirke og dens architektoniske Slægtforhold. Jævnlig tog Ussing til Orde i Debatter om kunstneriske og kunsthistoriske Spørgsmaal, og den livfulde og aandfulde Forsker bevarede sig frisk og ungdommelig selv i sin høie Alderdom. *Joh. Stp.*

Den ansete svenske Litteraturhistoriker Gustaf Ljunggren, f. 1823, fra 1859 til 1889 Professor ved Lunds Universitet, Medlem af det svenske Akademi, er død 31. August 1905. Blandt hans Arbejder skal fremhæves: *Svenska dramat intill slutet af sjuttonde århundradet* (1864), *Svenska akademiens historia 1786—1886,* 1.—2. D. (1886) samt især: *Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III's død,* 1.—5. D. (gaar til 1821; 1873—95). Desuden har han forfattet Teksten til *Skånska herregårdar,* 1.—6. D. (1853—63) og udgivet en Afhandling om *St. Knuts gillet i Lund* (1869).

I Anledning af Professor J. E. Sars' 70 aarige Fødselsdag i Oktbr. 1905 har en Række af hans Venner og Disciple samlet sig om Udgivelsen af et ham tilegnet Festskrift *Historiske Afhandlinger.* Kristiania, 1905). Skriftet har et mangeartet Indhold. Til almindelig Kultur-, Sprog- og Religionsforskning hører Chr. Collins Afhandling: *Hvad er Kultur,* Hjalmar Falks *Forelæsning om Sprogets Oprindelse,* og W. Schencke's *Religionshistoriske Bemærkninger angaaende kristelige Sakramenter.* Fransk Historie behandles af Otto Andersen i en Karakteristik af *Catharina af Medicis.* Gerhard Gran redegør for *Holbergs „Indledning til Naturretten“* med Betoning dels af Pufendorfs Paavirkning paa Holberg, dels af Sammenhængen mellem dennes naturretlige Studier og hans almindelige Samfundsinteresse. Størst Plads indtager dog, som naturligt, Bidragene til norsk Historie. E. Bull giver *Bidrag til Jemtelands Historie fra Kristian III. til Kristian IV.* Yngvar Nielsen undersøger i en Afhandling om *De gamle Helligdomme paa Selja* Maaden, hvorpaa den ældste kristelige Kultus afløste den hedenske, og katolske Helgener blev dyrkede, hvor der før havde været Kultussteder for hedenske Guddomme. Ebbe Hertzberg vil gennem en Undersøgelse af *Vore ældste Lovtexters oprindelige Nedskrivelsestid* paavise at den første skriftlige Optegnelse af

Kristenretterne har fundet Sted før Indførelsen i Aarene c. 1111—20 af den tvungne Tiende, og at der snart derpaa tillige er fulgt Optegnelsen af den verdslige Ret. A. Taranger har udgivet og kommenteret *Oslo's ældste Byprivilegium.* Alexander Bugge hævder i *Et lidet Bidrag til Spørgsmaalet om Norges Nedgang i det 14. Aarhundred,* at Grunden til denne Nedgang maa søges i, at man ikke fulgte med i den almeneuropæiske Skibsbygningskunsts Udvikling, men beholdt de mindre, gammeldags Skibe, hvorved baade Krigs- og Handelsflaaden kom til at staa tilbage for Hanseaternes. Osc. Alb. Johnsen har skrevet *Nogle Anmærkninger til Bygsellovgivningens Historie i det 16. Aarhundred,* hvori han opponerer mod den antagne Mening, at Livsfæstet er indført som juridisk Pligt i Midten af det nævnte Aarhundrede; han hævder, at der kun er Tale paa Kronens og Kirkens Gods om et faktisk, af Kronen bevilget Livsfæste og paa de private Ejendomme om et Fæste med kontraktmæssig fastsat Varighed, der udstrækker sig til en længere Række af Aar eller til Lejerens hele Levetid. Endelig har Halvdan Koht i en paa Maalet skrevet Afhandling: *Fyrebuing til norsk politikk* givet en Udsigt over de norske Bønders Kamp mod Embedsvælden fra det 16. Aarhundrede til Begyndelsen af det 19., og ser i den sammen med Haugianismen Indledningen til Bondepolitikken af 1830.

Cand. mag. Osc. Alb. Johnsen har udgivet et større Skrift: *Bohuslens Eiendomsforhold indtil omkring Freden i Roskilde. En historisk-topografisk-statistisk Studie* (Kristiania, 1905), og som et Slags Supplement hertil fremtræder samme Forf.'s Afhandling i Norsk historisk Tidsskrift 4. R., 3. Bd.: *Bidrag til Oplysning om Befolkningsforholdene og Almuens økonomiske Stilling i Bohuslen før Afstaaelsen, 1528—1658.* Disse Arbejder er byggede paa et meget indgaaende Studium af Jordebøger, Skattemandtal, Regnskaber og lign. Kilder og har en særdeles stor Værdi, ikke alene i speciel topografisk Henseende, men ogsaa i almindelig historisk. Ved en i det enkelte gaaende Undersøgelse er det lykkedes Forf. at bestemme Kirkegodsets, Krongodsets og Adelsgodsets Størrelse

paa forskellige Tidspunkter, og han har ogsaa stræbt at forklare Aarsagerne til Vekslingerne i Ejendomsforholdene. Tillige har han med Sikkerhed kunnet fastslaa Op- og Nedgangen i Bøndernes økonomiske Forhold; nogen Tvivl kan der derimod nok opstaa med Hensyn til Slutningerne fra Skatteyderne til Folkemængden; Forholdstallet 1 : 10 er usikkert. Men det tør vel siges, at i det hele findes der ikke hidtil nogen saa omhyggelig, grundig og omsigtsfuld Behandling af de nævnte Emner for nogen anden norsk eller dansk Landsdel, og Forf.'s Eksempel fortjener i høj Grad Efterligning.

Paa svensk Grund har den danske Historiker Knud Fabricius offentliggjort nogle Bidrag til Nordens Historie i Middelalderens sidste Tid. Under Titelen *En nordisk Lensmands Liv i det 15. Aarhundrede* belyser han i det svenske Historisk Tidskrift (1904) Akselsønnernes Historie under stadigt Hensyn til den større Fremstilling, som Frk. Alexandra Skoglund har givet deraf i en Upsaladisputats fra 1903. Især dvæler han ved Iver Akselsøn som Indehaver af Gotland, og han kan derved støtte sig paa et fyldigt Regnskab over Hr. Ivers Indtægter og Udgifter i Aarene 1485—87, som han har fundet i det svenske Rigsarkiv. Denne Kilde har Fabricius nærmere udbyttet i en Afhandling i Antiqvarisk Tidskrift för Sverige, XVII. Han kaster nyt Lys over Øens Skatteforhold, og han prøver, hvorledes Lønninger og Priser paa Gotland staar til, hvad der samtidig betaltes i Nordens andre Egne og i Europa. Især disse sidste Undersøgelser har megen almindelig Interesse, og bl. a. oplyses det morsomt, hvor dyrt Hanseaterne lod sig de Krydderier betale, som de tilførte Norden.

Kr. E.

Rigsarkivar C. T. Ohdner efterlod ved sin Død færdigt Manuskript til 1ste Hæfte af 3dje og sidste Del af hans store Værk: *Sveriges politiska Historia under Konung Gustaf III:s Regering.* Dette er nu udgivet (Stockholm 1905) og behandler Forberedelserne til og Begyndelsen af Krigen med Rusland, Anjalaforbundet og det danske Indfald i Bohuslen.

I Lighed med Foretagender i andre Lande er der nu i England begyndt Udgivelsen af et stort Samlingsværk be-

handlende Landets Historie. *The Political History of England* vil, under Ledelse af Præsidenten for The Royal Historical Society, William Hunt, og Udgiveren af English Historical Review, Reginald Lane Poole, omfatte 12 Bind, hver skrevet af sin Forfatter, og naa fra Oldtiden til 1901. Udkommet er Vol. 2, 1066—1216, af G. Adams, Vol. 3, 1216—1377, af T. Tout, og Vol. 10, 1760—1801, af W. Hunt (London, 1905).

Bøger indsendte til Redaktionen.

C. T. Odhner: Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering. 3. Delen, 1. Häft 1787—1788. Stockh., 1905. P. A. Norstedt & Söners Förlag.

Duald Mac Firbis: On the Fomorians and the Norsemen. The original Irish text edited with translation and notes by Alexander Bugge. Published for Det norske historiske Kildeskriftfond. Chrania, 1905.

Caithreim Cellachain Caisil. The victorious career of Cellachan of Cashel. The original Irish text edited with translation and notes by Alexander Bugge. Published for Det norske historiske Kildeskriftfond. Chrania, 1905.

Norske Herredags-Dombøger. Udgivne for Det norske historiske Kildeskriftfond. 2. Række (1607—1623). II. Dombog for 1610 ved E. A. Thomle. Chrania, 1904.

Historiske Samlinger udgivne af Den norske historiske Kildeskriftkommission. 2. Bd. 2. H. Chrania, 1905.

Historisk Tidskrift för Skåneland utgifven af Lauritz Weibull. Bd. 2. H. 4—5. Lund, 1905.

Svenska Riksrådets Protokoll utgifvet af Riksarkivet genom Severin Bergh. XI. 1645, 1646. H. 1. Stockh., 1905.

Historiske Afhandlinger tilegnet Professor Dr. J. E. Sars paa hans syttiende Fødselsdag den ellevte Oktober 1905 af Venner og Disciple. Krania, 1905. H. Aschehoug & Co. (C. W. Nygaard)s Forlag.

F. Jørgensen: Af det dansk-norske Toldvæsens Historie i det 18. Aarhundrede. Rønne, 1905. Colbergs Bogh.'s Forlag.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12, V), hos dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V) og af H. Hagerup's Boghandel (Gothersgade 30, K).

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Sjette Binds femte og sjette Hefte.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1906.

Udgivet for 1. Halvaar 1906.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Generaldirektør **Marcus Rubin,** Prof. **J. A. Fridericia,** Museumsassistent **M. Mackeprang,** Prof. **Kr. Erslev** og Prof. **Joh. Steenstrup.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—5. Bd. 6. Bd. 1.—4. H. 1897—1905. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889. (Forskellige Hefter af 1. og 3. Række er udsolgte.)

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te—7de Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1—3. D. 1 Kr. 50 Ø.
Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.
Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.
Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

Bidrag til Trykkefrihedsselskabets Historie.[1]

Af

Julius Clausen.

Man husker fra de to Spidsborgeres Ølstuepassiar i „Gjenboerne“ dette Replikskifte:

Første: ... Ser Du, for det første er jeg Skandinav, og saa er jeg i Trykkefriheden.

Anden: Naa, saa Du er ogsaa der? Hør, hvad er det egentlig for noget?

Første: Aa det er — ja jeg veed det sgu egentlig ikke, og der er egentlig heller ikke meget ved det, men det er ogsaa grumme billigt ...

Med disse Ord har Hostrup truffet Sømmet paa Hovedet for adskillige af de Tusinders Vedkommende, som var blevne Medlemmer af det i 1835 stiftede *Selskab til Trykkefrihedens rette Brug.*

Det var kort efter Nytaar 1835, at der i politiske og literært interesserede Krese i Hovedstaden opstod Rygter om, at den Kommission af Præsidenterne i danske og tyske Kancelli samt de to Generalprokurører,

[1]) Denne Afhandling er bleven til paa Grundlag af J. F. Schouws efterladte Papirer i det store kgl. Bibliothek (Ny kgl. Saml. Fol. 1529, III).

som tidligere havde gjort Udkast til Stænderlovgivningen, paany skulde træde sammen for at forberede Forslag til Forandringer i Trykkelovgivningen[1]); og det hed sig, at disse Forandringer skulde gaa ud paa at gøre yderligere Indskrænkninger i den ved Frd. af 27. Septbr. 1799 og Plakaterne af 18. Oktbr. 1805, 2. Oktbr. 1810 og 13. Maj 1814 allerede stærkt beskaarne Trykkefrihed, samt at der skulde blive Lov af det, inden Stænderne sammentraadte og fik Lejlighed til at ytre sig herom. Bagefter hed det fra højere Steder, at der slet ingen Grund havde været til disse Rygter. Dette var imidlertid ikke ganske sandt. Regeringen, og ikke mindst Kongen personlig, var allerede bleven nervøs overfor det Aaret forud startede „Fædrelandet", saaledes at der var beordret Sagsanlæg mod tre anonyme af H. Hage, Lehmann og Sager skrevne Artikler — et Sagsanlæg, som rigtignok førte til Redaktørens, Davids, Frikendelse for Højesteret. Men dette gjorde kun ondt værre. Kongen var synlig irriteret og reskriberede Stænderkommissionen flg.: „Da Skrivefrækheden ogsaa i de her udkommende Blade og Tidsskrifter mere og mere tager Overhaand, ville vi allern. have Komiteen paalagt at aflægge allerunderd. Betænkning om hvorvidt lignende Bestemmelser som de, der i saa Henseende som vedtaget af Forbundsforsamlingen i Frankfurt er gældende for Hertugdømmerne Holsten og Lauenburg, kunde paabydes saavel for Kongeriget Danmark som for Hertugdømmet Slesvig". — Naar der intet kom ud af disse Overvejelser udover en Indskærpelse af Pl. 2. Okt. 1810 om politiske Efterretningers Meddelelse

[1]) Breve fra P. V. Jacobsen, udg. af J. Clausen 1899, S. 214 ff. Rubin, Fra Frederik den Sjettes Tid, 1895, S. 521.

(16. Apr. 1836), og Plakat af 1. Novbr. 1837 om culpose Straffeforseelser, skyldtes det vistnok for en Del det Modtræk, som i Mellemtiden var gjort fra en Del ansete og betydende Borgeres Side[1]).

De københavnske Delegerede, der havde aftalt at mødes en Gang om Ugen for at forberede sig til deres Hverv, vidste i hvert Fald Besked om Rygtets Sandhed. Ja, enkelte troede endog at kende Udkastets forskellige Paragrafer, og opfordrede til en saa kraftig Demonstration som at samtlige Deputerede og Suppleanter skulde fratræde en masse, saasnart Anordningen udkom. De mere besindige ønskede imidlertid at prøve, hvor langt man kunde komme med det gode. Dette skete den 12. Februar, og formodentlig allerede følgende Dag mødtes H. N. Clausen og J. F. Schouw med Sibbern og fattede Beslutning om at ville indbyde Forfattere i Hovedstaden til at forene sig i et Bønskrift til Kongen om, at ikke andre forebyggende Foranstaltninger mod Pressens Misbrug maatte blive tagne end de allerede i Lovgivningen indeholdte.

Samme Tanke var opstaaet hos to andre Mænd, Justitsraad, Advokat Høegh-Guldberg og Sekretær Algreen-Ussing. De vilde imidlertid forme Bønskriftet som en Adresse fra Hovedstadens samlede Intelligens. Da de hørte om de tre Professorers Forehavende, gik de til dem og foreslog dem at gøre Petitionen saa omfattende, „at den kom til at omfatte alle Stænder, for at Sagen, der angik en alle Statsborgere fælles Interesse, derved kunde vorde et Nationalanliggende og flere Bønskrifter

[1]) Dette finder en Bekræftelse i A. S. Ørsted, Af mit Liv og min Tid, IV, S. 555 ff.

fra Hovedstaden undgaas, der muligen indbyrdes ikke maatte harmonere i Aand og Udtryk". Høyen kom tilstede ved Sammenkomsten, og man enedes foreløbig i Principet. Den 16. Februar blev Mødet fortsat, for at der kunde forhandles om Udførelsesmaaden, og i dette deltog foruden de fem Herrer Etatsraad L. N. Hvidt, Prokurator Haagen og Algreen-Ussing. De to sidste trak sig dog tilbage i deres Egenskab som Deputerede. Desuden tiltraadtes den saaledes dannede Komité af Kommandør-Kaptajnerne M. Lütken og Brinck-Seidelin, og af to af den københavnske Handelsstands mest ansete Mænd, Grosserer Meinert og Agent O. B. Suhr. Derimod mislykkedes Forsøget paa at faa en Repræsentant for Landmilitæret til at tiltræde Komiteen.

Denne søgte først at skaffe sig paalidelig Underretning om de verserende Rygters Sandhed. Dette mislykkedes dog, og Komiteen besluttede da i Adressen at undgaa enhver Hentydning hertil og nøjes med at give den stærke Stemning Udtryk, som raadede i Folket for Trykkefrihedens Bevarelse og imod enhver befrygtet Indskrænkning. Om Aftenen laa denne Indbydelse til Underskrift færdig:

„Det er fra mange Sider bleven ytret, at det turde være hensigtsmæssigt og rigtigt i nærværende Øjeblik at henvende sig umiddelbart til H. M. Kongen med en allerunderd. Bønskrift om Pressens Forskaanelse for flere Indskrænkninger end de, der ifølge Lovgivningen allerede finde Sted. Vi undertegnede dele aldeles denne Overbeviisning; vi have tillige ment, at det vilde vinde i Betydenhed, i Virksomhed, naar det blev foretaget af et betydeligt Antal Borgere af alle Stænder i Samfundet, der kunne betragtes som Repræsentation af Hovedstadens

Indbyggere; en Forening af disse vilde betegne den Interesse, der her omhandles, som et National-Anliggende. Vi have til den Ende, da den Skynding, som synes tilraadelig, ikke vilde tilstede vidtløftigere, foreløbige Forhandlinger, opsat hosfølgende allerunderd. Forestilling".

Af denne „Forestilling" blev i Løbet af Natten 16/17 Februar taget 12 Afskrifter, der om Morgenen tilstilledes de 10 Komitéherrer, hvis Opgave det nu var i de nærmest følgende Dage at bevæge saa mange som muligt af deres Bekendte og Standsfæller til at underskrive den.

Aktstykket var formet som „en allerunderdanigst Forbøn for den Frihed, som den nærværende Trykkelovgivning hjemler i Danmark". Det betonede, at Underskriverne alle vare Mænd, der paa forskellig Maade havde lært at skatte Trykkefrihedens Gode. De bad nu Kongen ikke at berøve sit Folk, hvad han selv havde givet det. Naar Videnskab og Kunst i de 50 Aar, Kongen havde staaet for Styret af Danmarks Rige, kunde fremvise saa glædelig en Udvikling, var dette i første Række i Kraft af Trykkefrihedens Grundsætning: „at Forfatterne kun ved Lovene ere indskrænkede i deres Virksomhed og ved Overtrædelse af disse kun undergivne Domstolenes Kendelse". Men Trykkefrihedens Velsignelser kan ikke forenes med Censur eller andre Tvangsindretninger. Derfor var deres Bøn, at „Foranstaltninger, ved hvilke Skribentens Virksomhed underkastes andet Baand end Lovenes og Domstolenes, maa blive holdt uden for Grænserne af et Land, hvor oprigtig Kærlighed til Konge og Fædreland altid har haft sit Hjem".

Tilsidst hed det:

I den Tid, hvori Deres Majestæt har ført Rigets Ror, var der ved Slutningen af forrige Aarhundrede en højst farlig

Periode, fuld af revolutionær Gæring, der nogle Gange frembragte de forvovneste Misbrug af Pressen; alligevel vedblev Fædrelandet, uden skadelige Følger, at nyde Trykkefrihedens Velgerninger. — Vi bede Deres Majestæt allernaadigst at overveje, om ikke de nuværende Forhold ere langt mindre betænkelige. Vi vove at tro, at de Følelser, som vilde besjæle alle Fædrelandets Sønner, naar de se, at Intet kan bevæge Deres Majestæt til at berøve dem den frie Tankeytrings store Gode, vil fremkalde hos alle Bedre og Sindige en almindelig Misbilligelse af ethvert Forsøg paa at gøre en ulovlig og usømmelig Brug af Pressen, og forene alle gode Skribenter om at modvirke enhver Misbrug af denne Art; vi ere tillige overbeviste om, at en saadan Stemning og en saadan Iver altid maa blive det kraftigste Middel imod Indflydelsen af Kaadhed og ond Vilje.

Det er Deres Majestæts Haand, som ikke alene har løst Bondens Stavnsbaand, men har igennem alle følgende Tidsrum fredet om denne Velgerning, og ved en Række af faderlige Foranstaltninger betrygget denne Frihed. Trykkefriheden i Danmark er ældre af Aar end Bondens Frihed; den er hele Folkets Frihed; og skulde vi ikke kunne fortrøste os til, at Deres Majestæt vil med samme Visdom og Fasthed holde Haanden over den Lov, som en Gang lyste Fred over den danske Presse, og siden den Tid har betrygget Folkets aandelige Liv Tankernes frie Ytring i Danmark!

Endskønt denne Adresse i ingen Henseende kunde kaldes udfordrende, tværtimod helt igennem var holdt i en allerunderdanigst og spagfærdig Tone, var der hos dens Ophavsmænd en ikke ugrundet Frygt for, at den ved Tryk fra højere Steder ikke vilde komme til sin Bestemmelse, dersom Kundskaben om den forinden naaede over det ganske Land, og man iforvejen begyndte at debattere den. Det galdt derfor at tage Tiden i Agt og skynde sig med Indsamlingen af Underskrifter. Kun tre Dage, 17.—19. Februar, tilstodes hertil, men da var ogsaa det

smukke Resultat af 586[1]) ansete københavnske Borgeres Underskrifter sikret.

Det kan have sin Interesse at nævne nogle af dem, fordi det deraf kan ses, hvor stærk Samfølelsen uanset personlige politiske Sympatier var i denne Sag. Ordner man dem efter Grupper, træffe vi blandt Videnskabsmændene: Reinhardt, Engelstoft, H. C. Ørsted, Brøndsted, Eschricht, Skolebestyrer ved Borgerdydsskolen M. Nielsen, Madvig, Forchhammer, Ole Bang, Molbech, Finn Magnussen. Digtere og Kunstnere ere repræsenterede ved Oehlenschläger, Heiberg, Paludan-Müller, Poul Møller, Hertz, H. P. Holst, Marstrand, Freund, Hetsch, Berggreen, Skuespiller Nielsen. Medens Gejstligheden forsigtig havde holdt sig tilbage og blandt de københavnske Præster kun kunde fremvise Provst H. G. Clausens (Professorens Fader) og Stenersen Gads Navne, var Juristerne ivrigt med i Laget. Der var Højesterets-Advokater med fine Navne som Treschow og Sporon, adskillige Overretsassessorer, hvoriblandt P. Vilh. Jacobsen, adskillige Procuratorer som Prøveprocurator Buntzen, og endelig en stor Mængde Cancellister og Copister. Adskillige større Handelsfolk havde heller ikke holdt sig tilbage. Vi kan nævne Grosserer H. P. Hansen, Jacob Holm, Em. Svitzer, Brødrene Adolf og Ferd. Tutein (den sidste Grosserersocietetets Formand), Halkjær, Adler, Hambroe, Duntzfeldt, Müffelmann. Blandt Repræsentanterne for Handelsstanden træffe vi ogsaa Søren Kierkegaards Fader, Silke- og Klædehandler L. Kierkegaard. Fire af Stadens største Boghandlere: Deichmann (Gyldendal), Reitzel, Riise og

[1]) Rubin (anf. St. S. 525) angiver Tallet til 572. Hertil er at bemærke, at Koncepten til Adressen i hvert Fald indeholder 586 Underskrifter.

Brummer, var ogsaa blandt Underskriverne. Det var formodentlig de under Indbydelsen staaende tvende Kommandør-Kaptajners Eksempel, der havde bevæget henved en Snes Marine-Løjtnanter til at være med. Derimod holdt de vel i Reglen ikke synderlig litterært interesserede Landmilitære sig afgjort tilbage. Udenfor det borgerlige Korps træffer vi kun foruden den dygtige og frisindede Sekondløjtnant Ad. Fibiger, endnu Elev paa den militære Højskole, to Kaptajner i Artilleriet — C. F. Bruun og Fensmark (Frederik VII's senere Adjutant) — og Premierløjtnant ved samme Vaabenart og Lærer ved Landkadet-Skolen A. B. Hoffmeyer.

Nu galdt det at faa Adressen i Kongens Hænder. Indviede mente, at Frederik VI allerede havde faaet Nys derom og givet sine Adjutanter Ordre til at forhindre Petitionens Aflevering. Man valgte da Tidspunktet omkr. Kl. 3½ d. 20. Februar [1]) under Taflet, da der kun plejede at være en Kammertjener tilstede i Forgemakket. Saaledes kunde Kongen ikke undgaa at faa den. Det var jo ganske vist ikke nogen meget solen Maade, at lumske en saa betydningsfuld Adresse ind i Slottet gennem Tjenerskabets Medhjælp, og bagefter var der da ogsaa adskillige, som skumlede herover. Imellem Schouws Papirer findes Udkast til et Svar fra Komiteen til disse Misfornøjede: Kongen vidste godt, at Petitionen cirkulerede, og det var sandsynligt, at han vilde have svaret en Deputation, at han kendte Indholdet, og hvis man havde noget videre at erindre i den Sag, var det en passende Genstand for den forestaaende Stænderforsamling. „Skønt lang Erfaring har lært enhver i

[1]) Rubin (S. 525) nævner 21. Februar, men dette er ikke rigtigt.

Danmark, at Kongen med Velvillie og Hjærtelighed hører Undersaatternes Bønner og Ytringer, naar disse angaar indskrænkede lokale Regeringer, var det dog ikke sikkert, om en i det hele statsborgerlige Liv indgribende Petition vilde blive modtaget med samme Følelse. Komiteen troede derfor at skylde Petitionens samtlige Undertegnede at levere den paa samme Maade som enhver anden skriftlig Bøn, der ej personlig overleveres, nemlig ved at aflevere den i Kongens Forgemak".

Eksemplet fra Hovedstaden smittede. I de følgende Dage fremsendtes flere fra Provinserne, en fra Roskilde, en fra Helsingør og to fra Laaland. Det er maaske denne Paatrængenhed, som har gjort Kongen bister til Sinds; P. V. Jacobsen fortæller i det mindste, at han fra først ikke havde været misfornøjet med den undersaatlige Tillidsytring, men senere fik Skrupler. I hvert Fald blev Svaret meget lidet naadigt. Værst gik det ud over Landmilitæret. Chefen for Kronens Regiment i Helsingør, Oberst G. J. Michaelsen, som tillige med de fleste derværende Officerer havde underskrevet den Helsingørske Petition, kaldtes ind til København for personligt at modtage en „Næse" til eget og undergivnes Brug. Og den 28. Februar udgik følgende Skrivelse „til vort Artilleri-Korps":

Paa en allerunderdanigst Ansøgning, som til Os er indkommen, om at ingen Forandring maatte ske i Anordningen angaaende Trykkefriheden, finder Vi iblandt flere, at nogle Officerer have behaget at underskrive bemeldte Ansøgning. — Dette er dem en aldeles uvedkommende Sag.

Af vort Artillerikorps er iblandt Underskrifterne Capitain v. Fensmark, Premierløjtnant A. B. v. Hoffmeyer og Regimentsqvartermester Capitain v. Bruun.

Korpset har at betyde disse tre Herrer, at de for Fremtiden have at afholde sig fra at deltage i sligt.

Dette tilkendegive Vi herved til allerunderdanigst Efterretning.

Frederik R.

Samme Dag stod i „Collegialtidende“ at læse den bekendte Resolution af 26. Februar, hvori det hed:

Det har været Os uventet at see, at flere af Vore kære og tro Undersaatter have kunnet ansøge om, at ingen Forandring i Trykkefriheds-Anordningen maa foretages; thi ligesom Vor landsfaderlige Opmærksomhed har været henvendt paa at bidrage, Alt hvad der stod i Vor kongelige Magt til at virke for Statens og Folkets Vel, saaledes kan heller Ingen uden Vi alene være istand til at bedømme, hvad der er begges sande Gavn og Bedste, hvilket Vi ogsaa fremdeles med samme Iver og usvækket Kærlighed til Vort Folk ville være betænkt paa at fremme.

Dette var Forspillet til Trykkefrihedsselskabet.

Men allerede i disse Dage havde de forsamlede Komité-Medlemmer ganske rimeligt givet sig til at drøfte Spørgsmaalet om Pressens Brug og Misbrug. Med den almindelige Oplysning Landet over var det kun smaat bevendt — her var altsaa en folkelig Opgave at tage op —; i Hovedstaden var en Smudspresse begyndt at skyde op — man tænkte i særlig Grad paa Winthers „Raketten“ fra 1834 — som kunde gøre Trykkefrihedens Sag stor Skade i det almindelige Omdømme. Der var allerede i Slutningen af Februar til en Kreds af Mænd udsendt Indbydelse til at samle sig i et Selskab om Trykkefrihedens Bevarelse. Det hed heri, at „det sømmede sig for et Lands Borgere, der sætte den højeste Pris paa Trykkefrihedens Gode, næst at fortrøste sig til de bestaaende Loves Virksomhed, at anvende ethvert Middel,

som stod i deres Magt, til at sikre sig dens rette Brug og modvirke dens Misbrug". Det var dog først, da Kongens Svar var blevet bekendt, at der for Alvor blev taget fat paa Sagen. I Begyndelsen af Marts dannedes en provisorisk Bestyrelse paa 24 Herrer — foruden de ovennævnte Komité-Medlemmer kan nævnes Boghandler Deichmann, I. C. Drewsen, Pastor Gad, Vinhandler H. P. Hansen, Bager Scherfig, H. C. Ørsted — som den 6. Marts enedes om et Udkast til Grundbestemmelsen for Selskabet. Dette Udkast udsendtes nu til Petitionens Underskrivere og adskillige flere med Opfordring til at samles med Stifterne for at forhandle herom, og den 14. Marts constituerede Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug sig med 480 Medlemmer. Paa et følgende Møde enedes man da om en Række Lovforslag, af hvilke de betydeligste her nævnes:

§ 1. Selskabets Formaal er, ved de Midler, der staa i dets Magt, at fremme Trykkefrihedens rette Brug, modarbejde dens Misbrug i hvilkensomhelst Retning, og saaledes virke til Folke-Oplysning.

§ 2. For at have et stadigt Middel til at fremme denne Virksomhed, vil Selskabet udgive et Ugeblad, hvis Hovedformaal skal være at udbrede saadanne Kundskaber, som kunne tjene til at oplyse Folket og danne dets Dom over Genstande, der maa være vigtige for alle. Der skal derhos tages Hensyn til Skrifter og Blade, som hører til den almindelige Folkelæsning, for at understøtte det Gode og modarbejde det Slette.

Ved Belønninger og paa andre Maader vil man søge at fremkalde gode populære Skrifter passende for alle Borgerklasser og beregnede paa at udbrede Kundskaber, forbedre Smagen og forædle Sindet. I Særdeleshed vil man ved passende Skrifter søge at udbrede Indsigt i alt, hvad der angaar Communalvæsen, Handel og andre Næringsgrene og overhovedet, hvad der griber ind i Borgerlivet.

Denne sidste Passus fik en Udvidelse i de paa Generalforsamlingen 7. April vedtagne Love, ifølge hvilke Selskabet skulde foranstalte Prisskrifter af denne Art udgivne og udbredte i Folket, især ved at skænke dem til de allerede bestaaende „Læse-Indretninger".

Derimod forkastedes følgende Passus i Udkastets § 2: „Blade og Skrifter, der med Rette maa anses for fordærvelige, ville Selskabets Medlemmer forene sig om ikke at holde, købe eller paa anden Maade understøtte". Dette syntes man dog var et for stærkt Indgreb i den personlige Frihed og nøjedes med denne mere vage Udtalelse: „Ligesom Selskabets Medlemmer saaledes i Forening ville søge at fremme dets Øjemed, saaledes vil ethvert enkelt Medlem lade det sig være magtpaaliggende, efter den større eller ringere Lejlighed, som dertil er givet ham ved hans Stilling — at udbrede nyttig og modvirke skadelig Læsning". Om Forfatterne hed det særligt i Lovenes § 3, at „enhver Skribent, der lader sig indlemme i Selskabet, antages derved at tilkendegive ligesaavel, at han oprigtig hylder besindig og sandhedskærlig Frimodighed i Pressens Brug, som at han alvorlig vil vogte sig for Misbrug af Trykkefriheden".

Kontingentet fastsattes til 2 Rdlr. om Aaret, og herfor modtog Medlemmerne Ugebladet og de af Selskabet udsendte Skrifter. Selskabets Hovedsæde og Bestyrelse var i København, men naar 24 i en Provins eller et Landdistrikt blev Medlemmer, oprettedes for dem et Filial-Selskab, og af disse Filial-Selskaber ventede man sig stort Udbytte, et Haab, som dog temmelig blev skuffet.

Selskabet var altsaa blevet til paa den Maade, at de 10 Stiftere (H. N. Clausen, Drewsen, O. E. Høegh-Guldberg, L. N. Hvidt, Høyen, Meinert, I. F. Schouw,

Sibbern, Suhr, H. C. Ørsted) havde indbudt 14 Mænd til at forene sig med dem for at grundlægge Selskabet. Disse 24 voterede videre paa dem, som de ønskede, der skulde sendes Indbydelse til. Med 200 Medlemmer ansaa Stifterne Selskabet for constitueret.

Dette Tal var jo nu rigeligt naaet, Stifternes Virksomhed ophørte, og paa den første Generalforsamling valgtes 36 Repræsentanter for 2 Aar. Blandt dem valgtes igen ved indbyrdes Valg en Formand og en Viceformand, og en Skriftkomité, der foruden af Formanden skulde bestaa af 8 Medlemmer. Fremdeles udvalgte Repræsentantskabet blandt alle Selskabets Medlemmer en Kasserer og to Sekretærer.

Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug var saaledes stiftet, og Tilslutningen blev overordentlig. I November 1835 var Medlemstallet allerede 1839, April 1836 var det vokset til 2255, i November s. A. til 2965, og ved Nytaar 1837 var man over de 3200.

Det falder naturligt at spørge: Havde da Trykkefrihedens Idé i en saadan Grad pludselig bemægtiget sig det danske Folk, eller lykkedes det straks Selskabets Bestyrelse paa en opsigtsvækkende og glimrende Maade at gennemføre sit Program?

Svaret vil i Korthed blive: Ingen af Delene. Trykkefrihedsselskabets historiske Betydning falder i første Række som Symbol paa det unge Frihedsrøre.

Havde man sagt noget saadant til Selskabets Stiftere eller til forskellige blandt dets ældre Medlemmer, vilde de dog sikkert have protesteret herimod. Folk som Molbech og Stenersen Gad, eller Mænd som Schouw og H. C. Ørsted, der var helt konservative eller meget moderate i deres politiske Ønsker og Betragtninger, mente det al-

vorligt med Trykkefrihedsselskabet. En Lyst og Trang til at oplyse sad dem maaske endnu i Kroppen som en Arv fra det 18. Aarhundrede, i hvis Tanker de var opvoksede; i hvert Fald ønskede de, at der skulde være gode Tanker, fornuftige og besindige Tanker til at møde de nye Tider. Det var ikke blot politisk Klogskab og Opportunisme for ikke at sætte noget til af den ret beskaarne Trykkefrihed, der var ledende for deres Syn paa Sagen — en virkelig nidkær Iver for Trykkefrihedens rette Brug besjælede dem.

Men det var de færreste af Selskabets snart flere Tusind menige Medlemmer, som saae saa ideelt og oprigtigt paa Tingene. De fleste indmeldte sig i Selskabet, fordi de her kunde faa en Smule Afløb for den Trang til at forsamle sig, som de europæiske Frihedsbevægelser havde bragt Vækst i, og som var et, om end saare beskedent, Surrogat for at føle sig som Statsborger, for at være med i Laget. Forordningen om Stænderforsamlingen havde bragt Liv i Gemytterne; men det var jo kun de faa kaldede og udvalgte, som kunde være med her. Politiske Clubber og Forsamlinger fandtes ikke, og Politiet vilde efter Cancelliets Paabud øjeblikkelig være gaaet i Gang med deres Lukning, hvis der i Frederik VI's København var blevet gjort Forsøg i den Retning. Man husker, hvordan det gik Studenternes uskyldige „skandinaviske Samfund" i 1843. Formelt set var der derimod intet for Øvrigheden at sige til et Selskab for Trykkefrihedens rette Brug — det var saa absolut noget til Borgerheld sigtende. Og ved at melde sig ind i det, gav ærekære og politisk vakte Borgermænd — i al Ærbødighed naturligvis — noget, der kunde ligne et oppositionelt Svar paa den kgl. Reprimande. Masse-

indmeldelserne i Trykkefrihedsselskabet var først og fremmest den frisindede og mere oplyste københavnske Borgerstands Svar paa „Vi alene vide —“. Og for Medlemmerne var heldigvis dette Knips i Lommen foreløbig af en saa ufarlig Karakter, at ingen foreløbig tænkte paa at krumme et Haar paa deres Hoveder derfor. Men tillige var det som sagt et Udslag af en vaagnende politisk Selvfølelse, af en Lyst til at komme sammen og i hvert Fald overvære Drøftelsen af Emner den gode Borger vedkommende, og af Iver efter at faa Lov at afgive sin Stemme. Generalforsamlingen og den dertil knyttede Stemmeafgivning har sikkert været Lokkemad for mange. Grosserer Nathanson ramte lige i Prikken, da han paa et Repræsentantskabsmøde i 1837 lod disse Ord falde: „Medlemmerne vare ikke gaaede ind i Selskabet for at faa Bøger gratis; men de vare gaaede derind i Følelsen af, at deres Ret til at deltage i de offentlige Forsamlinger i lang Tid havde været tilsidesat“.

Men naar der indenfor samme Selskab fandtes Grupper, som havde et saa ulige Syn paa dets Opgaver og Virksomhed, var det rimeligt, at disse Grupper ved given Lejlighed maatte tørne sammen.

Dette skete ogsaa. I Løbet af det første Aar af Selskabets Tilværelse gik alt dog roligt. Man maa lade Bestyrelsen, at den tog fat med megen Iver. Allerede i Slutningen af Maj kunde første Nummer af Selskabets Organ „Dansk Folkeblad“ omsendes. Et fire eller ottesidigt Nummer i Kvarto uddeltes gratis til Medlemmerne hver Fredag. Bladet redigeredes af Skriftkomitéen, der bestod af Schouw, Clausen, Sibbern, Ørsted, Gad, Drewsen, Høegh-Guldberg, Hvidt og Høyen, hvilket dog vil sige, at den første fik Lov til at gøre omtrent hele det redak-

tionelle Arbejde. Nummer 1 indlededes af H. C. Ørsted med en Række Bemærkninger om det indbyrdes Forhold mellem Trykkefrihedslovgivningen og den almindelige Mening. Som den juste-milieu Mand han var, skriver Ørsted bl. a. her: „Man venter med god Grund af Selskabet, at det skal virke umiddelbart for Trykkefrihedens rette Brug og Formindskningen af dens Misbrug. Det er denne Virksomhed. der betragtes med saa megen Mistillid af dem blandt vore Medborgere, der have hengivet sig til en af de to Yderligheder, og enten har slaaet sig paa deres Parti, som nære en saadan Frygt for Menneskeslægtens bestandige Fremskridt, at de søge den fornemste Sikkerhed i at gøre Modstand mod samme, eller paa deres, som tro, at man ikke kan sætte Virksomhed nok mod den Stilstand, hine ville tilvejebringe, og derfor i enhver Bevægelse se en Velgerning for Samfundet“. Det skulde være Selskabets Opgave at modarbejde den offentlige Menings Forfalskning, og dette maatte ske gennem den ærlige Presse, der burde være Sandhedens Talsmand, men ikke Træl af noget Parti eller nogen Lidenskab.

I det følgende Nummer af „Folkebladet“ havde Skriftkomitéen faaet den naive og uheldige Idé at give Prøver paa „Misbrug af Pressen“. Det var jo lige rent ud Ledermann, der „lever af at gøre opmærksom paa Misbrug“. Og da „Kjøbenhavnsposten“ og „Dagen“ var fremdragne som Exempler, for den uridderlige Maade, paa hvilken de opgjorde et Mellemværende, fik „Folkebladet“ naturligvis de to Colleger efter sig. Kort efter skrev „Kjøbenhavnsposten“, at Folkebladet paa ingen Maade tilfredsstillede de Forventninger, man havde knyttet til det. Folkebladets Redaktion svarede, at man gav, hvad der med Billighed kunde ventes, thi da det politiske Liv

ikke turde berøres — hverken det inden- eller udenlandske — var det svært nok at finde afvekslende Stof. Nogle af Artiklerne, skrevne ud fra det Synspunkt at skaffe bredere Lag mere almindelig Oplysning, maa nu virkelig kaldes vellykkede, saaledes: „Hvad hører der til at være en liberal Mand?“ af H. N. Clausen (Nr. 9—10); og ligeledes en almindelig oplysende Oversigt ved Algreen-Ussing om Provinsialstænderne, hvilken sikkert kunde tiltrænges; den samme skrev med Titlen: „Men kan man da gifte sig med sin Faders Søster?“ en Række Smaaafhandlinger om dansk Lov og Ret, der skulde bøde paa Folks utrolige Ukyndighed i det Kapitel. Flere lignende om Dødsstraffe, Børneopdragelsen paa Landet, ensidig Dannelse m. m. var ogsaa paa deres Plads; men ved Siden af fyldtes Pladsen med altfor mange Oversættelser, ligefra moralske Fortællinger af Hebel til Beretning om Samfundsformer hos Otaheitierne, naar det kneb for Redaktionen at skaffe originalt Stof. Karakteristisk nok erklærer Skriftkomiteen, at „Folkebladets“ Publikum skal være den mindre dannede Del af Borgerstanden; paa Bondestanden tænkes ikke synderligt. Dette viser sig meget karakteristisk i en Artikel „Vinteraftenens Anvendelse paa Landet“, der anbefaler Bønderne nyttige Haandarbejder, men ikke har et eneste Ord tilovers for Læsning.

I „Folkebladets“ første Aargang finder vi fire Præmieopgaver udsatte: 1) en god historisk Læsebog for Bondestanden (200 Rdlr.), 2) om Grunden til de alm. Klager over Næringsløshed (150 Rdlr.), 3) hvad taler for og imod Laugsvæsenet? (150 Rdlr.), 4) en historisk Fremstilling af Reformationens Indførelse (100 Rdlr.)

Kritiken ulmede imidlertid. Og paa Generalforsam-

lingen i April 1836 traadte Formanden, Prof. H. N. Clausen, i Følelsen heraf, frem med en Redegørelse for Bestyrelsens Færd. Adskillige havde ment, om der ikke ved Siden af Arbejdet for at modarbejde Pressens Misbrug og fremme Udbredelsen af god og nyttig Læsning, burde gaa „en kraftigere Optræden, en mere indgribende Indvirkning paa den offentlige Mening“. Og det havde ikke manglet paa Opfordringer til at afgive Vidnesbyrd om Folkestemningen i Anledning af det Lovforslag, der for nylig var blevet forelagt Roskilde-Stænder til Indskrænkningen i Pressens Brug, og den for nylig (16. April 1836) emanerede Plakat, som indskærpede de ikke-privilegerede Blade Forbudet mod at meddele nogen Art af politiske Nyheder med dertil knyttede Bemærkninger og Raisonnements. Men Bestyrelsen havde ment, at Selskabet burde indskrænke sig til at virke ved den selvsamme Presse, hvis Frihed den ønskede at bevare, eller i forskellige Krese bidrage til en forenet Samvirken ved lovlige Midler mod yderligere Indskrænkning mod Pressefriheden. Forøvrigt havde man Lov til at antage, at Trykkefrihedsselskabets Stiftelse ikke var uden Indflydelse paa den grundige og frisindede Diskussion, som havde fundet Sted i Roskilde-Stænderforsamling, imod yderligere Begrænsning af Pressefriheden. Hvad endelig de Medlemmer angik, som klagede over, at der ikke var arbejdet i negativ Retning for at modarbejde Misbrug af Pressen, bemærkede Clausen til dem, at det let vilde føre til en Smaalighedens Aand, om man fyldte Bladet med kritiske Anker og Tilrettevisninger — man maatte nøjes med at hævde Principet.

H. N. Clausen har næppe følt sig selv helt tilfredsstillet ved dette lunkne Forsvar for Selskabets lige saa lunkne

Virksomhed. Han nedlagde samme Aften Formandsposten til Fordel for Provst Stenersen Gad.

Og endnu mindre var det at vente, at de ultraliberale blandt Selskabets Medlemmer skulde føle sig glade ved denne ret passive Virksomhed. Tonen i „Folkebladet“ kunde heller ikke tilfredsstille mere demokratisk-sindede Gemytter. I dets anden Aargang (Nr. 2—3) havde saaledes Provst E. Tryde taget til Genmæle mod Ussing, der kort forinden (I Aargang Nr. 53—54) havde fremhævet, at Kærnen i Folket udgjordes af Middelstanden, og ved Middelstanden forstaaes „de større Landejendomsbesiddere, Fabrikejere, den største Del af Handelsstanden, og alle andre i en betydelig Næringsdrift værende Købstad-Indvaanere, med flere til denne Kategori hørende Personer“. Tryde hævdede, at man i denne Forbindelse navnlig maatte tage Hensyn til Embedsstanden, som Frederik den 6tes Regering, naar det ikke netop galdt Militæret, havde været tilbøjelig til at holde nede som blot statslønnede Tjenere. Embedsstanden — skriver han — forholder sig til det øvrige Samfund som Nervesystemet til den menneskelige Organisme. Saalænge Middelstanden ikke er i Besiddelse af intellektuel Uddannelse, kan den ikke kaldes den egentlige Kærne — i hvert Fald ikke bære de skønneste Blomster. „Hvor dette skal ske, der maa flere gunstige Betingelser forene sig; der maa den hos de forstandigste blandt Folket udviklede højere Aandelighed have forenet sig med en fortrinlig, naturlig Dygtighed. . . . Der maa en fast og sikker Holdning forbinde sig med det videre Overblik, som kun fra et højere Stade i Livet kan erhverves; der maa den indre Dannelse forenes med en vis ydre, som gør det muligt med Sikkerhed, Lethed og Frihed at bevæge sig i Livets

forskellige Forhold; der maa den af smaalige Sorger for Livets Nødtørftighed uforstyrrede Sindsro, som kun en tilstrækkelig Formue kan give, forbinde sig med den ædle Følelse at kunne virke frit til alle Sider, som kun den kan have, der ikke i sin Virksomhed er indskrænket ved at staa i underordnede Forhold".

I et af de følgende Numre (5) tilraades der stor Forsigtighed overfor de begyndende Læseforeninger blandt Landalmuen. Stor Begejstring blandt politisk-interesserede Folk kunde heller ikke de Emner vække, som den nyvalgte Skriftkomité havde foreslaaet til Behandling i Bladet. Det var den Slags danske Stile-Opgaver som eksempelvis: Hvilke Misgreb har man at undgaa ved at vise Godgørenhed? Om falsk Undseelse. Ved hvilke Fejl forse de Fattige sig sædvanligt mod de Rige? Kan der gøres noget for at overholde Søndagens Hellighed o. s. v.? De bedste Bidrag var stadig Algreen-Ussings „Smaating af Lov og Ret, nyttige for hver Mand", og nogle Artikler — vistnok af Schouw — om at støtte Opførelsen af det paatænkte Museum for Thorvaldsens Værker. Meget barnligt virker derimod en Del moraliserende Smaastykker efter det engelske, om Testamentjægeri o. l. opbyggelige Genstande.

Under disse Forhold kan det ikke undre, at nogle af de Mænd, der i Trykkefrihedsselskabet havde haabet at faa en social-politisk Institution af Betydning, følte sig højlig skuffede og allerede nu tilstræbte en Forandring i dets Ledelse og Organisation. I Spidsen for denne Bevægelse gik den unge juridiske Kandidat, Orla Lehmann, der allerede i 1832 havde indsendt en Afhandling til Faderens Ven, H. C. Ørsted, til Gennemsyn og mulig Op-

tagelse i Schouws „Dansk Ugeskrift“.[1]) Paa Ørsteds Opfordring havde Lehmann dog trukket den tilbage. Men i de fire siden da forløbne Aar var han modnet og ikke længere til Sinds at stille sit Lys under en Skæppe. Paa Trykkefrihedsselskabets første Generalforsamlinger i Hôtel d'Angleterre vinder Lehmann sine Sporer som politisk Foregangsmand. I November 1836 fremsatte han tre Forslag. Det første af disse har i historisk Henseende en vis Betydning, fordi det er den offentlige Menings første Sympatitilkendegivelse for Danskhedens Understøttelse og Bevarelse i Slesvig. I et langt og veltalende Foredrag, som in extenso blev optaget i den følgende Aarsberetning, bad han Generalforsamlingen paalægge Repræsentantskabet at overveje, ved hvilke Midler Selskabets Virksomhed kunde udvides til den dansktalende Del af Hertugdømmet Slesvigs Befolkning, og derefter foranstalte det fornødne. Generalforsamlingen gav ham enstemmig sin Tilslutning, og i de kommende Aar forsendtes ogsaa jævnligt en hel Del af de af Selskabet udgivne Skrifter rundt om til sønderjydske Institutioner. Han fik ogsaa Majoritet for sit Forslag om, at Redaktionen af „Dansk Folkeblad“ skulde overdrages en eneste ansvarshavende Redaktør istedetfor som nu til Skriftkomiteen; herved vilde antagelig større Fasthed og Ensartethed opnaas.

Derimod var der mindre Enighed om det andet Forslag, som lød saaledes: Generalforsamlingen bemyndiger Repræsentantskabet til i paakommende Tilfælde i en Petition — efter Omstændighederne enten til Hs. Majestæt Kongen eller til Forsamlingen af de danske Provinsialstænder — at udtale det som Selskabets Overbevisning,

---

[1]) Af Orla Lehmanns Papirer S. 1 ff.

at, saalænge det skal være de ikke-privilegerede Blade forbudt at meddele politiske Nyheder og Efterretninger, bør Afgørelsen af det Spørgsmaal, hvad der skal anses som saadanne, henhøre under Domstolene. — Efter Lehmanns Mening vilde Selskabet forraade det Princip, som det skyldte sin Tilværelse og sin Kraft, hvis det forsømte at anvende de lovlige Midler, der stod i dets Magt, til at gøre det Princip gældende, ogsaa overfor dette Spørgsmaal, at alene Domstolene burde afgøre Trykkefrihedssager, og ikke som nu Kancelliet, hvad der gav Anledning til de største Vilkaarligheder.

Generalforsamlingen — det var rigtignok væsenlig kun Repræsentanterne, som havde Ordet — delte sig i to Partier. En mere liberal Majoritet erklærede sig i Realiteten enig med Lehmann, men formente, at Forslaget i hvert Fald kun burde indsendes til Stænderforsamlingen; men da denne nu var lige sluttet og først om tre Aar paany skulde sammentræde, fandt den ingen Anledning til, at den foreslaaede Bemyndigelse for Øjeblikket meddeltes. Minoriteten mente, at der under ingen Omstændigheder kunde være Tale om at gaa videre end til Stænderne, hvorfor det videre fornødne maatte overdrages til den Bestyrelse, som fungerede ved den næste Sammenkaldelse af Stænderne. Lehmann svarede hertil, at han tværtimod havde ønsket en Petition rettet direkte til Kongen, „dels for at vise, at man ingenlunde betragter denne Maade at forebringe Folkets Ønsker for Tronen som afslaaet ved et, for et Par Aar siden, emaneret Reskript, dels fordi det dog altid laa indenfor Mulighedens Grænser, at vedkommende Kollegium kunde gøre saadan Brug af sin formentlige Competence, at det ikke vilde være tilbørligt i saa lang Tid

at udsætte dette Skridt". Men iøvrigt trøstede han sig med, at en extraordinær Generalforsamling jo altid kunde sammenkaldes, og trak foreløbigt sit Forslag tilbage.

Men gemt var ikke glemt. I Repræsentantskabsmødet kort efter Nytaar 1837 kom det frem igen. Efter at man først havde enedes om at tilbyde J. M. Thiele at skrive en folkelig Biografi af Thorvaldsen, optog Høegh-Guldberg Lehmanns Forslag: Selskabet maa hævde, at Afgørelsen af Spørgsmaalet, hvad der er politiske Nyheder, henhører under Domstolene, og dette Standpunkt skal den først sammentrædende Stænderforsamling gøres bekendt med. En Komité (Clausen, Delbanco, Blechingberg) blev nedsat til at afgive en Erklæring; men denne fraraadede Repræsentantskabet at tage Forslaget til Følge med den Motivering, at enhver Foranstaltning, der gik ud paa en umiddelbar Indvirken paa Presseloven, laa udenfor Selskabets Formaal og Virksomhed. Kun middelbart kunde Selskabet virke til at udvide Trykkefrihedens Grænser. „Thi jo mere paa den ene Side Forfatterne gøre en værdig og gavnlig Brug af Pressen, og Folket derved hæves til en Oplysning, som vil ytre sig i levende Mistillid til dens slette Brug, desto mere vil Regeringen finde det i Statens sande Tarv at lade Pressen være undergiven den mindst mulige Tvang. Ved at arbejde for en saadan Brug af Pressen, men og kun saaledes, har Selskabet det i sin Magt væsentlig at gavne." I modsat Fald maatte Selskabets Grundlove være anderledes affattet. Men en Generalforsamling vilde næppe engang have det i sin Magt at foretage en tilsvarende Forandring af Lovene; thi dens Myndighed til at forandre Lovene kunde kun angaa de Midler, ved hvilke Selskabets Maal burde fremmes, men ingenlunde omfatte selve

Formaalet. Heri bestod Selskabets Individualitet, og foretog man nogen Forandring heri, var det ikke længere det samme Selskab.

Det var rene Ord for Pengene. I al deres Skarphed skilte de i den kommende Tid Selskabets mere aktive Medlemmer i to Lejre, af hvilke den ene ved en tvivlsom Lovfortolkning opstillede et Sidestykke til det kongelige „Vi alene vide —“, den anden søgte at gøre Trykkefrihedsselskabet fra en Oplysningsforening af tvivlsom Værd til en Skude, der under neutralt Flag sejlede med politisk Ballast.

Repræsentantskabsmøder og Generalforsamlinger fulgte nu Slag i Slag.

Til en Begyndelse nedlagde Advokat Salicath en bestemt Protest imod den H. N. Clausenske og Consorters Lovfortolkning. Et Spørgsmaal, som enhver Ven af Trykkefriheden maatte anse for sig vedkommende, kunde umuligt være fremmed for et Samfund, der netop havde dannet sig for at værne om denne Frihed. En saa vidt dreven Neutralitet eller Stilstand var ensbetydende med Tilbagegang.

Endnu kraftigere og mere indgaaende var Lehmanns Indlæg: Den Modsætning i Anskuelser, som her var kommen frem, var saa gammel som Selskabet selv, og havde tydeligt udtalt sig i de forskellige Maader, hvorpaa Selskabets Stiftelse var bleven sat i Forbindelse med den i dansk Trykkefriheds Historie mærkelige Petition; thi ingen havde villet nægte, at der her var en Forbindelse tilstede. Men nogle havde betragtet Selskabet som en Modvægt mod eller et Tilbagefald fra det frisindede Opsving, som Petitionen skyldte sin Tilblivelse, som et Plaster paa det Saar, denne muligvis kunde have slaaet

paa højere Steder; ja, nogle havde ligefrem kaldt Selskabet et „Angstens Barn“ — Selskabet skulde være en Forening for at komme Regeringen til Hjælp i Kampen mod Trykkefrihedens Misbrug ved Siden af Love, Politi og Domstolene.... Han derimod med mange andre havde betragtet Selskabet som en Fortsættelse af Petitionen, som en Incarnation af dens Aand, som en permanent Petition — ikke (hvor Lehmannsk!) „som Censurens Landeværn, men som Trykkefrihedens Borgergarde“.... Men var Trykkefriheden Betingelse for Selskabets Tilværelse, kunde den ikke være Selskabet uvedkommende; at forsvare Trykkefriheden var da at forsvare sin egen Eksistens, og Nødværge havde man dog altid tilstaaet stor Frihed.... Man havde gjort den Indvending, at Selskabet derved vilde blive et politisk Selskab, hvad man i allerhøjeste Grad syntes at frygte, men dette kom kun deraf, at Trykkefrihedssagen i Følge dens Natur halvt tilhørte Politiken, halvt tilhørte Litteraturen. Men fra hvilket Synspunkt man nu end vilde se den — Trykkefrihedsselskabet kunde den ikke være uvedkommende; selv om dette derved fik et politisk Element, saa laa dette i Selskabets Natur.

Schouw, der som en af Selskabets Stiftere jo maatte siges at vide bedst Besked om Hensigten med det, svarede hertil, at man ved at betragte Trykkefrihedsselskabet som en Fortsættelse af Petitionen gik ud fra, at det var dets Opgave at værne om Trykkefriheden. Men der var en meget stor Forskel mellem en saadan Petition og et Selskab som dette. Thi naar i et kritisk Øjeblik en Del Mænd, der følte varmt for Trykkefriheden, forenede sig i et Bønskrift til Kongen om ikke at gøre Indskrænkninger i den bestaaende Trykkefrihed, saa var et saadant Skridt

grundet paa Tillid til Regeringen. Et Selskab derimod, stiftet i det Øjemed at vaage over Trykkefriheden, altsaa at kontrollere Regeringen og dens Opgaver, hvilede paa Mistillid, og et Selskab med en saadan Grundvold vilde let kunne blive skadeligt for Samfundet.

I ganske samme Aand udtrykte Chr. Molbech sig i en Piece, han udsendte ved Midsommertid 1837: „Om Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug og dets Virksomhed i de to første Aar af dets Tilværelse“, men som allerede var skreven i Marts umiddelbart efter det her omtalte Repræsentantskabsmøde. Molbech var i højere Grad en Pennens end en Ordets Mand.

Folkevel og Folkeoplysning var efter hans Opfattelse Selskabets sande Hovedmaal, men „hverken at vinde, forsvare eller udvide Trykkefriheden i Danmark“. I en Fortale udviklede han, at Grunden til Skriftets Fremkomst var den beklagelige Meningsforskel om Selskabets Formaal og Grundlov, der nys havde givet sig Udslag paa Generalforsamlingen. Men de københavnske Medlemmer burde betænke, at København ikke var Danmark, men at de henved 3000 Medlemmer udenfor Hovedstaden — de tre Fjerdedele af Selskabet — ventede sig noget andet og mere end Debatter om Debatter. Han for sit Vedkommende maatte betragte enhver Tendens, der søgte at gøre Selskabet til et Redskab for politiske Meningers Gang og Udvikling som et Dødsprincip.

Dette var særlig tænkt som Svar til David, der paa Generalforsamlingen i April i et Forslag til Lovændring (om Generalforsamlingens Competence til at forandre Lovene) udtrykkelig havde ønsket det betonet, at Magten alene beroede hos Generalforsamlingen i København — men ikke i nogle af Filialselskaberne. David haanede

iøvrigt Repræsentanterne for deres Frygt for alt, hvad der lugtede af Politik. Men ærlig talt — hvad vilde et Selskab for Trykkefrihedens rette Brug være uden Trykkefrihed? Var det ikke ligefrem en Modsigelse? Skulde det — naar der var Tale om en nok saa ringe Forandring af Lovene — være tilstrækkeligt til at forhindre den, at man gjorde det Argument gældende, at Selskabets Natur vilde forandres derved, — ja da syntes han rigtignok, at Medlemmerne ikke længere var Herrer i deres eget Hus. Det laa dog i ethvert Selskabs Natur at udvikle sig, og det var vel ikke første Gang, at et Selskab var vokset dets Stifteres Hensigt over Hovedet.

Da der næste Gang (12. Juni) holdtes Repræsentantskabsmøde, fremlagde Stifterne en trykt Betænkning, der gik ud paa, at den kommende Generalforsamling skulde erklære Lovenes § 1 for Grundlov. Vedtoges dette ikke, erklærede Stifterne at ville skille sig ud fra Selskabet og danne et nyt. Repræsentanternes Svar paa denne Krigserklæring kom faa Dage efter. De søgte at undgaa et Skisma og prøvede paa at berolige Gemytterne ved at erklære, at der i Virkeligheden jo slet ikke var indbragt Forslag om en Forandring af § 1, og at de i hvert Fald vilde forholde sig i Ro. Dermed var Stifterne dog ikke tilfredsstillede. Spørgsmaalet var jo uanset denne Erklæring lige brændende: om Selskabet var bestemt til at virke for den rette Benyttelse af Trykkefriheden, eller til umiddelbart at udvide eller betrygge Besiddelsen af dette Gode. I første Tilfælde var hele Almenheden Genstanden for dets Virken, og her maatte Medlemmerne kunne føle sig tilfredsstillede ved at overdrage Valget af Midler til en Bestyrelse, som handlede i Selskabets Navn; i sidste Tilfælde henvendte man sig

derimod til Statsbestyrelsen, og dette vilde kunne føre til særegne Foretagender af saadan Natur, at intet Medlem kunde bortgive sin personlige Ret til at bestemme sig i hvert særligt Tilfælde for Deltagelse eller Ikke-Deltagelse, og derfor heller ikke bemyndige Bestyrelsen til i Almindelighed at handle paa hans Vegne.

Da der saaledes ingen Udvej syntes at være mellem disse Alternativer, var der nogle af Bestyrelsens Medlemmer, som udfandt, at man rask væk burde overhugge den gordiske Knude ved gennem en Lovændring ikke længere at lade den højeste Myndighed bero hos Generalforsamlingen i København. Under Henvisning til de 18 Filialer rundt om i Landet, hvis Medlemmer ved deres Fraværelse fra Hovedstaden hidtil havde været afskaarne fra effektiv Indflydelse paa Selskabets Anliggender, hævdede Bestyrelsen, at dette Forhold dog var ganske ubilligt, og at en Lovændring derfor burde tilstræbes, der fratog Generalforsamlingen den lovgivende Magt, som nu kun middelbart kunde udøves af Selskabet gennem dets Repræsentanter, og at Valget af Repræsentanter burde ske skriftlig paa dertil — baade til inden- og udenbys Medlemmer — omsendte Stemmesedler.

Debatterne herom optog den følgende Vinter, først ved Repræsentantskabsmøder, senere ved flere extraordinære Generalforsamlinger. En nedsat Komitébetænkning støttede Bestyrelsens Forslag med Hensyn til den lovgivende Magts Overdragelse til Repræsentanterne og mente, at 100 Repræsentanter vilde være et passende Tal. Administrationen skulde derimod overdrages en Bestyrelse paa 20 Medlemmer, foruden Formanden, og en Skriftkomité paa 7 Medlemmer. De hidtil værende Ge-

neralforsamlinger skulde afløses af 2 offentlige Repræsentantskabsmøder.

David og Lehmann talte derimod ivrigt mod at fratage den københavnske Generalforsamling dens Magt. Den første ansaa det for farligt at nedlægge Magten i et Mindretals Hænder, og Lehmann bemærkede, at den megen Tale om Retfærdighedsfølelse overfor de udenbys Medlemmer var Vind; thi man gjorde ikke alle lige ved at gøre dem lige retsløse. „Skulde Selskabet anses for en politisk Forening, da var det netop af Vigtighed, at Medlemmerne ofte kom sammen; skulde Selskabet derimod blot betragtes som en Godtkøbs-Boghandling, da vilde en dygtig Boghandler være tilstrækkelig til at bestyre det hele“. Derimod vilde han gærne gaa med til at give Filialerne mere Indflydelse ved at høre deres Betænkninger. Naar Grosserer Nathanson ved samme Lejlighed pukkede paa Retten til at deltage i de offentlige Forsamlinger, svarede Schouw hertil, at den eneste Ret, der efter Forholdets Natur kunde gives, jo ogsaa nu var givet — den fri Valgret, at kunne vælge og vælges.

Majoriteten af Repræsentantskabet holdt da paa, at Filialselskabernes Mening om Lovændringen først skulde indhentes, og dette skete med det Resultat, at 13 af de 18 Filialselskaber sluttede sig til Komitébetænkningen og ønskede den lovgivende Magt nedlagt i en valgt Repræsentations Hænder.

I tre paa hverandre følgende Generalforsamlinger (31. Jan., 2. og 5. Febr. 1838) sattes da disse Lovforslag under Debat og Afstemning:

Den Selskabsmagt, som hidtil er blevet udøvet af den københavnske Generalforsamling, overdrages for 6 Aar til en Repræsentantforsamling; dog kan denne ikke give,

forandre og fortolke Selskabets Love uden iforvejen at have indhentet alle Afdelingers Mening ....

De københavnske Medlemmer vedblive at udgøre en særlig Afdeling af Selskabet.

Repræsentantskabet vælges af alle dem af Selskabets Medlemmer, som have forenet sig i særskilte Afdelinger.

Der vælges 1 Repræsentant for hver 50 Stemmeberettigede. Aarligt afgaar en Tredjedel.

Repræsentantskabsmøderne holdes offentlig med almindelig Diskussion.

Repræsentantforsamlingen vælger af sin Midte 1 Formand, 1 Viceformand og 20 Medlemmer, der danner Bestyrelsen med administrativ Myndighed, og desuden en Skriftkomité paa 7 Medlemmer.

Oppositionen repræsenteredes denne Gang i første Række af den unge Procurator Balthazar Christensen. Lehmann var derimod føjeligere. Han erklærede at være kommen til den Overbevisning at burde stemme for Lovforslagene af Frygt for et Skisma og for „at vedligeholde et endrægtigt Sammenhold, der var af saa betydelig en Vigtighed, især under vort Fædrelands nuværende Forhold". Man maatte dog ikke misforstaa ham. Thi aldrig kunde han for sin Person af Føjelighed indvilge i noget fornuftigvis utænkeligt, f. Eks. at en Generalforsamling vilde gøre en Paragraf i et Selskabs Love til en Grundlov.

Formanden svarede i et Foredrag, hvis Hensigt var at fraraade Oprettelsen af en særlig københavnsk Afdeling, dersom ikke alle Lovforslagene vedtoges, med tydelige Hib til Folk af Balth. Christensens og Lehmanns Kaliber. Man havde dog ikke stiftet et Generalforsamlingsselskab, men et Trykkefrihedsselskab; og det var ikke dette Sel-

skabs Maal at skabe en Afdeling, i hvilken man kunde uddanne sig til Højesteretsadvokat, til Stænderdeputeret eller til anden politisk Veltalenhed, eller i hvilken man kunde lære at kende dem, som man ved en anden Lejlighed og til andre Hensigters Opnaaelse kunde benytte sig af. Selskabets Maal var at fremme Trykkefrihedens rette Brug; og til dette Maal kunde de i høj Grad medvirke, som tillagde det skrevne, velovervejede, frimodige, men besindige Ord større Vægt og Indflydelse end det i en Forsamling talte, om dette end vandt øjeblikkeligt Bifald.

Resultatet af alle disse Møder og al den megen Tale blev da en Sejr for Bestyrelsen. Alle dens Lovforslag vedtoges — Hovedforslaget med 264 Stemmer mod 135.

Kort efter paadrog Trykkefrihedsselskabet sig for første Gang den kongelige Unaade. Det var i Anledning af den saakaldte Rømeling-Affære[1]). Kongen vilde paa ingen Maade have en af sine højtstaaende Officerer, Rømeling, Chefen for første Livregiment, og tilmed en af sine Yndlinge, gjort til Genstand for Kritik eller blot Omtale af nogle Penneslikkere. Kort og godt meddelte han derfor Kancelliet 14. Febr. 1838, at det var hans allerhøjeste Vilje, at de tvende Censorer, Justisraad Münter og Assessor Reiersen vaagede over, at der intet indførtes i Aviserne Kammerherre Rømeling vedrørende. Da „Kiøbenhavnsposten“, der redigeredes af Giødwad, nu kort og godt havde meddelt, at Rømeling havde faaet 24 Timers Husarrest, strøg Censor denne Notits, men tilbød Giødwad at vise ham Kongens Ordre. Giødwad

[1]) Se Rubin: Frederik den Sjettes Tid. S. 540 ff.

vilde imidlertid ikke tage Hensyn til en hemmelig Resolution, og Nummeret blev da beslaglagt. Giødwads Klage til Cancelliet over, at der hermed var etableret en Undtagelse fra den almindelige Trykkefrihedslovgivning, hjalp ikke. Da „Fædrelandet“ vilde udtale sig om Sagen, blev ogsaa det beslaglagt.

Uden nogen Overskrift, ganske stilfærdigt, listedes da i Nummeret af „Dansk Folkeblad“ for 9. Marts 1838 en ræsonnerende Artikel ind om denne hemmelige Resolution, hvorefter alle og enhver sig havde at rette. Den anonyme Artikel var overmaade snildt affattet, idet selve Affæren ikke nævnedes med et Ord. Tonen var nærmest en forundret spørgende: Skulde man tænke sig Muligheden af Love, der først ved deres Anvendelse kom til almindelig Kundskab, da kunde man vel have Grund til at frygte for uforvarende at kunne komme til at støde an mod skjulte Love, som skulde adlydes uden at være kendte; en Redaktør vilde herved let blive udsat for Tab og Miskendelse paa en ganske uskyldig Maade. Nej, til Grund for denne Resolution maatte tydelig nok ligge en ubevidst Forveksling af Udøvelsen af den lovgivende Myndighed og en administrativ Foranstaltning. — „Folkebladet“ havde allerede tidligere modtaget en Artikel, der berørte Sagen, som var Genstand for Resolutionens Forbud. I og for sig kunde Skriftkomiteen meget vel, uden at handle ulovligt, have optaget denne Artikel; thi kun den offentlige Bekendtgørelse kan gøre en Resolution til Lov, og den er ikke meddelt. Da Skriftkomiteens Medlemmer imidlertid ad anden Vej havde skaffet sig Vished for, at der om denne Sag existerede en kongelig Befaling, ansaa den det for sømmeligt at afholde sig fra et Skridt, der kunde stille Sagen paa Spidsen og føre til

Beslaglæggelse. Men paa den anden Side ansaa man det for sin Pligt aabent at ytre sig herom i „Folkebladet", „der udgives af et Selskab, hvis Tilværelse er betinget af den vigtige Borgerfrihed, der har givet det sit Navn".

Rubin har sikkert Ret i sin Formodning, at Skriftkomiteens Optagelse af denne Artikel var at opfatte som en Indrømmelse til Trykkefrihedsselskabets liberalt- og politisk interesserede Medlemmer for at holde dem fast ved Selskabet. Tonen var jo desuden saa urban og sagtmodig, at selve de mere konservativt anlagte maatte kunne gaa med til den, og Stillingen til Regeringen var afgjort loyal, selv om Kritikken var tydelig nok. Kongen blev alligevel forbitret og afkrævede 14. Marts Kancelliets Betænkning. Med Undtagelse af Stemann, der som altid var „plus royaliste que le roi", mente imidlertid Kancelliets Medlemmer, at Artiklen ikke var strafbar, om den end maatte misbilliges, med Undtagelse af A. S. Ørsted, der i sit Votum endda optraadte som dens Defensor og ikke lagde Skjul paa, at det kgl. Reskript af 14. Februar havde vakt almindelig Bekymring hos Trykkefrihedens Venner, der frygtede for, at Trykkefriheden ved den Slags Undtagelser helt kunde forspildes. Fra Broderen H. C. Ørsted, der var Medlem af Skriftkomiteen, vidste han desuden, at denne Artikel var optaget for at undgaa en anden. Havde Skriftkomiteen nu blot afvist den første uden at erstatte den med den i „Folkebladet" aftrykte, vilde den have udsat sig for Ubehageligheder, idet det vistnok var Hensigten „med et Angreb paa hine Regeringsforanstaltninger at kunne rette et Angreb paa Skriftkomiteen, hvis konservative Grundsætninger længe havde været Genstand for Bevægelsespartiets Utilfredshed og bitre Dadel".

Stormen drev saaledes over for denne Gang, og lidt roligere Tilstande indtraadte nu i nogen Tid. Antallet af Medlemmer var i jævn Stigen. Omkring 1838 var de 4000 naaet, saa at der blev Raad til i dette Aar at udsende nogle ny Smaaskrifter. Den hidtil ved Trykkefrihedsselskabet udgivne Litteratur kunde ikke kaldes betydelig. Det var — i et ret tarveligt Udstyr — nogle udvalgte Fortællinger af Hebel i Oversættelse ved Algreen-Ussing; en Samling Jule- og Advents-Psalmer ved Sibbern; en Samling fædrelandshistoriske Digte ved Fabricius; to Samlinger danske Sange ved Henr. Hertz; og endelig Fremstillinger af Reformationens Indførelse i Danmark for „Borgere og Bønder". En Oversigt over de mærkeligste Begivenheder 1830—35 blev uheldigvis forpurret ved Forfatteren, Overlærer Johs. Hages Død. Nu kom hertil en Levnedsskildring af Tyge Brahe ved Observator Pedersen og — et af de vægtigste Bidrag — C. F. Paulsens Skrift om det danske Sprog i Slesvig. Det uddeltes gratis i 200 Eksemplarer til Læseforeninger o. l. i Slesvig. I det hele var det ikke faa Bøger, som ad denne Vej fandt Udbredelse i borgerlige Læseindretninger, blandt Soldater, paa Hospitaler og andre Steder, og Eftertiden bør ikke undervurdere dette Oplysningsarbejde. Trykkefrihedsselskabet har vistnok givet adskillige, som næppe før havde haft en Bog i Haanden, Smag for Læsning. Men Størsteparten af de københavnske Medlemmer brød sig i Virkeligheden næppe stort om denne Side af Sagen — for dem var Trykkefrihedsselskabet Politik og intet andet. Se med hvor skarpe og vrede Ord den konservativt anlagte P. V. Jacobsen, der var Medlem af Bestyrelsen, og hvem alt det vaagnende politiske Leben og Treiben var inderligt imod, taler om det: „Her larme og arbejde

endel af de samme, som i Blade og paa andre Steder vise en saa dadelværdig Virksomhed, en Virksomhed for at drive vigtige Anliggender til Yderligheder, man af al Magt bør søge at holde borte. Holde end de Moderate i dette Selskab Lehmann etc. Stangen, saa kan det ikke blive ved i Længden, og med en Forandring i Bestyrelsen vilde de Radikale vist komme i Besiddelse af Lejligheden, de saa længe have ventet paa, for at virke ind paa Selskabets talrige Medlemmer, og derefter tillige med disse til deres Øjemeds Opnaaelse ogsaa udenfor Selskabet" [1]).

Sikkert og vist saa Myndighederne heller ikke med blide Øjne paa Trykkefrihedsselskabet. Da Bestyrelsen var indgaaet med en Ansøgning til Kongen om, at det maatte tillades at forsende „Folkebladet" med Pakkeposten for modereret Porto, mødte den Afslag, hvad vilde sige det samme, som at en hel Del udenbys Medlemmer maatte renoncere paa Bladet. I Aalborg vilde f. Eks. den ordinære Porto pr. Nummer beløbe sig til 50 Skilling — og det fandt jo de fleste var at købe Guld for dyrt.

Bestyrelsens Bestræbelser for at indtage en saa lidet udfordrende Holdning som muligt gavnede heller ikke Trykkefrihedsselskabet. Alle de opportune Hensyn nyttede intet. Paa Trods af Stændernes udtalte Ønske, at ingen ny skærpede Straffebestemmelser maatte indføres, udkom dog 1. Novbr. 1837 en Plakat om Trykkefrihedens Grænser. Det var med en vis Beklemmelse, Schouw kommenterede denne i Folkebladet (III Aarg. Nr. 41), men han lod sig dog ikke henrive til nogen overilet Ytring; tværtimod var han ivrig efter at fremhæve „de Beviser, Plakaten

[1]) Breve fra P. V. Jacobsen. S. 224.

afgav, paa en ædel Fyrstes Tilbøjelighed til at lempe Lovgivningen efter Stændernes Forslag“ (idet Bøder og simpel Fængsel traadte istedenfor Vand og Brød, og livsvarig Censur delvis faldt bort for ubetydelige Presseforseelser). Derimod kunde han jo ikke komme bort fra, at Plakatens første Paragraf udvidede den ældre Lovgivnings Bestemmelser, forsaavidt som den tilstod Strafanvendelse „for det Tilfælde, at Forfatteren benægter at have haft den Mening, som de paatænkte Ytringer nærmest og naturligt frembyde, og han, uagtet Domstolene efter den af ham selv givne Forklaring finder det tvivlsomt, om Ytringerne ere brugte i den nærmeste og naturligste Mening, dog i alt Fald maa antages at have gjort sig skyldig i en uforsvarlig Tilsidesættelse af pligtskyldig Opmærksomhed“.

Lehmann, Trykkefrihedsselskabets stadige Uro, havde aabenbart kun for at vinde Tid vist sig saa føjelig paa Generalforsamlingerne i Begyndelsen af 1838. Da Bestyrelsen samledes efter Sommerferien, fremsatte han Forslag om, at Repræsentantskabet i en Petition til de danske Stænders Afdeling for Østifterne skulde opfordre denne til for Kongen at andrage paa:

1°. at Plakat af 13. Maj 1814 maa ophæves og saaledes det ved samme indførte forud for trykte Sagers Offentliggørelse stedfindende Politigennemsyn bortfalde.

2°. at ligeledes det ved Plakat af 2. Oktbr. 1810 givne Forbud mod politiske Nyheders og Efterretningers Meddelelse i alle ikke-privilegerede Blade og som Følge deraf den for de privilegerede Blade anordnede specielle Censur maa ophæves.

3°. at det i Plakat 18. Oktober 1805 indeholdte Forbud mod Rygters Offentliggørelse maa tilbagekaldes eller i hvert Fald nærmere bestemmes.

4⁰. at § 1 af Plakat 1. Novbr. 1837 og deri for culpose Presseforseelser fastsatte Straf maa bortfalde.

5⁰. at det bestemmes, at den ved Frdn. 27. Septbr. § 20 og Plakat 1. Nobr. 1837 § 2 anordnede specielle Censur for domfældte Forfattere først indtræder ved endelig Dom, og at altsaa denne, som enhver anden Retsvirkning af en underordnet Instanses Straffedom, suspenderes ved sammes Appel til Højesteret.

6⁰. at Forbuddene mod Indførelsen af tvende i Christiania udkommende Blade „Den Constitutionelle“ og „Morgenbladet“ tilbagetages.

7⁰. at det indskærpes alle Vedkommende at holde sig den gældende Trykkefrihedslovgivning efterrettelig, ifølge hvilket det ene er Domstolene, som efter lovlig Omgang have at afgøre, hvad Enhver, der ikke er undergiven speciel Censur, i Medhold af de i retskraftig Form givne og bekendtgjordte Anordninger, i Danmark tør gennem Pressen offentliggøre.

Lehmann havde den Tilfredsstillelse, at Flertallet i den nedsatte Komité tiltraadte hans Forslag, ja ydermere fremhævede Reskr. af 22. Septbr. 1835 (Forbud mod Offentliggørelse af Forhandlinger paa Stændermøderne udover det i Stændertidende meddelte) som værd at nævne i denne Forbindelse. Da Forslagene kom for det samlede Repræsentantskab, fik imidlertid adskillige Repræsentanter Skrupler om deres Ret til at afgive en saadan Petition paa hele Selskabets Vegne. Det endte da med, at kun de Repræsentanter, som vilde være med, gav deres Underskrift — ialt 67 — medens 16 forsigtigt holdt sig tilbage.

Petitionen indsendtes derpaa til Stændernes Komité, der dog nok mente, at her var noget at slaa af paa, og kun indstillede, at den kommende Stænderforsamling skulde andrage paa Ophævelse af Plakat af 2. Oktbr. 1810, saaledes at den for de privilegerede Blade anord-

nede Censur ophørte, og at enhver Bladudgiver kunde meddele politiske Nyheder, samt paa Ophævelse af Plakat af 13. Maj 1814, hvorved Politimesterens Samtykke til et Blads Udsendelse bortfaldt. Dette skete virkelig ogsaa, men uden Resultat.

Det følgende Aar (1839) er i Trykkefrihedsselskabets Historie mærkeligt derved, at de voksende sønderjydske Sympatier flere Gange gav sig Udslag baade i Skrift og Tale. I „Dansk Folkeblad", der nu havde faaet en fast Redaktør i F. C. Olsen — hvad dog ikke i nævneværdig Grad forandrede dets Karakter — skrev H. N. Clausen nogle Artikler: Hvad er af den slesvigske Stænderforsamling udrettet for det danske Sprog i Slesvig? (IV Aarg. Nr. 51—52), og for Repræsentanterne havde han foreslaaet, at de — saafremt den slesvigske Stænderforsamling androg paa tysk Sprogundervisning i alle Hertugdømmets Skoler — skulde foreslaa Stænderforsamlingen i Roskilde paa sin Side at andrage paa, at den danske Nationalitets og det danske Sprogs Tarv i de vedrørende Dele af Hertugdømmet Slesvig maatte varetages. I et andet Repræsentantskabsmøde udtaler man sin Glæde over Selskabets heldige Bestræbelser for at uddele danske Skrifter i Slesvig. „Men dette er ikke at undres over; thi naar man har Sandheden, Retfærdigheden og Naturen selv paa sin Side, maa man vel kunne udrette noget endog med ringere Kræfter".

I det samme Møde viste det sig iøvrigt, hvor naivt og smaaborgerligt man tog fat, naar det gjaldt om at „modarbejde Pressens Misbrug". En Roman af Paul de Kock var for første Gang bleven oversat paa Dansk. Dens mulige skadelige Indflydelse havde man først søgt at bekæmpe ved en Artikel i „Folkebladet". Men der-

næst havde man ogsaa anmodet Boghandlerforeningen om at forpligte sig til ikke at udgive, forlægge eller forhandle danske Oversættelser af moralsk fordærvelige Bøger samt at formaa andre udenfor Foreningen staaende Boghandlere til det samme. Boghandlerforeningen svarede naturligvis — som den for faa Aar siden svarede Foreningen „Vigilia" —, at den ikke kunde paatage sig nogen Forpligtigelse i saa Henseende.

I Sommeren 1839 tørnede Trykkefrihedsselskabet atter sammen med Myndighederne. En kritisk Udsigt over den officielle Finansberetning i nogle Numre (1—3) af Folkebladet fremkalte en Røffel fra højeste Sted. Kongen var atter meget vred over, at Redaktionen, „der for en stor Del bestaar af Mænd, der beklæde kongelige Embeder", havde ytret „Anskuelser og en Tone, der ikke kan andet end synes højst upassende", især for et Folkeblad, „der udgives af et saa talrigt Selskab, og hvis Formaal ved dets Oprettelse var Trykkefrihedens rette Brug". Han ønskede Kancelliets Betænkning, om det ikke maatte være rigtigt at ophæve Selskabet, hvis Bladet fremturede i samme Tone. Det slap dog, da Ørsted havde hævdet, at de paagældende Artikler næppe vilde kunde straffes ved Domstolene, med en Irettesættelse. I Resolution af 15. Maj 1839 lod Kongen Skriftkomiteen vide, at Fremstillingen af Finansernes Tilstand var „ensidig og skæv og derhos affattet i en upassende Tone, hvorfor vi ville have Komiteen advaret om i Fremtiden at afholde sig fra Foretagender, der kunde paadrage dens Medlemmer personligt som Selskabet, paa hvis Vegne de handle, yderligere Ubehageligheder". Skriftkomiteen blev med Rette oprørt over denne Tilrettevisning og sendte under 2. Juni 1839 et Svar, som indrykkedes i Folkebladet (2. Aug.).

Det hed bl. a. heri: „Naar Mænd, som er sig bevidste en redelig Vilje og oprigtig Kærlighed til Konge og Fædreland, slutte sig medvirkende og vejledende til de almindelige Bestræbelser for Folkeoplysning og Almenaandens Udvikling, da kunne vi ikke fravige den Overbevisning, at dette er at handle i Regeringens og Folkets Interesse“ [1]).

Saa døde den gamle Konge, der havde saa vanskeligt ved at forstaa den ny Tids Rørelser, og naturligvis sendte ogsaa Trykkefrihedsselskabet forventningsfuldt i Hu sin Deputation til Christian VIII; dens Opgave var det at henlede Kongens Opmærksomhed paa det gavnlige i „at de Baand mere løsnes, ved hvilke en Trykkefrihed efterhaanden er bleven indskrænket“. Kongen svarede saa ubestemt og svævende, som han havde for Skik. „Jeg er overbevist om — lød hans Ord — at den nuværende Bestyrelse vil virke mod Usandhed i Fremstilling. Jeg forlanger ikke mere end Sandhed; thi kun Sandheden kan Regeringen ønske blive gældende. Derfor hilser jeg Dem som Sandhedens Bundsforvante“.

Da det imidlertid trak i Langdrag med det kongelige Initiativ, foreslog Balth. Christensen i Repræsentanternes Møde d. 6. Maj 1840, at Selskabet skulde indgaa direkte til Kongen med Petition om at ophæve alle Lovbud om Trykkefriheden udgaaede siden Frd. 27. Septbr. 1799. Hertil opstillede David den Ændring, at Repræsentanterne indskrænkede sig til i Selskabets Navn at gentage den for to Aar siden til Stænderforsamlingen indgivne Petition. Iøvrigt gik Ordets Bølger højt ved dette Møde. Student Fr. Barfod erklærede, at Maalet var: I Danmark er der

[1]) Rubin: Frederik den VI's Tid. S. 546 ff. — H. N. Clausen: Optegnelser 1877. S. 181 ff.

uindskrænket Trykkefrihed. Magister Monrad fortalte, at kun Presseforbrydelser, ikke Presseforseelser maatte straffes. Det Davidske Forslag gik igennem. Gennem en nedsat Komité skete der Henvendelser til baade Østifternes og den jydske Stænderforsamling, at alle Lovbud siden Frdn. 27. Septbr. 1799 maatte ophæves, og tillige § 20 i denne Frdn. (om Censuren). I Roskilde-Stænderforsamlingen indtog man et lignende Stade som tidligere; med 50 Stemmer mod 12 vedtog man for Kongen at andrage om, at Polititilsynet kun maatte finde Sted efter Frdn. af 1799, saa at Plakaterne af 2. Oktbr. 1810 og 13. Maj 1814 ophævedes. I den mere frisindede Viborg-Stænderforsamling var der ubetinget Enstemmighed herfor.

Men Trykkefrihedsselskabet fik Lov at vente en god Stund endnu, og i denne Ventetid kan en betydelig Nedgang i Interesse og og dermed i Medlemstal konstateres. Trykkefrihedssagen, der i Frederik VI's Dage halvvejs var bleven sendt tilvejrs som en lille politisk Prøveballon, var nu kun et af de mange Spørgsmaal om den politiske Friheds Gennemførelse i det store og hele. Den ny Tids politiske Koryfæer kunde ikke længere saa udelt ofre sig for den alene — de svigtede ved Repræsentantskabsmøderne, og Stemningen blev mattere. Endnu var Medlemstallet dog oppe omkring de 4000, den pekuniære Status saaledes god, og det maa heller ikke glemmes, at den folkeoplysende og litterære Side ved Trykkefrihedsselskabet i disse Aar paa ingen Maade blev forsømt. Det var et betydeligt Antal Skrifter, som netop nu blev udgivne og spredte over Land og By. Fra 1839 kan nævnes Bohrs Biografi af Tordenskjold, Ad. Fibigers Historiske Lærebog for Bondestanden, et afgjort mere vellykket Arbejde

end Molbechs „Fortællinger af den danske Historie 1—2" — den lærde Mand havde ikke let ved at skrive populært. Næste Aar havde Oehlenschlæger bearbejdet en Række nordiske Oldsagn til Almenlæsning, N. M. Petersen givet et Luthers Levned, og Brinck-Seidelin en Fremstilling af det danske Skattevæsen. Fra 1841 begyndte gennem en Række Aar ved Barfod Udgivelsen af „Dansk Folkekalender"; og fra dette og følgende Aar kan bl. a. nævnes en Bogtrykkerkunstens Historie ved P. L. Møller, Niels Juel skildret af Kaptajn Garde, en Oversættelse af Tocquevilles Skrift om Demokratiet i Nordamerika ved Hother Hage, en „Danmarks Oldtid" ved Worsaae, flere fysiologiske og naturhistoriske Smaaskrifter ved Eschricht og Strøm, en Udgave af Holger Danske m. m.

Det var ikke lidt, Folk saaledes fik for deres 2. Rdlr., og hertil kom saa vedblivende „Folkebladet", der efter i et Par Aar hurtigt at have vekslet Redaktører, i 1843 fandt en ligesaa uforsagt som energisk Redaktør i D. G. Monrad, der forstod at drive Bladet op paa hidtil ukendte Højder, og fra at være et Stykke ligegyldigt Avispapir gjorde det til et af de mest læste Organer, der i rigeligt Maal fik sin Sum af Beslaglæggelser.

Tingen var den, at der nu var ved at gaa ren og skær Politik i Trykkefrihedsselskabet. De moderate og konservative Elementer trængtes tilbage for de liberale, der foreslog med nogle Ændringer at vende tilbage til den tidligere Organisation, hvorved Selskabsmagten paany nedlagdes i Generalforsamlingens Hænder. En Komité nedsattes til at afgive Betænkning herom, og fra den fremkom Forslag om, at der paany skulde være Generalforsamling i København, hvem det alene tilkom at give, forandre og fortolke Lovene — dog kun en om Aaret; fremdeles

at Administrations-Apparatet indskrænkedes, saa at Repræsentanterne afløstes af en Bestyrelse paa 9 Medlemmer, der ogsaa skulde varetage Skriftkomiteens Hverv; Filialselskaberne skulde have Ret til at stemme skriftligt.

Paa en Generalforsamling d. 1. April 1844 drøftedes og stemtes om disse Forslag. Clausen og Müller talte imod og ønskede Ordningen fra 1838 bevaret, medens Forsvaret tilkom Forslagenes Ophavsmænd Hother Hage, Ploug m. fl.

Hage indledede Forhandlingerne med en lang Tale. Tiderne var ikke mere de samme, som da Selskabet blev stiftet. Dengang gav den vaagnende Bevidsthed om et politisk Liv enhver offentlig Diskussion i og for sig en særlig Interesse, der nu var svækket. Om paany at vække denne Interesse kunde der for Tiden ikke være Tale; men det var at haabe, at et sundere og bedre Liv vilde rejse sig, der ikke fortabte sig i Begejstring for Ord og Tale, men viste sig virksomt i Handling. Sikkert var det i hvert Fald, at den rette Maade at vedligeholde Medlemmernes Interesse paa ikke var den fremdeles at holde dem i Umyndighedstilstand. Det faldt ham vanskeligt at indse, hvorledes der kunde opstaa nogen Mislighed ved at indrømme en Generalforsamling den meget uskyldige Myndighed at indgive Petitioner.

Ploug fortsatte med at bemærke, at det var tydeligt for enhver, der havde Øjne at se med, at Selskabet havde tabt Publikums Interesse. Medlemstallet var dalende (c. 3500 Medlemmer), og Deltagelsen indenfor Selskabet ringe. Den litterære Ballast havde i det forløbne Aar heller ikke været vægtig. Naar saa forholdsvis mange endnu holdt ved, var det, fordi de fik „Smæk for Skillingen“ — en Masse Tryksager for 2 Rdlr. For sit

Vedkommende tvivlede han endda om, at en Organisation kunde nytte. Trykkefrihedsselskabets Stiftelse havde en aldeles momentan Grund, og det var et Misgreb, at man stiftede et Selskab, som skulde bestaa længere, end denne Grund varede. Trykkefrihedsselskabet var nu blevet et Folkeoplysningsselskab. Men hertil krævedes ikke saa indviklet et Apparat. Den politiske Virksomhed havde derimod været ude af Spillet. „Nu har Selskabet snart bestaaet i 10 Aar, og hvad har det udrettet for Pressen?"

Resultatet paa Forhandlingerne blev, at Forslagene vedtoges, og Magten saaledes igen gik over til Generalforsamlingen. Meningen med dette Skridt fra Forslagsstillernes Side var aabenbart den, at der endnu skulde gøres et Forsøg med, hvad en Petition kunde hjælpe. En kort efter i Maj sammenkaldt extraordinær Generalforsamling vedtog en Opfordring til Nørrejyllands Provinsialstænder om i en Petition til Kongen at andrage paa Ophævelsen af de tidligere nævnte, for Trykkefriheden hæmmende Plakater, med Tilføjende, at det maatte forbydes at optage kriminelle Forhør over Forfattere angaaende Meningen af deres i trykte Skrifter fremsatte Ytringer. Subsidiært, at Stænderne — saafremt de maatte finde det ifølge Reskr. af 8. Maj bebudede Udkast til en ny Trykkefrihedslovgivning antageligt — da vilde tage Hensyn til Petitionens Punkter.

Kort forinden var der til Østifternes Stænderforsamling fra Bestyrelsen indsendt Begæring om at indgaa til Majestæten med Klage over Kancelliets ulovmedholdelige Adfærd ved uden Lov og Dom at supprimere censurfri Blade.

Dette havde især Henblik paa Selskabets eget Blad, der med Monrads Tiltræden som Redaktør fik et langt

mere aktuelt Indhold, men som da ogsaa for sine „politiske" Artikler maatte bøde med en hel Række Beslaglæggelser. En Artikel i niende Aargang (1843—44 Nr. 22—23): „Den russiske Prinsesse og det skandinaviske Samfund" [1]) blev beslaglagt, og tiltrods for Skriftkomiteens Protest i Nr. 25 bekræftedes Beslaglæggelsen af Kancelliet. Paa samme Maade gik det kort efter en delvis oversat Artikel om Tilstande i Preussen („Saksisk Krønike" efter Karl Krause). Intet Under, at Redaktionen i en ledende Artikel (Nr. 39—40) med bitter Ironi spurgte, om ikke ogsaa Kancelliet betragtede Verdens Skabelse som „en politisk Nyhed", da det dog unægtelig maatte kaldes en Begivenhed af stor politisk Betydning. Senere paa Aaret finder vi igen et Dobbeltnummer undertrykt (Nr. 69—70), der havde den ny svenske Konge til Genstand. Om den forandrede Tone i „Folkebladet" faar man allerede en Smule Begreb ved de Emner, som nu toges op: Provst Tryde behandlede eksempelvis i et Dobbeltnummer Betydningen af et Folks Nationalitet, Balth. Christensen paaviste Muligheden af Forbedringer i Hovedstadens Kaar, Hother Hage skrev sine lange Artikler om engelsk Parlamentarisme. I den følgende Aargang blev de slesvigske Tilstande gjort til Genstand for en Række Afhandlinger af Dirckink-Holmfeldt, medens

---

[1]) I Sommeren 1843 var Christian VIII's Søstersøn, Prins Friedrich af Hessen-Cassel, bleven formælet med den russiske Prinsesse Alexandra, et Parti, der med Henblik paa Arvefølgen og Ruslands mulige Indblanding i Danmarks Politik var alle Liberale en Torn i Øjet. Prinsessen døde imidlertid kort efter Formælingen, og dermed faldt Arvefølgediskussionen bort. — Det „Skandinav. Samfund", som blev stiftet af Upsalafarerne i Juni 1843, blev forbudt af Kancelliet, og Forbudet stadfæstet af Kongen.

Redaktionen selv gav en Udsigt over Provinsialstændernes Betydning og Væsen.

Alt dette havde til Følge, at Kancelliet begyndte at blive aarvaagent overfor Trykkefrihedsselskabet og mente, at Tidspunktet var kommet for en „alvorlig Advarsel". Den 4. Novbr. 1844 tilskrev det Politimester Bræstrup følgende:

„Da Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug ikke alene efterhaanden har antaget en ganske anden Virksomhed end den, der svarer til dets oprindelig tilkendegivne Formaal, men endog konstitueret sig til et Selskab, der raadslaar om de mest betydende Lovgivnings- og Statforfatningsgenstande, over hvilke der i Selskabet er holdt Foredrag, som udtale bitter Dadel mod Regeringens Foranstaltninger, ligesom der over de fremsatte Forslag har fundet formelig Stemmegivning Sted af de Tilstedeværende, saa maa Kancelliet ansaa det aldeles nødvendigt, at der gøres en Ende paa dette Uvæsen.

Man skulde derfor tjenstligst anmode Hr. Etatsraaden om at tilkendegive Selskabets Formand til Efterretning og Tilkendegivelse for dets Medlemmer, at Selskabet, saa snart det erfares, at der i samme atter holdes Sammenkomster til at deliberere om Lovgivnings- og Regeringsanliggender, uden Henstand vil vorde ophævet".

Formanden — det var ingen andre end Orla Lehmann, som var bleven valgt paa sidste Generalforsamling — og den øvrige Bestyrelse var imidlertid ikke til Sinds at stikke denne Røffel i Lommen. En Klage indsendtes til Roskilde Stænderforsamling med Andragende om at bede Kongen ophæve denne Kancelli-Resolution. Sagen naaede dog ikke frem til Forhandling i Stænderforsamlingen.

Paa den følgende Generalforsamling, i Foraaret 1845, fastslog da Lehmann ligesom paa Trods Selskabets politiske Karakter: „Vort Selskab er i hele sit Væsen og har lige

fra sin Stiftelse til den Dag i Dag været et politisk Selskab. At man til sine Tider har gjort sig Umage for, om ikke ligefrem at fornægte, saa dog at fordølge denne dets Karakter, vil sikkert engang blive betragtet som et mærkeligt Bevis paa, i hvor høj Grad det danske Folk har været afvant fra al Deltagelse i sine egne offentlige Anliggender, endog hvor det gjaldt de i en hele dets aandige og statslige Væsen saa dybt indgribende Interesser som Trykkefriheden; men det kan naturligvis ikke berøve Trykkefrihedsselskabet den Fortjeneste at have medvirket til den første Opvaagnen af et politisk Liv her i Landet". Med en vis Selvfølelse mindede Lehmann fremdeles om, at der gennem Trykkefrihedsselskabet var givet det første Signal til at vække det danske Folks Opmærksomhed for den slesviske Sag. Og — med en ægte Lehmannsk Vending — slutter han: „Trykkefrihedens Nationalgarde blev en staaende Petition imod Censuren".

Under Christian VIII skete som bekendt ingen Forandringer af Betydning i Trykkefrihedslovgivningen — og der var vel heller ingen, som for Alvor ventede Reformer i den Retning. Sindene vendte sig mod større og bredere Spørgsmaal. Trykkefrihedsselskabet blev af de liberale efterhaanden forsmaaet som et brugbart Middel; Interessen og dermed Medlemstallet var i jævn Dalen. I 1846 var det nede paa 3000, 1847 paa 2600. Samtidig forlod Monrad Byen og overlod Hother Hage Redaktionen af „Folkebladet" i dets sidste Leveaar. Ogsaa han maatte kæmpe med Beslaglæggelser, men havde dog den Tilfredsstillelse at blive frikendt ved Kriminalretten, da Kancelliet havde beordret Sagsanlæg mod ham for en Artikel „Adelen og Embedsbesættelser".

Saa oprandt i Januar Maaned 1848 den ny Tid.

Den 31. i samme Maaned var der allerede Generalforsamling i Trykkefrihedsselskabet, hvor det vedtoges at indsende direkte Petition til Kongen om Ophævelse af § 20 [Censur] i Frdn. af 27. Sept. 1799, af Pl. 2. Oktbr. 1810 [politiske Efterretningers Meddelelser] og Pl. 13. Maj 1814 [Politiets foreløbige Gennemsyn], og samtidig bestemtes, at en Deputation skulde takke Kongen, fordi han allerede 24. Januar havde hævet alle verserende Pressesager.

For Petitionen blev der ingen Anvendelse. Det blev Monrads store Glæde, at han kunde sætte sit Navn som Kultusminister under den kongelige Resolution af 24. Marts, der indeholdt følgende to Paragrafer:

Alle Presseforholdene vedkommende Love, der ere udkomne efter Frdn. 27. Septbr. 1799, blive satte ude af Kraft, ligesom den i Forordningen § 20 for domfældte Forfattere bestemte Censur ophæves.

Istedetfor Landsforvisning eller Vand og Brød træder simpelt Fængsel. —

Alle havde nu Følelsen af, at Trykkefrihedsselskabets Historie var forbi.

En Generalforsamling sammenkaldtes kort efter for at tage Beslutning om Selskabets Skæbne efter de saa forandrede Forhold. Hage var Hovedtaleren. Trykkefrihedsselskabet havde kæmpet for Pressens Frihed — den var nu indrømmet. Naturligt var det da at indstille Virksomheden, hvis da ikke Foreningen skulde skifte Karakter. Enhver maatte indrømme, at Trykkefrihedsselskabet havde haft en ikke ringe Indflydelse paa Uddannelsen af det offentlige Liv og de parlamentariske Former og paa Udviklingen af politiske Karakterer, og at dette, i lang Tid Danmarks eneste politiske Selskab,

havde medvirket til, at de Love og fri Institutioner, hvorover man nu glædede sig, var blevne det danske Folk til Del.

Forsamlingen havde den rette Forstaaelse af, at dette var en Begravelsestale, og gav Bestyrelsen Tilladelse til straks at standse „Folkebladet“ og indstille den øvrige Virksomhed, saasnart Hammerichs „Danmark i Valdemarernes Tid“ var sluttet med et under Pressen værende andet Hæfte.

Saa stilfærdigt og saa hastigt gik dette Selskab, der var stiftet under store Forventninger og med megen Uro i Sindene, ud af Sagaen.

Indledningen til Krigen 1657 samt Krigsbegivenhederne i Elbegnene indtil Udgangen af September nævnte Aar.

Af

Knud Rockstroh.

Medens saavel Den Store Nordiske Krig som Den Skaanske Fejde i de seneste Aar har faaet deres Fremstillere, venter de højst betydningsfulde Krigsaar 1657—60 endnu paa deres. Til en vis Grad maa dette vel beklages, da derved urigtige Forestillinger om Begivenheder og Forhold vedrørende Krigsvæsenet og Krigsførelsen i hint Tidsrum har faaet Lov at herske uanfægtet; men paa den anden Side tør det forventes, at det Arbejde om Krigen, som før eller senere dog vil fremkomme, vil blive saa meget mere fuldkomment, da der i Aarenes Løb dels er bleven offentliggjort et ret betydeligt Kildemateriale til Krigens og hele Tidsrummets Historie, dels i forskellige Arbejder er givet Anvisninger til, hvor Materiale skal søges. — Den ydre Foranledning til nærværende Afhandlings Fremkomst er dels den oftere fremsatte Udtalelse om Ønskeligheden af et nøjere Kendskab til Krigsbegivenhederne i disse Aar, dels den, at jeg ved Undersøgelser i Rigsarkivet i Stockholm i afvigte Sommer (1905) kom over en Del hidtil ubenyttede Aktstykker

vedrørende Krigen 1657, fremdragen efterhaanden ved en endnu stedfindende Omordning af det vidtløftige Skoklosterarkiv. Artiklen turde muligvis bidrage til at oplyse adskilligt helt ukendt og til at klare Opfattelsen af Punkter, som har kunnet give Anledning til forskellig Opfattelse, og endelig turde den maaske nu eller senere give nogen Anledning til, at hele Krigens Historie tages op til den indgaaende Behandling, som Emnet i fremragende Grad fortjener.

---

1. Det danske Hærvæsens Standpunkt ved Begyndelsen af Aaret 1657.

Sammenligner man nøjere Ledelsen af Hærens Anliggender ved Begyndelsen af denne Krig med Ledelsen ved Begyndelsen af den næste Krig, 1675, altsaa kun 18 Aar senere, forbauses man: det er, som der kunde være et Aarhundredes Udvikling imellem, saa forskellig er Forholdene. Medens Hærledelsen i 1657, ligesom i øvrigt den hele Statsstyrelse endnu var næsten middelalderlig, udviklede den sig i de første Aar af Enevælden ikke alene i Niveau med de andre Statsorganer, men ilede endog betydelig forud for disse. Men netop fordi Hærorganisationen i 1657 saa pludselig skulde afløses af noget nyt, og fordi den var skabt af Adel og Rigsraad henimod Slutningen af Adelsstyrelsen, har den særlig Interesse i historisk Henseende som et Vidnesbyrd om, hvorledes Adelen havde røgtet et af Fædrelandets vigtigste Anliggender, dets Forsvar.

De staaende Hære befandt sig jo endnu i deres Barndom, og kun saadanne Stater, der havde krigerske Opgaver at løse, holdt Hær udover det allernødvendigste

til Regentens og de faste Pladsers Beskyttelse. Naboerne mod syd: Brandenburg, Lüneburg, Oldenburg, Braunschweig, Hessen osv. havde ingen staaende Hær, da de hvervede Afdelinger var kostbare, medens nationale Afdelinger af virkelig uddannet Mandskab var saa godt som ukendt og saa godt som slet ikke havde været anvendt i Trediveaarskrigen. Sverrigs Hærforhold var i hin Tid noget ganske for sig selv og kan ingenlunde opstilles som noget normalt, men som Resultatet af en lang og ejendommelig Udvikling, baaren af en Række kronede og ukronede Feltherrer af høj Rang, af en krigersk Adel og et krigersk Rigsraad, blandt hvis Medlemmer der i en Aarrække fandtes et stort Antal dygtige Krigsmænd.

Efter Krigen 1644—45, der næsten udelukkende var ført med nationale Tropper, dels hvervede, dels udskrevne, tog Rigsraadet under grundig Overvejelse, hvad der kunde gøres for at styrke og udvide Landets Forsvar i de vanskelige Tider henimod Trediveaarskrigens Slutning. En Del af Raadet og heriblandt Rigsmarsken Anders Bille, der ved sin faste, uafhængige, men noget stejle Karakter og sin i Krigen vundne Berømmelse havde faaet stor Indflydelse, holdt paa, at Rigets Forsvar burde grundlægges paa en stærk Udvikling af det nationale Værn, særlig Rytteriet, medens andre mente, at man burde holde saa stor en hvervet Styrke, som Landets Evne tillod, skønt det i Aarene før Krigen havde vist sig, at selv en forholdsvis ringe, hvervet Styrke kostede Summer, som det kun med Nød og Næppe var muligt at opdrive under den da herskende Regeringsform. Den af Anders Bille forfægtede Retning gik af med Sejren, og fra Efteraaret 1646 indførtes en Hærordning, hvor-

ved det hvervede Mandskab efterhaanden skulde afskaffes, medens den hidtil bestaaende nationale Hær udvidedes betydelig. Det udskrevne Fodfolk talte herefter med Befalingsmænd c. 8000 Mand i 5 Regimenter, Rytteriet c. 2300, inddelt i Eskadroner paa gennemsnitlig 4 Kompagnier. Om regelmæssige Indkaldelser til Øvelser var der foreløbig ikke Tale; men større og mindre Styrker samledes i og ved Fæstningerne Tid efter anden til Arbejde, Vagt og Eksercits. Rytterne var ikke udskrevne men hvervede i selve Landet og bestod dels af den gamle Rostjeneste, dels af den ny eller udvidede Rostjeneste. Denne Hærordning gennemførtes først efter hidsige Kampe med den gamle Konge, der altid havde foragtet den nationale Soldat og helst omgav sig med hvervet tysk Folk eller i ethvert Fald dog med Holstenere.

Dette Organisationsværk varede kun omtrent 3 Aar, da Trediveaarskrigens Afslutning til Nød tillod og den almindelige Pengemangel samt Rigets uhyre Gæld næsten tvang til foreløbig at indskrænke den. Trods de ved den klæbende Ufuldkommenheder var Hærplanen af 1646 dog til megen Betryggelse og taler meget til Hæder for Adel og Rigsraad, da den viser disse Faktorers Forstaaelse af, hvad Situationen krævede, samt deres Villighed til at yde de nødvendige Ofre i en Tid, da Fædrelandets Fremtid saa mere mørk ud, end adskillige Generationer havde kendt det. Den vidner derhos paa det fordelagtigste om den Mands Energi og Sejghed, hvem det hovedsageligst skyldes, at Landet ikke laa forsvarsløst hen i disse yderst vanskelige Aar.

Rigsraadets Bekymring for Landets mangelfulde Forsvar tillod det dog ikke at lade det forblive længe ved

Reduktionen, hvortil kom at Frederik III personlig viste mere Interesse for det nationale Værn, end hans Fader havde gjort. Der nedsattes da 1652 en Kommission til at gøre Forslag om en varig Hærordning, som passede med Landets Evne. Dette Forslag fremkom ret hurtig og gik i Hovedsagen ud paa,

at det udskrevne Fodfolk skulde forøges ved Udskrivning af Soldater paa Adelens Gods paa samme Maade som i Tidsrummet 1638—45,

at der af hvert Sogn, af hver Præst og hver Foged (Ride- eller Herredsfoged) skulde stilles en bereden og bevæbnet Rytter (Sogne-, Præste- eller Fogedrytter), og endelig

skulde der oprettes et ekserceret Landeværn af alt Mandskab mellem 16 og 40 Aar, som ikke drev en Gaard.

Forslaget vedtoges af Adel, Rigsraad og Konge og førtes straks ud i Livet, og det var dette Grundlag, der forefandtes, da man i 1657 begyndte at formere en Felthær. Det udskrevne Fodfolk udgjorde ogsaa nu c. 8000 Mand, formeret i 3 Regimenter og et Antal særlige Adelskompagnier. Den udskrevne Soldat skulde i 3 Aar høre under Regimentet for derefter at „forløves“, dog med Forpligtelse til at staa til Raadighed i Krigstid, for at man kunde have en Reserve at øse af. Sognerytterne inddeltes i Kompagnier af meget forskellig Størrelse; men en overordnet Inddeling i Eskadroner og Regimenter med overordnede Officerer og Stabe undgik man indtil videre — Skaane (Bleking) alene undtagen, hvor der straks dannedes en Eskadron. Disse Sogne-, Præste- og Fogedryttere talte omtrent 3300 Mand, hvortil kom noget over 1000 Rostjenesteryttere af Lenene og Adelens

Godser. I de allerførste Aar var disse Ryttere ikke egentlig udskrevet, men hvervet enten blandt det dygtigste unge Mandskab i Sognet eller til Nød blandt det udskrevne Infanteri. Senere, og da navnlig forud for og under Krigen, udskreves til Ryttertjeneste ligesom til Tjeneste til Fods. Gennemgaaende var saavel Mandskab som Heste, Hesteudrustning og Vaaben af god, delvis endog fortrinlig Beskaffenhed, og næsten overalt paa Landet omfattedes den nye Værneinstitution med Interesse, ja ofte endog med Entusiasme, da den hele Foranstaltning fra Lensmændenes Side sædvanlig førtes ud i Livet under Former, der tiltalte Bondens Selvfølelse, men samtidig paalagde ham selv det direkte Ansvar. Den svageste Side ved det ny Rytteri var den ringe Øvelse, som Kompagnierne fik, hvorved dog billigvis bør tages Hensyn til Institutionens Nyhed og til Manglen paa følgeværdige Mønstre i andre Lande. Helt saa daarlig, som det har været paastaaet, var Uddannelsen dog ikke. Næsten hvert Aar indkaldtes større og mindre Styrker af Fodfolk og Rytteri for under de urolige og usikre politiske Forhold at besætte Fæstningerne og holde Sundets Bredder under stadig Bevogtning. Arbejdet paa gamle og nye Befæstninger i disse Aar — i Skaane, ved Kjøbenhavn, Kronborg, Strib, Frederiksodde, Rendsborg og Hals — krævede derhos jævnlig Indkaldelse af Arbejdsstyrker, afgivne af de regulære Afdelinger. Herved ordnedes Styrken almindeligvis saaledes, at en Trediedel af Mandskabet arbejdede, en Trediedel holdt Vagt eller eksercerede og en Trediedel hvilede eller gik paa privat Arbejde. Ligesom de øvrige Dele af det nationale Værn maatte Sognerytterne ifølge det af Adel og Rigsraad tagne Forbehold ikke bruges udenfor „Riget“, ja endog

ikke udenfor den egne Provins, uden særlig Tilladelse, men skulde alene bruges til „Landeværn“.

Det tredie Led i den nye Værneforfatning, Landeværnet, blev udviklet højst forskelligt i de forskellige Landsdele, alt eftersom Lensmændene, der i disse som i alle andre Henseender var Statens vigtigste, ja næsten eneste Udførelsesorganer, den udøvende Magt[1]), havde større eller mindre militær Indsigt, større eller mindre Energi og Greb paa at lede Landbefolkningen. Overalt blev der dog anskaffet et betydeligt Antal Vaaben, Fortegnelser optagen over det værnedygtige Mandskab, og i adskillige Len og mindre, afsluttede Landsdele (Lolland, Falster, Langeland, Møen osv.) inddeltes Landbefolkningen i Kompagnier under Tilsyn af udtjente Befalingsmænd fra de regulære Afdelinger eller af de mest ansete Bønder. Det blev ogsaa forsøgt at sætte lidt Skik paa Købstædernes Borgerskab, men uden synderligt Held, da Købmænd og Haandværkere, altsaa det egentlige „Borgerskab“, var fuldstændig ukrigerske og højst egnede sig til Brug ved Paraderinger o. l. Selv de større Byer som Kjøbenhavn, Helsingør, Malmø osv. dannede i saa Henseende ingen Undtagelse, og deres Borgerkompagnier var og vedblev at være saa godt som uden Betydning i egentlig krigerske Øjemed.

I 1656 skete i Jylland indledende Skridt til Oprettelsen af yderligere 4 Regimenter Fodfolk, et i hvert Stift, idet der dannedes svage Kadrer af Oberstløjtnanter, Kap-

---

[1]) Den forholdsvis nye Institution Landkommissarierne var tillige en Art militære Embedsmænd, men deres Virkeomraade var endnu ikke bestemt fastslaaet, og deres Myndighed ej videre stor, da de mere opfattedes som raadgivende for Rigsraadet end som udøvende.

tajner og Underofficerer. I 1654 og 55, da Rigsraadet fik Adelen til at forny den sædvanlige treaarige Bevilling af den ekstraordinære Milits, vedtoges en yderligere Forøgelse af denne, idet Adelen forpligtede sig til at fordoble Rostjenesten i Lighed med, hvad der var sket i 1646. Foreløbig skulde der i Fredstid haves dobbelt „Gewehr“ og Hesteudrustning i Beredskab, og i Krigstid skulde der afgives Rytter og Hest dertil. Dette betød en Forøgelse af det nationale Rytteri i Krigstid til mellem 5 og 6000 Heste. Samtidig fastsloges det, at de for Udskrivning, Tjenstgøring, Frigivning osv. af Fodsoldater gældende Regler skulde udstrækkes til ogsaa at gælde Sognerytterne, hvad der yderligere befæstede Sognerytter-Institutionen.

Foruden disse Hoveddele af Stridsmagten fandtes der endnu nogle mindre Styrker til fast Tjeneste, nemlig 2 Kompagnier geworbne, delvis fremmede Soldater, der laa i Kjøbenhavn eller i de andre Fæstninger i Østdanmark. Endvidere 2 norske Kompagnier, der i Tiden 1653—57 ligeledes laa i Fæstningerne ved Sundet, samt faste Besætninger i Rendsborg og Frederiksodde, afgivne af Jyske Regiment. Disse Fæstningstropper af det nationale (danske) Fodfolk holdtes udover Regimenternes normale Styrke, idet der, hver Gang Regimentet afløste en saadan Besætning — almindeligt en Gang aarlig — straks udskreves nyt Mandskab i Stedet for det til Fæstningerne afgivne. Endelig fandtes der i hver af de skaanske Fæstninger desuden en lille, hvervet Styrke — 40—50 Mand, der var en Slags Afløsning af de tidligere Tiders „Aarsknægte“ og ligesom disse dannede en fast Kærne i de andre, mindre konstante Styrker. Artillerister fandtes navnlig i Fæstningerne i Østdanmark og var allesammen

hvervet og bestod alene af Officerer fra Kaptajner nedefter samt Underofficerer („Konstabler“).

Danmarks Forsvarsmagt bestod altsaa ved Begyndelsen af 1657 af 8—10000 Mand regulært Fodfolk og over 4000 Ryttere, hvilke sidste ved Fredsbrud skulde forøges til mellem 5 og 6000. Desuden fandtes der jo talrige Reserver af eksérceret Mandskab, der havde udtjent de 3 Aar i Fodfolket, samt af et Landeværn, der ikke var ganske uden Øvelse. — Set med Nutidens Øjne eller sammenlignet alene med en blomstrende Militærstat, som Sverrig dengang var det, kan den danske Stridsmagt muligvis synes noget ringe. Den vil navnlig i deres Øjne synes ringe, som mangler Kendskab til det almindelige militære Forhold i Datidens Stater, og som hovedsagelig fæster Blikket paa Krigens Udgang uden at kende tilstrækkelig til Forhold og Begivenheder, og hvis Skøn endelig forvirres af en Feltherreskikkelse, som Carl X Gustav uimodsigeligt var det. Og det var maaske mere paa dette sidste Omraade end paa noget andet, at Sverrigs Overmagt paa dette Tidspunkt beroede: med ham næsten stod og faldt det hele.

I Spidsen for det danske Forsvarsvæsen stod i Fredstid Rigsmarsken. Dette Embede beklædtes siden 1642 af Anders Bille, der efterhaanden ved sin udmærkede Dygtighed under Krigen 1644—45, sit store Organisationstalent, sin Ihærdighed og sin retliniede, i høj Grad uafhængige Karakter havde naaet en Myndighed i sin Embedsudøvelse som vel ingen af hans Forgængere. Han havde som Ritmester ført Kompagni i Christian IV's Krig i Tyskland, men havde ikke haft militær Kommando i de paafølgende Fredsaar, indtil han blev Rigsmarsk. Han blev Danmarks sidste Rigsmarsk, da der vel en Tid

efter hans Død udnævntes en Embedsmand med samme Titel, men uden de sædvanlige Beføjelser. Var det øvrige Regeringsmaskineri endnu paa dette Tidspunkt saare simpelt, var dette i allerhøjeste Grad Tilfældet med Styrelsen af Landsforsvaret, idet Rigsmarsken i sin Person forenede Krigsministerium og Generalkommando samt Generalstab — ja næsten mere end det. Han fremmede eller afgjorde selv alle Sager vedrørende Personel og Materiel ved Afdelingerne og til Dels ogsaa ved de faste Pladser. Han indstillede eller afgjorde alt vedrørende Tjenestestyrkens Forøgelse eller Formindskelse, til Dels ogsaa dens Forplejning og Udrustning m. m. I tidligere Tider, før den nationale Hærs Oprettelse, havde Rigsmarskstillingen nærmest været en Honnørpost for et af Rigsraadets Medlemmer med særlig Indsigt i Militærvæsenet, da der af Tropper i Fredstid alene fandtes Rostjeneste og hvervede Aarsknægte; men fra 1614 var Arbejdet bleven meget stærkt forøget og krævede en fuldt arbejdsdygtig Personlighed. Rigsraadet havde vel for at hjælpe Marskerne i de travleste Tider nedsat Kommissioner ved en og anden Lejlighed, navnlig ved de hyppige Forandringer i Hærorganisationen, som de vanskelige Tider udkrævede, og man havde indført som fast Hjælpeinstitution Landkommissarier samt for Pengevæsenet en General-Krigskommissarius, men alt dette var kun en Nødhjælp og forhindrede ikke, at Marsken vedblivende var overlæsset med Arbejde.

Før Krigen 1657 fandtes der af højere Militærpersoner ikke en eneste General her hjemme. Nærmest Rigsmarsken, hvis militære Rang bl. a. kan skønnes af Udvekslingskartellerne og nærmest vilde svare til Feltmarskalk, altsaa højere end Generalløjtnant, stod Ober-

sterne Axel Urop og Wulff Hier. v. Kratzsch. Ax. Urop er ret vel bekendt for Efterverdenen og var en grundig uddannet, praktisk og teoretisk meget dygtig Fører. Han var derhos en klog og omsigtsfuld Mand, en samvittighedsfuld og trofast Tjener af sit Land og sin Konge. Kratzsch var oprindelig Tysker og var kommen ind i Riget i Christian IV's tyske Krig, hvorefter han giftede sig med en dansk Adelsdame og efterhaanden avancerede til Chef for Skaanske Regiment. Han havde været en dygtig og samvittighedsfuld Officer, der havde sat sig godt ind i Forholdene i sit ny Fædreland, men nu var han gammel og svag. En ganske lignende Løbebane havde Oberst Joachim v. Bredow, der ogsaa var en hæderlig gammel Officer med særlig stærke Sympatier for Kongehuset. Af andre Officerer skal nævnes den tidligere Chef for Sjællandske Regiment, den gamle Christoffer Steensen til Grimstedgaard, som endnu i sin høje Alder vedblev som Landkommissarius for Lolland-Falster at være en trofast, klog og ivrig Tjener af sit Land; Brødrene Erik og Henning Quitzow, henholdsvis Oberst og Oberstløjtnant for Sjællandske Regiment; Oberst Valdemar Lykke, Chef for Jyske Regiment samt Oberstløjtnant Kjeld Lange. Disse var alle Mænd i deres bedste Alder med flersidig Uddannelse fra Krigstjeneste i fremmede Hære i de yngre Aar og dertil ærekære, samvittighedsfulde og forstandige, og det skal fremhæves, at de derhos følte sig som sande Adelsmænd, som kaldede Repræsentanter for Nationen, og altid viste den mest aarvaagne Interesse for deres undergivnes Ve og Vel. En højst interessant, tiltalende og militært højt begavet Personlighed var den tidligere General-Krigskommissarius, nu Lensmand paa Landskrone Slot Knud Ulfeldt. Han udnævntes i

Sommeren 1657 til Generalmajor og tog paa forskellig Maade meget virksom Andel i Krigen i Skaane-Halland. Hans Indflydelse paa de skaanske Bønder var uden Lige, og ved hans Fald i Begyndelsen af Oktober led den danske Hær et uerstatteligt Tab. Foruden disse skal nævnes de holstenske Officerer: Hans Rantzau, Friedrich v. Buchwald, flere af Slægten Ahlefeldt saasom Friedrich, Claus, Henrich, Ditlev og Hans. Der vil senere i nærværende Fremstilling blive Lejlighed til at omtale nogle af de sidst nævnte og desuden andre Officerer.

Der var ingen, der mere end Marsken indsaa, at det i Fredstid og langt mere i Krig var nødvendigt at have et „Generalitet“, et „Krigsraad af høje Officerer“ til under Overgeneralen at kommandere større og mindre Dele af Hæren og til at støtte Overgeneralen med deres Raad og Indsigt. I sine Organisationsplaner efter Krigen 1644—45 havde Bille derfor stærkt opfordret til Oprettelsen af et saadant Krigsraad, og der var gjort en meget svag Begyndelse dertil ved at give ganske enkelte, ældre Officerer, som i øvrigt var uden aktiv Kommando, en saakaldt „Pension“, imod at de forpligtede sig til i Krigstid straks at stille sig til Raadighed. At man ikke var gaaet videre hermed, skyldtes ikke Mangel paa Forstaaelse hos Rigsraadet for Nødvendigheden af at knytte dygtige Krigsmænd til Hæren; men dels trykkede man sig ved i Fredstid at udrede de meget betydelige — efter Nutidsbegreber endog meget overdrevne — Pengesummer, som en fast Ansættelse af højtstaaende Officerer dengang medførte, og dels vilde man blive nødt til at ty til udenlandske Officerer, hvad Rigsraadet ikke holdt af. De fremragende af Datidens Krigsmænd, Naturbegavelserne som de andre, var jo henvist til at uddanne sig ad

praktisk Vej, i Krigens Skole, og Trediveaarskrigen havde budt Lejlighed nok hertil. At Lejligheden ikke blev benyttet af den danske Adel kan ikke bebrejdes denne men Christian IV, hvis smaalige Skinsyge overfor Gustav Adolf hindrede Danske i at søge til de svenske Faner, medens Velanstændighed forbød dem at tjene under Katolikerne. Christian IV, der af nu ufattelige Aarsager troede sig ogsaa at være en habil Krigsmand, havde til forskellige Tider forsøgt at danne sig et „Generalitet" af tyske og holstenske Officerer, men hans Forsøg var falden temmelig uheldig ud.

---

2. Forberedelserne til Krigen; særlig Opstillingen af Hæren i Holsten.

Under meget store Betænkeligheder og efter meget grundige og langvarige Overvejelser var Rigsraadet gaaet med til paa Kongens Opfordring at forhøje Militsens Kampberedskab ved at forstærke de bestaaende Afdelinger med noget hvervet Mandskab og nogle Befalingsmænd og ved at lade Grænserne besætte noget stærkere; men noget Samtykke til Krig vilde man endnu ikke give, skønt Kongen og dennes fortrolige Raadgivere tydelig nok ansaa Øjeblikket for at være kommen, til at man burde bryde løs [1]). Baade i 1652 og 1654 havde man staaet saare nær ved et Fredsbrud med Sverrig, og der kan næppe være Tvivl om, at de ekstraordinære Militærbevillinger i disse Aar blev givet under Presset af den overhængende Fare. At de svenske Vaaben derefter vendtes mod Polen, skyldtes næppe et hel frivilligt Valg

---

[1]) Rigsraadet til Kongen 30/12 56 (Rigsraadsbreve).

men mere dette, at der fra Danmark paa dette Tidspunkt ikke truede nogen direkte Fare; med dette Rige kunde der senere gøres Afregning, medens Forholdene paa den svensk-polske Grændse ikke vel tillod længere Udsættelse.

Men at Freden mellem Danmark og Sverrig ikke vilde vare længere, end det var nødvendigt for Sverrig, derom kan der ikke være Tvivl. Lige dybt og inderligt var Hadet mellem de to Nationer, om der end var Nuancer deri: hos de Danske i alle Samfundslag Hævnlyst for de i sidste Krig udstaaede Udsugelser, Plyndringer og Voldsgerninger og Længsel efter at befri sig for den fra Arvefjenden stedse truende Fare; hos de Svenske gammelt Nag for lidt Uret, parret med Overmod og med Lyst til endelig og afgørende at sætte Foden paa Nakken af den mest hadede Modstander, for bestandig skaffe sig Ro for ham ved at knuse ham for stedse. Allerede for Aar tilbage havde Carl Gustav undfanget Planen om at danne et nordisk Monarki af de tre Riger, og han var bestemt paa selv at vende sine Vaaben mod Danmark, saasnart Forholdene i Polen tillod det[1]).

[1]) Se bl. a. J. F. af Lundblad, Kong Carl X Gustafs Hist. Man vil kunne spørge: Hvis Carl Gustav forlængst havde fattet saadanne Planer, hvorfor udførte han da ikke disse i Februar 1658, da han stod paa Sjælland, og Omstændighederne tilsyneladende var ham gunstige? Svaret herpaa vil fremgaa af en Undersøgelse af de militære Forhold paa begge Sider i de Dage — en Undersøgelse, som dog ikke hører herhen. Her skal kun udtales, at Carl Gustavs Situation i de Dage i Virkeligheden var ret prekær og lettelig kunde slaa om til største Fare for ham og de Dele af hans Hær, der havde kunnet følge ham over Bæltet, dersom de ledende her i København — Kongen, Schack og Eberstein — havde erkendt Forholdene og handlet resolut.

Der kan næppe være Tvivl om, at baade Rigsraadet og Frederik III har kendt til de Svenskes Stemninger og Planer og det i langt højere Grad, end vi nu kan skønne det; men medens Raadet efter sin Sædvane søgte at vinde Tid og undgaa et Brud med Sverrig, samtidig med at det til en vis Grad føjede Kongen, saa greb denne straks til og udnyttede Situationen til langt videre gaaende Forholdsregler, end Raadet havde tilsigtet. Antagelig er Rigsraadet skiltes ad straks efter sin Indstilling til Kongen af 30. December 1656, hvori man udskød enhver Afgørelse til efter Herredagene i Odense i Februar. Desto mere forbavser det at se, at der allerede den 11. Januar udstedtes Ordre til de jyske Raader ikke alene om, at den „ordinære Milits“ skal bringes i den bedst mulige Orden men ogsaa om, at da det er besluttet, at der „til Fædrelandets Sikkerhed“ skal hverves Tropper, skal der i Jylland opstilles et Rytterregiment (Sten Billes), et Dragonregiment (Niels Krabbes) og et Fodregiment (Kjeld Langes). Rigsraaderne skal derfor afslutte Kapitulation med de nævnte Adelsmænd og desuden udtale sig om et betinget Tilbud fra Gunde Rosenkrands om Hvervning af endnu et Fodregiment, og kort efter udstedtes der en Række andre Ordrer om militære Anordninger i de øvrige Dele af Riget[1]). Ved disse og senere Anordninger fulgte man det Princip, at Kræfterne fra den vestlige Halvdel af Riget — vest for Storebælt — dirigeredes mod Sydgrændsen, medens Sjælland (Lolland-Falster) og Skaane skulde tage Front mod det egentlige Sverrig. Dette Princip kunde dog ikke fuldt opretholdes, da Sjællandske Regiment, hvorunder i de senere Aar ogsaa den

[1]) Tegnelser for alle Lande, særlig Jyske Tegn. 11/1 1657.

fyenske Udskrivning hørte, maatte afgive noget af sit fyenske Mandskab til Sydgrændsen, medens den anden Del deraf fulgte Regimentets Hovedstyrke til den østlige Krigsskueplads.

I Overensstemmelse med den sædvanlige Skik har rimeligvis Rigsraaderne af de forskellige Provinser været samlet med den stedlige Adel til Provinsmøder i Provinshovedstaden for at forelægge Propositionen til det forestaaende Møde i Odense[1]), og den 23. Januar i Viborg beordrede Raaderne Anders Bille, Oluf Parsberg, Mogens Høeg, Henrik Rantzau, Erik Juel, Gunde Rosenkrands og Otte Kragh Landkommissarierne Peder Lange og Jørgen Kruse til, at de skulde udbetale af jyske Landekiste og af Adelens Kontribution fra de foregaaende Aar 25000 Rdl. til Cheferne for de to først nævnte Regimenter, „da Hs. Kgl. Maj. har befalet Hvervning til Fods og til Hest til Landets Defension“ [2]).

Ejendommeligt er det, at Kapitulationerne afsluttedes af Rigsraaderne, uden at Kongen blandede sig deri; men det ligger vel dels deri, at Hvervepengene fra Landekisterne ikke stod til Kongens Raadighed, dels deri, at Frederik III hverken paa dette Tidspunkt eller senere kan siges at være optraadt som egentlig „Krigsherre“ og i det hele hverken nu eller senere traadte ud af den kølige Reservation, det upersonlige, i Stilhed observerende Forhold, som var saa ejendommeligt for ham. I Virkeligheden kender man jo ogsaa kun saare lidt til Kongens egen Opfattelse, hans egne Ønsker, hans egen Villie, da der af egentlig personlige, skriftlige eller mundtlige

[1]) At i ethvert Fald Jyderne samledes i Viborg, ses af Jørgen Kruses Brev $^{28}/_{6}$ 1657 til Anders Bille (Indkomne Sager 1657).
[2]) Jyske Landkommissarie Regnskr. 1651—61, særlig Jørgen Kruses.

Ytringer af ham er bevaret saa lidt, at de næsten er bleven sagnagtige.

De næste militære Skridt var en Ordre til Rigsmarsken om, at da der i „Nørrejylland“ behøvedes et (Felt) Artilleri, skulde han overveje, hvorledes et saadant kunde opstilles. Endvidere befaledes det, at da Frands Brockenhuus havde tilbudt at hverve 3 Kompagnier Ryttere, naar han til disse 3 Kompagnier af sine egne maatte faa 200 Sognerytter — skulde der leveres ham et saadant Antal. Af størst Betydning var dog den Ordre, der udstedtes sidst i Januar om, at Anders Bille skulde sørge for, at en Styrke paa 1000 Sognerytter og 2000 Mand til Fods af det jyske Folk straks sattes i Beredskab til at marchere — hvorhen nævnedes ikke — paa nærmere Befaling. Marsken skulde endvidere bestræbe sig for at opbringe yderligere den størst mulige Styrke af „Landfolket til Fods og til Hest“ for at denne dernæst kunde være parat til paa nærmere Ordre at afmarchere. Som Besætning i Rendsborg Fæstning, der i Forvejen havde 200 Mand af Jyske Regiment, skulde der derhos udkommanderes 300 Mand af samme Regiment[1]).

Da der i selve den kongelige Del af Hertugdømmerne — forøvrigt ligesom i de hertugelige Dele — ikke fandtes noget Defensionsværk udover Adelens og Prælaternes Rostjeneste, som aldrig samledes eller øvedes, og nogle yderst svage Tilløb til en Slags Folkevæbning, udstedtes i de samme Dage Ordre til Amtmændene og til „Undersaatterne“ her, at det for at afværge Strejferier af fjendtlige Partier og Gennemmarch

---

[1]) Jyske Tegn. 14/1, 16/1, 28/1 og 1/2 1657; Inländ. Registr. 8/2 1657.

af fremmed, hvervet Folk var nødvendigt, at Undersaatterne bevæbnedes og sattes i god [Krigs] Forfatning. I den Anledning skulde enhver bosat Mandsperson mellem 18 og 60 Aar skaffe sig Musket med Bandoler, Krudt og Bly, eller dog i ethvert Fald en Pike. Dernæst skulde alt bevæbnet Mandskab amtsvis inddeles i Kompagnier og indøves i Vaabenbrug af Officerer, udtagne af Befolkningen selv[1]). Ved denne Forholdsregel, der øjensynligt var rettet lige saa meget imod Hertugen af Gottorp, for at hindre ham i at forstærke sig fra de svenske Garnisoner i Pommern og hinsides Elben, som mod de Svenske selv, søgte man at organisere et Landeværn i Hertugdømmerne. Det vil senere blive omtalt, hvorledes dette Forsøg faldt lige saa ynkeligt ud som andre tidligere og strandede paa Regeringens og dens Embedsmænds Afmagt i Hertugdømmerne samt paa, at Befolkningen der var fuldstændig ukrigersk og fuldstændig ligegyldig for, hvad der angik Riget i Almindelighed, naar blot de maatte pleje deres Særinteresser.

Efter at der var afholdt Mønstringer af Sognerytterne i Jylland, hvorved det gik ganske skrapt til, idet i ikke faa Tilfælde Hestene blev ihjelredne og maatte erstattes af Bønderne, afmarcherede Oberst Christoffer Huass med 8 Kompagnier Ryttere eller c. 1000 Heste ind i Slesvig i Dagene omkring den 20. Februar. Nogle Dage forinden var Jyske Regiment til Fods, c. 1100 Mand i 8 Kompagnier foruden de 500 Mand i Rendsborg, afmarcheret mod syd, og i de sidste Dage af Februar og først i Marts samledes det lille Korps i Egnen

---

[1]) Inl. Registr. 8/2 1657; Ny Kgl. Saml. Fol. 645: Ordre fra Tysk Kanc. i Kbhvn. 1/2 1657.

omkring Rendsborg[1]). Her sluttede 4 Kompagnier, 800 Mand, af jyske Adels Fodfolk sig til. Disse udgjorde dog ikke alt Adelens Fodfolk, men var udtagen af Besætningen i Frederiksodde, hvor Resten af Adelssoldaterne forblev tilbage under nogle faa Befalingsmænd. Korpset blev liggende i det sydlige Slesvig i omtrent to Maaneder, i hvilken Tid der yderligere afsendtes to fyenske Kompagnier af Sjællandske Regiment, de fyenske Sogneryttere samt hele Rostjenesten af Jylland og Fyen. Hermed var saa godt som hele den regulære Milits af Jylland og Fyen, nemlig c. 3000 Mand til Fods og 2300 Ryttere, udsendt, idet kun en Del af Adelens Fodfolk var tilbage i „Riget“ [2]).

Det skal bemærkes, at de danske Troppers Indrykning i Slesvig ikke vandt udelt Bifald, hverken hos den danske eller hos den holstenske Adel, og Kongen maatte love, at saa snart Hvervningen af de nye Regimenter var saa vidt fremskreden, at der var 6000 Mand paa Benene, skulde „Rigsfolkene“ ɔ: de jysk-fyenske Tropper sendes tilbage igen. Med Undtagelse af en kortvarig tilbagegaaende Bevægelse i April skete dette dog ikke. Til Erstatning for det udmarcherede Fodfolk begyndte man i Jylland paa nye Mønstringer; men da saa godt som alle Officerer og de allerfleste Underofficerer var rykket med ud eller var overgaaet til de hvervede Afdelinger,

---

[1]) Synsvidner over Lenenes Tilst. 1661, særlig Jylland; Haderslevhus Lens Regnsk. 1657; Kay Ahlefeldt til Kongen $^{18}/_{2}$ 1657, i Indk. Sager.

[2]) I det svenske Rigsarkiv, Skoklostersamlingen Tome II, Fol. No. 71 findes en meget nøjagtig Fortegnelse, ført etsteds i Slesvig og vel sagtens beregnet paa de Svenske, over de danske Troppers Indmarch fra $^{24}/_{2}$—$^{15}/_{5}$ 1657.

fik disse Forsøg paa Nyordninger foreløbig kun ringe Betydning[1]).

I de øvrige Provinser foretoges Overgangen til Krigsfod ved de staaende Afdelinger i et noget langsommere Tempo, idet man begyndte med at mønstre Sognerytterne og med at indkalde enkelte Fodfolkskompagnier i Sjælland og Skaane. Uden at gaa i Detailler, skal om Mobiliseringen her nævnes, at Sognerytterne af Skaane i Januar-Februar sammendroges i et Regiment under Navnet Axel Urops Regiment til Hest. Herved benyttede man den Fremgangsmaade, som ogsaa bragtes til Anvendelse ved de sjællandsk-lolland-falsterske Sognerytter og vistnok skrev sig fra Ulrik Christian Gyldenløve, der lige var vendt hjem fra udenlandsk Krigstjeneste og medbragte en Del udenlandske Officerer af Kaptajns- og Ritmestergraden — at man blandede omtrent en Trediedel hvervede Folk ind mellem de udskrevne. Disse hvervede var dog næsten uden Undtagelse ogsaa danske Folk. Af Sognerytterne af Sjælland m. m. dannedes et Regiment til Ulrik Christian, og senere oprettedes der af udtagne Kompagnier af dette Regiment og Axel Urops et tredie Regiment, der gaves til Oberst Trampe, en dygtig og resolut Officer, der havde fulgt Ulrik Christian ind i Landet, og som til sit Regiment lod hverve en Del Folk, hvoriblandt ikke faa Tyskere. Umiddelbart før Krigen begyndte i Skaane, indkaldtes endelig Rostjenesten i disse Provinser, og der formeredes heraf en særlig Eskadron paa 4 Kompagnier. Sjællandske Regiment til Fods udgjorde i Fredsorganisationen 8 Kompagnier, hvoraf de to fyenske som foran omtalt sendtes

[1]) Jyske Landkommiss. Regnsk. 1651—61.

til Hertugdømmerne. Skaanske Regiment udgjorde 7 Kompagnier, hvoraf dog de to bestod af Adelens Soldater. Af disse to Regimenter formeredes i Løbet af Foraaret og indtil Krigens Udbrud: af Sjællandske Regiment ialt 22 Kompagnier, der atter samledes i større og mindre Eskadroner under Oberst Erik Qvitzow, der blev Kommandant i Malmø, Oberstløjtnant Henning Qvitzow, der forblev i Kjøbenhavn, Artilleriobersten Paterson, Oberst Both, Oberstløjtnant Nadelwitz v. Krensky og Major Steinberg; af Skaanske Regiment ialt 24 Kompagnier i Eskadroner under Oberst Fuchs, Oberst Erik Qvitzow, Henrik Lindenov, Guvernør i Christiansstad, Oberstløjtnant Steffen Timme (i Helsingborg) m. fl., idet der under Udviklingen af alle disse Kompagnier flere Gange foretoges Nyudskrivninger, da det gamle Mandskab ikke slog til. Af Adelens Soldater i Sjælland (Lolland-Falster) dannedes der først et svagt Regiment paa 8 Kompagnier under Oberst Bredow, der var Kommandant i Kjøbenhavn; men derefter indskrænkedes Antallet af Kompagnier noget, da der ikke var Befalingsmænd nok at faa til dem.

I det Hele taget var Manglen paa uddannede og endnu feltdygtige Befalingsmænd den svageste Side ved den danske Hær[1]), medens der hverken nu eller

[1]) Den bekendte svenske Spion Peter Chambers skriver fra Kjøbenhavn (Brevet er udateret, men kan af forskellige Kendetegn bestemmes til at være skreven d. 21. Februar) meget drastisk om Indekserceringen af de sjællandske Landsoldater: „De ekserecerede nogle af deres Landsoldater for nogle Dage siden; saa var der adskillige af dem, som bar Sværdet paa den højre Side, Piken paa venstre Skulder og Musketen paa højre; dette saa jeg med megen Forundring. Og deres Officerer, de sprang omkring med dem som en anden Vildgaas og kommanderede dem fra venstre til højre Side og saa ikke engang, hvorledes

senere var Mangel paa kraftigt, ungt Mandskab. Man søgte at hjælpe paa denne Mangel ved at forfremme tidligere Underofficerer ved de nationale Afdelinger til Officerer, ligesom man fra de to gamle geworbne Kompagnier tog en Del Mandskab og gjorde dem til Underofficerer ved de udskrevne Afdelinger, og endelig hvervedes der i Udlandet og da navnlig i Brabant, men ogsaa i Tyskland, Frankrig og Skotland en Del Officerer og Underofficerer, der ansattes baade ved udskrevne og hvervede Afdelinger. Af saadanne hvervede Officerer skal nævnes af ældre General Henderson, Obersterne Trampe, Fuchs, Both, Edmondt, Lobrecht, Jens (v. Löwenclaw, genannt v. Hadersleben), Oberstløjtnanterne Nadelwitz, Ziegler, Barnekow m. fl. I det Hele maa det siges, at alle disse fremmede Officerer paa ganske enkelte Undtagelser nær var brugbare, flere endog meget

de bar deres „Geværer": om det var paa højre eller venstre Side. Alligevel blev de (Officererne ɔ: Befalingsmændene) af de andre danske Herremænd prist for at være brave Karle og forstandige Officerer. Og jeg vil dø paa, at jeg vil tage en af vore Knægte, som skulde lære baade Officererne og Soldaterne at haandtere deres Vaaben". Allerede den 1. Februar havde han i Anledning af de danske Rustninger kunnet berette: „. . . . de store Koxer, som har tilbudt sig at ville fournere Kongen i Danmark paa deres Bekostning, somme 1200 til Hest, andre 5, 4, 3 Kompagnier: nu, de ser, at de maa tage for dybt i Pungen, staar de og klør sig i Hovedet og bliver af deres Storskryderi ikke udløst". — Om Chambers skal iøvrigt bemærkes, at han i Tiden mellem 15. Maj og 6. Juni 1657 over Hals og Hoved maatte flygte fra Danmark, da man her havde opsnappet en af hans Spionberetninger. Derefter opholdt han sig en Tid i Hamburg og Lübeck. I 1659 og 60 var han igen i Helsingør, og i ethvert Fald indtil 1674 vedblev han at optræde som svensk Agent, om han end synes at være bleven brugt forholdsvis lidt efter Fredsslutningen 1660. (Rigsark. i Stockh. Skokloster Saml. II Fol. Nr. 64.)

dygtige Krigsmænd, og dertil hæderlige og samvittighedsfulde Mænd, der med Iver søgte at udfylde deres Plads. Trods det, at de fleste, navnlig af de yngre — af de ældre havde adskillige før været i dansk Tjeneste — ikke talte eller forstod Dansk, kom de gennemgaaende hurtigt i et godt Forhold til deres undergivne og erhvervede sig disses Tillid og Hengivenhed.

De af det udskrevne Fodfolk i Østdanmark opstillede Afdelinger talte over 5000 Mand; Sogne-, Præste- og Fogedryttere og Rostjeneste c. 1700 Heste. Det skal straks her bemærkes, at der endnu ikke var stillet Krav om Rostjenestens Fordobling.

I Løbet af Maj Maaned foregik ved Korpset i Hertugdømmerne en endelig Inddeling af det udskrevne jyskfyenske Rytteri samt Rostjenesten, idet den Kompagniinddeling, i hvilken man var rykket ud fra Jylland, ophævedes, og der formeredes mindre stærke Kompagnier. En foreløbig Inddeling var iøvrigt alt foretagen i Marts. Der formeredes et Regiment paa 12 Kompagnier under den bedrøveligst bekendte Oberst Jens, et Regiment paa 6 Kompagnier under Oberst Huass, medens 4 Kompagnier overlodes til den til Generalmajor udnævnte Friedr. v. Buchwald, der selv skulde hverve 2 Kompagnier til de 4. I Oberst Jens' Regiment bestod 8 Kompagnier af Rostjenesten og de fyenske Sogneryttere, medens de 4 andre Kompagnier var jyske Sogneryttere. De 10 Kompagnier i Huass' og Buchwalds Regimenter var jyske Sogneryttere. Ved denne Inddeling iagttoges det, at man forandrede det mindst mulige i den vante Sammensætning fra Hjemmet, nemlig lensvis og stiftsvis, men det kunde herved ikke undgaas, at Kompagnierne blev meget

forskellige i Styrke, idet nogle kun talte 60—70 menige Ryttere, enkelte andre derimod 140—150.

Det er kortelig berørt, at der allerede den 11. Januar var begyndt Forberedelser til Opstilling af hvervede Afdelinger, og ikke mange Dage efter var i alle Provinser, dog særlig i Jylland og Skaane, Hvervinger saa smaat sat i Gang for efterhaanden at tage stærkere og stærkere Fart. Ved disse Hvervinger var Fremgangsmaaden almindelig den, at vedkommende Chef først fik et trykt Hververpatent som en Slags Legitimation overfor de forskellige Myndigheder. Udstyret hermed begyndte han først at danne Kadrerne til sin Afdeling, og dernæst lod han sine Befalingsmænd, Officerer som Underofficerer, sprede sig omkring i Landet for paa egen Haand at samle Mandskab, idet der i Reglen i Forvejen var kontraheret om, hvor stort et Antal Mandskab hver enkelt Befalingsmand skulde samle. Forskud til Hvervingen — til Haandpenge, til Uniformer, til Underhold af det hvervede Mandskab, indtil dette var ført ind i det Distrikt, som var anvist til „Løbeplads“ („Laufplatz“), og hvor det fik frit Underhold, indtil Mønstringen fandt Sted — udbetaltes i Reglen ved Udleveringen af Patentet, med mindre den paagældende Oberst selv „paa egen Bekostning“ kunde sætte Hvervingen i Gang. Den egentlige „Kapitulation“ mellem Krigsherren og Regimentsindehaveren afsluttedes derimod som oftest paa et senere Stadium. I Kapitulationsdokumentet fastsloges endelig, hvor stærk Afdelingen skulde være, hvor stærke Kadrerne skulde være, og hvorvidt Obersten selv maatte antage sine Befalingsmænd, hvad han meget maatte ønske, da dette i høj Grad lettede ham Hvervingen af Mandskab. Dernæst fastsloges Lønningernes Størrelse for Befalingsmænd og

Mandskab samt hvorvidt Regimentet skulde leveres iklædt, bevæbnet, event. ogsaa beredent, hvornæst den Pris fastsloges, som Obersten skulde have pr. Mand. Endelig bestemtes en Termin, indenfor hvilken Regimentet skulde være færdig til Mønstring af den „Mønsterherre", der mødte paa Krigsherrens Vegne for at syne Mand for Mand med Udrustning og Heste. Hertil kunde komme enkelte yderligere Aftaler f. Eks. om Jurisdiktionsmyndighed o. l. Faner og Standarter — en for hvert Kompagni — leveredes af Krigsherren. Mønstringen foretoges almindelig, naar to Tredjedele af Mandskabet var bragt til Stede paa Løbepladsen, og straks efter endt Mønstring udbetaltes „Mønstermaaned" eller „Laufgeld", hvorefter samtligt Personel gik i sædvanlig Lønning, og Vaabnene udleveredes. Noget særegent for denne Hverving var det, at flere af Regimentscheferne udtrykkeligt betingede sig, at de ikke vilde staa under Kommando af andre end Kongen selv eller Rigens Marsk. Den Tid, der betingedes fra Hvervingens Begyndelse indtil Mønstringen, var gennemgaaende 3 Maaneder [1]); men efter Mønstringen skulde Kompagnierne snarest bringes paa fuld Styrke, nemlig 108 Mand ved et Fodkompagni, 90 Ryttere ved et Rytterkompagni.

---

[1]) Professor Fridericia siger i sit bekendte Arbejde: Adelsvældens sidste Dage, S. 241, ved Omtale af Begivenhederne i Januar—Februar, at Krigsforberedelserne og Rustningerne paabegyndtes, „som om Fredsbruddet stod umiddelbart for Døren." Da Regimenterne imidlertid maatte have c. 4 Maaneder til Hvervingen og altsaa ikke kunde ventes færdige før ved Slutningen af Maj, kan man ikke sige, at Regeringen i den Henseende udviste upassende Hastværk. Naar det betænkes, at Styrken af Mandskab og Heste skulde forøges til det 3-4 dobbelte af det i Fredstid disponible, Antallet af Afdelinger og Befalingsmænd til det 6-7 dobbelte, vil det ogsaa skønnes, at Tiden ikke kunde være kortere.

Hververpengene fastsattes til 24 Rdl. pr. Rytter, idet de 14 Rdl. beregnedes til Indkøb af Hesten. En Dragon regnedes til 8 Rdl., en Infanterist til 4. Ved disse Priser var det Forudsætningen, at Krigsherren leverede Vaabnene. Disse var for en Infanterist en Musket med Bandoler samt en Kaarde, hvilket kunde koste tilsammen c. 8 Rdl. Ved nogle Fodfolksafdelinger bevæbnedes en vis Del af Mandskabet med Piker og havde hertil svarende Dækvaaben. Ved Rytteriet var Vaabnene et Par Pistoler foruden Degen; ved Dragonerne brugtes Degen og en Pistol eller en Musket eller en Flinte.

Af de Hververfuldmagter, der udstedtes i 1657 — og det var mange — fik knap Halvdelen nogen Betydning, og navnlig blev hvad der udstedtes efter Maj Maaneds Begyndelse næsten ganske betydningsløst, hvad der for største Delen laa i, at de var udstedt til ubemidlede, indkaldte, fremmede Officerer. De Hvervinger, der virkelig blev til noget, var i Jylland følgende: Kjeld Lange et Fodfolksregiment, Niels Krabbe et Fodfolks- Dragonregiment, Sten Bille et Rytterregiment; i Fyen: Kay Lykke og Frands Brockenhuus hver et Rytterregiment; i Skaane Christian Friis (Rigsfelttøjmesteren) et Fodfolksregiment, Knud Ulfeldt og Henrik Lindenov hver en Eskadron Fodfolk, Knud Ulfeldt desuden en Eskadron Dragoner; paa Lolland Gunde Rosenkrands (til Sønnen Jørgen) et Fodfolksregiment. Paa Sjælland opstilledes af jysk Mandskab Ulrik Christians Dragonregiment, hvorhos det maa erindres, at de to Rytterregimenter, som Axel Urop og Ulrik Christian var Chefer for, havde en Del hvervet Mandskab, hvilket jo ogsaa gjaldt om Trampes Rytterregiment.

Om de enkelte Regimenters Tilblivelse skal særlig

bemærkes følgende: Ved Kjeld Langes Regiment mønstredes de 7 Kompagnier (af 10) midt i Marts, hvorefter de i halvfærdig Tilstand marcherede ned i Hertugdømmerne, hvor de vedblivende trak Mandskab til sig fra Jylland. De resterende Kompagnier fulgte efter betydelig senere. Kjeld Lange havde tidligere været Oberstløjtnant og Chef for Landeværnet i Vendelbo Stift og tog med sig til sit hvervede Regiment de fleste af sine gamle Befalingsmænd og havde dertil paa Grund af sit store Kendskab til Befolkningen let ved at skaffe sig dygtigt Mandskab.

Niels Krabbes Dragon- (Fodfolks-) Regiment opstilledes af Oberstløjtnanterne Paul Bentfeldt, mest bekendt fra Kronborgs Belejring i 1658, og Ejler Holck, da Krabbe selv var optagen af Forsvarsvæsnet i Skaane og aldrig fik noget med Regimentet at gøre. Ogsaa dette Regiment fik en Del Befalingsmænd fra de jyske Afdelinger, og allerede i den sidste Halvdel af Marts var Kompagnierne saa vidt, at en foreløbig Mønstring foretoges, hvorefter ogsaa dette Regiment i kun halv færdig Stand sendtes ned i Hertugdømmerne. Regimentet bestod dels af Dragoner, dels af Infanterister, idet det var den oprindelige Mening, at 8 Kompagnier skulde være Dragoner, 4 Kompagnier Infanteri; men da den knappe Tid ikke tillod at vente paa Ankomsten af alle Hestene, der leveredes af de jyske Len efter Proportion, fuldførtes Regimentets Opstilling ikke efter Planen, og det blev aldrig helt komplet, og navnlig blev kun omtrent Halvdelen af det beredent. Regimentet gik almindelig under Navnet „Rigsmarskens Livregiment Dragoner“, da Bille for en Del stod bagved og støttede dets Oprettelse.

Sten Billes Rytterregiment eller, som det almindelig kaldtes, „Rigsmarskens Livregiment Ryttere“ kom ogsaa hovedsagelig til at bestaa af jysk Mandskab, men i Modsætning til de to foregaaende fik det dertil en ikke ringe Andel tyske Folk, da enkelte af Kompagnierne opstilledes i det tyske og af tyske Officerer. Som alt nævnt var Hververpengene udbetalt i Januar, men først den 1. Marts udstedtes den egentlige Kapitulation med Sten Bille, der lovede, at 7 Kompagnier af de 10 skulde være mønsterfærdige inden Udgangen af Marts, hvad han ogsaa holdt. Dette Regiment var et meget fornemt, da Officererne gennemgaaende hørte til Højadelen, og det var dertil et meget godt Regiment, da ogsaa de tyske Officerer var dygtige Folk. Hvad Oprettelsen af et Rytterregiment kunde koste, derom faar man noget Begreb ved at se, at Sten Billes Afregning for Regimentet var paa over 60.000 Rdl.

Man kan undres noget over, at der jagedes saa stærkt paa med at sende de kun halvvejs færdige Afdelinger syd paa, saa at der vedblivende maatte sendes Mandskab og Heste fra Jylland ned i Hertugdømmerne til at komplettere Kompagnierne, og der kan ikke være Tvivl om, at det vilde have været heldigere, om Opstillingen var foregaaet paa mere regulær Vis. Aarsagen til Hastværket synes bl. a. at have været den, at der jo var en Del Misfornøjelse blandt Adelen, muligvis ogsaa blandt Bønderne, over at det udskrevne Fodfolk og Rytteri sendtes „ud af Riget“, hvad der jo faktisk stred imod de givne Bevillinger for Adelens Fodfolk, Sognerytterne og Adelens Rostjeneste. Men ogsaa jævnlige Krigsrygter nede fra Rigets Sydgrændse allarmerede Befolkningen op igennem Halvøen og trængte derfra over til Øerne og

fremkaldte Ønsker om at faa opstillet et Korps i Nærheden af Grændsen. Allerede i Begyndelsen af Februar indkaldtes enkelte Dele af Militsen i Grændsedistrikterne til Tjeneste, da det hed sig, at Svenskerne i Pommern og Stift Bremen hvervede stærkt[1]) og foretog truende Troppebevægelser. Nu ved man, at disse Rygter ikke altid havde noget paa sig; men det var jo i det Hele en urolig Tid og Jordbunden gunstig for allehaande Allarmefterretninger[2]). For Kongen og for Krigspartiet var Rygterne ikke uvelkomne, og der blev næppe fra deres Side gjort synderligt for at modarbejde dem.

Kay Lykkes Regiment eller „Kongens Livregiment til Hest“ mønstredes betydelig senere end de andre, nemlig først den 15.—19. Juli. Dette laa for en Del i, at der ved dette Regiment hvervedes et meget betydeligt Antal tyske Folk, hvis Fremskaffelse jo maatte have længere Tid, men for en Del ogsaa i Vanskeligheden ved at faa Mønstermaaneden skrabet sammen. Først efter betydelige Anstrængelser og efter at der fra alle Sider var lagt et stærkt Pres paa den fyenske Adel, da der navnlig i Holsten men ogsaa i Skaane var haardt Brug for Regimentet, lykkedes det at faa det mønstret. Da var det til Gengæld ogsaa næsten fuldtalligt paa c. 1000 Ryttere, og det rostes af Mønsterherren, Joh. Chr. Körbitz, som et særdeles godt Regiment, hvilket man kunde vente sig

[1]) Dette forholdt sig rigtig nok — se bl. a. Danske Kongers Hist. Nr. 123 v. d. Osten til Frederik III 20/2 1657.

[2]) Eksempelvis skal nævnes, at den 6. Februar 1657 opstod der en „stor Tumult“ i Haderslev, da det hed sig, at Fjenden var falden ind i Landet. Amtsskriveren maatte over Hals og Hoved pakke en Del vigtige Breve og Dokumenter sammen og bringe dem over Vandet til Assens (Haderslevhus Lens Regnsk. 1657, Udgiftspost 122).

god Tjeneste af. Som det senere vil ses, var Tiden imidlertid bleven saa fremrykket, at Regimentet ikke kom til Anvendelse i Jylland.

Frands Brockenhuus' Regiment, „Dronningens Livregiment til Hest", skulde jo have 200 jyske Sogneryttere til de 300, som Brockenhuus selv skulde hverve. Anders Bille modsatte sig imidlertid at afgive to hele Kompagnier men foreslog i Stedet derfor, at der af hvert Sognerytterkompagni skulde afgives 10—15 Mand, hvad Brockenhuus ogsaa gik ind paa. Dette synes dog at være strandet paa Ritmestrenes Modstand, thi trods mange Skrivelser og Befalinger havde Brockenhuus, da hans hvervede Folk mønstredes paa Fyen i Dagene 22.—25. Maj, endnu ikke faaet en eneste Sognerytter, og af hans otte Kompagnier[1]) havde to slet ingen og et Par andre kun ganske faa menige. Saa foretog Brockenhuus en Rejse til Anders Bille i Bargteheide i Holsten[2]) og fik her sat igennem, at der af det unge, i Rullerne indskrevne Mandskab i en Del jyske Len udtoges et Antal Mand, ligesom ogsaa Heste leveredes af de jyske Len. Regimentet blev derefter overført til Skaane. En ringe Del af Mandskabet var tysk.

Ulrik Christians Dragonregiment oprettedes af Mandskab, der udskreves i de jyske Len. Efter at være organiseret paa Sjælland overførtes Regimentet til Skaane. Af Christian Friis' Regiment blev enkelte Kompagnier nogenlunde, andre kun halvvejs komplet, og Regimentet blev aldrig formeret som saadant men op-

---

[1]) Regimentet var oprindelig beregnet paa kun 5 Kompagnier (se foran).

[2]) Bennicks Regnsk. i Holsten 1657; Haderslevhus Lens Regnsk. 1657.

traadte med nogle Kompagnier hist og her. Dette Regiment ligesom Knud Ulfeldts Eskadroner Fodfolk og Dragoner samt Henrik Lindenovs Fodfolk bestod af skaansk Mandskab.

Gunde Rosenkrands viste sig ved denne som ved andre Lejligheder besjælet af den bedste Villie til at bringe Ofre for sit Land, men desværre svarede hans Evne ikke til den gode Villie. Han havde tilbudt at stille sit Regiment paa 1000 Mand til Fods alene mod at faa de 1000 Rdl., som den senere saa ulykkelige Christoffer Bille havde udlovet til Fædrelandets Hjælp, og mod at faa 300 Mand udskrevne Bønderkarle fra nogle af de jyske Len. De 300 Bønderkarle blev ham anvist af Dronningborg, Kalø og Aarhus Len i Februar ligesom de 1000 Rdl. af jyske Landekiste; men Udtagelsen af Karlene voldte de største Vanskeligheder[1]), da Bønderne „i deres store Trods og Ulydighed“ ikke vilde møde til Udskrivningen, saa at baade Februar, Marts og April Maaneder hengik, inden Udskrivningen var endt, og selv da fik han kun omtrent Halvdelen af, hvad han skulde have. Under stadige Genvordigheder, der nærmest skyldtes Pengemangel, fik Gunde og Sønnen Jørgen endelig samlet c. 800 Mand sammen — mest Lolliker og Falstringer. Regimentet mønstredes omkring Midten af Juli; Mønstermaaned udbetaltes af lollandske Landekiste; Vaaben, tilhørende det lollandske Landeværn, toges fra Nakskov Tøjhus eller indkøbtes i Hamburg og Lübeck, og efter en Del Ordrer og Kontraordrer, til Dels fremkaldt ved Krigsbegivenhederne paa Halvøen, sendtes Regimentet

[1]) Danske Samlr. I S. 29 ff. Jyske Tegnr. og Indk. Sager Marts og April 1657.

over til Frederiksodde, hvor det ankom den 18. August. Da dette Regiment, hvis Officerer for en betydelig Del bestod af Udlændinge, der aldrig havde været i Landet før, i Slutningen af August stilledes overfor Fjenden, havde det endnu ikke en fuld Maaned været under Vaaben.

De hvervede Regimenter havde under deres Samling anvist en bestemt Del af Landet eller rettere visse Købstæder til Løbeplads, hvortil det antagne Mandskab henførtes og forplejedes frit indtil Mønstringen. Det var bestemt, at hver menig Soldat mod en Betaling af 12 Skilling daglig til Kvarterværten skulde have to Maaltider og tre Potter Øl, hvert Maaltid bestaaende af to Retter.

Undersøger man for alle Afdelingers Vedkommende Forholdet med Hensyn til Hvervning, Udskrivning og Nationalitet, viser det sig, at

af ublandet dansk, udskrevet Mandskab bestod samtlige jysk-fyenske Sognerytterkompagnier, idet dog 4 af dem skulde formeres i Regiment sammen med Friedr. Buchwalds to hvervede tyske Kompagnier, hvilket for øvrigt aldrig kom til Udførelse. Ublandet dansk og udskreven var fremdeles Jyske Regiments og jyske Adels Fodfolks 14 Kompagnier; det samme var Tilfældet med Sjællandske Regiments og Sjælland-Lolland-Falsters Adels Fodfolk og de deraf dannede Eskadroner. Hovedmassen af Skaanske Regiments Mandskab formeredes ligesom Sjællandske Regiments i Eskadroner af ublandet Mandskab, medens kun en ringe Del deraf blandedes med hvervet, dansk Folk.

Ublandet dansk, hvervet Mandskab havde hele Rostjenesten, Kjeld Langes Regiment, Knud Ulfeldts to

Eskadroner samt Chr. Friis' og Henrik Lindenovs Eskadroner.

Udskrevet Mandskab med en ringe Tilsætning af hvervede, danske Folk havde Ulrik Christians Dragonregiment, sammes Rytterregiment og Axel Urops Rytterregiment.

Blandet udskrevet og hvervet Mandskab havde Rosenkrands' Regiment, Frands Brockenhuus' og Trampes, men med den Forskel, at Rosenkrands' Regiment bestod af lutter danske Folk, medens Brockenhuus' og Trampes havde en Del tyske Folk. I alle tre Regimenter var der betydelig flere hvervede end udskrevne.

En Blanding af dansk og tysk, hvervet Mandskab havde Sten Billes og Kay Lykkes Regimenter, og fælles for begge Regimenter var, at det danske Element betydelig overvejede det fremmede.

Angivet i Tal var Forholdet paa det nærmeste: ublandet udskrevne var 91 Fodfolks- og Rytterkompagnier med 9500 Mand; ublandet hvervede 56 Kompagnier med 5300 Mand; blandet udskrevne og hvervede var endelig 32 Kompagnier med 3300 Mand[1]).

---

[1]) Vi har anset det for ønskeligt at gaa noget nøjere ind paa dette Organisationsspørgsmaal, fordi der i det eneste større, historiske Arbejde om dette Tidsrum, nemlig Professor Fridericias før nævnte Bog, findes en mindre korrekt Omtale af Krigsforberedelserne, der ganske vist ogsaa er højst indviklede og fordrer et Specialstudium, som altid vil være uoverkommelig, hvor et Stykke almindelig Historie skal skrives. Det hedder i nævnte Værk S. 241: „Hvad angaar selve Hærstyrkens Forøgelse, gik man frem paa en dobbelt Maade. Dels lod man de bestaaende Militskompagnier til Hest og Fods forstærke ved at indlemme hvervede Tropper i dem, dels ..." (anstillede man Hvervinger). Forholdet var jo imidlertid dette, at over Halvdelen af Stridsmag-

De i „Riget“ opstillede Stridskræfter fik en meget væsentlig Forøgelse ved de i Hertugdømmerne opstillede Regimenter. Den første Aftale om Hvervinger her har sandsynligvis fundet Sted ved Kongens Møde med de holstenske Raader i Glückstadt omkring den 11. Februar; thi fra den 15. Februar begynder Udbetalingen af Hververpenge til Oberst Henrik Sehesteds Rytterregiment. Derefter følger Oberst Ditlev Brockdorff (Fodregiment) den 3., Oberst Hinrich Ahlefeldt (Rytterregiment) den 13., Generalkrigskommissarius og Oberst Ditlev Ahlefeldt samt Generalmajor Hans Rantzau (Rytterregimenter) den 14. Marts. Den 30. April mønstredes Sehesteds Regiment og den 10. Maj Oberst Ulrik Frederik Gyldenløves

---

ten bestod af ublandet udskrevet Mandskab. Det hedder videre sammesteds, at Gunde Rosenkrands, Christian Friis, Knud Ulfeldt, Henrik Bjelke, Kjeld Lange, Rigsmarsken, Kay Lykke og Niels Krabbe paatog sig at hverve Afdelinger, hvorefter det siges: „ogsaa flere af disse Afdelinger fik Obersterne Ret til yderligere at komplettere med udskrevet Mandskab, saaledes at der i det hele ikke kom til at være nogen bestemt Grænse mellem den hvervede og den udskrevne Del af Hæren“. Det fremgaar af foranstaaende Oversigt over Hærens Overgang til Krigsfod, at af alle de nævnte Oberster var Gunde Rosenkrands den eneste, der fik noget udskrevet Mandskab (150 Mand siger Rosenkrands selv) til sit Regiment, og han var den eneste af de her nævnte, der havde faaet noget Løfte derom. At det er ukorrekt at sige, at der i det Hele ikke var nogen „bestemt Grændse“ osv. fremgaar ogsaa af det foran staaende. Endelig hedder det: „Af det i Norge udskrevne Mandskab beordredes en Del til Danmark....“ Dette er vel formelt rigtigt, men denne „Del“ udgjorde kun 150—200 Mand til Forstærkning af de to gamle, norske Kompagnier i Sundstæderne.

Iøvrigt kan Opmærksomheden ikke noksom henledes paa de i Professor Fridericias nævnte Arbejde, særlig Bog 6—8, givne Anvisninger til, hvor Materialet til Krigens Historie skal søges. Særlig for den trykte Litteraturs Vedkommende er disse Anvisninger ganske uundværlige for enhver, der vil vinde nærmere Indsigt i Forholdene.

Fodregiment („Kongens Livregiment til Fods“), medens de andre fulgte efter den 28. Maj, den 16. og 17. Juni — de sidste altsaa først efter at Krigen var begyndt. Rytterregimenterne var alle hvervede og bestod af Tyskere og Holstenere, alene med Undtagelse af Sehesteds Regiment, der havde Løbeplads i Haderslevhus Amt og bestod omtrent ligelig af Danske og andre. Rytterregimenterne var alle paa 6 Kompagnier og talte omtrent 600 Mand hver. De to Fodregimenter talte henholdsvis c. 700 og c. 800 Mand, hvoraf ikke faa var danske Folk. Yderligere opstilledes et Fodregiment under den i Bremen hjemmehørende Oberst Eckerich Johan Lübbes, som allerede i mange Aar havde været i dansk Tjeneste og var en erfaren og energisk Krigsmand og en trofast Tilhænger af det danske Kongehus. Dette Regiment[1]), det „Sorte Regiment“ efter Fanernes Farve, dannedes ved, at en Del af det gammeltjente, hvervede Mandskab, hørende til Besætningen i Glückstadt og Krempe, sloges sammen med det udskrevne Mandskab fra de kongelige Amter i Slesvig og Holsten. — Hvervningerne i Holsten var iøvrigt bleven hindret meget af Vanskelighederne ved at skaffe rede Penge; thi Pengemændene i Hamburg, Kiel og Lübeck holdt sig tilbage og var meget forsigtige med at laane ud i disse urolige Tider.

Allerede i Januar havde Anders Bille faaet Ordre til at organisere et Feltartilleri. Hidtil havde man nøjedes med de lette Regiments-Kanoner, der fandtes ved og betjentes af Fodfolksregimenterne; men nu samledes der fra de mest forskellige Steder — fra Kjøbenhavns Tøjhus,

---

[1]) Nuværende 2den Bataillon, hvis Oprettelse altsaa gaar tilbage til 1644. Ældre endnu er dog f. Eks. 12te Bataillon, hvis Oprettelse daterer sig fra 1614 (Jyske Regiment).

fra Fæstningerne rundt omkring, fra Kronens Slotte osv. — en Del Skyts, og fra Købstæderne i det sydlige Jylland samt paa Fyen udskreves der Heste og „Køresvende“ samt Sadel- og Seletøj. Hver Kanon skulde være 6-spændig, og to Køresvende pr. Kanon red paa Bespændingen. Der udskreves først 166 Heste og 55 Kuske, men kort Tid efter udstedtes en ny Ordre, hvorved Antallene sattes til henholdsvis 610 og 305. Beklageligvis lykkedes det ikke Rigsmarsken at faa opstillet et nogenlunde tilstrækkeligt Artillerikorps, skønt han personlig havde en rigtig Opfattelse af Artilleriets stærkt tiltagne Betydning og lod Rigsfelttøjmesteren, Christian Friis, udarbejde et detailleret Overslag over, hvad der behøvedes af Personel, Skyts, Ammunition, Redskaber m. m. Umiddelbart før Felttogets Begyndelse gjorde han endelig særdeles indtrængende Forestilling hos Kongen personlig og bad om Tilladelse til i Nødsfald at maatte benytte sig af Skytsbeholdningerne i Glückstadts Tøjhus; men hverken Kongen eller Rigshofmesteren tog ringeste Notits af Indstillingerne. Dette kom ikke alene til meget væsentlig at influere paa Felttoget i Stift Bremen, men ogsaa paa hele den første Krigs Forløb, da den svenske Hovedhær under Carl Gustav netop i Henseende til Artilleriet var den danske Hær knusende overlegen.

Ved Midten af Juni udgjorde de danske Stridskræfter i Holsten, Fæstningsgarnisonerne medindbefattet, godt 12000[1]) Mand, hvoraf omtrent Halvdelen

[1]) Det mobile Korps i Skaane talte ved Felttogets Begyndelse, d. v. s. i August, omtrent 8000 Mand samt noget Fodfolk i de mange Fæstninger. Fridericia angiver (S. 255) Styrken „paa Halvøen“ til 20,000 Mand, den i Skaane til 4-5000. I Virkeligheden var Korpset i Holsten kun lidt stærkere end det i Skaane.

Rytteri. Omtrent tre Femtedele deraf var Danske. Da de danske, hvervede Afdelinger næsten udelukkende var opstillede i Jylland, kan man regne, at der fra denne Provins alene var draget henved 7000 Mand til Krigsskuepladsen i Holsten. I det enkelte var Hærens Sammensætning følgende: [1])

		Kompagnier.	Styrke. (Mand.)
a. Rytteri.			
Oberst Jens v. Haderslebens	Regiment	12	1250
— Christoffer Huass'	—	6	600
Generalmj. Friedr. v. Buchwalds	—	4	350
Oberst Sten Billes	—	10	1100
Generalmajor Hans Rantzaus	—	6	600
Oberst(Gr.Kr.Kom.) Ditl.Ahlefeldts	—	6	600
— Hinrich Ahlefeldts	—	6	600
— Henrik Sehesteds	—	6	650
	Ialt . . .	56	5750
b. Dragoner.			
Rigsmarskens Livregiment		12	1000
c. Fodfolk.			
Jyske Regiment med Adelseskadronen		14	2300
Oberst Kjeld Langes	Regiment	10	800
— Eckerich J. Lübbes'	—	10	900
— Ditlev Brockdorffs	—	10	700
— Ulr. Fr. Gyldenløves	—	10	800
	Ialt . . .	54	5500

[1]) Ved Udarbejdelsen af dette Afsnit er hovedsagelig benyttet Tegnelser, Registre og Indlæg for alle Lande 1657; Indk. Sager 1657; Indl. Militsen vedkomm. 1657; Koncepter til Bestallr. m. m. vedrør. Militsen 1657; Kay og Ditlev Ahlefeldts Regnsk. i Holsten 1657; Körbitz' Regnsk. paa Fyen 1657; Bennicks Regnskab 1657; Jyske Landkommissarie Regnsk. 1651–61; Breve og Relat. fra Militærpersoner 1657–60; Danske Kongers Hist. Nr. 123. Ogsaa fra Lensregnskaberne kan hentes en Del Materiale ang. Hvervninger m. m.

For en Nutidsbetragtning er Fodfolkets Faatallighed i Forhold til Rytteriet meget paafaldende, men dette Forhold var netop i god Overensstemmelse med Datidens Opfattelse, der grundede sig paa de eksceptionelle Forhold i Trediveaarskrigen. I Carl Gustavs Hære var Rytteriet endda forholdsvis endnu talrigere. Saavel paa dansk som paa svensk Side viste det sig dog straks fra Krigens Begyndelse, at hvad der hidtil havde været anset for normalt i saa Henseende ikke slog til paa Krigsskuepladsen her, og i begge Hære mærkedes højst følelig Manglen paa tilstrækkeligt Fodfolk, medens man paa samme Tid knapt vidste, hvorledes man skulde anvende og forpleje det talrige Rytteri. I de næste 10—20 Aar derefter saa man da ogsaa, at Mængden af Fodfolk forøgedes stærkt i alle Hære.

Bedømt efter Antallet alene var det danske Korps i Holsten efter Datidens Maalestok meget anseelig, og det Arbejde, der derved var præsteret — samtidig med at et Korps af næsten lignende Styrke var opstillet i Skaane — var meget anerkendelsesværdig, og dette saa meget mere som det kostbareste og mest Tid fordrende Vaaben, Rytteriet, var saa talrigt repræsenteret. Spørges der om Korpsets militære Værd, da vilde man under Henblik paa Felttogets Udgang kunne svare ganske summarisk: af de 14 Regimenter, som Korpset bestod af i Juni 1657, var ved Begyndelsen af Februar 1658 kun et enkelt Rytterregiment, som ikke havde været i Kamp, større Rester af et Par Fodregimenter og Smaarester af 3—4 andre Regimenter tilbage, men ellers var Korpset fuldstændig ødelagt ved Død, Saar, Fangenskab eller Flugt — altsaa maa Korpset have været af en daarlig Beskaffenhed. En saadan Dom vilde dog ikke være ret-

færdig, og den vilde utvivlsomt være kommen til at lyde ganske anderledes, dersom Korpset, ligesom det i Skaane, var blevet stillet overfor en hvilken som helst af de svenske Generaler og ikke netop overfor Carl Gustav personlig. Men saavel menige som mange af Befalingsmændene i den danske Hær savnede Krigserfaring og Øvelse; thi som foran paavist havde, naar det udskrevne jyskfyenske Fodfolk og Rytteri undtages, de ældste Afdelinger kun siden Midten af Marts været under Vaaben, og flere Regimenter var først bleven formeret umiddelbart før eller endog efter, at Krigen var begyndt. Og selv om det kan antages, at en stor Del af de hvervede Folk enten havde tilhørt Militsen eller paa anden Maade var øvede Soldater, saa kunde de selvfølgelig ikke maale sig med de krigs- og sejrvante svenske Veteraner. Hertil kom en anden Omstændighed, som tyngede stærkt i Disfavør af det danske Korps, nemlig Befalingsmændenes ringe Antal. Medens de svenske Regimenter i Trediveaarskrigens sidste Aar og endnu i 1657 som Regel havde Kompagnier med kun 30—50 menige, men med helt udfyldte Kadrer af krigserfarne Førere, saa havde man ved de danske Kompagnier et ringere Antal Befalingsmænd til to à tre Gange saa mange menige. Ved de svenske Afdelinger havde fælles Farer, fælles Lidelser og fælles Glæder knyttet et ubristeligt Baand mellem de til samme Afdeling hørende, medens der ved de danske Afdelinger endnu ikke havde været Tid til at arbejde de mange enkelte sammen til et Hele. — Naar man ud fra disse Forudsætninger betragter det danske Korps og tilstrækkelig nøje har undersøgt dets Afdelingers Forhold i Felttoget, vil man komme til det Resultat, at Hærens Kvalitet viste sig meget betydelig bedre, end man kunde have antaget og navnlig

bedre end hidtil almindelig troet. I det Hele og store viste de enkelte Afdelinger et godt Forhold overfor Fjenden og viste sig — med enkelte Undtagelser — lydige og veldisciplinerede saavel overfor deres Befalingsmænd som i Forholdet til den civile Befolkning.

Af samtidige Udtalelser om den danske Hær skal anføres følgende. General-Krigs-Kommissarius og Oberst Ditlev Ahlefeldt siger i sine Memoirer[1]), at Hæren bestod af „gut und braff Volk", hvad man nok tør tillægge Betydning, selv om Ahlefeldt ingenlunde altid fortjener Tiltro. Den samme siger i sin skriftlige Votering i 1657, formentlig først i Oktober, angaaende Skridt til at drive Fjenden ud af Jylland igen, at Fjenden har 10.000 Mand — altsammen øvede Folk og forsynede med høje og lave Officerer samt et „fuldkommen" Artilleri osv. — men han mener, at der vil kunne samles et dansk Korps af samme Styrke „og antager jeg ogsaa i Kvalitet" lige saa god som Fjendens[2]). Kaptajn Johan Wittmacke erklærer i August 1657 lige overfor Kongen, at man ikke kan tillægge „Officererne og Knægtene" nogen Skyld for, at de „statelige Rytterregimenter" fra Holsten sendtes tilbage til Jylland; thi de (Officererne og Knægtene) gaar, hvorhen man vil føre dem[3]). Den svenske General Volkmann, der efter Carl Gust. Wrangels Afrejse fra Provinsen Bremen havde Overkommandoen der, udtaler efter Kampen ved Stade den 24. Juni med de jysk-fyenske Ryttere og Dragoner, at de danske Afdelinger er meget godt be-

[1]) Udgivne ved Kand. Louis Bobé, Side 71 ff.

[2]) Indkomne Sager, udateret 1657.

[3]) Breve og Relationer fra Militærpersoner 1657; Danske Kongers Historie Nr. 123.

redne og bevæbnede[1]; og skønt Styrkeforholdene i denne Kamp i Virkeligheden var omtrent lige, havde Svenskerne faaet saa megen Respekt for de danske Ryttere, at de meget stærkt overvurderede disses Styrke og ikke mere vovede at møde dem i aaben Mark. Udtalelser fra Feltmarskal Wrangel selv efter Begivenhederne i Stift Bremen først i August gaar for det danske Rytteris Vedkommende i samme Retning. I høj Grad anerkendende er ogsaa svenske Udtalelser i 1658 om Mandskab af Sjællandske Fodregiment og i 1659 om de resterende Kompagnier af Kjeld Langes Regiment[2].

Til disse Udtalelser, der er absolut gunstige, skal føjes et Par andre fra forholdsvis tidlige Tidspunkter, og som gaar i den modsatte Retning. I Krigsraadet i Bargteheide den 25. Maj 1657 udtaler General Friedr. v. Buchwald, at man bør undgaa Hovedaktioner, da Fjendens Folk er saa vel øvet, „medens vore endnu er uøvede og nyhvervede". Ditlev Ahlefeldt, af hvem der ovenfor er anført Udtalelser, erklærer ganske lignende. I Sammenfatningen af de afgivne Vota hedder det: vor Magt er i en Il sammenbragte Folk, for en stor Del nyt Folk, „allerhandt unbekannte Völker und Gemüther, dabei wenig Officiere, worin ein solcher Feind uns bekanntlich überlegen"[3]. Endelig skriver den svenske General-Krigskommissarius Hofstetter v. Khünberg i Hamburg den 18. Juli 1657 til Carl X Gustav, at de fra Bremerförde ankomne svenske Officerer beretter, at det danske Rytteri er godt

[1]) General Volkmann til Wrangel 26/6 1657. Skokloster Samlingen, Wrangels Papirer.

[2]) Svenske Rigsark. Skrivelser til Carl Gustav: Wrangel 11/8 1657, (svensk) General Weyher 9/8 1658. Samlingen Jyll. og Øerne 1659: (svensk) General Bötticher til Greven af Sulzbach.

[3]) Danske Kongers Hist. Nr. 124.

bereden og Karlene store og stærke Folk, men ganske ueksercerede og meget frygtsomme, og lignende gælder om det danske Infanteri[1]).

Sammenholder man disse Vidnesbyrd fra de forskelligste Sider med krigerske Begivenheder, hvor f. Eks. det jyske Rytteri og Fodfolk i Kampene i Stift Bremen indtil Carl Gustavs Ankomst med Hæren fra Polen og Preussen viste et meget godt Forhold, hvor det jyske Fodfolk og Kjeld Langes Regiment i de enkelte Kampe mod Wrangels Tropper sidst i Juli og først i August kæmpede tappert mod stor Overmagt, hvor de ældre Afdelinger, særlig Ejler Holcks jyske Dragoner, udmærkede sig ved Mod og Dødsforagt ved Stormen paa Frederiksodde — saa tør man vistnok sige, at Soldatermaterialet i sig selv har været godt. Og man tør ogsaa antage, at dersom de havde faaet Tid til at arbejdes sammen og opnaa større Færdighed i Vaabenbrug, vilde Afdelingerne have vist sig deres Modstandere fuldt værdige.

Officerskorpset ved de to Hærafdelinger — i Holsten og i Skaane — talte jo et meget betydeligt Antal Udlændinge; men ligesom man i Rigsmarskens Hærafdeling havde bestræbt sig for at undgaa Sammenblanding i samme Afdeling af udskrevne og hvervede menige og holdt hver Del for sig, saaledes havde man øjensynlig ogsaa i Officerskorpset mest mulig bestræbt sig for at undgaa Sammenblanding af de forskellige Nationaliteter i de hvervede Afdelinger, og det fremmede Element var for den langt overvejende Del repræsenteret af de i Holsten opstillede Regimenter. I de gamle Afdelinger ved Korpset i Holsten fandtes saa godt som udelukkende

---

1) Skrivelser til Carl Gustav: Khünberg 18/7 1657.

danske Folk, selv om ogsaa adskillige Officerers Navne, naar de træffes skreven af Tyskere, kan lyde noget fremmed, som f. Eks. Andreas Lorenz ɔ: Anders Lauridsen, Paul Fehrmann ɔ: Poul Færgemand, medens andre men rigtigt skrevne Navne saasom Johann Stürck, Otto Hinrich v. Altenburg, Hans Wulff v. Mühlheim, Christian Dencker osv. tilhørte indfødte Danske, og atter andre som Johann Gralck og Martin Lüderwald havde været saa mange Aar i Landet og ved den nationale Milits, at de var saa godt som Danske. Medens blandt Fodfolks- og Dragonofficererne, og da særlig fra Kaptajn og ned efter, det borgerlige — eller rettere det ikke-adelige — Element var næsten eneherskende, havde Adelen langt Overtaget ved Rytteriet, og det saavel ved det hvervede som ved det udskrevne. Skønt Adelen allerede dengang var en lidet talrig Stand, afgav den dog et absolut betydeligt Antal Førere til Hæren, idet 5 Generaler og ligestillede, 20 Oberster, 14 Oberstløjtnanter, 16 Oberstvagtmestre (Majorer), 70 Ritmestre (Kaptajner) og desuden et Antal Løjtnanter, Cornetter og Fænrikker hørte til den gamle, danske Adel. Lægger man hertil Antallet af Krigs-, General-Krigs- og Landkommissarier, kommer man allerede ved en løsere Undersøgelse op til c. 200 Personer, der tjente i eller ved Hæren i Officersstillinger i denne Krig og næsten alle lige fra dens Begyndelse. Men der er ikke Tvivl om, at Tallet paa adelige Officerer ved en nærmere Undersøgelse vilde blive bragt højere op; og hvor mange der, særlig af den lavere Adel eller de ganske unge af Højadelen, har tjent som Underofficerer, særlig som Korporal ved Rytteriet — hvormed de unge adelige ofte begyndte deres militære Løbebane — kan der ikke opgives noget om. Af de c. 200 adelige Officerer hører

60, eller næsten en Trediedel, til syv af de mest anseelige Slægter, idet 10 bar Navnet Bille, 6 Brockenhuus, 7 Holck, 10 Kaas, 12 Rosenkrands, 8 Steensen og 7 Urne. De dansk fødte, ikke-adelige Officerer var gennemgaaende ikke udgaaede af Borgerstanden, for saa vidt man ved denne forstaar Haandværkere og handlende, men var i Reglen i en tidlig Alder indtraadt i Hæren som Furerskytter, Korporaler eller Gefrejtere, og Faderen havde i mange Tilfælde været eller var Befalingsmand i Hæren. Gennem mange Aars Tjeneste var derefter den unge frivillige avanceret gennem Underofficersgraderne til Fænrik og Løjtnant, ikke sjældent ogsaa til Kaptajn, men hermed standsede Avancementet næsten altid. Man mærker ikke, hverken i Krig eller Fred, hos de ikke-adelige Officerer noget til den lave Misundelse overfor og Lyst til Bagvaskelse af de adelige Officerer eller Adelen i det Hele, som særlig i denne Periode var saa betegnende for en Del af Borgerskabet i Kjøbenhavn og enkelte af de større Provinsbyer, og det synes, som om der herskede et hjerteligt Forhold mellem højere og lavere, adelige og ikkeadelige Officerer.

I vore Dage, hvor man dog har saa mange tekniske Hjælpemidler, vilde der ved en selvstændig Troppestyrke af Størrelse som Hærafdelingen i Holsten behøves en Stab paa mindst 10 Officerer og vel et lignende Antal underordnet Hjælpepersonale. Men en saadan Assistance kunde Fortidens Generaler som Regel ikke nøjes med, og ved de i Sammenligning med Nutidens Forhold saa smaa Hære fandtes der som oftest en meget talrig Stab, bestaaende af Generalitet, General-Kvartermesterstab, Sekretariat, Kommissariat osv. osv. Men i den Henseende stod den danske Hærledelse paa et meget primitivt Stand-

punkt, idet der ved Overgangen fra Freds- til Krigsfod saa godt som ikke var dannet nogen Stab for Rigsmarsken. Denne havde derfor alt i alt til sin Assistance ved Ledelsen kun den for nylig antagne Generalkvartermester, Oberst Jens, en Generalauditør og kongelig Sekretær, Ludvig Schneidbach, en Generaladjutant, Major Christian v. Ahlefeldt, en „Hofjunker“, Gersdorff, og en Sekretær (Nickel eller Nickolai, senere Friedr. Giese): det var alt. Det er mulig, at Bille ikke har brudt sig synderlig om at danne sig nogen større Stab, da han egentlig, ifølge sin Bestalling[1]), kun var Stedfortræder for Kongen, der almindelig antoges at ville overtage Kommandoen personlig. Det bør erindres, at Rigsmarsken jo egentlig ikke var Soldat, Hærfører, af Livsstilling. Han havde før 1642 i en Aarrække ikke haft egentlig militær Kommando, og efter 1645 havde han næppe haft Lejlighed til nærmere at sætte sig ind i den indviklede Mekanisme ved Hærledelse i Felten, saa at han næppe har haft den rette Indsigt i, hvor stort Arbejdet var, samtidig med at han kan have overvurderet sin ganske vist særdeles store Arbejdsevne. Ditlev Ahlefeldt fortæller i sine Memoirer, at han oftere havde forestillet Marsken Nødvendigheden af, at denne havde nogle „Generalspersoner“ til Hjælp ved Kommandoføringen, navnlig da det ved Kamp i aaben Mark vilde være umuligt for Bille at være allevegne: „ved Infanteriet og Kavalleriet, ved højre og venstre Fløj, ved Reserven“ osv.; men Marsken mente stadig, at han nok kunde klare sig alene. Det maa herved indrømmes, at de Erfaringer, som Bille hurtig gjorde i Holsten med Mænd som Friedr. Buchwald og den ældste Fodfolks-

[1]) Se senere.

oberst, Wancken, Kommandant i Glückstadt, ikke skulde opmuntre til at søge Assistance hos dem. Det maa i høj Grad beklages, at Bille ikke havde været saa lykkelig at faa i sine Omgivelser Mænd som Generalerne Knud Ulfeldt og Trampe, der paa den anden Krigsskueplads, i Skaane, var til overordentlig Gavn.

---

3. **Begivenhederne i Holsten og Stift Bremen indtil Carl Gustavs Ankomst.**

A. Forholdene paa dansk Side indtil 8. Juni.

Mærkeligt nok foreligger der fra Foraaret 1657 ikke noget Aktstykke eller bestemte Udtalelser af ledende Personer om, hvor man agtede at sætte Hovedkræfterne ind: fra Skaane eller fra Holsten, ligesaalidt som om, hvorvidt man vilde optræde defensivt eller offensivt — med andre Ord, man kender ikke nogen Krigsplan. Det er dog utænkeligt, at saadant ikke er bleven drøftet, enten mellem Kongen og Rigsraadet eller af Kongen sammen med sine fortrolige og med de høje militære saasom Rigsmarsken og Axel Urop; men det synes ikke, at saadanne Drøftelser har resulteret i en Beslutning, da man ved Krigens Udbrud faktisk stod temmelig raadløs. I Forhandlinger med fremmede Regeringer i Vinteren 1656—57 om krigersk Optræden imod Sverrig var det jævnlig Forudsætningen, at de Danske skulde falde ind i Stift Bremen; og kun naar Danmark opstillede en Hær ved sin Sydgrændse, kunde der være Tale om virksomt Samarbejde med andre Magter. Allerede for at hindre en Gentagelse af Begivenhederne i 1644, hvor hele Holsten, Slesvig og Jylland oversvømmedes i en Haandevending, og Fyen truedes stærkt, og hvorved Riget saa godt som

uden Modstand berøvedes Halvdelen af sin Forsvarskraft, var det uomgængelig nødvendigt at opstille en betydelig Troppestyrke ved Sydgrændsen. Hertil kommer, at Frederik III's personlige Ønsker, i sig selv naturligt nok, gik stærkt i Retning af at gøre noget for Stift Bremen, hvor der faktisk var ikke ringe Misstemning mod de Svenske og ret stærke Sympatier for Kong Frederik, hvad ogsaa de Svenske indrømmede. Herved kunde rigtignok med endnu større Ret gøres gældende, at det var naturligere at tænke paa det for kun tolv Aar siden afstaaede, gamle danske Landskab Halland, hvis Befolkning kun med megen Uvillie bøjede sig under det fremmede Herredømme. Men heller ikke Grændsen mod selve Sverrig kunde lades blottet, for at Fjenden ikke skulde have frit Spil i Skaane, om det end i Krigen 1644—45 havde vist sig, at en fjendtlig Hærafdeling vanskelig kunde holde sig i aaben Mark, saa længe de mange befæstede Punkter omkring ved Kysterne var i danske Hænder. Paa den anden Side havde det ogsaa vist sig i Danmarks Krige med Sverrig, at der ved en Fremtrængen alene til Lands ind i Sverrig ikke kunde opnaas afgørende Resultater: dertil var de Landskaber, der skulde gennemskrides for at naa Sverrigs Hjærte, nemlig Provinserne omkring de store Søer, specielt Sødermanland med Stockholm, alt for fattige og blottede for det, der behøvedes til at nære en Krig, Afstandene og Naturhindringerne, der skulde overvindes, alt for store. Tanken om at forbinde en Fremtrængen fra Skaane-Halland med en Fremtrængen fra Norge, saaledes som det faktisk blev forsøgt i September-Oktober 1657, var i og for sig meget tiltalende, men en vigtig Faktor ved en saadan Kombination vilde det blive, hvem af de to Parter, der

havde Herredømmet paa Søen, og i den Henseende var Udsigterne ikke de bedste for Danmark.

Det kan antages, at dersom man i 1657 fra dansk Side havde lagt Hovedvægten paa Krigsførelse fra Skaane-Norge, vilde Resultatet vel være bleven en tidligere Begyndelse af Krigen her, nogle større, partielle Fordele i Halland, Dalsland, maaske i Vestergøtland; men hermed vilde sandsynligvis ogsaa Fremgangen standse for lige saa sandsynlig at slaa om, naar Sverrig havde faaet Tid til at trække Tropper til fra det øvrige Land og fra Provinserne hinsides Østersøen. Det maa derfor siges, at overvejende Grunde talte for at vælge Hovedkrigsskuepladsen mod syd. I Virkeligheden blev der jo ogsaa for den sydlige Krigsskueplads samlet en noget større Styrke end for den nordlige, men man burde uden Tvivl være gaaet langt videre i saa Henseende, forøget Hæren i Holsten med 5-6000 Mand og nøjedes med at overlade Skaanes Forsvar til et mobilt Korps paa 4-5000 Mand, støttet til de talrige Fæstninger og af de stærke Bondeopbud, der var en Faktor af virkelig Betydning, naar den som i 1657 lagdes i de rette Hænder (Knud Ulfeldts). Naar det saaledes var afgjort, at man burde og vilde opstille en betydelig Hærdel syd i Riget, blev det næste Spørgsmaal, om man skulde holde sig til Defensiven og afvente Begivenhedernes Udvikling, eller om man skulde optræde aggressivt fra den første Begyndelse. Et Blik paa Tysklandskortet for 1657 viser Vanskeligheden ved at forsvare Holsten mod et samtidigt Angreb — og et saadant maatte man være belavet paa — fra øst ɔ: fra Pommern over Wismar gennem Mecklenburg og fra sydvest fra Stift Bremen. Det laa derfor absolut nær, i Tide at sætte fra Holsten over til Stift Bremen og

bemægtige sig dette Land, udnytte dets Hjælpekilder og lægge Besætning i et Par af de vigtigste Pladser, f. Eks. Stade og Bremerförde, for derefter ved Hjælp af en Flotille af Krigs- og Transportskibe med Støtte i Fæstningen Glückstadt og et stærkt befæstet Brohoved i Nærheden af Stade at sikre sig Forbindelsen mellem Stift Bremen og Holsten. Derefter kunde man afvente, hvad Svenskerne vilde foretage sig og foreløbig fremskyde i Linien Oldeslohe-Trittau et stærkt Rytterkorps med noget Infanteri og Dragoner. Et saadant fremskudt Korps vilde, under Forudsætning af, at Hæren i Holsten var bleven forstærket til 17-18000 Mand, kunne bringes op til 7-8000 Ryttere og 2-3000 Infanterister og Dragoner. — At forsøge paa fra Holsten at føre Krigen ind i svensk Pommern vilde være alt for eventyrligt, med mindre man kunde være aldeles sikker paa virksomt Samarbejde med en af Sverrigs Fjender. Noget andet og mere uskadeligt for en selv som for Fjenden vilde det være, om man fra en Flaadeafdeling med nogle Landgangstropper forsøgte en lille Landgang i Pommern med en passende Brandskatning; thi i værste Fald vilde man, saaledes som Christian IV gentagne Gange gjorde det i 1628—29, kunne skynde sig tilbage til Flaaden, naar det begyndte at blive for broget i Land, overladende til de landsatte Tropper at klare sig saa slet eller saa godt, som de kunde.

Den i foran staaende skitserede Plan var ingenlunde uoverkommelig for Danmarks Kræfter, og de indtrufne Begivenheder synes at pege paa, at noget lignende har ligget til Grund for, hvad der virkelig skete — men i een Henseende havde man forregnet sig paa en skæbnesvanger Maade, thi Carl Gustav optraadte tidligere paa Krigs-

skuepladsen end beregnet, tidligere end man med Grund kunde have antaget[1]).

Det havde været debatteret stærkt hele Vinteren igennem, om Kongen selv vilde tage Kommandoen over Hæren i Holsten, støttende sig til en eller flere af de ældste, holstenske Officerer, eller om Rigsmarsken skulde have Kommandoen. Mange var de, der vidste at fortælle om den Mangel paa god Forstaaelse, som herskede mellem Kongen og Marsken. Nu er der vel ikke Tvivl om, at der var gammelt Uvenskab mellem dem fra Krigen 1644—45, da Bille forgæves søgte at formaa den daværende Ærkebiskop Frederik til energisk Handling for at befri Jylland fra den anden svenske Invasion, og lige saa lidt som Frederik III var af dem, der glemte tidligere Uvenskab, lige saa lidt var Marsken af dem, der overfor nogen som helst slog af paa, hvad han ansaa for Ret og Pligt; men det skal fremhæves, at Rygterne om Uenighed nu, saa vidt man kan se, ikke havde noget autentisk at støtte sig til og i Virkeligheden ikke har stor Sandsynlighed for sig, da en saa beregnende Mand som Frederik III næppe vilde vælge et Tidspunkt som det nærværende, da Rigsmarskens Støtte var af allerstørste Betydning for ham i hans krigerske Planer, til at yppe Strid. At Anders Bille havde været en af Corfitz Ulfeldts værste Fjender[2]), var jo i særdeles Grad egnet til at

---

[1]) De militære Betragtninger, som Professor Fridericia anstiller i oftnævnte Skrift S. 266 f., maa i det Hele tiltrædes; men naar Professoren til Slut udtaler, at et Angreb paa selve Sverrig vel havde frembudt de største Chancer, er vi, som nævnt, af en anden Mening, selv om det maa indrømmes, at meget taler for et saadant Angreb.

[2]) Se P. W. Becker I S. 44 ff. Ebbe Ulfeldt skriver fra Nyköping 19. (29?) November 1657 til Wrangel i Frederiksodde og beder

stemme Kongen og Dronningen gunstig for ham, og siden Ulfeldts Flugt fra Landet var Bille ubetinget Adelens og Rigsraadets første Mand, og han havde brugt sin Indflydelse paa sine Standsfæller i en Retning, som Kongen absolut maatte sætte Pris paa, nemlig paa Udviklingen af Rigets Forsvar.

Allerede den 22. Januar udfærdigedes der Bestalling for Axel Urop til „i Vor og Rigens Marsks Fraværelse“ at kommandere Militsen i Skaane, og det kan for sikkert antages, at hermed var ogsaa i Principet slaaet fast, at Anders Bille skulde have Kommandoen paa den anden Krigsskueplads, da der ikke vilde være nogen Mening i at sætte begge Rigets højeste Militærpersoner, næst efter Kongen, sammen paa den ene og sandsynligvis sekundære Krigsskueplads, for at Kongen med nogle holstenske Officerer af lavere Kvalitet kunde have det for sig selv i Holsten. I Virkeligheden opholdt Rigsmarsken sig ogsaa Vinteren og Foraaret 1657 i Jylland og Hertugdømmerne, naar ikke hans Nærværelse absolut og for en kortere Tid krævedes andensteds, travlt beskæftiget med at ordne alt for det forestaaende Felttog. Naar man alligevel ikke før den 20. April[1] udfærdigede Patent for ham til at kommandere „Vor Armee til Hest og til Fods, det være sig fremmede eller indlændiske, geworbne eller Landfolk“, saa kan Grunden dels have været den, at man ikke unødvendig tidlig vilde foretage et saa vigtigt, officielt Skridt, som Udnævnelsen af en øverstbefalende var, dels den, at man af Hensyn til at fremme og bevare

Wrangel hilse den fangne Marsk fra Ulfeldt og sige, at den, der graver en Grav for andre, sædvanlig falder deri. (Skoklosterarkivet II Nr. 63 Fol.)

[1]) Under Marskens sidste Ophold i Kjøbenhavn før Krigen.

den gode Villie hos den slesvigholstenske Adel søgte længst mulig at bevare Fiktionen om, at Kongen personlig vilde tage Kommandoen over Hæren i Holsten. Den stærkt nationalsindede Rigsmarsk var nemlig kun lidet yndet af sine Standsfæller i Hertugdømmerne. Endnu under Marskens Ophold i Kjøbenhavn, den 23. April, og samme Dag, som han rejste fra Hovedstaden ud til Hæren, udstedtes der Instruktion for ham om, hvorledes han „skal forholde sig i Vor Fraværelse“. Efter nogle mere almindelig holdte Bestemmelser siges der i dette Dokument, at Marsken foreløbig skulde forskanse sig ved Rendsborg og der modtage en eventuel, fjendtlig Fremrykning; men naar Armeen — der da stod spredt i Slesvig, dog nærmest omkring Rendsborg — var mønstret, skulde han straks bryde op og „avancere til den holstenske Grændse ved Trittau“ eller et andet belejligt Sted. Her skulde han først sætte sig med Armeen for at bedække Jylland og Holsten.... Hovedaktioner eller andet af vigtige Consideration, som skal foretages, skal i Forvejen flittig ved Krigsraad delibereres og raadslaas, og hvad der da besluttes, skal med Forsigtighed eksekveres og iværksættes. Navnlig skal Passene besættes. Kongen forbeholder sig den øverste Kommando i alt, hvad der angaar Militsens Direktion[1]).

Af dette Dokument fremgaar klart, at Rigsmarsken ikke i Nutidens Betydning var Leder af Hæren: han vilde kun blive Præses i Krigsraadet og Eksekutor af dettes Afgørelser. Hvor betænkelig allerede en saadan Reduk-

[1]) Personalhist. Saml. (Papir) 1600—1660, Ax. Urop. Bestallinger Militsen vedrør. 1657—60.

tion af den højstkommanderende Officers Myndighed og Ansvar var, saa forværredes Forholdet yderligere ved den sidste Bestemmelse — den om, at Kongen forbeholdt sig Overledelsen af Hæren, at Kongen altsaa siddende i Kjøbenhavn vilde dirigere Hæren ved Elben! Herved var allerede paa Forhaand skabt et Forhold, som i høj Grad hindrede Korpsets Handlefrihed og Handledygtighed, og som blev til største Skade senere, under Omstændigheder der krævede rask Handling, men hvor man i Stedet derfor mente sig bunden til at henskyde alt til Krigsraadets Afgørelse og til at tage overdrevne Hensyn til Kongens forventede Indgriben. Hertil kom, at i Holsten vedblev de sædvanlige militære og civile Myndigheder at fungere ligesom i Fred, og uden at Marsken havde det ringeste at byde over nogen udenfor Hæren, saa at Statholder, Regeringsraader, Amtmænd, Fæstningskommandanter osv. mente sig forpligtet til ligesom i den dybeste Fred at indhente kongelige Ordrer om stort som om smaat, uden Hensyntagen til Øjeblikkets Krav.

I den Tid, det jyske Korps havde staaet i Slesvig, havde man begyndt Anlæg af Skanser flere Steder i Egnen mellem Rendsborg og Frederiksstad for under Eventualiteter at have Tilbagetog mod nord sikret. Af saadanne Anlæg skal nævnes en Art forskanset Lejr ved „Jevensted an der Aue“, ved Jevenau, c. en Mil syd for Rendsborg, ved Vejen til Itzehoe, hvilket Anlæg dog ikke var fuldført, da Korpset ifølge Ordre af 3. Maj afmarcherede til Grænsen mellem Holsten og Lauenburg. Andre Anlæg paabegyndtes noget senere ved Holm, et Par Mil vest for Rendsborg, i Stapelholm, hvorfra man først forjog de gottorpske, der først var begyndt paa Skansebygningen her, og endelig ved Frederiksstad. Dels til at fuldføre

Arbejdet, dels til at besætte Skanserne efterlodes ved Korpsets Afmarch et Par Kompagnier af Jyske Regiment under Majoren, Anders Lauridsen, foruden at der stadig forblev jysk Besætning i Rendsborg[1]).

I Tiden forud for det samlede Korps' Afmarch til Holsten havde kun et enkelt Kompagni af de jyske Ryttere staaet der fra midt i Marts, for fra Egnen ved Segeberg at observere Grændsen. Det er derfor ret mærkeligt at se, at Johan Oxenstjerna allerede den 26. Februar fra Wismar kan tilskrive den nedersachsiske Kreds' Fyrster, at Kongen af Danmark — foruden at lade foretage offentlig Hverving — har ladet føre „Völcker" af de til „Riget" hørende Provinser ind i de til det Romerske Rige hørende. Oxenstjerna ved tillige at berette, at højtstaaende, danske Officerer (foruden at det almindelige Rygte gaar) har sagt, at Hvervingerne m. m. var rettet mod de svenske, ved Freden i Osnabrück erhvervede Lande. For Fuldstændigheds Skyld skal bemærkes, at to fra Kredsfyrsterne i Anledning af Oxenstjernas Besværing udstedte Skrivelser til Frederik III, daterede 25. Marts og 21. April, blev fuldstændig uden Virkning[2]).

Fra den 23. Maj tog den Del af Korpset, der indtil da var bleven færdig, Opstilling i Rummet mellem Trave og Alster, 2—3 Mil fra Sydøstgrændsen og med Hovedkvarter i Bargteheide.

Det er i sig selv interessant og i det Hele betegnende for Maaden, hvorpaa de styrende Kredse udøvede deres Myndighed i denne Krig, at se, hvorledes de to Ordrer

---

[1]) Inländ. Registr. 9/3 1657. Skoklosterark. Wrangelske Saml. Breve til And. Bille fra Hinr. Blome.

[2]) Statsarkivet i Marburg, Dänemark 16^{51}/$_{66}$, Schwed.-Dänischer Krieg 1657—58.

af 23. April (at Bille med Korpset skulde forskanse sig ved Rendsborg og forblive der indtil videre) og 3. Maj (at han skulde afmarchere til Sydgrændsen) kan være fremkaldt. Den første Ordre er uden Tvivl udstedt efter Aftale med Marsken eller vel egentlig efter hans Raad og Ønske, da han absolut maatte foretrække, at Hæren samledes og mønstredes under rolige Forhold, inden han rykkede ned til Grændsen, i umiddelbar Nærhed af Fjenden. Straks efter sin Ankomst til Holsten, i de første Dage af Maj, forhandlede Bille med og var Gæst hos Statholderen Grev Christian Rantzau, der residerede i Glückstadt. I Hamburg, hvor mangfoldige Traade løb sammen i hin Tid, opholdt sig den danske, diplomatiske Agent, den bekendte Rasch, som var en ivrig Embedsmand med Forbindelser til alle Sider, baade med Købmænd, Officerer, Diplomater, Rejsende osv., saaledes som Tilfældet ofte var med Datidens underordnede politiske Agenter. Rasch skrev den 24. April, som sædvanlig paa Grundlag af sin fra alle Sider indsamlede Viden, indtrængende til Statholderen i Glückstadt blandt meget andet, at det var nødvendigt, jo snarere, jo bedre at mønstre, hvad Tropper der var samlet, og anlægge en Lejr, ikke ved „Agterporten“ d. v. s. ved Rendsborg, men ved „Fordøren“ til Landet, omtrent ved Oldeslohe. Uden Tvivl har Rasch samtidig skrevet noget lignende til Kjøbenhavn, enten til Kongen personlig eller til en af dennes fortrolige, og Virkningen heraf har da været denne Ordre af 3. Maj, hvorefter Korpset s t r a k s skulde bryde op mod Grændsen og der retranchere sig paa en bekvem Plads, medens Retranchementet ved Rendsborg (ved „Bagporten“) skulde „Casgeres“. En Uge efter, altsaa den 10. Maj, har man dog i Kjøbenhavn skønnet, at Forskansningen ved Rendsborg

ingen Skade kunde gøre, hvorfor man tilbagekaldte Ordren om Sløjfning, hvad der var ganske heldigt, da Amtmanden i Rendsborg, Hinrich Blome, hen i Juli beklagede, at dette Værk ikke var ganske fuldendt, skønt det kunde blive af stor Betydning[1]). Den 18. Maj afholdt Bille et Krigsraad i Itzehoe for at forhandle om Underholdningen af Armeen under de ændrede Forhold. Herved var Rantzau ikke til Stede, men „undskyldte sig" p. G. a. „Unpäszlichkeit" for at deltage i Raadslagningen. En svensk Oberst, Düring, ovre i Stift Bremen, som stadig holdt sig vel underrettet om Forholdene i Holsten, vidste at fortælle, at Rantzau efter et stort Gilde paa Breitenburg, straks efter det „lystige" Traktement af Bille i Glückstadt, pakkede alt sit Sølvtøj sammen og bragte det bort ad Søvejen, da han ikke ansaa det for at være i Sikkerhed paa Breitenburg i disse Tider. Dette er maaske kun Sladder; men hvad der er sikkert er, at Rantzau, trods sin betydningsfulde Stilling, under hele Felttoget med den største Samvittighedsfuldhed passede paa, hverken med Ord eller med Handling at støtte Hæren. Statholderembedets Pligter lod han hovedsagelig gaa over paa Kay Ahlefeldt og Regeringsraaderne i Glückstadt, og i det Hele viste han et daarligt Forhold, som kun altfor mange af den slesvigholstenske Adel villigt efterlignede.

Den 25. Maj havde Marsken samlet sit Krigsraad hos sig i Bargteheide; thi nu skulde der tages Bestem-

[1]) Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 634 b (partiel Afskrift af Krigsraadsprotokollen ved Armeen i Holsten). Danske Kongers Hist. Nr. 126 (Raschs saakaldte „Brevbog"). Skoklosterark. Tom. II Fol. Nr. 68: Oberst Düring til Wrangel 12/5 1657. Samme Arkiv And. Billes Papirer: Blome til Bille 7/7 1657.

melse om Korpsets Optræden i den kommende Tid. Navnlig skulde det bestemmes, 1) hvor og hvorledes man kunde fatte Posto (tage Stilling) i Landskabet mellem Hamburg og Lübeck for at sikre Landet mod fjendtlig Invasion, og 2) om man eventuelt burde indlade sig i en „Hauptaction“ — i bekræftende Fald dog kun saaledes, at man til enhver Tid sørgede for at have Ryggen fri, saa at man kunde gaa, hvorhen man vilde. Iforvejen havde en Del af Krigsraadets Medlemmer, ligesom ogsaa Marsken selv, rekognosceret Floden Bille, hvorved det havde vist sig, at en Fjende lettelig og paa mange Punkter kunde passere Flodens øvre Løb. Tilstede i Krigsraadet var, foruden Marsken som Præses, General-Krigskommissarius, Oberst Ditlev Ahlefeldt, Felttøjmester Christian Friis, Generalmajor Friedr. v. Buchwald, General-Kvartermester, Oberst Jens, Obersterne Sten Bille, Christoffer Huass, Henrik Sehested, Eckerich Johann Lübbes, Valdemar Lykke og Kjeld Lange — ialt 11. Fraværende var bl. a. Kay Ahlefeldt, der ligesom Ditl. Ahlefeldt var General-Krigskommissarius, Generalmajor Hans Rantzau samt Obersterne Wancken, Kommandant i Glückstadt, Brockdorff og den unge Ulrik Fredr. Gyldenløve.

Det kan være af Interesse nøjere at betragte disse Officerer, saavidt vort Kendskab til dem strækker — desværre er dette ret begrændset [1]).

[1]) I denne Henseende ligesom i det Hele m. H. t. dette Felttogs Historie vilde Rigsmarskens Papirer have været af uvurderlig Nytte — men hvor er de vel kommen hen, og hvor meget er der vel nu bevaret deraf? Foruden den lille Samling, som findes omtalt hos Prof. Fridericia (6. Bog Anm. 58 og 59) og i Hist. Tidsskr. 7. III., var der ved den i Indledningen til nærværende Afhandling omtalte Nyordning af Skoklosterarkivet indtil Sommeren 1905 tilvejebragt en ny, lille Samling af Billes

Ditlev og Kay Ahlefeldt er ret vel bekendte, den første særlig gennem sine Memoirer. Det er antydet foran, at Ditlev Ahlefeldts Fremstillinger maa optages med en Del Varsomhed, da han paa sine gamle Dage fortæller løst og fast og blander rigtigt og urigtigt mellem hinanden uden at tage det saa nøje med Paalideligheden. Han er ingenlunde skaansom overfor sine samtidige og elsker at stille sig selv op i det skønneste Lys. Han synes at have været en ganske fornøjelig Herre, vidtløftig og vidtsvævende i Skrift som i Tale, men i det Hele ikke nogen betydelig Personlighed. Fornøjelighed har derimod næppe været Kay Ahlefeldts mest karakteristiske Egenskab; men han synes at have været en samvittighedsfuld og arbejdsdygtig Embedsmand, der, samtidig med at han var

Papirer, navnlig indeholdende Korrespondance med Amtmand Blome i Rendsborg og nogle af Embedsmændene ved Regeringen i Glückstadt fra Maanederne Juni og Juli 1657. Det er ikke udelukket, at en fortsat Ordning kan forøge denne Samling noget. Men det er kun smaa Brudstykker, vi hidtil kender, og længere end til at finde Brudstykker hist og her naar man vel næppe nogensinde, skønt det efterhaanden viser sig, i hvilken Grad Marsken var omhyggelig for at bevare sin Korrespondance og andre Papirer. Det er bekendt (se Hist. Tidsskr. 7. III.), at Bille havde haft hos sig i Frederiksodde en Samling vigtige Papirer, om hvis Bevarelse den dødssyge og saarede Mand uophørlig bønfaldt Wrangel, da de var af største Betydning for Kendskabet til hans Forhold i Felten. Det er formentlig Smaadele deraf, der nu findes omkring i den vidtløftige Skoklostersamling. — Af Hentydninger til Marskens Papirer skal anføres, at Generalmajor Friedr. Buchwald i December 1657 fra Middelfart skriver til Wrangel i Frederiksodde og omtaler de „Irringer", som havde funden Sted mellem ham (ɔ: Buchwald) og Bille, hvorom Wrangel formentlig baade havde hørt Rygtet fortælle og selv set af de i Frederiksodde tagne Papirer (Skoklosterark. Tom. II Fol. Nr. 68). I en Skrivelse af 24. Maj 1657 kvitterer Hinr. Blome for Modtagelsen af en forseglet „Schachtel" med Breve, som Bille ønskede opbevaret hos Blome. (Skoklo-

Kongehuset oprigtig hengiven, helst holdt sig i Baggrunden uden at trænge sig paa nogen. Han henfaldt let til Pessimisme og Gnavenhed og ønskede saa at lade alle Embedsplagerier fare og trække sig tilbage fra offentlig Virksomhed. Han synes at have været en loyal Medarbejder for Marsken, men var alligevel ikke egnet til at være den faste Støtte og indsigtsfulde, kloge Raadgiver, som Marsken, ligesom i Almindelighed de fleste Chefer, ikke vel kunde undvære. Om Christian Friis er kun lidet bekendt. Han havde som Ritmester ført et Kompagni Ryttere i Krigen 1644—45 og derefter været i fransk Tjeneste under Turenne, hvor det siges, at han havde ført et Regiment. Han døde i December 1657, og det er jo muligt, at hans Helbred allerede om Sommeren har været mindre godt. Desto mere bekendt er Gene-

arkivet. Wrangelske Saml. Breve til And. Bille.) — Det er desuden aabenbart, at den originale Krigsraadsprotokol og vel ogsaa det allermeste af Marskens officielle Korrespondance mangler; thi hvad der nu kendes af det sidste, er kun lidt for en forholdsvis saa meget skrivende Tid som hin, og hvad der haves af Protokollen, er kun Brudstykker. Og hvor mon Marskens Skrivelser til Regeringen i Kjøbenhavn er bleven af? Er de mon bleven samlet sammen i Anledning af den Undersøgelse af hans Forhold, hvorom der taltes saa meget i 1661—62, og derefter gemt bort eller brændt, da det viste sig, at der ikke vilde kunne føres begrundet Klage? — Til de kendte Beretninger om, at Billes Slægt skal have opbrændt en Mængde af hans efterladte Papirer, skal føjes, at en svensk Embedsmand (Krigsraad Haffner) beretter fra Lübeck den 20. November 1657, 10 Dage efter Marskens Død i Fangenskabet, til Carl Gustav, at der fra Kjøbenhavn til Lübeck er indkommen to Skibe med „Güter“, tilhørende nogle af Rigsmarsk Anders Billes paarørende, der har anset det for nødvendigt at bringe deres Ejendele i Sikkerhed, da Bille ved Hoffet mistænkes for Forræderi, og de frygter, at Kongen af Danmark ellers vil bemægtige sig disse Ejendele. (Svenske Rigsark. C. X G.s Tid, Skrivelser til Kgl. Maj.)

ralmajor Friedr. v. Buchwald, navnlig paa Grund af sine Stridigheder med Anders Bille. Om Buchwald siger Ditlev Ahlefeldt, at han havde været Oberstløjtnant i svensk Tjeneste, hvilket, om det er rigtigt, allerede maa have været før 1638; thi fra dette Aar indtil 1645 var han Ritmester og dernæst Oberstløjtnant for det danske, hvervede Rytteri (Unionsrytterne). Han havde forøvrigt ogsaa været i kursachsisk Tjeneste og var nu temmelig tilaars. 1644 den 9. Januar mellem Kolding og Snoghøj førte han sin Eskadron (4 Kompagnier) imod den svenske Hærs Fortrop, blev slagen og taget til Fange. Det er hertil Wrangel hentyder i sit Svar paa Buchwalds Anmodning om svensk Pas (se S. 423 Anm.), idet Wrangel minder Buchwald om, at for 13—14 Aar siden havde han, Wrangel, i Nærheden af Frederiksodde den Lykke at komme i nærmere Bekendtskab med Buchwald og haaber, at denne „med Behag“ erindrer Wrangel og det da stiftede Bekendtskab. I de første Aar efter Krigen stod Buchwald paa den bedste Fod med Anders Bille, der anbefalede ham til Optagelse i det faste „Krigsraad“; men derefter var jo den gode Forstaaelse slaaet om til sin Modsætning. Efter 1645 havde Buchwald ikke gjort Tjeneste, og hvorvel han i sine yngre Aar havde været en meget dygtig, energisk og erfaren Officer og endnu var en dygtig Krigsmand, saa synes han dog i 1657 ikke at have kunnet opfylde de Fordringer, der maatte stilles til en Rytterofficer i Feltkrigen. Den anden Ryttergeneral, Hans Rantzau, siges i sin Tid at have været Oberst i spansk Tjeneste. Han var imidlertid ogsaa temmelig tilaars, og hans Iver for Tjenesten var i det Hele ikke stor. Oberst Jens v. Hadersleben „med tilnaffn Løwenclaw“ var en Lykkeridder og Storpraler af det reneste Vand

og i det Hele en ejendommelig og højst utiltalende Personlighed. Efter som ungt Menneske at have tjent nogle Aar under forskellige Krigsherrer, blandt andre ogsaa Christian IV i den tyske Krig, gik han i svensk Tjeneste, hvor han forblev en Aarrække. Omtrent fra 1640 havde han haft en Pension af Christian IV, der hjemkaldte ham som dansk Undersaat; men efter Afslutningen af Krigen 1644—45 skrev han til Wrangel, at han haaber snart at blive befriet i Kjøbenhavn for den Forpligtelse, der der paahviler ham, og for sine „tro Tjenester“ mod Sverrig ønsker han nogle „Godser“ i Stift Bremen[1]). Nogen Tid efter at Hvervingerne begyndte i 1657, indfandt han sig i Kjøbenhavn, tilbød sin Tjeneste og vilde hverve et Rytterregiment, hvad der dog slet ikke blev til noget. Derimod fik han et Par Uger senere Patent som General-Kvartermester ved Rytteriet, saa han maa have forstaaet at besnakke Kongen. Hans Optræden under Krigen, men særlig ved Fyens Erobring, var ret besynderlig. Ved Fredsslutningen blev han aftakket paa en saadan Maade, at han „allerunderdanigst“ gav Afkald paa sit Tilgodehavende fra Christian IV's Tid samt 16000 Rdl., som han havde Fordring paa for sin Tjeneste i 1657—58[2]). Han var til det yderste pengegrisk, spekulerede bestandig paa at tjene Penge og anbringe Penge, var uden Tvivl for Penge rede til alt og havde virkelig som Soldat sammenskrabet, „surt fortjent“ som han siger, ret betydelige Midler. I 1664 korresponderede han atter med Carl Gustav Wrangel i Anledning af nogle Gaarde, han havde faaet anvist i Skaane. De øvrige seks Officerer er af mindre Betydning her, naar Eckerich undtages. Denne

[1]) Skoklosterark. Wrangels Pap. Fasc. Ha.
[2]) Danske Magasin 5. V. S. 302 ff.

var særlig kendt med Forholdne i Stift Bremen, da han var født der (i Die Burg) og havde været i Frederik III's Tjeneste, medens denne var Biskop i Bremen. Allerede dengang viste han de samme Egenskaber, som han bevarede lige til sin Død kort efter Enevældens Indførelse, ved hvilken der vistnok eventuelt var tiltænkt ham en Rolle i Spidsen for hans Regiment. Han var Kongehuset hengiven indtil Fanatisme, men samtidig var han en meget dygtig og erfaren Officer, energisk og dristig i Tanke og Handling. Af alle Krigsraadets Medlemmer vilde han kunne have været den kommanderendes bedste Støtte, om hans Tjenestealder havde været større, thi han var baade koldblodig, forstandig og fuldt ud loyal. Af de øvrige var Christoffer Huass allerede for gammel til Feltkrigen. Han døde straks i Begyndelsen af det følgende Aar. Valdemar Lykke blev dræbt i 1657 og Kjeld Lange blev dræbt i Begyndelsen af Kjøbenhavns Belejring det følgende Aar. Endelig skal omtales Anders Billes Sekretær „Nickel“ eller „Nickolay“. Han nævnes af Ditlev Ahlefeldt i dennes Memoirer som en Person med Indflydelse paa Marsken. Hvorvidt dette forholder sig rigtigt, vides ikke; men at Sekretæren var Forræder fremgaar tydelig af den svenske Resident i Hamburg, Möllers, Beretning 11. Juli 1657 til Wrangel, idet Möller skriver, at han den Dag har faaet Efterretning fra Rigsmarskens „Cancellarij Nicolay“ om, at det danske Rytteri skulde føres fra Stift Bremen over til Holsten igen[1]). Med en saadan Agent i umiddelbar Nærhed af Marsken har det næppe været muligt for denne at holde nogen Beslutning, nogen Forholdsregel skjult for Svenskerne.

---

[1]) Skoklosterark. Wrangels Pap. Fasc. Möller.

Iøvrigt maa det erindres, at Spioneri dreves dengang lige saa vel som nu, og det vides, at Sverrig havde sine Spioner i selve Regeringen i Kjøbenhavn foruden andre Steder.

Ved Krigsraadets Votering viste sig almindelig Stemning for at forsvare Grændsen, og de fleste vilde, at man skulde gaa Fjenden i Møde med Rytterafdelinger, inden han fik Tid til at samle og forstærke sig. Mest enig var man om, at en „Hauptaction“ absolut burde undgaas, da Kongens „Estat“ og hele Velfærd afhang af, at herværende Armee bevaredes. Derfor, hvis Fjenden rykkede frem med sin Hovedarmee — hvorved vel tænktes paa Carl Gustav selv — burde man gaa tilbage mod vest, for fra en forskanset Lejr i Nærheden af Itzehoe og Breitenburg at dække Marsklandene. — Det ses altsaa, at de Maal, man satte sig, ikke spændte videre end de fra Trediveaarskrigens seneste Periode kendte Strejftog med Rytteri, alene beregnet paa at ødelægge Fjendens Land, samtidig med at man lod ens egne Afdelinger leve højt paa Fjendens Bekostning. Hvor langt man i det højeste havde tænkt sig at gaa frem, nævner kun Friedr. v. Buchwald, der ikke veg tilbage for at gaa „endog til Pommern“. De andre har vel kun tænkt paa enten at gaa over i Stift Bremen eller til det lille, svenske Enklave om Wismar. Naar det betænkes, at det danske Korps endnu kun var halvvejs færdigt — Halvdelen af Afdelingerne var ikke mønstret endnu — og fuldstændig manglede Træn, at der fra Holstens Grændse indtil Svensk-Pommern var en Vejlængde af 25—30 Mil gennem neutralt, til Dels svært passabelt Land, med Fæstningen Wismar i Flanken, medens der saavel i Stift Bremen som navnlig i Pommern var stærke Besætningstropper,

saa kan man vel forstaa, at Rigsmarsken lod al Tanke om letsindige Krigstog fare og holdt sig til mere nærliggende Maal, der samtidig tillod at fortsætte Organisationen af Hæren og tilføje Fjenden mærkelig Skade.

At det ikke var krigsmæssige Hensyn alene, der gjorde sig gældende, men ogsaa de politiske Forhold, viser bl. a. Friedr. v. Buchwalds Votum, hvori det siges, at Marsken muligvis kender „anden consideration“ (ɔ: andre Hensyn end de rent krigsmæssige), hvorefter man paa dansk Side skulde tage i Betænkning at gøre det første, krigerske Skridt („den ersten Streich“). Buchwald fortsatte: af saadanne Hensyn var Korpset muligvis nødt til at holde sig ganske passivt, indtil man erfarede, at Fjenden trak sine Stridskræfter sammen. I saa Tilfælde maatte man imidlertid være belavet paa, at Fjenden kom, ikke med nogen ringe Magt, men med en suffisant, hvis Ankomst man da ikke burde afvente ved Grændsen, men i en sikker Stilling henne ved Marsklandene.

Efter at tilsidst Ditlev Ahlefeldts Votering er tilført Protokollen, hedder det: „Nach geendigter Umfrage und dieser Votierung, weilen ohne Königl. eingekommene weitere Ordre kein gewiszer Schlusz zu machen...“, er man enedes om visse rent foreløbige Foranstaltninger under Korpsets Ophold ved Grændsen.

Marskens egne Anskuelser indeholdes uden Tvivl i det Resumee, der slutter Protokollen, og hvori fremhæves, at Korpsets endnu løse Beskaffenhed tvinger til Forsigtighed, at man bør holde sig defensiv, om det end er umuligt, selv om Styrken var dobbelt saa stor, at holde alle Passene tilstrækkelig besat. Men samtidig fremhæves det endnu stærkere, hvor uheldigt det vilde være at lade

Fjenden marchere ind over Grændsen uden Modstand, og at Tidspunktet netop nu er gunstigt for at bruge det talrige Rytteri til Indfald i Fjendens Land. Endelig skønnes det sandsynligt, at en hurtig Resolution, altsaa hurtig Handlen paa vor Side, vilde opmuntre Danmarks allierede, særlig Østrig, til en Diversion ind i Polen og til Forening med det danske Korps; endelig vilde man kunne paavirke den nedersachsiske Kreds, naar det ses, at nu er det Alvor. Disse Udtalelser synes at være bestemt til at paavirke Regeringen i Kjøbenhavn d. v. s. Kongen, da de i Kjøbenhavn værende Rigsraader som bekendt holdtes fuldstændig udenfor Sagerne, selv om det gentagne Gange viste sig, at Bille nøje holdt Forbindelsen vedlige med Mænd som Jørgen Brahe paa Fyen, Otte Krag, Christen Skeel og Gersdorff i Kjøbenhavn[1]. Hvorledes Krigsraadets og Marskens Anskuelser var denne 25. Maj, fremgaar dog skarpest af Krigsraadsprotokollen for Mødet den 8. Juni samme Steds, hvor Marsken til at begynde med bringer i Erindring, at den 25. Maj var den „enstemmige" Mening, at Hans Kongelige Majestæts Interesse og Villie bedst naaedes ved, at man opsøgte Fjenden og kom denne i Forkøbet; men da Fjenden endnu dengang maatte afventes, var man nødt til at blive staaende ved Grændsen. Nu har man imidlertid set, at den „dengang formodede Fjende" — vel sagtens Besætningerne i Stifterne Bremen og Verden, i Wismar og i Pommern — ikke vil gøre det første Hug (Streich), men vil søge at trække Tiden ud med en eller anden Finte

---

[1]) Se bl. a. Skoklosterark., Wrangels Pap. Schneidbach til Bille 5/8 1657 og samme Arkiv Tom. I Fol. Nr. 179, Pas for Oberstløjtnant Badenhaupt 21/10 1657.

og imidlertid lade os konsumere os selv i vore egne Lande, og derfor er nu Tiden kommen for os til at handle[1]).

B. Forholdene paa svensk Side indtil den 17. Juni.

Næsten samtidig med at de danske Rustninger begyndte, tog Carl Gustav, dengang i Marienburg, fat paa at træffe Modforanstaltninger derimod. Den 22. Januar tilskrev han personlig Feltmarskalk Stenbock i Pommern, at han mærkede, hvorledes det trak op til Uroligheder i „Naboskabet". Men skulde Danmark virkelig „galnas", vilde han i Tide sørge for, at der i Pommern og Bremen var tilstrækkelige Kræfter ved Haanden. Herefter skulde der i Pommern være 30 Kompagnier Rytteri, 16 Kompagnier Dragoner og 4200 Mand Infanteri, hvilket med Befalingsmændene kan anslaas til c. 8000 Mand. I Bremen-Verden skulde der af Infanteri alene være over 5000 Mand, hvoraf de 2000 skulde kunne undværes fra de faste Pladser til Anvendelse i aaben Mark. Disse Overslag siges at være naaet paa det allernærmeste i det følgende Foraar. I Begyndelsen af Marts, og forinden han aabnede det ny Felttog i Polen, sendte Carl Gustav Instruktioner til det svenske Rigsraad og til Feltmarskalk

[1]) Ny Kgl. Saml. Fol. Nr. 634 b. — Det er denne Udtalelse af Marsken, der er Aarsag til, at Professor Fridericia skriver (S. 269): „Stærkest fremtræder dog hans Misforstaaelse af Situationen i hans Proposition til et den 8. Juni afholdt Krigsraad, hvori han udtalte . . ." Forholdet er tværtimod det, at Marsken har fuldstændig Ret i sin Antagelse; thi det var netop Carl Gustavs Tanke at trække det ud foreløbig, saaledes som det vil ses i næste Afsnit. Netop denne Vending om at lade de Danske „konsumere sig selv" bruges jævnlig af Carl Gustav i Løbet af Foraaret og Sommeren.

Wrangel, Generalguvernør i Bremen-Verden om, hvorledes de vilde have at forholde sig overfor Danmark, og 20/30 April fra Marienburg skrev „Generalissimus“ Adolph Johann, Carl Gustavs Broder, til det svenske Rigsraad, at de Danske aabenbart søgte at trække Sagerne i Langdrag, at Carl Gustav desuagtet for alle Tilfælde har paalagt Wrangel ikke at gøre Begyndelsen til Ruptur, men at afvente saadant fra dansk Side — hvad Rigsraadet jo, skriver han, alt ved Besked om. Han tilføjer, at Wrangel har fremstillet 4 „Conditioner“ (Forudsætninger), som skal iagttages: I) at de Danske gaar over Grændsen ind i Sverrig, II) at de angriber Provinsen Bremen, III) at de angriber Hertugen af Holsten, IV) at Kongen af Danmark lader sine Tropper formere en konsiderabel Lejr i Holsten. Nu har Carl Gustav bestemt, at under de to første Forudsætninger skal Wrangel sammendrage Tropperne i Bremen og med disse begive sig ind i Pommern og der drage Pfalzgreven af Sulzbachs Tropper (disse stod dels i Bagpommern, dels i Vestpreussen) til sig [1]).

Det synes, som om de Svenske havde ventet et Angreb paa Bremen betydelig tidligere, end det virkelig skete; thi omtrent ved Midten af Februar havde Wrangel inspiceret alle befæstede Pladser i Provinsen og overalt anordnet Garnisonernes Forstærkning ved betydelige Hververinger. Derefter havde han forladt Provinsen og overladt Raadens Forsvar til General Volkmann i Stade, til hvis Raadighed der paa dette Tidspunkt stod 3 Rytterregimenter foruden det i de mangfoldige Fæstninger og Skanser spredte Fodfolk. Ved Midten af April paabegyndtes

[1]) Skoklosterark. Tom. II Fol. Nr. 27.

Opstillingen af yderligere 3 Rytterregimenter i Provinsen Bremen.

I Begyndelsen af Juni Maaned var Carl Gustav vendt tilbage fra Polen og befandt sig i Byen Straszburg i Vestpreussen, og det hed sig, at han allerede før den 4. Juni havde beordret de Sulzbachske Tropper, nemlig 24 Eskadroner (8—12 Regimenter) Ryttere og Dragoner samt yderligere 4 andre Rytterregimenter og en Del spredte Afdelinger af Fodfolk og Dragoner til at sætte sig i March for at forene sig med de i Pommern staaende Tropper og danne et Korps, der skulde gaa ind i Holsten[1]. For en Del var dog denne Efterretning forhastet, og samtlige herhen hørende Ordrer var ikke fuldt udstedt før den 7. Juni, da 12 à 13 Rytter-, Dragon- og Fodfolksregimenter beordredes til at afmarchere til Pommern for at staa til Raadighed for Wrangel. Men selv med denne betydelige Troppestyrke var Wrangels Hænder bunden; thi Carl Gustav paalagde ham, alene at forsvare Pommerns Grændser og drage Omsorg for Opstillingen af en Artilleripark, men iøvrigt vente med sit Korps, indtil „Groset“ af den under Carl Gustav personlig staaende Armee kunde følge efter. Med andre Ord, Wrangel skulde med det til hans Raadighed staaende Korps dække Hovedhærens Opmarch i Pommern og forberede til det ny Felttog, ikke indlede dette. Det ses altsaa, at dersom det danske Korps i Holsten havde forsøgt at angribe Pommern, hvor det først vilde kunne indtræffe i Slutningen af Juni, vilde det være stødt paa meget betydelige Kræfter allerede ved Pommerns Vestgrændse, medens den svenske Hovedarmee under Carl Gustav opmarcherede bagved

[1]) Statsarkivet i Marburg: Dänemark 16⁵¹/₆₆.

sin Fordækning — den 1. Juli var Carl Gustav nemlig med Armeen ved Stettin.

I Dagene omkring den 12. Juni beordrede Carl Gustav Rømningen af Polen. Han paalægger Gang efter Gang Wrangel, der brænder af Begærlighed efter at understøtte sit Generalgouvernement og allerede den 6. Juni havde ekspederet General Bötticher mod vest med et Rytterkorps, at holde sig rolig til sin begrændsede Opgave, standse Bötticher og forberede alt for Hovedarmeen, saaledes at „vi i Hast kan gaa paa vor letfærdige Jutha“[1]). Derimod tillod Carl Gustav mærkelig nok allerede den 7. Juni General Volkmann i Stade at angribe de Danskes „Steder“ og være forvisset om, at han nok i Tide skulde blive understøttet[2]).

C. Forholdene paa dansk Side indtil den 11. Juli.

Den 31. Maj, Dagen før Frederik III udstedte Krigserklæringen til Sverrig, udstedtes i Kjøbenhavn Ordre til Anders Bille om efter afholdt Krigsraad og under

---

1) Svenske Rigsregistratur 7., 10., 13. og 17. Juni 1657.

2) Dersom det er rigtigt, at Carl Gustav først den 20. Juni i Thorn erfarede den danske Krigserklæring (udstedt den 1. Juni), saaledes som Professor Fridericia siger (S. 271), har han altsaa fattet sin Beslutning om ufortøvet at angribe Danmark upaavirket af dette formelle Skridt fra Danmarks Side. Hvor let kunde Danmark i bekræftende Fald ikke være kommen i den saa hedt ønskede Situation, at være den angrebne Part, om man havde ventet blot en lille Stund endnu! Betydningen heraf er ikke til at overskue, navnlig da Generalstaternes Forhold saa vilde blive et ganske andet. — Men den nævnte Forudsætning er næppe rigtig, og Sagen forholder sig snarere saaledes, at Carl Gustav den nævnte Dag, den 20. Juni, har faaet Efterretning om de danske Forberedelser til at gaa over i Stift Bremen. (Se Sv. Rigsregistratur: Carl Gustav til General Volkmann 20/6 1657 og nærværende Afhandling Side 467.)

behørig Hensyntagen til Armeens Konservation at afskære Forbindelsen mellem Provinserne Bremen og Pommern (hvad der jo kun kunde ske ved en Indmarch i Lauenburg og Mecklenburg), „og dersom I skulde befinde, til bemeldte vor Armees Ruin at være, om I der[1]) længer skulde blive bestaaende, da haver I straks, efter at Krigsraadet derom, som forskrevet staar, er holdt, at gaa løs paa Fjenden“[2]). Dette kan ikke opfattes anderledes end som en Ordre til at aabne Felttoget og har uden Tvivl ogsaa været ment saaledes. Almindelig tog det 4—5 Døgn at sende Efterretninger fra Kjøbenhavn til det sydlige Holsten[3]). Det er derfor mærkeligt, at da Agenten Rasch den 6. Juni rejste fra Hamburg ud til Bargteheide til Marsken[4]), havde denne endnu ikke modtaget Ordren af 31. Maj, der altsaa enten er bleven forsinket i Kjøbenhavn eller ogsaa undervejs af Vejrliget.

Det er ikke nogen for Bille smigrende Fremstilling, Rasch giver i sin Beskrivelse af Audiensen hos Marsken, der skildres som en Mand, der hverken ved ud eller ind

---

[1]) Med dette „der“ maa være ment Grændsedistriktet, hvori Korpset nu stod. Det blev med hver Dag vanskeligere at skaffe Forplejning til Korpset, hvis Styrke jo i denne Tid voksede daglig. Pengemidler fra Kongeriget og de kongelige Dele af Hertugdømmerne indgik meget sparsomt, og det blev derfor nødvendigt at lade Befolkningen give deres Indkvartering Brød og Øl. Særlig i de fyrstelige Amter stødte dette paa stærk Modstand, og mange Steder flygtede Befolkningen og medtog alt, hvad de kunde bortslæbe. Til Gengæld opførte særlig de holstenske Regimenter sig som Herrer i de tomme Huse, hvad der gav Anledning til enkelte „Tumulter“ (Skoklosterark., Billes Pap., Kansler Reinkingh til And. Bille 24/6; Hinr. Blome til samme 17/5 og 28/6. Indk. Sager 1657, Jørgen Kruse til And. Bille 28/6. Bennicks Regnsk. i Holsten 1657).

[2]) Jyske Tegn. 31/5 1657.

[3]) Postruten gik oftest over Aarøsund-Assens.

[4]) Rasch's „Brevbog“, Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 126.

og kun spiller en ynkelig Rolle ved Siden af Rasch. Herved bør dog ikke lades uomtalt, at Rasch's farverige Skildring af denne Audiens er given i Novelleform og skreven efter Marskens Død — Tidspunktet kendes i øvrigt ikke nærmere — og vel sagtens paa et Tidspunkt og i et Øjemed, som i det Hele var lidet gunstig for den døde Rigsmarsk[1]). Paa den anden Side er der ikke Tvivl om, at Marsken i det Par Uger, Korpset laa og ventede ved Grændsen, har været i en stærk Spænding og noget trykket af Situationen. Han stod her uden synderlig moralsk og fysisk Støtte af sine Omgivelser, men med mange mistænksomme og hadefulde Øjne rettet paa sig. I Ryggen paa Korpset var Gottorperne med Klager og Trods, medens Befolkningen gennemgaaende var uvillig og forvænt. Hans Korps var endnu ikke krigsberedt, da over en Trediedel deraf — de holstenske Regimenter navnlig — ikke endnu var færdig til Mønstring, og navnlig var Manglen paa Fodfolk særdeles trykkende. Den 2. Juni afsendte han Generalauditør Ludv. Schneidbach

---

[1]) Professor Fridericia (S. 268) er selvfølgelig ikke blind for, at Rasch er en opblæst Person og en Pralhans, men Professoren mener dog, at baade Rasch og Krigsraadet den 25. Maj saa forstandigt paa Sagerne, naar de holdt for et Angreb paa Pommern hellere end at angribe Bremen — i Modsætning til „de Mænd, hvis Vilje tilsidst gjorde Udslaget“. Hertil skal bemærkes, at nævnte Krigsraad i al Almindelighed ikke anbefalede et Angreb paa Pommern, thi det gjorde alene Friedr. Buchwald, og det endda kun subsidiært (naar endelig galt skulde være, synes han at have ment), men kun ganske i Almindelighed udtalte, at Tiden til et Angreb var gunstig. Og Krigsraadet, der ganske utvivlsomt har kendt Kongens, mod Stift Bremen rettede Ønsker, har næppe tænkt paa andet Objekt for Angrebet end netop Stift Bremen. Endvidere skal det nok engang fremhæves, at Billes Afvisning af Rasch's Forslag om at angribe Pommern var en selvfølgelig Sag.

„iligst ved Nat og Dag“ til Kjøbenhavn for at anholde om en Pengebevilling til Korpset, om Oprettelse af et stærkere Feltartilleri i Overensstemmelse med Rigsfelttøjmester Christ. Friis' Forslag, om Oprettelse af en Vognpark til Transport af Proviant, om Oprettelse af et stort Proviantmagasin i Glückstadt for Korpset, til Benyttelse ved et Angreb paa Stift Bremen samt endelig om Udlaan af Belejringsskyts fra Glückstadt[1]). Hertil kom, at han stadig maatte vente og vente, trække Tiden ud, for mulig at faa Fjenden til at gøre „det første Hug“. Situationen paa begge Sider af Grændsen var en Tid yderst ejendommelig. Carl Gustav vilde af politiske Grunde ikke give Tilladelse til, at svenske Tropper var de første Angribere, og Frederik III og Bille vil i Tiden før 31. Maj heller ikke angribe først. Endelig gaar den danske Hær over til Angreb, og omtrent paa samme Tid, men uafhængig heraf, faar svenske Tropper Lov til det samme. Og endnu efter at de Danske var gaaet over i Stift Bremen, søgte disse paa forskellig Maade at fastholde, at Krigen var en Forsvarskrig paa dansk Side. Blandt andet skrev Didr. Reinkingh den 24. Juni til Bille, idet han sender 370 trykte Plakater til Opslagning i Stift Bremen, at han har indføjet de to Ord „höchstabgenöthigte Defensions“, „da man paa vor Side vil fralægge sig al Mistanke for offensiv Krig og Fredsbrud“ [2]). Det var

---

[1]) Danske Kongers Historie Nr. 123, Schneidbach til Kongen 13/6. Haderslevhus Lens Regnsk. 1657.

[2]) Skoklosterark., And. Billes Pap., Reinkingh til Bille 24/6. Ved samme Lejlighed søgte Reinkingh at undskylde overfor Bille en Del Sladder, som Reinkingh gennem Kongens Kammersekretær Lenthe havde bragt til Torvs hos Kongen og Rigshofmesteren om „einigen Verlauff“ med de holstenske Ryttere i de tomme Kvarterer.

sandsynligvis af lignende Hensyn, at Bille „under største Ansvar“ forhindrede Kommandanten i Glückstadt, Wancken, i paa egen Haand at begynde Krigen, til Trods for at Wancken alt havde modtaget officiel Meddelelse om, at Krigen var erklæret[1]).

I denne Ventetid bestræbte Marsken sig ogsaa paa anden Maade for at forøge Armeens Styrke og Kampdygtighed. Først og fremmest blev der sat Pres paa at faa de to nye Fodregimenter, Eckerichs og Brockdorffs, mønsterfærdige, og dernæst at drage flere Tropper til fra Kongeriget og Hertugdømmerne og navnlig de i Rendsborgegnen efterladte Kompagnier af Jyske Regiment, til Gengæld mod at de der værende Skanser besattes af nyudskrevet Landfolk. Endvidere var Kjeld Langes Regiment kun for en Del til Stede i Holsten; men de manglende Kompagnier kom dog i Løbet af Juni. Saa var der Rosenkrands' Fodregiment og de to Rytterregimenter, nemlig Kay Lykkes og Frands Brockenhuus', som nærmest var bestemte til Anvendelse paa denne Krigsskueplads. Det lykkedes dog ikke at faa Jyske Regiment helt samlet[2]), og skønt Marsken henvendte sig baade mundtlig (gennem den jyske General-Krigskommissarius Jørgen Kruse) og skriftlig til de ledende Rigsraader i Jylland, nemlig Mogens Høeg, Iver Vind og Henrik Rantzau, og til dem paa Sjælland samt ogsaa Jørgen Brahe paa Fyen, blev de tre sidst nævnte Regimenter stadigvæk i deres Kvarterer paa Fyen og Lolland, da man ikke havde de til Mønstringen nødvendige rede Penge. Han har ogsaa gentagne Gange henvendt sig til de samme

---

1) Indk. Sager 1657, Wancken til Kongen 12/6.
2) Skoklosterark., And. Billes Pap., Hinr. Blome til Bille 24/5, 15/6 og 23/6.

jyske Raader med Anmodning om at lade udskrive i Jylland 3000 Mand til Fods og lade disse inddele i 3 Regimenter under Oberstløjtnanterne Laurids Powisch, Henrik Linderoth og Friedr. Ziegler. Der udstedtes omsider Ordre[1]) om, at to af disse nye Regimenter, „som der er gjort Anfordring om adskillig Tid“ [2]), snarest skulde samles, forsynes med Befalingsmænd og dernæst afmarchere til Holsten, medens det tredie skulde indlægges i Frederiksodde, som Besætning der. Det behøver dog næppe at siges, at det paa dette Tidspunkt var alt for sent at forsøge paa Opstilling af to nye Regimenter for Hæren i Holsten, og der kom heller ikke en Mand af dem derned, inden Begivenhederne udviklede sig saaledes, at Afsendelsen var en Umulighed. Derimod synes det, som om der i Slutningen af Maj er afsendt en yderligere Del af

---

[1]) Af de jyske Rigsraader, dateret Frederiksodde 18/6 1657. Jyske Landkomm. Regnsk. 1657—61.

[2]) Der hentydes uden Tvivl bl. a. til, at da Marsken den 23. April tog Afsked med Rigshofmester Gersdorff, sendte Bille Gersdorff et skriftligt Indlæg om Udskrivning af mere Mandskab i Jylland. Han anbefalede varmt til Gersdorff, at der blev udskreven ligelig overalt, paa Adelens Gods som paa Kronens, og bad om, at hans Svoger, Mogens Høeg, maatte faa en kongelig Befaling herom, „efftersom ded dog vill gaa langsomb nock thill, inden mand faar ded rett paa Benen, saa Herren och Federnelandet kand haffue nogen Thieniste deraf.“ (Gersdorffs Pap. Fasc. 5.) Der blev ogsaa den 28. April udstedt Ordre til de oftnævnte jyske Raader om Udskrivning af 3000 Mand til Fods, „da Fodfolket i vor Hær er temmelig ringe“ og kun halv saa stærkt som Rytteriet. Derhos er det, tilføjes der, p. G. a. Mangel paa Løbeplads paa fremmede Steder samt de høje Fordringer om Anritzpenge vanskeligt at hverve, og Tiden er knap. Derfor er det bedst at bruge det indfødte Mandskab, og Rigsraaderne skulde forhandle med Adelen om, at den ogsaa ved denne Udskrivning tillod, at der toges af dens Bønder ligesom af Kronens (Jyske Tegn 28/4 1657).

jyske Adels Soldater, som hidtil havde staaet i Frederiksodde, til Holsten; men da disse Folk ankom til Bargteheide, var alt det andet jyske Folk allerede ovre i Stift Bremen, hvorfor denne Forstærkning forblev ved Sydøstgrændsen sammen med de holstenske Regimenter[1].

Det 3. Krigsraad afholdtes altsaa (se tidligere) den 8. Juni, ogsaa i Bargteheide. Nu i ethvert Fald maa den kgl. Ordre af 31. Maj være ankommen. Til Stede var, foruden Marsken, Kay og Ditlev Ahlefeldt, den jyske Kommissarius Jørgen Kruse, Generalerne Buchwald og Rantzau, men af Obersterne kun Generalkvartermester Jens og Eckerich (Lübbes). Det ringe Antal Medlemmer, nemlig egentlig kun selve Hovedkvarteret, kan tyde paa, at Raadet er bleven sammenkaldt med ringe Varsel, og at man har ment, at der ingen Tid var at spilde. — Efter at Marsken havde indledet Forhandlingerne som tidligere nævnet, fortsatte han, at Krigsraadet nu vilde have at beslutte om, hvad der burde ske, da det havde vist sig, at Fjenden ikke vilde angribe. Man kan vende sig til to Sider: a) mod Pommern, eller b) mod Bremen. Han henstiller tilsidst til Afgørelse, om Armeen, der ingen Bagage[2], Marketendere o. l. har, kan fjerne sig saa langt fra Holsten eller foretage store Marcher.

Desværre kendes Afstemningen ikke, da Afskriften af

---

[1]) Nicolaj Bennicks Regnsk. i Holsten 1657.

[2]) Hermed er kun ment, hvad man kan kalde „Armeetræn". Befalingsmændene, specielt Officererne, havde deres private Bagage, der f. Eks. for de Regimenter, der gik over i Stift Bremen, sendtes tilbage til Rendsborg. (Skoklosterark. Billes Pap. Blome til Bille $^{23}/_{6}$.)

Krigsraadsprotokollen her har et af sine Huller. Men Resultatet er uden Tvivl bleven Bestemmelsen om, at man vilde gaa over i Stift Bremen. Dernæst er det vel med det samme bleven fastslaaet, hvorledes Armeen skulde deles til de to foreliggende Opgaver: den offensive i Stift Bremen og den afventende ved Grændsen mod Lauenburg. Til Overflod maa lige i de samme Dage være ankommen — eller har den mon alt foreligget ved Mødet den 8.? — en ny kongelig Ordre dateret 3. Juni, hvori det hedder, at man har erfaret, at Indbyggerne i Bremen-Verden er gunstig stemt mod Kongen, men ønsker Støtte af Armeen. Derfor skal Marsken, dersom det efter afholdt Krigsraad findes rigtigt, gaa derover med en bastant Afdeling af Armeen. Finder Krigsraadet det imidlertid bedre at gaa paa andre Steder, da maa Bille rette sig derefter[1]).

Med anerkendelsesværdig Hurtighed skred Marsken dernæst til Udførelse af den fattede Beslutning. Nu da det viser sig, at Danmark nødes til selv at tage Initiativet, er al Tøven som blæst bort med eet Slag, og dristig Handlen træder i Stedet. Tirsdagen den 13. Juni, Femtedagen efter Krigsraadsmødet ved Sydøstgrændsen, staar den Del af Korpset, der først skal overføres til Stift Bremen, parat til Indskibning i Egnen omkring Glückstadt. Men en voldsom 3 Dages Storm forhindrede Overførelsen indtil den 16., da en Del af Eckerichs Regiment for en frisk Nordenvind gik over fra Størort, tæt nordvest for Glückstadt, og landede Kl. 3 om Morgenen ved Osteflodens Udløb i Elben, hvor Eckerich straks indtog Belemskansen, hvis Besætning blev stukket ind i Eckerichs Re-

---

[1]) Jyske Tegn. $^{3}/_{6}$ 1657.

giment. Med dette første Hold, der blev sat over i en Boyert og nogle Pramme, fulgte Marsken selv samt Ditlev Ahlefeldt og flere andre, høje Officerer. I Nærheden af det valgte Landgangssted var ingen fjendtlige Tropper undtagen netop Skansebesætningen, da Kommandanten i Glückstadt efter Ordre havde ladet en Del af Fæstningens Besætning demonstrere ved Butzfliet, tæt ved Stade. Da ogsaa en Del af det danske Korps paa sin Marche fra Øst-Holsten til det vestlige demonstrerede meget hensigtsmæssig med fingerede Overgangsforsøg fra Blankenese og Wedel, saa lykkedes det at faa de Svenske, der jo vidste fuldstændig Besked med, at den danske Hær hidtil havde staaet ved Østgrændsen, til at tro, at Overgangen vilde blive forsøgt mod den østlige Del af Stiftet, hvor de derfor havde samlet deres disponible Styrke. Derfor kunde de Danske fuldstændig uforstyrret overføre Resten af Fodfolket og en Del af Rytteriet allerede den næste Dag fra Glückstadt, Størort, Brunsbüttel osv. Ogsaa disse Styrker landede ved Osteflodens Munding, hvor en anden, svensk Skanse indtoges, en Bro sloges over Oste, og endnu samme Dag berendtes, d. v. s. indesluttedes Fæstningen Bremerførde, 7 à 8 Mil fra Landingsstedet, med Rytteri.

De svenske Tropper i Provinsen paa dette Tidspunkt bestod formentlig af nogle Tusind Mand Fodfolk, der hovedsagelig var spredt i de mange Skanseværker og andre befæstede Pladser, hvoraf Stade var Hovedfæstningen. Af Rytteri og Dragoner var der 6 svage Regimenter (Aschebergs, Königsmarks, Weimars, Öfeners, Waldecks og Heiders), der stod opstillede i tre Grupper, nemlig en under Oberst Ascheberg i og ved Stade, en under Hertugen af Weimar og Greven af Waldeck ved

Harburg og endelig en Del vestligst i Provinsen i Nærheden af Bremen [1]).

De Regimenter, som anvendtes ved Erobringen af Bremen, var med Undtagelse af et alle danske, nemlig af Rytteri Buchwalds Eskadron (4 Kompagnier), Obersterne Jens' og Huass' Regimenter; af Fodfolk Rigsmarskens Fodfolks-Dragonregiment, Størstedelen af Jyske Regiment og Adelseskadronen samt endelig Eckerichs Regiment — ialt omtrent 2200 Ryttere og 3300 til Fods og Dragoner. Om det sidst nævnte Regiment, der jo var dannet ved at slaa gammelt geworbent Mandskab sammen med udskrevne Bønderkarle af de kongelige Amter i Slesvig og Holsten, gik der Rygter blandt de Svenske, at da det skulde overføres fra Glückstadt, gjorde Mandskabet Mytteri og begyndte at rive Fanerne fra Stangen, fordi de ikke havde faaet deres Tilgodehavende udbetalt. Formodentlig har det drejet sig om Mønstermaaneden. Det hed sig, at en Del af Folkene blev hængt, medens andre maatte løbe Spidsrod. Herom fortæller ogsaa Ditlev Ahlefeldt, der dog straks standsede Mytteriet ved „dienliche An- und Zusprache“ og ved paa Stedet at lade en af Urostifterne hænge op lige for Øjnene af de andre. Han siger, at Aarsagen til Optøjerne var Drukkenskab i Forening med Soldaterkonernes Ophidselse af deres Mænd. Eckerich selv var ikke til Stede, og hans undergivne Officerer synes ikke at have været Situationen voksen [2]). Senere overførtes ogsaa Kjeld Langes Regiment og Sten Billes. — Det var ikke tilfældigt, at Korpset i Stift Bremen var

[1]) Skoklosterark. Hofst. v. Khünberg til Wrangel 20/6 1657.

[2]) Skoklosterark. Wrangels Sager Fasc. Hi—, Khünberg til Wrangel 24/6; Danske Kongers Hist. 123, udateret Beretning fra Ditlev Ahlefeldt til Kongen.

sammensat paa den Maade; thi selv de Svenske vidste at berette om, at de danske og de „tyske“ Regimenter ikke forligedes alt for godt, og for at ikke „den ene Part skal lade den anden høre noget om Held eller Uheld eller berøve den anden Part noget af deres Bedrifter“, var de danske Tropper alene ført over Elben.

Til den 16. eller 17. Juni maa henlægges det fjerde Krigsraad, hvorom vi ved Besked. Dette er i saa Fald afholdt i Neuhaus, en lille By ved Ostes Udløb, hvor der i de nærmeste Dage af Fodfolket opkastedes en temmelig omfangsrig Forskansning, „Belem Skansen“. Til Stede i dette Krigsraad vides kun Ditlev Ahlefeldt og Oberst Sten Bille at have været — foruden Marsken; men dette, at ingen af Rytttercheferne var til Stede, kan tyde paa, at Mødet er holdt den 17.[1]). Da Krigsraadsmanuskriptet ogsaa her har en Lakune, vides egentlig kun, at Ditlev Ahlefeldt fremhævede, at der i Stift Bremen var tre Hovedpladser, som man navnlig maatte søge at indtage, nemlig for det første Stade, „men det er en haard Nød at knække“ og burde vente foreløbig; dernæst Skanserne ved Lehe ved Weseren (umiddelbart nord for Staden Bremen), som havde stor Betydning, fordi man derfra beherskede Weserstrømmen; endelig, for det tredie, Bremerförde, med det faste Slot, som man straks burde gaa løs paa, og skønt man endnu manglede det fornødne Fodfolk og Artilleri, burde man ufortøvet angribe Stedet, med hvad man havde. Dette er altsaa bleven sat i Værk straks.

Den 20. Juni overførtes Huass' Regiment i 53 store

---

[1]) Det kan dog ogsaa være afholdt den 16. straks efter den første Overskibning.

og smaa Baade, men endnu var der en Del af det danske Rytteri paa den nordlige Elbbred, og da der endnu ikke havde været Lejlighed til at overføre det Artilleri, man havde ved Korpset, saa kunde man endnu ikke rykke frem i Landet og opsøge Fjenden i aaben Mark. Værre var det dog, at det svære Skyts med Ammunition og Redskaber, som var absolut nødvendigt for at angribe Bremerförde, maatte man have fra Glückstadt, og Kommandanten her, Wancken, nægtede paa det bestemteste at udlevere noget. Mærkelig var det herved, at Kongen ikke havde anset det for Ulejligheden værd at give fornøden Ordre som Svar paa Billes Henstilling gennem Schneidbach. Medens Bille laa ved Neuhaus og længselsfuldt ventede paa dette Skyts, fik han Efterretning om, at Hertugen af Weimar med flere høje Officerer og et Korps paa omtrent 1500 Ryttere og Dragoner forskansede sig ved Horneburg, c. 2 Mil sydøst for Stade — rimeligvis for at være et forventet Hjælpekorps fra Pommern nærmere og tillige undgaa eventuelt at blive indesluttet i Stade. Den 24. brød Bille derfor op fra Neuhaus med sit disponible Rytteri og Dragonerne og rykkede imod Fjenden ved Horneburg. Denne undveg imidlertid Sammenstødet og gik til Stade, hvor han kamperede under Beskyttelse af Fæstningens Kanoner. Natten til den 25. forsøgte Bille dernæst at overfalde det fjendtlige Rytteri i dets Lejr, men opdagedes for tidligt af et udsendt, svensk Rekognosceringskommando, der i Hast allarmerede Lejren. Bille forfulgte vel det svenske Rytterkorps, der, efter at være allarmeret, hurtigst trak sig ind i Fæstningen, og harcelerede dets Bagtrop gennem Forstaden lige til Fæstningsportene, men kunde dog ikke udrette noget synderlig, navnlig da Fjenden nu fik For-

stærkning af Fodfolk fra Fæstningen. Efter fortsatte Skærmysler lige fra den tidlige Morgen indtil Middag, hvorved paa begge Sider en Del dræbtes og saaredes, gik Bille med sit Rytteri til Bremerförde, uden at Fjenden vovede at følge efter ham, hvad der muligvis ligger i, at Svenskerne vurderede Billes Styrke til det 3-4-dobbelte af, hvad den virkelig var[1]).

Efter denne Affære viste Fjenden sig ikke mere i aaben Mark, førend Carl Gustav og Wrangel kom med Undsætningshæren omtrent fem Uger senere. Den svenske Oberst Ascheberg talte i de samme Dage paa Parol med en dansk Major Ahlefeldt, der kaldte sig Generaladjutant hos Rigsmarsken[2]). Ascheberg spurgte bl. a. Ahlefeldt, om de Danske ikke troede, at de snart fik Gæster i Holsten, eftersom de svenske Hære fra Preussen og Polen agtede at besøge dem der. Hertil svarede Ahlefeldt, at de Danske var bestemt paa at lade den Ting gaa, som den kunde, og i paakommende Fald give Holsten til Pris for at holde fast paa Provinsen Bremen.

Belejringen af Bremerförde var nu, haardt imod Rigsmarskens Villie, forsinket en Uge, og dog maatte han til sin store Harme spilde endnu en Uge af den uendelig kostbare Tid, inden han fik Belejringsmateriel. Denne Sag er saa betegnende for den fortvivlede Ordning af Kommandoforholdene paa Krigsskuepladsen og for den Sendrægtighed, hvormed Kongen og hans fortrolige i Kjøbenhavn behandlede Korpsets Anliggender, at den for-

---

[1]) Skoklosterark., Wrangels Saml., General Volkmann til Wrangel 26/6; Gersdorffs Breve Fasc. 5, Ditlev Ahlefeldt til Kongen 10/7 og til Gersdorff 8/7; endvidere den trykte Piece „Kurtze, jedoch wahrhafte Relation . . .“ om det i Stift Bremen passerede.

[2]) Det er Christian v. Ahlefeldt.

tjener at omtales nærmere. Som alt nævnet, havde Oberst Wancken nægtet at levere Materiellet, med mindre en speciel, kongelig Ordre derom kunde forelægges ham. En saadan havde man jo endnu ikke faaet, og Bille sendte da selve General-Kommissarien Ditlev Ahlefeldt over til Wancken for at forsøge at indvirke paa denne. Ahlefeldt vilde nødig til det, da ogsaa han vilde have en kongelig Ordre med sig; men han rejste dog og gjorde et lille Tilløb til Forestillinger hos Wancken, hvad der dog ikke førte til noget. Han skrev saa til sin og alle Holsteneres fortrolige i Kjøbenhavn, Sekretær Lenthe, og betroede sig til ham. Lenthe svarede tilbage, at Bille selv maatte henvende sig til Rigshofmester Gersdorff om Tilladelsen — det var netop i de Dage, at Kongen var ude paa det fuldstændig ørkesløse Togt med Flaaden til Pommern. For yderligere at drive paa Sagen havde Bille sendt selve Rigs-Felttøjmesteren (Chr. Friis), altsaa Rigets højeste Artilleri-Myndighedsperson, over til Glückstadt, og det var virkelig lykkedes Friis at faa Wancken til at love, at han, mod et formelt og omstændeligt Bevis af Rigsmarsken personlig, vilde udlevere de ønskede Sager. Men — ved Midnatstid den 29. Juni maa Friis til sin Harme berette Bille, at det Revers, som Bille har sendt samme Aften, ikke tilfredsstiller Wancken, der absolut fordrer, at Ordene: „reservieren uns demnach“ forandres til: „reversieren uns demnach“. Friis skriver videre, at Kay Ahlefeldt kom til Glückstadt om Aftenen og gjorde sit yderste for at bringe Wancken til Ræson og blandt andet sendte sin Søn og Artillerimajor Jørgen Barnekow med Tilbud om en yderligere Specifikation af de ønskede Genstande under General-Kommissariens egen Haand, hvad ogsaa Friis gentagne Gange havde tilbudt — men

alt uden Nytte. Efter denne Tidende maa dog Taalmodigheden være bristet for Bille, saa at han har sat hele sin personlige Myndighed ind; thi den 1. Juli fik han udleveret 4 18 Punds og 4 12 Punds Kanoner samt nogle Morterer[1]). Wancken har vel saa maattet bøje sig; men fra den Dag af havde Bille en uforsonlig Fjende mere til dem, han i Forvejen havde her nede. Først den 22. Juli gav Kongen Wancken Ordre til at udlevere hvad Kanoner m. m., Marsken og General-Kommissarierne maatte rekvirere, og som kunde undværes. Af største, reelleste Betydning var det, at det egentlige Angreb paa Bremerförde var bleven forsinket omtrent 10 Dage, saa at Stedet først kapitulerede den 8. Juli, en Uge efter at Artilleriangrebet var begyndt, medens det i andet Tilfælde kunde været tagen i de sidste Junidage. At Marsken dernæst vilde have vendt sig mod Fjendens andet Hovedpunkt i Stift Bremen, Stade, tør sluttes for sikkert af Krigsraadsudtalelserne den 17. Juni. Det vilde dog være ørkesløst nu at grunde over, hvor vidt Belejringen her vilde kunne være naaet — om det end kan antages, at den vilde være bleven ført med al Energi — og hvilken Indflydelse de vundne 8-10 Dage vilde kunne faa paa Forholdene i det Hele.

Efter at være ankommen foran Bremerförde lod Bille begynde paa Belejringsarbejderne den 26. Juni, saa godt som Manglen paa svært Skyts tillod det, idet man var henvist til at benytte de 4-Punds Regiments-Kanoner.

---

[1]) Bennicks Regnsk. i Stift Bremen 1657; af Gersdorffs Breve Fasc. 5: Ditl. Ahlefeldt til Gersdorff 3/7 og Chr. Friis til Bille 29/6; Inländ. Registr. 22/7 1657; af Ditl. Ahlefeldts Memoirer: Lenthe til Ahlefeldt 1/7. Indk. Sager 1657: Ditlev Ahlefeldt til Kongen 24/6;

Den 29. angrebes og erobredes den stærke Mølleskanse, efter at en foran liggende vandfyldt Grav var bleven afvandet. Under stærk Skydning fra begge Sider arbejdede Angriberne sig derefter nærmere med Approcher og Batterier, skønt Gravningen faldt besværlig nok i det stærkt sumpede Terræn, hvor de arbejdende Infanterister Dag og Nat pjaskede omkring i vandfyldte Grave[1]). Den 6. Juli var man saa vidt, at man antog, at den svage Besætning maatte kapitulere uden at vove at modtage en Storm, og den 8. afsluttedes Kapitulationen, hvorved en Mængde, til Dels kostbart Skyts samt Ammunition og andre Forsyninger faldt i de Danskes Hænder. Nogle Dage i Forvejen havde Oberstløjtnant Eiler Holck indtaget de stærke Forskansninger ved Lehe, umiddelbart ved Staden Bremen. Hermed havde man naaet de to

[1]) I Skoklosterark. I, Fol. Nr. 70 findes en vidtløftig Fremstilling med Tegninger af Bremerfördes Belejring, hidrørende fra den svenske Kommandant, hvoraf skal meddeles følgende Enkeltheder. Da de Danske med Approcher var naaet ind til Kontrescarpen, slæbte de Kanoner frem gennem Løbegravene (Approcherne) til den ydre Rand af Graven (die Graft) og bestrøg denne paa langs, saa at Forsvareren ikke kunde opholde sig i Faussebrayen. Dernæst rettedes Angrebet mod Mølleværket, der efter Beskydning med groft Skyts toges ved et pludseligt Anløb af det nærmest værende Fodfolk, som dog kun en Time holdt den erobrede Post, da Forsvareren saa kastede dem ud igen. Men endnu samme Dag tog de Danske med Storm den nærliggende „Lysthave", som laa foran Hovedgraven, hvorefter de gik over Ostefloden frem mod Hovedgraven. I den paafølgende Nat indtoges atter Mølleværket, der fastholdtes, og herfra gravede Angriberne sig under Fæstningsbroen ind mod et andet, foran Hovedgraven liggende Værk, hvorfra Forsvareren udjoges ved stærk Skydning med Haandvaaben og Kasten med Haandgranater. Det var dernæst her fra, at Angriberne gennemstak en Dæmning mellem Ostefloden og Hovedgraven og derved tog en stor Del af Vandet ud af Graven, der laa noget højere end Floden.

første af de tre i Krigsraadet den 17. Juni nævnte Punkter, og faktisk var det svenske Herredømme i denne betydelige Provins nu indskrænket til Fæstningen Stade og et Par Punkter af mindre Betydning. I de første Dage af Juli var Sten Billes og Kjeld Langes Regimenter bleven overført fra Holsten, hvad yderligere tyder paa Marskens Bestemmelse: med største Kraft at skride til Angreb paa Stade.

Fra den 7. Juli begynder man bestemt at kunne spore Virkningen af Carl Gustavs og hans Hærskarers Vandring mod vest, skønt Kongen i de Dage kun var naaet til Stettin. Nævnte Dag afholdtes foran Bremerförde det 5. Krigsraad; men forud for Mødet havde Marsken haft en Sammenkomst med de to næst efter ham vigtigste Personligheder her, nemlig Kay og Ditlev Ahlefeldt, for paa Forhaand at blive enig med dem om de vigtigste af de foreliggende Spørgsmaal. Ved denne foreløbige Sammenkomst proponerede Bille

a) at Angrebet paa Fæstningen her var bleven stærkt forhalet paa Grund af Manglen paa svært Skyts. Da der nu er kommen sikker Efterretning om Fjendens Opbrud og March, er der ingen Tid at spilde, hvorfor han foreslaar, at da Vandet nu er ledet ud af Hovedgraven, og Forsvareren har afslaaet at overgive sig, bør man straks skride til en Generalstorm. Dernæst skal det

b) bestemmes, hvorledes Bremerförde og de andre erobrede Pladser her i Landet skal besættes.

c) Da man har sikker Efterretning om, at Fjenden marcherer og har i Sinde at gaa paa Holsten: om man saa ikke bør imødegaa Fjendens første voldsomme Angreb, efter at man til den Hensigt har samlet hele den disponible Styrke. I

bekræftende Fald bør det her værende Korps føres tilbage over Elben, efter at man har udskilt de fornødne Styrker til at fastholde Provinsen Bremen for at bevare denne af Hensyn til Rekruttering, Løbepladser osv. Endelig skal bestemmes, hvem der skal have Overkommandoen i Stift Bremen, naar Hovedstyrken er ført tilbage over Elben.

De to Ahlefeldter var af den Opfattelse, at efter at herværende Fæstning var erobret, burde „Hovedværket“ i Holsten fortsættes, hvorfor man burde gaa derover med alt, hvad der kunde undværes fra Bremen — dog at der efterlodes, hvad der maatte anses for nødvendigt. Friedr. v. Buchwald burde have Kommandoen her. Dernæst bestemtes

d) at Troppeoverføringen skulde ske ved Wischhafen [1]) eller hvis Tiden (d. v. s. Forholdene i Almindelighed) tillod det, gennem „Oldeland“ til Blanckenese;

e) at de faste Pladser baade i Bremen og ovre i Marsklandene burde sikres ved faste Besætninger. Endelig aftaltes det, hvilke Regimenter der skulde afgive Besætninger i Bremen, at Oberst Eckerich skulde kommandere Fodfolket under Buchwald, samt at Korpsets eget og det meste af det erobrede Skyts skulde bringes over til Glückstadt.

---

[1]) Wischhafen ligger paa den venstre (sydlige) Bred af Elben, overfor Krautsand og altsaa ogsaa overfor Glückstadt. Meningen med de to forskellige Overskibningssteder er tydelig nok: var Fjenden, altsaa Carl Gustav med Hovedarmeen, alt kommen saa nær, at man maatte indskrænke sig til at forsvare Marskerne, vilde man gaa over ved Wischhafen; tillod Forholdene derimod at træde Fjenden i Møde ved Landegrændsen, kunde man bekvemmest og hurtigst sætte over ved Altenland („Oldeland“) i Nærheden af Stade, hvis stærke Besætning dog maatte paralyseres, inden Overgangen skete.

Da Marsken var bleven enig med de to General-Kommissarier, samledes Krigsraadet, hvori Bille forklarede, at da Tiden var kostbar, burde man, saaledes som Sagerne nu stod her, imorgen tidlig ved en Trompeter opfordre Fjenden til Overgivelse, og hvis denne ikke paafulgte inden en Time, foretage en Hovedstorm. Medlemmerne af Raadet var — foruden Bille og de to Ahlefeldter — lutter Fodfolksofficerer fra de i Belejringen deltagende Regimenter (Obersterne Eckerich, Lykke og Lange, Oberstløjtnanterne Bentfeldt og Holck). De afgav korte Vota, gaaende ud paa, at de vidste, at der var ingen Tid at spilde, og derfor anbefalede de at afkorte Angrebet[1]). Stormen blev dog ikke udført, da den svenske Kommandant overgav sig forinden.

Medens Fodfolket saaledes havde indtaget Bremerförde, havde Rytteriet været spredt over hele Provinsen, lige fra Lesum ved Bremen og indtil Stade og Buxtehude[2]), og det er vel Grunden til, at baade Buchwald, Oberst Jens og de andre Rytterofficerer var fraværende fra Krigsraadet den 7.

Efter at have anordnet det nærmere m. H. t. Proviantering m. m. af den erobrede Plads, Bortførelsen af den betydelige Mængde erobret Skyts, afgik Marsken til

---

[1]) Videre blev der ikke forhandlet her, og man maa derfor antage, at Forhandlingerne med Ahlefeldterne har overflødiggjort et almindeligt Krigsraad. Da samme Fremgangsmaade anvendes noget senere ved en højst vigtig Forhandling (den 23. Juli), har der muligvis foreligget en kongelig Bemyndigelse til at afholde „Geheime-Krigsraad“ (som det kaldtes den 23. Juli) med nogle af de højeste Myndigheder. Har man muligvis fattet Mistanke om Forræderi og Spioneri? Som det vides, var der god Grund til Mistanke.

[2]) Bennicks Regnsk. i Bremen; Kurtze, jedoch wahrhafte Relation etc. . . .

Egnen ved Stade, hvilken Fæstning ligesom ogsaa den befæstede Plads Die Burg blev berendt og blokeret. Samtidig blev den stærke Schwinge-Skanse, ved Schwingeflodens Udløb i Elben, umiddelbart ved Stade, angreben, dels for at afskære Fæstningen fra Forbindelsen med Elben, dels fordi det var Marskens Hensigt her fra („Oldeland", Altenland) at iværksætte Foreningen i Holsten af den samlede Armee. I Skrivelse til Ditlev Ahlefeldt af 10. Juli udtaler Marsken, at alle Efterretninger gaar ud paa, at Kongen af Sverrig er ankommen til Pommern og er bestemt paa med „aller force" at gaa til Holsten. Derfor er hans, Marskens, Plads nu i Holsten, og han vil vende tilbage dertil med alt, hvad der kan undværes fra Bremen for at fortsætte „Hovedværket" [1]). Skrivelsen er udstedt fra Bremerförde, men straks efter maa Marsken være brudt op mod Egnen ved Stade, thi Dagen efter var han i Horneburg, c. en Mil sydøst for Fæstningen. — Det vil nu, inden Fremstillingen føres videre her, være paa Tide at se, hvorledes Forholdene havde udviklet sig i Holsten og paa svensk Side.

Først i Løbet af den tredie Juniuge blev Kay Ahlefeldt færdig med Mønstringen af de holstenske Regimenter, saaledes at der ikke førend omkring den 20. kunde ud-

---

[1]) Ditlev Ahlefeldts Memoirer; Samlingen Bremen Nr. 39 b; Gersdorffs Breve Fasc. 5: General Hans Rantzau til Bille $^{12}/_{7}$.
Af Professor Fridericias Fremstilling (S. 273) faar man det Indtryk, at Marsken i disse Dage viste største Sorgløshed og Mangel paa Forstaaelse af Situationen. Intet kan være mere urigtigt. Marsken viste tværtimod i alle sine Anordninger, at han baade indsaa og tilfulde vurderede Faren og var bestemt paa i Tide at træffe de virksomste Forholdsregler derimod. At han i sine

leveres Vaaben og Faner til Brockdorffs og Gyldenløves, til Dels ogsaa til Eckerichs Regiment, samt Hinrich Ahlefeldts og Hans Rantzaus Ryttere. Efter Mønstringen lagdes de 4 holstenske Rytterregimenter i Kvarter i Amterne Trittau, Reinbeck, Steinhorst og Brunsbüttel samt langs Billefloden; men allerede i de første Dage udtalte Kay Ahlefeldt, at man p. G. a. Mangel paa Forplejning og Furage ikke vilde kunne forblive der ret længe, og kom der endnu flere Regimenter til, var det aldeles sikkert, at Amterne vilde blive totalt ruineret. Forplejningen af de holstenske Regimenter voldte, mærkeligt nok, større Vanskeligheder end Tilfældet var med de jyske Afdelinger, der fra den første Begyndelse underholdtes af den jyske Adels Kontributioner, der indsamledes i Lenene og pr. Skib ekspederedes til Rendsborg og Glückstadt[1]). Fra

---

Anordninger, ligesom ved sin Færd i det Hele, optraadte med Ro og Koldblodighed, bør ikke være en Bebrejdelse imod ham. Hvad der særlig synes at have mishaget Rasch — paa hvis Bagsnak efter Marskens Død den ugunstige Bedømmelse væsenligst er baseret — ved dennes fornyede Besøg hos Marsken var netop denne Koldblodighed, der fik sit Udtryk i Billes Ord til Rasch den 15. Juli (samme Dag som Carl Gustav ankom til Wissmar): Hvad angaar Fjendens Indmarch i Holsten, holder jeg det for tidsnok at tage Hatten af, naar man har set Manden. Rasch var jo en umaadelig geskæftig Person, paa Færde allevegne og i Besiddelse af en grændseløs Skrive- og Snakkelyst. Det er derfor højst sandsynligt, at Marsken er bleven ked og træt af Raschs Overhæng og endeløse Snakken op ad Stolper og ned ad Vægge om alt under Solen. Derfor kan han have søgt at befri sig for denne Konfusionsmager ved en kølig Afvisning, medens hans samtidige og forudgaaende Handlinger bedst viser, at han tilfulde var gennemtrængt af Situationens Alvor.

1) Indk. Sager 1657, Kay Ahlefeldt til Kongen 19/6; Bennicks Regnsk. i Holsten 1657; Bøvling Lens Regnsk. 1657; Skoklosterark.. Billes Pap., Blome til Bille 23/6; Gersdorffs Pap. Fasc. 5 uunderskreven Efterretn. fra Lübeck 30/6.

23. Juni og indtil Overførelsen til Stift Bremen stod ogsaa Sten Billes Rytterregiment her; men derimod beordredes Kjeld Langes og Brockdorffs Regimenter for en Tid tilbage til Rendsborg for at lette Forplejningen af dem — det først nævnte, eller rettere 7 Kompagnier deraf, blev dog snart efter sendt over i Stift Bremen. General Hans Rantzau fik Kommandoen over Tropperne ved Grændsen og sendte omkring den 20. Juni Oberst Sehesteds Regiment paa et Togt henimod Wissmar. Sehested kom tilbage igen nogle Dage senere i god Behold, da han ikke var stødt paa fjendtlige Tropper, og oven i Købet medbragte han en Slump Heste, Kvæg og Faar, som var gjort til Bytte inde paa svensk Territorium; men det blev ogsaa næsten den eneste krigerske Handling, disse fire kostbare Regimenter kom til at udføre, indtil Hovedmængden af dem faldt i Svenskernes Hænder ved Overgangen til Fyen i Januar 1658.

Den 22. Juni henvendte Statholderskabet ved Chr. Rantzau og Reinkingh — som det synes paa Anders Billes Opfordring — sig til Hertugen af Gottorp med Opfordring til at underskrive et Fællesopraab om „Almindeligt Opbud“ [1]) overalt i Hertugdømmerne; men endnu ved Slutningen af Maaneden havde den hertugelige Regering ikke givet noget Svar. Hertugen blev nemlig netop i denne Tid stærkt „animeret“ af de svenske Agenter til passiv Modstand, og snarlig Hjælp af Wrangel eller

[1]) Det „Almindelige Opbud“ i Hertugdømmerne var nærmest en Art Landstorm, da ikke alene Rostjenesten af Adel og Prælater hørte dertil, men ogsaa det vaabenføre Mandskab af By og Land, med de Vaaben og de Befalingsmænd, som de havde kunnet skaffe sig.

Carl Gustav selv stillet i Udsigt[1]). Da Rantzau ved Maanedens Slutning var rejst til Kjøbenhavn, bad Reinkingh Bille afgøre, om Opraabene nu skulde udstedes i Kongens Navn alene, hvad der vistnok vilde vise sig ganske unyttigt, da Adelen, der i Forvejen var uvillig nok til at ruste, næppe vilde indlade sig derpaa under de foreliggende Forhold. Bille maa alligevel have besluttet Udstedelsen, thi den 1. Juli udsendtes Patenterne fra Glückstadt, skønt Kay Ahlefeldt var enig med Reinkingh om, at det var ganske unyttigt, „da det er imod Fællesregeringens Fundamenta og Adelens Privilegier". Netop samme Dag indtraf Svar fra Hertugen. Dette Svar, der er dateret Gottorp den 26. Juni, opfattedes af Reinkingh saaledes, at Hertugen vilde unddrage sig at følge Opfordringen; men formelt gaar Hertugen dog ind paa den foreslaaede Opmaning, om han end stærkt betoner, at Kongens og de kongelige Embedsmænds hidtidige Forhold overfor ham ikke har været af en saadan Natur, at de har Grund til at vente Imødekommenhed af ham. Om Hertugen dernæst virkelig har udstedt nogen Anordning synes tvivlsomt[2]).

I den kongelige Del af Holsten, særlig i Sønderditmarsken, var der iøvrigt i Maj og Juni truffen nogle Anstalter til at benytte det indfødte Mandskab ved det lokale Forsvar. Saaledes var der i Sønderditmarsken oprettet 10 Kompagnier, og disse var stillet under Kommando af Fogderne og enkelte gamle, udtjente Befalingsmænd. Foruden de af Regeringen i Glückstadt trufne Anordninger om Almindeligt Opbud samt en Del Op-

---

1) Skoklosterark., Billes Papirer, Reinkingh til Bille 29/6 og 1/7; Samme Arkiv, Fasc. Möller, Wrangel til Vinc. Möller gentagne Gange i Juni samt 4. Juli.

2) Danske Kongers Historie Nr. 123.

bud i Amterne til Forstærkning af Fæstnings- og Skansebesætninger, udstedtes der Opmaninger fra Regeringen i Kjøbenhavn den 5., 8., 11., 12., 22. og 25. Juli — den ene mere indtrængende end den anden. Den første af disse, der er udstedt af de i Kjøbenhavn værende Rigsraader, medens Kongen var ude paa sin Sejltur, er rettet til Kay Ahlefeldt, men mere som en almindelig Opfordring til denne om, at da nu den fjendtlige Hær nærmer sig og Rigsmarskens Hær er stærkt svækket ved Detacheringer til det Bremenske osv., vilde det være rigtigt at opbyde Ridderskabet og Landskaberne. Rigsraaderne har næppe turdet indlade sig paa at give en virkelig Ordre uden særlig Beføjelse dertil, skønt de synes at være bleven presset haardt i den Anledning af Jørgen Kruse paa Marskens Vegne[1]). At der saaledes var gaaet en halv Snes Dage hen efter Kruses Ankomst til Kjøbenhavn, inden der gjordes noget ved denne Sag, ligger muligvis i, at de i Kjøbenhavn, der havde størst Indflydelse derpaa, og som oven i Købet, som Følge af deres diplomatiske Forbindelser, kunde være bedst underrettet om Forholdene syd for Østersøen, specielt Sekretær Lenthe, netop i de Dage udtalte, at de ikke troede paa Rygterne om Carl Gustavs Forehavende mod Holsten-Bremen[2]).

Den næste Opfordring til Organisation af et Forsvar

---

[1]) Som alt omtalt var Jørgen Kruse rejst til Kjøbenhavn paa Marskens Vegne. Den 28. Juni skriver Kruse til Bille bl. a.: . . . Jeg fik ikke talt med Hans Majestæt men med Hofmesteren, der henviste mig til Ove Gjedde og Christen Skeel, der tog det ad notam. Dog er der endnu ikke gjort noget derved i Kancelliet (formentlig om de tre Regimenter paa Lolland og Fyen, nemlig Rosenkrands', Lykkes og Brockenhuus'). Saa fik jeg talt med Hans Majestæt om „al Lejligheden“, men han henviste mig (atter) til Hofmesteren . . . . (Indk. Sager 1657).

[2]) Se bl. a. Ditlev Ahlefeldts Memoirer, Lenthes Skrivelser.

i Holsten, altsaa den af 8. Juli, udstedtes efter Kongens Hjemkomst. Ved den animeredes „Prælater, Riddere og Landskaber“ til at gribe til Vaaben og holde sig parat til at forsvare Landet. Den 11. Juli fik Kay og Ditlev Ahlefeldt Fuldmagt til at opbyde Rostjenesten og „samtlige Mandskab“ i Fyrstendømmerne sammen med de gottorpske Undersaatter, at forsyne Mandskabet med Vaaben og Officerer osv. Noget mere presserende er den trykte Plakat af 12. Juli, hvori siges, at man erfarer, at Fjenden kommer nærmere og nærmere, og derfor skal alle, der er pligtige at stille Rostjeneste eller Ausschuss møde ved „Kongens Hoflager“, hvor denne maatte være, inden 8 Dage fra Dato. Her søges altsaa Fiktionen om Kongens personlige Overtagelse af Føringen opretholdt — vel nærmest fordi man ventede sig større Virkning af Plakaten under denne Forudsætning. Om Almindeligt Opbud er der ikke Tale i denne Plakat. Anordningerne af 11. og 12. Juli synes at vise, at man i Kjøbenhavn endnu i disse Dage stillede sig skeptisk overfor den sig nærmende Fare; thi i den første af dem lagde man Sagen i Hænderne paa Kommissarierne, saa at disse selv kunde vælge Tidspunktet for Rejsningen, og den anden maatte i sig selv blive temmelig virkningsløs, da den Smule Ausschuss, der fandtes i Hertugdømmerne, forlængst var indkaldt.

Disse Anordninger, der kan være kommen Kommissarierne i Hænde den 15.—16. Juli, da Posttiden under den stærke Spænding var gaaet ned til 3—4 Døgn for Vejen fra Kjøbenhavn til Holsten, kunde umulig tilfredsstille dem og Marsken, der paa dette Tidspunkt var samlede i Glückstadt, og det ses, at Kommissarierne har givet deres Bekymringer herom Luft i en Beretning til

Kongen. Den 22. Juli udstedtes nemlig en Ordre til Kay og Ditlev Ahlefeldt, at da, i Følge deres Beretning, Fjenden nærmer sig Hertugdømmerne, skal særlig Marsklandene konserveres, samtidig med at Fjenden gøres mest mulig Afbræk; „men da vor Udrejse dertil (til Holsten) endnu vil trække noget ud,“ sætter Kongen sin Lid til Kommissarierne og stoler navnlig paa, at de sørger for Forsyninger af alle Slags og for at Skanser m. m. besættes tilstrækkelig osv. osv. Endnu denne Ordre viser, at Kongen og hans fortrolige ikke ansaa Faren for at være overhængende, da Kongens Afrejse til Hæren ikke anses for absolut nødvendig[1]).

Først den 25. Juli, tre Dage efter at Carl Gustav havde overskredet Holstens Grændse, udstedtes en virkelig og utvetydig Ordre til Hertugdømmerne om at rejse sig til Forsvar mod en indtrængende Fjende[2])! Men da var det, skønt Ordren afsendtes med 3-dobbelt „Cito“, alt for sent til, at Ordren kunde faa nogen reel Betydning. Selve denne bestod i et til General-Kommissarierne udstedt Patent, hvorved den ganske Befolkning i Hertugdømmerne paa Grund af den store Fare opbødes „Mand for Mand“, forsynet med de bedst mulige Vaaben og Officerer. Præ-

---

[1]) Aarsagen til Kongens Tøven netop i disse Dage kan være den Uro, ja næsten Panik, der opstod i Skaane og Kjøbenhavn som Følge af, at det svenske Korps i Halland den 18. Juli overfaldt Svend Poulsens Dragoner ved Hallandsaas, adspredte disse og trængte frem til Engelholm, hvor Gyldenløve laa med det skaanske Korps' Rytteri. Dette forlod temmelig overilet sin Lejr, mistede en Del af sin Proviant m. m. og forplantede Uroen sydpaa.

[2]) Man maa her spørge: Hvorledes har den ellers saa geskæftige og skrivesalige Rasch, der jo sad i Hamburg, hvor alle Efterretninger indløb, kunnet undlade at bombardere Regeringen i Kjøbenhavn med Meldinger om Svenskernes Fremrykning?

later og Ridderskab, som endnu ikke maatte være mødt med deres Rostjeneste, samt Stæder og Amter med deres Ausschuss truedes med militær Eksekution. Fjenden skal „Mand for Mand angribes med tapper Resolution...“[1])

Den stærkeste Modsætning til den næsten forbryderske Sorgløshed og Vantro, som Kongens fortrolige her udviste, danner den Virksomhed, som de i Kjøbenhavn værende Rigs-Kommissarier, Christen Skeel og Otte Krag, udfoldede i samme Tidsrum og i samme Anledning for Jyllands Forsvar. Fra den 10. Juli udarbejdede de to Herrer i „Raadstuen“ en Række detaillerede Forslag til kongelige Ordrer i Tilslutning til de den 18. Juni befalede Nyudskrivninger. Der befaledes for det første, at en af de jyske Rigsraader (Henrik Rantzau) fra Frederiksodde skulde lede hele Jyllands Forsvar; for det andet fik de nye Fodregimenter Ordre til hurtigst muligt at samles ved Frederiksodde; for det tredie beordredes Lensmændene til at hjælpe Officererne ved Samlingen og Udrustningen af dette Mandskab; endelig, for det fjerde, udstedtes et aabent Patent om Landstorm, „Almindeligt Opbud“, i Overensstemmelse med de gældende Landstormsanordninger. Endvidere befaledes det, at der fra Jylland snarest skulde sendes 2 à 3000 Mand til Fods af Sted til Forstærkning af Hæren i Holsten. Alle disse Ordrer og flere andre, der var affattet i energiske, indtrængende og vel valgte Udtryk, udgik fra Danske Kancelli i Dagene 10.—12. Juli, altsaa 13—15 Dage tidligere end de tilsvarende fra Tysk Kancelli. Da dernæst yderligere Efterretninger indtraf om Carl Gustavs Fremmarch, efterfulgtes

---

[1]) Inländ. Registr. 25/2, 29/4 og 18/7 samt 5/7, 8/7, 11/7 og 22/7. Ausländ. Registr. 25/7. Hertugdømmernes Arkiv: Indk. Sager 1657. Plakaten findes i Gottorper Arkivet under 12/7.

disse Ordrer den 14. og 15. Juli af Missiver til Lensmændene og Aabne Breve til hele Befolkningen om „General-Opbud“, hvorefter alt ungt Mandskab uden nogen Undtagelse skulde møde stiftsvis en bestemt Dag paa et centralt beliggende Sted, udstyret med Vaaben, Heste og Proviant, og her skulde Henrik Rantzau komme til Stede for at udtage og bortsende de mest tjenlige, som de gik og stod[1]).

For Fuldstændigheds Skyld skal det omtales her, hvorledes det gik med Rosenkrands' og Lykkes Regimenter, navnlig for at det kan skønnes, hvor forvirrede Forholdene var, og hvor lidt Besked man i Kjøbenhavn vidste, naar man udstedte Ordrer til Hæren i Holsten.

Paa Jørgen Kruses Opfordring havde Ove Gedde og Christen Skeel samt ogsaa de jyske Raader Iver Vind og Mogens Høeg den 27. og 30. Juni pr. „Cito“ tilskrevet Jørgen Brahe om snarest at skaffe Lykkes Regiment mønstret for de af fyenske Adel bevilgede Penge samt at formaa denne Adel til yderligere Forstrækning, „da nogle der i Landet har skrevet sig for Forstrækning udover deres Kontribution“; thi Regimentet behøves haardt „derude“. Naar Mønstringen er endt, skal Jørgen Brahe dirigere Regimentet til Holsten[2]). Naar det nu erindres, at Brockenhuus' Regiment ved Slutningen af Maj overførtes til Skaane, at Rosenkrands' Regiment først den 18. August førtes over Fyen til Frederiksodde, og at Lykkes Regiment først den 15.—19. Juli mønstredes i sine Kvarterer paa Fyen, vil man forbavses ved at se, hvilke Dobbeltgængerroller disse Regimenter spillede for

[1]) Se navnlig Jyske Tegn. 12/7, 14/7 og 15/7 samt Jyske Landkomm. Regnsk. 1651—61.

[2]) Körbitz' Regnskaber 1657.

Myndighederne i Kjøbenhavn og Holsten i Juli og August Maaneder.

Den 8. Juli lader Kongen Marsken underrette om, at Kay Lykkes og Jørgen Rosenkrands' Regimenter er beordret til straks at forføje sig over til ham[1]) (da havde det sidstnævnte ikke faaet Vaaben endnu, og først den 11. og 15. Juli sendtes Vaabnene fra Lübeck til Heiligenhafen, hvor de formentlig skulde udleveres til Regimentet).

Den 11. Juli skriver Kongens Sekretær, Lenthe, til Ditlev Ahlefeldt, at Kay Lykkes, Brockenhuus' og Rosenkrands' Regimenter snarest skal marchere til Holsten[2]).

Samme 11. Juli ved den svenske Resident i Hamburg, Vinc. Möller, at berette til Wrangel i Pommern, at Oberst Kay Lykke med sit Regiment for nogle Dage siden har staaet ved Haderslev og af Marsken har faaet Ordre til ligesom de holstenske Regimenter at rykke til den forskansede Lejr ved Itzehoe. (Det har han fra Marskens Sekretær, Nicolay)[3]).

Samme 11. Juli udstedes kongelig Ordre om Forplejning til Lykkes og Rosenkrands' Regimenter under Marchen gennem Hertugdømmerne[4]).

Den 19. Juli sendte Marsken en skriftlig Ordre til Hinrich Blome i Rendsborg, hvilken Ordre Blome skulde levere til den højstkommanderende Officer ved Rosen-

---

[1]) Jyske Tegn. 8/7; Afregninger IX Nr. 113; Bruun: Gunde Rosenkrands.

[2]) Ditlev Ahlefeldts Memoirer.

[3]) Skoklosterark., Wrangels Pap. Fasc. Möller.

[4]) Inländ. Registr. 11/7.

krands' Regiment — Oberst Jørgen Rosenkrands var i de Dage fraværende fra Regimentet, vistnok i Udlandet efter Befalingsmænd. — Ordren gik ud paa, at Regimentet, der antoges at være marcheret over Rendsborg mod Itzehoe, skulde gøre omkring og marchere tilbage mod Frederiksodde, og Blome skulde træffe „flittig Anstalt" til at befordre denne March. Blome, der havde været fraværende et Par Dage og ikke vidste nærmere Besked, skrev den 21. efter at have modtaget Ordren, at dersom Regimentet skulde være kommen saa langt, at det ikke hurtig nok kan blive ført tilbage igen (over Ejderen) med Færgen, vil han sørge for, at det begiver sig ind i Rendsborg Fæstning, indtil nærmere Ordre ankommer fra Marsken. Det synes, at Grunden til, at dette løst sammensatte Regiment skal gøre omkring, er Frygt for, at det ikke skal naa at forene sig med Korpset i Holsten. Samme Dag beretter Blome til Bille, at han nu tre Gange har skrevet til Kay Lykke og bedt denne fremskynde sin March, og han kan ikke forstaa, hvad det er, der opholder Obersten; men saa snart denne kommer, skal han blive hjulpen igennem. Atter den 23. skriver Blome, „eiligst" og med 3-dobbelt „Cito", til Bille, at denne nu gentagne Gange har tilskrevet Blome om at paaskynde Lykkes March, og Blome har nu fire Gange skriftlig bedt Lykke om det samme, men først denne Aften faaet Svar: at Lykke ikke tidligere end den 27. kan ventes foran Rendsborg Fæstning, „til Trods for at Skrivelsen er dateret den 22. i Haderslev". Med Rette forekommer denne March Blome noget langsom, og derfor vil han underrette Bille om Sagen. Blome beder om at holdes underrettet om, hvad der foregaar ved Hæren, for

at han efter Omstændighederne kan dirigere Regimentet videre — eventuelt gennem Marsklandene[1]).

Den 27. Juli underrettedes General-Kommissarierne i Holsten om, at Rosenkrands' Regiment skal afgaa pr. Skib fra Lolland til Eckernförde og derfra til Rendsborg, hvor det skal afvente nærmere Ordre om at slutte sig til Armeen[2]).

Og saa var alt dette Skriveri, denne Venten og Forbereden m. H. t. de 2-3 Regimenter fuldstændig hen i Vejret; thi ikke et af dem kom nogensinde til Slesvig, end sige til Holsten. Af al den Understøttelse for Hæren i Holsten, som man fablede om i Kjøbenhavn i denne kritiske Tid: Rostjeneste, Ausschuss og Almindeligt Opbud fra Holsten, Fodfolk fra Jylland, regulære Regimenter fra det øvrige Land — af alt dette kom saa godt som slet intet frem. Dertil var Misforholdet mellem Carl Gustavs hastige Energi paa den ene Side og de danske Myndigheders trevne Handling paa den anden alt for stor. For Rigsmarsken, der betimelig havde gjort, hvad han kunde gøre for at forstærke Hæren, maa det have været højst pinligt at se, hvorledes Hæren og han selv paa en Maade lodes i Stikken netop nu, da Afgørelsen stod for Døren. Saa meget bitrere maa hans Følelser herved have været,

---

1) Skoklosterark., Billes Pap., Blome til Bille 21/7 og 23/7. Blome kunde ikke vide, at Kay Lykke med nogle enkelte af sine Officerer var rejst i Forvejen for Regimentet, der stadig var paa Fyen. Som det ogsaa siden vil blive omtalt, naaede Lykke med Ledsagere ned til Armeen og vendte tilbage pr. Skib til Ballum paa Slesvigs Vestkyst, midt i August og sammen med Svogeren, Oberstvagtmester ved Huass' Regiment, Corf. Ulfeldt (til Matrup), der med en Del af sit Kompagni var undkommen fra Stift Bremen. (Körbitz' Regnsk.; Haderslevhus Lens Regnsk. 1657).

2) Inländ. Registr. 27/7.

som de Forstærkninger af Personel og Materiel, han havde paakaldt, var alle overkommelige, og som han maatte indse, at det hovedsagelig skyldtes dels Ligegyldighed, Sorgløshed og Efterladenhed, dels ond Villie og Snæversynethed, at hans Arbejde havde været forgæves.

D. Den svenske Hærs Fremmarch indtil den 18. Juli.

Omkring den 20. Juni stod de Dele af den svenske Stridsmagt, der skulde bruges til Felttoget imod Danmark, opstillet i 3—4 Grupper af forskellig Styrke. I Pommern stod under Feltmarskal Wrangel omtrent 6 Fodfolks- og Rytterregimenter, bestemt til Anvendelse i Felten. Fra Weichselens nedre Løb, i Nærheden af Danzig var 12—14 Rytterregimenter under Pfalzgreven af Sulzbach og Markgreven af Baden-Durlach i Fremrykning mod vest, og Carl Gustav havde ved Thorn sin Hovedarmee hos sig — omtrent 13 Rytter- og 3 Dragonregimenter. Endelig var omtrent 10 Fodregimenter sat i March mod Stettin for at slutte sig til Wrangel. De forskellige Grupper, som Carl Gustav tænkte at samle under sin Kommando, udgjorde saaledes omtrent 45 Regimenter. Fra Carl Gustavs egen Haand haves en Opgørelse af 23. Juni over de Regimenter, „som er bestemt af Hans Majestæt til Tyskland“, omfattende 251 Kompagnier Ryttere, hvoraf 96 svenske og finske, og 16 Kompagnier Dragoner. Rytterregimenterne har Kongen slaaet sammen til 30 „Eskadroner“, og han bemærker, at alle Regimenter er komplette paa Officerer (Befalingsmænd) og har stor Bagage[1]), „altsaa har jeg kun opsat det, som de er

[1]) Med tilhørende Bedækningstropper udenfor Effektivstyrken.

stærke til at fægte, og bliver ingen Eskadron ringere end 200 Heste, hvoraf de bestaar, og somme mere[1]).“ Den 23.[2]) Juni brød Hovedarmeen op fra Thorn, den 1. Juli kom Kongen selv til Stettin, den 2. Juli marcherede Sulzbachs Tropper igennem denne By og fortsatte mod Forpommern, og den 4. Juli naaede Hovedarmeen Stettin. Ved Synet af alle disse Regimenter udbryder en patriotisk Svensker: „I Sandhed! En ret Kærne af Folk, bestaaende af lutter gamle Soldater, som man ikke noksom kan forundre sig over!“ „Gud trøste Holsten og Bremen!“ skriver en anden.

Det er i højeste Grad interessant at se, hvorledes en saa fremragende Feltherre, som Carl Gustav var det, dirigerer sine Korps og trods de betydelige Afstande, der adskiller dem, holder han dem alle fast i sin Haand, indtil han kan overse Situationen; hvorledes han paa samme Tid sikrer sig mod danske Landgangsforsøg, fremskynder sine Korpsers March, holder Modstanderen i Uvished om Angrebsobjektet og endelig støtter med Raad — og indirekte med Daad — den angrebne Provins. Den 20. Juni forsikrer han den bremiske Regering, at han nok i betimelig Tid skal naa frem og bringe Understøttelse, og samtidig har han givet Wrangel i Pommern Instruktion om, at hvis den danske Hær gaar ind i Stift Bremen, skal Wrangel straks sammendrage alt, hvad han kan disponere over i Pommern og dermed „movere sig saa sagtelig“ ind i Mecklenburg, for at de Danske maa fatte nogen „apprehension“ om Wrangels Fremmarch og

[1]) Svenske Rigsregistratur $^{20}/_{6}$, $^{22}/_{6}$ og $^{23}/_{6}$.
[2]) Gersdorffs Pap. Fasc. 5 og 7, forskellige Efterretninger fra Danzig og Stettin. Nogle Efterretninger angiver den 26., hvilken Dato Professor Fridericia har benyttet.

nødes til at holde en Del af deres Styrke tilbage i Holsten. Under denne Forudsætning kan ogsaa Pfalzgrevens Korps følge langsomt efter. Er de Danske derimod ikke gaaet over Elben, men agter sig til Wismar eller Pommern, skal Wrangel indskrænke sig til med de Tropper, han har ved Haanden, at forsvare Adgangene til Pommern, indtil Kongen selv kommer dertil. Samme Dag, altsaa den 20. Juni, men aabenbart efter Udstedelsen af de foran nævnte Ordrer, modtog han en Række Beretninger fra Bremen og Pommern og beordrede paa Grundlag af disse General Volkmann i Stade til at forsvare sig saa godt som muligt, indtil Kongen kan naa til Pommern og dernæst derhen, „hvor Omstændighederne byder det". Ogsaa Wrangel faar samme Dag yderligere Instruktioner om, at han med sit eget og Sulzbachs Korps skal avancere mod vest og tage en Flankestilling mod en eventuel dansk Fremrykning, enten støttet til Wismar eller til Elben; men iøvrigt skal han forholde sig afventende, indtil Kongen kommer med Hovedarmeen. To Dage senere modtager han atter Beretninger fra Wrangel og gentager sine Ordrer, der dog nu, da Situationen er bedre belyst, ændres derhen, at dersom de Danske er brudt ind i Stift Bremen, skal Wrangel med sit eget, Sulzbachs og Markgrevens Korps „nur gerade auf Holstein avanciret, um denen allda zurückgelassenen Regimentern eins anzuhangen, und was raison de guerre dictiren wird weiter vorzunehmen suchet". Men idet Kongen har skullet underskrive denne Ordre, har han faaet Betænkeligheder ved at lade Wrangel have saa frie Hænder, og derfor tilføjer han egenhændig: dersom det erfares, at de Danske igen søger tilbage til Holsten, maa Wrangel ikke for meget paaskynde sin March men navnlig have sin Sik-

kerhed for Øje, „for at vi sikkert kan forene os og udføre Værket samlede“, og Wrangels Opgave bliver det da at holde Fjenden i Uvished og hindre rask Handlen af denne. Man undlod heller ikke Anstalter ved Østersøkysten, som om man agtede at foretage Overskibninger fra Preussen og Pommern til et Punkt paa den holstenske Kyst, og man sørgede for, at Rygter herom udspredtes. Det er vel saadanne Rygter, der har foranlediget Frederik III's Fart med Flaaden i Tiden omkring den 1. Juli.

Det viser sig, at Carl Gustav nøje kendte sine Folk, og at hans Forsigtighed overfor Wrangel, der dog vistnok var den dueligste af hans Underførere, var fuldstændig begrundet, thi omtrent den 23. Juni, og inden Wrangel, der opholdt sig ved Wolgast, havde modtaget Carl Gustavs Ordre af 20. Juni, var han fuldt bestemt paa at gaa frem til Angreb, saasnart Sulzbachs Tropper havde sluttet sig til ham. Han har erfaret, at de Danske har afstukket en Lejr ved Itzehoe, „und sich auf allen Fall dahin und in die Marschländer zu retiriren gedenken“, hvad der passer Wrangel udmærket, da „nichts soll uns lieber sein, als wenn wir ihn in die enge bringen könnten“, og saa skal man faa en mærkelig Dans at se. Resident Möller i Hamburg skal animere Hertugen af Gottorp og forsikre denne om, at Wrangel snart vil være hos ham. Den 27. Juni anser Kongen det atter for nødvendigt at lægge en Dæmper paa Wrangel: er de Danske ovre i Stift Bremen, maa han „avancere“ hen imod Elben — er de i Holsten, skal han standse ved Demmin, indtil Kongen kommer. Den 4. Juli er Kongen endnu i Stettin og har fastsat Hærens Samling til den 10. Juli ved Demmin, „um von dannen ohne Versäumnis gerade auf den Feind, wo wir denselben zu subsistiren Kund-

schaft haben, im Namen Gottes losgehen werden". Hertugen opfordres til at holde sine Tropper parat og til at lade slaa en Bro over Ejderen i Nærheden af Tønningen [1]), for at den svenske Hær kan gaa over der.

Den 18. Juli stod den svenske Hovedhær ved Gadebusch, med Wrangels Korps paa venstre Fløj, og der var truffen Anstalt til at sætte en Del af Hæren, og da navnlig Fodfolk over Elben ved Zollenspicker, over i Provinsen Bremen. Forinden fik Kongen dog Underretning om, at de Danske havde opgivet Angrebet paa Stade, og at Understøttelse der ikke var overhængende nødvendig. Han besluttede dog at ville sende 1600 Ryttere og næsten alt Fodfolket og Dragonerne over i Provinsen Bremen for at forjage de danske Besætninger der fra. Selv vilde han beholde hos sig omtrent 8000 Mand samt det meste af Artilleriet, og yderligere Forstærkninger var i Anmarch fra Pommern. Kongen var allerede omkring den 13. Juli vidende om, at Hans Rantzaus Rytterkorps havde forladt Grændsen og var gaaet tilbage i vestlig Retning [2]).

E. Carl Gustavs Indmarch i Holsten, Kampene paa begge Sider af Elben.

I Overensstemmelse med den trufne Beslutning om at samle Hovedstyrken af den danske Hær i Holsten samlede Bille Transportmidler sammen for at gaa over

---

1) Det var netop i denne Egn, at Rigsmarsken havde ladet anlægge de stærkeste Skanser for at hindre fjendtlig Gennemmarch.

2) Svenske Rigsregistratur 27/6, 3/7, 15/7, 16/7, 18/7, 20/7, 21/7 og 24/7; Skoklosterark., Wrangels Pap., Fasc. Möller.

Om den svenske Hærs March gennem Mecklenburg haves en interessant Beretning til Jac. Steinmann, afsendt fra Ham-

Elben i Nærheden af Blanckenese. At Overgangsstedet valgtes her viser, som alt berørt, at Bille baade var bestemt paa at ville træde Fjenden i Møde ved Landegrændsen, altsaa der, hvor Hans Rantzau stod med Rytterkorpset, og at han mente at have tilstrækkelig Tid for sig dertil. Det første taler til Ære for Marskens Mod og Resoluthed trods en Modstander som Carl Gustav og vidner om en vunden Tillid til de Regimenter, der under hans egne Øjne havde kæmpet i Stift Bremen — det andet til Ære for hans gode Omdømme og Sindsligevægt, thi der var jo i Virkeligheden Tid nok endnu til at gaa Fjenden i Møde. Noget andet er det, om ikke Marsken hurtig vilde indse, at han fra en Opstilling ved Grændsen, lige saa lidt som fra noget andet Sted, vilde være i Stand til at hindre Fjendens Indbrud i Holsten, dels fordi hans Korps i Tal og Kampdygtighed endnu ikke var Fjenden voksen, dels fordi en saa betydelig Strækning i det Hele ikke lod sig forsvare overfor en saadan Modstander som Carl Gustav og hans Hær. Hvad særlig Tallet angaar, vilde han, da baade Provinsen Bremen samt Fæstninger og Skanser i Holsten vedblivende maatte have den nødtørftigste Besætning, næppe kunne disponere over mere end 7 à 8000 Mand, hvoraf 2—3000 Infanterister og Dragoner, medens Carl Gustavs Hær maa anslaas til 11—12000 Mand, hvoraf c. 8000 Ryttere og Dragoner, samt et talrigt og dygtigt Artillerikorps.

---

burg 18/7. Beretningen hidrører vistnok fra den hollandske Resident i Hamburg, Römer, der sendte den direkte til Steinmann. (Steinmann til Bille dateret „Itzehoe 19/20 Juli horâ 4. matutinâ". Begge Aktstykker i Skoklosterarkivet, Billes Papirer.)

Men Forholdene udviklede sig helt anderledes, end Marsken havde tænkt sig. Som Svar paa sin Opfordring til Hans Rantzau om at skaffe Baade og Pramme til Overfarten over Elben modtog Bille, vistnok den 13. i Horneburg, Melding fra Rantzau om, at denne den 10. Juli havde rømmet Stillingen ved Trittau og først var gaaet tilbage til Fuhlsbüttel, ved Alster, en god Mil nord for Hamburg, men dernæst til Egnen mellem Hamburg og Glückstadt. Rantzau selv havde her taget Kvarter i Byen Wedel, saa at nu de to Dele af den danske Hær laa omtrent lige overfor hinanden, hver paa sin Side af Elben.

Som Grund til denne for Bille uden Tvivl højst overraskende Bevægelse angav Rantzau, at han havde erfaret, at Carl Gustav ventedes til Wismar, og at han fra flere Sider var bleven advaret om, at man fra Wismar havde planlagt et Anslag mod hans fire Regimenter. Han havde da, ihukommende det ham af Bille givne Paalæg om Regimenternes „Konservation", afholdt Krigsraad, og det var heri enstemmig bleven besluttet, at man skulde gaa tilbage mod Itzehoe, men foreløbig var han standset i Grevskabet Pinneberg. Rantzau sluttede sin lange Redegørelse med at sige, at det var udenfor enhver Tvivl, at dersom han længere var forbleven ved Trittau, vilde Fjenden have rettet alle sine Anslag mod ham; men han skal, om Gud vil, nok „ogsaa herefter være vigilant" [1]).

Naar det betænkes, at den Dag, da Rantzaus Korps gik tilbage, var den fjendtlige Hær 30—35 Mil fra ham, at Rantzau gik tilbage paa blotte Rygter, som ikke ses

[1]) Gersdorffs Papirer Fasc. 5, Rantzau til Bille $^{12}/_{7}$ 1657.

at have haft selv det ringeste paa sig, at han ikke havde været i direkte Berøring med selv den mindste Del af den fjendtlige Hær, og at han først kom i Ro, da han havde lagt omtrent 40 Mil mellem sig og Fjenden og havde de sikre Fæstninger lige i Ryggen paa sig — saa har man al Grund til at tvivle om Rantzaus og hans Regimentchefers Duelighed og Sindsligevægt. — Det er derhos ejendommeligt, at allerede den 4. Juli kan den svenske Agent i Hamburg, Möller, berette Wrangel, at Rantzaus Rytterkorps agter snart at trække sig tilbage til Itzehoe, og allerede den 11., altsaa Dagen før Rantzau meldte Bille det skete, berettede en anden svensk Agent derom til Wrangel (og denne atter til Carl Gustav), og han (Agenten) ved tillige, at Korpset agter at være i Itzehoe den 13[1]).

Egnen omkring Stade havde imidlertid været Skueplads for flere krigerske Affærer, idet Schwinge-Skansen, eller Skansen ved Brunshausen, som den ogsaa kaldes, var bleven indtagen den 14., og et alvorligt Undsætningsforsøg af det svenske Korps i Stade var bleven afslaaet med betydelige Tab for Svenskerne, der mistede c. 150 Mand til Fods, hvoriblandt flere Officerer, medens Rytteriet kun ved Flugt reddede sig. Dernæst lod Bille anlægge to nye Skanser i Altenland mellem Butzfliet og Twielenfliet, og lægge en Bro over Schwingefloden[2]).

Bille har sandsynligvis samme Dag, den 13., modtaget Rantzaus Melding og en kongelig Ordre fra Kjøbenhavn, dateret den 8. Juli. I denne Ordre

---

[1]) Skoklosterark., Wrangels Saml., Möller til Wrangel 4/7 og Khünberg til samme 11/7.

[2]) Skoklosterark., Wrangels Saml., Möller til Wrangel 21/7; Kurze, jedoch wahrhafte Relat. etc.

hedder det, at man har erfaret, at Kongen af Sverrig nærmer sig; derfor skal Bille holde Krigsraad om, hvorvidt Bremen skal forlades[1]) og den der begyndte Dessein opgives, for at Hæren kan gaa tilbage til Holsten igen, eller om man skal fortsætte som begyndt. I sidste Tilfælde kan de i Holsten tilbageblevne Tropper sætte sig ved Itzehoe „og desimidlertid at drage ind i Marsklandene saa vidt muligt er fra Grændserne til Rendsborg“ (formentlig Forplejning og Furage til Korpsets Underhold). Skrivelsen slutter med at beordre, at Bille skal drage al Ausschuss og Landfolket af begge Fyrstendømmer samt Rostjenesten til sig osv.[2]).

Vort Kendskab til Rigsmarskens Virksomhed og hans Opfattelse af Situationen i disse kritiske Dage fra 12.—16. Juli er ikke særlig stort. Det vides, at han opholdt sig paa den sydlige Elbbred, ved Stade, og ledede Foretagenderne her, indtil Schwinge-Skansen var erobret, og derefter vilde han rejse over til Glückstadt, men han synes ikke at være indtruffen der før den 16. Han havde haft en Meningsudveksling med Hans Rantzau den 14. eller 15., uden at det dog vides, hvorledes dette er forløbet, om man end, efter hvad der var gaaet for sig umiddelbart forud, sammenholdt med, at Hans Rantzau kort efter for bestandig forlod Hæren, kan drage visse Slutninger desangaaende. Det synes sikkert, at Bille allerede før Krigsraadsmødet i Glückstadt den 16. Juli har opgivet sin Beslutning om at rykke frem til Grændsen, og at han til Gengæld derfor tøvede noget længere paa den sydlige Side af Elben og i Dagene indtil den 16.

---

[1]) Man vidste jo intet i Kjøbenhavn om, at Bremerförde Fæstning og Lehe-Forskansningerne var erobrede.

[2]) Jyske Tegn. 8/7 1657.

var saa meget virksommere i Egnen ved Stade. Hovedaarsagen til, at Bille har opgivet denne Beslutning, har uden Tvivl været den kongelige Ordre af 8. Juli, der henstillede at lade Korpset i Holsten gaa tilbage til Itzehoe; men tillige kan ugunstige Efterretninger, modtagne af Hans Rantzau, om Stemninger og Tilstande i de holstenske Regimenter have bidraget dertil, og yderligere har han muligvis af de sidst indtrufne Efterretninger[1]) om Carl Gustavs Fremrykning indset, at han vilde blive Fjenden betydelig underlegen i Styrke, hvorledes han end bar sig ad. Den 16. Juli skriver Bille fra Glückstadt til den jyske Landkommissarius Peder Lange om noget vedrørende de sidste Hververinger og tilføjer: „Tilstanden her er saaledes, at jeg formedelst de Svenskes Anmarch i Holsten er bleven forhindret i, Fyrstendømmet Bremen videre at tilsætte (angribe), førend anden Vished herom kan erlanges“. Fra Generalkvartermester, Oberst Jens, haves en karakteristisk Udtalelse, en lille Billet, af 15. Juli, udstedt i Glückstadt til Bille. Billetten tyder i al sin Korthed paa, at Jens har været i ophidset Stemning, hvad enten nu dette hidrører fra Vin eller fra andre Grunde; thi medens Jens ellers skriver ordenlig tysk og ret soigneret, er denne Billet næsten ulæselig og uforstaaelig. Den lyder, efter en Indledning om, at Fjenden endnu er ved Wolgast (i Pommern — han var i Virkeligheden den Dag i Nærheden af Gadebusch i Mecklenburg) . . . . „alles ungewiss [; bei?] desen Ankomptt Meines erachtens kein Volcker hirüberbringen, bei itzige dröckne Zeit Stad[e] oder Boxtahude atekiren, heit wider bey Euer Exell. sein“. Meningen er altsaa dog den, at

[1]) Kurze, jedoch wahrhafte Relat. etc.

han vilde opfordre Bille til ikke at lade Tropper overføre til Holsten, men i Stedet derfor angribe Stade eller Buxtehude — en Opfattelse, som han muligvis har tilfælles med enkelte danske Officerer ovre i Stift Bremen, men som ikke kommer frem ved Krigsraadsforhandlingerne. Det skal bemærkes som ret ejendommeligt, at Jens ikke mere deltager i noget Krigsraad[1]).

Den 16. Juli holdtes som foran antydet Krigsraad i Glückstadt, hvor Bille i Hans Majestæts Navn meddelte, at ifølge indtrufne Efterretninger var den svenske Hær paa March fra Pommern gennem Mecklenburg og vilde søge at gøre Indfald i Hertugdømmet Bremen. Han proponerer derfor, om man a) med Hovedstyrken af „Korpset“ bør forblive i Bremen, eller om man b) bør gaa over i Holsten dermed, agere mod den ankommende Fjende, men dog indtil videre besætte de faste Pladser i Provinsen Bremen med Fodfolk, støttet af noget Rytteri. Til Stede i dette Krigsraad var, foruden Bille, kun Obersterne Gyldenløve, Brockdorff og Wancken, General Hans Rantzau og Kay Ahlefeldt, saa at bl. a. samtlige danske Officerer manglede — de var ovre paa den anden Side af Elben. Det viste sig, at Opfattelsen var den, at man burde følge Proposition Nr. 2, og at Erobringerne i Bremen burde fastholdes med en passende Styrke. Det vigtigste var for alle Marsklandenes Sikring. Der kan næppe være Tvivl om, at forinden sin Afrejse fra Stift Bremen har Marsken drøftet med de der værende højere Officerer, hvorledes Situationen nu var, og hvorledes Hæren nu burde forholde sig; og der

[1]) Jyske Landkommiss. Regnsk. 1651—61; Skoklosterark., Billes Pap., Oberst Jens til Bille 15/7, Jac. Steinmann til samme s. Dag; Kurze, jedoch wahrh. Rel. etc.

kan næppe heller være Tvivl om, at Flertallet derovre har haft samme Opfattelse som Krigsraadet i Glückstadt: Hovedvægten laa paa Holstens og dermed for en stor Del paa Halvøens Hævdelse, men man vilde ikke slippe Bremen — ja, det er endog rimeligt, at Stemningen hos danske Officerer i endnu stærkere Grad har været for Fastholdelsen af Erobringerne, maaske endda med endnu talrigere Kræfter, thi det var jo de indfødte, danske Afdelinger, der havde kæmpet og blødt for Erobringen af denne store Provins.

I Elmshorn to Dage senere fik Ditlev Ahlefeldt sit Votum tilført Protokollen. Han var af samme Mening som de andre. Ved samme Lejlighed forhandledes det, hvor man skulde tage Opstilling med Korpset, da den forskansede Lejr ved Itzehoe ikke var saa vidt færdig, at den kunde benyttes. Egentlig var det Statholderen Christian Rantzau, der skulde lade dette vigtige Arbejde udføre, men han havde henskudt sig under sin Sygdom og faaet de ham paahvilende Pligter praktiseret over paa Kay Ahlefeldt, som i Forvejen havde nok at gøre, og Arbejderne her var kun dreven med ringe Energi. De faa Officerer, der var til Stede ved Forhandlingen i Elmshorn, holdt for, at Korpset burde stille sig op ved Hohenfelde, omtrent midtvejs mellem Elmshorn og Itzehoe, ved en af Hovedadgangene til Marsken.

Vil man undersøge, hvorvidt den i Glückstadt den 16. Juli trufne, højst vigtige Beslutning var den rigtigste eller dog forstandig og forsvarlig, maa det holdes for Øje, at vort Kendskab til Stemninger og Tilstande i Hæren er meget ufuldkomment, og at vi derfor ikke kan være varsomme nok i vore Domme, og vi maa dernæst gaa ud fra, at de Mænd, der havde Ansvaret for, hvad der

skete og hvad der undlodes, som Helhed baade var forstandige og handledygtige, og de eneste, der kendte Forholdene til Bunds i ethvert Fald paa egen Side — med andre Ord: man maa paa Forhaand antage, at den trufne Beslutning var forsvarlig. Det er forstaaeligt, at disse Mænd maatte krympe sig ved helt at opgive de vundne Erobringer, selv om det end havde vist sig, at Forholdene paa fjendtlig Side havde udviklet sig anderledes og langt farligere, end man hidtil havde tænkt sig det sandsynligt, og man kan ikke dadle dem stærkt for, at de anvendte en Del af Hæren til at fastholde nogle af de vigtigste af de erobrede Pladser og da særlig Bremerförde samt f. Eks. Forskansningerne ved Brunshausen (ved Stade), ved Belem (overfor Glückstadt) og ved Lehe (ved Weser), navnlig hvis der var Udsigt til, at man vilde faa Tid til at gøre disse Forskansninger mere modstandsdygtige, end man virkelig fik. Derimod er det mindre forstaaeligt, at man efterlod en forholdsvis saa betydelig Rytterstyrke som 14 Kompagnier, da ingen af de erobrede Pladser var i Stand til at optage Rytterne, dersom de blev tvungne til at rømme Marken. En mindre Rytterstyrke, nogle faa Kompagnier, vilde i og for sig have været tilstrækkelig for Formaalet, nemlig at vedligeholde nogen Forbindelse mellem de af Fodfolket besatte Punkter, holde det aabne Land i Nærheden af disse i Lydighed og til at besørge Inddrivning af Forplejning m. m.; men paa den anden Side var det ikke sandsynligt, at det talrige, svenske Rytteri vilde have set rolig til, og det var vel for vedblivende at være dette voksen, at Rytterstyrken blev gjort saa betydelig.

I Dagene fra den 17. til den 21. Juli udførtes dernæst den delvise Rømning af Provinsen Bremen. For-

svaret af Bremerförde overdroges til Oberst Eckerich, der beholdt hos sig en Del af sit eget Regiment og noget af Kjeld Langes. Desuden afgav Eckerichs Regiment et Par Kompagnier til andre Punkter, medens der af Langes Regiment forblev ialt 7 Kompagnier her, spredt omkring i Landet og blandet med Smaastyrker af Jyske Regiment og af Gyldenløves Regiment. Endelig forblev der et Kompagni af jyske Adels Fodfolk under Majoren, Iver Olufsen. Af Rytteri forblev Huass' Regiment, 6 Kompagnier, de 4 Buchwald'ske Kompagnier og af Oberst Jens' Regiment ogsaa 4 Kompagnier, kommanderet af Major Anders Sandberg. Fodfolket talte 14—1500 Mand, Rytteriet 11—1200 Mand (Heste). De fleste Kompagnier havde en Del saarede fra de forefaldne Kampe, og ved Rytteriet var ikke faa af Hestene kreperet — ved Buchwalds Eskadron var saaledes ikke mindre end omtrent en Fjerdedel af Mandskabet ubereden.

Om det danske Korps' Forhold umiddelbart før Overførelsen til Holsten beretter General Volkmann fra Stade, at han Natten mellem den 20. og 21. var rykket ud med sit Rytteri for at erfare, hvad de Danske, der havde ligget i Lejr mellem Stade og Brunshausen, tog sig for. Da han ved Daggry kom i Nærheden af Lejren, saa han, at de Danske alt var afmarcheret mod nordvest i „al Il og Hurtighed" og havde taget Opstilling i Kehdinger Land (overfor Glückstadt) og ved Butzfliet. Deres Lejr havde de forinden stukket i Brand, og deres Baadebro over Schwinge Floden havde de afbrudt og taget med sig[1].

General Friedr. v. Buchwald var jo allerede den 7. Juli bleven udset til at tage Kommandoen i Stift Bremen;

[1]) Skoklosterark., Wrangels Saml., General Volkmann til Wrangel 21/7.

men endnu tidligere, den 27. Juni, havde han ansøgt Kongen og Rigsraadet om sin Afsked, da hans Kræfter ikke strakte til til Bestridelsen af den anstrængende Tjeneste i Felten [1]). Han afventede ikke Svaret herpaa, men forlod uden videre sin Kommandopost, der nu gik over til Oberst Eckerich foreløbig, og fra den 17. Juli skriver Eckerich sig som „Generalmajor over Infanteriet og Overkommandant i Hertugdømmet Bremen". Det synes derhos, som om Buchwald har ladet sin Eskadron drive af for Lud og koldt Vand, som man siger, ved sin Bortrejse; thi den 17. Juli beretter Eckerich i Bremerförde gnavent, at de 4 Buchwald'ske Kompagnier „uformodenlig er kommen ham paa Halsen", og han ved ikke, hvad han skal gøre med dem, da han ikke har Proviant og Furage til dem. Oberstvagtmesteren derved, Herman Kaas, var midlertidig fraværende, saa at Eskadronen førtes af Ritmester Vald. Daae [2]).

Efter at Eckerich var bleven efterladt ovre i Bremen, Buchwald havde forladt Hæren og Hans Rantzau havde givet Bevis for, at han ikke var en mere selvstændig Plads voksen og vistnok allerede nu bryggede paa den Beslutning, som han satte i Værk den 27. Juli, nemlig at forlade Hæren — efter dette saa det højst kummerligt ud med Hærens højere Officerer. Det hjalp kun lidt, at at Bille sidst i Juli fik Tilladelse til at „bruge" Obersterne Wancken og Jens som Generalmajorer [3]); thi Wancken nægtede at forlade sin Fæstning og henskød sig under sin svage Helbred, og Bille synes fuldstændig at have

---

1) Gersdorffs Papirer, Fasc. 5. Om den Buchwald'ske Sag se nærmere hos Meidell: Fra Enevældens Dæmring.
2) Bennicks Regnskab i Bremen 1657.
3) Jyske Tegn. og Inländ. Registr. 22/7 1657.

mistet Tilliden til Oberst Jens. Og vel var Generaler som Wrangel, Sulzbach, Baden-Durlach, og hvem man ellers vil nævne i Carl Gustavs Hær, saa vel som de i Skaane optrædende saasom Gust. Otto Stenbock, Douglas, Pehr Brahe m. fl. ingenlunde fremragende Førere, og Glansen af deres smaa Stjerner slukkedes fuldstændig af Carl Gustavs Feltherresol, men de var dog alle lydige og vel disciplinerede samt rutinerede Førere, som under en Carl Gustavs paa samme Tid milde og vennesæle, men ogsaa faste, energiske og klart skuende Ledelse, var i Stand til at udrette noget betydeligt.

Allerede den 19. Juli kunde Jac. Steinmann melde Bille, der da var paa det til Hærens Samling valgte Punkt, Hohenfelde, at han havde erfaret om Carl Gustavs Hensigter om at sende en Del af sin Hær over i Stift Bremen og med Resten at gaa ind i Holsten[1]); men Steinmann føjer dog forsigtigt til, at man ikke kan vide, om dette ikke muligvis blot er en „Finte". Da man imidlertid havde erkendt, at man var Fjenden stærkt underlegen, var der foreløbig ikke andet at gøre, end at stille den disponible Del af Hæren parat øst for Marsklandene og afvente de lovede Forstærkninger, af hvilke jo i ethvert Fald de to regulære Regimenter maatte antages at ville ankomme i de allernærmeste Dage. Den lille Krigsflotille paa Elben under „Admiral" Peter Lützen maatte saa efter bedste Evne søge at hindre Fjendens Overgang til Hertugdømmet Bremen.

---

1) Skoklosterark., Billes Papirer, Steinmann til Bille 19/7. Blandt de ikke-militære Embedsmænd i Holsten bør Steinmann fremhæves som en særdeles virksom, forstandig og loyal Mand, der ligesom Amtmanden i Rendsborg, Hinr. Blome, paa enhver Maade søgte at være til Nytte og Støtte for Hæren.

Den 22. Juli var Korpsets Opstilling saaledes, at Rantzaus Rytterkorps stod sydligst, bag Pinnau, ved Ütersen Broen, de 8 Kompagnier af Oberst Jens' Regiment ved Kellinghusen og Bramstedt, Sten Billes Regiment imellem disse to Grupper og noget tilbagetrukket, ved Horst og Hohenfelde. Rigsmarskens Dragon-Eskadron stod bag Rantzaus Korps, ved Elmshorn, og endelig det disponible Fodfolk, nemlig Hovedmængden af Jyske Regiment og jyske Adelseskadron, Rigsmarskens Fodfolkseskadron, Brockdorffs Regiment og den i Holsten værende Halvdel af Eckerichs Regiment samlet i Kremper Marsk. Hvad der af Gyldenløves Regiment ikke var ovre i Stift Bremen stod i Glückstadt. I Tilfælde af, at Fjenden angreb med overlegen Magt, skulde det direkte Forsvar af Adgangene til Marskerne overlades til Fodfolket, medens Rytteriet skulde trække sig bort fra Fronten og samle sig til venstre Fløj henimod Neumünster for at holde Forbindelse med Rendsborg og de derover ventede Forstærkninger.

En Beretning fra Kay Ahlefeldt paa egne og Marskens Vegne til Kongen, dateret Grevenkop[1]) (c. 3/4 Mil øst for Krempe), viser, hvorledes Stemningen var i Hovedkvarteret i disse Dage. Man er fuldt paa det rene med, at det bedste vilde være, om man nu kunde gaa løs paa Fjenden, inden denne udhviler og forstærker sig paa alle Maader efter den lange March; men inden man kan gøre dette, maa man have nogle af de lovede Forstærkninger: og disse udebliver stadig. Ja, dersom man endda ved Hjælp af det lovede jyske Landfolk eller Ausschuss og Almindeligt Opbud i Hertugdømmerne, særlig af Marskerne, kunde frigøre det regulære Fodfolk i Fæst-

---

1) Indk. Sager 1657 22/7.

ninger, Skanser og Slotte; men ogsaa hertil er der ringe Udsigt.

Den 23. Juli holdtes der „Geheime"-Krigsraad[1]) i Grevenkop. Til Stede var alene Marsken, Kay Ahlefeldt, Christian Friis, og Jac. Steinmann. Første Proposition var, hvor man burde stille Korpset og først „fatte Stand"? Svaret herpaa lød: med Rytteriet og Dragonerne foreløbig stille sig „bey den Wellingen (Forskansningerne) zu Itzehoe", indtil man erfarede Fjendens Intention; Fodfolket, med Undtagelse af, hvad der er forlagt i Befæstningerne, tager Stilling ved Störfloden (vel sagtens mellem Itzehoe og Wilster, da Itzehoe ligger ved og vest for Stör). b) Hvorledes man skal forsvare Kremper og Wilster Mark ved Hjælp af Skanserne? Svar: Skanserne ved Kremper Marsk besættes af Oberst Brockdorff, de i Wilster Marsk af Oberstløjtnant Eiler Holck (Billes Livregiment). c) Hvorledes skal man fastholde de øvrige Marsker og Befæstninger og dernæst forholde sig med den disponible Del af Korpset? Svar: Hertil maa (hele) Infanteriet anvendes. d, e og f) drejede sig om mindre Besættelser samt om Broslagninger over Stör og Ejderen, hvorom der var fuld Enighed. g) Om Itzehoe bør holdes? „Dette Punkt forblev ubesvaret". h, i og k) var af mindre Betydning, medens Punkt j) drejede sig om Armeens Underhold. „Dette Punkt blev afbrudt af Oberst Hinrich v. Ahlefeldts indbragte Efterretninger om Fjenden". Efter at dette var underskrevet af Bisiddere og Præses, har man samme Dag (og Sted?) fortsat med „2. Proposition" — vel sagtens efter at have ladet Oberst Ahlefeldt aflægge Beretning om sit Sammenstød med Fjenden, det

[1]) Ny kgl. Saml., Fol. Nr. 634 b.

første større Sammenstød med Carl Gustavs egen Hær. Ahlefeldt har vel ogsaa gjort en Del Iagttagelser m. H. t. Fjendens Hovedstyrke[1]). Denne 2. Proposition lød paa, hvor „det endnu havende“ Rytteri kan staa, og hvor det kan underholdes. General-Kommissarierne (nu maa ogsaa Ditlev Ahlefeldt være kommen til Stede) mener, at der er saa lidt Plads i de tilbageværende Marsker (vil vel sige, efter at Fodfolket har optaget Kremper og Wilster Marsker samt en Del af Sønderditmarsken), at det maa befrygtes, at Rytteriet konsumerer sig selv. — Hermed slutter, hvad der for Tiden haves af Beretninger i danske Arkiver m. m. om Krigsraadsmøderne, idet den for faa Aar siden fremdragne Beretning om Raadslagningen den 27. Juli i Glückstadt[2]) er funden i Holsten.

Det, der var sket den 23. Juli med Hinrich v. Ahlefeldt, var, at denne var bleven sendt ud med 300 kommanderede Ryttere mod Terrænet nord for Hamburg for at rekognoscere. Ved Fuhlsbüttel kastede han en mindre, fjendtlig Rytterstyrke og forfulgte denne ind imod den svenske Hærs Hovedstyrke, der synes at have befunden sig paa March. Efter en „temmelig skarp Fægtning“ med tililende svensk Rytteri maatte Ahlefeldt trække sig tilbage; under Tilbagegangen kom hans Kommando ind i sumpet Terræn, hvorfra en Del af hans Folk ikke kunde undslippe, men blev tagen til Fange, og med disse Oberstløjtnant Joachim Körber, den senere saa tapre og energiske Forsvarer af Nakskov, samt en Ritmester Hinrich v. Ahlefeldt. Tabet paa svensk Side var omtrent ligesom paa dansk c. 50 Ryttere, og Oberst Ahlefeldt

[1]) Kay Ahlefeldts Beretn. t. Kongen 25/7 1657 (Danske Saml. 5, S. 379).
[2]) Se Side 486.

havde desuden to fangne svenske Ritmestre og flere andre fangne Officerer med sig[1]).

Fra den 24. tog Carl Gustav Hovedkvarter i Ottensen, lige overfor Rantzaus Rytterbrigade, og det var hans Agt at holde Rast i det mindste den 25. med for at unde de stærkt medtagne Heste nogen Hvile. Svenskerne bragte straks Artilleri i Stilling paa begge Sider af Elben for at hindre de danske Krigsskibes Fart og derved selv faa Lejlighed til med de alt i Forvejen samlede Transportmidler at kaste Tropper over i Stift Bremen. Dette havde straks til Følge, at Peter Lützen tilskrev Bille, at han nu ikke længere vilde kunne hindre Fjendens Overfart.

Som Følge af, at den svenske Armee lagde sig vest for Hamburg, blev Hans Rantzaus Brigade endnu den 24. trukken bort fra den danske højre Fløj og marcherede gennem Itzehoe nord paa, mod Rendsborg, sammen med Sten Billes Rytterregiment, hvilket jo ogsaa til Dels var i Overensstemmelse med Gaarsdagens Krigsraadsbeslutning. Hermed var altsaa Begyndelsen gjort til det danske Rytteris saa meget omtalte Tilbagetog. Der kan ikke indvendes noget imod, at naar man ikke ansaa det for raadeligt at lade Brigaden staa i det snævre Rum imellem den svenske Hær og Befæstningerne ved Kremper Marsk, at man saa, for ikke at risikere at faa den kastet tilbage i det af Kanaler, Floder og Dæmninger stærkt gennemskaarne Landskab, trak den hen paa venstre Fløj; men det skønnes ikke, af hvilken Grund man ikke nøjedes med at lade den stille sig f. Eks. i Nærheden af Kellinghusen eller Neumünster. Sam-

[1]) Kay Ahlefeldts Beretn. 25/7. Oberstløjtnanten (svensk) ved Bogerschs (?) Regiment 24/7 1657 i Ottensen til General Rehnschild, Skoklosterark. Tom. II Fol. Nr. 74.

tidig spredtes Fodfolket noget, saaledes at Brockdorffs Regiment besatte Kremper Marsk, Marskens Livregiment Wilster Marsk, Jyske Regiment med Adelseskadronen Glückstadt og Krempe samt Mellemrummet mellem disse to Steder, det halve Eckerichs Regiment Forskansningen ved Itzehoe, og endelig laa Gyldenløves Regiment i Glückstadt samt i forskellige større og mindre Skanser der i Egnen.

Bestemmelsen om at lade Rytteriet fortsætte fra Itzehoe til Rendsborg var tagen ved et i førstnævnte By afholdt Krigsraad („auf der Wellen bei Itzehoe") — rimeligvis under Gennemmarchen gennem Byen — og til dette Raad var ogsaa samtlige Oberster og Oberstløjtnanter tilkaldt. Grundene til, at man ikke forblev her, var flere, men navnlig at Forskansningerne, der havde et meget betydeligt Omfang, ikke var fuldført, at Vandstanden i Størfloden, der for en Del skulde udgøre Forskansningernes Styrke, var usædvanlig lav p. G. a. den meget tørre Sommer, og at der hverken var Magasinhuse eller Proviant at indlægge i disse. At man bestemte sig for at lade Rytteriet gaa saa langt tilbage som til Rendsborg, skyldtes Hensynet til „Konserveringen af disse statelige Regimenter", hvilket Hensyn stadig spillede saa stor en Rolle, og desuden vilde man jo ved Rendsborg række de ventede Forstærkninger Haanden.

Men af større Betydning var en anden Beslutning af Krigsraadet i Itzehoe, den nemlig, at naar der til Rytterkorpset (ved Rendsborg) indkom Efterretning om, at Fjenden trængte længere ind i Landet, saa at det ansaas for usikkert at blive staaende ved Rendsborg, skulde Korpset begive sig til en anden sikker Plads i Holsten,

Jylland eller anden Steds — muligvis til Frederiksodde. Da dette strider imod den almindelige Opfattelse[1]) af dette Forhold, hvorefter hele Skylden for Korpsets paafølgende vilde Jagt fra Rendsborg til Frederiksodde og Fyen lægges paa Christ. Friis, skal Sammenhængen paavises noget nærmere her. a) Den 27. Juli afholdtes i Glückstadt, i Statholderens Bolig, hvor Rantzau dog ikke var til Stede, et Krigsraad, hvis Deltagere var Kay og Ditlev Ahlefeldt samt Obersterne Wancken og Gyldenløve. Paa den fraværende Rigsmarsks Vegne meddelte Ditlev Ahlefeldt, der kom ude fra Marsken i Grevenkop, som Grundlag for Forhandlingerne, at der „for nogle Dage siden var afholdt General-Krigsraad (d. v. s. almindeligt Krigsraad i Modsætning til det den 23. i Grevenkop afholdte Geheime-Krigsraad), hvori det af Majoriteten af Oberster og Oberstløjtnanter blev besluttet at lade det meste Rytteri gaa til Rendsborg for der at forene sig med Kay Lykkes Regiment, og naar Beretning indkom, at Fjenden trængte længere ind, og der ved Rendsborg ikke længere var sikkert at være, skulde de begive sig til en anden sikker Plads i Holsten, Jylland eller andensteds og muligvis til Frederiksodde. Derpaa havde Hans Excellence (Rigsmarsken) kommanderet de fire holstenske Regimenter samt sit eget til Rendsborg[2]).

b) I sin Memorial til Kongen, dateret Middelfart den

[1]) Saaledes ogsaa Fridericia S. 274. Herved skal atter udtrykkeliggøres opmærksom paa, at Aktstykket om Krigsraadet i Glückstadt først i de allerseneste Aar er fremdraget fra Arkivet i Haselau (Holsten).

[2]) Ditlev Ahlefeldts Memoirer ved Bobé, Bilag Nr. III.

25. August 1657[1]), skriver Kaptajn Wittmacke, efter at have udviklet Grundene til den danske Hærs ugunstige Situation omkring den 24. Juli: derved blev Rigsmarsken (ganske vist imod alle Stemmer i det Glückstadtske Krigsraad, hvor alle raadede til Kamp) foraarsaget til at lade Rytteriet . . . først gaa til Rendsborg i den Mening at slaa en Skibsbro over Ejderen, men derfra p. G. a. allehaande Mangler at gaa længere tilbage, til Kolding . . .

c) Rigsmarsken, Kay og Ditlev Ahlefeldt skriver i deres Fællesindberetning til Kongen den 28. Juli[2]) . . . saa er vi enedes om at lade det (Rytteriet) marchere til Rendsborg, „und nachdem was ferner wegen conservation der Reiterei vorzunehmen, sowol auf der Wellen bei Itzehoe als zu Rendsburg Kriegsrat gehalten, und aus bewegenden Ursachen geraten befunden die Reiterei von Rendsburg nach Friedrichsodde um derselben sicheren Erhaltung zn moviren . . . .“. og det vil snart ankomme der.

d) I det ovenfor omtalte Krigsraadsmøde i Glückstadt den 27. Juli fralægger Kay Ahlefeldt sig Andel i Ordren eller Bemyndigelsen til Rytterchefen til eventuelt at gaa til Jylland, idet han med en vis Skarphed indleder sin Votering med at sige, at han meget vel erindrer, hvad

---

[1]) Danske Kongers Hist. Nr. 123. — Wittmacke var dengang Kaptajn ved det holstenske Ausschuss men har sikkert tidligere været i fremmed Krigstjeneste. Han var en Mand med gode almindelige og specielt militære Kundskaber og blev senere under Krigen anvendt ved Generalkvartermesterstaben. Som naturligt er, havde han ikke rigtig rede paa Aarsag og Virkning i 1657, da han ikke var med ved Forhandlingerne men med sit Kompagni mest anvendtes til Skansebygning.

[2]) Breve og Relat. fra Militærpersoner 1657. Trykt i Danske Saml. 5. S. 382.

der tidligere blev konkluderet foran Itzehoe, og hvad han havde stemt for der, nemlig: da Rytteriet ikke kunde staa i disse Marsklande, og Foreningen med Kay Lykke ikke paa anden Vis kunde ske sikkert, fandt han ikke noget bedre Sted end Rendsborg at vælge, „bis dahin er auch nur [,] wie das protokollum geben würde, votirt".

e) Rigsmarsken skriver i sin bekendte Henstilling til Rigsraaderne i Kjøbenhavn den 9. Oktober 1657, hvori han fordrer Christian Friis til Regnskab for Tilbagetoget, at det berettes, at Friis paaberaaber sig til den „meget hastige og ufornøden" Retræte, han til Frederiksodde gjorde, at have Ordre. Heri behøver ikke at ligge, at Bille nægter at have givet en betinget Ordre, men alene at Tilbagetoget var „meget hastig og ufornøden"[1].

Krigsraadet i Itzehoe, der rimeligvis er afholdt den 24., har altsaa besluttet, at Korpschefen skulde have Lov til eventuelt at gaa videre mod nord. Rimeligvis er de fem Regimenter i Løbet af den 24.—25. bleven ført over Ejderen; men hvad Dag — om den 25., 26. eller maaske endog den 27. — Brigaden har sat sig i Fart mod nord og under hvilke nærmere Omstændigheder, vides ikke. Det maa antages, at der til Korpset er indløben falske Allarmefterretninger, hvorpaa Christian Friis har holdt et skyndsomt Krigsraad og derefter over Hals og Hoved tiltraadt Tilbagetoget. Det har været en ligefrem Panik, der har grebet denne Rytterstyrke paa henved 4000 Heste, da det Hele strømmede tilbage uden at der gjordes noget for at ordne Indkvartering og Forplejning, der toges,

---

[1]) Jyske Indlæg til Missiver 9/10 1657.

som det kunde falde bedst[1]). De synes ikke at have passeret ad Hovedvejen over Slesvig-Flensborg osv. men at have fulgt en vestligere Rute[2]).

General Hans Rantzau har ved denne Lejlighed valgt

---

[1]) At saadan Panik kan opstaa og rive selv ellers gode Afdelinger med sig, kendes baade fra tidligere og senere Tid og mærkeligt nok ogsaa fra netop denne Egn. Saaledes i 1627, da Christian IV vilde afvente Wallensteins Indbrud fra Holsten, og hvor hele hans Korps kom i Drift aldeles uden Aarsag. Kongen, der selv var en af de allervildeste, var rent gaaet fra Samlingen og var stadig i Spidsen for den vilde Jagt. Han standsede først lidt i Farten, da han naaede ned ved Kolding og Snoghøj, men faldt dog først helt til Ro, da han var kommen over til sin Svigermoder paa Fyen. I 1848 opstod den bekendte Panik ved Flensborg, der vel ikke som de i det 17. Aarhundrede var opstaaet helt uden Grund og ikke tilnærmelsesvis antog saa barokke Former som f. Eks. den 1627, men som dog var betænkeligt nok.

[2]) I Haderslevhus Lens Regnskab 1657 findes Fortegnelse over de afgivne kørende og ridende Kurerer m. m., men intet tyder paa, at Vogne fra Rytterkorpset er passeret eller paa, at Færdslen ad Vejene har været hindret i nogen Maade. Derimod ses bl. a., at der fra Rigsraad Jørgen Brahe paa Fyen er afsendt Ilbud med „schleunige Ordre“ til Oberst Kay Lykke den 24. Juli. Brevet skal „ilig ved Nat og Dag skaffes frem til Lykke, som er overrejst til sin Armee“. Budet skal tage „den Vej ad Geesten“, men skal vare sig vel paa Vejen. Brevet er modtaget paa Lykkes Vegne den 25. i Flensborg Kl. 5 Eftm. af Lykkes Oberstvagtmester, Katte. — Er mulig Friis i Rendsborg bleven alarmeret nord fra? Den 22. Juli fik Lykke 7 Køretøjer fra Aarøsunds Færge til Haderslev til sin Bagage og sit Følge; fra Haderslev til Flensborg den 23. fik han kun 3 Køretøjer og har maaske saa efterladt Bagagen i Haderslev. Det kan muligvis staa i Forbindelse med Friis' Rytterkorps, at en af Embedsmændene i Flensborg, Didr. Jordt, Kl. 10 Form. den 25. Juli „eiligst“ afsender forseglede og med 7-dobbelt „citocitissime“ forsynede Breve til Kongen og Rigshofmesteren. Buddet skal overalt have Besked om at levere det ene Brev til Kongen selv, da det vides, at denne er paa Vej nord fra til Flensborg osv. Skulde det mon være Melding fra Friis om Rytteriets Afmarch og en formentlig, fjendtlig Fremrykning?

at forlade den danske Hær, dog sandsynligvis med Anders Billes Vidende. Den 27. Juli skrev Rantzau fra Stenderup Kro, nord for Slesvig By et meget ydmygt Brev til Hertugen af Gottorp, hvori han fralagde sig Ansvaret for den Insolens, som hans Regimenter havde udvist i Hertugens Lande og beder Hertugen om, vedblivende at tage Rantzaus „geringes Gütlein“ i sin naadige Beskyttelse [1]).

I Dagene omkring den 25. Juli opholdt Marsken sig dels i Steinburg-Skansen, nær ved Fjenden, dels lige bag ved i Grevenkop. Hos ham var for det meste de to General-Kommissarier, af hvilke Kay Ahlefeldt i Beretning til Kongen stærkt fremhæver Billes „Iver og Flid ved Nat og Dag“; men, tilføjer han, Bille kan umulig overkomme alt det ham paahvilende Arbejde og han har ingen Hjælp ved Kommandoføringen. Alle de Efterretninger, der indløb i disse Dage: fra vel sindede og vel underrettede Mænd, gennem udsendte „Partier“ og Spejdere gik ud paa, at Carl Gustav „mod al Forventning“ stod lige overfor med Hæren fra Polen og Preussen og desuden havde trukken næsten alle Garnisonerne fra Pommern til sig; men ikke nok med at Fjenden var overlegen i Antal: man vidste om hans „mægtige“ og vel betjente Artilleri, hans overvældende Antal af „øvede Krigsofficerer og Generaler“. Efter at Rytteriet er sendt bort, hersker i nogle Dage en dump, trykket Stemning i Hovedkvarteret — om man længere kan bruge denne Betegnelse, efter at alle de højere Officerer er spredt omkring til alle Sider, — og selv den ellers saa energiske og utrættelige Marsk synes greben

---

[1]) Statsark. i Slesvig, Acta A XX, 1271.

deraf, saaledes at han, efter at have anordnet det passive Forsvar af Marskerne og stillet Rytteriet til Raadighed for Kongen ved dennes med Sikkerhed ventede snarlige Ankomst med Forstærkninger, i Stilhed afventer, hvad de nærmeste Dage vil bringe. Kay Ahlefeldt ligger samtidig under for allehaande Arbejder og Bekymringer og kan kun være til ringe Støtte for Marsken. Det er betegnende, at da Ahlefeldt den 26. skulde til Glückstadt i Forretninger, maatte han bestemt love Marsken at vende tilbage igen til forreste Linie, „da Hr. Rigsmarsken ikke gærne vil af med mig". Og inde i Glückstadt er de toneangivende Mænd som Oberst Wancken og Kansler Reinkingh saa optagen af Græmmelse over, at deres Ejendomme er i Fjendehaand, at de næppe formaar at tænke paa andet end, hvorledes de paa den ene eller den anden Maade kan undgaa økonomiske Tab[1]). Det var i de samme Dage, at Christian Rantzau efter Kongens Ordre henvendte sig personlig til Hertugen af Gottorp for at formaa denne til at forene sine Tropper med Kongens. I en Samtale mellem Bille og Rantzau umiddelbart før Rantzaus Rejse til Gottorp ytrede Rantzau, at Hertugens Samtykke formentlig vilde faas lettere, om man samtidig kunde tilbyde ham Overkommandoen. Bille svarede hertil, at han for at gavne Kongens Sag

[1]) Indk. Sager 1657, Kay Ahlefeldt til Kongen $^{25}/_{7}$ og Oberst Wanckens forskellige Skrivelser til Kongen sidst i Juli og først i August. Skoklosterark. I, Fasc. 69. Mardefeldts Breve. Foruden at Reinkingh har forhandlet med Svenskerne om at „skaane" en hans Søn tilhørende Ejendom, har der været ført Underhandlinger mellem Carl Gustav og den holstenske Adel i Juli-August 1657, vel sagtens ogsaa om økonomiske Spørgsmaal. (Rasch $^{12}/_{8}$ 1657 til Bille, Skoklosterark. Tom. I, Fasc. Nr. 74.)

var villig til at tjene i hvilken som helst Stilling — om det skulde være, som simpel Korporal. I Følge Rantzaus Udtalelser til Kongen stillede Hertugen, der netop i de Dage gik ganske fredelig paa Jagt, sig ret velvillig til Sagen og lovede at tage Forslagene under Overvejelse. I Virkeligheden har Hertugen næppe tillagt dem nogen som helst Betydning[1]).

Endnu den 26. og 27. Juli forblev Carl Gustav roligt i sin Forskansning ved Ottensen. Sidst nævnte Dag sendte han Wrangel over til Stift Bremen med en saadan Troppestyrke, at han selv beholdt hos sig omtrent 8000 Mand, næsten altsammen Rytteri, samt en Del af Artilleriet, og efter at have svækket sin Styrke paa den Maade, fandt han saa meget mindre Grund til allerede nu at gaa frem mod det vestlige Holsten, om han end den 27. udtalte, at han selv med Armeen vilde gaa ned ad Marsklandene til for paa nærmere Hold at iagttage, hvad Fjenden tog sig til. Den 28. havde han erfaret, af en fra Rendsborg ankommen dansk Trompeter, at det fjendtlige Korps stod der og ventede Forstærkninger fra Skaane. Han ønskede sig derfor fra Wrangel en Brigade Fodfolk for at kunne trænge sig ind imellem Rendsborg og Landskabet nord derfor og hindre denne Forening. Den 29. forlagdes det svenske Hovedkvarter lidt vestligere, nærmere til Marsklandene, og Carl Gustav erfarede den Dag, at de Danske ved Rendsborg havde 12 Regimenter, hvoraf 4 til Fods, hvad der fik ham til endnu mere levende at ønske sig noget af Wrangels Fodfolk tilbage igen, „om blot en Brigade“, da han saa den 31. vilde gaa mod Ütersen, d. v. s. ned langs Elben, og videre mod Marskerne.

---

[1]) Danske Kongers Hist. Nr. 123, Rantzau til Kongen 27/7.

Den 28. foretog han selv en lille Ekspedition over Elben imod Schwinge-Skansen, som erobredes med omtrent 80 Mands Besætning. Den 2. August stod Kongen endnu ved Wedel men agtede næste Dag at gaa mod Breitenburg, Steinburg osv., altsaa i nordvestlig Retning. Sidst nævnte Dag havde han erfaret, at de danske Regimenter, der havde staaet ved Rendsborg, var gaaet mod nord, til Kolding[1]).

Stilheden ved den svenske Hær i disse Dage bevirkede, at man paa den anden Side, hos de Danske, aandede op igen og begyndte at anse Situationen for mindre farlig, end man havde ment den 24. Den 27., efter Middag, lod Bille som alt omtalt sammenkalde Krigsraad i Glückstadt. Til den foran omtalte Indledning føjede Ditlev Ahlefeldt yderligere og paa Marskens Vegne, at Tilslutningen af Kay Lykkes Regiment nu havde saa godt som funden Sted[2]), og da der ikke forelaa Efterretninger om yderligere Anmarch af Fjenden, skulde han henstille til Krigsraadet at forhandle om, hvorvidt Retræten (med Rytterkorpset) endnu vilde være at tage mod Frederiksodde, eller om man igen skulde „sætte sig" og byde Fjenden Spidsen — eller hvad man ellers skulde gøre. Bille havde overfor Ahlefeldt fremsat sine Grunde for eller imod de to Alternativer, og der var meget, der

[1]) Svenske Rigsregistratur 27/7, 28/7, 29/7 og 2/8 1657.

[2]) Det kan altsaa synes, som om Kay Lykke, der jo var ilet forud for sine Ledsagere, har berettet Bille, at hans Regiment var fulgt efter ham til Rendsborg. Lykke har i saa Tilfælde ikke faaet noget at vide om den af Oberstvagtmester Christoffer Katte i Flensborg den 25. modtagne Depeche fra Jørgen Brahe. Det erindres, at det var Jørgen Brahe, der skulde dirigere Lykkes Regiment over til Holsten, og det synes, som om Brahe p. G. a. Alarmrygter har udsat Regimentets Afsendelse og dernæst ved en Depeche villet underrette Lykke derom.

talte for og imod det ene og det andet, hvilket Ahlefeldt altsammen udviklede for Krigsraadet, uden at vi dog skal gaa nærmere ind derpaa. Ahlefeldt skulde udtrykkelig fremhæve, at Bille for sin Person ikke ønskede noget højere end at optage Kampen med Fjenden snarest mulig; men da det var en saa vigtig og vanskelig Sag, saa maatte de til Stede værende raade ham: han vilde gerne følge deres Raad. I Tilfælde af, at man stemte for at gaa imod Fjenden, bad han Raadet drøfte, hvorhen man burde vende sig samt angive Midler til at forpleje Hæren.

Ved den paafølgende Votering stemte alle fire (Kay og Ditlev Ahlefeldt, Obersterne Wancken og Gyldenløve) for, at man burde samle fra Rendsborg, fra Stift Bremen og fra Fæstninger og Skanser den størst mulige Styrke og hermed gaa frem til Elmshorn eller Ütersen, muligvis til Bramstedt-Kellinghusen, og der forskanse sig overfor Fjenden. Man burde til det yderste stræbe at undgaa Bataille, men stadig holde sig paa nær Afstand fra Fjenden, tvinge denne til ogsaa at holde sig samlet, udmatte og svække ham og omsider ligefrem sulte ham ud af Landet.

Af hele denne Forhandling fremgaar, at baade Bille og de andre gik ud fra, at Rytterkorpset endnu stod til deres Disposition ved Rendsborg, medens det i Virkeligheden var paa sit flugtlignende Tilbagetog nord paa.

Det maa antages for sikkert, at man ufortøvet har overbragt Bille Krigsraadets Udtalelser, og det maa antages for lige saa sikkert, at ligesom Bille hidtil loyalt og fuldt ud havde fulgt den kongelige Ordre om at ekskvere de af Krigsraad fattede Beslutninger, saaledes vilde det ogsaa være sket her. Men paa lignende Maade som

da Bille omkring den 12. Juli vilde træde Fjenden i Møde ved Landegrændsen, og Hans Rantzau var løbet grassat med Rytteriet, saaledes var det ogsaa gaaet nu omkring den 27. med Chr. Friis. Samtidig med Krigsraadsmødet i Glückstadt maa Bille paa en eller anden Maade, muligvis fra Hinr. Blome i Rendsborg, have faaet Underretning om Rytteriets Afmarch mod nord, og han maa af Underretningen have skønnet, at det ikke vilde nytte, direkte at sende Ordre efter Friis om at vende om. Marsken synes da øjeblikkelig at have ekspederet een Kurer ad hurtigste Vej til Kjøbenhavn, til Kongen, med Anmodning om, at Friis maatte beordres til at gøre omkring og marchere mod syd, og noget derefter en anden Kurer (Kaptajn Wittmacke) til alligevel at ile efter Rytterkorpset for at søge at bringe det til Standsning.

Det ses nemlig, at endnu samme 27. Juli ankom til Rendsborg i flyvende Fart Ritmester Hans Bertram, afsendt af Rigsmarsken med en Skrivelse til Kongen, og Bertram skulde befordres frem hurtigst muligt, ved Dag og Nat. Den 28. var Bertram i Haderslev, hvorfra han ilede til Aarøsund, for over Assens at naa Kjøbenhavn, og allerede den 30. fik han i Kjøbenhavn Genpart af den kongelige Ordre til Christian Friis for med samme Hastighed som før at ile tilbage til Holsten. Han naaede dog ikke Haderslev igen før den 3. August, da han ilede derigennem syd paa. Ordren til Friis lød paa, at han skulde marchere ud til Fyrstendømmerne igen og forene sig med Bille, hvorefter de med samlet Magt skulde gaa mod Fjenden. Vejen kunde han tage enten gennem Marsklandene eller langs disse fra Ribe af; men han skulde være betænkt paa „Folkets conservation“, indtil Bille kom til ham. Det tilføjedes, at Bille fik Kopi af Or-

dren, for at Bille kunde foretage, hvad der efter Tidernes Lejlighed var raadeligst. Et Par Dage senere fik Rigsraad Mogens Høeg i Frederiksodde Ordre til at „animere“ Rytterofficererne til at gøre deres Pligt[1]).

Som bekendt blev der dog ikke noget af at sende Rytteriet tilbage igen, hvad der formentlig nærmest ligger i, at det var i stærkt medtaget Tilstand ved Ankomsten til Frederiksodde. Oberstløjtnant Bertram Rantzau afsendtes paa Korpsets Vegne til Kjøbenhavn for indstændigt at anmode Kongen om, at Korpset maatte gaa over til Fyen, da Regimenterne ikke mente sig „sikre“ i Jylland. Korpset havde, i Følge Rigsraad Jørgen Brahes Udsagn til General-Auditør Ludv. Schneidbach, huseret saaledes, hvor det var kommen frem, at Landbefolkningen var bleven desperat og næsten truede med aaben Opstand, og Schneidbach fortæller selv, at han, der først i August skulde rejse med Breve fra Glückstadt til Kjøbenhavn, havde haft største Vanskelighed ved at komme frem, da der næsten ikke var en Vogn at opdrive i de Egne, som Rytterne var faret over[2]).

Det skete Omslag i Stemningen i det danske Hovedkvarter den 27. fik altsaa ikke praktiske Følger. For øvrigt er det mere end tvivlsomt, om den af Krigsraadet foreslaaede Plan var gennemførlig, selv i det Tidsrum, da Carl Gustav havde svækket sin Hær ved at sende Wrangel til Bremen. I heldigste Tilfælde kunde det

[1]) Jyske Indlæg til Missiver 1657 $^{30}/_{7}$; uindførte og uekspd. jyske Breve $^{3}/_{8}$ 1657. Haderslevhus Lens Regnsk. 1657.

[2]) Skoklosterark., Billes Pap., Schneidbach til Bille $^{5}/_{8}$ 1657. Schneidbach var rejst fra Glückstadt den 30. Juli med Beretning fra Raaderne i Glückstadt til Kongen (se næste Side).

danske Korps have faaet Lov til en Uges Tid at staa i 1—2 Mils Afstand fra Carl Gustavs Lejr; men saasnart Wrangel igen havde sluttet sig til Hovedhæren, vilde denne være det danske Korps saa overlegen, at en afgørende Kamp ikke vilde lade vente længe paa sig, og Kampens Udgang kunde næppe være tvivlsom.

Den 28. Juli gjorde Anders Bille og de to General-Kommissarier i Fællesskab og vidtløftig rede for Forholdene og erklærede sig enige i, hvad der var sket. Umiddelbart derefter synes Ditlev Ahlefeldt at være rejst over for at tage Ledelsen i Stift Bremen, medens Bille i Steinburg og Grevenkop i Spænding ventede paa at høre noget til Friis' Rytterkorps. Hvem der derimod ikke var enig med dem, det var Oberst Wancken, der i disse Dage afsendte Skrivelse efter Skrivelse direkte til Kongen, for hvem han i et lidenskabeligt Sprog skildrede Tilstandene ved Elben, men han gjorde sig rigtignok skyldig i mange Misforstaaelser af de faktiske Forhold. Han svævede bl. a. i den Tro, at Bille paa egen Haand og imod Krigsraadets Beslutning havde sendt Rytterkorpset til Jylland, og at de Danske i Løbet af faa Dage vilde kunne samle et Korps, der numerisk var Carl Gustavs Hær voksen[1]).

Samtidig synes Regeringsraaderne i Glückstadt at have forstaaet Situationens Alvor. Sammen med Kay Ahlefeldt i den stadig borteværende Christian Rantzaus Sted overvejede man, om man turde lade Elbsluserne aabne, da Vandstanden i Grave og Kanaler var saa usædvanlig lav, og der blev gjort Forsøg paa fra Hamburg at

[1]) Indk. Sager 1657, Wancken til Kongen 30/7 og 2/8.

forsyne Fæstninger og Skanser med Proviant, særlig Fedevarer, og Ammunition, ligesom det blev forsøgt at stifte Pengelaan der[1]).

Det blev i Stift Bremen, at Carl Gustav lod de første Slag falde. Den 27. Juli lod han Wrangel gaa over Elben ved Blanckenese. Fra Buxtehude, der længe i Forvejen havde været udset dertil, som Udgangspunkt førte Wrangel endnu samme Dag et Korps paa c. 4000 Infanterister, Dragoner og Ryttere samt en Del Artilleri mod Stade, hvor han vilde indtræffe endnu den 27. Foruden at General Volkmann i Stade skulde skaffe Bespænding til Wrangels Skyts, skulde han stille en yderligere Del Artilleri til Raadighed. Om de Danske i Stiftet mente man at vide, at en Fodfolksstyrke paa formentlig 500 Mand ivrigt arbejdede paa Forskansningen ved Butzfliet i Kehdinger Land, og en lignende Styrke sagdes at være ivrig i Gang med at belejre den befæstede Plads Die Burg. Vest for Ostefloden, i Nærheden af Bremerförde, sagdes at staa 10 Kompagnier Ryttere, mod hvilke Aschebergs, Weimars og Öfeners Ryttere samt en Del Musketerer fra den lille Fæstning Ottersberg allerede den 26. havde planlagt et Anslag, som dog ikke lykkedes. Ved Bremen, i Skanserne ved Lehe og Geestendorf, skulde staa 6 Kompagnier Ryttere og 200 Mand til Fods. Disse Angivelser var tilnærmelsesvis rigtige, dog at det bør bemærkes, at Belejrerne ved Die Burg hørte til Bremerfördes Besætning under Eckerich[2]).

---

[1]) Danske Kongers Hist. Nr. 123, Reger. i Glückst. t. Kongen $^{30}/_{7}$.
[2]) Svenske Rigsregistratur $^{27}/_{7}$. Skoklosterark., Wrangels Papirer. Volkmann til Wrangel $^{26}/_{7}$.

Den 28. Juli og efter yderligere at have forstærket sig fra Buxtehude og Stade rykkede Wrangel lige løs paa den temmelig store men endnu ufuldendte Forskansning ved Butzfliet, hvor man lige saa lidt som de andre Steder var forberedt paa et saa pludseligt Angreb. Her havde Oberstløjtnant Mogens Krag af Kjeld Langes Regiment midlertidig Kommandoen, da baade Oberst Lange og den ældre Oberstløjtnant af Gyldenløves Regiment, Badenhaupt, var fraværende — den sidst nævnte „paa Besøg hos sin Brud" der i Nærheden. Besætningen talte omtrent 450 Mand af Langes og Gyldenløves Regimenter. Efter en kortvarig Beskydning med svært Skyts gik det svenske Fodfolk frem til Storm, der vel efter Wrangels Vidnesbyrd mødtes med megen Tapperhed, saa at „Pique stod mod Pique", men dog endte med, at Forsvarerne maatte bukke under for den knusende Overmagt og overgive sig, efter at omtrent en Trediedel var falden og saaret. De Svenskes Tab var ligesaa stort, og de siges at have mistet „9 Vognlæs døde". Endnu samme Dag gik Wrangel mod Skansen ved Brunshausen, hvis Kommandør, Kaptajnløjtnant Hans Wulf von Mühlheim af Jyske Regiment, overgav sig efter nogen Parlamentering og uden Kamp. Oberst Lange, der havde været i Bremerförde hos Eckerich, faldt i de Svenskes Hænder, da han samme Dag vilde begive sig til Butzfliet. Efter Indtagelsen af disse to Skanser ilede de svenske Partier straks ned langs Elben, forbi Wischhafen og Hammelwörden, lige overfor Glückstadt, for at rekognoscere mod Neuhaus og Belem Skansen[1]).

[1]) Bremen Nr. 39 a, Lic. Helm til Kongen $^{29}/_{7}$ 1657; Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 126; Raschs Brevbog; Svenske Rigsregistratur $^{29}/_{7}$ og $^{2}/_{8}$ 1657; Carl X Gustavs Tid, Breve til Kgl. Maj., Carl Gustav Wrangel til Kongen $^{28}/_{7}$ og $^{29}/_{7}$ 1657.

Det var dernæst Wrangels Agt at bemægtige sig Belem Skansen, ved Osteflodens Udløb, for at lukke dette Overfartssted til Glückstadt og ligesom i en Sæk indelukke al i Stift Bremen værende Besætning og særlig Rytteriet. Dette stod i tre—fire Grupper, némlig ved Bremerförde, Weissenmoor og Belem Skansen samt henne ved Bremen, i Nærheden af Lehe Skansen, og det siges af de Svenske, at Ditlev Ahlefeldt havde taget Kommandoen over det, hvad der nok kan være muligt, da han jo var Rytterofficer og særlig kendt med Forholdene her[1]). Det meste af Rytteriet trak nu, da man indsaa det haabløse i Situationen, hen i Amt Neuhaus, mod Udskibningsstedet ved Belem Skansen for at søge Lejlighed til at slippe over Elben; men da ogsaa de Svenske ilede til og med Artilleri beskød baade Krigs- og Transportfartøjerne, lykkedes Rytternes Hensigt kun delvis. Derhos forlod Besætningen i Belem Skansen sin Post og slog sig sammen med den Del af Rytteriet, hvem det ikke var lykkedes at undkomme, hvorefter det Hele i Forening trak hen mod Weseren, til Skansen ved Lehe — Rytterne for en stor Del til Fods. Her havde ogsaa de andre Skansebesætninger søgt Tilflugt, for saa vidt det ikke var lykkedes dem at slippe ind i Bremerförde.

Wrangel havde først haft i Sinde, ikke at ville angribe Lehe Skansen, men lade denne ligge til ved bedre Lejlighed ligesom Bremerförde, da Carl Gustav jo ind-

[1]) At Ditlev Ahlefeldt har haft Kommandoen, synes ogsaa at fremgaa af nogle Udtalelser af Oberst Eckerich til Bille, hvorefter „General-Kommissarien“ umiddelbart forud for Tilbageerobringen affordrede Eckerich alt det Mandskab, som ikke rettelig hørte til Bremerfördes Besætning. (Skoklosterark. Tom. I Folio Nr. 179.) Ditl. Ahlefeldt fortier i sine Memoirer hele denne Sag.

trængende ønskede en Del af Fodfolket tilbage over Elben igen. Begærligheden efter at faa fat i det danske Rytteri fik ham dog til at fravige sin Plan, og den 2. August stod han derfor ved Weseren, overfor Lehe Skansen; men da var næsten alt Rytteriet undkommen ned ad Floden og var paa Vej til Holsten. De danske Ryttere havde dog maattet lade alle deres Heste i Stikken med Undtagelse af et Kompagni af Buchwalds (Ritmester Valdemar Daae), der sagdes at have opløst sig i Smaahobe og spredt sig i Landet. Wrangel ærgrede sig i høj Grad over, at Rytterne var sluppen fra ham og gav denne sin Ærgrelse Luft i en frygtelig Nedrakning af de Fanger, han hidtil havde faaet: der var ikke en eneste retskaffen Karl iblandt dem; det var et elendigt Mandskab og allesammen jyske Bønderkarle i slette Munderinger. I Lehe Skansen var Major Iver Olufsen af jyske Adelseskadron Kommandant, og Besætningen bestod af Olufsens eget Kompagni samt et Kompagni af Eckerichs under Major Holle. Desuden fandtes der 82 Mand af 9 andre jyske Kompagnier til Fods samt omtrent 150 Ryttere af 13 forskellige jyske og fyenske Kompagnier, som ikke havde naaet at komme bort. Med Undtagelse af det ovenfor nævnte Kompagni af Valdemar Daaes[1]), der var til Stede i omtrent fuld Styrke og altsaa atter maa være vendt tilbage mod Floden og er naaet ind i Skansen, samt omtrent 30 Ryttere af Ritmester Podebusk's fyenske Kompagni, har det aabenbart kun været Efternølere og syge Ryttere, der var tilbage. Hele Styrken i Skansen talte omtrent 400 Mand, raske, syge og saarede. I to Dage skærmyseredes der foran Forskansningen, da Wrangel

---

[1]) Daae var selv bleven saaret i Kampene ved Stade.

manglede svært Skyts til et alvorligt Angreb. Den 4. August ankom dette, og under stærk Skydning fra begge Sider begyndte nu et regulært Angreb, hvorved Svenskerne gik frem med Løbegrave fra to Sider samtidig. Trods Angrebets knusende Overlegenhed paa Mandskab som paa Skyts afslog Major Olufsen alle Opfordringer om Overgivelse og værgede sig tappert i den aabne Forskansning i to Døgn; men den 6. August faldt han, og derefter aabnede Major Holle Underhandlinger, der endte med Skansens Overgivelse. En Del af Fangerne blev straks stukken ind i de fjendtlige Regimenter eller tog selv Tjeneste, medens andre sendtes øst paa til Pommern eller Liffland. Wrangels Glæde over de halvandet Hundrede Ryttere var overmaade stor, og han kan ikke finde Ord, der er stærke nok til at udtrykke, hvad det er for prægtige Karle: en Pryd for ethvert Regiment[1])!

I 10 Dage havde Wrangel saaledes erobret Stift Bremen tilbage, alene med Undtagelse af Bremerförde, hvilken Plads var saa stærk og vel forsynet, at Wrangel slet ikke forsøgte noget Angreb paa den men nøjedes med en temmelig spagfærdig Blokering med Rytteri. Altsaa var noget nær den Møje spildt, som det danske Korps havde anvendt paa Erobringen af dette Landskab, og det nu lidte Tab af Folk var føleligt. At Resultatet maatte blive det foreliggende, nemlig stykkevis Overvælden en efter en af disse aabne Skanser, trods nok saa tappert Modværge, var givet, naar Fjenden mødte op med

[1]) Danske Kongers Hist. Nr. 123, Bille og Ahlefeldterne til Kongen 4/8; Raschs Brevbog (Rasch har fejlagtig 2/8 for 6/8 for Overgivelsen af Lehe Skansen); Carl X Gust. Tid, Breve til Kgl. M., Wrangel til Kongen 2/8, 6/8 og 11/8; Krigskommissær Joels Skrivelse med Liste 3/6 1658; Skoklosterark., Billes Pap. Steinmann til Bille 2/8; Rasch til Bille 12/8.

tilstrækkelig Overmagt, saaledes som Tilfældet blev; thi paa ganske samme Maade var det jo gaaet de Svenske en Maaned i Forvejen.

Tabet af Folk ved Stift Bremens Tilbageerobring er bleven overdrevet i højeste Grad lige fra Erik Dahlbergs og Pufendorfs Tid indtil vore Dage. I Virkeligheden beløb det hele Tab af faldne og fangne sig til omtrent 1000 Mand til Fods samt de 150 Ryttere. Udtryk som de, der anvendes af Professor Fridericia: „Under et frygteligt Mandefald og et tilsvarende Tab af Fanger overgav Skanse paa Skanse sig, ved Elben, ved Weseren og ved Ostenfloden.... 16 Kompagnier Rytteri blev totalt ødelagte“, er ganske vist i Overensstemmelse med Pufendorfs (Dahlbergs) Opgivelser, men er ikke desto mindre langt fra at svare til de virkelige Forhold.

Størsteparten af de undkomne landsattes foreløbig paa Elbens Nordside, ved Brunsbüttel og Glückstadt, medens en Del lod sig føre direkte til Slesvigs Vestkyst og derfra søgte ad Hjemmet til. Men ogsaa de i Holsten landsatte førtes efter et Par Dages Ophold ad Jylland og Fyen til for paa ny at blive forsynet med Heste af Bønderne, Præsterne og Adelen, hvorom der i den nærmeste Tid udstedtes kongelige Ordrer[1]).

Som han havde bestemt, satte Carl Gustav sig i March den 3. August ad Hovedlandevejen over Ütersen mod Elmshorn. Ved sidst nævnte Sted havde de Danske

---

[1]) Om Samlingen og Ordningen af disse Rytterkompagnier se særlig: Jyske Tegn. 17/8, 21/8 og 22/8 1657; Uindførte og ueksp. Jyske Breve 18/8 1657; Indk. Sager 8/1 1658; Ueksp. Sjæll. Indl. 19/8 1657; Aalborghus Lens Proviantregnsk. 1657; Bennicks Regnskaber 1657; Besigtigelsesforretnr. efter Krigen, navnlig Vendsyssel; Danske Saml. I, S. 119 ff.

en Skanse ved Krückau. Efter at denne Skanse, hvis Besætning bestod af nogle Kompagnier af Gyldenløves Regiment under Oberstløjtnant Wackerbarth, var bleven beskudt med svært Skyts, forsøgte Besætningen om Aftenen at slippe bort, ind imod Krempe, hvor blandt andre en Del af Rigsmarskens Regiment stod under Oberstløjtnant Bentfeldt. Da Fjendens Rytteri forfulgte Skansens Besætning, ilede Bentfeldt denne til Hjælp med et Par Kompagnier Dragoner, men begge Oberstløjtnanter og 3—400 Mand faldt herved i Fjendens Hænder. Samtidig havde Fjenden angrebet Skansen ved Neuendorf, ved Vejen fra Elmshorn til Glückstadt, og ogsaa her løb Besætningen sin Vej. I Terrænet mellem Elmshorn og Steinburg fandtes der 4 Smaaskanser, de saakaldte „Moorskanser“ (Moseskanser), ved Sietwende, Kl. Grönland osv., hvis Besætninger blev trukken ind i Steinburg Skansen, hvorefter Fjenden den 4. syntes at ville angribe denne Skanse og Hertzhorn. Efter at der fra Steinburg Skansen, hvor Bille opholdt sig, var blevet kanoneret noget paa Fjenden, hvorved denne skal have lidt ret betydelige Tab, trak han sig tilbage, da Forholdene var vanskeliggjort for ham ved, at man nu var skreden til at lade nogle af Elbsluserne aabne. Den følgende Dag, altsaa den 5. August, vendte Svenskerne sig mod nord, da der ikke var mere at opnaa i Egnen øst for Glückstadt og Krempe, og gik over Størfloden imod Kellinghusen, som ikke var besat af de Danske. Den 6. gik Svenskerne langsmed og nord for Stør mod Itzehoe, hvor der laa noget Mandskab af Eckerichs Regiment under Kaptajn Burmeister. I to Dage beskød Svenskerne heftig den vidtløftige Forskansning og gik ogsaa frem mod den med Løbegrave; men da Anders Bille personlig bragte For-

stærkninger ind deri, antog Angriberne, at Besætningen var talrigere, end den virkelig var, og vilde ikke sætte videre ind paa Angrebet, men nøjedes med ved en fortsat voldsom Beskydning at drive Forsvareren ud. Endnu den 8. fortsatte Carl Gustav med at „tilsætte“ Marsken og gik frem til de forladte Skanser ved Krummendick tæt øst for Wilster; men derefter gik han tilbage til Itzehoe og tilbragte et Par Dage med Sløjfning af de her værende Værker, forinden han vendte sig mod nord. Den 12. August var han ved Slesvig[1]).

De Svenskes energiske Fremrykning den 3. og 4. August havde hos Regeringsraaderne i Glückstadt vakt alvorlig Frygt ogsaa for de to faste Pladser, Glückstadt og Krempe, da det maatte erkendes, at Fæstningerne var meget daarlig forsynet. Hos Bille og de to General-Kommissarier opstod i samme Anledning Frygt for, at man ikke ret længe vilde kunne skaffe Furage til det endnu tilbageværende Rytteri, og derfor besluttede man at sende dette, med Undtagelse af 200 Ryttere, nord paa til Rendsborg og videre. Tilbage blev saa alene et Kompagni jyske Ryttere (Hack Wind paa omtrent 150 Heste) samt Marskens Livkompagni Ryttere, der dog kun talte c. 30 Heste, og endelig et lignende Antal Ryttere, der repræsenterede den slesvig-holstenske Rostjeneste. Derimod afgik de 7 tilbage værende Kompagnier af Oberst Jens' Regiment Natten mellem den 4. og 5. August og

[1]) Danske Kongers Hist. Nr. 123, Beretninger fra Bille m. fl. samt fra Reinkingh m. fl. d. 4/8; Bennicks Regnskab i Holsten 1657; Skoklosterark. Billes Pap., Rasch til Bille 12/8. Ogsaa Rasch's Brevbog har nogle Bemærkninger om disse Begivenheder, men de er fuldstændig løse og unøjagtige; derimod er Opgivelserne i Dahlbergs „Dagbok“ mod Sædvane paalidelige. Endv. Sv. Rigsregistr. 4/8 1657.

kom til Jylland efter omtrent en Uges March og uden at træffe paa Fjenden. De førtes af Jens' Oberstløjtnant, Jyden Mogens Arenfeldt[1]).

Det synes, som om Stemningen i Kjøbenhavn var ret tillidsfuld endnu i den første Halvdel af August, og ved Hoffet udtaltes det, at Kongen vedblivende var til Sinds at ville rejse til Frederiksodde for der at overtage Kommandoen over en Styrke paa 6000 Mand regulære Soldater og Landfolk. Efter at have forenet disse med Rytterkorpset vilde Kongen marchere mod syd og med „horniger" Resolution gaa paa Carl Gustav. Den 15. August synes der dog at være indtraadt nogen Forandring i Hensigterne, idet Bille beordredes til „snarest muligt og paa bedste Vej" at begive sig ind i Riget og tage Generalmajor Jens med sig. Kongen havde nemlig opgivet, personlig at overtage Føringen af det nye Korps og vilde lade Bille alene om Æren, eller rettere om Ansvaret. Efter Modtagelsen af den Beretning, som Regeringsraaderne i Glückstadt udfærdigede den 4. August, er Kongen dog kommen noget ud af sin sædvanlige Ro, og endnu langt stærkere ses dette at være Tilfældet efter Modtagelsen af Billes og General-Kommissariernes Beretning af samme Dato. Den 19. August beklager Kongen nemlig i Skrivelse til de to sidst nævnte — det antoges formentlig, at Bille vilde være afrejst til Danmark, naar Skrivelsen kom til Glückstadt[2]) — den „slette Tilstand

---

[1]) Jyske Tegn, 15/8 1657; Danske Kongers Hist. Nr. 123, Beretn. fra Bille m. fl. 4/8.

[2]) Postgangen var nu bleven særdeles usikker, og Breve kunde være 2—3 Uger undervejs fra Glückstadt til Kjøbenhavn. Ruten gik mest gennem Holsten til Lübeck og der fra pr. Skib til Kjøbenhavn.

og Krebsgangen" ved Armeen, særdeles Infanteriet (?), samt Tabet af saa mange vigtige Punkter paa begge Sider af Elben og i de „herlige" Marsklande. Særlig er Kongen dog misfornøjet med Fæstningernes slette Tilstand, og Ansvaret herfor hviler paa dem, der har vist Forsømmelighed trods „vore" ofte og indtrængende gentagne Formaninger. Baade denne Skrivelse og den omtrent samtidige til Regeringsraaderne slutter med, at man agter at samle en bastant Armee og dermed møde Fjenden. Hvad enten det nu virkelig er Kongen selv, der staar bag ved disse Ord, eller det er hans fortrolige, ses dog Tendensen tydelig: man vil vælte Ansvar fra sig over paa andre. Hvem disse er, synes mindre klart — maaske Christian Rantzau m. fl. — men det synes klart, at der ikke er tænkt paa Rigsmarsken, hvem der jo heller ikke i nogen Maade kunde bebrejdes noget i Retning af Forsømmelighed[1]).

Carl Gustav var imidlertid i smaa Marcher rykket op i Halvøen. Den 14.—16. August besøgte han sin Svigerfader paa Gottorp og var her „hel lystig". Den 15. præsenterede han sin paa Linie opstillede Hær for Hertugen og dennes Damer, der kørte op og ned foran Fronten flere Gange. Derefter var der Dans og anden Lystighed. Umiddelbart efter Revuen opgav Hertugen Hærens Styrke til 9000 Ryttere og 4000 Mand til Fods effektive, og Styrken „mehren sich jetzt alle Tage". Endnu havde blandt andre Wrangel, der var paa Vej fra Bremen med

[1]) Jyske Tegn. 15/8; Inländ. Registr. 18/8 og 19/8; Skoklosterarkivet, Billes Pap., Schneidbach til Bille 5/8; Ditl. Ahlefeldts Memoirer, Lenthe til Ahlefeldt 6/8 og 9/8.

omtrent 2000 Mand til Fods samt Artilleri, ikke sluttet sig til Hovedhæren[1]).

Den kongelige Ordre til Bille om at vende tilbage til Riget synes at være indtruffen i Slutningen af Maaneden i Glückstadt. I den foregaaende Tid havde der med Streifkorps været foretaget Ekspeditioner baade i Holsten og i Stift Bremen, hvor Forbindelsen med Eckerich i Bremerförde holdtes vedlige ved fortrolige Sendebud. Eckerich udfoldede selv en betydelig Virksomhed og opfordrede ivrig til paany at sætte Tropper over i Hertugdømmet.

I den sidste Uge af August forsøgte Rigsmarsken personlig at kombinere et Overfald paa den svenske Garnison i Kiel under Greven af Sulzbach med en March op gennem Holsten og Slesvig, og han havde hertil bestemt navnlig sit Livregiment Dragoner og Infanterister. Foretagendet blev indledet, og Marsken kom op i Nærheden af Rendsborg; men af indtrufne Efterretninger skønnedes det, at Fjenden i Kiel baade var stærkt overlegen i Antal og dertil af Spioner havde faaet Efterretning om, hvad de Danske havde i Sinde, hvorfor han igen vendte tilbage til Glückstadt. Efter at have ladet Størstedelen af sit Livregiment indskibe, gik han selv ombord den 2. September, men opholdtes i 8 Dage af vedholdende Storm, inden Skibene kunde komme ud i rum Sø. Omtrent en Uge senere løb Skibene ind i Lillebelt i god Behold. I Løbet af September førtes dernæst Resten af Livregimentet samt det meste af Jyske Regiment og Adelseskadronen til Frederiksodde.

---

1) Skoklosterark. Tome I Nr. 72, Wrangel (udateret) til Carl Gustav; Statsarkivet i Marburg, Fasc. Schweden 1657—58, den hessiske Agent Mey til Kansleren 26/8 1657.

Endnu inden Marsken indskibede sig, var det bleven besluttet, at der skulde dannes et Ekspeditionskorps til at undsætte Bremerförde med Proviant m. m., da Eckerich indtrængende fordrede saadant. Udførelsen overdroges til Ditlev Ahlefeldt, som ogsaa med stor Iver tog sig deraf efter Billes Afrejse. Foretagendet stødte dog paa uventede Vanskeligheder, da de jyske Ryttere, der endnu var tilbage i Glückstadt og var bestemte til Deltagelse i Ekspeditionen, gjorde Mytteri og hverken med ondt eller godt var at bevæge til at lystre. Ahlefeldt m. fl. erklærer i den Anledning, at der efter Billes Afrejse var faret ligesom en ond Aand i Folkene, der hidtil altid havde været lydige og medgørlige, men som nu ikke tænkte paa andet end paa at komme tilbage til Danmark igen. Det lykkedes ikke at bevæge Rytterne til Lydighed. Natten mellem den 18. og 19. September sattes dog Korpset, der talte 600 Mand til Fods og 100 holstenske Ryttere, over Elben og marcherede direkte løs paa Bremerförde, jagende Svenskerne til begge Sider, hvorefter Fæstningen forsynedes med alle Fornødenheder. Paa Tilbagevejen fra Glückstadt forsøgte det lille Korps at storme Belemskansen ved, hvad Svenskerne kaldte et „rasende Angreb“, men sloges tilbage med betydeligt Tab og opgav videre Forsøg. — Som bekendt forblev Bremerförde i dansk Besiddelse lige til Fredsslutningen[1]).

[1]) I Afdelingen Bremen 39b findes forskellige Aktstykker vedrørende Undsætningen af Bremerförde. Bennicks Regnskaber i Holsten 1657; Skoklosterark., Billes Pap., Blome til Bille 26/8 og 30/8; samme Arkiv Tom. I Nr. 72, Volkmann til Wrangel 27/8, 8/9 og 21/9; Nr. 179 (Billes Pap., gamle Samling), Eckerich til Bille 21/8 og Kay Ahlefeldt til Bille 27/9.

Det første Afsnit af den langvarige Krig 1657—60 var altsaa endt med, at den danske Hær fra den første Halvdel af August stod spredt over hele Halvøen og paa Fyen, skønt den saa omhyggelig skyede „Hauptaction" var undgaaet og skønt kun en ringe Del af Tropperne havde været i umiddelbar Berøring med Fjenden. Men heller ikke Fjenden havde naaet sit Maal: at slaa den danske Hær i aaben Mark, om muligt tilintetgøre den. Thi af det danske Rytteri, den kostbareste og mest udsøgte, bedste Del af Hæren, var endnu de fire Femtedele intakt, og af Fodfolket havde kun et enkelt Regiment, Kjeld Langes, lidt større Tab (omtrent Halvdelen af Styrken), medens to andre, Marskens Livregiment og Gyldenløves, havde mistet en Fjerdedel à en Trediedel af deres Styrke.

Dette Resultat af Felttoget paa dansk Side maa vel betegnes som negativt, men man kunde med god Grund have frygtet noget langt værre fra det Øjeblik, da Carl Gustav personlig mødte frem paa Krigsskuepladsen og dertil med en i numerisk Henseende overlegen Hær; thi fra det Øjeblik af er alle Chancer for den danske Hær, som denne var, absolut udelukkede.

Af Forhold, der kunde have paavirket Vægtskaalen til Gunst for de Danske, skal først nævnes, at det vilde have været heldigt, om Hærens Krigsorganisation havde været endt nogle Uger tidligere, saa at man i den Henseende havde haft et større Forspring for Svenskerne. Men man maatte i saa Tilfælde have begyndt Opstillingen lige saa meget tidligere, da der i en Tid af 4—5 Maaneder næppe kunde naaes mere, end der var naaet; og som alt omtalt var det ved Hærens Opstilling præsterede Arbejde til megen Ære for de ledende Rigsraader, særlig Anders

Bille. Dernæst vilde det have været til Danmarks Gavn, om man paa et tidligere Tidspunkt havde kunnet skønne, at det blev nødvendigt at gøre det „første Hug“; thi allerede ved Midten af Maj Maaned havde Bille saa stor Styrke samlet — hovedsagelig af de gamle jysk-fyenske Afdelinger — at han meget vel kunde være gaaet over i Stift Bremen dermed, underkastet sig alle de mindre Pladser for derefter med den samlede Kraft at angribe Stade. Der kunde i saa Tilfælde ogsaa være bleven tilstrækkelig Tid til at fuldføre de to vigtige Støttepunkter, ved Butzfliet (Schwinge) og ved Neuhaus (Belem), saaledes, at de virkelig kunde være bleven, hvad der var tilsigtet med dem, nemlig faste Støttepunkter for de Danskes Herredømme i Stift Bremen. Endelig kunde og burde der, som alt tidligere omtalt, have været vundet c. 10 Dage fra Belejringen af Bremerförde, hvilken Tid paa forskellig Maade kunde blive af stor Betydning. Af større Betydning end noget andet paa dansk Side kunde det dog være bleven, om man ved Raadslagningerne i Begyndelsen af Aaret om Krigsførelsen havde bestemt sig til, kun paa den ene Krigsskueplads, og da ved Elben efter vor Mening, at ville optræde med en virkelig „bastant“ Armee, men saa at gøre denne saa stærk og saa god som mulig. — Men selv under Forudsætning af, at den danske Hær var bleven den svenske nogle Tusind Mand overlegen, tør man kun med største Varsomhed udtale noget om, hvorledes Udfaldet af Kampene kunde blive. Thi mere end en saadan numerisk Overlegenhed paa dansk Side, mere end det berømte, svenske Artilleri, end de mange „høje og lave Krigsofficerer“ og de krigsvante Veteraner i Geleddet vejede Carl Gustavs Feltherrepersonlighed alene. Og selv om vi ikke tager i Be-

tænkning at vurdere Anders Bille som Fører, som kraftfuld og indsigtsfuld Personlighed mindst lige saa højt som nogen som helst af Carl Gustavs Underfeltherrer, kan han selvfølgelig ikke paa langt nær komme op paa Siden af Sverrigs kronede Feltherre. Naar hertil kommer, at den i Kjøbenhavn siddende Konge, som ikke var Kriger og i det Hele ikke nogen overlegen Personlighed, samt hans fortrolige der, som ejheller var nogen af Delene, at de vilde lede Hæren ved Elben, maa man snarest undres over, at Forholdene ikke havde udviklet sig langt værre, end Tilfældet var ved Udgangen af September 1657.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Fhv. Overbibliotekar, Justitsraad Christian Walter Bruun døde 28. Febr. 1906. Han var født 1831, blev 1857 ansat ved det store kgl. Bibliotek og 1863 dettes Styrer, i hvilken Stilling han virkede indtil han i April 1901 traadte tilbage paa Grund af Svagelighed. 1879 blev han Æresdoktor ved Københavns Universitet. Med stor Kærlighed omfattede han sin Embedsgerning og Bibliotekets Skatte, og han var ivrig for Omredaktion af dets Kataloger; adskillige af de Mangler, der dog fremtraadte i dets Administration, skyldtes Forholdene i den gamle Bygning, og længe havde han ogsaa arbejdet paa at faa en ny rejst, men han naaede ikke at se Beslutningen herom fuldt gennemført. Stor Kraft satte han ind paa gennem bibliografiske Arbejder at udbrede Kendskab til vor ældre Litteratur og det kgl. Biblioteks Samlinger. Han planlagde og ledede saaledes Udgivelsen baade af *Bibliotheca Danica's* systematiske Fortegnelse over den ældre danske Litteratur fra

1482—1830 (hidtil 1—4. Bd. 1. H., 1872—1902) og af *Aarsberetninger og Meddelelser fra det store kgl. Bibliothek* (1—4. Bd. 1864—98); af Bidragene heri skal nævnes den bibliografiske Udsigt over den danske Litteratur fra Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark til 1550 og Fortegnelsen over Bibliotekets illuminerede Haandskrifter. Det var ogsaa ham, hvem Tanken skyldes om Udgivelsen af et trykt beskrivende Katalog over Bibliotekets Haandskrifter vedrørende Norden, hvoraf 1. Bind (ved E. Gigas) udkom 1903.

Hvor megen Tid hans Biblioteksgerning end tog, arbejdede han dog ved Siden heraf rastløs paa selvstændig litterær Maade. Hans Kærlighed til *Holberg* bragte ham til at paatage sig en *Udgave* af hans *Epistler* med oplysende Anmærkninger (1—5. Bd., 1865—75) og fremkaldte forskellige Arbejder vedrørende hans Værker og Liv. Stærk Interesse viste han Offentliggørelse af Kilder til dansk Historie; herom vidnede hans Delagtighed i Udgivelsen af det værdifulde Tidsskrift *Danske Samlinger* (12 Bind, 1865—79), og fra 1882—92 var han Forstander for det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. Som Forfatter hører hans største Arbejde til Personalhistorien. Nøje beslægtet med hans litteraturhistoriske Interesser var Biografierne af *Frederik Rostgaard* (1—2. Bd., 1870—71) og af *Peter Frederik Suhm* (1898), men ogsaa vor Marines Personligheder tiltrak ham stærkt; megen Opsigt vakte i sin Tid hans Bog om *Curt Sivertsen Adelaer* (1871), hvor han søgte at godtgøre, at meget af dennes Ry var legendarisk; af hans andre Arbejder om vor Søkrigshistorie skal nævnes *Slaget paa Kolberger Heide* (1879). En Tidlang kastede han sig med Iver over vor første Enevældes Historie, vistnok for en stor Del ledet af Kærlighed til Mindet om Frederik III som det store kgl. Biblioteks Stifter og med en kendelig Bestræbelse for ogsaa i politisk Henseende at forsvare denne Konge imod de forskellige Angreb, der er rettede mod ham. Til denne Kreds af hans Arbejder hører *Gunde Rosenkrantz* (1885), *Kaj Lykke* (1886), hans Afhandling i dette Tidsskrift 5. R. 2. B. (1881): *Et Bidrag til den rette Forstaaelse af Enevældens Indførelse i Danmark 1660*, og

hans Skrift: *Enevældens Indførelse i Danmark og Kongelovens Tilblivelse* (1887).

Som Helhed lider hans historiske Arbejder under visse Svagheder, særlig en Tilbøjelighed til ensidigt at forfølge et bestemt Synspunkt og Mangel paa Form og Komposition, men han har altid fremdraget nyt og værdifuldt Stof og beriget vor Kundskab om de Emner, han har taget op til Behandling.

Marinekaptajn Otto George Lütken, søkrigshistorisk Forfatter, f. 1849, døde 23. Maj 1906. Af hans Arbejder skal nævnes *Peter Willemoes* (1884), *De Danske paa Schelden 1808—13* (1885—88, ogsaa paa Fransk), *Søkrigsbegivenhederne 1864* (1896) og den i Forening med W. Carstensen udgivne populære Fremstilling: *Tordenskjold* (1887, 2. Udg. 1902).

Professor i Geografi ved Upsala Universitet, Karl Ahlenius, f. 1840, døde 23. April 1906. Han har bl. a. forfattet et vigtigt Arbejde om *Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi (1895)* og havde 1904 paabegyndt Udgivelsen af et stort Værk: *Sverige, geografisk, topografisk, statistisk beskrifning,* hvoraf 14 Hæfter er udkommet.

Forstanderen for det svenske Nordiska Museets Afdeling paa Skansen ved Stockholm, Gunnar Hazelius, Søn af Museets Stifter Artur H., døde 26. Febr. 1905, ikke 31 Aar gl. Han regnedes for en af de mest lovende yngre svenske Historikere, og hans Venner har efter hans Død besørget Udgivelsen af hans efterladte dygtige og værdifulde Arbejde: *Om handtverksämbetena under medeltiden. En inledning till skråväsendets historia i Sverige* (Bidrag till vår odlings häfder, utg. af Nordiska Museet. 9. Stockh., 1906).

Fhv. Bibliotekar ved det kgl. Bibliotek i Stockholm, Harald Ossian Wieselgren, f. 1835, døde 17. Marts 1906. Hans Navn er særlig knyttet til den store Række livlige og indholdsrige Biografier af svenske Personligheder, som han forfattede, og hvoraf en Del er samlede i *Ur vår samtid* (1880), *Bilder och minnen* (1889) og *I gamla dagar och i våra* (1900); tillige har han givet en Række Bidrag til Svensk Historisk Tidskrift,

redigeret en Række Bind af Svenskt biografiskt Leksikon og udgivet den større biografiske Skildring: *Lars Johan Hierta* (1881).

Emile Boutmy, f. 1835, døde 25. Jan. 1906. Imellem hans originale og fine Arbejder, der særlig drejede sig om statsretslige og folkepsykologiske Emner, skal nævnes *Le développement de la constitution et de la société politique en Angleterre* (1887), *Essai d'une psychologie politique du peuple anglais au XIXe siècle* (1901), *Élements d'une psychologie politique du peuple Américain (1902)* og hans Afhandhandling om *Menneskerettighedernes Erklæring* (i Annales des sciences politiques IV. 1902). Den fremragende og højt ansete Stilling, han indtog i Frankrig, skyldtes dog navnlig, at det var ham, der 1871 sammen med Taine var Hovedmanden for at stifte *l'École libre des sciences politiques*, der indgik som et vigtigt Led i det franske aandelige Reorganisationsarbejde efter den ulykkelige Krig og under ham som Leder blev et Midtpunkt for grundige historiske, juridiske og økonomiske Studier.

Alfred Rambaud, Professor i nyere Historie ved Paris' Universitet, f. 1842, døde 10. Novbr. 1905. Med sin politiske og journalistiske Virksomhed forbandt han alvorlige historiske Studier og et omfattende historisk Forfatterskab. I Begyndelsen sysselsatte han sig med den byzantinske Tidsalder, skrev dernæst nogle Bøger om det franske Herredømme i Tyskland i Revolutions- og Napoleonstiden, men vendte sig derefter særlig mod Studiet af Ruslands Historie og stod i første Række mellem de Mænd, som derved medvirkede til Tilnærmelsen mellem Zarriget og Frankrig; hans Hovedskrift paa dette Omraade er den klare og kyndige *Histoire de la Russie* (1878, overs. paa dansk af A. Thorsøe, 1895). Ved Siden heraf har han indlagt sig Fortjeneste ved dygtige Oversigts- og Lærebøger (*Histoire de la civilisation française.* 1—2. og *Histoire de la civilisation contemporaine en France* (begge i mange Udgaver og ogsaa meget benyttede herhjemme). Sammen med Lavisse har han ledet Udgivelsen af den store, 1901 afsluttede *Histoire générale*, i hvilket han selv har skrevet en Række Afsnit, især om Østeuropa, Forasien og de franske

Kolonier. Han stod den franske Statsmand *Jules Ferry* meget nær, og hans sidste større Arbejde var ogsaa en Biografi af ham (1903).

Til de Tab, som den franske historiske Videnskab har lidt i den sidste Tid, hører særlig Albert Sorels Død 29. Juni 1906. Han var født 1842 og fra 1872 Professor i Historie ved l'École libre des sciences politiques. Fin og aandrig Smagfuldhed i Fremstilling forenedes hos ham med orinalt Syn og alvorlige Studier. Han har skrevet en Række mindre Afhandlinger, for en stor Del samlede i hans *Essais d'histoire et de critique* og *Études de littérature et d'histoire*, to smukke mindre Bøger om *Montesquieu* (1887) og *Mme de Staël* (1890), men navnlig drejede hans Arbejder sig om Europas og Frankrigs diplomatiske Historie i Slutningen af det 18. og i det 19. Aarhundrede. Vi skal mellem dem nævne *La question d'Orient au XVIIIe siècle* (1877), *Le traité de Paris de 20. nov. 1815* (1873), *Bonaparte et Hoche en 1797* (1896), og *Histoire diplomatique de la guerre franco—allemande* (1—2., 1875). Særlig vil dog hans Ry længe blive knyttet til hans Hovedværk *L'Europe et la Revolution française* (1—8., 1885—1904). Vi har flere Gange i dette Tidsskrift og særlig ved Værkets Afslutning (se VI, 139) omtalt det og fremhævet dets Grundtanker og dets Betydning; vi skal derfor her kun gentage, at det har en monumental Karakter, særlig for de første Binds Vedkommende. Sorel var Medlem af det danske Videnskabernes Selskab.

Wilhelm Heyd, tidligere Overbibliotekar ved det kgl. Bibliotek i Stuttgart, døde 19. Febr. 1906. Han var særlig bekendt ved sit grundige og vigtige Arbejde: *Geschichte des Levantehandels in Deutschland* (1—2. Bd., 1879).

Den 9de tyske „Historikertag“ eller, som dens officielle Navn lyder, *Versammlung deutscher Historiker,* afholdtes i Dagene fra d. 17de til d. 21de April dette Aar i Stuttgart under v. Belows Præsidium. Til Stede vare 184 Deltagere, navnlig Sydtyskere, medens Berlineruniversitetet kun var sparsomt repræsenteret. Ogsaa fra Danmark og Sverige havde enkelte Deltagere indfundet sig.

Kongressen har i mere end een Henseende Betydning for nordiske Historikere. Foruden de egentlige Foredrag med paafølgende Diskussioner afholdtes der nemlig samtidigt *Konferenze der landesgeschichtlichen Publikationsinstitute,* paa hvilke Principperne for Udgivervirksomhed debatteredes. Dette gjaldt navnlig agrarhistoriske Kilder, Stadsretter (Overmann, Erfurt) og Møntværker (det nye Værk om de kølnske Ærkebispers Møntvæsen). Men ogsaa blandt de egentlige Foredrag fremkom der Bidrag af almén Interesse, ja endog saadanne, som have speciel Betydning for nordiske Historikere. Først og fremmest maa her nævnes et Foredrag af Rietschel (Tübingen) om *Tausendschaft und Hundertschaft,* hvori Taleren med en Bevisførelse, som vandt almindelig Anerkendelse, nedslog den Sickelske Tausendschaftsteori (thi Tausendschaft skyldes romersk Paavirkning og findes kun hos de nærmest Romerne boende Germaner), men opstillede Hundertschaft (= 100 Familier) som den eneste oprindelige politiske og økonomiske Sammenslutning hos Germanerne. Til Forklaring henvistes til svenskt „hundari“ og danskt „Herred“, der betragtedes som de sidste Rester af en oprindelig algermansk Indretning. Derimod ere de gammeltyske „Gaue“ kun at opfatte som geografiske Omraader, naar de da ikke, som hos Sachserne, vare identiske med Hundertschafterne. — En lignende Opmærksomhed vakte et Foredrag af Meinecke (Freiburg) om *Tyskland og Preussen i XIX. Aarh.* Hovedproblemet heri var de preussiske Forfatningsforhandlinger i 1848 og den store Modstand, som den paaoktroyerede Decemberforfatning vakte hos Altyskerne med Brødrene v. Gagern i Spidsen, ikke paa Grund af dens Mangel paa Frihed (thi i Virkeligheden var den ret vidtgaaende), men fordi man mente, at der allerede herved var lagt en alvorlig Hindring i Vejen for et vordende preussisk-tysk Parlament; Preussen burde gaa helt op i Tyskland og helst opløses i Territorier; „der Kaiser des Bundesstaates darf nicht sogleich Fürst eines Bundesstaats sein“. Forgæves haabede nu Dahlmann o. a. paa, at Decemberforfatningen kun vilde blive kortvarig; det blev Bismarck, som i 1866 løste Problemet, da han ikke opfattede den preussiske og den tyske

Forfatning som Alternativer, men forenede dem i en Syntese under „einem gemässigten Konstitutionalismus" og tillige gennem „Bundesrath" bevarede en vis Selvstændighed for de forskellige tyske Fyrster ved Kongen af Preussens Side. — Et af Kongressens vigtigste Foredrag var endelig Tröltsch's (Heidelberg) om *Protestantismens Betydning for den moderne Verdens Opstaaen,* navnlig paa Grund af Forfatterens Skarpblik for Forskellighederne inden for Protestantismen og dennes Forhold til andre samtidige Fænomener (Humanisme, Gendøbere), hvorved Vurderingen af dens kulturelle Værdi blev meget ædruelig. Saaledes skelnede han mellem Gammel- og Nyprotestantisme, af hvilke den første i Virkeligheden kun giver nyt Svar paa et gammelt katolsk Spørgsmaal (Vejen til Naade); er en kirkelig-bibelsk Tvangsorganisme; bevarer Middelalderens Askese, omend uden dens ydre Former, og tillige det supranaturalistiske Grundlag (Arvesynden). Alligevel havde Protestantismen Evne til at paavirke de forskellige Sider af Livet, hvad enten det gjaldt Ægteskabet, Pengehusholdningen, Naturretten eller navnlig Statslivet, samt delvis Videnskab og Kunst. — Af andre Talere maa endnu anføres Fabricius (Freiburg) med en Redegørelse for de sidste Aars Limesforskning *(Das römische Heer in Deutschland),* L. M. Hartmann (Wien), der forelagde sine socialøkonomiske *Studier over Italiens Historie i den ældre Middelalder* og især viste, hvorledes der i den af Longobarderne ikke besatte Del udviklede sig en godsrig Adel af de Tribuner, som fra Kastelrækkerne havde ledet Forsvaret mod de fremmede Barbarer. Bloch (Rostock) fremsatte en ny, meget idealistisk Opfattelse af *Karl den Store,* der mødte stærk Kritik, og Redlich (Wien) talte for et nøjere *Samarbejde mellem Historikere og Geografer.* Som Publikationer i Anledning af Kongressen uddeltes Württembergische Vierteljahrs Heften (heri bl. a. Lachenmaier om *Limesgebetet*) og Vierteljahrschrift für Social- u. Wirtschaftsgeschichte (Alex. Bugge om *Vikingetidens Handel*). Endelig omdeltes et Opraab om Grundlæggelsen af et *Rankemuseum* i hans Fødested Wiehe ved Unstrut. — Den næste Historikertag ansattes til Høsten 1907 i Dresden; iøvrigt planlægges et

senere internationalt Møde, som formodentlig vil finde Sted i Berlin. *K. F.*

Ved Begyndelsen af 1906 udkom det sidste Hæfte af det sidste (19de) Bind af *Dansk biografisk Lexikon,* og dermed naaede dette monumentale Værk i dansk historisk Litteratur sin Afslutning. Der kan — selvfølgelig — rettes og er bleven rettet nogen Kritik mod det med Hensyn til hvem der er optaget og hvem der ikke er optaget mellem de biograferede Personligheder og med Hensyn til det relative Omfang af de enkelte Biografier, men ingen Kritik af denne Art kan dog fordunkle eller har villet fordunkle den Anerkendelse, som Værket i saa høj Grad fortjener ved sin almindelige Plan og ved den Paalidelighed og Omhyggelighed, der gennemtrænger det fra først til sidst, ligesom ogsaa en Række Artikler ved Fremstillingens Kunst og Karakteristikkernes Værdi indtager en fremragende Plads. Særlig er der dog Grund til at fremhæve den høje Rang, Værket indtager mellem den øvrige europæiske Litteraturs Frembringelser af lignende Art, ikke mindst ved dets demokratiske Præg, der ikke lader det indskrænke sig — som Tilfældet særlig er med Allgemeine Deutsche Biographie — til væsentligst kun at behandle Nationens Spidser i politisk, litterær og kunstnerisk Henseende. Æren for hvad Værket er blevet tilkommer ubetinget i første Række dets Udgiver, afdøde Rigsarkivar C. F. Bricka, og det er derfor kun naturligt, at hans nære Ven Professor Joh. Steenstrup, der i Forening med Arkivsekretær Laursen overtog Redaktionen af den efter Brickas Død tilbageblevne lille Rest af Værket, har indledet dettes sidste Bind med en varmt skreven fyldig Biografi af den afdøde, hvis Beskedenhed ikke havde tilladt, at hans eget Liv medtoges i Leksikonnet. Denne Biografi har tilmed sin betydelige Værdi ved at belyse de Forhold, hvorunder de historiske Studier i det hele trivedes herhjemme i Slutningen af forrige Aarhundrede.

Som Frugt af lange Tiders Undersøgelser har Arkitekt J. Uldall i Randers udgivet et Værk om *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker*. Det bringer en — vistnok fuldstændig — Fortegnelse over dette Tidsrums Klokker saavel i det nu-

værende Danmark som i Skåne og Sønderjylland med Gengivelse og Tolkning af Indskrifterne, som Forf. regelmæssig har undersøgt paa Stedet. Selv om adskillige af Tydningerne ikke lader sig opretholde, er der dog herigennem samlet et overmaade stort og ellers vanskelig tilgængeligt Materiale af megen kulturhistorisk og epigrafisk Betydning, der forøges ved de henved 400 gennemgaaende meget gode Afbildninger af Relieffer og Indskrifter, gengivne efter Papiraftryk af Originalerne. Derimod maa det beklages, at Forf. selv i alt for ringe Grad har forstaaet at udnytte dette Stof til en mere almindelig Skildring af Emnet, ligesom man kunde have ønsket det lagt bedre til Rette for Benytterne f. Eks. ved Registre over Indskrifterne selv og deres Person- og Helgennavne. *M. M.*

Redaktionen af det af den svenske historiske Forening udgivne *Historisk Tidskrift,* som siden Begyndelsen af dets Udgivelse (1881) har været ledet med stor Dygtighed af den nuværende svenske Rigsarkivar Emil Hildebrand, er fra 1906 blevet overtaget af Amanuensis i Rigsarkivet, Dr. Torvald Höjer. Vor historiske Forening hilser ham velkommen i Ledelsen af Søstertidsskriftet, ligesom det sender den fratraadte Redaktør sin bedste Tak.

Navneregister.

(Ved **Alfr. Krarup.**)

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for 1904 og 1905 og Virksomhed i 1905.

Regnskabet for 1904.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Jan. 1904	4120 Kr.	63 Ø.
2)	Medlemsbidrag	2836 —	70 -
3)	Solgte Skrifter	172 —	38 -
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200 —	„ -
5)	Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	415 —	53 -
		7745 Kr.	24 Ø.

Udgift:

1)	Forfatterhonorarer	1629 Kr.	35 Ø.
2)	Bogtrykkerarbejde	1791 —	87 -
3)	Papir	570 —	„ -
4)	Bogbinderarbejde	191 —	70 -
5)	Tidsskriftets Omdeling og Medlemsbidragenes Opkrævning	352 —	33 -
6)	Skrifternes Opbevaring	33 —	35 -
7)	Forskelligt	56 —	33 -
		4624 Kr.	93 Ø.
	Kassebeholdning 31. Decbr. 1904	3120 —	31 -

Regnskabet for 1905.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Jan. 1905	3120 Kr.	31 Ø.
2)	Medlemsbidrag	2713 —	74 -
3)	Solgte Skrifter	287 —	66 -
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis og det kgl. danske Videnskabernes Selskab	600 —	„
5)	Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	469 —	13 -
		7190 Kr.	84 Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	699 Kr. 20 Ø.
2) Bogtrykkerarbejde	1380 — 38 -
3) Papir	427 — 50 -
4) Bogbinderarbejde	78 — 67 -
5) Tidsskriftets Omdeling og Medlemsbidragenes Opkrævning	284 — 14 -
6) Skrifternes Opbevaring	33 — 35 -
7) Forskelligt	44 — 22 -
	2947 Kr. 46 Ø.
Kassebeholdning 31. Decbr. 1905	4243 — 38 -

Foreningen har i 1905 udgivet:

For 2det Halvaar 1904: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 5. Binds 5.—6. Hefte. April 1905.

For 1ste Halvaar 1905: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 6. Binds 1—2. Hefte. Septbr. 1905.

Paa Aarsmødet 14. Juni 1905 genvalgtes Professor, Dr. Kr. Erslev til Medlem af Bestyrelsen. Til Revisorer genvalgtes Bibliotekar Gjellerup og Statsraadssekretær Koefoed. Bestyrelsen bestaar nu i Septbr. 1906 af Professor, Dr. Kr. Erslev, Professor, Dr. J. A. Fridericia, Museumsassistent, Dr. M. Mackeprang, Generaldirektør M. Rubin og Professor, Dr. J. C. H. R. Steenstrup. Af disse er Professor Steenstrup Foreningens Formand, Professor Fridericia dens Sekretær.

Foreningen, som 1. Jan. 1904 talte 715 Medlemmer, har ved Dødsfald og Udmeldelser mistet i 1904 49 og i 1905 27 Medlemmer; derimod er i 1904 indtraadt 5 og i 1905 10. Den havde saaledes 31. Decbr. 1905 et Medlemstal af 654, af hvilke 137 betaler halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og den svenske historiske Forening.

Udsigt

over

Indholdet af Historisk Tidsskrift

7de Række, I—VI Bind.

Afhandlinger og Smaastykker.

Anmeldelser.

Fortegnelse over historisk Litteratur, vedrørende Danmarks Historie.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde med Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

---

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne mellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggjøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $^2/_3$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1904,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **Alfr. Krarup.**

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Historiske Hjælpevidenskaber.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. XXV. 1902. Berlin.
II, 233—38 Litteratur om Hansestæderne (af R. Daenell), 239—59 om Hertugdømmerne (af A. Hofmeister); III, 257—62 om Danmark og Norge til 1523, 263—67 om Danmark efter 1523, 268—70 om Norge efter 1523 (af H. Schjøth).

B. Erichsen: Bibliografi for 1902. (Arkiv f. nord. Filol. XX, 305—32.)

Fr. Dahl, U. A. Motzfeldt og *K. J. D. Schlyter*: Nordisk Litteraturfortegnelse for 1903. (T. f. Retsvidensk. XVII, 469—516.)

R. v. Fischer-Benzon: Literaturbericht für 1902—04. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIV, 201—50.)

J. A. Almquist: Sveriges bibliografiska litteratur. 1. d. 1. h. (Kungl. Bibliotekets Handlingar XXVI.)

G. L. Grove: Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift 3.—4. Række, 1892—1903. (Personalhist. T. 5. R. I, S. I—XVII.)

Indholdsoversigt over Tilskuerens 2det Tiaar (1894—1903), Bd. XI—XX. Tilskueren.

Arkiv för nord. Filologi. Register zu Bd. I—IV und Ny följd Bd. I—XII von *A. Gebhardt*. Lund 1901—05.

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er dette København.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schlesw.-Holst. Geschichte. Register zu Bd. 21—30 (1891—1900) von *K. Friese.* Kiel.

G. Hille: Das Ordnen der Akten im Schleswiger Staatsarchiv. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIV, 182—85.)

Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Biblioteker 1903. Udg. ved *Axel Anthon Bjørnbo.*

E. Gigas: Katalog over det store kongelige Bibliotheks Haandskrifter vedrørende Norden, særlig Danmark. 1. Bd.

H. Nyhuus: Katalog over historisk Literatur i det Deichmannske Bibliothek. Kria. (Det Deichmannske Bibliotheks Aarsberetning.)

H. Fett: Studier over Middelalderens norske Sigiller. (Aarsberetn. fra Foreningen t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1903. 65—106.)

N. Wimarson: Några nyfunna Lundamynt från den äldre medeltiden. (Hist. T. f. Skåneland II, 23—37.)

A. Fjelstrup: Christian IV's „Brilledukater“. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 3.)

Tidshistorie.

Salmonsens Konversations-Leksikon. 345.—368. H.

Danmarks Riges Historie. 145.—161. H. (I, 27—36; II, 20—26.)

J. Ottosen: Vor Historie. III. (Fra Holberg til vore Dage.) Afsluttet af *P. Munch.*

V. Larsen: Oversigt over Danmarks indre Historie. 2. Udg.

R. Bording: Fædrelandske Billeder. Med Forord af H. Nutzhorn.

Sveriges Historia indtil 20. seklet. Utg. af *E. Hildebrand.* H. 32—46. Sthlm.

W. Dreyer: Nordens Oldtid. Populær Fremstilling. („Frem“.)

Alex. Bugge: Vikingerne. Billeder fra vore forfædres liv.
Anm. af O. Montelius (Nord. T. 1904. 491).

Alex. Bugge: Bidrag til det sidste Afsnit af Nordboernes Historie i Irland. (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 2. R. XIX, 248—315.)

G. Meyer v. Knonau: Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V. 4. Bd. 1085—1096. 5. Bd. 1097—1106. Lpz. 1903—04.

Diplomatarium Islandicum. VI, 4. H. VII, 2. H. Reykjavík.

Les Registres d'Urbain IV. 6.—8. f. Paris. 4⁰.

Lettres communes des papes d'Avignon. Jean XXII, par *G. Mollat*. 1.—2. f. Benoit XII, par *J. M. Vidal*. 3. f. Paris. 4⁰.
1316—17, 1334—39.

F. Techen: Zum Zusammenstosse der Mecklenburger mit König Waldemar von Dänemark im Jahre 1358. (Hans. Geschichtsbl. f. 1903. 139—43.)

Bullarium Franciscanum. T. 7. Romae. Fol.
1378—1431.

Svenskt Diplomatarium från och med år 1401. 4. delen: Supplement till åren 1401—1420, utg. genom *K. H. Karlsson*, 2. H. 1403—1407. Sthlm. 4⁰.

E. Daenell: Holland und die Hanse im 15. Jahrhundert. (Hans. Geschichtsbl. f. 1903. 3—41.)

P. J. Blok: Geschichte der Niederlände. Bd. 2. Bis 1559. Gotha 1905 [ɔ: 1904].
I Heeren-Ukerts Samling.

Concilium Basiliense. Studien und Quellen zur Geschichte des Concils von Basel. Bd. V. Basel.

K. Schiøth: En venetiansk Nordlandsfærd i Aaret 1432. (Højskolebl. XXIX, 761—66.)

Urkundenbuch der Stadt Lübeck. 11. Th. 5.—6. Lief. Lübeck. 4⁰.
1468—70.

Anekdoter från Sturernas tid. (Personhist. T. VI, 125—30.)

Dronning Christines Hofholdningsregnskaber. Udg. ved *Will. Christensen*.

Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede. Folkeudg. 25.—40. (sidste) H.

Troels-Lund: Livsbelysning. 4. Udg. (Folkeudg.)

E. Arnell: Bidrag till biskop Hans Brasks lefnadsteckning. Sthlm. (Akad. afh. Upsala.)

Sten Eriksson (Leyonhufvuds) anteckningar från åren 1518—66. (Hist. Handlingar XX, 158—63.)

W. Planting-Gyllenbåga: Anteckningar om Västgöta regemente i Sveriges krig 1520—1814. Sthlm.

C. O. Nordensvan: Värmlands regementes (Närkes och Värmlands regementes) historia. 2.—4. H. Sthlm.

Rasmus Ludvigssons krönika om Gustaf I. (Hist. Handlingar XX, 1—120.)

F. Bruns: Reimar Kock als Augenzeuge seines Berichtes über die auswärtigen Ereignisse von 1532—33. (Mitth. d. Vereins f. lüb. Gesch. XI, 170—71.)

M. Hoffmann: Eine Beschreibung Lübecks aus der Zeit um 1535. (Mitth. d. Vereins f. lüb. Gesch. XI, 111—22.)

Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen. Hrsg. von *E. Brandenburg*. 2. Bd. 2. Hälfte. Lpz.

Til Slutn. af Aaret 1546.

H. v. Schubert: Die Beteiligung der dänisch-holsteinischen Landesfürsten am hamburgischen Kapitelstreit und das Gutachten Martin Bucers 1545. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 1—64; jfr. 394—96.)

Luthers sidste Brev til Kong Christian III. Ved *H. F. Rørdam*. (Kirkehist. S. 5. R. II, 587—90.)

Konung Gustaf I's Registratur. Utg. genom *J. A. Almquist*. XXII. 1551. Sthlm. (Handlingar rör. Sveriges historia 1. ser.)

Anteckningar från åren 1560—81 ur Hogenschild Bjelkes samlingar. (Hist. Handlingar XX, 164—76.)

G. v. Horn: Bilder från nordiska sjuårskriget. (T. f. sjöväsen 1904. 67. årg. 493—507.)

O. Söderquist: Studier rörande förhållandet mellan Johan III och hertig Karl (1576—1582). III—IV. (Sv. hist. T. XXIV, 1—30, 83—112.)

G. A. Frost: Bilder aus dem Leben des Heldenkönigs Gustav Adolf von Schweden. Lpz.

A. Pihlström: Kungl. Dalregementets historia. Afd. 2. Upplands, Dalarnes och Västmanlands Storregemente och Österdalaregementet 1617—82. Sthlm.

W. Stubbs: Lectures on European History. Ed. by *A. Hassall*. London.

Bl. a. Trediveaarskrigen.

J. Becher: Ueber historische Lieder und Flugschriften aus der Zeit des 30jähr. Krieges. Rostock. (Diss.)

W. Schweitzer: Christian IV von Dänemark und die niederdeutschen Städte in den Jahren 1618—25. I—II. (Hist. Jahrbuch d. Görres-Gesellschaft 25. Jahrg. 99—125, 741—53.)

O. Schmitz: Die maritime Politik der Habsburger in den Jahren 1625—28. Bonn. (Diss.)

W. Wissdorf: Untersuchungen über die Beziehungen Gustav Adolfs zu Frankreich vom schwedisch-polnischen Kriege des Jahres 1629 bis zum Vertrage von Bärwalde. Rostock. (Diss.)

J. Kretzschmar: Gustav Adolfs Pläne und Ziele in Deutschland und die Herzöge zu Braunschweig und Lüneburg. Hannover u. Lpz. (= Quellen und Darstellungen zur Gesch. Niedersachsens. 17. Bd.)

J. A. Fridericia: Gustav Adolf i Tyskland. Nogle Betragtninger. (Tilskueren 1904. 142—52.)

J. Kretzschmar: Die Allianzverhandlungen Gustav Adolfs mit Kurbrandenburg im Mai und Juni 1631. (Forsch. z. brandenb. u. preuss. Gesch. XVII, 341—82.)

Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags Protokoll. 1. d. 2. uppl. Sthlm.

1632—34.

C. Wejle: Beitrag zur Aufklärung der Politik des Kurfürsten Georg Wilhelm während des polnischen Interregnums 1632. (Mitteil. d. litterar. Ges. Masovia IX, 14—42.)

V. Hostrup Schultz: Et paatænkt Befæstningsanlæg fra Chr. IV's Tid. (Vort Forsvar Nr. 612.)

Paa Lappen ved Helsingør, 1639—40.

W. Langenbeck: Die Politik des Hauses Braunschweig-Lüneburg in den Jahren 1640 u. 1641. Hannover u. Lpz. (= Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens 18. Bd.)

S. Welin: Lennart Torstensson. Et trehundraårsminne. Föredrag. (Läsning för svenska folket 1904. 40—64.)

J. A. Fridericia: Samfund og Stat i Danmark ved Slutningen af Adelsvælden. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning. Nr. 84.)

E. M. G. Routh: The Attemps to establish a Balance of Power in Europe during the second Half of the 17. Century (1648

—1702). (Transactions of the Royal Hist. Soc. N. S. XVIII, 53—76.)

E. Salzer: Der Übertritt des Grossen Kurfürsten von der schwedischen auf die polnische Seite während des ersten nordischen Krieges in Pufendorfs „Carl Gustav" und „Friedrich Wilhelm". Heidelberg. (Heidelberger Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte. 6. H.)

A. Stille: Fälttåget i Skåne och Halland 1657. (Hist. T. f. Skåneland II, 105—56.)

E. Michelsen: Die Kriege von 1657—60 und der grosse Kurfürst in Schleswig-Holstein, besonders an unserer Westküste. I. (Veröffentlichungen d. nordfriesischen Vereins f. Heimatskunde I, 145—79.)

P. Lauridsen: Holsten-Gottorp og Kronen 1658. (Hist. T. 7. R. V, 1—99.)

Roessel: Die Sperrung des Hafens von Landskrona im brandenburgisch-dänisch-schwedischen Kriege im Jahre 1658, ein Gegenstück zu Port Arthur. (Milit. Wochenblatt 1904. 89. Jahrg. Nr. 106.)

Aktstykker vedrørende Forholdene i Nordsjælland 1658—59 under Kjøbenhavns Belejring. Ved *K. C. Rockstroh*. (Danske Mag. 5. R. V, 257—76.)

Jul. Bidstrup: Østifternes Købstæder under Svenskekrigen. III. (Fra Arkiv og Museum II, 272—94.)

Køge, Stege, Slangerup, Hillerød, Helsingør.

Nogle Aktstykker vedrørende Slaget ved Nyborg 14. Nov. 1659. Ved *A. Thiset*. (Danske Mag. 5. R. V, 278—82.)

J. A. Fridericia: Et mislykket Forsøg paa en ny Opfattelse af Statsforandringen 1660. (Hist. T. 7. R. V, 396—99.)

I Anledning af *J. O. Evjens* Dissertation: Die Staatsumwälzung in Dänemark 1660.

Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660—1676. Udg. ved *J. Lindbæk*. 1. H.

Aktstykker fra Johan Adolf af Plöns Arkiv [1676—1700]. Medd. af *A. Tuxen*. (Danske Mag. 5. R. V, 293—330.)

A. Hagemann: Preben von Ahnens Tog i 1678. ((Norsk) Aftenposten 1904. Nr. 398.)

W. v. Bippen: Geschichte der Stadt Bremen. Lief. 9—10. Halle u. Bremen.

J. Lindbæk: Karl XII og hans Modstandere. (Dansk T. 1904. 683—89.)

C. O. Munthe: Bidrag til den store nordiske krigs historie udg. af den danske generalstab. Kritisk referat. (Norsk milit. T. 67. bd. 1—43, 85—125.)

[*E. R. Freytag*:] Die Sachsen im nordischen Krige. (Blätter f. d. Gesch. d. sächs. Armée. Beilage z. „Kamerad" 1904, Nr. 3—6.)

P. J. Blok: Geschiedenis van het nederlandsche Volk. 6. Deel. Groningen.

1702—95.

H. Voges: Beiträge zur Geschichte des Feldzuges von 1715. T. 1. (Balt. Studien VII, 1—73 (1903); delvis som Diss. Göttingen. P.)

J. F. Chance: The Northern Question in 1716. Part II. (The Engl. Hist. Review XIX, 55—79.)

[*T. J. Petrelli*:] Vid Fredrikshall. (Svenska Turistföreningens årsskrift 1904. 199—222.)

1718.

K. Malm: Karl XII's Dødsmaade. (Verdens Gang 1904. Nr. 163—64, jfr. 167.)

Å. Friis: Anm. af *Kr. Erslev*: Frederik IV og Slesvig. Kbh. 1901. (Hist. Z. 93. Bd. 320—23.)

Kong Christian VI's egenhændige Breve til Greve Frederik Danneskjold-Samsøe 1734—45. Medd. ved *J. Estrup*. (Slutn.) (Danske Mag. 5. R. V, 331—404.)

F. R. Friis: Dronning Sofie Magdalenes Drejelad. (Kulturhist. Studier I, 55—57.)

Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags Protokoll från och med år 1719. XVI. Maj—Okt. 1747. Utg. af *G. Berg*. Sthlm.

W. H. Wilkins: A queen of tears, Caroline Matilda, queen of Denmark and Norway. 1—2. London.

E. Holm: Bidrag til Karakteristik af den Guldbergske Kabinetsstyrelse. (Hist. T. 7. R. I, 224—93.)

H. Schück: Gustaf III. En karaktärsstudie. Sthlm.

Først trykt i Samtiden (Kria.) 1904. 43—54, 111—21, 201—13, 309—17, 340—73.

Fr. Opffer: Til Minde om Indfødsretten. (Østsjæll. Aarb. IV, 85—86.)

Kaarder med Indskrift.

L. Bobé: En tysk Satire over danske Stats- og Hofmænd 1784. (Hist. T. 7. R. V, 388—396.)

J. O. Wahl: Toget til Bohuslehn 1788. (Norsk milit. T. 1904. 523—41, 599—620, 657—88.)

Ogsaa som Særtryk. Kria. 1905.

Aus Briefen der Fürstin Pauline an Prinzessin Louise von Augustenburg. Mitgeteilt von *Hans Schulz*. (Mitth. a. d. lippischen Gesch. u. Landesk. II, 145—61.)

S. Fenger: Omrids af Nordens Historie i det 19. Aarhundrede. Kolding.

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

C. E. Jensen og *F. Borgbjærg*: Socialdemokratiets Aarhundrede. 65.—99. H. 4°.

H. Degenkolv: Oversigt over Flaadestyrken i Krigsaarene 1804—14. (T. f. Søvæsen. 75. Aarg. 54—58.)

G. Servières: Le rôle de Bourrienne à Hambourg 1805—10. (Revue hist. T. 84. 225—51; T. 85. 42—67.)

Danmarks Stilling berøres ofte.

C. N.: To Breve til Greve Ernst Schimmelmann fra Grosserer Fr. Tutein om at arbejde for Fred med England. (Fra Arkiv og Museum II, 300—304.)

Sept. 1807.

Aktstykker vedrørende de fremmede Troppers Ophold i Danmark i 1808, samlede af *K. Schmidt* (S. 65—112). (Odense Katedralskoles Progr. 1904.)

A. F. Skjöldebrand: Memoarer. Utg. af *H. Schück*. III—V. Sthlm.

Bidrag til Danmarks Historie 1808—14.

C. T. Sørensen: Bernadotte i Norden eller Norges Adskillelse fra Danmark og Forening med Sverig. 8.—12. (sidste) H.

L. Bornemann: Die Lützower vor Hamburg. (Z. d. Vereins f. hamb. Gesch. XII, 117—46.)

1813.

Y. Nielsen: Norge i 1814. Chria.

Breve fra Docent F. P. J. Dahl fra Christiania 1816. Ved *F. C. B. Dahl*. (Personalhist. T. 5. R. I, 185—231.)

Claus Pavels historiske Dagbøger for Aarene 1817—22. Udg. af *L. Daae*. 2. Bd. 7. H. (= Norsk hist. T. 4. R. III, 3. H.) Chria.

P. Munch: Det danske Folks politiske og nationale Gennembrud efter Julirevolutionen. (1830—48.) (Videnskabeligt Folkebibliothek. Folkeuniversitets-Række Nr. 4.)

Briefe des Grafen Otto Joachim Moltke an den Kanzler Cay Lorenz Brockdorff aus dem Jahre 1830. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIV, 171—77.)

A. Matthäi: Charles Ross. Ein holsteinisches Künstlerleben. (Die Heimat XIV, 221—36.)

R. studerede hos Eckersberg i Kbh. 1832 og følg. Aar, var Prinsen af Noers Adjudant 1848—50.

Ur Reuterdahls bref till fru Hanna Molbech 1837—45. Utg. af *M. Kristensen* och *R. G:son Berg*. (Samlaren XXV, 119—78.)

C. Behrens: Hebbel og Danmark. (Tilskueren 1904. 634—53.)

1842—43; H. fik Rejsestipendium af Chr. VIII.

Peder Hansen: Tak for sidst! til Aristokraterne i Roeskilde Stænderforsamling 1844 og især til det ærede Kløverblad: Benzon, Neergaard, Wolff. Optrykt af Venstres Folkeblad. Ringsted.

P. Munch: Danmark under Frederik VII. I. 1848—54. P. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 87.)

E. von Quanten: Några blad ur skandinavismens historia. (Nordisk Revy 2. ser. 81—89, 121—31.)

Leo Tscherning: „Breve fra 1848“. Uddrag af Breve og Dagbogsoptegnelser af *Eleonore Tscherning*. (Det ny Aarhundrede II, 411—19.)

Aus den Erinnerungen eines alten Kampfgenossen von 1848—1851. Nach den Mitteilungen von *Klaus Huss*, aufgezeichnet von *Chr. Delfs*. (Die Heimat XIV, 167—70, 185—92, 285—90.)

Der erste Schuss auf dänischer Seite im Jahre 1848. Uebersetzung aus der Festschrift in Veranlassung der dänischen Erinnerungsfeier an 1848 in Juni 1898. (Die Heimat XIV, 108—11.)

H. Arenhold: Erinnerungsblätter an die Kön. Preussische Flotte 1848—60. Berlin. Fol.

H. von Zwiedineck-Südenhorst: Deutsche Geschichte von der Auflösung des alten bis zur Errichtung des neuen Kaiserreichs. 3. Bd. Stuttg. u. Berlin. (Bibliothek deutscher Geschichte.)

1849—71.

A. Débidour: Le général Fabvier, sa vie militaire et politique. Paris.

F. sendtes i Marts 1849 til Danmark.

J. Nielsen: En fynsk folkefest i 1851. (Den danske Højskole IV, 385—97.)

F. Bajer: Foranstaltninger til Opretholdelse af Danmarks Neutralitet under Krimkrigen. (Forsvarskommissionens Tryksager.)

Ikke i Bogh.

P. Munch: Anm. af *P. Andræ*: Andræ og Fællesforfatningen af 2. Okt. 1855. Kbh. 1903. (Nord. T. 1904. 345—47.)

N. Neergaard: Under Junigrundloven. 30.—34. Lev.

Daniel Bruun: Fyrretyve Aar efter. Særtryk af „Berl. Tid."

Werner Frölich: Vor vierzig Jahren. Schilderung der geschichtlichen Ereignisse in den Jahren 1863—64. Flensburg.

Fr. Graf Revertera: Erinnerungen eines Diplomaten in St. Petersburg 1864—68. (Deutsche Revue 29. Jahrg. 29—43, 129—42, 262 ff.)

Bl. a. om Ruslands Politik 1864.

A. Liljefalk og *O. Lütken*: Vor sidste Kamp i Sønderjylland fortalt for Folket. 14.—24. (sidste) H. 4°.

Jfr. Vort Forsvar Nr. 601.

H. G. Bønnelycke: Minder fra 1864. Odense.

Vilh. Hansen: Efter 40 Aar. (Vort Forsvar Nr. 614.)

Erindringer fra 1864.

J. Helms: Oplevelser i Ribe under Krigen 1864. (Fra Ribe Amt 1904. 1—36.)

Ogsaa som Særtryk. P.

D. Johansen: Fra 1864. Oplevelser og Iagttagelser. (Vort Forsvar Nr. 601—607, 610—22.)

N. Rasmussen: Fra 64. Ved *J. P. Harbo*. (Højskolebl. XXIX, 873—78, 904—10.)

Leo Tscherning: Breve fra 1864. Uddrag af Breve fra Oberst-

inde *Tscherning* til hendes Broder Proprietær Lützow. (Det ny Aarhundrede I, 651—56; II, 36—39.)

C. Boyen: Die Wahrheit über Herzog Friedrich. (Deutsche Revue 29. Bd. 35—45; jfr. sst. 257 en Indsigelse af Prins Christian af Slesvig-Holsten.)

Om 1864.

Unter Gablenz und Tegethoff 1864. Eine Festschrift. Wien.

E. Lorenzen: Der Uebergang der Preussen bei Arnis am 6. Febr. 1864. (Die Heimat XIV, 38—41.)

Kampen ved Sankelmark d. 6. Febr. 1864. Fortalt af en Deltager ved 1ste Regiment. (Vort Forsvar Nr. 603.)

E. Herrmann: Översee. Laibach.

O. F. Gedde: Rytterfægtningen ved Vorbasse d. 29. Febr. 1864. (Fra Ribe Amt II, 139—49.)

H. C. Dau: Kapitän Hammer in Keitum am 8. März 1864. (Die Heimat XIV, 68—69.)

Th. S. Duch: Fra 1864. Et Minde fra den 17. Marts. (Vort Forsvar Nr. 609.)

H. Bache: Fra Løbegravene paa Dybbøl i April 1864. (Vort Forsvar Nr. 609—11.)

H. Laub: Fra de sidste Dybbøldage 1864. (Vort Forsvar Nr. 608.)

L. Lassen: En Erindring fra Dybbøldagen d. 18. April 1864. (Vort Forsvar Nr. 608.)

Lesser: Et Træk fra 18. April 1864. (Vort Forsvar Nr. 612.)

F. Bilsted: Af et Brev dateret Sønderborg d. 20. April 1864. (Vort Forsvar Nr. 608.)

J. Richter: Urolige Majdage i Anst Herred. (Fra Ribe Amt II, 169—83.)

A. Grove: F. Wedel-Jarlsberg. (Vort Forsvar Nr. 616.)

W.-J. var Premierløjtnant paa Als 1864.

Aktstykker og Skrivelser betræffende den internationale Grændseregulerings-Commission til Bestemmelse af Grændsen mellem Danmark og Slesvig m. m. Ved *F. C. G. Schøller*. (Fra Ribe Amt 1904. 37—112.)

H. Ibsen: Breve, udg. med Indledning og Oplysning af *H. Koht* og *J. Elias*. I—II.

H. Ibsen: Breve. (Det ny Aarhundrede II, 651—64, 705—19.)

H. Ibsen: Lettres à Georg Brandes. Trad. par M.-R. Rémusat. (Revue de Paris. 1904. T. 5. 1—20, 272—96.)

A. Hagensen: Den jødiske Periode. 1864—1900.

G. Bang: Socialdemokratiet i Danmark. (Samtiden XV, 153—69.)

F. Opffer: Stormfloden 1872 [og andre Stormfloder]. (Østsjæll. Aarb. IV, 8—59.)

V. Hørup i Skrift og Tale. 18.—22. (sidste) H.

Nouveau Recueil général de traités et autres actes relatifs aux rapports de droit international. Continuation du grand Recueil de G. Fr. de Martens par *F. Stoerk*. 2. série T. 31. Livr. 1—2.

1889—1904.

D. Sprengel: Från det moderna Danmark. Kåserier och Intryck. Sthlm.

A. Peschcke Køedt: Efter Systemskiftet.

F. Kretz: Aarbog for Rigsdagssamlingen 1903—04.

Fra Rigsdagen (1903—04). Trykt som fortroligt Manuskript for Venner.

Spectator: Den danske Rigsdag 1904. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 14.)

V. Lassen: De Frikonservative. (Tilskueren 1904. 185—93.)

Topografi.

D. Detlefsen: Die Entdeckung des germanischen Nordens im Altertum. Berlin. (= Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie. Hrsg. von *W. Sieglin*. H. 8.)

E. Moritz: Die geographische Kenntniss von den Nord- und Ostseeküsten bis zum Ende des Mittelalters. I.

C. Bénard: La conquête du Pôle. Histoire des missions arctiques depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours. Paris. 4°.

J. P. Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 3. omarb. Udg. 62.—67. H.

H. C. Roede: En Strid mellem Københavns Magistrat og Havnekommissionen i Aarene 1705—7. (Fra Arkiv og Museum II, 243—52.)

T. Krak: Veyviserens Vej 1770—1902.

A. Jensen: Nogle Tal om ledige Lejligheder i København og andre Byer. (Nationaløkon. T. 3. R. XII, 401—10.)

P. Hertz: Arbejderstandens Boliger i København. (Maanedsskr. f. Sundhedspleje 1904. 147—70, 199—217.)

Fr. Schiøtt: Christiansborg Slot og Arbejderne for dets Genrejsning. (Tillæghefte til Architekten. VI.)

V. Klein: Christiansborg Slot. (Architekten. VI, 37—42; jfr. 423—24.)

J. V. Haase: Christiansborg Slots Genopførelse. (Architekten. VI, 130—39.)

M. Nyrop: Christiansborg. (Architekten. VI, 167—69; jfr. *M. Borch* sst. 176—77; *M. Nyrop* sst. 216—17.)

Bering Liisberg: Konsistoriebygningen i Universitetsgaarden. (Architekten. VI, 281—87, 289—92, 300—303.)

C. Brummer: Nazarethkirken i Ryesgade. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 32.)

C. A. Jensen og *M. Mackeprang*: Nybørs, kaldet „de sex Søstre". (Fra Arkiv og Museum II, 136—59.)

G. L. Grove: Skafottet og Kaget paa Nytorv ved Midten af det attende Aarhundrede. (Fra Arkiv og Museum II, 160—76.)

L. Bobé: St. Petri Kirkes Gravkapeller og Urtegaard. (Fra Arkiv og Museum II, 193—232.)

Privatbankens nye Hjem. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 50.)

C. V. Nielsen: Lidt om Københavns tredje og fjerde Raadhus. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 30.)
Fuldførte 1610 og 1731.

F. R. Friis: Eremitagen i Jægersborg Dyrehave. (Kulturhist. Studier I, 16—25.)

V. la Cour: Holbæk Slot. Frederikssund. P.

V. Østergaard: Jægerspris. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 15—16.)

Fr. Opffer: Kjøge Kirke og Sct. Nicolaj. (Østsjæll. Aarb. IV, 79—84.)

Snubbe-Korset. (Architekten. VI, 211—14.)

P. Madsen: Hvidernes Kirke i Sorø. P.

Michelsen: Storehedinge Kirke. (Østsjæll. Aarb. IV, 3—7.)

O. M. Schmidt: Tersløsegaard. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 10.)

S. Lemche: Vallø Slot. (Architekten. VI, 333—37, 341—43, 357—64, 369—76, 402—04, 409—14.)
Ogsaa som Særtryk.

F. Bojsen: Stege Bys Bog 1418—1607 med oplysninger om byens — navnlig borgerskabets historie i middelalderen.

Ax. Thomsen: Knuthenborg. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 36.)

Ax. Thomsen: Maribo. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 23.)

Ax. Thomsen: Nakskov. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 16.)

Ax. Thomsen: Corselitze. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 47.)

Ax. Thomsen: Nykøbing F. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 38.)

J. M. Møller: Til Assens Kirkes Historie. (Kirkehist. S. 5. R. II, 607—08.)

J. B. Løffler: Dalum Klosterkirke. (Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 2. R. XIX, 316—20.)

J. Kornerup: Helligaandshuset i Faaborg og dets Kirke. (Kirkehist. S. 5. R. II, 209—20.)

G. G.: Nyere Bidrag til Odenses Historie. (Fra Arkiv og Museum II, 177—83.)

Odense kgl. privilegerede borgerlige Skyttelav 1704—1904. Odense.

Odense Kanal og dens Mænd. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 50.)

Ad. B.: Ærøskøbing. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 34.)

Alfr. Ipsen: Jydske Strejftog. Billeder fra en Sommerrejse 1904.

Janus: Jydsk Kultur. (En ensidig Oversigt.) (Højskolebl. XXIX, 143—52.)

P. Storgaard Pedersen: Hardsyssel. (Omtrent det nuværende Ringkjøbing Amt.) En middelalderlig Studie. Ringkjøbing.

F. Beckett, R. Berg, J. Clausen, A. Jensen: Aarhus. Byens Historie og Udvikling gennem 1000 Aar. Med Billeder af J. Ølsgaard. 2.—14. H. Aarhus. 4°.

J. Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie. 1. Halvbind.

1879—1904. Aarhus Grundejerforening gjennem 25 Aar. Aarhus.
Ikke i Bogh.

J. Hoffmeyer: Danske Domkirker. III. Aarhus. (Den danske Turistforenings Aarsskrift 1904. 28—48.)

R. Berg: Frue Kirke i Aarhus. Aarhus.

L. Schrøder: Esbjerg og gamle Breinholt. (Højskolebl. XXIX, 33—40, 65—72.)

V. Larsen: Fredericia. (Den danske Turistforenings Aarsskrift 1904. 78—86.)

K. L. A. Larsen: Grenaa Købstad og Omegn. (Den danske Turistforenings Aarsskrift 1904. 66—77.)

A. Ipsen: Hals og Dollerup. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 4.)

A. Gaardboe: Himmerlands Rakkere. I.

G. V. Hansen: Kong Christian IX's Pontonbro over Limfjorden 1865—1900. Aalborg (1903). 4°.

Alfr. Ipsen: Løgstør og Omegn. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 42—43.)

A. Ipsen: Randers. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 7.)

N. H. Bay: Randers Befæstning. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 1—37.)

J. Helms: Ribe Domkirke. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 46.)

Ribe Domkirke. (Architekten. VI, 442—47.)

Die Wiederherstellung des Domes in Ripen in Dänemark. (Die Denkmalpflege VI, Nr. 10.)

Th. Oppermann: Moderne Restaureren af ældre Bygninger. Ribe Domkirke. (Tilskueren 1904. 851—62.)

Georgia la Cour Pedersen: Skibelund og dets Mindesmærker. (Fra Ribe Amt II, 113—38.)
Ogsaa som Særtryk.

A. Ipsen: Thjele og dets Minder. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 1.)

J. B. Høyer: Sognepræst *Knud Langs* Optegnelser om Vilslev og Hunderup Sogne. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 38—97.)

M. Mackeprang: Anholt før Per Paars. (Danske Studier I, 218—19.)

Fr. Poulsen: Thunø. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 17.)

Aage Friis: Anm. af: Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie. Kbh. 1901. (Hist. Z. 93. Bd. 323—24.)

D. Schnittger: Altes und Neues aus Schleswig. (Die Heimat XIV, 215—18.)

H. Matzen: Die nordschleswigsche Optantenfrage.

Anm. af P. v. Hedemann (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIV, 230—35).

H. Petersen: Zur nordschleswigschen Optantenfrage. (Die Grenzboten 63. Jahrg. Nr. 36.)

H. P. Hanssen-Nørremølle: Köllerpolitikken. (Sønderj. Aarb. 1904. 274—312.)

[*H. A. R.*] *Hanson*: Under fremmed Aag. 2.—5. Opl. Nyborg.

Sønderjylland gennem tyske Briller. (Særtryk af Sønderjylland 1904.)

Dagshistorie 1903. Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnede efter Tidsfølgen. (Sønderj. Aarb. 1904. 317—24.)

Thade Petersen: Det danske Aarsmøde 1904. (Sønderj. Aarb. 1904. 313—16.)

B. O.: Kvindelige Folkedragter fra det vestlige Slesvig. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 47.)

Thade Petersen: Frimenigheden i Aabenraa. (Højskolebl. XXIX, 489—96.)

De politiske Forhold i og ved Christiansfeld. Kolding. P.

Meisner: Danewerk und Hedeby. Ein Rückblick auf vormittelalterliche Befestigungen. (Z. f. Ethnologie XXXVI, 675—97.)

Helge Skovmand: Danevirke. (Højskolebl. XXIX, 1543—54.)

M. Lensch: Einige Proben aus der Chronik des Deezbüller Pastors Petrus Petrejus. (Veröffentlichungen d. Nordfriesischen Vereins f. Heimatkunde I, 1—5.)

Chr. Voigt: Flensburg um 1600. (Die Heimat XIV, 142—44, 157—60.)

H. U. Molsen: Das Flensburger Schiffergelag. Ein Beitrag zur Stadtgeschichte. Flensburg. 4°.

Ernst v. Moeller: Die Rechtsgeschichte Helgolands. Weimar.

U. A. Christiansen: Die Geschichte Husums. I. Husum 1903.

J. Henningsen: Das Stiftungsbuch der Stadt Husum. Husum.

Thade Petersen: Rømø. Et Bidrag til Øens Historie og Beskrivelse. (Sønderj. Aarb. 1904. 217—73.)

Thade Petersen: Frimenighedskirken i Sundeved. (Højskolebl. XXIX, 39—46.)

R. Körner: Warnitz. (Die Heimat XIV, 112—16.)

Das zweite Kieler Rentebuch (1487—1586). Hrsg. von *M. Stern*. Kiel. (= Mitteil. d. Gesellsch. f. Kieler Stadtgesch. 21. H.)

G. Rickers: Nordoe. (Die Heimat XIV, 170—71.)

Das Oldesloer Kerkswarenbock. Hrsg. von *Fr. Bangert*. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 113—92; jfr. 266.)

1459—1631.

Kinder: Die Plöner Schlosskapelle. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 99—103.)

A. Gloy: Bilder aus der Vergangenheit des Klosters Preetz. (Die Heimat XIV, 14—19, 29—31, 55—61.)

J. C. Hein: Aus Segebergs Vorzeit. Segeberg.

H. Meyer: Samlinger til den Berømmelige og Navnkundige Norske Handel Stad Bergens Beskrivelse. 1. Bd. Skrevet udi Aaret 1764. Udg. ved *B. E. Bendixen*. 1. H. Bergen.

B. E. Bendixen: Geelkerchs kort over Bergen. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 10, XI.)

B. E. Bendixen: Willem van de Velde, de oude, og hans tegninger fra Bergens vaag 1665. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 10, IV.)

O. A. Johnsen: Bidrag til Oplysning om Befolkningsforholdene og Almuens økonomiske Stilling i Bohuslen (1528—1658). (Norsk hist. T. 4. R. III, 187—247.)

C. Plünneke: Fredriksstad indtil det 20. Aarh. Retslig og kommunal Administration. 1. Del. Kria.

H. Sinding-Larsen: Holt, Fon og Hillestad Kirker samt Stenhuset paa Gran. (Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1903. 178—204.)

B. E. Bendixen: Lidt om Stavkirker i Hordaland og Sogn. (Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1903. 154—57.)

P. Aasmundsstad: Kvams Kirke, Gudbrandsdalen. (Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1903. 205—10.)

J. Aaland: Fra fylkes thingene i Nordfjord i det 17. aarhundrede. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 10, IX.)

B. E. Bendixen: Nedrevne gamle Kirker i Sogn. (Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1903. 158—75.)

A. E. Erichsen: Samlinger til Stavangers Historie. 1. Bd. Stavanger 1903.

J. Z. M. Kielland: St. Nicolai Kirke, Undredal. (Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1903. 249—50.)

Østeraat Herresæde fra det 11. Aarhundredes Begyndelse til vore Tider. Udg. af *A. Johannessen*. I—II. Trondhjem.

J. Ljungh: Fjelkinge i forna dagar. Historiska och genealogiska anteckningar. Bidrag till en sockenbeskrifning. Helsingborg.

Fr. Beckett: Nogle Optegnelser om Lunds Domkirke. (Hist. T. f. Skåneland II, 77—96.)

F. S. Aschenhold und *M. Albrecht*: Ausgrabungen und Vermessungen der Sternwartenreste Tycho Brahes auf der Insel Hveen im Jahre 1902. Berlin. (Vorträge und Abhandlungen hrsg. von der Zeitschrift „Das Weltall". H. 9.)

G. Schoener: Die Insel Gotland. (Globus 86. Bd. 112—15.)

J. Jaeger: Die Nordische Atlantis (Island und Faeröer). Culturbilder und Landschaften. Wien u. Lpz. 1905 (ɔ: 1904).

J. Jakobsen: Færøsk Sagnhistorie med en indledende Oversigt over Øernes almindelige Historie og Litteratur. Thorshavn.

S. Patursson: Færøerne. (For Kirke og Kultur XI, 554—58.)

Þ. Thoroddsen: Landfræðissaga Íslands. IV. 2.

Daniel Bruun: Íslenzkir kvenbúningar. (Eimreiðin 10. ár. 1—31.)

Þ. Thoroddsen: Þættir úr jarðfræði Íslands. (Andvari XXIX, 16—78.)

B. Th. Melsteð: Stutt kenslubók i Íslendinga sögu handa byrjendum.

G. Hjaltason: Det islandske Folks interesse for astronomien. (For Kirke og Kultur XI, 496—503.)

B. Bjarnason: Fáein orð um iþrottir og skemtanir fornmanna. (Tímarit hins isl. bókmentafélags XXV, 58—88.)

V. Guðmundsson: Island am Beginn des 20. Jahrhunderts. Aus dem Dänischen von R. Palleske. Kattowitz.

F. Jónsson: Islands Forfatning og dets politiske Partier. (Det ny Aarhundrede I, 613—23.)

R. Nordenstreng: Den isländska författningsstriden. (Nord. Revy 2. ser. 145—52, 175—81, 237—49.)

H. Waltyrsson: Seydisfjord paa Island. (Folkebladet XXV, 98—108.)

N. Hartz: Grønland, dets Natur, Folk og Historie. 2. Opl. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 68.)

Daniel Bruun: Arkæologiske Undersøgelser i Godthaabs og Frederikshaabs Distrikter i Grønland. (Geogr. T. XVII, 187—206.)

G. Meldorf: Sociale og hygiejniske Forhold i Grønland. (Bibl. f. Læger 8. R. V, 335—62.)

C. Wagner: Teltliv i Grønland. (Den danske Højskole IV, 68—75.)

C. Wagner: En Vinter i Egedesminde. (Højskolebl. XXIX, 1723—38.)

P. Brock: Minder paa Rosenborg om vore tidligere ostindiske og afrikanske Besiddelser. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 37.)

A. Nygaard: Fra Dansk Vestindien. (Højskolebl. XXIX, 1289—94.)

Biografi.

Dansk biografisk Lexikon. 137—44. H. (XVIII. Ubbe-Wimpffen.)

P. B. Grandjean: Gravskrifter fra Kjøbenhavns nedlagte Kirkegaarde indenfor de gamle Volde. (Personalhist. T. 5. R. I, 168—77, 246—52.)

II—III, Holmens og Helligaands, Tyske (Frederiks) og Frelsers Kirkers Kirkegaarde.

P. B. Grandjean: Indskrifter paa Ligkistepladerne i Vemmetofte Klosters Kirke. (Personalhist. S. III, 367—81.)

V. Richter: 100 Aars Dødsfald (1791—1890). 14. H. Odense.

J. Bidstrup: Dødsfald i Danmark 1903. (Tillæg til Personalhist. T.)

T. H. Fausbøll: Slægthaandbogen. (Tillæg til Personalhist. S.)

Slægterne Hofman-Bang, Hohlenberg, Holbøll, Holm (fra Allinge), Holm (fra Fyn, Eilschou-Holm), Holm (fra Skafterup), Holm (fra København), Holmblad, Holstein, Holten (2 Fam.), Honnens og Honnens de Lichtenberg, Hoskiær, Howden-Rønnenkamp, Howitz, Hvass, Hvidt, Ingerslev, Jacobi, Jacobsen (Carlsberg), Jacobsen (2 Fam.), Jansen, Jerndorff, Jessen, Johnsen (2 Fam.), de Jonquières.

Allgemeine deutsche Biographie. Lief. 239—246. (Nachträge: Fabricius—Held). Lpz.

Dictionary of National Biography. Errata. London.

H. Jenssen-Tusch: Skandinaver i Kongo. 24.—33. H. 4°.

A. M. Andersen: Hvor Danskerne i Amerika findes. Statistisk Oversigt over danskfødte i United States' Stater, Countyer og Storbyer. Blair, Nebr. 1903.

L. Schrøder: Udvandringen til Amerika fra de nordiske Lande. (Højskolebl. XXIX, 1257—68.)

A. Thiset og *P. L. Wittrup*: Nyt dansk Adelslexikon. Fortegnelse over dansk Adel i Fortid og Nutid.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset*: Danmarks Adels Aarbog. 1905. 22. Aarg.

A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarhundrede. 22.—25. H. Fol.

V. Hostrup Schultz: Helsingørs Embeds- og Bestillingsmænd. Genealogiske Efterretninger. 1. H.

M. Stephensen: Konunglegar embættaveitingar, nafnbætur o. fl. á árundum 1800—1853, er snerta Ísland og Íslendinga. (Tímarit hins ísl. bókmentafélags XXV, 101—41.)

O. Olafsen: Fogder i Hardanger indtil omkr. 1800. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening. Nr. 10, l.)

Kammeradvokaturen. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 52.)

Hindenburg og C. Winther.

Kr. Carøe: Den danske Lægestand. Supplementbind til 7. Udg.

Dødsfald [i Postetaten]. (Aarb. f. det danske Postvæsen XIV, 141—51.)

C. Svendsen, H. C Kampmann, Ole Larsen, T. Friis, H. J. Rolff, C. B. Randel, H. C. Jørgensen, E. B. F. R. Thomsen.

P. B. Grandjean: Gravskrifter over Præster i Faxe Herreds Kirker. (Kirkehist. S. 5. R. II, 597—603.)

Studenterne fra Københavns Universitet 1864. Til Mindefesten i 1904. P.

Ikke i Bogh.

Smaa Biografier og Portræter af Studenterne fra 1879. Udg. i Anledning af 25-Aars-Jubilæet.

F. R. Friis: En Afregning med Maleren Jacob d'Agar. (Kulturhist. Studier. I, 13—16.)

1702.

K. Søeborg: Michael og Anna Ancher. (Ord och Bild XIII, 599—606.)

E. Marquard: Nogle Optegnelser af Kontreadmiral *J. G. Arff*, med supplerende Meddelelser om hans Levned. (Personalhist. T. 5. R. I, 232—42.)

G. L. Grove: Tillægsbemærkninger om Admiral Arffs Krigstjeneste i Rusland og Gravskrift i Holmens Kirke. (Personalhist. T. 5. R. I, 243—45.)

H. Nielsen: Herman Bang. (Tilskueren 1904. 543—59.)

E. A. Thomle: Vedrørende Byfoged P. H. Barclay. (Personalhist. T. 5. R. I, 270.)

Fr. Hjort: Familien Barth. Odense. P.

Jak. Knudsen: H. Begtrup som Grundtvig-Udgiver. (Højskolebl. XXIX, 1129—38.)

Wilhelmine Brandt: Slægten Benkestok. Chria. 4°.

E. N. Ritzau: Stamtavle over en Familie Bergeskov (1903).

Ikke i Bogh.

Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark. I. Kbh. 1903.

Anm. af L. Koch (Hist. T. 7. R. V, 111—22), af S. Fenger (Højskolebl. XXIX, 781—88), af J. Lindbæk (Nord. T. 1904. 342—45).

Aage Friis: Bernstorffske Papirer. Udvalgte Breve og Optegnelser vedrørende Familien Bernstorff i Tiden 1732 til 1835. I. Bind.

(*H. Grandjean*): Stamtavle over Valentin Herman Beyers Efterkommere (Mandslinien). P.

A. Jantzen og *R. Volf*: Vedrørende Regimentslæge Blich. (Personalhist. T. 5. R. I, 182.)

J. Aakjær: Steen Steensen Blichers Livstragedie i Breve og Aktstykker. 18.—36. (sidste) H.

J. Aakjær: Svunden og funden eller Historien om en Vase. (Det ny Aarhundrede II, 54—63.)
En Gave til Blicher 1839.

J. Aakjær: Et Blicher-Fund. (Det ny Aarhundrede I, 481—87.)

A. Dolleris: Steen Steensen Blicher og Himmelbjerget. Odense. P.
Ikke i Bogh.

H. Ussing: Steen Steensen Blicher og hans Udgivere. (Danske Studier I, 158—76.)

Th. Borch: Om Anna Maria Borch og Hans Andersen Borch. (Personalhist. T. 5. R. I, 268.)

Lieboldt: Antoinette Bourignon in Schleswig-Holstein 1671 bis 1676. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 193—203.)

S. Bauditz: Charlotte Bournonvilles Erindringer. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 24—25.)

L. Weibull: Sophia Brahe. Et bidrag till den genealogiska forskningens historia i Danmark. (Hist. T. f. Skåneland II, 38—71.)

R. Ehwald: Tycho Brahe und Friedrich Wilhelm von Sachsen. (Centralblatt f. Bibliothekswiss. XXI, 103—21.)

F. R. Friis: Tyge Brahe og Mathematikeren Valentin Thaw. (Kulturhist. Studier I, 62—64.)

M. J. Sand: Tycho Brahe und seine Sternwarten auf Hven. P.
Ikke i Bogh.

G. Wegemann: Das Brandes-, Boje-Francke- und Albert Franckesche Familienlegat. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIV, 1—130.)
Familien Brandes nævnes i Itzehoe 1427.

C. Gulmann: Edv. Brandes. (Tilskueren 1904. 295—314.)

G. Brandes: Erindringer (fortsat). (Det ny Aarhundrede I, 385—91, 449—56, 513—24, 577—82, 705—16; II, 257—65, 321—31, 547—57, 641—50.)

Ad. Hansen: Georg Brandes som Kritiker. (Det ny Aarhundrede II, 193—202.)

H. Nielsen: Brandesianismens Revision. (Tilskueren 1904. 263—68.)
Om Alfr. Ipsens Bog om G. Brandes.

C. Obelitz: Georg Brandes' Tros- og Sædelære. (Højskolebl. XXIX, 1069—76.)

H. Graversen: Salmedigteren Hans Adolf Brorson. (Folkelæsning Nr. 262.)

E. A. Thomle: Vedrørende Slægten Bøchmann. (Personalhist. T. 5. R. I, 181—82.)

B. E. Bendixen: Johan Carbiners og hustru Margrethe Schrøders bo. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 10, VI.)

P. Munch: Kultusministeren. (Det ny Aarhundrede II, 184—90.)

J. C. Christensen.

M. Thomsen: Gaardmissionær R. B. Clausen. Et Liv i Troskab. Fortalt efter hans egne Meddelelser. 1.—3. Opl.

A. A. Bjørnbo og *C. S. Petersen:* Fyenboen Claudius Claussøn Swart (Claudius Clavus), Nordens ældste Kartograf. (Vidensk. Selsk.s Skr. hist. og filos. Afd. 6. R. VI, 2.) 4°.

A. A. Bjørnbo: Nordens ældste kartograf. (Det norske geogr. Selskabs Aarbog 1904. 109—28.)

E. A. Thomle: Om forskellige af Navnet Colstrup. (Personalhist. T. 5. R. I, 268.)

L. Bøgeskov: Inger Dal, hendes Søn og hendes Venner. Skildringer fra Menighedslivet i Vendsyssel. II. Odense.

H. Rosendal: Enrico Mylius Dalgas. Sthlm. (Nordisk Ørebibliothek Nr. 6.)

Chr. Lynge: Fangen paa Kristiansø, Dr. phil. J. J. Dampe. Nogle Blade af et Livs Lidelseshistorie. Odense.

Et Brev fra Poul Dons til C. Molbech ved *O. C. Molbech.* (Den danske Højskole IV, 407—08.)

1809.

Th. Hauch-Fausbøll: Stamtavle over Familien Dreyer (Drejer). (Personalhist. S. III, 391—92.)

J. Fischer: Stamtavlen Eichel. 4°.

Trykt som Manuskript.

B. Th. Melsteð: Um Baldwin Einarsson. (Tímarit hins isl. bókmentafélags XXV, 142—97.)

J. Nordahl-Olsen: Skiftet efter Dorothea Engelbrechtsdatter. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 10, V.)

Jacob Erslev. Et Mindeskrift. Udgivet af hans Børn.
Ikke i Bogh.

P. Chr. Erslev: Hvorledes jeg blev Musiker. (Østsjæll. Aarb. IV, 61—78.)

M. Eskesen: Bølgerne rulle! Halvhundredaarige Selvoplevelser. Aarhus 1903.

L. J. Laursen: Peder Christian Eskesen. Kolding. P. (Særtryk af Højskolebladet [1903].)

C. M. Munthe: Hans Berntsen Essen. (Personalhist. T. 5. R. I, 178—80.)

E. Fibiger: Kulturelle og historiske Tidsbilleder. Barndoms- og Ungdomserindringer.

V. E. Tychsen: De to gamle Folk ved Bøffelkobbel. (Vort Forsvar Nr. 613.)
Jørgen Johansen Fink og Hustru Kathrine.

V. Bie: Niels Finsen og hans lysbehandling. (Nord. T. 1904. 493—503.)

G. Busck: Niels R. Finsen. (Det ny Aarhundrede III, 107—14.)

A. Fløystrup og *V. Scheel*: Niels R. Finsens Sygdom. (Ugeskr. f. Læger 1904. Nr. 43.)

A. Fjelstrup: Søren August Fjelstrup til Sindinggaard. Aarhus.

P. Storgaard Pedersen: Docent N. J. Fjords Liv og Virksomhed. (Folkelæsning Nr. 263.)

P. Hennings: Om forskellige af Navnet Friboe. (Personalhist. T. 5. R. I, 266—67.)

Ved Afsløringen af Rasmus Geltzers Mindesten. (Højskolebl. XXIX, 791—98.)

F. Hjort: Slægten Gjerløff med dens Spindelinier gjennem cirka tre hundrede Aar. Odense.

G. L. Grove: Vedrørende Slægten Grandjeans Stamfader. (Personalhist. T. 5. R. I, 270.)

P. S. Vig: En engelsk-amerikansk Gren af Slægten Grubbe(?). (Personalhist. T. 5. R. I, 67—70.)

S. Kjær: Erik Grubbe og hans tre Døttre, Anne Marie Grubbe, Marie Grubbe, Anne Grubbe.

A. Fjelstrup: Marie Grubbe. En biografisk Skitse. Aarhus.

F. L. Grundtvig: Den grundtvigske Slægts Oprindelse. (Den danske Højskole IV, 233—307.)

Ogsaa som Særtryk (jfr. L. Schrøder i Højskolebl. XXIX, 1025—26).

F. Rønning: Den grundtvigske Slægt. Bidrag til dens Historie. Som Indledning til en Levnedsskildring af N. F. S. Grundtvig.

Mindeord [om Fr. Grundtvig]. (Danske Studier I, 152—55.)

T. Jensen: Tolv Foredrag om N. F. S. Grundtvig. (3. Opl.) Stege.

P. Kæstel: Grundtvig og Bibelkritiken. (Højskolebl. XXIX, 465—70.)

H. Rosendal: Nogle Træk af Grundtvigs Liv og Virksomhed i Christian VIII's Dage. (Den danske Højskole III, 42—67, 196—232.)

Et Brev fra Grundtvig til H. H. Aagaard. (Den danske Højskole IV, 76—78.)

1826.

Nogle Ansøgninger fra N. F. S. Grundtvig. (Kirkehist. S. 5. R. II, 407—12.)

B. Th. Melsteð: Minister og Digter. Islands ny Minister, Hannes Hafstein. (Det ny Aarhundrede II, 306—10.)

Sognefoged A. K. Hansen i Gesten. I. Levnedstegning. Af *J. Nissen.* II. Oplevelser i 1864. Af *Hans Simon Hansen.* (Fra Ribe Amt II, 150—68.)

Th. Oppermann: Maleren Constantin Hansen. (Højskolebl. XXIX, 1465—74.)

R. Johansen: En gammel Friskolemand. (Højskolebl. XXIX, 201—04.)

Jens Hansen.

M. Eskesen: Biskop Jørgen Hansen. (Højskolebl. XXIX, 1393—1402.)

Biskop *Jørgen Hansens* efterladte Optegnelser om sit Levnet og sit Forhold til Tidens Begivenheder. (Sønderj. Aarb. 1904. 1—215.)

J. Hansen: Salmedigteren Thomas Hansen. (Kirkehist. S. 5. R. II, 590—95.)

A. Ipsen: En Epigramdigter under Frederik III. (Højskolebl. XXIX, 754—58.)

Henrik Harder.

T. Hauch-Fausbøll: Forstudier til Hauchernes Slægthistorie. III. Familien Stürup (Nyeboe, Suhr, Zachariae, Colding). (Personalhist. S. III, 329—66.)

Johanne Louise Heiberg: Et Liv genoplevet i Erindringen. Folkeudg. 1.—20. (sidste) H.

Petersen: Aus dem Leben des Pastors Matthias Hench in Emmelsbüll. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 228—65.)
1693—1727.

S. H. Finne-Grøn: Iver Nielsen Hirschholm. Et Supplement. (Personalhist. T. 5. R. I, 165—68.)

V. A. Secher: Þorsteinn Illugason Hjaltalin. Rettelse til Brickas Biografisk Lexikon. (Personalhist. T. 5. R. I, 271—72.)

O. A. Hjersing: Stamtavle over Familien Hjersing i Norge. Moss.

Fr. Hjort: Familien Hjort. Odense. P.

V. Andersen: Ludvig Holberg paa Tersløsegaard. 4⁰.

J. Bing: Holbergs første Levnetsbrev. (Danske Studier I, 80—110.)

B. Kahle: Ludwig Holberg. (Neue Heidelberger Jahrbücher XIII, 144—72.)

J. Nordahl-Olsen: Ludvig Holberg og hans Fødeby. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 10, III.)

V. Olsvig: Om Ludvig Holbergs saakaldte Selvbiografi. Litteraturhistoriske, biografiske, bibliografiske og tekstkritiske Studier, særlig af første Levnetsbrev. Kria.

E. Spang Hanssen: Holbergs Universitetsprogram 1720. (Kort Udsigt over det philol.-hist. Samfunds Virksomhed Oktbr. 1899—Oktbr. 1904. 105—07.)

G. L. Wad: Et Brev fra Ludvig Holberg. (Fra Arkiv og Museum II, 233—42.)

En Tur til Jægerspris i 1794, beskreven i et Brev fra *Johan (Hans) Severin Holten* til hans Forlovede. Meddelt af Brevskriverens Dattersøn *J. J. Holten.* (Fra Arkiv og Museum II, 259—71.)

Breve fra Johan Severin Holten til hans Hustru, omhandlende hans Rejse med Arveprinsen i 1804. Medd. af *J. J. Holten.* (Personalhist. T. 5. R. I, 1—56, 73—113.)

C. C. Hornung: Et Haandværkerliv i forrige Aarhundrede. En Selvbiografi. Med Forord af *Olf. Ricard.* Odense.

Fr. Bajer: Fra Martin Hübners rejseår 1752—1765. (Hist. T. 7. R. V, 100—110.)

Emma Hørup: Lidt om Hørups Privatliv. (Det ny Aarhundrede II, 40—48.)

Ernst Møller: Pastor Ifversen og Retsreformen. (Det ny Aarhundrede I, 417—30.)

K. Maurer-Hartmann: Essays. 1. Folge. Jens Peter Jacobsen. Altenburg.

Breve fra J. P. Jacobsen til Vilh. Møller. (Tilskueren 1904. 841—50, 947—56.)

Hj. Christensen: Danske Profiler. I. Johannes Jørgensen. (Samtiden XV, 214—22.)

O. Geismar: Johannes Jørgensen. (For Kirke og Kultur XI, 135—50.)

A. Ipsen: Johannes Jørgensen. Et Tilbageblik. (Den danske Højskole IV, 516—27.)

Johs. Jørgensen: Hvordan det gaar til. (Tilskueren 1904. 213—22.)

A. v. Walden: Johannes Jørgensen, der Dichterphilosoph und seine Werke. (Der Katholik.)

Ogsaa som Særtryk.

S. Kierkegaard: „Mit Forhold til hende". Af Søren Kierkegaards efterladte Papirer ved *Henriette Lund.* 1.—2. Opl.

Kierkegaardske Papirer. Forlovelsen. Udg. for Fru Regine Schlegel af *Raphael Meyer.*

Ogsaa p. Tysk. Stuttgart 1905 [ɔ: 1904].

A. B. Drachmann: S. Kierkegaards Forlovelse. (Det ny Aarhundrede II, 419—27.)

Jak. Knudsen: Noget om at digte med særligt Hensyn til mit Forfatterskab. (Tilskueren 1904. 509—21.)

E. R. Kolderup: Om Familien Kolderup. (Personalhist. T. 5. R. I, 267—68.)

L. Kragballe: Gamle Minder, navnlig fra Vejle, Horsens og Kjøbenhavn.

Chr. Langkilde: Personlige Oplevelser i Boerkrigen. (Det ny Aarhundrede III, 306—10.)

Chr. Gulmann: Karl Larsen. (Dansk T. 1904. 802—12.)

Karl Larsen: Hvorledes jeg arbejder. (Tilskueren 1904. 27—37.)

N. Larsen: For 25 Aar siden. Hvorfor og hvorledes jeg blev Afholdsmand.

P. Severinsen: Prof. Chr. L. Leths smaa Opbyggelsesskrifter. (Kirkehist. S. 5. R. II, 405—07.)

Et Par Breve fra Biskop S. Lintrup. (Kirkehist. S. 5. R. II, 412—16.)

C. A. J.: Peder Jensen Lodehats Sekret. (Fra Arkiv og Museum II, 299—300.)

L. Bøgeskov: Skov-Kirsten. Skildring fra Menighedslivet i Vendsyssel. I. Odense.

Kirsten Marie Larsdatter [Lomborg].

Anna Drewes, f. Lützen: Stamtavle over Familien Lützen. 4°. P.

J. L. Heiberg: J. N. Madvig. (Det ny Aarhundrede II, 680—88.)

M. Kristensen: J. N. Madvig. (Højskolebl. XXIX, 1001—04.)

H. H. Lefolii: Et personligt Forhold. Fra mine Minders Kreds. (Højskolebl. XXIX, 1541—44, 1579—84, 1599—1602, 1641—48, 1679—86, 1783—88.)

Om J. N. Madvig.

O. Siesbye: J. N. Madvig. Nogle Mindeord Hundredaaret for hans Fødsel. (Tilskueren 1904. 593—601.)

C. M. Munthe: Hvem var Hans Jonassøn Mangors Hustru? (Personalhist. T. 5. R. I, 64—67.)

H. V. Martensen: Fra mine første 25 Aar i C. A. Reitzels Boglade.

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

H. C. Matthiessen: Chronik der Familie Matthiessen. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIV, 131—70.)

P. Lauridsen: Der Kartograph Johannes Mejer, übers. von C. J. Jürgensen. (Veröffentlichungen d. nordfriesischen Vereins f. Heimatkunde I, 21—125.)

N. Hansen: Pastor Moe som Sandhedsvidne. P.

To Breve fra C. Molbech til Grundtvig, medd. af *O. C. Molbech.* (Den danske Højskole IV, 155—60.)
1809—10.

Tre bref af Chr. Molbech. Medd. af *R. G:son Berg.* (Samlaren XXV, 58—72.)
1812.

P. V.: Bidrag til Monrads Biografi. (Tilskueren 1904. 38—53, 223—42, 374—89, 710—24, 957—74.)

H. Schwanenflügel: J. P. Mynster. Paa Halvhundredaarsdagen for hans Død. P.

A. Møller: Barndomsliv i en Præstegaard for et Par Menneskealdre siden. (Vor Ungdom 1904. 471—86.)

O. Geismar: Niels Møller. (For Kirke og Kultur XI, 413—26.)

H. Nielsen: Niels Møller. (Dansk T. 1904. 106—16.)

V. Andersen: Poul Møller, hans Liv og Skrifter. 2. gennemsete Udg. 1.—12. (sidste) H.

Karl Larsen: Vilh. Møller. (Tilskueren 1904. 757—61.)

E. A. Thomle: Vedrørende forskellige Personer af Slægten Mørch. (Personalhist. T. 5. R. I, 183; jfr. *C. M. Munthe* smst. 269—70.)

F. og *C. C. Nannestad:* Stamtavle over Slægten Nannestad. Trondhjem.

H. Ploug: Franz Neruda. (Tilskueren 1904. 54—61.)

H. H. Neumann: Familien Neumann. Kria. 1903.

Chr. V. Nielsen: Ungdomserindringer fra Kunstakademiet. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 26—27.)

C. V. Nielsen: Kunstakademiet og Perspektiven. Erindringer. (Architekten. VI, 321—23.)

H. R.: Sören Norbys ättlingar. (Personhist. T. VI, 82—84.)

Martha Ottosen: Lidt om Johan Ottosen. (Det ny Aarhundrede II, 227—33.)

P. Frantzen: Et Par Ord om en nu bortgangen Skolemand. (Højskolebl. XXIX, 601—08; jfr. ogsaa 635—37, 669—72, 733—34, 865—68, 995—96.)
Om Rektor P. J. Petersen.

Rich. Petersen: Erindringer fra Barndom og Ungdom.

R. Hansen: Die Selbstbiographie des Propsten *P. Petreius* von Garding († 1745). (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 65—95.)

N. Zahle: Fru Elise Ploug. (Kvinden og Samfundet XX, 104—09.)

O. Geismar: Henrik Pontoppidan. (For Kirke og Kultur XI, 278—95.)

A. C. Larsen: En gammel Veteran. (Vort Forsvar Nr. 611.)
Hans Nielsen Raagelunde.

Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds. Udg. v. *L. Bobé.* 6. Bd. (O. m. T.: Breve til Geheimestatsminister Greve C. D. F. Reventlow og Hustru, Grevinde Stolberg og Benedicte von Qualen.)

Helene Nyblom: Maleren J. Roed. (Blade af dansk Kunsts Historie VI—VII.) 4°.

H. Hostrup: Danske Skuespillere. I. Dr. Ryge. (Den danske Højskole IV, 81—97.)

O. Geismar: Valdemar Rørdam. (For Kirke og Kultur XI, 523—43.)

V. Rørdam: En Stump Selvbiografi. (Tilskueren 1904. 132—41.)

V. Andresen: Grev og Grevinde Schimmelmann. (Den danske Højskole IV, 528—60.)
Heinr. Ernst Sch. og Hustru Charlotte, f. Schubart.

C. C. A. Gosch: Schiødte som Lærer. (Vor Ungdom 1904. 326—36.)

H. C. Frederiksen: Gamle Schneekloth. (Ordrup Skoles Program 1904. 15—19.)

C. N. Schnittgers: Erinnerungen eines alten Schleswigers. Neu herausg. von *H. A. C. Philipson.* Schleswig.

C. N.: Fra Næstved Tingbog: Billedskjærer Abel Schrøders Forhold. (Fra Arkiv og Museum II, 183—85.)
1659.

Thyra Sehested: Admiral C. T. Sehesteds Saga.

A. Fyhr: Stambog over Slægten Slangerup. P.

Th. Hauch-Fausbøll og *C. O. M. Stürup:* Familien Stürups Stamtavle og Slægtshistorie samt Slægttavler. Helsingør.

Ch. Friis: Generalpostdirektør C. Svendsen. (Aarb. f. d. danske Postvæsen XIV, 141—45.)

Generalpostdirektør C. Svendsen 1874—1904. (Særtryk af Dansk Postblad.)

E. A. Thomle: Hvorledes er Familienavnet Teiste kommet til den nuværende Slægt af dette Navn. (Personalhist. T. 5. R. I, 70—72.)

J. Ólafsson: Æfisaga Jóns rektors Þorkelssonar. (Andvari XXIX, 1—16.)

Anna Hilden: Thorwaldsen. Limburg a. d. Lahn.

J. Bloch: En Postmesters Oplevelser i Køge, August 1807. (Fra Arkiv og Museum II, 253—58.)

M. Thye.

C. F. Tietgen: Erindringer og Optegnelser. Udg. af O. C. Molbech.

L. Schrøder: C. F. Tietgen og Frederikskirken. (Højskolebl. XXIX, 809—18.)

J. C. W. Hirsch: Et Bidrag til Tordenskjolds Krigshistorie. (Danske Mag. 5. R. V, 291—92.)

K. Fabricius: En nordisk lensmands liv i det 15. århundrede. (Sv. hist. T. XXIV, 199—254, 273—300.)

Iver Akselsøn Tott.

E. Trier: 25 Aars Skolevirksomhed i Vallekilde. II. 2. Udg.

St.: En Erindring om Ernst Trier. (Højskolebl. XXIX, 1755—58.)

P. Brock: Et Minde, vedrørende Leonore Christine Ulfeldt (i Rosenborg Samlingen). (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 19.)

E. A. Thomle: De ældste Led af Familien Undal (Undahl) i Norge. (Personalhist. T. 5. R. I, 114—37, 252—66.)

L. Bobé: Familieoptegnelser af Lave Urne til Bontofte og Fru Johanne Kaas samt Fru Margrethe Mühlheim Henrik Ungers. (Personalhist. T. 5. R. I, 57—64.)

F. C. Bülow: Af en hæderlig Veterans Liv. (Vort Forsvar Nr. 625.)

Wethje.

K. C. Rockstroh: Vogn Vognsen til Stenshede. (Personalhist. T. 5. R. I, 137—65.)

Bergwitz: Slægten Vogt. (Folkebladet XXV, 271—72, 286—88, 302—04.)

H. F. Rørdam: Lektor Frants Vormordsen, Skaanes evangeliske Reformator. (Kirkehist. S. 5. R. II, 417—84.)

P. B. Siersted: Stamtavle over Familien Wulff af Stubbekjøbing. 2. Udg. ved Th. Siersted. Odense. 4°.

F. R. Friis: Portræter af Georg Zoega og nogle Breve fra og til ham. (Kulturhist. Studier I, 1—13.)

Ogsaa som Særtryk.

C. Goos, *J. Nellemann* og *H. Øllgaard:* Anders Sandøe Ørsteds Betydning for den danske og norske Retsvidenskabs Udvikling. 3. Afd. I—II.

M. Kristensen: H. C. Ørsted og det danske Sprog. (Danske Studier I, 48—64.)

Mindre Biografier.

Følgende Forkortelser er anvendte i denne Afdeling: Hbl. = Højskolebladet 29. Bd. — I. T. = Illustreret Tidende 45. Bd. — V. F. = Vort Forsvar.

Toldforvalter Grev F. F. H. E. Ahlefeldt-Laurvigen. (I. T. Nr. 38.) — *Michael Ancher*. (I. T. Nr. 34.) — *H. Lind*: M. Ancher. (I. T. Nr. 34.) — *A. Garde*: Dr. Vilh. Andersen. (I. T. Nr. 16.) — Direktør A. Andresen. (I. T. Nr. 30.) — *N. Bøgh*: Regitze Barner. (I. T. Nr. 22.) — *W. Behrend*: Joh. Bartholdy. (I. T. 46. Bd. Nr. 12.) — Kommandør R. W. Bauer. (I. T. Nr. 29.) — *H. L.*: Hans Beck. (I. T. 46. Bd. Nr. 10.) — Generalmajor M. F. L. Bentzon. (I. T. Nr. 31.) — Justitsraad H. J. Bie. (I. T. Nr. 31.) — Pastor E. Blaumüller. (I. T. Nr. 37.) — *J. Torrild*: Prof. O. Bloch. (I. T. Nr. 36.) — *Theilland*: Oberst Otto Blom. (V. F. Nr. 617.) — *P. N.*: Oberst O. E. Blom. (I. T. Nr. 15.) — Telegrafbestyrer L. C. Blytmann. (I. T. Nr. 52.) — Kontorchef Th. V. Boesen. (I. T. Nr. 19.) — *O. Borchsenius*: Henrik Bohr. (I. T. Nr. 43.) — Grosserer Ludv. Bojesen. (I. T. Nr. 46.) — Hovedkasserer A. C. Bolbroe. (I. T. Nr. 39.) — *P. A. Rosenberg*: Otto Borchsenius. (I. T. Nr. 24.) — *Ax. Sørensen*: Pastor J. T. Borup. (I. T. Nr. 15; jfr. Nr. 25.) — Proprietær J. G. Boye. (I. T. Nr. 21.) — *C. L. With*: Kontreadmiral L. C. Braag. (I. T. Nr. 28.) — Grosserer Peter de Nully Brown. (I. T. Nr. 24.) — Etatsraad P. M. Brun. (I. T. Nr. 20.) — Kontreadmiral C. A. Bruun. (I. T. 46 Bd. Nr. 1.) — Etatsraad J. P. T. Bryde. (I. T. Nr. 43.) — Oberstløjtnant T. v. Bræstrup. (I. T. Nr. 36.) — Justitiarius Buch. (I. T. Nr. 24.) — Dr. med. Joh. Buntzen. (I. T. Nr. 29; jfr. Nr. 48.) — F. C. Bøttger. (Architekten VI, 57—59.) — Tapetserer T. C. W. Bøytler. (I. T. Nr. 41.) — *Helge Skovmand*: Pastor F. V. Christensen. (Hbl. 105—10.) — *L. Fenger*: Martin Ludvig Philip Clausen. (Architekten VI, 229—36.) — *Steen*: Gaardmissionær R. B. Clausen. (I. T. Nr. 34.) — Plejemoder Frk. Colbjørnsen. (I. T. Nr. 33.) — Justitsraad Conradsen. (I. T. Nr. 29.) — *W. Behrend*: Peter Cornelius. (I. T. 46. Bd. Nr. 9.) — *K. Konstantin Hansen*: Maleren Prof. Chr. Dalsgaard. (Hbl. 1433—36.) — *—d*: Chr. Dalsgaard. (I. T. 46. Bd. Nr. 5.) — *C. Balling*: J. N. L. Dalsgaard. (Hbl. 1497—1502.) — *H. Koch*: Pastor

J. N. Leth Dalsgaard. (I. T. Nr. 52.) — Borgmester Damkier. (I. T. 46. Bd. Nr. 2.) — *H. Faber*: Generalkonsul E. A. Delcomyn. (I. T. Nr. 31.) — Tømrermester H. A. J. H. Dobel. (I. T. Nr. 50.) — Prof. P. Dorph. (I. T. Nr. 31.) — Jul. Døcker. (I. T. Nr. 49.) — Underbibliothekar C. Elberling (I. T. Nr. 30.) — Bogtrykker Kr. Eriksen. (I. T. Nr. 31.) — Grosserer C. F. Esmann. (I. T. Nr. 29.) — Apotheker E. Esmann. (I. T. Nr. 32.) — *H. Lind*: Gustav Esmann. (I. T. Nr. 50.) — *J. Jørgensen*: Biskop Johannes v. Euch. (I. T. Nr. 17.) — *E. Schiødte*: Prof. Ludv. Fenger. (I. T. Nr. 16.) — Kaptejn Fevejle. (I. T. Nr. 47.) — *P. C. Bjerregaard*: Niels Finsen. (Hbl. 1321—24.) — Niels R. Finsen. (Hospitalstid. 1904. 1014—16.) — *H. Jacobæus*: Niels R. Finsen. (Dansk T. 1904. 1—7.) — *H. Mygind*: N. R. Finsen. (Bibl. f. Læger. 8. R. V, S. I—VII.) — *J. Torrild*: Niels R. Finsen. (I. T. 46. Bd. Nr. 1.) — Justitsraad Foss. (I. T. Nr. 40.) — Justitsraad D. Friis. (I. T. Nr. 34.) — *A. Hovgaard*: Augustin Gamél. (I. T. Nr. 39.) — Kontreadmiral Garde. (I. T. Nr. 46.) — *E. Meyer*: Martin Goldschmidt. (I. T. Nr. 33.) — Siegfr. Goldschmidt. (I. T. Nr. 41.) — Distriktslæge Graah. (I. T. Nr. 36.) — Guardein S. Groth. (I. T. Nr. 42.) — Pastor A. C. L. Grove Rasmussen. (I. T. Nr. 28.) — *Fr. Dahl*: Overretsassessor H. Hage. (I. T. Nr. 50.) — Oberst P. W. Hammer. (I. T. Nr. 41.) — *Alfr. Ipsen*: Fru A. M. Hammerich. (I. T. Nr. 23.) — *M. Eskesen*: Andr. Thyssen Hansen. (Hbl. 1065—70.) — Violoncellist Carl E. Hansen. (I. T. Nr. 20.) — Kreditforeningsdirektør H. P. Hansen. (I. T. Nr. 16.) — *K. Elnegaard* og *L. Bækhøj*: Ingeborg Trier Hansen. (Hbl. 361—68.) — J. Wilh. Hansen. (I. T. 46. Bd. Nr. 4.) — Justitsraad Fr. Harder. (I. T. Nr. 19.) — *H. Koch*: Provst J. A. Heiberg. (I. T. 46. Bd. Nr. 9.) — *O. Jørgensen*: Et Doktorjubilæum. (Prof. J. L. Heiberg.) (I. T. Nr. 30.) — *J. Torrild*: Stiftsfysikus P. W. Heiberg. (I. T. Nr. 52.) — Direktør Julius Heilbuth. (I. T. Nr. 42.) — *W—d.*: Prof. C. A. Helsted. (I. T. Nr. 38.) — *L. Levy*: Gudmund Hentze. (I. T. Nr. 51.) — Slægthusbesidder P. Herschend. (I. T. Nr. 40.) — Bernh. Hirschsprung. (I. T. Nr. 42.) — Pastor A. V. Holm. (I. T. Nr. 30.) — Jakob Holmblad. (I. T. 46. Bd. Nr. 12.) — Fysikus E. B. Holst. (I. T. Nr. 18.) — Apotheker L. V. C. E. Horn. (I. T. Nr. 15.) — *J. Torrild*: Prof. Fr. Howitz. (I. T. Nr. 23.) — Borgmester C. A. Hviid. (I. T. Nr. 39.) — Provst E. Høyer-Møller. (I. T. Nr. 25.) — Kommandør Nic. Jacobsen. (I. T. 46. Bd. Nr. 13.) — Etatsraad Bernh. Jensen. (I. T. Nr. 40.) — Kaptajn Jul. Jensen. (I. T. Nr. 35.) — *O. C. Jensen*: Skoleinspektør S. P. Jensen. (Hbl. 840—46.) — Boghandler E. J. M. Jespersen. (I. T. Nr. 38.) — Stationsforstander N. J. Johansen. (I. T. Nr. 36.) — Civilingeniør Ad. Keifler. (I. T. Nr. 23.) — *Ph.*: Generalpostdirektør V. O. Kiørboe. (I. T. 46. Bd. Nr. 8.) — Borgmester F. de Klauman. (I. T. Nr. 25.) — Distriktslæge S. C. Klem. (I. T. Nr. 32.) — *Schlegel*: Kaptejn Lauritz Knudsen. (V. F. Nr. 615.) — Konferensraad P. Knudsen. (I. T. Nr. 15.) — *V. E. Tychsen*: Generalmajor E. C. L. Koefoed. (V. F. Nr. 624.) — Generalmajor Koefoed. (I. T. 46. Bd. Nr. 6.) — Kaptajn L. Kofod. (I. T. 46. Bd. Nr. 7.) — *H. L.*: Harald Kolling. (I. T. 46. Bd. Nr. 12.) — Vald. Kolling. (I. T. 46. Bd. Nr. 3.) — Justitsraad M. Koppel. (I. T. Nr. 22.) — Redaktør Korsgaard. (I. T. Nr. 40.) — Overdirektør v. d. Aa Kühle. (I. T. Nr. 28.) — Slotsgartner Chr. Larsen. (I. T. Nr. 28.) — Oberst J. F. M. Leisner. (I. T. Nr. 37.) — Etatsraad C. L. Lendrop. (I. T. Nr. 24.) — *H. Lind*: Viggo Lindstrøm. (I. T. Nr. 31.) — *Ax. Th.*: Provst P. M. Lund. (I. T. Nr. 23.) — *C. L.*: Etatsraad H. P. J. Lyngbye. (I. T. Nr. 42.) — Stiftsprovst H. Lützhøft. (I. T. Nr. 21.) — *J. Torrild*: Overlæge Hj. Maag.

(I. T. Nr. 40.) — Organist R. I. Maale. (I. T. Nr. 27.) — J. N. Madvig. (I. T. Nr. 46.) — *J. Torrild*: Distrikslæge H. Magnus. (I. T. Nr. 21.) — Dr. phil. E. T. Manicus. (I. T. Nr. 34.) — *Hauch-Fausbøll*: Viggo Matthison-Hansen. (I. T. 46. Bd. Nr. 4.) — *A. Buntzen*: Prof. Matzen. (I. T. 46. Bd. Nr. 8.) — Justitsraad J. H. Meincke. (I. T. Nr. 32.) — Oberst D. F. S. Meyer. (I. T. Nr. 34.) — Konsul M. Michaelsen. (I. T. Nr. 34.) — *H. L.*: Louis Moe. (I. T. Nr. 24.) — *—d.*: Louis Moe. (I. T. 46. Bd. Nr. 10.) — J. Moldenhawer. (I. T. Nr. 43.) — Justitssekretær G. Morville. (I. T. Nr. 26.) — Telegrafbestyrer C. J. E. Mulvad. (I. T. Nr. 28.) — Overretsprokurator J. H. Mundt. (I. T. Nr. 33.) — Højesteretsassessor P. C. Müller. (I. T. 46. Bd. Nr. 13.) — *H. Schwanenflügel*: Jakob Peter Mynster. (I. T. Nr. 18.) — *J. T.*: Stiftsfysikus O. L. Møller. (I. T. Nr. 36.) — *O. Borchsenius*: Vilh. Møller. (I. T. Nr. 48.) — Malermester C. Møllmann. (I. T. Nr. 40.) — Overpostmester J. W. Mørck. (I. T. 46. Bd. Nr. 12.) — Hofmedikus Prof. Nebelong. (I. T. Nr. 40.) — Højesteretsadvokat S. S. Nellemann. (I. T. Nr. 14.) — Kgl. Skuespillerinde. Frk. Bentine Nielsen. (I. T. Nr. 19.) — Højesteretsassessor F. V. L. P. Nielsen. (I. T. Nr. 32.) — Regina Nielsen. (I. T. Nr. 37.) — *Helge Skovmand*: Zakarias Nielsen. (Hbl. 699—704.) — *V. Ø.*: Zakarias Nielsen. (I. T. Nr. 28.) — Skoleinspektør N. Nissen. (I. T. Nr. 19.) — Grosserer G. Noack (I. T. Nr. 37.) — *G Hetsch*: Fhv. Operasanger J. L. Nyrop. (I. T. 46. Bd. Nr. 3.) — *A Hvass*: Overpræsident V. Oldenburg. (I. T. 46. Bd. Nr. 10.) — *J. Jacobsen*: L. W. Schat Petersen. (Nord. Univ. T. IV, 1—6. (1903).) — Papirhandler Louis Petersen. (I. T. Nr. 51.) — Rektor P. J. Petersen. (I. T. Nr. 26.) — Skuespiller Sophus Petersen. (I. T. 46. Bd. Nr. 7.) — Boghandler F. C. Pio. (I. T. Nr. 25.) — *O. Borchsenius*: Fru Elise Ploug. (I. T. Nr. 20.) — *H. Koch*: Pastor D. C. Prior. (I. T. Nr. 32.) — Konsul Raaschou. (I. T. Nr. 21.) — Oberstløjtnant P. G. v. Ramm. (I. T. Nr. 17.) — Oberst P. E. M. Ramsing. (I. T. Nr. 48.) — Lehnsgreve A. F. Rantzau. (I. T. Nr. 17.) — Organist R. C. Rasmussen. (I. T. Nr. 43.) — Kontorchef V. Rasmussen. (I. T. Nr. 23.) — Redaktør H. F. Riegels. (I. T. Nr. 28.) — A. Riis-Carstensen. (I. T. Nr. 48.) — *Jerichau-Christensen*: Ernst Nicolai Ritzau. (I. T. Nr. 14.) — Kaptajn C. J. V. Rimestad. (I. T. Nr. 39.) — Overlærer M. Rosing. (I. T. 46. Bd. Nr. 13.) — Folketingsmand H. J. Rosleff. (I. T. Nr. 37.) — Kommandør H. P. Rothe. (I. T. 46. Bd. Nr. 12.) — Direktør C. T. Rothmann. (I. T. Nr. 41.) — *J. Torrild*: Prof. Th. Rovsing. (I. T. 46. Bd. Nr. 9.) — Højesteretssagfører Fr. Salomon. (I. T. Nr. 14.) — *H. K.*: Sognepræst Gjerløv Chr. Krog Schiøler. (I. T. Nr. 17.) — Gehejmekonferensraadinde Regina Schlegel. (I. T. Nr. 27.) — Pastor L. H. Schmidt. (I. T. Nr. 38.) — Forretningsfører Chr. Schmiegelow. (I. T. Nr. 14.) — *H. C. Frederiksen*: Gamle Schneekloth. (I. T. Nr. 32.) — *P. la Cour*: Fru Charlotte Schrøder. (I. T. 46. Bd. Nr. 9.) — Fru Charlotte Schrøders Jordefærd. (Hbl. 1561—80.) — Admiral A. C. Schultz. (I. T. Nr. 14.) — Axel Schwanenflügel. (I. T. Nr. 22.) — Dr. phil. H. Schwanenflügel. (I. T. Nr. 35.) — Landinspektør G. Simesen. (I. T. Nr. 40.) — *L. A. Grundtvig*: Etatsraad, Overretssagfører Ludv. Simonsen. (I. T. Nr. 17.) — *V. Stuckenberg*: Emil Slomann. (I. T. Nr. 36.) — *H. Koch*: Provst C. F. Sorterup. (I. T. Nr. 52.) — Lehnsbaron H. F. C. Stampe-Charisius. (I. T. Nr. 26.) — *P. Bjerge* og *J. Jensen Korsholm*: Dr. phil. Math. C. G. Steenstrup. (Hbl. 1625—36.) — Dr. phil. M. Steenstrup. (I. T. 46. Bd. Nr. 4.) — *V. Kiørboe*: Generalpostdirektør Chr. Svendsen. (I. T. 46. Bd. Nr. 6.) — Landstingsmand J. Sørensen. (I. T. Nr. 31.) — Borgmester J. G. Sørensen. (I. T. Nr. 43.)

— *H. Koch*: Pastor S. C. Sørensen. (I. T. 46. Bd. Nr. 9.) — Justitsraad J. Tang. (I. T. Nr. 37.) — *Hauch-Fausbøll*: Arkivar A. Thiset. (I T. 46 Bd. Nr. 2.) — Gas- og Vandmester Carl Thomsen. (I. T. Nr. 42.) — Oberst H. F. V. Thomsen. (I. T. Nr. 35.) — Amtmand G. F. Tillisch. (I. T. 46. Bd. Nr. 13.) — *Mac*: Apotheker J. F. Trier. (I. T. Nr. 15.) — Martin Trier. (I. T. 46. Bd. Nr. 8.) — *J. T.*: Dr. med. Chr. Tryde. (I. T. Nr. 24.) — Dr. med. Chr. Tryde. (I. T. 46. Bd. Nr. 12.) — Boghandler V. Tryde. (I. T. 46. Bd. Nr. 8.) — *J. Tronier*: Etatsraad G. F. Tvermoes. (I. T. Nr. 40.) — Joh. Vilh. Unmack. (Architekten VI, 73—74.) — *H. Koch*: Sognepræst L. C. M. Wagner. (I. T. Nr. 32.) — *H. Hertel*: Etatsraad H. Valentiner. (I. T. Nr. 24.) — *H. Kjær*: Kammerherre, Amtmand E. Vedel. (I. T. Nr. 47.) — Gehejmelegationsraad P. A. Vedel. (I. T. Nr. 15.) — Korpslæge Vogelius. (I. T. Nr. 27.) — J. T. Zeltner. (Architekten VI, 214—15.) — O. Zinck. (I. T. 46. Bd. Nr. 13.) — Prof., Dr. med. H. P. Ørum. (I. T. 46. Bd. Nr. 5.) — *H. Lind*: Prof. V. Østergaard. (I. T. 46. Bd. Nr. 5.)

Samfundsforhold og Aandsliv.

K. v. Amira: Konrad von Maurer. Gedächtnisrede. München 1903. 4°.

J. Ficker: Untersuchungen zur Erbenfolge der ostgermanischen Rechte. 6. Bd. 1. Abth. Innsbruck.

P. J. Jørgensen: Forelæsninger over den danske Retshistorie. 1. H.

Trykt som Manuskript.

A. Bugge: Det svenske og det danske Aristokrati i deres første Udvikling. En sammenlignende Studie. (Hist. Skrifter tilegn. Ludv. Daae paa hans 70. Fødselsdag, 161—85.)

Kr. Erslev: Rigets „bedste Mænd“, Danehof og Rigsraadet. (Hist. T. 7. R. V, 365—87.)

Danske Vider og Vedtægter eller gamle Landsbylove og Byskråer. Udg. af *P. Bjerge* og *T. J. Søegaard*. 1. H. Kolding.

C. Villads Christensen: Dødsstraffen. (Det ny Aarhundrede II, 13—21, 65—70, 162—72, 203—08.)

Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark med Færøerne, Island, Grønland og de vestindiske Øer stiftede før Udgangen af 1894, udg. af *H. R. Hiort-Lorenzen* og *E. Rosendahl*. 6. Bd. Universitetet, Polyteknisk Læreanstalt, andre Landsinstitutioner, Hæren, Flaaden, Landsforeningslegater, Majorater, Fideikommisser og Familielegater samt Registre. 4°.

A. Taranger: Udsigt over den norske Rets Historie II, 1. Statsrettens Historie (indtil 1319). Chria.

Norges gamle Love. Række 2: 1388—1604. Udg. v. *A. Taranger*. Bd. 1. Statens lovgivning 1388—1447. Kria.

Norske Herredags-Dombøger. 2. R. (1607—23). 1: Dombog for 1607 ved *E. A. Thomle*. Chria.

O. Büchner: Die Geschichte der norwegischen Leiländinger bis zur Verfassungsveränderung im Jahre 1660. 1. Teil. Bis 1397. Berlin 1903. (Diss.)

Jónsbók. Kong Magnus Hakonssons Lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281, og Réttarboetr, de for Island givne Retterbøder af 1294, 1305 og 1314. Udg. ved *O. Halldórsson*. 4°.

H. F. Rørdam: Optegnelser vedrørende Befolkningsstatistiken i ældre Tid. (Kirkehist. S. 5. R. II, 603—07.)

Folketællingen paa Island den 1. Nov. 1901. (Danmarks Statistik 4. R. XIV, 2. H.)

G. Bang: Det danske Samfund i Skildringer og Tal.
Anm. af Ad. Jensen (Nationaløkon. T. 3. R. XII, 308—10).

G. Amnéus: Meddelelser ang. beboelsesforholdene i Kristiania, tildels sammenlignede med Stockholm og Kjøbenhavn (Statsøkon. T. 1904. 45—59.)

J. Olrik: Borgerlige Hjem i Helsingør for 300 Aar siden. [2. (sidste) H.]

B. Berg Nielsen: Dansk Husførelse. Husholdningsregnskaber. (Det ny Aarhundrede II, 610—20.)

Ad. Jensen: Om Hyppigheden af Forbrydelser i Danmark. (Det ny Aarhundrede II, 280—84.)

J. Miskow: „Rejsende“. (Danske Studier I, 129—40.)
ɔ: Zigøjnere i Danmark.

J. Skjoldborg: Bønder. (Det ny Aarhundrede I, 546—51.)

O. Thyregod: Bondestanden og Folkeoplysningen. (Norden IV, 8—10.)

J. K. Johansen: Vore Landarbejdere. (Det ny Aarhundrede II, 460—66.)

M. Bull: Hvorledes et Frieri indledes, og en Forlovelse deklareredes i vore Forfædres Dage. (Folkebladet XXV, 69—74.)

E. Lehmann: Om Almueskikke og Eventyr. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 77.)

J. P. Jakobsen: Smedens Mortensgilde. Et Billede af Livet i Østjylland for 25 Aar siden. (Danske Studier I, 225—31.)

H. F. Feilberg: Jul. Allesjælestiden, hedensk, kristelig Julefest. 1. Bd.

M. Balle og *F. Nielsen*: Jubilæumsskrift for Danmarks Afholdsforening. 25 Aars Virksomhed 1879—1904. Odense.

1879—1904. Kjøbenhavns Afholdsforening. Minder gennem 25 Aar.

Sylvester: 15 Aar. 1889—1904.
Afholdsforeningernes Historie.

Beretning om Dansk Kvindesamfunds Virksomhed 1871—1904. Nykøbing F.

Beretning om Dronning Caroline Amalies Asyl gennem 75 Aar.

S. Alkærsig: Toldgrænsen mellem Nørre- og Sønderjylland. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 97—128.)

L. V. Birck: 1869—1902. Et Rids over den sidste Menneskealders økonomiske Svingninger. 1903.
Danmark behandles S. 61—108. Ogsaa som Særtryk.

E. Einarsen: Gode og daarlige Tider. En Undersøgelse med særligt Hensyn til den økonomiske Udvikling i Norge og Danmark i den sidste Menneskealder.

Frantz Pio: Økonomiske Depressioner. 1903.

Jens Warming: Gode og daarlige Tider. 1903.

Aktieselskabet Vejle Bank stiftet den 19. Juli 1854. Vejle. 4°.

Ax. Nielsen: Islands Bankforhold. (Nationaløkon. T. 3. R. XII, 164—75.)

A. Ólafsson: Um lögaura og silfurgang fyrrum á Íslandi. (Tímarit hins íslenzka bókmentafélags XXV, 1—26.)

A. H. Hollmann: Die Entwicklung der dänischen Landwirtschaft unter dem Druck der internationalen Konkurrenz und ihre gegenwärtige Stellung auf dem Weltmarkt. Berlin.

H. Pudor: Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen im Auslande. 1. Bd. Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in den skandinavischen Ländern. Lpz.

H. de Rothschild: L'industrie laitière au Danemark. Paris.

J. E. V. Boas: Oldenborrenes Optræden og Udryddelse i Danmark 1887—1903. Fol.

Das Bauernhaus im Deutschen Reiche und in seinen Grenzgebieten. Schleswig-Holstein. Dresden. Fol.
Atlas m. 11 Tavler. Teksten vil udkomme senere.

H. J. Rasmussen: Festskrift i Anledning af Nordfalsters Landboforenings 50 Aars Jubilæum d. 28. Febr. 1904. Stubbekøbing.

Chr. Dalgas: Hedesagen. (Den danske Turistforenings Aarsskrift 1904. 49—65.)

A. Agats: Der hansische Baienhandel. Heidelberg. (Heidelberger Abhandlungen zur mittleren u. neueren Geschichte 15. H.)

(*A. Larsen*:) S. Børgesen & Co. 1. Marts 1854—1904.

A. W. H.: „Jacob Lunds Boghandel“ 25. Jan. 1854—25. Jan. 1904. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 17.)

Ellbrecht: Postvæsenets Historie.

Statstelegrafen 1854—1904. Dens Tilblivelse og Vækst. Et Festskrift udgivet af Telegrafdirektoratet.

G.: Telegrafvæsenet 1854 — 1. Febr. — 1904. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 18.)

E. Sellers: The Danish Poor Relief System. An Example for England. London.

Fattigvæsenet i Danmark før og nu. (Kjøbstadforeningens T. XV, 37—54.)

N. Westergaard: Om Alderdomsunderstøttelsen i Danmark. (Nationaløkon. T. 3. R. XII, 321—58; jfr. 359—61.)

Mindeskrift i Anledning af Kancelliraad Jacob Deichmanns og Hustru Bolette Cathrine Kraft Deichmanns f. Gyldendals Legats 25aar. Jubilæum. P.
Udg. som Manuskript.

(*V. B. Jablonsky*:) Salomon Soldin og Hustru Hanne Soldins Stiftelse, dens Tilblivelse og første 50 Aar 1854—1904.
Ikke i Bogh.

Lahns Stiftelse gennem 100 Aar 1804—1904. Samlet af *S. Hempel*. Odense.

C. Nyrop: Nogle Gewohnheiter. Et Tillæg til „Haandværkerskik i Danmark". 4⁰.

R. Berg: Den zünftige Haandværker. (Nationaløkon. T. 3. R. XII, 286—304.)
Anm. af C. Nyrops Bog.

J. Dam: Den store Haandværkerfest. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 45.)

C. Nyrop: Helsingørske Industriforhold. (Fra Arkiv og Museum II, 81—135.)

Haandværker- og Industriforeningen i Assens. 1853 — 5te Dec. — 1903. Assens 1903.

P. Hansen: Haandværker-Sangforeningen i Aalborg. Et Mindeskrift ved Foreningens 50 Aars Jubilæum. Aalborg.

A. Knudsen: Grenaa Haandværkerforening gennem 50 Aar. P.
Ikke i Bogh.

A. Bauer: Blechslagere og Løchtemagere. (Ill.Tid. 45. Bd. Nr. 23.)

Et Jubilæum. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 9.)
Juveler Dragsteds Forretnings 50 Aars Jubilæum.

De første 19 Aar indenfor Foreningen af Fabrikanter i Jærnindustrien i København. Af *S. C. H.*
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

Ferd.: Et industrielt Midtpunkt. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 24.)
Hess' Fabrik i Middelfart.

B. E. Bendixen: Bergenske Klokkestøbere. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 10, VIII.)

Malernes Understøttelsesfond i de forløbne halvhundrede Aar 1854 — 19. April — 1904.

Malerlauget i Odense. En Oversigt over dets Tilblivelse, Virksomhed og Historie gennem to Aarhundreder, udg. i Anledning af Laugets 200-aars Jubilæum d. 6. Febr. 1904. Odense.

A. Hvass: Langebros Dampmølle. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 17.)

J. P. Jönsson: Festskrift i Anledning af Skandinavisk Sadelmager- og Tapetserer-Forbunds 10-aarige Bestaaen.

S. Andersen: Odense Slagterlav 1634—1904. Udg. i Anledning af Lavets 270-aars Jubilæum. Odense.

R. Berg: Snedkerlavet 1554—1904. Livet i en dansk Haandværker-Organisation gennem 350 Aar. Udg. af Snedkerlavet i Kjøbenhavn i Anledning af dets 350 Aars Jubilæum. 4⁰.

Det lovlige, kunstelskende Snedker-Amt i København. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 42.)

Snedkerlavet. (Architekten VI, 426—32, 435—39.)

K. Carøe: Fra de tyske Barberers Tid. (Bibl. f. Læger 8. R. V, 581—88.)

E. M. Hoff: Hygiejniske Fremskridt i Kjøbenhavn.

V. Holm: Blegdamshospitalet 1879 — 1. April — 1904. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 27.)

Blegdamshospitalet i Kjøbenhavn 1879—1904.
Ikke i Bogh.

Dronning Louises Børnehospital 16. Juni 1879—16. Juni 1904. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 39.)

C. L.: Kliniken for Vanføre. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 47.)

P. B. Rasmussen: Lidt Statistik fra Københavns Kødkontrol 1898—1902. (Maanedsskrift f. Dyrlæger XV, 52—60.)

N. T. Thomsen: Den Kellerske Aandssvageanstalt ved Vejle Fjord. Et Besøg i Brejninge. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 12.)

J. Scharffenberg: Bidrag til de norske lægestillingers historie før 1800. (Norsk Mag. f. Lægevid. 1904.)
Ogsaa som Særtryk.

E. Ehlers: Spedalskhed i Dansk-Vestindien.

E. Madsen: De nationale Tropper, samt Hærvæsenets Styrelse i det 16. Aarhundrede. (Hist. T. 7. R. V, 123—223.)

Reserveofficers-Aspirantskolen for Infanteriet i 1864. 4⁰. P.
Trykt som Manuskript.

A. Ahrbjerg: Festskrift i Anledning af Livgardens Underofficersforenings 50 Aars Jubilæum 25. Juli 1903.

L. Broch: Gymnastikskolen 1804—1904. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 48.)

L. Just-Nielsen: Selskabet De danske Forsvarsbrødre i København. 25 Aars Foreningshistorie 1879—1904. 4⁰.

Vorslund Kjær: Københavns Skytteforening. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 39.)

Selskabet De danske Forsvarsbrødre for Kolding og Omegn 1879—1904. Kolding.

N. J. Sejersted: Vore gamle kompanikarter. (Norsk milit. T. 67. bd. 80—84.)

H. J. Barstad: Militær justits i Norge i det 18. århundrede. Retshistorier fra det 3. Trondhjemske nationale infanteriregiment 1770—83. (Norsk milit. T. 67. bd. 328—32, 380—87, 457—60.)

O. Eidem og *O. Lütken*: Vor Sømagts Historie. 20.—37. H.

C. With: Den danske Flaade. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 22.)

W. Carstensen: Trekvart Aarhundrede. Af en jævnaldrende. (T. f. Søvæsen 75. Aarg. 1—21.)

Kirke-Leksikon for Norden. Udg. af *Fr. Nielsen*. 35.—39. H. Aarhus.

Acta pontificum Danica. Pavelige aktstykker vedrørende Danmark 1316—1536. I. Bd. 1316—78, udg. af *L. Moltesen*.

Anm. af Jul. Nielsen (Nord. T. 1904, 631—35) og af A. Brackmann (Gött. gel. Anz. 1905. 296—308); jfr. til den sidste *L. Moltesen*: Eine Replik. Kph. 1905. P.

A. Brackmann: Papsturkunden des Nordens, Nord- und Mittel-Deutschlands. 2. Bericht der Wedekindschen Preisstiftung für deutsche Gesch. (Göttinger gelehrte Nachrichten 1904. Philol.-hist. Kl. 94—138.)

I. Hertzsprung: De danske klostres styrelse og økonomiske forhold samt klosterbygningerne i tiden 1202—1319. (Hist. T. 7. R. V, 299—364.)

L. Fenger: Om birgittinerklostrenes indretning i Vadstena, Maribo og Mariager. (Nord. T. 1904. 543—60, 607—23.)

P. Schlager: Beiträge zur Geschichte der Kölnischen Franzis-

kaner-Ordensprovinz im Mittelalter. Nach meist ungedruckten Quellen bearbeitet. Köln.

Bl. a. (S. 156) om Michael von Lyra, Visitator i Provinsen Dacia 1484.

J. P. Stenholm: Bidrag til Aalborg Bispedømmes Historie. Aalborg.

J. P. Stenholm: Aalborg Klosterhistorie. Bidrag til Aalborg Bys Historie i Middelalderen. 1. Del. Aarhus.

Quellen zur Geschichte des Bistums Schleswig. Hrsg. von *R. Hansen* und *W. Jessen*. Kiel. (= Quellensammlung der Ges. für Schlesw.-Holst. Gesch. 6. B.)

G. Faust: Einige Bemerkungen zu Melchior Hofmans Dialogus [1529]. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 96—98.)

J. Z. M. Kielland: Efterreformatorisk kirkeinventar. (Aarsberetning fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1903. 143—53.)

P. Severinsen: Hvem blev evangelisk Præst 1537? (Dansk T. 1904. 750—58.)

P. Severinsen: Præsterne i Nørrejylland 1610. (Kirkehist. S. 5. R. II, 544—60.)

M. Lensch: Die Einführung des Klingbeutels im Amte Tondern. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 267—72.)

Omkr. Aar 1700.

S. A. Sørensen: Zioniterne. En religiøs Bevægelse i Drammen og Omegn i Midten af det 18de Aarh. Kria.

A. Rydberg: Peter Murbecks Virksomhed i Skåne. Lund.

I Aarene 1724—26; M. stod ogsaa i Forbindelse med danske Pietister (jfr. H. F. R.: Kirkehist. S. 5. R. II, 596—97).

H. F. Rørdam: Bidrag til Konventikelforordningens Forhistorie. (Kirkehist. S. 5. R. II, 318—31.)

1741.

H. F. Rørdam: Om Kjendskabet til engelsk theologisk Litteratur i ældre Tid. (Kirkehist. S. 5. R. II, 363—71.)

Femten Aar. Blade af den københavnske Kirkesags Historie. Udg. af Det københavnske Kirkefonds Forretningsudvalg.

O. Chr. Jensen, Beder: Af Kirkeforfatningens Historie. (Højskolebl. XXIX, 273—80.)

O. C. Jensen, Beder: Forhandlinger om Præstevalgspørgsmaalet. (Højskolebl. XXIX, 561—68.)

Helge Skovmand: Grundtvigianismen i Nutiden. (Højskolebl. XXIX, 1115—24, 1174—90.)

R. Petersen: Kirkelige Begivenheder i 1903. (Kyrklig T. X, 123—40.)

L. Hertel: Santhalmissionsbevægelsen i Danmark. Personlige oplevelser. I. Bevægelsens begyndelse. Odense 1903.

Ad. Schulze: Abriss einer Geschichte der Brüdermission. Herrnhut 1901.

E. Sverdrup: Fra Brødremenighedens Mission i Sydafrika. (Nordisk Missions T. VI, 19—34, 64—71, 125—33, 214—25.)

P. Vig: Danske Præster og Missionærer i Brødrekirken i N. Amerika i 18de Aarhundrede. (Kirkehist. S. 5. R. II, 332—62.)

P. S. Vig: Danske og Norske i Brødrekirken i Nord-Amerika fra 1742. (Kirkehist. S. 5. R. II, 561—86.)

E. V. Lose: Om Folkekirkens tidligste Tid paa vore vestindiske Øer. (Kirkehist. S. 5. R. II, 293—317.)

Alfr. Krarup: Danske Studerende i Basel. (Kirkehist. S. 5. R. II, 400—05.)

Ragna Schou, f. Wieth-Knudsen: Kvindestudiet ved Københavns Universitet. (Kvinden og Samfundet XX, 31—33, 37—38, 44—45, 62—64, 139—42, 147—48.)

O. Zinck: Et Blad af Studenterforeningens Historie. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 34.)

— H. —: Den polytekniske Læreanstalt. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 17.)

N. H. Bang: Oversigt over Opdragelsens og Skolens Historie. 2. Udg.

H. F. Rørdam: Reformer i det lærde Skolevæsen i Christian VI's Tid. (Kirkehist. S. 5. R. II, 485—543.)

(*F. Christensen*:) Mindeblade om Schneekloths Latin- og Realskole 1854—1904.

Ch. Hude: Schneekloths Skole. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 31.)

[*K. H. A.*] *Schultz*: Die Stiftung der Schule in Rödemis. (Veröffentlichungen d. nordfriesischen Vereins f. Heimatskunde I, 6—12.)

H. Wandall: Kolding Tekniske Selskabs Skole i Tidsrummet 1854—1904. Kolding. P.
Ikke i Bogh.

L. Schrøder: Den nordiske Folkehøjskole. Bidrag til dens Historie. 1. Halvbd. (Folkelæsning Nr. 264.)

Fr. Lembke: Die dänische Volkshochschule nebst einem Plan einer deutschen ländlichen Volkshochschule. Kiel u. Lpz. (Z. f. d. gesamte Fortbildungsschulwesen in Preussen. Sonderheft I.)

K. A. Westling: Den grundtvigska friskolan i Danmark. Örebro. (Örebro elementarläroverks inbjudningsskrift 1904.)

Th. Helveg: Et Blad af Vallekilde Højskoles Historie. (Højskolebl. XXIX, 585—90.)

R. Rasmussen: Folkehøjskolesagen paa Færøerne. (Den danske Højskole IV, 409—25.)

E. Munch: Danske Pigeskoler for 100 Aar siden. (Det ny Aarhundrede II, 534—47, 590—96.)

Selskabet for Uformuende Embedsmænds Døtres frie Undervisning 1804—1904.

J. Grønborg: Foredragsmøder paa Landet, før og nu. (Det ny Aarhundrede II, 475—82.)

Beretning om den jødiske Religionsskoles Virksomhed i de forløbne 50 Aar. P.
Ikke i Bogh.

H. Falk og *A. Torp*: Etymologisk Ordbog over det norske og det danske Sprog. 7.—8. H. Kria.

O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 38.—39. H.

B. T. Dahl og *H. Hammer*: Dansk Ordbog for Folket. 5.—8. H.

V. Bennike og *M. Kristensen*: Kort over de danske Folkemål med Forklaringer. 3. H. 4⁰.

H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål. 24.—25. H.

B. Kahle: Nordische kleinigkeiten. (Arkiv f. nord. Filol. XX, 284—301.)

Kr. Sandfeld Jensen: Småbidrag til dansk syntax. (Danske Studier I, 111—20.)

M. K(ristensen) og *Anker Jensen*: Gamle gadenavne. (Danske Studier I, 126—28; jfr. *K. Hude* sst. 235.)

M. Kr(istensen): Betydningsovergang på grund af omgivelserne. (Danske Studier I, 232—33.)

Per-vild: Fra Kulturens Overdrev. (Dansk T. 1904. 831—837.)

P. K. Thorsen: Den danske dialekt ved Husum i Slesvig. (Förhandl. vid 6. nord. filologmötet i Upsala 1902. 170—89.)

L. P. Betz: La littérature comparée. Essai bibliographique. Introduction par *J. Texte*. 2. éd. augmentée publ. par *F. Baldensperger*. Strasbourg.

H. Schück: Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria. I.—II. Sthm.

Danmarks gamle Folkeviser. Danske Ridderviser. Efter Forarbejder af S. Grundtvig udg. af *A. Olrik*. 2. Bd. 4. H. 4⁰.

Th. Laub og *Ax. Olrik*: Danske Folkeviser med gamle Melodier. Tegningerne af J. Skovgaard. 1903.

Th. Laub: Vore folkevise-melodier og deres fornyelse. (Danske Studier I, 177—209.)

A. Heusler: Lied und Epos in germanischer Sagendichtung. Dortmund.

Bl. a. om Marsk Stig Viserne.

Ax. Olrik: Et dansk Vers fra Erik af Pommerns Tid. (Danske Studier I, 210—16.)

Claudius Clavus' Grønlandsvers.

Just Bing: Holbergs Peder Paars. (Nord. T. 1904. 200—210.)

N. Møller: Komiske Heltedigte. (Nord. T. 1904. 17—36.)

Bl. a. om Holbergs Peder Paars.

O. Schoning: Bellmanns Digtning og dens Indflydelse i Danmark. (Studier for Sprog- og Oldtidsforskning Nr. 63.)

O. Borchsenius: Bakkehuset. (Ord och Bild XIII, 369—84.)

J. Årsbo: Dansk Folkesang fra det 19. Hundredaar. II. (Smaaskrifter udg. af Selskab for germansk Filologi Nr. 9.)

P. Munch: Corsaren. (Det ny Aarhundrede III, 49—60.)

J. Aakjær: „Bjergmandsbruden“. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 22.) Et Digt af Blicher.

I. Falbe-Hansen: Steen Blichers: „Min egen Gravsang“ og dens Forbillede. (Danske Studier I, 46—48.)

G. Höller: H. C. Andersen und seine Märchen. Lpz. 1905 [ɔ: 1904].

T. Bredsdorff: Dansk Digtning 1870—1900. I. J. P. Jacobsen. (Den danske Højskole IV, 161—95, 350—84.)

E. Rørdam: Dansk Litteratur i Halvfjerdserne i Hovedtræk. P. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 90.)

A. Schack: Den Brandesske Retning som kulturnedbrydende Magt. P.

O. Hauser: Die dänische Lyrik von 1872—1902. Eine Studie und Ubersetzungen. Groszenhain.

Hj. Christensen: Danske Digtere i Nutiden.

E. Fog: Les littératures danoise et norvégienne d'aujourd'hui. (*Guy Ch. Cros* traduxit.) Paris. (Collection d'études étrangères.)

H. Nielsen: Moderne Litteratur. Kritiske Skitser.

V. Vedel: Studier over Drachmanns Sangkunst. (Tilskueren 1904. 725—39.)

H. Hostrup: Stambogspoesi. Et Blad af Nutidens Kulturhistorie. (Det ny Aarhundrede I, 594—604.)

J. Aarsbo: Digtekunst og Tonekunst i praktisk Vekselvirkning. (Tilskueren 1904. 880—92.)

A. Bobjerg: Den danske Sang i Amerika. (Højskolebl. XXIX, 138—44, 177—86.)

Th. Jantzen: Af Thomas Bartholins „anatomiske Historier“. (Bibl. f. Læger 8. R. V, 171—218.)

J. G. Rudbeck: Bibliografiska anteckningar om Olof Rudbeck den äldres anatomiske skrifter och striden med Thomas Bartholin. (Samlaren XXV, 37—57.)

J. Steenstrup: Historieskrivningen i Reformationsaarhundredet. (Tilskueren 1904. 315—25.)

Aage Friis: Højskoleforstander Holger Begtrup og den moderne danske Historieskrivning. (Det ny Aarhundrede III, 156—61.)

Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed Okt. 1899—Okt. 1904. (46.—50. Aarg.). Udg. v. *C. Jørgensen.*

Trykt som Manuskript.

Halvtresindstyve Aars Virksomhed (1854—1904). Et kort Overblik. (Kort Udsigt over det philol.-hist. Samfunds Virksomhed Oktbr. 1899—Oktbr. 1904. 53—69.)

J. L. Lybecker: Halvtredsindstyve Aar. Et Bidrag til Boghandlertidendes Historie 1854—1904. P.

Ikke i Bogh.

F. Jónsson: Bókmentasaga Íslendinga að fornu og fram unðir siðabót. I.

H. Philippsen: Sagen und Sagenhaftes von Föhr. III.—IV. (Die Heimat XIV, 140—42, 192—93.)

W. Wisser: Das Märchen vom Schweinehirten und der Königstochter, zwei holsteinische Fassungen. (Z. d. V. f. Volkskunde XIV, 432—35.)

W. Wisser: Volksmärchen aus dem östlichen Holstein. (Die Heimat XIV, 19—24, 88—94, 164—67, 256—60.)

W. Wisser: Wat Grotmoder vertellt. Ostholsteinische Volksmärchen. Lpz.

P. Severinsen: Dansk Salmedigtning i Reformationstiden. Studier over vore ældste Salmebøger. [II.] (Sluttet.) (Kirkehist. S. 5. R. II, 240—92.)

I.—II. ogsaa som Særtryk.

P. Severinsen: „Den gamle Dagevise“. Iagttagelser til dens Historie. (Dansk T. 1904. 433—46.)

Salmen „Den signede Dag“.

N. Dalhoff: Til Himlene rækker din Miskundhed, Gud! (Højskolebl. XXIX, 221—24.)

Ingemanns Salme.

G. Göthe: Anm. af Jul. Lange. Udvalgte Skrifter udg. af G. Brandes og P. Købke. I.—III. Kbh. 1900—1903. (Nord. T. 1904. 102—14.)

G. Göthe: Ny dansk konstlitteratur. (Nord. T. 1904. 469—81.)

B. Salin: Die altgermanische Thierornamentik. Ubersetzt von J. Mestorf. Sthm. 4°.

L. Weibull: Anteckningar till Skånes konsthistoria. (Hist. T. f. Skåneland II, 97—104.)

F. Meldahl og *P. Johansen*: Det kongelige Akademi for de skjønne Kunster 1700—1904.

E. Goldschmidt: Ved Kunstakademiets 150 Aars Jubilæum. (Tilskueren 1904. 560—69.)

Kunstakademiet 31. Marts 1754—31. Marts 1904. (Architekten VI, 261—71.)

E. Schiødte: Akademisk Architektforening og dens Formænd. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 10.)

H. Storck: Om Tilsynet med de architektoniske Monumenter fra Fortiden. (Architekten VI, 386—90.)

Jfr. W. Mollerup sst. 405—08, H. Storck sst. 415—16, W. Mollerup sst. 425, H. Storck (Om Restaurering) sst. 454—60, M. Borch og H. Storck sst. 465—67, E. Rothe sst. 491—95.

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Udg. af *H. Storck*. 4. Saml. 3. R. 1.—5. H. Fol.

Kunstakademiets Opmaalingsarbejder ved *Hans J. Holm*. I. Danske Herreborge fra det 16. Aarh. Teksten af *Fr. Beckett*.

Anm. af C. A. J. (Fra Arkiv og Museum II, 295—99), af x (Architekten VI, 273—76).

J. Z. M. Kielland: Forskellige Bemærkninger om vore middelalderlige kirker. (Aarsberetning fra Foreningen til norske Fortidsminders Bevaring 1903. 250—53.)

S. Ambrosiani: Medeltida kyrklig byggnadskonst i Sverige. Sthlm.

H. Storck: Jydske Granitkirker. Et genmæle. (Nord. T. 1904. 261—62).

Mod Becketts Anmeldelse i Nord. T. 1903.

Fr. Beckett: Jydske Granitkirker endnu en Gang. (Nord. T. 1904. 351—52.)

V. Lorenzen: Franciskanerkirker i Danmark. Bidrag til Forstaaelsen af et Stykke dansk Gotik. (Kirkehist. S. 5. R. II, 372—99.)

V. Lorenzen: Toskibede Kirker i Danmark. (Architekten VI, 477—83, 485—91.)

E. v. Nottbeck u. *W. Neumann*: Geschichte der Kunstdenkmäler der Stadt Reval. 3. (sidste) Lief. Reval. 4°.

E. Sauermann: Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig-Holstein. Lübeck. 4°.

F. Uldall: Kirkeklokkerne fra Middelalderen i Danmark, særlig i Thy. (Kirkehist. S. 5. R. II, 220—29.)

Små kirkeklokker. (Danske Studier I, 219.)

Vallø Slots Klokke. (Architekten VI, 503—04.)

J. M. Møller: Om Brylle Kirkeklokke fra 1376. (Kirkehist. S. 5. R. II, 595—96.)

Mühlke: Schleswig-Holsteinische Bauernhausmuseen. (Die Heimat XIV, 129—34, 160—64.)

F. R. Friis: Den store Rav Lysekrone paa Rosenborg. (Kulturhist. Studier I, 58—61.)

Danmarks Malerkunst. Billeder og Biografier samlede af *C. A. Been*. Kapitlerne indledede af *E. Hannover*. 29.—36. H. 4⁰.

O. Rydbeck: Medeltida kalkmålningar i Skånes kyrkor. Lund. 4⁰.

J. Kornerup: Gamle Kristusbilleder i vore Kirker. (Kirkehist. S. 5. R. II, 230—39.)

F. R. Friis: Nogle Indkjøb af Malerier til det kgl. Kunstkammer. (Kulturhist. Studier I, 25—54.)

Malerisamlingen paa Nivaagaard. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 32.)

Fra Nivaagaards Malerisamling. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 13.)

Alfr. Bramsen: Værdifulde Fund af ældre dansk Kunst. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 24.)
Billeder af Lundbye.

H. L.: Tuxen-Udstilling. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 20.)

Sig. Müller: Grundtvig-Monumentet, Hr. Lohmann. Hr. Bøgebjerg m. m. (Højskolebl. XXIX, 77—84.)

R. Bøgebjerg: Grundtvig-Monumentet, Hr. Sigurd Müller m. m. (Højskolebl. XXIX, 155—58); jfr. *Kr. Lohmann*: „En gammel Rodemester“ (sst. 159—64).

Y. Nielsen: I de danske skuespilleres dage. Barndomsminder. (Samtiden XV, 538—54.)

Beskrivelse af gamle danske Folkedanse. 1. H. P.

G. Hetsch: Vor historiske Samling af Musikinstrumenter. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 19.)

Hortense Panum: Musiken og Musikliv i Danmark før Anno 1800. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning. Nr. 79.)

H. Panum: Nordeuropas gamle Strængeinstrumenter. (Årsberetning fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1903. 106—42.)

Anm. af *M. Mackeprang* (Danske Studier I, 221—22).

K. Kroman: Et Par afsluttende Bemærkninger om Bronzelurerne og hvad de lærer os om Bronzealderfolkets musikalske Standpunkt. (Aarb. f. nord. Oldkyndighed og Hist. 2. R. XIX, 65—88.)

A. Olrik: Oldtidens Harpe. (Dansk T. 1904. 622—24.)

J. Aarsbo: Fra den danske Musiks Historie.

Anm. af Helge Skovmand (Højskolebl. XXIX, 477—80).

G. Hetsch: Jacob Adolf Hägg. Ein schwedischer Komponist und sein Verhältnis zu N. W. Gade. Lpz. 1903.

Fritz Arnheim: Gustav Adolfs Gemahlin Maria-Eleonora von Brandenburg. Eine biographische Skizze. III. Sonder-Abdruck aus dem Hohenzollern-Jahrbuch 1905. Berlin.

Edvard Holm: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720—1814). 5. Bd. (Ogsaa m. T.: Danmark-Norges Historie under Kristian VII (1766—1808). 2. Bd. (1772—1784)). Kbh., 1906. G. E. C. Gad's Forlag.

Marius Kristensen: Nydansk. En kort sproglig-geografisk Fremstilling. (Småskrifter udg. af Selskab for germansk Filologi Nr. 12.) Kbh., 1906. H. Hagerup's Forlag.

Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719. 17. D. 1746—1747 (III). 1. H. Stockh., 1906.

Valdemar Bennike og Marius Kristensen: Kort over de danske folkemål med forklaringer. 5. H. Kbh., 1905. Det Schubotheske Forlag.

Ernst von der Recke: Nogle Folkevise-Redactioner. Bidrag til Visekritiken. Kbh., 1906. Gyldend. Bogh. Nordisk Forlag.

Diplomaticus: Den norske Kongemagt. Nogle Synspunkter og Jevnførelser. Med et Tillæg om Unionsopgøret og om Halvøens Fremtid. Krania, 1906. H. Aschehoug & Co.'s Forlag.

Bidrag till Vår odlings häfder utgifna af Nordiska Museet. 9. Gunnar Hazelius: Om handverksämbetena under medeltiden. En inledning till skråväsendets historia i Sverige. Med författarens lefnadsteckning. Stockh., 1906.

Fra Ribe Amt. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. 1906. Kbh. Lehmann & Stage.

E. Dam: Sorø Apotek gennem 300 Aar. Udgivet af H. U. V. Clausen. Sorø 1906.

Nils Edén: Grunderna för Karl X Gustafs anfall på Polen. (Særtryk af Svensk Historisk Tidskrift 1906.)

F. Bojsen: Af Møns Historie. Den ældre Middelalder. Kbh., 1906. Akademisk Bogh. Anton Andersen.

Halvdan Koht: Freds-tanken i Noregs-sogo. — Noreg i den samfolkelege rettsvoksteren —. Oslo, 1906. Det norske samlage (landsmaalslage).

Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede. Udgivne for Det norske historiske Kildeskriftfond ved H. J. Huitfeldt-Kaas. 3. Bd. 3. H. Chrania, 1905. 4. Bd. 2. H. ib., 1906.

C. O. Munthe: Frederikshalds og Frederiksstens Historie indtil 1720. 1. Hefte. Krania, 1906. H. Aschehoug & Co.'s Forlag.

Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde. 70. Jahrg. Schwerin, 1905.

P. Lauridsen: Slesvig og Kronen 1660—1671. En historisk Undersøgelse. Kbh., 1906. Lehmann & Stages Forlag.

Marius Kristensen: Fremmedordene i det ældste danske Skriftsprog (før omtr. 1300). Kbh., 1906. Det Schubotheske Forlag.

H. N. Rosenkjær: Fra det underjordiske København. Geologiske og historiske Undersøgelser. Med Fortegnelse over Plante- og Dyrelevninger bestemte af A. C. Johansen, Ove Rostrup, N. Hartz. Kbhvn., 1906 Det Schønbergske Forlag.

J. Lindbæk og G. Stemann: De danske Helligaandsklostre. Fremstilling og Aktstykker. Kbh., 1906. G. E. C. Gad's Universitetsbogh.

K. A. Heiberg: Samlinger til en Slægtebog 1.—2. H. Kbh., 1905.

Statsbiblioteket i Aarhus. Smaa Bogfortegnelser. I. Bygningskunst. Fortegnelse over Bøger og danske Tidsskriftartikler vedrørende Bygningskunsten og dens Historie. Aarhus, 1906. Th. Køsters Bogh.

J. Levin Carlbom: Tre dagars slaget vid Warschau den 18, 19 och 20 Juli 1656 samt de föregående mindre fältslagen 1655 och 1656 med planscher, kartor och bataljplaner. Ett tvåhundrafemtioårigt minne. Stockholm, 1906.

J. Levin Carlbom: Om Karl X Gustafs polska krig och öfvergången till det 2dra sundskriget. Karl Gustaf Wrangel. 1654—58. Med Karta och bataljteckningar. I. Göteborg, 1905.

Nordisk Universitets Tidskrift, udg. af L. Wåhlin. 5. årg. 3. häft. Göteborg, 1906.

Carl Klitgaard: Hvetbo Herred. 1. Del. Aalborg, 1906.

Manuel historique de la question du Slesvig. Documents, cartes, pièces justificatives et renseignements statistiques. Publié sous la direction Franz de Jessen. Copenhague, 1906.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12, V), hos dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V) og af H. Hagerup's Boghandel (Gothersgade 30, K).

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

